

ANNALES

Anali za istrske in mediteranske študije
Annali di Studi istriani e mediterraneei
Annals for Istran and Mediterranean Studies

16/'99

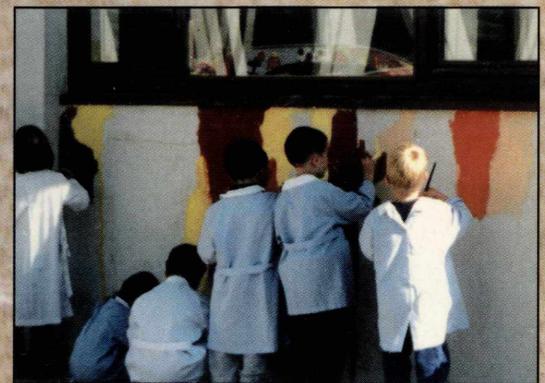
ANNALES

Anali za istrske in mediteranske študije
Annali di Studi istriani e mediterraneei
Annals for Istran and Mediterranean Studies

16/99

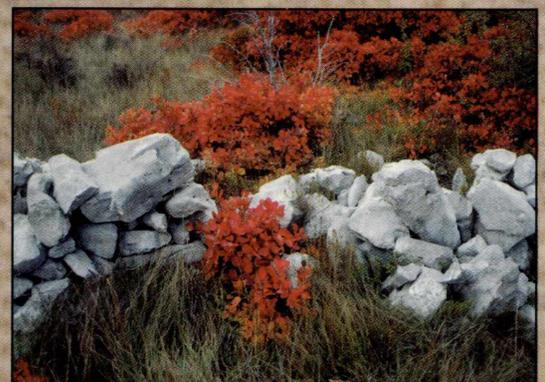
1

2

3

4

5

6

7

8

ISSN 1408-5348

9 771408 534015

ANNALES

**Anali za istrske in mediteranske študije
Annali di Studi istriani e mediterraneei
Annals for Istran and Mediterranean Studies
16/'99**

series historia et sociologia, 9, 1999, 1

KOPER 1999

**UREDNIŠKI ODBOR/
COMITATO DI REDAZIONE/
BOARD OF EDITORS:** prof. dr. Furio Bianco (IT), Tomaž Bizajl, dr. Milan Bufon,
dr. Lucija Čok, dr. Darko Darovec, dr. Goran Filipi (HR),
dr. Boris M. Gombač, Vesna Gomezel Mikolič, Aleksej Kalc
(IT), dr. Avgust Lešnik, prof. dr. Darja Mihelič, Dario Marušič,
mag. Iztok Ostan, Amalia Petronio, prof. dr. Claudio Povolo
(IT), prof. dr. Drago Rotar, Vida Rožac-Darovec, mag. Alenka
Šauperl-Zorko, Salvator Žitko, Matej Župančič

Glavni urednik/Redattore Capo/Chief Editor: dr. Darko Darovec

**Odgovorni urednik/Redattore responsabile/
Responsible Editor:** Salvator Žitko

Urednica/Redattrice/Editor: Vesna Gomezel Mikolič

Lektorji/Supervisione/Language Editors: Janez Mikic (sl./hr.), Simona Taušič (sl.), Vesna Gomezel
Mikolič (sl.), Jože Hočevar (sl.), Henrik Ciglič (angl.),
Sergio Settomini (it.)

Prevajalci/Traduttori/Translators: Henrik Ciglič (angl./sl.), Elizabeta Šušmelj Vidovič (angl.),
Vida Gorjup-Posinkovič (sl.), Janez Mikic (sl./hr.),
Sergio Settomini (it.), Tullio Vianello (it.)

Oblikovalec/Progetto grafico/Graphic design: Dušan Podgornik

Prelom/Composizione/Typesetting: Franc Čuden - Medit d.o.o.

Tisk/Stampa/Print: Tiskarna Tone Tomšič, Ljubljana 1999

Izdajatelj/Editori/Published by: Zgodovinsko društvo za južno Primorsko / *Società storica del
Litorale*© - Znanstveno-raziskovalno središče Republike
Slovenije Koper / *Centro di ricerche scientifiche della
Repubblica di Slovenia, Capodistria / Science and Research
Centre of the Republic of Slovenia, Koper*©

Za izdajatelja/Per gli Editori/Publishers represented by: Salvator Žitko, dr. Lucija Čok

**Sedež uredništva/Sede della redazione/
Address of Editorial Board:** Znanstveno-raziskovalno središče Republike Slovenije Koper,
SI-6000 Koper/Capodistria, Garibaldijeva/Via Garibaldi 18,
p.p. /P.O.Box 612, tel.: ++386 66 21-260, fax 271-321;
e-mail: annales@zrs-kp.si, **internet:** http://www.zrs-kp.si/

Ponatis člankov in slik je mogoč samo z dovoljenjem uredništva in navedbo vira.

Redakcija te številke je bila zaključena 31. maja 1999.

**Sofinancirajo/Supporto finanziario/
Financially supported by:** Ministrstvo za znanost in tehnologijo Republike Slovenije,
Ministrstvo za kulturo Republike Slovenije, Ministrstvo za
šolstvo in šport Republike Slovenije, Mestna občina Koper,
Občina Izola, Občina Piran, Banka Koper ter drugi sponzorji

Annales - series historia et sociologia izhaja dvakrat letno.

Annales - series historia naturalis izhaja dvakrat letno.

Letna naročnina za obe seriji je 7000 SIT, maloprodajna cena tega zvezka je 2500 SIT.

Nenaročenih rokopisov in drugega gradiva ne vračamo. Rokopise in naročnino sprejemamo na sedežu uredništva.
Rokopise lahko pošiljate tudi članom uredništva.

Naklada/Tiratura/Circulation: 800 izvodov/copie/copies

Revija Annales je vključena v naslednje podatkovne baze: Riferimenti Storici Giuliani (IT); International Medieval
Bibliography, University of Leeds (UK).

VSEBINA / INDICE GENERALE / CONTENTS

- Milan Bufon:** Kras: območje naravnega, kulturnega in družbenega stika 1
Il carso: un'area di contatto naturale, culturale e sociale
- JEZIKOVNA PREPLETANJA
INTRECCI LINGUISTICI
LINGUISTIC INTERACTION
- Goran Filipi:** Romanske in germanske prvine v italijansko-slovenskem slovarju Gregorija Alasie 17
Romanic and Germanic elements in the Italian-Slovene dictionary by Gregorio Alasia
- Robert Blagoni:** O nekim aspektima lingvističnega atlasa u okvirima znanosti o jeziku 29
About some aspects of the linguistic atlas within the framework of linguistic science
- Rada Cossutta:** Romanske izposojenke v botanični terminologiji Slovenske Istre 45
Romance loan-words in botanical terminology of Slovene Istra
- Lina Pliško:** Akcenatski sustav mjesnih govora barbanštine 57
The accent system of the local idioms of the Istran Barban language
- KULTURNA STIČIŠČA - ŠOLSTVO IN JEZIK(-I)
PUNTI D'INCONTRO CULTURALI - ISTRUZIONE E LINGUA(-E)
CULTURAL JUNCTURES - SCHOOL EDUCATION AND LANGUAGE(S)
- Lucija Čok, Marina Furlan Pahulje, Vesna Gomezel Mikolič:** Jezikovna politika in izobraževanje 69
Language policy and education
- Tove Skutnabb-Kangas:** Linguistic and biological diversity, the 'free market' and the future of the planet - do linguistic human rights in education have any power? 75
Jezikovna in biološka diverziteteta, 'prosti trg' in bodočnost Zemlje - ali imajo človekove jezikovne pravice na področju izobraževanja sploh kaj moči?
- Colin H. Williams:** Bilingual education in the service of European democracy 89
Dvojezično šolstvo v korist evropski demokraciji
- Lucija Čok:** Zgodnja večjezičnost in izobraževanje 111
Early multi-lingualism and education
- Mirko Zorman:** Vzgoja za bivanje v skupnosti - izziv za 21. stoletje 127
Education for habitation in society - a 21st century challenge
- Milan Bufon:** Evropski manjšinski jeziki med standardizacijo in novimi razvojnimi perspektivami 133
European minority languages between standardization and new development perspectives
- Bojan Brezigar:** Evropski standardi zaščite jezikovnih manjšin 143
European standards of protection of language minorities
- Mateja Sedmak:** Manjšinsko vprašanje in evropska mednarodna politika 147
The minority question and European international policy
- Živa Gruden:** Dvojezično šolsko središče v Špetru Slovenovem 151
Bilingual school centre at Špeter Slovenov
- Marina Furlan Pahulje:** Prenova šolstva italijanske narodnosti - analiza potreb in predlog novosti 155
Renovation of educational system of the Italian minority - the analysis of needs and a proposal of novelties

DRUŠTVENA IN PROSVETNA DEJAVNOST
ASSOCIAZIONI E ENTI EDUCATIVI
SOCIETY AND EDUCATIONAL ACTIVITIES

Branko Marušič: Pregled društvene dejavnosti
v Avstrijskem primorju (1848-1918) 163
*A review of the activities of various societies
in Austrian Primorje (1848-1918)*

Božo Jakovljevič: Ženske učiteljske šole
za istarske djevojke 193
Women pedagogical schools for the Istrian girls

GLEDALIŠKA USTVARJALNOST
CREATIVITÀ TEATRALE
THEATRE CREATIVENESS

Lea-Odila Širok: Koprsko gledališče
v 18. stoletju 207
The Koper theatre in the 18th century

Vlado Šav: Obred in gledališče 231
The ritual and the theatre

DELO NAŠIH ZAVODOV IN DRUŠTEV
ATTIVITÀ DEI NOSTRI ISTITUTI E DELLE NOSTRE
SOCIETÀ
ACTIVITIES BY OUR INSTITUTIONS AND
ASSOCIATIONS

Lucija Čok: Prvih pet let Znanstveno-raziskovalnega
središča Republike Slovenije v Kopru 245
*The first five years of the Science and Research
Centre of the Republic of Slovenia Koper*

Salvator Žitko: 10-letnica delovanja
Zgodovinskega društva za južno Primorsko 247
*Tenth anniversary of the activity by the Littoral
Historians Society*

Mirko Jurkić: The founding and the activities
of the Zagreb University International Centre
of Croatian Universities in Istria 249
*Ustanovitev in dejavnosti zagrebškega
univerzitetnega Mednarodnega centra hrvaških
univerz v Istri*

Vida Rožac Darovec, Mateja Sedmak:
Predstavitev delovanja Pinine akademije 250
Presentation of the activities of the Pina Academy

Dagmar Slekovec: Ustanovitev obalne sekcije
Slovenskega rodoslovnega društva 251
*Foundation of the Littoral section of the Slovene
Genealogical Society*

Darko Darovec, Claudio Povolo: Čast:
istovetnost in dvoumnost neformalnega
kodeksa (Sredozemlje, 12. - 20. stol.) 252
*Honour: identity and ambiguity in informal legal
practice (The Mediterranean, 12th - 20th centuries)*

Darko Darovec: 1400-letnica koprške škofije
in omembe Slovanov v Istri 253
*1400 years of the Koper Diocese and the first
references to the Slavs in Istra*

Sergej A. Bubnov: Admiral Aleksander D. Bubnov 254
Admiral Aleksander D. Bubnov

POROČILA IN OCENE
RELAZIONI E RECENSIONI
REPORTS AND REVIEWS

Simona Taušič: Slovenski slavistični kongres 256
Slovene Slavistic Congress

Pojej kaj, obleci se in pazi nase (**Jure Gombač**) 257

Boris Kureš, Salvator Žitko: Zastava,
sveta bodi ti nam vez. Društveni prapori
na Tržaškem in v Istri pred prvo svetovno
vojno (**Slavko Gaberc**) 259

Vera Kržišnik Bukič (ur.): Slovensko-hrvaški
obmejni prostor: Življenje
ob meji (**Milan Bufon**) 261

Buzetski zbornik. Knjiga 25 (**Božo Jakovljevič**) 263

Janneke Kalsbeek: The Čakavian Dialect
of Orbanici near Žminj in Istria (**Josip Lisac**) 264

Kazalo k slikam na ovitku 266
Index to pictures on the cover

Navodila avtorjem 267

Instructions to authors 269

izvirno znanstveno delo
prejeto: 1999-02-23

UDK 908(450.361 Tržaški Kras)

KRAS: OBMOČJE NARAVNEGA, KULTURNEGA IN DRUŽBENEGA STIKA

Milan BUFON

Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Oddelek za geografijo, SI-1000 Ljubljana, Aškerčeva 2
Znanstveno-raziskovalno središče Republike Slovenije Koper, SI-6000 Koper, Garibaldijeva 18

IZVLEČEK

Članek obravnava Kras kot območje naravnega, družbenega in kulturnega stika, a tudi kot pokrajino, ki hrani različne sočasne predstave o istem prostoru. Podrobneje so nato ilustrirani elementi preoblikovanja Krasa v kulturno pokrajino, njeno spreminjanje v okviru odnosov med mestom in njegovim ruralnim zaledjem ter procesi interkulturnega stika in prepletanja, ki iz njih izhajajo. V zaključku skuša prispevek osvetliti Kras in njegove perspektive v širšem družbenem prostoru ter v njem potekajočih razvojnih dinamikah.

Ključne besede: Kras, območje naravnega, družbenega in kulturnega stika

IL CARSO: UN'AREA DI CONTATTO NATURALE, CULTURALE E SOCIALE

SINTESI

L'articolo prende in esame il Carso quale area di contatto naturale, culturale e sociale, ma anche come regione che nutre immagini contemporanee diverse del medesimo spazio. Sono quindi illustrati nei particolari gli elementi della trasformazione del Carso in una regione culturale, i suoi cambiamenti nell'ambito dei rapporti tra la città ed il suo retroterra rurale, nonché i processi di contatto e intreccio interculturelle che ne conseguono. Nella parte finale si cerca di illustrare le prospettive del Carso in uno spazio sociale più vasto, nonché le dinamiche interne di sviluppo in atto.

Parole chiave: Carso, area di contatto naturale, culturale e sociale

UVOD

Verjetno je osnovna družbena in prostorska značilnost Tržaškega Krasa ta, da predstavlja ne ravno obsežno, a dinamično in pomembno kontaktno območje v prirodnem, družbenem in kulturnem polju. To pomeni, da se v njem strukturne lastnosti pojavljajo v različnih razmerah in jih je treba zato obravnavati v razvojni perspektivi ter z ozirom na procese, ki se odvijajo znotraj samega kraškega območja ali na ravni odnosov s sosednjimi družbenimi prostori. V nadaljevanju bom poskusil kompleksnost in večplastnost te problematike strniti v nekaj točk oziroma miselnih izhodišč, ki se mi zdijo bolj izrazita, in s tem prispevati k diskusiji o tem, kakšen je bil Kras nekdanj, kakšen je danes in kakšen bi utegnil biti jutri. Toda Kras je obenem zanimiv primer, kako za isto pokrajino lahko obstajajo zelo različni perceptivni vzorci, zaradi česar obstajajo tudi znatne razlike med idealno podobo Krasa, ki jo gojimo v naši zavesti, in tisto, s katero se srečujemo v realnosti. Pomembno se mi zdi podčrtati tudi dejstvo, da je danes Tržaški Kras specifično kontaktno območje med dvema narodoma in dvema državama, slovensko in italijansko. Zaradi tega bom, sledeč evropskim vodilom za obmejna in etnično mešana območja ter vrednotam, ki jih, mislim, predstavlja in goji sam krožek Ob Pečini/La Rupe, v svojem posegu izmenoma uporabljal oba jezika z obljubo, da vas zaradi tega časovno ne bom preveč obremenjeval.

KRAS KOT "NARAVNO" OBMOČJE STIKA

Prva točka zadeva Kras kot kontaktno območje v naravi. V prvi vrsti kot stičišče med kraškim in nekraškim svetom, med belo-sivim propustnim apnencem in dolomitom ter rumeno-rjavim nepropustnim flišem. Nato tudi kot klimatsko kontaktno območje med kontinentalnimi in mediteranskimi elementi, in ta stik najbolje simbolizira kraška burja, ki se s planote kot nek silovit slap spušča k morju. V vegetacijskem pogledu je Kras stičišče med bolj kontinentalnimi ilirskimi vrstami in drugimi, bolj mediteranskimi vrstami. Posebno območje stika predstavljata dolina Glinščice, kjer se nahaja kar nekaj vegetacijskih vrst, ki imajo tu edino rastišče v Italiji, ter priobalno kraško pobočje, ki obsega pas med morjem in Kraškim robom ter med Grljanom in Devinom, kjer se je razvila posebna vegetacijska mešanica sredozemskih in ilirsko-balkanskih vrst, kakršno srečamo v Evropi le še v višje ležečih legah dalmatinske in grške obale. Predvsem pa nam beseda Kras najpogosteje priključuje v misli povsem specifično naravno pokrajino, za katero velikokrat uporabljamo tudi izraz "kraška gmajna". Bistvena značilnost take pokrajine pa je, da je nastala kot zoogen vegetacijski sestoj, kar pomeni, da jo je oblikovala dolgoletna paša, najprej ovac in koz in nato goveda, na površju, ki so ga kmetje

INTRODUZIONE

Probabilmente l'aspetto socio-ambientale maggiormente evidente del Carso triestino o, in breve, Carso con la C maiuscola, è che questa seppur piccola regione rappresenti un importante punto d'incontro e di contatto nell'ambito naturale, sociale e culturale. Inoltre, esso dimostra una notevole dinamica, nel senso che le sue caratteristiche strutturali si pongono via via in un contesto diverso nel quadro di un processo di trasformazione in atto al suo interno ed in relazione agli influssi che l'ambiente circostante esercita sullo stesso. Si tratta quindi di un'area complessa e di un complesso di problematiche che ad essa si riferiscono, che qui di seguito cercherò di illustrare meglio in una serie di nodi tematici o punti di riflessione. Come tali essi non desiderano dare delle risposte definitive ma semmai porre dei quesiti e stimolare la discussione su quello che è stato il Carso ieri, quello che è oggi e quello che potrà essere domani. Mi pare importante sottolineare fin d'ora anche il fatto che il Carso dimostra una realtà molto sfaccettata e che molte volte l'immagine ideale che ne portiamo non corrisponde poi alla sua evidenza, per cui dovremo soffermarci nella nostra riflessione anche sul divario tra il Carso che noi crediamo o vorremmo che fosse ed il Carso come esso si presenta dinanzi a noi. Ma dobbiamo inoltre tener conto che il Carso triestino, come vedremo più avanti, sia oggi innanzi tutto un'area di contatto tra due nazioni diverse, intese come entità socio-culturali e politico-amministrative, quella italiana e quella slovena. Rispecchiando le linee di indirizzo europee per quanto riguarda le aree di confine etnicamente miste e, credo, i valori che lo stesso circolo La Rupe/Ob Pečini vuole rappresentare e promuovere, svolgerò il mio intervento alternando ai singoli punti le due lingue con la promessa di non voler con questo dilungarlo eccessivamente.

IL CARSO COME AREA DI CONTATTO "NATURALE"

Il primo punto riguarda il Carso come area di contatto dal punto di vista naturalistico, in primo luogo tra paesaggio carsico e quello che carsico non è, tra il calcare bianco-grigio ed il flisch giallo-marrone, ma anche come area d'incontro tra elementi climatici continentali e mediterranei così ben simboleggiato dalla bora che dal Carso si getta verso il mare come una cascata d'aria fresca. Dal punto di vista della vegetazione, poi, il Carso è un'area di contatto tra specie illiriche più continentali e quelle più vicine alle regioni mediterranee. Un caso particolare di questo contatto è quello della Val Rosandra, dove troviamo alcune specie di vegetazione che non si presentano in alcun'altra parte d'Italia, o quello della fascia carsica costiera tra Grignano e Duino, in cui si è sviluppata una combinazione vegetazionale unica nel suo genere tra specie

pridobili s krčenjem avtohtonega hrastovega gozda. Ta pogosto endemični in specializirani vegetacijski sestoj si je trdovratno utiral pot med golimi skalami in je v prejšnjih ter vse tja do začetka tega stoletja prekrival večji del Krasa. Kot tak je prešel v naš skupni "imaginarij" in v predstavo tega, kar bi lahko imenovali "romantični Kras", in kot tak vznemirjal številne pesnike in pisatelje. To literarno predstavo borgega in divjega Krasa so kmalu zmotile pogozditve, ki so jih naročile avstrijske oblasti že sredi prejšnjega stoletja in s katerimi je nadaljevala tudi nova italijanska oblast vse do začetka sedemdesetih let. Kot je znano, so za te pogozditve, ki v okviru Tržaškega Krasa tostran in onstran meje obsegajo površje nad pet tisoč hektarov, uporabili povsem neavtohtono drevesno vrsto, to je črni bor. Zanimivo je, da se je prav to drevo nato uveljavilo kot nov simbol ali "zaščitni znak" kraške pokrajine, k čemur je nemalo prispevala Kosovelova poezija. A razvoj je šel dalje, opuščeno je bilo ekstenzivno pašništvo, domnevno odporni črni bor je vse bolj podlegel boleznim in škodljivcem in avtohtone vrste so ponovno pričele prevladovati v pokrajini. Danes obsegajo gozdovi skorajda 40% celotnega površja tržaške pokrajine, od tega odpadeta dve tretjini na tako imenovani nizki gozd, kjer sta bolj kot hrasta zastopana črni gaber in mali jesen, ena tretjina pa odpade na tako imenovani visoki gozd, katerega glavni predstavnik je črni bor. Na ta način se je Kras preoblikoval iz gole, skalnate pokrajine v gozdnato in poraščeno območje, eno izmed najbolj "zelenih" pokrajin sploh v zgornjem Jadranu. Kateri je torej Kras, kakršnega si želimo in kakršnega bi želeli videti: je to z rdečim rujem in plavimi bodečimi možinami obarvana kraška gmajna, ki je danes omejena na nekaj skromnih oaz, so to "šumeči" in "dehteči" bori, ali vse bolj razširjena visokogrmovnata gošča, skozi katero se utegne prebiti le srnjad in v katero se vse raje spuščajo medvedi?

KRAS MED NARAVO IN DRUŽBO

Stvari še bolj zapleta dejstvo, da Kras nikakor ni le naravna pokrajina, ampak predstavlja edinstveno kontaktno območje med naravnimi in družbenimi elementi, kar je privedlo do nastanka svojstvene kraške kulturne pokrajine. Omenili smo že kraško gmajno kot zoogen vegetacijski sestoj, kar pomeni, da je v širšem smislu tudi ta domnevno naravna pokrajina antropogenega nastanka, tako kot so antropogenega nastanka borovi nasadi. Skratka, v večini primerov je človek odločilno vplival na razvoj kraških naravnih danosti. Ta človekov poseg se je pričel s kolonizacijo Krasa in krčenjem prvotnih gozdnih površin. Toda kultiviranje kraških površin in oblikovanje vinogradov, njiv in travnikov ni bilo lahko opravilo in je zahtevalo napor več generacij, saj je bilo treba po doslej opravljenih izračunih na vsakem kvadratnem metru zemljišča odstraniti od 100 do 200

mediterrane in illirico-balcaniche che possiamo ritrovare in Europa soltanto in alcune zone della costa dalmata e greca. Ma innanzitutto è la landa carsica il paesaggio che per primo ci sovviene pensando al Carso. Il fatto particolare di questo paesaggio è che questo non è, in realtà un paesaggio naturale in senso stretto, visto che altro non è che il risultato di un pascolo prolungato nel tempo, prima di capi ovini e caprini e poi da quelli bovini, su una superficie che i contadini hanno ricavato disboscando, se non altro, le foreste di querce. Questo complesso vegetativo endemico e specializzato è in qualche modo sopravvissuto tra le rocce spoglie ed ha contribuito quindi a formare e rappresentare nel nostro "immaginario" l'idea stessa di quello che potremmo definire il Carso "romantico" e che ritroviamo in non poche descrizioni letterarie. Ma l'immagine letteraria di un Carso brullo e selvaggio è stata in seguito offuscata dai rimboscamenti che le autorità austriache hanno voluto venissero effettuati già a partire dalla metà del secolo scorso e che vennero poi continuati anche dalle autorità italiane fino all'inizio degli anni settanta. I rimboscamenti, che in totale occupano sul Carso triestino, sia dall'una che dall'altra parte del confine attuale, una superficie superiore a 5 mila ettari, utilizzarono per il proprio scopo una specie arbustiva del tutto estranea al paesaggio carsico tradizionale e originario, e cioè il pino austriaco. È interessante perciò che sia stato poi proprio quest'albero a divenire il nuovo simbolo, anche letterario, del paesaggio carsico, ad esempio nelle poesie del Kosovel. Ma le trasformazioni o meglio dire le metamorfosi di questo paesaggio non si sono fermate qui: l'abbandono del pascolo estensivo e le malattie a cui è soggetto il pino da "importazione" hanno riportato alla ribalta la vegetazione che meglio si è riadattata alle nuove condizioni. Oggi le superfici boschive rappresentano quasi il 40% dell'intera superficie della Provincia di Trieste, di cui due terzi consistono della vegetazione autoctona, dove però al posto delle querce troviamo perlopiù carpini e frassini a sviluppo limitato, ed un terzo di pinete. Qual è dunque il Carso che vorremmo vedere: quello della landa carsica, ormai ridotta a poche oasi, quello delle pinete odorose o quello ormai prevalente, che consiste in una boscaglia bassa e fitta, abitata da caprioli e percorsa da orsi?

IL CARSO TRA NATURA E SOCIETÀ

Il tutto viene complicato anche dal fatto che il Carso, come abbiamo già accennato, non è affatto solo paesaggio naturale, ma un'area di contatto tra elementi naturali ed elementi antropici, vale a dire un paesaggio culturale. La stessa landa carsica è un complesso vegetazionale formatosi per motivi dovuti all'azione dell'uomo, la pastorizia, così come lo sono le pinete, introdotte durante il periodo dei rimboschimenti. In

cappon (kapon) - cappone

Italianizem: it. *cappone* < "Lat. parl. **cappōne(m)*, per il class. *capōne(m)*, da avvicinare al gr. *kóptein* 'tagliare'." (DELI I/201). Prevzemanje benečanskih in furlanskih besed na *-on* brez spremembe *o* → *u* je značilno tudi za slovenske in hrvaške istrske govore. Drugod po Sloveniji in Hrvatski imamo *-on* → *-un*. Pleteršnik navaja *kapûn* (PL I/387) in *kopûn* (PL I/436).

chibula (čibula) - cipolla.

Bezljaj poleg *čebûla* (enako obliko najdemo tudi v PL 96) piše: "Za sln. obliko pride enako v poštev beneško it. *cebolla* kakor srvn. *zibolle*, *zebülle*, *zwibolle* (...), oboje iz lat. *caepula*." (BEZ I/76). M. Snój povzema samo delno, ne navaja možnosti germanskega posredovanja: "Prevzeto iz ben. it. *cebolla*, kar ustreza knjiž. it. *cipolla* 'čebula'. To se je razvilo iz lat. *cēpula* (...), manjšalnica od *cēpa* 'čebula'." (SN 67). V slovarjih, ki so nam na voljo, za navedeno "beneško it." obliko *cebolla*, ki bi popolnoma ustrežala sln. *čebula*, ne najdemo potrdila. Alasijeva beseda bi lahko bila furlanska izposojenka: *cevòle* (PIR 118), *zevòle* (PIR 1908) < *cēpùlla*, REW 1820.

cirqua (cirkva) - chiefa

"Kakor stcslovan. *crъky*, hrv., srb. *crkva*, rus. *cérkovъ*, češ. *církev* 'cerkev' pred 10. stoletjem prevzeto prek nekega germ. jezika, verjetno prek starosrednjenemško **kírka* (...)." (SN 59, s. v. *cérkev*).

clochia (cloča) - chioccio

Italijansko geslo je najbrž napačno napisano, če ne pomeni "lesteneč", za kar ne najdemo potrdila v slovarjih, ki so nam na voljo. Če je napačno, gre za it. *chioccia* "koklja". Sln. *clochia* je furlanizem: *cloche* "chioccia, gallina covaticcia" (VLF 180), *clòcie* "chioccia" (PIR 161), od onomatopejskega glagola *clochâ* (VLF 180), *clociâ* (PIR 161) "chiocciare" < lat. *glōcīre* "kokati". Pleteršnik navaja *klóča* in *klóka* (PL II/411). Furlanska in Pleteršnikova imena za kokljo pomenijo tudi "lesteneč". Bezljaj ima *klóka* "cerkveni lesteneč": "izposojeno iz srlat. *clocca* 'cerkveni zvon' (izpričano od l. 692 dalje)" (BEZ II/46).

clofter (klošter) - chioftro

"Prevzeto iz srvnem. *klōster*, iz česar se je razvilo današnje nem. *Kloster* 'samostan'. Beseda je znana že v stvnem. *klōstar* in je izposojena iz srlat. *clōstrum* 'samostan', prvotno 'zaprtο področje, kar je za ograjo ali za zapahi'." (SN 240, s. v. *klōster* - enako pri PL 412).

clucat (klukat) - batter la porta

Germanizem. Pleteršnik ima *kljûkati* (PL I/409). Bezljaj v malce nejasnem članku najprej zavrne Štrekljevo izvajanje iz bavarščine, nato navaja vrsto slovanskih ustreznic in zaključi, da gre za staro onomatopejo, na koncu članka pa navaja mnenje, ki ga je na začetku zavrnil: "Štrekelj (...), Grafenauer (...), Striedter-Temps (...) izvajajo iz srvn. *klucke*, *klocken*, *klöcken* 'trkati', bav. avstr. *klocken*, *klucken*, naslonjeno na *kljuka*.¹⁰ (BEZ II/44).

codumer (kodumer) - cocomero

Čeprav oblike tipa *cocomero* v večini italijanskih narečij pomenijo lubenico (*Citrullus vulgaris*), gre v tem primeru pravzaprav za ben. *cogomero* "kumarica (*Cucumis sativus*)", ki ga je Alasia verjetno poitalijani. V slovenski ustreznici pa se zrcalijo furlanske oblike *codûmar*, *cudûmer* "kumarica" (PIR 205).

complit (komplit) - compire

V slovarjih, ki so nam na voljo, ne najdemo slovenskih formalnih ustreznic. Romanizem od lat. *complēre* "napolniti", REW 2101.

contentutfe (kontentutse) - contentarfi

Tudi v istrskih (slovenskih in hrvaških) dialektih imamo gl. *kontentat* (*se*) "zadovoljiti (*se*), biti zadovoljen" - v Dalmaciji *kuntentat* (*se*) < ben. *contentâr* (BOE 191), od prid. *contento* (BOE 191) < lat. *contētus* "zadovoljen", REW 2128. Pleteršnik ima samo prid. *kontēt* "zadovoljen" (PL I/432).

coftagn (kostanj) - castagna

Romanizem, razširjen tudi drugod po Sloveniji in Hrvatski¹¹: it. *castagno* "kostanj (drevo)" < lat. *castānus* "id.", REW 1743. Pleteršnik ima *kóstanj* (PL I/443).

crona (krona) - corona

Germanizem. "Prevzeto iz srvnem. *krōne* 'krona'." (SN 277) < lat. *cōrōna* "krona; venec", REW 2245. Pleteršnik ima *krōna* (PL I/476).

cucgna (kuhnja) - cufina

Germanizem. "Beseda je znana tudi v drugih slovan. jezikih, npr. hrv. *kûhinja*, nar. srb. *kûjna*, rus. *kúxnja*, češ. *kuchyně* (...). Prevzeto iz stvnem. *kuhhina* ali srvnem. *kuchīn* (od koder se je razvilo današnje nem. *Küche*), kar je izposojeno iz srlat. *cocina* 'kuhinja'. To je pod vplivom glagola *coquere* 'kuhati' nastalo iz klas. lat. *culīna* 'kuhinja'." (SN 282). Pleteršnik ima *kûhinja* (PL I/484). Oblika *kuhnja*/*čuhnja* je znana tudi v slovenskih istrskih govorih.

10 Slednje velja za oblike tipa *kljukati* - mimogrede, besada *kljuka* nima istega korena.

11 Knjiž. hrv. *kesten* je prevzeto iz turščine.

farban (farban) - colore

Germanizem. "Prezeto iz srvnem. *varwe*, nem. *Farbe* v enakem pomen, od koder je prek češ. *barva* kasneje izposojeno tudi sloven. *bârva*." (SN 122). Pleteršnik ima *bârva* (PL I/198).

farbat (farbat) - colorare

Glej *farban*.

fentouagne (fentovanje) - biaftema¹²

Glej *fentouat*.

fentouat (fentovat) - biaftemare¹³

V slovenskih slovarjih, ki so nam na voljo, ne najdemo potrdila za pomen "preklinjati, psovati". V PL I/199 in SSKJ I/623 je zabeleženo *féntati* "uničiti" (PL I/199). Pleteršnik povezuje navedeni glagol z istopomenskim *fündati*, ki ga primerja z it. *affondare* "potopiti" (PL I/204) < lat. **affündäre*, REW 269.

fitat (fitat) - affittare

Romanizem. Furl. *fitâ* "oddati, dati v najem; najeti, vzeti v najem" (PIR 321); ben. *fitar* (ROS 383)¹⁴ - izpeljanke od lat. *fictus* "najem", REW 3280. Pleteršnik ima *fit* "najem, zakup, najemščina, zakupščina" (PL I/200).

fruftic (fruštik) - collatione

Za hrv. *frùštik* Skok piše: "Od nvnjem. složenice *Früh-stück* preko avstrijsko-njem" (SKOK I/534).

frufticat (fruštikat) - collatione fare

Glej *fruftik*.

glas (glaž) - bicchiere

Bezljaj za *glâž* "steklo, kozarec"¹⁵ piše, da je "izposojeno iz srvn. *glas*, stvn. *glas*, nvn. *Glas* 'steklo'" (BEZ I/145).

glicat (glihat) - comparare

Glej *poglicat*.

greft (grest) - agresto

Bezljaj je Alasijevo geslo zapisal *grest* in ga razložil kot "(adj.) 'divji, surov', v 17. st. *greft* 'agreste' (Alasia)" (BEZ 175). Najbrž ne bomo nikoli zvedeli, zakaj in kdo

je namesto *agresto* zapisal *agreste*¹⁶ in premotil velikega znanstvenika. Kakorkoli že, mislimo, da pri tem geslu sploh ne gre za pridevnik (it. *agresto* "trpek, kiselkast"), temveč za samostalniško enakozvočnico, ki pomeni "kislo, nezrelo grozdje". Beseda je najbrž iz furlanščine: *grèst* "come agg. *ùe greste* = uva acerba. Anche qualità d'uva che rimane sempre acerba" (PIR 404).¹⁷ Furlanizem v tržaški beneščini *grest* navaja tudi Doria (DOR 281). Rosamani ima pridevnik *gresta* "acerbo" (ROS 456),¹⁸ Boerio pa isto obliko navaja kot samostalnik: *gresta* "kislo, nezrelo grozdje" (BOE 317). Vinja hrvaške oblike tipa *a(o)gresta*, *grešta* ipd. izvaja iz lat. *agrèstis* "divji", REW 295 (JEtI 14, s. v. *agrîšta*). Iz istega korena izvaja tudi Prati italijanske besede *agrèsto(a)* "uva acerba" (VEI 21), medtem ko Zolli za it. samostalnik s pomenom "uva che non giunge mai a piena maturazione" in pridevnik s pomeom "di sapore agro" *agrèsto* piše: "Da *agro*¹, accostato per etimologia pop. ad *agreste* (...) piuttosto che direttamente da *agreste* (DELI I/32), torej bi bil končni koren besede, s katero se ubadamo, lat. **acrus*, REW 92.2.

kelic (kelih) - calice

Pleteršnik ima *kélih* (PL I/394). "Izposojeno iz stvn. *chelic*, srvn. *kelich*, *kelch* 'calix'" (BEZ II/28).

laiben (lajben) - cacatoio

Bezljaj za *lájben* "splav, abort" navaja izvajanje iz bavorskega *Läublin* "abort" (BEZ II/120). Na istem mestu po Megiseru navaja za 16. st. istokorensko obliko *leibil* "locus secretus", kar se pomensko ujema z it. *cacatoio* "stranišče".¹⁹

lim (lim) - cola

"Prezeto iz srvnem. *lîm*, iz česar se je razvilo današnje nem. *Leim* 'lim'." (SN 303, s. v. *lîm* - enako obliko najdemo tudi v PL I/519).

lodriffa (lodrica) - botta

It. *botta* pomeni "1. krastača; 2. udarec ipd." (ŠL 160), slovenska ustreznica pa "vrsta soda, brenta, meh, posoda za vino" (BEZ 147, s. v. *lodrica*). Najbrž gre za avtorjevo pomoto na levi strani: namesto it. *botte* je zapisal *botta*, ali pa je beneško obliko *bota* "sod" (BOE 94) zapisal z dvema t-jema. Kakorkoli že, gre za hibridni romanizem z domačo manjševalno pripono < ben.

12 Starejša oblika za *bestemmia* "psovka, kletvica" < lat. **blastemia* < cerkvena lat. *blasphmmia* < gr. *βλασφημία* "discorso ingiurioso" (VEI 128).

13 Starejša oblika za *bestemmiare* "preklinjati".

14 Tudi brez afereze: furl. *afitâ* (PIR 5), ben. *afitar* (ROS 8).

15 *Bicchiere* pomeni samo "kozarec".

16 Torej "divji, neotesan; poljski".

17 Tudi brez afereze: *agrèst* "agresto, il succo e il sapore dell'uva immatura" (PIR 7).

18 Brez afereze: *agresta* "uva acerba" (ROS 10 - za Koper).

19 Prim. *sekret*.

*ludro*²⁰ "(vinski meh" < lat. *üter* "id.", REW 9102. Za pomen "sod" v romanskih jezikih ne najdemo potrdila, vendar koren, zaradi tega ni vprašljiv, ker gre za bolj ali manj enotno pomensko polje. Podobne besede so zabeležene tudi drugod, v Sloveniji in v kajkavskih točkah (glej SKOK II/313 in BEZ II/147). Pleteršnik ima *lo-dríca* (PL I/528).

lucgna (luknja) - buco

Poleg it. gesla je avtor zapisal tudi domače *iam* (jama) in *fpilu*.²¹ It. *buco* pomeni samo "luknja, jama", nikoli "špilja, pečina" - najbrž je avtorja zapeljala oblika *jama*, ki lahko pomeni tudi "pečina". Beseda *luknja* je germanizem: "Izposojeno iz srvn. *lucke*, *lücke*, stvn. *lucka* 'Loch'." (BEZ II/155).

luft (luft) - aere

Germanizem (nem. *luft* "zrak" - HURM 407).

manigaut (manigawt) - boia

Najbrž izposojeno iz furlanščine: *manigólt* "manigoldo" (PIR 564), *manigold* (-ólt) "manigoldo" (VLF II/764). It. besedi *boia* in *manigoldo* imata ista pomena: "rabelj, krvnik" in "malopridnež, nepridiprav, falot (predvsem šaljivo)" - pomen "rabelj" je za *manigoldo* zastarel: "boia, carnefice, ma in tal senso è antiquato, più comune furfante, birbante"²² (PAL 800). Jasno je, da ne moremo vedeti, kateri pomen je imel Alasia v mislih, ko je reševal to geslo. Za it. *manigoldo* G. Devoto misli, da gre za nemško osebno ime *Managold*, v 11. st. znan po sramotilnih spisih proti heretikom (AVV 256). M. Cortelazzo navaja Devoto in nadaljuje: "o n. di un famoso carnefice" (DELI III/713).

maffauat (mašavat) - celebrar meffa

Glagol od *maša*: "Enako je stcslovan. *mšša*, nar. hrv. *màša*, češ. *mše* 'maša'. Slovan. **mšša* je (eventualno prek stvnem. *missa*) prevzeto iz lat. *missa* 'maša'." (SN 326).

nuffat (nucat) - adoperare

"Izposojeno iz stvn. *nuz*, *nuzza* 'raba, šega', srvn. *nuz* in kasneje izpričanega glagola *nutzen*, pragerm. **nutti* - < ide. **neud-*" (BEZ II/229, s. v. *núcati*).

pancrt (pankrt) - baftardo

Pleteršnik navaja *pánkrt* (PL II/7). Germanizem. "Izposojeno iz srvn. *banchart*, *bankart*, bav. avstr. *Pankert*, n. *Bankert* 'isto' (...), kar je kompoz. iz *Bank* 'klop, le-

žišče za dekle' in *-hart*, posmehljivo po atpn. tipa *Rein-hart* ter pod vplivom sin. *Bastard* (BEZ III/8). Metafora je jasna: poimenovanje po najpogostejšem mestu spočetja nezakonskih otrok.

pauola (pavola) - bombace

"Izposojeno iz bav. avstr. *Paumwolle* (...) za knjižno *Baumwolle* 'bombaž'." (BEZ III/16, s. v. *pávola* 'bombažna preja'). Pleteršnik ima *pávola* (PL II/14).

peffec (pešek) - cece

Pešek je čičerka (Cicer arietium). Marko Snoj izvaja goriško *pèžek* iz furlanščine: *pizzûl*, *pizzôl* s spremembo pomanjševalne pripone *-ûl/ôl* → *-ek* (BEZ III/33).

peftat (peštat) - calcare

Pleteršnik je zabeležil *peštáti* (PL II/29). Romanska izposojenka: ben. *pestà* (BOE 496), *pestàre* (DEV 140), furl. *pestâ* (PIR 737) < lat. *pistàre*, REW 6536. Kot drugo izbiro navaja avtor domačo besedo *teptat*.

poglicat (poglihat) - agguagliare

Hibridni germanizem z domačo predpono *po-* in domačim namenilniškim oziroma nedoločniškim obrazilom s pomenom "poravnati". Pleteršnik navaja *glíh* "enak, raven", *glíha* "enakost" in *glíhati* "enačiti, ravnati" (PL I/217) < "srvn. *gelich*, *geliche*, *glich* 'enak, raven', *geliche* 'enakost', *gelichen* 'izravnati, primerjati', stvn. *gilich*, *gilichen*" (BEZ I/147, s. v. *glíh*).

prafchiche (praščike) - alparago

Z istim pomenom, "špargelj (*Asparagus acutifolius*)", navaja Metka Furlan za Kras *praščika*: "Verjetno dem. izpeljanka s fit. sufiksom **-ika* iz *prâska* 'veja z listi' < it. *frasca* 'isto' (BEZ III/103). Če je domneva M. Furlan točna, gre za starejšo romansko izposojenko, vsekakor pred 15. stoletjem."²³

priglicat (priglihat) - affimigliare

Glej. *poglicat*.

puffa (puša) - archibufo

Oblike tipa *puša* za puško so potrjene na slovenskem in hrvaškem območju (glej BEZ III/138, s. v. *púška*). Germanizem, "delno preko sosednjih jezikov in v različnih obdobjih izposojeno iz stvn. bav. *puhsa*, srvn. *bühse* 'škatlica, doza, šatulja, lesen valj', srvn. od 14. st. dalje preko pomena 'votel valj, cev' tudi 'strelno orožje'." (BEZ, loc. cit.). Italijanska beseda pomeni prav-

20 Z zraščanim m. spolnikom - v ben. potrjeno tudi *údro* (DEV 249).

21 Balkanski grecizem, ki je prodril tudi močno proti zahodu (Slovenija, Hrvaško Zagorje): "Od gr. σπιγλαιον preko ngr. σπηλιά. Grecizam je zamijenio slav. *peč* = stcslav. *peštš*, koja se očuvala u slov. *peč* 'pečina', čest toponim." (SKOK III/311, s. v. *spřla*).

22 "falot".

23 Slovani do 15. st. niso poznali fonema /f/, zato so ga v romanskih izposojenkah pred 15. st. nadomeščali s /p/ ali /v/.

zaprav "arkebuza".²⁴ Na str. 54 ponatisa, s. v. *artegliaria*, najdemo tudi sintagmo *velica puffa* (velika puša), najbrž gre za "top".

putric (putrih) - bottaccio

Skok je poleg gesla *pùtrih* (Vodice, Buzet, Sovinjsko polje, Istra) "ručna posudica u obliku bačvice, barilce" zapisal: "Od srvnjem. *puterich* 'meh, sod'." (SKOK III/89). Pleteršnik navaja *pùtrh* in *pùtrih* (PL II/367).

razza (raca) - anedra

O etimologiji za *raco* (Anas) je bilo veliko napisanega in povedanega. Oblika *raca* je razširjena na celotnem slovenskem območju (tudi v standardnem jeziku), poznajo pa jo tudi hrvaška narečja (istrski čakavski govori in kajkavski dialekti). Beseda je običajna tudi v beneških in furlanskih govorih. Štrekelj meni, da je sln. *raca* iz ben. *anaraza*, ki poteka iz *anara* z razširitvijo *-za* (ARJ XII/847). Skok ni zadovoljen s takim tolmačenjem, ker "to tumačenje ne zadovoljava albanologa, jer *a > o* dolazi kod Arbanasa samo u najstarijim njihovim latinizmima, a to ne mogu biti venecijanizmi sa *tr > r*". (SKOK III/93) V istem članku nadaljuje: "Osnovno *raca* se objašnjava riječju lat. *ratis* f 'skela, Flosse, čamac'. Odatle **ratia* f, koje daje *raca* (...). Onomasiološki element plovljenja je karakterističan za patku." Možen je tudi slovenski koren: "Etimico incerto, come da ultimo G. B. Pellegrini stesso (nella prefaz. a L. Rupolo - L. Borin Piccolo dizion. della parlata di Caneva, Caneva 1982, p. 11): o dallo slov. *raca* 'anitra' (d'etimo a sua volta discusso: bibliogr. in C. Marcato RELV p. 126) o, secondo il Salvioni, da un dialettale (*a*)*narazza* (con aferesi anche della seconda sillaba, sentita come articolo indet.), da lat. **anatrācea*. Cfr. forse, a riprova, i diminutivi *anarozo* 'anatrocolo' e *anarato* 'anitrotto' nel poles." (DOR 513, s. v. *raza*).²⁵

rinc (rink) - chiaustello

It. *chiavistello* je "ferro lungo e cilindrico che si fa scorrere negli anelli fermati sulle due imposte d'un uscio o finestra, per tenerle serrate" (PAL 292). Marko Snoj ima *rinka* -e ž 'obroč, prstan': "Prevzeto delno iz bav. nem. *Rinken* 'zaponka', kar se je razvilo iz pgerm. **hrengjōn* 'nekaj okroglega', delno iz srvnem. *rinc*, nem. *Ring* 'krog, obroč, prstan', kar se je razvilo iz pragerm. **hrenga-* 'obroč'." (SN 539). Tudi Pleteršnik navaja *rinka* (PL II/427). Oblike tipa *rinka* "obroč, prstan" so razširjene v Istri, slovenski in hrvaški, ter na kvarnerskem območju. Dalmacija jih ne pozna. Naša beseda je furlanizem (< germ.), istrske in kvarnerske oblike pa so ali furlanizmi ali germ. ostanki iz starejših romanskih jezikovnih plasti. VLF II/1096 in 1097 ima *rinc* in *rinč* s

pomenom "(di una catena) anello". Tudi PIR 879 ima obe obliki: prvo, *rinc*, s pomenom "Cerchione delle ruote nel carro rustico", in drugo, *rinc'*, s pomenoma "Anello d'una catena; gancio". Zadnji pomen (= kavelj, kljuka) je zelo blizu Alasijevemu. V beneških dialektih smo potrdili samo pomanjševalnice tipa *rincela*, ki so iz furlanščine.

roie (roje) - campagna

Isto besedo ima tudi poleg gesla *pianura*, kjer zasledimo tudi domače *polei* (polje). Pleteršnik nima te besede. Metka Furlan s. v. *rōje* "polje" (kjer beleži tudi obliko fra Gregorija) navaja avtorje, ki so leksem povezovali z *rōja* "jarek, kanal, struga", "kar je iz furl. *rōja*, *rò(j)e* 'umetni iz tekoče vode speljani kanal, ki se uporablja za namakanje polj ali za katero drugo kmečko opravilo' < lat. *arrūgia* 'rov v rudniku' (Meyer-Lübke, 678)" (BEZ III/193). Furlanova dvomi v etimologijo: "Pomena 'polje, njiva ipd.' domnevna furlanska iztočnica ne izpričuje, pa tudi izposojenke praviloma ne razširjajo pomenskega polja, zato povezava ne prepričuje" (ibid.).

scrigna₁ (skrinja ali škrinja) - caffà

Romanska izposojenka iz lat. *scrinium*, REW 7746. Skok meni, da so dalmatinske oblike tipa *s/šskrinja* ostanki iz dalmatščine ali iz balkanske latinščine in da je ž. spol nastal preko imenovalnika množine *s/šskrinje* (SKOK III/269). Možno, vendar podobne oblike, v glavnem ženskega spola, najdemo tudi v drugih slovanskih jezikih, zato menimo, da dalmatinske oblike, kakor tudi devinska, potekajo iz praslovanščine: "Enako je stcslovan. *skrinija*, *skrina*, 'skrinja' (...). Slovan. **skrini*, rod. **-bję* je prek stvnem. *scīni* 'skrinja' (od tod se je razvila današnja nem. *Schrein* 'skrinja') izposojeno iz lat. *scīnium* 'tok, podolgovata okrogla škatla za hranjenje knjižnih zvitkov, mazil ipd.'." (SN 575, s. v. *skrinja*). Gre torej za dokaj staro izposojenko iz latinskega jezika v slovanskih jezikih. Zaradi ž. spola je skoraj nemogoče domnevati, da je na našem območju ali v Dalmaciji imela neodvisen razvoj oziroma da je bila prevzeta neposredno iz nekega postlatinskovulgarnega govora.

scrigna₂ (skrinja ali škrinja) - arca

Glej *scrigna₁*. It. *arca* pomeni Noetovo barko in Mojzesovo skrinjo, v kateri je prinesel postavo. V tem primeru gre za drugi pomen.

širca (sirka) - canna

Pleteršnik za vzhodno Štajersko navaja *širka* "Sorghum vulgare" (PL 480); isto obliko najdemo v SSK

24 Težka, starinska puška na kremen, prednica muškete in današnje puške (VER 65).

25 Glej tudi LEI 2, 1055-1078.

IV/673 za severovzhodna narečja. Bezljaj navaja podobne slovenske in hrvaške oblike, za katere piše, da "izhodišče je lat. **suricum (syricum) granum* 'zrno iz Sirije' > it. *sórgo*, dial. *sóreg, scireche* (...)" (BEZ III/273, s. v. *sírek*). O bolj ali manj istih oblikah zelo podobno tudi Skok: "Može potjecati iz balkanskog latineta kao pridjev na *-icus* od *Syrus > Surus* (tako vrlo često na natpisima) > *syricus* sa *y > i, o* tal. *sorgo* (...)" (SKOK III/232, s. v. *sijerak*). Vsekakor zelo stara romanska izposojenka.

fofter (šofter) - caligaro

Pleteršnik ima *šóštar* "1. der Schuster (torej čevljar - op. avt.); 2. die Baumwanze (pyrrhocoris apterus) (torej: 'žuželka z enim parom rdeče-črnih kril; rdeči skratec' (SSKJ IV/1095, s. v. *šóštar* - op. avt.)" (PL II/641) - italijanski narečni slovarji, ki so nam na voljo, oblike tipa *caligaro*²⁶ navajajo v glavnem s pomenom "čevljar", Kosovitz pa ima tudi entomološki pomen: *caligher* "idrometra²⁷ lacustre - *hydrometra lacustris*, l'eterottero" (KOS 79). Ne glede na pomen, je zadnji koren germanski: nem. *Schuster* "čevljar" (HURM 597). Če gre za žuželko, je termin prevedenka iz nekega romanskega idioma (najbrž beneškega), ki bi lahko nastala tako, da so prevedli it. metaforično ime z germanizmom iz lastnega govora.

ftentat (stentat) - affaticare

Romanizem, furl. *stentâ* "mučiti se, trpeti" (PIR 1115); ben. *stentar* "id." (ROS 1092) < lat. *extētāre*, REW 3084 (= *ex-* + *tēptāre* "poizkusiti, preizkusiti", REW 8633).

fric (štrik) - corda

Germanizem. "Prevzeto iz srvnem. *stric, strick*, iz česar se je razvilo današnje nem. *Strick* 'vrv, konopec'." (SN 648).

fubla (šubla) - badile

Pleteršnik s. v. *šubla* "velika velnica" piše, da se tako govori na Krasu in da je iz nemščine (PL II/649). S pomočjo slovarjev, ki jih imamo na razpolago, ne moremo najti popolne ustreznice v nemščini. Mogoče pa gre za starejšo romansko izposojenko iz lat. *sūbūla* "šilo", REW 8403, torej **subla* > *šubla*. Latinska beseda se je v romanskih jezikih razvila s pomenom "šilo" ali pa "širše klesarsko dleto": it. *subbia* "šilo; klesarsko..." (PAL 1436), rom. *sulă* "šilo" (DEX 1040)... V obeh pomenih tudi v beneščini in furlanščini: *subia* (BOE 721); *sùble, sùbula* (PIR 1146), *sùble, sùbule* (VLF 1409). Naša oblika sovпада s furlanskimi, le pomen je neprepričljiv,

ker je dokaj oddaljen, čeprav še vedno v istem pomenskem polju: "lopata" vs. "šilo; klesarsko dleto".

sloffer (šloser) - chiauario

Poleg germanizma (prim. nem. *Schlosser* "bravar"²⁸ - HURM 580) najdemo tudi domače *cluchiar* (ključar).

ter - campanile

SSKJ navaja *têr* "zvonik" kot narečno, primorsko (V/64). Pleteršnik ga nima. Naša beseda je ali furlanizem ali iz starejših romanskih jezikovnih plasti: *tôr* (PIR 1199), *tôr* (VLF II/1497) < lat. *tūrris* "stolp", REW 9008.²⁹

troftat₁ (troštat) - confortare

Germanizem. "Prevzeto iz srvnem. *trōst*, iz česar se je razvilo današnje nem. *Trost* 'tolažba'." (SN 687, s. v. *trōšt*). Prim. nem. *trōsten* "tješiti" (HURM 684).

troftat₂ (troštat) - confortare

Glej *troftat₁*.

truga (truga) - cataletto

"Prevzeto iz stvnem. *truha*, bav. *truga*, srvnem. *truhe* 'skrinja, krsta'." (SN 689).

viŕen (višen) - certo

Germanizem. Prim. nem. *wissen* "znati" (HURM 828).

viŕno (višno) - certamente

Glej *viŕen*.

voglia (volja) - appetito

Ni jasno, ali gre za praslovansko, torej domačo besedo (< **volja* < ie. **wol-jā*, GLU 678, s.v. *vòljeti*), ali pa za romansko izposojenko enakega ie. korena. Poleg *voglia* nam avtor ponuja tudi ustreznico *zela* (želja).

verch (vrč) - boccia da oglio

"Kao i stsl. *vrčb, sln. vřč*, gen. *vřča* itd. - stara posuđenica iz balkanskolatinskog odraza latinske riječi *urceus* - "Lat. *urceus* > roman.: tal. *orcio*, stfr. *orce*, stgaskonj. *orsa*, južfr. *urso*, šp. *orza*." (GLU 682, s. v. *vřč*).

zartat (cartat) - compiacere

Germanizem. Prim. nem. *zärteln* "maziti, milovati" (HURM 842).

zafpotouat (zašpotovat) - beffare

Hibridni germanizem s pomenom "zasmehovati, norčevati se (iz nekoga), rogati se". Skok za podobne

26 Besede *caligaro*, ali sorodnih, ne najdemo v knjižnoitalijanskih besednjakih, niti starejših.

27 It. *idrometra* "močvirski tekač, mlinar (Hydrometra stagnarum)" (ŠL 484).

28 Ključavničar.

29 Na Obali se za "zvonik" uporablja germanizem z istim izhodiščem: *turn* (nem. *turm* "stolp; zvonik", HURM 687). Isto obliko navaja tudi Alasia, s. v. *torre* "stolp".

hrvaške čakavske in kajkavske oblike, ki jih obravnava, s. v. *špotati* piše, da so "od nvnjem. *spotten*, stvnjem. *spotton*" (SKOK III/410).

zeghn (žegan) - cimitero

Glej *zegnhat*. Glede pomena: "nar. zahodno *pokopališče*: vaški žegen s kamnitim obzidjem" (SSKJ V/982, s. v. *žégen* - enako obliko najdemo tudi v PL II/955 samo s pomenom "blagoslov").

zegnhat (žegnhat) - benedire

Germanizem iz cerkvene termionologije za "blagosloviti": "Od stvnjem. *seganen*, nvnjem. *segnen* < crkveno-lat. *signare* "označiti znakom križa" (SKOK III/675, s. v. *žegnati*).

zuec (cvek) - chiodo

"Prevzeto iz srvnem. *zwęc* 'lesen ali železen žebelj'." (SN 64, s. v. *cvèk*). Pleteršnik navaja *cvèk* (PL I/89).

zupa (župa) - brodo

Prej germanizem kot romanizem: germ. *sūppa* "kos pomočenega kruha", REW 8464. Pleteršnik ima *žúpa* "juha". Prim. nem. *suppe* "id." (HURM 661). Če je germanizem, gre za starejšo izposojenko. Možno pa je tudi romansko posredovanje: it. *zùppa* "ministra di pane affettato in brodo di carne, pesce o verdure" (DELI V/1470),³⁰ furl. *sòpe* "pane inzuppato; zuppa, minestra con pane ammollato nel brodo" (PIR 1058). Prim. tudi *sùpa* (Istra) "začinjeno kuhano črno vino s pomočenimi kosi prepečenega kruha" in *sýpa* "kruhove rezine v juhi" (BEZ III/342 - v goriš.).

IV. ABECEDNI KAZALI

V prvem kazalu (A) so na prvem mestu besede zapisane s sodobno pisavo (z izjemo w za v in l ter ə za polglasnik), v oklepaju pa z izvorno pisavo. V drugem kazalu (B) pa je obrnjeno, na prvem mestu je izviren zapis in v oklepaju sodoben.

A) Slovenske besede:

ajer (aer)
agneu (anjew)
angel (angel)
apostel (apoŕtel)
art (art)
autman (awtman)
bandižet (bandizet)
barka (barca)
barilja (barigla)

birič (birich)
bokaw (bocau)
botra (botra)
bregeše (bregheffe)
burgar (burgar)
bušat (buffat)
cirkva (cirqua)
čibula (chibula)
farban (farban)
farbat (farbat)
fentovanje (fentouagne)
fentovat (fentouat)
fitat (fitat)
fruštik (fruftic)
fruštikat (frufticat)
glaž (glas)
glihat (glicat)
grest (greft)
kambra (cambra)
kancler (canzler)
kapon (cappon)
karamaw (caramau)
kelih (kelic)
klošter (clofter)
klukat (clucac)
kompli (complit)
kontentutse (contentutfe)
kostanj (coftagn)
krona (crona)
kuhnja (cucgna)
lajben (laiben)
lim (lim)
lodrica (lodriffa)
luft (luft)
luknja (lucgna)
manigawt (manigaut)
mašavat (maŕŕauat)
nucac (nuffat)
pankrt (pancrt)
pavola (pauola)
pešek (peŕfec)
peštat (peftat)
poglihat (poglicat)
priglihat (priglicat)
praščike (praŕchiche)
puša (puffa)
puša, velika (velica puffa), glej *puffa*
putrih (putric)
raca (razza)
rink (rinc)
roje (roie)
sirka (firca)

30 Kakor tudi it. *bròdo* "juha": "Germ. **bròd-*, indicante un tipo di cibo non usuale nelle mense romane, introdotto dal nord assieme alla *zuppa*." (DELI I/168).

skrinja₁ (fcrigna)
 skrinja₂ (fcrigna)
 stentat (ftentat)
 škrinja (fcrigna)
 šloser (slofffer)
 šošter (fofter)
 štrik (ftric)
 šubla (fubla)
 ter (ter)
 troštat₁ (troftat)
 troštat₂ (troftat)
 truga (truga)
 višen (viſen)
 višno (viſno)
 vrč (verch)
 volja (voglia)
 zartat (cartat)
 zašpotovat (zaſpotouat)
 žegən (zeghn)
 žegnat (zeghnat)
 župa (zupa)

B) Po italijanskih geslih:

adoperare - nuffat (nucat)
 aere - aier (ajer), luft (luft)
 affaticare - ftentat (stentat)
 affittare - fitat (fitat)
 agguagliare - poglicat (poglihat)
 agresto - greft (grest)
 anedra - razza (raca)
 angelo - agneu (anjew), angel (angel)
 apostolo - apostel (apostel)
 appetito - voglia (volja)
 arca - fcrigna (skrinja ali škrinja)
 archibufo - puſſa (puša)
 arte - art (art)
 artegliaria - velica puſſa (velika puša), glej *puſſa*
 aſparago - praſchiche (praščike)
 aſomigliare - priglicat (priglihat)
 badile - ſubla (šubla)
 bandire - bandizet (bandižet)
 barca - barca (barka)
 barile - barigla (barilja)
 baſciare - buſſat (bušat)
 baſtardo - pancrt (pankrt)
 batter la porta - clucat (klukat)
 beffare - zaſpotouat (zašpotovat)
 benedire - zeghnat (žegnat)
 biaſtema - fentouagne (fentovanje)
 biaſtemare - fentouat (fentovat)
 bicchiere - glas (glaž)
 birro - birich (birič)

boccale - boccau (bokaw)
 boccale da oglio - verch (vrč)
 boia - manigaut (manigawt)
 bombace - paulola (pavola)
 botta - lodriſſa (lodrica)
 bottaccio - putric (putrih)
 brodo - zupa (župa)
 buco - lucgna (luknja)
 cacatoio - laiben (lajben)
 calamare - caramau (karamaw)
 calcare - peftat (peštat)
 caligaro - fofter (šošter)
 calice - kelic (kelih)
 calzoni - bregheffe (bregheše)
 camera - cambra (kambra)
 campagna - roie (roje)
 campanile - ter (ter)
 cancelliere - canzler (kancler)
 canna - ſirca (sirka)
 capitano - autman (awtman)
 cappone - cappon (kapon)
 caſſa - fcrigna (s/škrinja)
 caſtagna - coſtagn (koſtanj)
 cataletto - truga (truga)
 cece - peffec (pešek)
 celebrare meſſa - maſſauat (mašavat)
 certamente - viſno (višno)
 certo - viſen (višen)
 chiauaro - sloffer (šloser)
 chiauiſtello - rinc (rink)
 chieſa - cirqua (cirkva)
 chioccio/a - clochia (kloča)
 chiodo - zvec (cvek)
 chioſtro - clofter (klošter)
 cimiterio - zeghn (žegən)
 cipolla - chibula (čibula)
 cittadino - burgar (burgar)
 cola - lim (lim)
 collatione - fruſtic (fruſtik)
 collatione fare - fruſticat (fruſtikat)
 colorare - farbat (farbat)
 colore - farban (farban)
 comare - botra (botra)
 comparare - glicat (glihat)
 compiacere - zartat (cartat)
 compire - complit (komplit)
 confortare - troftat (troštat₁)
 conſolare - troftat (troštat₂)
 contentarſi - contentuſſe (kontentutse)
 corda - ftric (štrik)
 corona - crona (krona)
 cufina - cucgna (kuhnja)

ROMANIC AND GERMANIC ELEMENTS IN THE ITALIAN-SLOVENE DICTIONARY
BY GREGORIO ALASIA

Goran FILIPI

Science and Research Centre of the Republic of Slovenia Koper, SI-6000 Koper, Garibaldijeva 18

SUMMARY

The article deals with Romanic and Germanic elements in the Italian-Slovene dictionary written by Gregorij Alasia. The author processed, lexicologically and etymologically, some 150 words, which in the dictionary appear next to the Italian terms from A to C. The article ends with an alphabetical index of Slovene words and an index according to Italian terms. Special attention is focused on the words that could be according to some criteria classified as older borrowed words. The present treatise will be found useful by Slavists and Romanists, particularly by Slovenists and Italianists.

Key words: dictionaries, Italian-Slovene dictionary, 1607, Gregorio Alasia da Sommaripa, reviews

KRATICE

bav. - bavarsko
ben. - beneško
furl. - furlansko
germ. - germansko
gl. - glagol
gr. - grško
hrv. - hrvaško
id. - idem
ie. - indoevropsko
it. - italijansko
knjiž. - knjižno
lat. - latinsko
m. - moški
nem. - nemško
prid. - pridevnik
prim. - primerjaj
rom. - romunsko
sln. - slovensko
sr. - srednji
stit. - staroitalijansko
ž. - ženski

VIRI IN LITERATURA

ARJ - Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika, I-XXIII (1880-1976). Zagreb, JAZU.
AVV - Devoto, G. (1978): Avviamento alla etimologia italiana (dizionario etimologico). Firenze.
BEZ - Bezljaj, F. (1977, 1982, 1995): Etimološki slovar slovenskega jezika, I-III (A-S). Ljubljana, SAZU.
BOE - Boerio, G. (1856): Dizionario del dialetto veneziano. Venezia.

ČR - Čakavska rič.

DEI - Battisti, C., Alessio, G. (1975): Dizionario etimologico italiano, I-IV. Firenze, G. Barbèra Editore.

DELI - Cortelazzo, M., Zolli, P. (1979-1983): Dizionario etimologico della lingua italiana, I-IV. Bologna, Zanichelli.

DEV - Durante, D., Turato, Gf. (1987): Vocabolario etimologico veneto-italiano. Padova, Editrice "La galivera".

DEX - Dicționarul explicativ al limbii române (1996). București.

DOR - Doria (1984): Grande dizionario del dialetto triestino. Trst, Edizioni "Italo Svevo" - "Il meridiano".

GLU - Gluhak, A. (1993): Hrvatski etimološki rječnik. Zagreb, August Cesarec.

HURM - Hurm, A. (1959): Njemačko hrvatsko-srpski rječnik. Zagreb, ŠK.

JETI - Vinja, V. (1998): Jadranske etimologije (jadranske dopune Skokovu etimologijskom rječniku), Knjiga I (A-H). Zagreb, HAZU.

KOS - Kosovitz, E. (1968): Dizionario-vocabolario del dialetto triestino e della lingua italiana. Trst, Libreria internazionale "Italo Svevo".

LEI - Pfister, M. (1979): Lessico etimologico italiano I, II. Wiesbaden.

PAL - Palazzi, F. (1974-1983): Novissimo Dizionario della Lingua Italiana. Milano, Fabbri.

PIR - Pirona, G. A., Carletti, E., Corgnani, G. B. (1983): Il nuovo Pirona. Udine, Società filologica friulana.

PL - Pleteršnik, M. (1974): Slovensko-nemški slovar, I-II. Ljubljana, CZ.

RELV - Marcato, C. (1982): Ricerche etimologiche sul lessico veneto. Padova, CLEUP.

REW - Meyer - Lübke, W. (1972): Romanisches etymologisches Wörterbuch. Heidelberg.

ROS - Rosamani, E. (1958): Vocabolario giuliano. Bologna, Capelli Editore.

SENC - Senc, S. (1988, ponatis izdaje iz 1910): Grčko-hrvatski rječnik za škole. Zagreb.

SKOK - Skok, P. (1971-1974): Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika, I-IV. Zagreb, JAZU.

SN - Snoj, M. (1997): Slovenski etimološki slovar. Ljubljana, Založba Mladinska knjiga.

SSKJ - Slovar slovenskega knjižnega jezika, I-V (1980-1991). Ljubljana, SAZU, DZS, Ljubljana.

ŠL - Šlenc, S. (1997): Veliki italijansko-slovenski slovar. Ljubljana, DZS.

VEI - Prati, A. (1951): Vocabolario etimologico italiano. Torino, Garzanti.

VER - Verbinc, F. (1979): Slovar tujk. Ljubljana, CZ.

VLF - Faggin, G. (1985): Vocabolario della lingua friulana, I-II. Udine, Del Bianco Editore.

O NEKIM ASPEKTIMA LINGVISTIČKOG ATLASA
U OKVIRIMA ZNANOSTI O JEZIKURobert *BLAGONI*

Filozofski fakultet u Puli, HR-52100 Pula, I.M.Ronjgova 1

IZVLEČEK

Po zgodovinsko-teoretičnem pregledu, kjer predstavi zamisel o jezikoslovnih atlasih, izdelovanje le-teh skozi lingvistično zgodovino in povezave, na katere je pozorna sodobna lingvistika, se avtor ustavi pri nekaterih socio-lingvističnih vidikih, ki jih odkriva jezikoslovni atlas in opozarja na njihov pomen. Gre predvsem za problematiko jezikovnega stika ter odnosa med jezikom in narečjem, ki sta povezana z vprašanji bilingvizma in diglosije.

Ključne besede: jezikoslovje, dialektologija, lingvistični atlas

SU ALCUNI ASPETTI DELL'ATLANTE LINGUISTICO NELL'AMBITO DELLA SCIENZA
DELLA LINGUA

SINTESI

Dopo uno sguardo storico-teorico che analizza l'idea degli atlanti linguistici e la loro realizzazione nel corso della storia della linguistica e delle implicazioni da essi portati all'attenzione della linguistica contemporanea, ci soffermiamo su alcuni aspetti sociolinguistici che un atlante linguistico rileva e rivela nella loro crucialità. Questi aspetti sono il contatto linguistico e il rapporto tra lingua e dialetto permeati dal problema del bilinguismo e della diglossia.

Parole chiave: linguistica, dialettologia, atlanti linguistici

UVOD

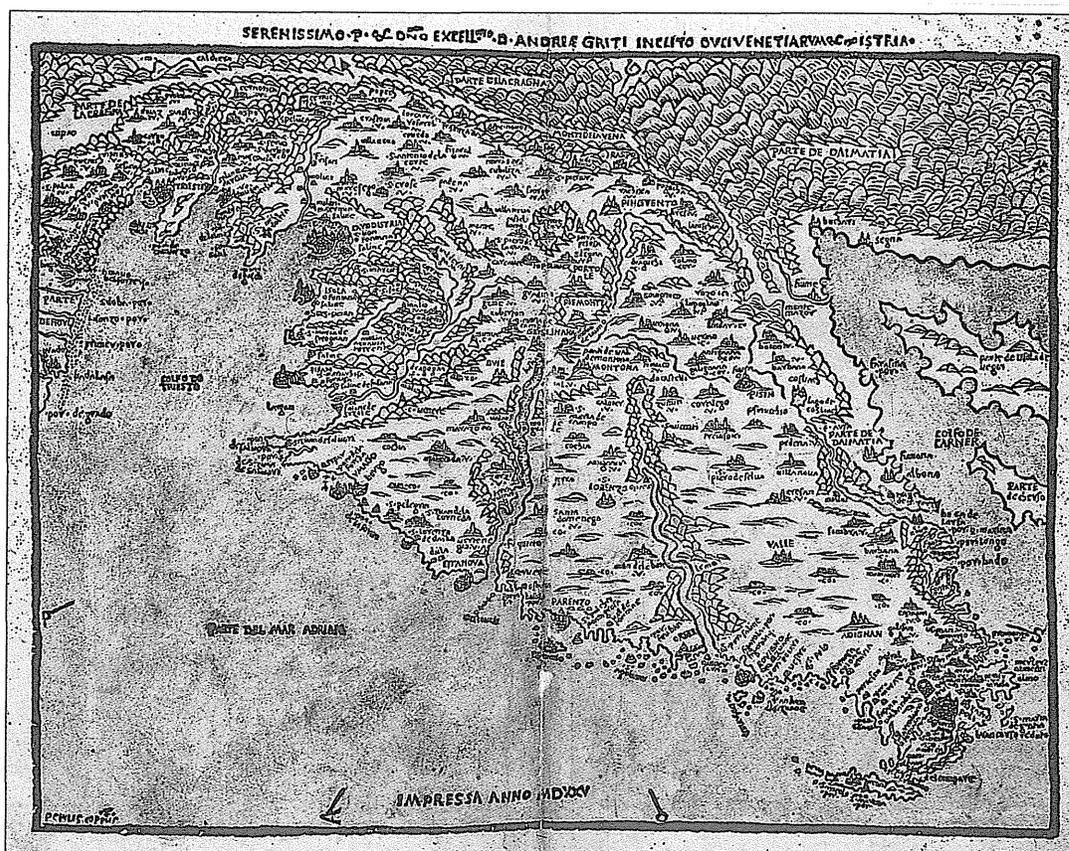
Teorijska razmatranja sadržana u ovome radu predstavljaju pokušaj sagledavanja nekih bitnih aspekata ideje Lingvističkih atlasa u okvirima znanosti o jeziku, a povodom istraživanja unutar opsežnijeg znanstveno-istraživačkog projekta pod nazivom *Lingvistički atlas Istre i Kvarnera* - realizacije zamisli jednog od najuglednijih poznavatelja jezičnog stanja u Istri i jezične povijesti Istre, prof. Pavla Tekavčića, koji je još sre-

dinom sedamdesetih godina predložio izradbu jednog takvog Atlasa, uobličivši već tada nužnu metodologiju realizacije.

RAZVOJ IDEJE O LINGVISTIČKIM ATLASIMA

Ocem lingvističkih atlasa danas s pravom držimo J. Gillérona, Švicarca koji se akademskoj javnosti predstavio studijom *Patois de la commune de Vionaz*¹ (Gilléron, 1880), koju je upotpunjavao *Petit Atlas pho-*

1 Vionaz je selo koje se nalazi 9 km od ušća rijeke Rhône u Ženevsko jezero.

*Istrski polotok, Pietro Coppo, 1525 (PMSMP - Pomorski muzej "Sergej Mašera" Piran).
Map of the Istran drawn by Pietro Coppo in 1525 (PMSMP).*

netique du Valais roman (sud du Rhône). Ovim potonjim, Gilléron je, na ukupno 30 kartografskih prikaza, zastupio i predstavio nekoliko dijalektalnih oblika koje je on osobno zabilježio u 43 obrađena punkta. No, taj pokušaj kartografskog prikazivanja još uvijek ne možemo držati lingvističkim atlasom u gilléronovskom smislu. Ipak, vidljivo je kako ideja *Atlasa* polako sazrijeva unutar znanstvenog pregnuća J. Gillérona. 1883. godine, Gilléron odlazi u Pariz, gdje predaje francusku dijalektologiju na *Ecole pratique des Hautes Etudes* i nastavlja svoj rad na dijalektima Ille de France, Normandie i sjeveroistočnih regija. Osnutkom *Revue des patois gallo-romans*, koju je Gilléron godine 1887. pokrenuo i ostvario u suradnji s opatom Rousselotom, započinje završna etapa oživotvorenja ideje kartografskog prikazivanja jezičnih pojava, koja je potom dovela do objavljivanja **Atlas Linguistique de la France (ALF)**. No, valja primijetiti kako ideja kartografskog prikazivanja jezičnih pojava nije, sama po sebi, predstavljala novost. Naime, u povijesti lingvističkih atlasa bilježimo dva po-

kušaja vrijedna spomena. Prvi i nesretniji je pokušaj **Bernardina Biondellija** pod nazivom *Atlante linguistico d'Europa*, objavljen u Milanu 1841. godine. Njegove su ambicije nesrazmjerne s uporabljenom metodom i siromašnom gradom koju sadrži (Varvaro, 1980, 202). Drugi je takav pokušaj uobličen u prvom i jedinom svesku **Wenkerovog Sprachatlas von Nord und Mitteleuropa** iz 1881. godine. Taj je atlas sačinjavalo 6 karata na kojima je bilo prikazano četrdeset rečenica koje su predstavljale izrađeni upitnik iz trideset tisuća ispitanih punktova. Taj je pokušaj sam Rousselot oštro kritizirao u prikazu objavljenom u drugom broju *Revue des patois gallo-romans* iz 1888. zbog ograničenosti upitnika, zbog načina prikupljanja (putem dopisivanja) i karakteristika ispitnika (ljudi kojima su lingvistička znanja bila strana).

Važnost Gilléronova pristupa ostvarenju atlasa leži u razvoju samog načina rada. Obogaćen vlastitim iskustvom rada na terenu, Gilléron je izradio upitnik koji nam je danas nepoznat, od otprilike 1400 upita² (Varvaro,

2 Tagliavini (1970, 259) navodi 1900 upita.

načina stvaranja atlasa (primjerice primjenu crteža koji 1980, 203). Tijekom rada proširilo se početnih 1400 upita na 2000, a sami su upiti bili pojmovno organizirani. Upiti su bili leksički, uz nekoliko fraza koje su imale za cilj izučavanje morfologije. Dio upitnika odnosio se na nazive biljaka za čije je prikupljanje Gilléron rabio herbarij. Što se tiče područja izučavanja, Gilléron je odredio 639 punktova koji su zadovoljavali kriterij simetrije udaljenosti u mreži lokaliteta.³ Na taj je način Gilléron nastojao zastupiti u atlasu sve glavnije dijalektalne varijetete bar jednim punktom. Rad na terenu Gilléron je povjerio Edmontu Edmontu, trgovcu odlična sluha i objektivnom zapisivaču građe,⁴ a razlog je tome Gilléronovo "nepovjerenje" u objektivnost jezikoslovca, koji bi, po mišljenju J. Gillérona, mogao biti isuviše znanstveno objektivan i na taj način "iskriviti" izvornost ispitanikova odgovora.

ALF je skup od 1920 karata u mjerilu 1:175000 sa-branih u deset svezaka. Svaka je karta posvećena jednom pojmu ili rečenici, a na njima su označene i granice i imena punktova.

Trenutni odjek objavljenog ALF-a bio je vrlo nepovoljan. Ipak, početna nevjericica i preoštra kritika nisu mogli zaustaviti prodornost Gilléronova pristupa i širenje nove discipline koja je, u nastojanju da obilježi dijalektalne granice, a izučavajući zemljopisnu podijeljenost riječi i oblika, te njihova područja širenja (Leroy, 1978, 58), najprije prerasla u metodu lingvističke geografije, a potom i postavila temelje razvitku novih lingvističkih znanosti, koje joj duguju ne samo predmet izučavanja već i metodičnost šireg pristupa jezičnoj problematici.

LINGVISTIČKI ATLAS I ZNANOST O JEZIKU: DIJAKRONIJA

Kako metoda ne postoji sama po sebi, već ovisi o našem stavu spram predmeta izučavanja (Vidos, 1975, 58), valja primijetiti da je ovako izdvojeno prikazana

građa u atlasu još uvijek tehnika, ali ne i metoda. Prijelaz iz tehnike u metodu dogodio se u trenutku kada su se usporedile sada već jasne jezične granice i kada je uspoređen njihov tijek s topografskim, političkim, kulturnim i povijesnim granicama (Jaberg, 1954, 7). Primjećujemo kako je metoda lingvističkih atlasa ukazala na potrebu interdisciplinarnosti ne samo u ostvarenju i tumačenju atlasa, nego i u razvoju šire znanosti o jeziku. Ne smijemo zaboraviti činjenicu da su lingvistički atlasni ne samo promicali važnost metodoloških strujanja u lingvistici kao što su primjerice *Wörter und Sachen* i *onomasiologija*, već su i sami bivali usavršavani saznanjima metodoloških pristupa širem jezičnom problemu. S jedne strane, *Wörter und Sachen* je, upravo kao i metoda lingvističkih atlasa, nastala kao reakcija na prevlast fonetike u nastojanju da se istraži život u jeziku, a *onomasiologija*, koja se do tada pomagala rječnicima dijalekata, dijalektalnim tekstovima te studijama o dijalektima, u lingvističkim je atlasima pronašla nove podstreke za istraživanje, budući da sam atlas nije drugo do zbirka onomasioloških karata (Vidos, 1975, 68). S druge strane, stara su saznanja pomogla razviti i unaprijediti prikazu stvari, navike, poslove stanovništva izučavanog područja). Osim navedenih zajedničkih metodoloških postavki, sjedinjuju ih i ciljevi njihova istraživanja kao što su život jezika i kreativne snage u jeziku.⁵

Razvitkom metode, dakle, tehnika lingvističkih atlasa prerasla je u lingvističku geografiju, odnosno geolingvistiku.⁶ Iako je nastala u polemici s novogramatičarskim mehanicizmom i shematizmom, lingvistička je geografija prvenstveno nastojala nadopuniti novogramatičarsku metodu novom dimenzijom promišljanja etimologije kojom se ukazuje da etimologija "proizlazi iz svijesti o životu jezika" (Varvaro, 1976, 217).⁷ Za lingvističku geografiju, dakle, kartografski prikaz zemljopisne distribucije jezične građe nije rezultat, nego problem, polazište u daljem razmatranju života jezika, što predstavlja zapravo prevladavanje metode koje možemo identificirati u uklanjanju zemljopisnim kriterijima

3 Izučavano zemljopisno područje, osim Francuske, obuhvaćalo je valonsku Belgiju, romandsku Švicarsku, Val d'Aostu i valdenske doline Pijemonta, a izostavljena su područja Francuske nastanjena aloglotskim pučanstvom (Bretagna) i baskijska područja.

4 Edmont Edmont pokazao se vrsnim prikupljačem građe u djelu *Lexique saint-polois* (1897).

5 Gilléronovo teleološko poimanje odnosa pojedinca i jezika po kojemu je svijesni odabir govornika ciljno usmjeren, kritizirao je von Wartburg (1971) primijetivši metodološku ograničenost u pretjeranoj usredotočenosti na utjecaj okolnosti i zakone uzročnosti (147, 193-195 posebice bilješka 5), a pronašavši je u jednostranosti i isključivosti rabljene građe koje mu nisu dozvolile razumijeti prijelaz iz sinkronije u dijakroniju (205-208).

6 Iako se lingvistička geografija i geolingvistika odnose na istu metodu, valja ipak primijetiti kako je u prvom težište stavljeno na zemljopis, a u drugom na lingvistiku. To znači da lingvističku geografiju možemo ograničiti na pripremu metodološkog polja koje će potom geolingvistika izučiti. U tom slučaju zadaća lingvističke geografije sastoji se u postavljanju izoglosa, izofona i izomorfa na širem području (Kristensson, 1989), te u utvrđivanju njegovih zemljopisnih osobitosti kao što su veličina, lokacija, konfiguracija terena, ali i društvenih osobitosti kao što su religija, folklor, društvene prilike itd. Radi se dakle o pripremi koja prethodi prikupljanju i obradbi građe, što nam jasno ukazuje kako ih, u nedostatku nekog trećeg termina koji će ih objediniti, možemo držati istovjetnima. Poštivat ćemo, zato, terminologiju autora rabljenih vrela.

7 Moramo napomenuti da je Gilléron, kako primjećuje von Wartburg (1971, 178), držao potrebitim zamijeniti povijesnu etimologiju pučkom previdjevši na taj način različitost razina na kojima su ova dva pojma postavljena. Pučka je etimologija instinkt koji živi u svakom pojedincu, dok je povijesna etimologija znanost kojoj se posvećuje tek mali broj pojedinaca (idem).

nedostataka komparativne metode koji su je činili neprikladnom u povijesnoj rekonstrukciji (Terracini, 1949, 196).

Kako samim kartografskim prikazivanjem nije moguće odgovoriti na pitanja koja novo problematiziranje postavlja, lingvistička je geografija "morala" razviti ideju atlasa i nadopuniti je *jezičnom geologijom* i *stratigrafijom*, a potom, zbog promjene načina sagledavanja i zbog širenja problematike, "preobraziti" je u *arealnu lingvistiku*.

No, podimo redom. Atlas je Gilléronu ukazao na postojanje izoliranih riječi u marginalnim područjima, što ga je navelo zaključiti kako je potrebno povezati lingvističku geografiju i jezičnu povijest, odnosno promatrati kristalizaciju života i preslojavanje riječi u svrhu geološke rekonstrukcije prošloga života proučavanjem jezičnih okamina. Na taj način lingvistička geografija, primjenom povijesne metodologije, a putem sinkronijskog stanja, ostvaruje neprekidnost i povezanost slojeva riječi. Iako su atlas, daljnjim razmatranjem, pružali uvid i u preslojavanje riječi, nisu mogli pokazati način na koji se preslojavanje ostvaruje, a što predstavlja vrlo važno pitanje u nastojanjima da se razmotre podrijetla i migracije riječi. Bilo je potrebno, dakle, sagledati povijest preslojavanja riječi. Ovu je zadaću ostvarila jezična stratigrafija koja je upotpunila metodu lingvističke geografije povijesnom metodom, te se posvetila sustavnom istraživanju riječi koje se pojavljuju u najstarijim srednjovjekovnim tekstovima. Tako je jezična stratigrafija, suodnošenjem sinkronijskih podataka koje atlas pruža na uvid i povijesnih podataka, upotpunila metodu lingvističke geografije, a objašnjenjem preslojavanja riječi dokazala i njihovo podrijetlo.

Primijećujemo kako je lingvistička geografija pokazala da povijest ostavlja tragove u jezičnom prostoru ili, bolje rečeno, u prostoru jezične uporabe. A kronološke odnose povijesnih tragova na površini distribucije jezične uporabe pokušala je riješiti arealna lingvistika⁸ Mattea Bartollija. Služeći se lingvističkom geografijom arealna je lingvistika postavila arealne norme koje su određene položajem riječi u prostoru, pokazujući, upravo kao i lingvistička geografija i učenja Wörter und Sachen, kako povijest odista ostavlja tragove u prostoru jezične uporabe. Spomenutih arealnih normi ima pet.⁹ Prva norma ili *norma izoliranog područja*, druga ili

norma bočnih područja, treća ili *norma zemljopisno šireg područja*, četvrta ili *norma poznije dotaknutog područja* i peta ili *norma nestale, manje vitalne faze*. Sve norme nastoje ukazati na vremenski stariju fazu jezične uporabe unutar šireg povijesno-jezičnog sustava kojemu duguje podrijetlo. Rekli smo da nastoje iz razloga što su navedene norme i prema samom Bartoliju daleko od krutih novogramatičarskih zakona. Sam je Bartoli navodio mnoge primjere koji im proturječe, navodeći tek kako su ovi potonji rjeđi nego primjeri koji idu normama u prilog. Ta su istraživanja Bartolija navela pozabaviti se i još dvama problemima: problemom centara širenja i razlozima inovacija.¹⁰

Sagledamo li još jednom sva saznanja koja je lingvistička geografija općenito usvojila, primijenila, razvila i nove pristupe na koje je utjecala, vidimo da se lingvističkim atlasima, upravo kako je to činio i Gilléron, promatra, a uporabom i proučavanjem atlasom dobivene građe izučava život jezika, odnosno riječima B. Teraccinija (1949, 195) biologiju jezika.¹¹ No, lingvistički atlas bili su, i još uvijek jesu, praćeni mnogim kritikama koje su prije svega utjecale na unapređenje metode rada i bile, dakle, konstruktivne.

LINGVISTIČKI ATLAS I ZNANOST O JEZIKU: SINKRONIJA

Kako bismo dobili jasan uvid u ulogu koju lingvistički atlas imaju ili mogu imati u širem znanstveno jezičnom kontekstu, sagledat ćemo neke od mnogih kritičkih aspekata koji nam služe prvenstveno za cjelovitije sagledavanje važnosti i uporabnosti lingvističkih atlasa.

Kako smo mogli primijetiti iz prethodnog paragrafa, lingvistički atlas organoleptički zapravo i predstavlja manji ili veći (češće veći) broj kartografskih prikaza nekih aspekata jezičnog stanja ispitanog zemljopisnog područja, koji ovisi o broju ispitanih pojmova. Tako sagledan lingvistički atlas pruža sistematičnost, ali ne i potpunost dijalektalnog istraživanja. U očima kritike upravo potpunost ili bar iscrpnost nedostaju atlasima. Kritika je uvijek bila moguća isključivo iz dva razloga: zbog neprimjerenosti same kritike u odnosu na stvarnu mogućnost ili, bolje rečeno, u odnosu na stvarnu ulogu atlasa i zbog izjednačivanja atlasa i načina njihova ostvarivanja.

8 Prvi put arealna se lingvistika pojavila pod nazivom *neolinguistica* u djelu M. Bartolija, *Introduzione alla Neolinguistica* (1925). No, sam je autor kasnije odabrao kao primjereniji termin arealna ili prostorna lingvistika (*linguistica spaziale*). Za biografiju autora, kritički prikaz neolingvistike kao i za razloge promjene termina neolingvistika u prostorna ili arealna lingvistika, vidi De Mauro (1980, 105-113).

9 Renzi (1987, 67) navodi četiri.

10 Problem centara širenja Baroli rješava utvrđivanjem starijih područja dok, što se tiče razloga zbog kojih dolazi do inovacija, Bartoli drži da nastaju imitacijom prestižnijih jezičnih tipova (Varvaro, 1980, 230-231).

11 Biologija jezika u opreci je spram poimanja jezika kao prirodnog organizma koji čini jedinstvo (Schleicher) i, dakle, nije podložno otvorenosti i doticajnosti, jer za biologiju ne postoji kruti organski oblik koji je nosilac životnih procesa, već niz procesa koji se manifestiraju pod krinkom prividno postojećih oblika (Piaget, 1983, 171).

Držimo li, tek desaussureovski, da se treba od samog početka postaviti na teren jezika i uzeti jezik za normu svih drugih očitovanja govora¹² (De Saussure, 1989, 18), onda je neprimjerenost ambicija kritike očigledna i o njoj nije potrebno dulje raspravljati budući da je riječ o izjednačivanju, od strane kritike, priloga u razmatranju problema i mogućeg rješenja problema. Drugim riječima, prilog u postavljanju problema (atlas) predstavlja i rješenje još ne postavljenog problema. Atlasom prikupljena građa nije, u širem jezičnom istraživanju, predmetom izučavanja, već vid predmeta izučavanja.

Što se tiče izjednačivanja načina ostvarivanja atlasa i znanstvene vrijednosti samog atlasa, potrebno je reći, prije svega, da je na terenu moguć jedino takav način rada, a potom da atlas ne smijemo shvaćati tek kao posljedak rada na terenu, već prije kao polazište u daljnjem sustavnijem organiziranju rada. No, prije nego pojasnimo ovaj stav, osvrnimo se na moguću kritiku.

Kritiku možemo podijeliti na onu koja se može odnositi na broj ispitanih punktova, na broj i kakvoću ispitanih, na broj ispitanih pojmova i kakvoću obradbe ispitanih pojmova, te na broj i kvalitet ispitivača. No, podimo redom.

Broj ispitanih punktova odabranog područja nije i ne može biti predmetom kritike metode izradbe atlasa, već samo ostvarenih atlasa budući da je moguće ispitati sve punktove unutar zamišljenog područja. Što se tiče ostvarenih atlasa, ne smijemo zaboraviti činjenicu da je moguće obraditi sve punktove istraživanjem obuhvaćenog područja i da atlasima prethode i usmjeravaju ih znanstveno istraživački ciljevi.

Iz opširne kritke broja i kvalitete ispitanih (Salvioni, 1916; Giacomelli, 1934; Pellegrini, 1970; Vidos, 1975), čija je težnja isključivo inovativnog karaktera u nastojanju da se metoda atlasa poboljša, moramo izdvojiti onaj dio koji se odnosi na idiolektičnost ispitanih i trenutnost ispitivanja (Vidos, 1975, 58). Drugim riječima, izgleda da nam ispitanik može dati samo osobne odgovore, ali ne i općenite, i da ti odgovori vrijede samo za taj trenutak ispitivanja. Jasno je da taj prividni problem ne bismo bili u stanju riješiti ni ispitivanjem svih ispitanih, budući da bismo u tom slučaju imali tek n broj osobnih odgovora u n broju trenutaka koji ne uzimaju u obzir komunikacijski aspekt jezika koji je im-

plicitan u svakom ispitaniku i u svim trenucima jezične uporabe.¹³ A pitanje trenutnosti je zapravo problem jednostrukosti ponuđene građe od ispitanika. Jasno je da se taj problem neposredno odnosi i na kritiku kvaliteta ispitanih o kojima ovisi mnogostrukost građe koju bismo mogli dobiti, sposobnosti ispitivača o kojima ovisi kvaliteta prikupljanja građe i kakvoće odnosa, to jest ostvarene suradnje između ispitivača i ispitanika, koja predstavlja temelj ostvarenja sposobnosti i ispitivača i ispitanika. Bez obzira na to što je kritika iscrpnosti građe zasnovana i opravdana, moramo svejedno primijetiti dvoje: prvo, kritika je u ovom slučaju prezahtjevna u odnosu na atlas i slijepa u odnosu na potrebu i otvorenost spram interdisciplinarnosti koje metoda atlasa, odnosno lingvističke geografije oduvijek pokazuju, i drugo, da su i sami jezikoslovci primijetili nedostatke metode i ponudili rješenja.

Dva su priloga pojašnjenju uloge, mogućnosti i perspektiva atlasa koje držimo važnima. Jedan je prilog K. Jaberga¹⁴ (1933) koji se usredotočuje na metodu atlasa i na njene sociološke nedostatke, a drugi je O. Parlangelija (1972, 11-38) u kojemu pronalazimo duboku svjesnost sociolingvističke problematike dijalektalnog istraživanja uopće. Ovim dvama priložima pridružuje se, zbog svoje općenitosti i sveobuhvatnosti, i vrlo zanimljiv napatok Manlija Cortelazza (1979, 311-336) o načinu na koji valja organizirati i sprovesti dijalektoško istraživanje.

Analizirajući sociolingvističku situaciju u kojoj se istraživač nalazi i precizirajući koje su metodološke granice atlasa, Jaberg daje važan prilog u razrješenju problema međudnosa čimbenika koji sudjeluju u pripremi i ostvarenju atlasa. Osvrćući se na zadaće atlasa, Jaberg navodi kako atlas mora pružiti uvid (*rendre compte*) u stilsku vrijednost riječi, u borbu između tradicionalnih i novih elemenata jezika, u razloge nestanka prvih i pobjede (*triomphe*) drugih, u posljedice djelomične inovacije govora (*reaction que peut avoir sur le systeme le renouvellement partiel d'un parler*), a sve u prilog biologiji jezika. Dok u prilog sociologiji jezika, atlas mora pružiti informacije o životnosti *patoisa*, o odnosima među društveno uvjetovanim varijetetima jezika (*parlers directeurs... et les parlers socialment inferieurs*), o jezičnim kretanjima.

12 Tu prvenstveno mislimo na sustavnu prirodu jezika, koju su potom potvrdila i istraživanja R. Jakobsona, M. A. K. Hallidaya, N. Chomskoga i drugih. U današnjoj terminologiji daje se prednost izrazu makrosustav (makrosistem), koji obuhvaća društvene, regionalne i sektorske jezične varijetete. Osim toga, de Saussureov nam stav omogućuje nadmašiti dihotomiju *langue - parole* unutar dijalektološkog istraživanja. Naime, kako primijećuje Grassi (1974, 246) definiramo li *langue* u opoziciji spram *parole*, ista izostaje u dijalektološkom istraživanju, no, proučavamo li *parole* zanemarujući sustavnost njene uobličivosti, dijalektološko se istraživanje svodi na isključivo sinkronijski opis idiolekta. U svezi s problemom idiolektičnosti unutar dijalektološkog istraživanja vidi dalje u tekstu.

13 O problemu idiolektičnosti u lingvistici i u dijalektološkim istraživanjima vidi primjerice De Martino (1978, 200-201) i Lončarić (1975).

14 Karl Jaberg je uz Jakoba Juda autor metodološki vrlo vrijednog *Sprach-und Sachatlas Italiens und der Südschweiz* (AIS) koji je u Zofingenu objavljen između 1928. i 1940. u osam svezaka i predstavlja 1705 karata.

Što se tiče rješavanja šireg sociolingvističkog konteksta istraživanja, Jaberg navodi povećanje pozornosti prema ispitaniku prvenstveno proširenjem broja zabilježenih naznaka o jezičnim reakcijama ispitanika (*réaction des sujet*), o ispravicima (*retouches*), oklijevanjima (*hesitations*), o psihičkim reakcijama (*leurs embarras, leurs pudeurs, leurs mouvements de gaité*) na upite, o vrijednosnim sudovima ispitanika u odnosu na uporabnu razinu (*sur ce qu'ils considerent comme grossier ou comme distingué*) i na njihov govor općenito, te o svim zapažanjima ispitanika koja su pratila upitivanje, istovremeno primjećujući kako je ipak teško učiniti sve što bi bilo potrebno da bi se udovoljilo sociološkim potrebama.¹⁵

Ovom prilogu poboljšanju metode atlasa nadovezuje se osvrt na već spomenutu dijalektalnu istragu¹⁶ O. Parlangelija u kojem socijalno-komunikacijski karakter jezika općenito nalaže, prije svega, da se istraživanjem dobivena građa ne dekontekstualizira, već da predstavlja sliku istražene stvarnosti koja će biti u opreci prema fotografiji idiolektičnosti, a potom da se izučavani govor ne zatvori u zapečak njegove povijesti nastojanjima da se po svaku cijenu zabilježi najstariji jezični izraz, zanemarujući tako jezičnu promjenljivost. Što se tiče načina rada na terenu, Parlangeli ukazuje na potrebu rada s više ispitanika čije će odgovore istraživač usporediti u nastojanju da otkrije tragove kretanja različitih kulturnih struja. Istraživač, dakle, nije tek arheolog koji strepi od neminovnog gubitka jezičnog blaga, već znanstvenik koji u mijenama jezika vidi živost i bogatstvo dubokih doticaja na razinama čija je pojavnost moguća posredništvom jezika.

Cortelazzo već u proslavu naputka pokazuje svijest o svim teškoćama koje implicira, uopće, pomišljanje na praktičnu vrijednost savjetovanja takve vrste, te, polazeći upravo od skeptičnosti spram teorijsko-praktičnih savjeta (1979, 312), ukazuje na općenitost naputka i na neizostavnu potrebu korištenja stručnih osvrtâ.¹⁷ Naputak dotiče sve sudionike i sve vidove dijalektološkog istraživanja, čak i način sistematizacije prikupljene građe i sustav transkripcije. Valjanost Cortelazzova naputka neupitna je, no, zbog svoje već spomenute sveobuhvatnosti, odnosi se na teorijski bilo koje dijalektološko istraživanje na terenu, što ga, upravo iz razloga što želi odgovoriti na sva moguća pitanja i ukazati na sve moguće aspekte koje istraživanje mora obuhvatiti, čini preopširnim i neostvarivim u potpunosti u praktičnoj primjeni na konkretan i radno uvjetovan pristup istraživanju. Svejedno, sadržani savjeti predstavljaju pravo i nezaobilazno iskustveno bogatstvo koje, u prvom redu, jasno ukazuju na složenost takva istraživanja, a

potom, razumljivo, na nužnost dubljeg i usmjerenijeg pristupa ne samo prikupljenoj građi već i samome prikupljanju općenito.

Sagledamo li što je dosad rečeno, možemo zaključiti da su (dijakronijski) lingvistički atlas i lingvistička geografija općenito predstavljali prvi korak u stvaranju novih lingvističkih pravaca i da (sinkronijski) lingvistički atlas predstavlja prvi korak, ili bolje rečeno, poticaj da se dublje i potpunije izučavaju ne samo spomenuti problemi već i problemi koji proizlaze iz drugih lingvističkih disciplina poput: romanske lingvistike, slavistike, sociolingvistike, komparativne lingvistike i drugih. Danas su lingvistički atlas osvojili, dakle, svoje pravo mjesto u izučavanju jezika postavši važnim pomagalom rada ne samo za lingvističku geografiju već i za cijelu lingvistiku (Tekavčić, 1976, 227). Osim važnosti koju imaju u usko znanstvenom lingvističkom kontekstu, lingvistički atlas predstavlja vrlo vrijedno pomagalo u izučavanju kulturne i jezične povijesti, pružajući uvid ne samo u jezično, već i kulturno, folklorno i povijesno bogatstvo nekog zemljopisnog područja.

Složit ćemo se tako s Tekavčićem i Deanovićem kada lingvističkim atlasima kao glavni cilj povjeravaju izlaganje zajedničkih jezičnih obilježja i razlika koje predstavljaju naličje i uvjet općenito svakog jezičnog utjecaja (Tekavčić, 1976, 228).

LINGVISTIČKI ATLAS I ZNANOST O JEZIKU: SOCIOLINGVISTIČKI OKVIRI METODE

Uvodna razmatranja pokazala su nam kako atlas i lingvistička geografija ukazuju ne samo na potrebu mnogostrukosti disciplinarnih pristupa prikupljenoj građi već i na potrebu razlučivanja dvostrukosti vremenskih razina (dijakronijske i sinkronijske) u pristupu problemima izučavanja prikupljene građe. Tako, premda je znanstveni projekt Lingvističkog atlasa, dijalektološkog karaktera, ovi su nam sociolingvistički aspekti nametnuli promišljanje dvaju problema iz znanosti o jeziku koja smatramo temeljnima u kontekstu metode lingvističkih atlasâ, a to su **jezična doticajnost i odnos jezika i dijalekta**. Primijetiti ćemo uzgred dvoje: prvo, da njihovo promišljanje ne predstavlja odgovor ili rješenje, već isključivo metodološki neizostavan uvod u ostvarenje ideje atlasâ i, drugo, da su dijalektološka proučavanja, kakva predstavljaju lingvistički atlas i istraživanja lingvističke geografije uopće, zapravo kontekstualno sociolingvističkog karaktera. To znači da je građu atlasâ moguće prikupiti i analizirati samo ukoliko je sociolingvistički potkrijepljena i utvrđena.

15 "Nous n'avon pas pu faire tout ce que nous aurions voulu pour satisfaire les sociologues." (Jaberg, 1933, 19).

16 Naslov izvornog eseja je L'inchiesta dialettale. Inchiesta u doslovnom prijevodu znači istraga.

17 Osim već citiranog djela Parlangelija, Cortelazzo navodi i djela Tagliavinija (1946), Popa (1960) i Companysa (1956; 1958).

Činjenica da određeno zemljopisno područje predstavlja polje djelovanja jezičnih silnica, jedan je od temeljnih pojmova lingvističke geografije (Palmer, 1979, 279).¹⁸ Ako tome pribrojimo i činjenice da atlas predstavlja dijalektološko djelo (Buršić-Giudici, 1997, 3), da se jezične silnice ne mogu svesti isključivo na one koje predstavljaju dijalekte, te da je mogućnost njihova djelovanja izražena tek komunikacijom bilo kakvog jezičnog varijeteta, onda možemo primijetiti kako nas atlas upućuje razriješiti još neke iplicitne vidove njegova sadržaja. Na zemljopisnom području koje atlasom želimo jezično obraditi ne nalazimo jezike, dijalekte, govore, već jezične zajednice koje kroz jezičnost pojedinog člana predstavljaju, metaforički rečeno, mjesta rođenja, života i smrti jezika, dijalekta, govora. Nadalje, atlasom prikazano zemljopisno područje ukazuje nam na postojanje određenog broja jezičnih zajednica koje, iako nerijetko, ili bolje rečeno redovito, rabe različite jezike i(li) dijalekte,¹⁹ najčešće ostvaruju (unutar tog zemljopisnog područja) konkretnu i stvarnu komunikaciju. I na kraju, zemljopisno područje samo po sebi predstavlja državu, regiju ili neku manju zemljopisno-birokratsku jedinicu čije je institucionalno postojanje neminovno vezano uz službeno jezično određenje koje povijesno najčešće ne obuhvaća sva razdoblja i entitete koji su ostavili svoj jezični trag. A upravo su dijalektolozi, kako primjećuje Gumperz (1973, 271), bili među prvima koji su, grafički opisujući distribuciju jezičnih razgovornih oblika, ukazali na važnost društvenih čimbenika u jezičnim promjenama i, dodat ćemo, na važnost povijesno-kulturnih obrata u ostvarenju i tradicionaliziranju jezičnih promjena. Što se tiče ovih potonjih, primijetiti ćemo, prije svega, da je njihovo definiranje isključivo dijakronijsko (sinkronijski ne postoji jezična promjena, već samo jezični tubitak, odnosno jezični razumljivi bitak-u-svijetu²⁰ koji ne opisuje, već tumači i prenosi), a potom, da nam dijakronijska razina izučavanja ukazuje na ostvarenu promjenljivost jezika koja na sinkronijskoj razini gubi svoje jako semantičko značenje i poprima

slabo značenje pojma **interferencije**,²¹ koja predstavlja tek posljedak ostvarivanja jezičnog doticaja, ali i čimbenik u jezičnoj promjeni (Titone, 1979, 30), na dijakronijskoj razini.

Jezična doticajnost

U prethodnom razmatranju vidjeli smo, dakle, da lingvističkom geografijom možemo ustanoviti kako dva ili više jezika ili dijalekta, na određenom zemljopisnom području, dolaze u međusobni doticaj, kako se doticaj ostvaruje sudjelovanjem (članova) govornih zajednica u međusobnom i zajedničkom životu i kako se on, na dijakronijskoj razini, očituje u jezičnim promjenama, dok se na sinkronijskoj razini očitava u porastu broja posuđenica, prevedenica, u mješovitim oblicima jezika (hibridne tvorbe, interferencija)²² i općem povećanju dvojezičnosti (Orbanić, 1998, 35). Nadalje, vidjeli smo i to da se lingvistička geografija, kao ni dijalektološka istraživanja, ne dotiču izravno i temeljito ovih jezičnih činjenica. Zadatak je, po našem mišljenju, post-giléronovske dijalektološke istrage uključiti u svoj pojmovni sustav spomenute psihosociolingvističke pojave u vidu tek znanstvenog utvrđivanja činjenica koje će nezostavno biti susretane, a u svrhu ostvarivanja znanstveno utemeljene obradbe. Potrebno je, drugim riječima, sagledati povijesni tijek utvrđivanja pojma jezične doticajnosti, rasvijetliti značenje i odnosnost pojma, te razlučiti i pojasniti posljedke ovog vida jezične stvarnosti, odnosno, slikovito rečeno, jezičnog života. Teorijskoj pripremi uslijedit će praktična primjena pojmovnog sustava na konkretno zemljopisno područje, koje je obuhvaćeno istraživanjem, te, ukoliko je na taj način radno usmjereno istraživanje, i suočavanje s impliciranim problemima. No, podimo, još jedanput redom.

Pregledom razmatranja problema jezične doticajnosti kroz povijest, možemo primijetiti dvoje: prvo, kako je, unutar razdoblja od 18. stoljeća do danas prilično velik broj stručnjaka koji su se dotakli tog problema i

18 Palmerov tekst doslovce glasi: "Un concetto fondamentale della linguistica geografica è che una certa area linguistica, poniamo la Francia, è il campo d'azione di forze linguistiche che operano perché il linguaggio è essenzialmente un processo mimetico." (Palmer, 1979, 279). Ne možemo se složiti s Palmerom kada razlog djelovanja jezičnih silnica, odnosno ostvarenja jezika pronalazi u mimetičkoj procesualnosti jezika, jer je time zanemaren velik dio jezične stvarnosti koji zbog svoje prirode, u ovom slučaju isključivo jezične, ne može ostvariti mimetički odnos. Želimo li ostvariti sustavnost jezika, jezik moramo držati tek komunikacijski ustrojenim, jer komunikacija predstavlja garant ostvarenja svih aspekata i razina jezičnosti.

19 Iako bi terminom *idiom*, u desaussureovskom smislu (de Saussure, 1989: 229), uspješno nadomjestili sustav i djelić raznolikosti sustava, njime ipak ne bismo obuhvatili raznolikost sustava u cijelosti budući da bismo izostavili registar i stil (Titone, 1979, 79), koji na razini diglosične jezične uporabe predstavljaju zapravo drugi sustav (v. Ferguson, 1973, 281-300 i posebice Milani-Kruljac, 1990, 39).

20 Pojam jezičnog tubitka predstavlja podizanje Heideggerovog tubitka na razinu jezika u širem smislu ovog potonjeg. Naime, Heidegger rabi pojam tubitka u kontekstu izlaganja sveže razumijevanja i govora, a sam tubitak je "razumijevajući bitak-u-svijetu s drugima" (Heidegger, 1988, 186). Upravo nas je njegov odnos s drugim naveo uporabiti ovaj pojam budući da je njime zadržana temeljna desaussureovska karakterizacija znaka kao negativno određenog.

21 O inerferenciji kao i o bilingvizmu i diglossiji bit će više riječi u paragrafu posvećenom jezičnoj doticajnosti.

22 O hibridnim tvorbama kojih se nećemo izravno doticati u našem sagledavanju interferencije vidi Vinja, (1967, 19--; 1986); Weinreich (1974, 75-76).

nastojali ga prije definirati negoli riješiti; i drugo, da iz njihova rada proizlazi nekoliko termina koji se odnose na istu psihosociolingvističku pojavu. Među mnogobrojnim stručnjacima koji su, na manje ili više značajan način, doprinijeli objašnjenju istog, izdvojiti ćemo one koji su bitno utjecali ne samo na njegovo pojmovno razrješenje nego i na utemeljenje konteksta njegova pojavljivanja i djelovanja.²³

Nakon što su leksikografi 18. stoljeća, susrevši se s problemom posudjenica, uveli prve terminološke pokušaje kao što su *jezično miješanje* i *miješani jezici*, bilo je mnogo jezikoslovaca koji su uglavnom sumnjali bilo u postojanje miješanih jezika, bilo u "metodu" jezičnog miješanja, koje je tada, u svijesti samih jezikoslovaca, obuhvaćalo isključivo leksičku razinu. Tek s Whitneyem se ostvaruje primjetan napredak u razumijevanju razloga miješanja jezika koji su, prema autoru, prvenstveno komunikacijske prirode. Naime, kako primijećuje Filipović (1986, 19), Whitney drži da se čitav jezik jednog naroda može prenijeti na drugi, ako to iziskuje *potreba za razumijevanjem*. Takvi jezici, iako su bili u neposrednom doticaju, nikada ne postaju jedan jezik sa značajkama obaju ishodišnih jezika, već svaki od njih zadržava svoju premoć usvajanjem tek dokaza (više ili manje čvrstih i jasnih) o procesu doticanja. Sam prijenos jezika je, dakle, tek posredno jezično uvjetovan, budući da su razlozi njegova prihvaćanja zapravo razlozi prevladavanja. To može biti dvojako tumačeno; da je prestiž jezika važniji od njegove svrhovitosti, što je na razini komunikacijskog poimanja jezika, poradi šireg društveno-jezičnog konteksta, ipak prihvatljivo, i(li) da prestiž jezika raste proširivanjem pojmovnog i komunikacijskog područja njegove uporabnosti, što bar na užoj jezično-komunikacijskoj razini isključuje nefunkcionalne čimbenike njegova prevladavanja (Titone, 1973, 10; Weinreich, 1974, 81-88). Na žalost, izgleda da Whitneyeva razmatranja u pogledu sudbine jednog od jezika u doticaju vrijede još i danas. Problem dominacije, naime, još uvijek nije riješen u društvenom jezikoslovlju na način koji bi garantirao isključenje opreke dominantan-dominiran kao institucionalnog ute-

meljenja imanentnih etičkih kriterija (Milani-Kruljac, 1990, 44).

U tumačenju miješanja jezika jezikoslovlje je, ipak, otišlo nešto dalje. Prvi korak je učinio Schuchardt držeći samo miješanje, ne više iznimkom već, prije svega, pravilom, a potom, u opreci spram novogramatičarskog razlikovnog poimanja, sagledavanjem miješanja jezika iz perspektive stjecanja, a u vidu doticajnog preobražaja u prostoru (Varvaro, 1980, 156-157). Schuchardt je svoje zaključke iznio u djelu *Slavo-Deutsches und Slavo-Italienisches* (Schuchardt, 1884), u kojem je prikazao istraživanje jezične interferencije između slavenskog i njemačkog i između slavenskog i talijanskog na području habsburške monarhije, a služeći se pisanom dokumentacijom iz pretežno satiričkih novina. Schuchardt je, kako nadalje primijećuje Varvaro,²⁴ unio u jezikoslovlje vrlo širok pojam jezičnog miješanja u kojem je uključen bilo koji oblik doticaja, a ne samo onog *strictu sensu* jezičnog, te je držao mogućim preobražaj jednog jezika u drugi, primijećujući kako je teško odrediti trenutak preobraženja.

Izrazi *miješani jezici* i *miješanje jezika* odnosili su se više na činjenički vid takva procesa nego na sam proces, pa je do njihove promjene, slijedom nezadovoljstva odnosa u uporabi moralo doći. Zasluge za promjenu dugujemo Einaru Haugenu (1950) koji uvodi, za predmet na koji se odnosi, primjereniji izraz *jezično posuđivanje*. Iako se on zadržao sve do uvođenja onoga kojim se i danas služimo i, bez obzira što ga je ovaj potonji u potpunosti zamijenio, treba primijetiti da posuđivanje nije na istoj odnosnoj razini doticanja, a ni miješanja. Činjenica da neki jezik posuđuje nešto od nekog drugog jezika govori nam da su ti jezici u nekoj vrsti doticaja i da postoji miješanje neke vrste ali nam nužno ne govori i o vrsti doticaja, što je od neizmjernog značaja u izgradnji sustava kojim ćemo potom sagledavati osobitosti miješanja jezika. Naime, činjenica da govornici, primjerice hrvatskog jezika, rabe neke riječi iz bilo kojeg drugog jezika, kojeg u potpunosti ne uspijevaju prepoznati, govori nam da su oni zaista posudili te riječi iz tog jezika, ali to još uvijek ne znači

23 Ovaj odabir izostavlja velik broj stranih i domaćih stručnjaka čiji je rad zasigurno vrijedan ne samo spomena već i pomnijeg sagledavanja, no operativno odabran slijed i obim sadržaja, koje smo uključili u ovu raspravu, nameće nam ukazati na one, uvjetno rečeno, pojmovno i kontekstualno inovativnije. Uzgred, za povijesni i teorijski pregled već više puta spomenutog pojmovnog određenja, služiti ćemo se, u smislu okosnice i sadržaja, između ostalog i djelom R. Filipovića (1986), koje predstavlja neiscrpno vrela sadržaja.

24 Varvaro, promišljajući važnost Schuchardtovog djela primijećuje da, iako nam može reći mnogo o psihološkom i jezičnom mehanizmu međusobnog utjecaja jezika u doticaju, a poradi aktualnog ne postojanja jezične situacije koju je proučavao i opisao Schuchardt, njegovo istraživanje treba sagledati s rezervom. Razlozi su tomu dvojake prirode: prolazna priroda izučavanih interferencija, s jedne strane, budući da se radi o tekstovima satiričkog karaktera u kojima je miješanje jezika uporabljeno u karikaturne svrhe. Takav suvremeni primjer je satirički prilog *El Spin* u dnevniku *L'Arena di Pola*, koji je izlazio od 1945. do zabrane 1948. godine, u kojem možemo pronaći niz takvih interferencija, koje su se više ili manje izgubile, mahom u poslijeratnom istarskom egzodusu. (Pitanje vrsta, karaktera i sudbine interferencija u spomenutom listu ostavljamo otvorenim budući da iziskuje zasebno izučavanje.) I, s druge strane, korjenite političke i kulturne promjene koje su se dogodile na ovim prostorima neminovno su utjecale na njihovo održanje (spomenuti egzodus, primjerice). Možemo općenito zaključiti da nam Schuchardtovo djelo i sudbina njegova sadržaja izričito ukazuju na važnost širih društvenih okolnosti u promišljanju jezične doticajnosti.

da su ta dva jezika u doticaju takve vrste koja bi nas navela govoriti o miješanju jezika u smislu jezičnog doticanja u smislu suvremene teorizacije, budući da joj nedostaje dvojezičnost koja u teoriji jezika u doticaju predstavlja mjesto doticaja (Weinreich, 1974, 3). Jasno je da bi nas identifikacija ovih triju izraza neizbježno dovela do potrebe idiolektičnog razmatranja svih jezičnih pojava, što bi u krajnjoj liniji dovelo do nemogućnosti prepoznavanja i raspoznavanja komunikacije. Osim toga, ne smijemo zaboraviti činjenicu da jezik posuđuje od samog sebe premještajući značenja i smislove riječi, a ponekad i dublje jezične strukture, te da je takvo unutarnje miješanje jezika nužnost uvjetovana promjenom društveno jezičnih okolnosti, što, u ovom slučaju zbog nedostatka mjesta i jednog od sudionika u doticaju, ni na koji način ne implicira izravni jezični doticaj. Tako poiman jezični doticaj jasno ukazuje na potrebu ostvarenja zemljopisne neprekinutosti ili velike društvene bliskosti, pa zato i uzajamna utjecaja između dva ili više jezika i dijalekata (Crystall, 1987, 129; Orbanić, 1998, 35) što ga društveno jezički zaokružuju i uobličuju.

Dosad smo rabili izraze jezično posuđivanje, jezični doticaj, jezična doticajnost i jezično miješanje, te jezično posuđivanje, možemo reći, nasumce iako smo nastojali biti dosljedni vrelima s kojima smo se koristili. Znači li to da je uporabljena terminologija teorijski nerazlučena i nerazjašnjena? Riječ je prije, po našem mišljenju, o, u lingvistici, karakterističnoj jednorazinskoj terminološkoj istoznačnosti. Čest je slučaj da se, na razini općeg razmatranja problema jezika, a zbog cjelovitog poimanja jezika na razini intuitivnog promišljanja, zanemaruju svekolike razine jezičnih manifestacija koje iziskuju različite pristupe i koje proizlaze iz različito zasnovanih zaključaka koje terminološki, međutim, često izjednačujemo. Na našem primjeru moguće je razabrati usko lingvističku razinu poimanja doticaja ili mješavine koja je usredotočena na rezultat neke situacije doticanja ili miješanja koja pripada široj sociolingvističkoj razini čije je područje interesa, dakle, situacija jezičnog doticanja ili miješanja, uključujući pojedinca na razini kojeg je, zbog njegovih karakteristika u kontekstu jezičnog doticanja ili miješanja, potrebno uvesti i psiholingvističku razinu opredmećenja situacije jezičnog doticaja ili miješanja u rezultat je-

zičnog doticanja ili miješanja. Što se tiče odnosa miješanja i doticaja, recimo tek da je ovaj potonji prihvatljiviji zbog njegove značenjske neutralnosti spram šireg konteksta proučavanja ovog jezičnog fenomena. Biti u doticaju ne znači i miješati se, što je na razini teorije jezika u doticaju moguće. Primjer bi bila *koordinirana* ili *paralelna dvojezičnost* u kojoj bi jezični sustavi dvojezičnog govornika bili nezavisni i neinterferentni (Milani-Kruljac, 1990, 52).²⁵ Zadržavanjem samo izraza jezični doticaj, ipak nismo riješili, odnosili se on samo na rezultat ili na situaciju koja i ne mora okončati posljedično. A što je s jezičnim posuđivanjem? Kakav je njegov odnos s dosad spomenutim izrazima? Vidjeli smo i da posuđivanje ne znači (još) uvijek i doticaj u smislu teorije jezika u doticaju. Jezično posuđivanje, dakle, nalazi se na drugoj razini međujezičnih odnošenja na kojoj se nužno ne postavljaju pitanja dvojezičnosti, zemljopisne neprekinutosti i društvene bliskosti u smislu sudjelovanja u zajedničkoj svakodnevnici. No, iako jezično posuđivanje terminološki ne odgovara, u potpunosti, okvirima koje postavlja teorija jezika u doticaju, jasno je da ono u njih ulazi, i to u kontekstu Weinreichova uvođenja pojma *interferencije*, koja ga nadilazi (Milani-Kruljac, 1990, 97).

Vratimo se opet na prvotno postavljenu problematiku terminološke istoznačnosti. Rekli smo prethodno da je izraz *miješanje* zamijenjen izrazom *posuđivanje*, a onda je njega nadomjestio *jezični doticaj*. Kako bismo izbjegli razdvajanje društvenog i jezičnog vida ove pojave prema kojoj je doticaj tek određenje situacije koja ne pruža odgovor na pitanje o njenom rezultatu (Havranek, 1964, 177) i kako bismo uključili i teorijski moguću situaciju koordinirane ili paralelne dvojezičnosti, a u želji održanja Weinreichovih okvira teorije može nam poslužiti radna pretpostavka prema kojoj, u okvirima teorije, govorimo o *jezičnoj doticajnosti* koja predstavlja definiciju bilateralne (jezične i društvene) dinamike koja se očituje u kominkacijski uvjetovanom načinu manifestacije (ne nužno i ostvarenja) koji je onda sveopći, društven i obvezatan.²⁶ Jezična doticajnost izlazi na taj način iz strogo shematskih okvira njenog uzročno-posljedičnog definiranja prema kojemu doticaj postojećih jezika predstavlja uzrok nastanka još nepostojećeg odnosno nepostojećih posljedaka tog doticaja koji redovito predstavljaju iskrivljene i siromašnije oblike svojih

25 Autorica se u nastavku opravdano pita je li u praksi moguće pronaći takve oblike dvojezičnosti? Premda bismo na razini govornika-pojedinca mogli pretpostaviti mogućnost ostvarenja potpune diferencijacije dvaju jezika, jasno je da se udaljavanjem od pojedinca udaljujemo i od stvarne mogućnosti ostvarenja takva oblika dvojezičnosti. Freddi (1973) drži da se radi o rijetkoj, ako ne i hipotetskoj stvarnosti utoliko što se na razini pojedinca redovito primjećuje dominacija jednog jezika na štetu drugog.

26 Naša radna pretpostavka nadahnuta je u potpunosti radnom pretpostavkom u okvirima teorije teksta Siegfrida J. Schmidta (1982, 171-176) kojom je autor nastojao objediniti jezičnu i društvenu komunikaciju, a sama ni u kom slučaju ne traži isključenje pojma jezičnih doticaja, već isključivo naglašava potrebu da se tako složena dinamična situacija ne izdvoji iz njenog osobitog i neponovljivog konteksta koji je omeđuje i definira. No, na razini općenitosti teorizacije potreban je neutralan izraz koji će ukazati prvenstveno na njenu sveopću i ostvarivu prirodu.

ishodišta.²⁷ Potvrdimo li jezičnu doticajnost komunikacijski, izbjeci ćemo ograničavajuće i sputavajuće poimanje jezika kao odjelitih skupova pravila za proizvodnju rečenica (Orbanić, 1998, 35) koji onda predstavljaju sve ovjerene rečenice (Katičić, 1967, 17) isključivo tih skupova pravila. Činjenica da je sve rečenice potrebno ovjeriti, ukazuje nam na dvije predrasude koje u svojoj konačnici sputavaju istraživanje jezične doticajnosti. Prva se odnosi na rečenično ustrojstvo jezika, u opreci spram tekstovnog u njegovoj punoznačnosti, koje je komunikacijski neodrživo zadržimo li definiciju rečenice kojom je istodobno ne poistovjećujemo s pojmom teksta (Blagoni, 1994, 18). Druga se tiče potrebe rečeničnog odnosno tekstovnog ovjeravanja, ne na komunikacijskoj, već na gramatičkoj razini. U tom slučaju sve što nije gramatički ovjereno, ne pripada jeziku čija gramatika ovjerava.

Na razini jezične doticajnosti pojava dvojezičnosti (koja je svojom uvjetnošću definira) i njezina najbitnijeg aspekta - interferencije - ostvaruju izričito komunikacijski vid jezika i konačno dovode u pitanje poimanje konačne i nerijetko monolitičke jedinstvenosti odnosa između jezika i pojedinca. Dvojezičnost time prelazi granice pojedinca i autarhične lingvistike,²⁸ te u jezičnoj doticajnosti, a naposljetku u interferenciji vidi prije svega mehanizam i kakvoću jezične uporabnosti. Ipak, stvarno postojanje dvojezičnosti ili, bolje, stvarna mogućnost ostvarenja dvojezičnosti nisu još uvijek uspjele promijeniti stvarni stav pojedinca prema jeziku koji se očituje u proturiječnosti vrijedonosnog odnosa prema jeziku na isključivo impresionističkim osnovama i afektivne aureolizacije zastarjelih jezika (Titone, 1973, 12-13), te u primjeni ove proturiječnosti na razini intuitivnog i lingvistički neutemeljenog razlikovanja jezika i dijalekta.

Prije nego se osvrnemo na odnos jezika i dijalekta, zadržimo se još na trenutak na pojmovima dvojezičnosti i interferencije. Držimo potrebitim, naime, primjereno ih pokazati u svjetlu istraživanja koja se njima podrobnije i iscrpnije bave, i što je najbitnije pokušati pronaći općenitosti teorijskog proučavanja tih dvaju pojmova u mnogostrukosti i različitosti njihovih praktičnih, psihosociolingvističkih ostvarenja.

Dosad smo rabili isključivo izraz dvojezičnost iako je moguće govoriti i o višejezičnosti. Razlog je tomu njena ostvarivost zbog koje dvojezičnost možemo držati mjerom višejezičnosti. Kako ni pretpostavljeno razlikovanje dvojezičnosti, trojezičnosti, četverojezičnosti i višejezičnosti ne bi pomoglo riješiti međujezične odnose unutar govornika i zajednice, potrebno je redefinirati

dvojezičnost u terminima funkcionalne distinkcije jezične uporabe. U tu svrhu razlikovat ćemo *sistemsku dvojezičnost* (diglosija) i *medusistemsku* (bilingvizam). Etimološki, u oba se termina javljaju isti elementi koji imaju ista značenja u različitim jezicima (latinskom i grčkom). Pojam diglosije dugujemo Charles A. Fergusonu (1959; 1973)²⁹ koji je primjetivši da govornici mnogih jezičnih zajednica, u različitim situacijama, rabe dva ili više varijeteta istog jezika (Ferguson, 1973, 281) koje definiraju različitost njihova ostvarenja vlastite funkcije, prestiža, književne tradicije, usvajanja, standardizacije, stabilnosti, gramatike, leksika i fonologije. Iako su svi navedeni kriteriji određenja varijeteta u situaciji koju opisujemo diglosijom unutar njene teorizacije, iako valja imati na umu kako je svako uopćavanje rizično, te da je primjerenije sagledati ih primijenjene na konkretnu jezičnu situaciju, odnosno konkretno jezično stanje, primijetiti ćemo, ipak, da se u većini slučajeva odnos u diglosiji ostvaruje između jezika i dijalekta. Dijalekt odgovara potrebama obiteljske, neformalne sociolingvističke situacije koja izražava svakodnevicu, na razini radne aktivnosti, dok jezik odgovara potrebama formalnih, uzvišenih situacija kao što su one koje se ostvaruju na razini školskog poučavanja, kulture, književnog izraza ili znanstvenog istraživanja.

Za razliku od diglosije, medusistemska dvojezičnost (bilingvizam) upućuje na govornike koji raspolažu dvama (ili više) jezičnim sustavima koji su, s obzirom na njihov povijesni tijek i socijalnu i kulturnu djelatnost, ravnopravni (Milani-Kruljac, 1990, 37-38). Nadalje, dvojezičnost tog tipa, naravno, za razliku od diglosije, osim što obuhvaća na svakoj razini ravnopravne sisteme, ona odražava individualnu, a ne društvenu situaciju i ne izražava statusnu ulogu pojedinca ili jezika. Razlikovanje takve vrste odnosi se prije na same mogućnosti teorije, nego na potrebe situacije. Pojave triglosije, trojezičnosti, duple diglosije i sličnih kombinacija nerijetki su slučajevi u Istri, što nam još jednom kazuje o važnosti poznavanja situacije koju je moguće naći na zemljopisnom području koje istražujemo. Unutar bilingvizma razlikujemo psiho i sociolingvističku tipologiju medusistemske dvojezičnosti. Psiholingvistička tipologija proizlazi iz odnosa dvojezičnog govornika prema jezičnim sistemima, dok se sociolingvistička ostvaruje u jezičnom ponašanju pojedinca i(li) zajednice.

Na razini psiholingvistike razlikujemo četiri tipološke dihotomije medusistemske dvojezičnosti. *Simultani* i *sukcesivni* bilingvizam odnose se na mjesto i način usvajanja, odnosno učenja jezika koji govornika čine dvojezičnim, a to mogu biti u osnovi obitelj (simultani) i škola

27 Kovačec (1967, 101-114) je na primjeru istrorumunjskog eksplicitno opovrgnuo tvrdnju da jezična doticajnost (u izvorniku "mješanje jezika") dovodi do siromašenja broja i oblika u jeziku.

28 Martinet u predavljanju Weinreichova djela (1974, XXXIX) govori o autarhičnoj situaciji koja je govornu zajednicu poimala kao homogenu i samodostatnu.

29 Dalje u tekstu, kao i u bibliografiji navodimo talijanski prijevod iz 1973. godine kojim smo se služili.

(sukcesivni). *Koordinirani (paralelni)* i *složeni* razlikuju se po međusobnom odnosu koji su ostvareni među jezicima unutar govornika, i to na razini međujezične neovisnosti. Među jezicima u već spomenutom koordiniranom bilingvizmu nema interferencije, dok je unutar složenog ona sveprisutna, i to bar na razini jednog jezika. Dihotomija *uravnotežen - dominantan* tiče se stupnja i odnosa stečenog jezičnog znanja. Uravnoteženi bilingvizam ostvaren je istom, bez obzira na kakvoću, količinom, a dominantan ukazuje na kvalitativnu i kvantitativnu razliku stečenog znanja nekog jezika u odnosu na drugi. Prvi će rezultirati *pribrojenim* bilingvizmom u kojem se jezično znanje drugog jezika pribraja onima prvog bez gubitaka, dok će drugi ostvariti uvjete jezične dominacije koja će potom rezultirati nametanjem drugog jezika, pa ga stoga možemo nazvati *utajenim*.

Tipologija na koju nam ukazuje sociolingvistika u svojoj osnovi je količinska, a integrira je upravo spomenuta psiholingvistička tipologija. Na razini sociolingvističke tipologije razlikujemo, dakle, pet situacija koje sociolinguistički definiraju dvojezičnost. To su *društveni međujezični odnos* koji se rješava na razini diglosije i bilingvizma; *odnos pojedinca i društva*, unutar kojeg razlikujemo obiteljsku, imigrantsku, geo-političku i tehničko-ekonomsku dvojezičnost, koje se razlikuju po okolnostima u kojima se nalazio govornik u trenutku koji je prethodio stanju dvojezičnosti; *broj govornika* koji karakterizira dvojezičnost kao pojedinačnu, grupnu, kolektivnu; *jezična doticajnost* - koja definira bilingvizam s obzirom na činjenicu je li nastao u izravnom ili neizravnom doticaju³⁰ i *obim dvojezičnosti* - koji se odnosi na brojnost njena pojedinačnog ostvarenja, koja može biti regionalna i nacionalna.

Pojava dvojezičnosti, bez obzira na njene karakteristike, u trenutku kada se ostvaruje na razini skupnosti, postaje predmetom izučavanja različitih znanstvenih disciplina koje joj pristupaju s različitim radnim pretpostavkama, što dovodi do njene šire znanstveno istraživačke kontekstualizacije. Da je ostvarenje dvojezičnosti na razini skupnosti od izravnog značaja za istraživanje, govori nam već naglašena potreba lokalnog sagledavanja te pojave koja je potvrđena svim društveno-jezično-zemljopisno određenim pristupima (Kovačec, 1967; Francescato, 1975; van Passel & Verdoot, 1975; Braglia, Pescatori, 1976; Bressan, 1976; Gubert, 1976; Famiglietti, 1977; Freddi, 1977; Freddi, 1982; Francescato, Ivašić-Kodrič, 1978; Sole, 1981; Francescato, 1982; Rovere, 1982; Antonelli, 1998). Teorijskim rješenjima dvojezičnosti nastoji se, dakle, redovito postaviti temelje pojmovnog osvjetljenja, ne i razjašnjenja koje se ostvaruje na konkretnom primjeru.

Zanimanjem koje pokazuju sociolingvistika, sama lingvistika, antropologija i naposljetku politika, pitanje višejezičnosti postaje, tako, neminovno i pitanje više-kulturalnosti: sociolingvistika, tražeći u njoj odraze složenih odnosa između pojedinca i društva, antropologija, pronalazeći dinamiku razmjena i sukoba među kulturnim strukturama, a politika, opredmećenjem režima suživljenja. Lingvistika, osim već spomenutih dijakromijskih zanimanja, na razini sinkronije postavlja pitanje jezičnih odnosa kao odnosa među kulturama. Kada razlikujemo dva jezika, vrlo je lako, iako ne uvijek opravdano, i razlikovati dvije kulture, no možemo li razlikovati dvije kulture unutar razlikovanja dvaju zasebnih jezičnih sustava koji (još uvijek) ne predstavljaju dva jezika? Očito, odgovore moramo potražiti u već postojećoj i ostvarenoj situaciji višejezičnosti i (pretpostavljene) višekulturalnosti, a na temelju otvorenog pitanja odnosa između odjelitih komunikacijskih sustava koje nazivamo jezik i dijalekt.

Odnos jezika i dijalekta

U prethodnom smo paragrafu već u nekoliko navrata spomenuli pojmove jezika i dijalekta. Vidjeli smo da je njihovo postojanje u smislu mogućnosti međusobnog pojmovnog ali i sistemskog razlučivanja neposredno vezano uz pojavu višejezičnosti, i to na način koji ih povezuje u njihovoj međuzavisnosti. Jezik i dijalekt ostvaruju se u okvirima višejezičnosti, a ona je i ostvariva odnošenjem jezika i dijalekata.³¹ Želimo li pojasniti odnos jezika i dijalekta, pojavu višejezičnosti moramo sagledati u njenoj društveno-povijesnoj složenosti. U tom smislu možemo reći da je višejezičnost nastala u okviru povijesnih događaja uporedo s jačanjem političkih, povijesnih, društvenih, pravnih i zemljopisnih osobitosti pojedinih zajednica u određenim krajevima, a prethodilo joj je ostvarivanje i jačanje ideje jezičnog i kulturnog središta u smislu identifikacijske paradigme neke zajednice i nekog kraja. Ta nam razmatranja neminovno ukazuju na sociolingvistički karakter odnosa jezika i dijalekta, budući da se pojam dijalekta ostvaruje u vidu razlikovane stvarnosti u odnosu na jezik središta koji predstavlja odnosni model (Arcaini, 1986, 539). To ujedno znači da je njihovo razikovanje ne samo sociolingvistički određeno već i da je ono *in fieri* bilo drugačije ostvarivo. Činjenica da je neki jezik u drugim okolnostima mogao biti dijalekt, a ovaj jezik ukazuje nam da je stvarnosti jezika i dijalekta nužno poimati u njihovoj sistemskoj istovjetnosti, ali i da ih je, zbog različitosti njihova ostvarenja, isto tako nužno razlikovati.

Kako bismo prema potrebi razjašnjenja ove opreč-

30 Pojmovi izravni i neizravni doticaj odnose se na razliku između bilingvizma ostvarenog zajedničkim životom dviju jezičnih zajednica i onog ostvarenog učenjem stranog jezika, dakle bez izravnog međuzajedničkog doticaja.

31 Katičić (1967, 14) na ovoj razini ukida razlike između jezika, dijalekata i idiolekata opravdano tražeći da ih se, u nedostatku kriterija po kojem bi se na ovoj razini dijalekt razlikovao od jezika, promatra u svjetlu jezične raznolikosti.

nosti mogli uopće ostvariti sociolingvistički odnos između jezika i dijalekta, potrebno je osvrnuti se na pojam dijalekta u njegovoj pojmovno-značenjskoj povjesnosti. Pritom mislimo na neizbježnost društveno uvjetovanih interpretacija toga pojma u dva i pol tisućljeća njegove uporabe koje su se na poslijetku opredmetile u današnjoj terminologiji.

Od grčkog klasičnog doba do danas pojam dijalekta, kako pokazuje Alinei (1984, 169-199), rabio se u trima osnovnim značenjima, a svako je izričito društveno i ideološki uvjetovano. Tako možemo razlikovati starogrčko značenje pojma, te srednjovjekovno i renesansno koje je, kako ćemo vidjeti, obilježilo i zapravo odredilo njegovo današnje poimanje.

U Grčkoj je *dijalekt* označavao jedan od pet načina govorenja, a njegova najvažnija osobina bila je pomanjkanje izjednačene norme. Pojam načina govorenja (*loquendi genera*) uporabio je već Quintilian u svojoj *De institutione oratoria* (1858, 87), a u nastojanju da prevede i približi grčku riječ *dialektos* koja je gramatički povezana s određenjem Atički, Dorički, Ionički. Eolički i "zajednički".³² Izvorno se ovaj potonji nazivao riječju *koinai* koja u prijevodu glasi zajednički. Valja primijetiti da je *koinai* bio ravnopravan ostalima i zapravo tek jedan od navedenih. Ravnopravnost je pojam *dialektos* ostvarivao u njihovom međusobnom jezičnom, individualnom i zemljopisnom razlikovanju koje nije bilo društveno obilježeno. Dijalektom se tako izražavao međuzajednički zemljopisni odnos i društveno-jezična ravnopravnost na razini pojedinca, što ga je činilo isključivo zemljopisno i načinski određenim. U trenutku promjene društvenih odnosa, ili bolje pojavom novog društvenog sloja - srednjovjekovne buržoazije - dolazi do promjene stava prema fenomenu višejezičnosti uslijed novonastale potrebe da se društvene okolnosti u odnosu na mnogostruka jezična ostvarenja drugačije definiraju. Govoreći jezikom koji nije bio latinski, drugim riječima koji nije bio isti onomu kojeg je rabila vladajuća feudalna klasa i Crkva, novi je društveni sloj postavio mjerila društveno utemeljenog razlikovanja. No, u opreci prema latinskom kao jeziku kulture i vlasti, jezik novog društvenog sloja nije jedinstven. Postojanje više jezičnih ostvarenja novog i sada već nejedinstvenog društvenog sloja zatražit će rješavanje problema njegove jezične identifikacije. Pitanje

i odgovor pronalazimo u djelu Dantea Alighierija *De vulgari eloquentia* (1896). Dante polazeći od šarolikog jezičnog prikaza i svijesti o već utvrđenoj unutarnjoj društvenoj podijeljenosti novog sloja postavlja pitanje njegova zajedničkog, normiranog i nadasve književnog jezika. Iako Dante ne govori o jeziku i dijalektu, već o *vulgarima*, *vulgarnom* i *latinskom*, njegova nam razmatranja omogućuju razumjeti razloge ponovnog uvođenja pojma dijalekta u terminologiju. Zadržimo se zato još na izrazu vulgarnog. Naime, u procesu staleškog oslobođenja pripadnici novog sloja nazivali su se *vulgusom*, u prijevodu pukom, a njihov je jezik, ili bolje govor, nazivan *vulgarni*. U odnosu na feudalni stalež i na latinski jezik ovaj je termin djelovao kohezivno, no u trenutku kada je latinski jezik napušten, taj je društveno obilježeni izraz postao neprikladan i zapravo "vulgaran" u očima sad već institucionaliziranog staleža renesansne buržoazije. Dante tako predlaže da mjesto jezika u današnjem smislu identifikacijskog ishodišta preuzme čuveni, slavni vulgarni (*volgare illustre*),³³ odnosno firentinski književni vulgarni. Ipak, pojam vulgarnog nije u potpunosti mogao odgovarati jer je izričito podsjećao na iste ali bivše i tada već korijenito promjenjene društvene i jezične okolnosti. I upravo je u tom trenutku pojam dijalekta dobio priliku ispuniti terminološku, ne semantičku, prazninu, budući da je odgovarao kriterijima zemljopisne raznolikosti i usporedbenog prestiža.³⁴ Sada možemo primijetiti dvoje: da je lingvističko razlikovanje jezika i dijalekta omogućeno uvođenjem, pored već postojeće društvene, i lingvističke diferencijacije na osnovi književnog prestiža jednog vulgarnog nad ostalima i da njegovo ponovno uvođenje predstavlja interpretaciju grčkog i latinskog izraza u svijetlu novih društvenih okolnosti koje su mu promijenile značenje. Dok je u klasičnoj Grčkoj i u rimsko doba označavao jednakovrijednu zemljopisnu i društvenu raznolikost, a u srednjem vijeku isključivo društveno, odnosno staleško, ali ne i jezično nejedinstvo, budući da se pojam vulgarni mogao odnositi i na jezike koji nisu u srodstvu s latinskim, u Renesansi je, zbog interpretacije jezične slike u klasičnoj Grčkoj kriterijima suvremenog društvenog i jezičnog stanja, pojmu dijalekta pridodano i jezično obilježje, koje se temelji(lo) na službeno-institucionalnoj dominaciji jednog varijeteta nad ostalima.³⁵ Dolazimo

32 Kako primijećuje Filipi (1996, 114) dijalekt je u Grčkoj označavao različite sisteme u uporabi kojima su se stvarala djela određenog književnog žanra (ionski je bio jezik povijesnog žanra, a dorički zbornog pjevanja).

33 Proturječnost samog naziva govori nam koliko je zapravo bilo naglašeno raslojavanje unutar novog staleža i koliko je bila izražena potreba da se unutarnje društvene razlike opravdaju i institucionaliziraju.

34 Quintilian je rabio ovaj termin kako bi ukazao na zemljopisnu raznolikost jezika (klasičnog grčkog) koji je u Renesansi uživao neograničeni prestiž.

35 Eksplicitno razlikovanje između jezika i dijalekata pronalazimo, kako pokazuje Alinei (1984, 170, nota 5) u jednom od prvih djela koji spominju pojam dijalekta u suvremenom značenju, *L'Ercolano. Dialogo di messer Benedetto Varchi nel quale si ragiona delle lingue e in particolare della Toscana e della Fiorentina* napisanom oko 1565. godine, u kojem autor navodi kako je u Grčkoj prvobitno postojao jedan, zajednički grčki jezik [*koinai*], koji se potom podijelio u četiri druga koji se nisu nazivali jezicima već dijalektima [Dorički, Atički, Ionički, Eolički].

tako do sinkronijskog razlikovanja (službenog-nacionalnog) jezika i (lokalnog) dijalekta. U tako ostvarenom odnosu držimo da su kriteriji određenja isključivo dvorazinski: lingvistički, na razini jezične srodnosti i sociolingvistički, na razini političkog, pravnog, kulturnog i književnog prestiža. Srodnost i prestiž takve vrste jamče izjednačenje njihove sustavnosti u okvirima samo jedne ostvarene povijesno-jezične mogućnosti, istodobno ukazujući na opasnost intuitivnog promišljanja njihovog odnosa u kojem je dijalekt tek govorna modifikacija jezika (Jonke, Finka, sine anno, 119) ili iskrivljeni oblik jezika ili zemljopisno i kulturno ograničenje (Corra, Marcato, Ursini, Vigolo, 1979, 236).³⁶ Razlog tomu je činjenica da je problem odnosa jezika i dijalekta zapravo krivo postavljen, jer ga se intuitivno sagledava sa stanovišta službenog jezika u uporabi prema kojoj primjerice čakavski predstavlja dijalekt hrvatskog jezika iako je na njemu napisana prva hrvatska pismeno oblikovana riječ i bez obzira što je od 12. do 15. stoljeća bio jedini hrvatski pisani idiom (Finka, Jonke, sine anno, 122). To nam ukazuje na potrebu da se njihov odnos sagleda na svekronijskoj razini gdje (službeni) jezik predstavlja institucionaliziranu adaptaciju³⁷ jednog od dijakronijskih prisutnih govora (loquendi genera, dijalekata), koji onda sinkronijski mogu zadržati osobitosti dijalekata budući da su u srodstvu sa službenim jezikom i da su u odnosu na njega na drugačiji način uporabno ostvareni. Tako, ostvarenje je dijalekta moguće ukoliko jezično-komunikacijski kod ove vrste organizacije tekstova zado-

voljava komunikacijske potrebe govornika u odnosu na okolinu u kojoj žive i rade i ukoliko je u njoj svrhovit u svim vrstama odnosa, a poradi pomanjkanja prilika da govornici umaknu homogenosti svakodnevnih međudnošenja. Jasno je da se u trenutku komunikacijske nedostatnosti dijalekta, upravo zbog pomanjkanja homogenosti kao posljedice izlaska iz svakodnevne komunikacijske jezične potrebe i uporabnosti, neposredno nameće prijelaz na uporabu jezika promišljenog kao situacijski ostvarljivijeg (Marcato, Ursini, Politi, 1974, 119-134).

Naizgled, odnos jezika i dijalekta možemo zaključiti mislju da ih njihov osebujni odnos zapravo i određuje. Tako, dijalekt možemo definirati kao jezični sustav [dakle istovjetan jeziku] ograničenog kulturnog i zemljopisnog opsega koji nije dostigao ili koji je izgubio samostalnost i prestiž prema drugim sustavima [dakle, drugačije ostvaren] s kojima je u genetskom srodstvu i koji je politički, pravno, kulturno i književno nadvladan od jednog od genetsko srodnih jezika koji se uspio nametnuti ili koji je prihvaćen kao nadregionalni (Dizionario Enciclopedico Italiano, 1956).

No, (sada već) odnos dijalekata i jezika u kontekstu lingvističke geografije i sociolingvistički utemeljene dijakrologije postavlja pitanje odnosa kultura na određenom zemljopisnom području koji se ostvaruju zbog zemljopisne neprekinutosti i(li) velike društvene bliskosti koja se očituje uzajamnim utjecajem dijalekata, jezika, društava i kultura kao prijenosnika povijesti.

ABOUT SOME ASPECTS OF THE LINGUISTIC ATLAS WITHIN THE FRAMEWORK OF LINGUISTIC SCIENCE

Robert BLAGONI

Faculty of Arts of Pula, HR-52100 Pula, I.M.Ronjgova 1

SUMMARY

After the historical-theoretical aspect, which analyses the idea about linguistic atlases and their making through linguistic history and the contexts towards which the attention of the contemporary linguistics was orientated, we halt for a while at some sociolinguistic aspects, the most essential meaning of which is stipulated and revealed by the Linguistic Atlas. These aspects represent a linguistic contact and relationship between language and dialect, both imbued with the problem of bilingualism and diglossism.

Key words: linguistics, dialectology, linguistic atlases

³⁶ Citiramo stereotipizirane sudove o dijalektu koje autorice navode primjećujući njihove neutemeljenosti i neodrživosti.

³⁷ Smisljeno vrlo sličnu definiciju službenog jezika dali su Mišeska-Tomić, Stefanovski, Mađar (1989, 377), prema kojima on predstavlja sociološko-kulturološki motiviranu naddijalektalnu apstrakciju.

IZVORI I LITERATURA

- Alinei, M. (1984):** Lingua e dialetti: struttura, storia e geografia. Bologna, il Mulino.
- Antonelli, G. (1998):** Bilinguismo ed educazione bilingue nella Repubblica d'Irlanda. RILA 1. Roma, Bulzoni.
- Arcaini, E. (1986):** Dialetto, letterarietà e trasmissibilità, u Studi orientali e linguistici III. Bologna, CLUEB.
- Barth, F. (1969):** Ethnic Groups and Boundaries. Boston, Little Brown.
- Bartoli, M. (1925):** Introduzione alla Neolinguistica. Ženeva.
- Blagoni, R. (1994):** Testo, contesto e intertesto ne il castello dei destini incrociati di Italo Calvino, (Diplomski rad). Pula, Pedagoški fakultet.
- Bogliun Debeljuh, L. (1989):** Etnolingvistički identitet u plurietničkoj sredini. U: Štrukelj, I. (ur.): Uporabno Jezikoslovlje. Ljubljana.
- Bogliun Debeljuh, L. (1991):** Riflessioni sull'identità etnica nel contesto del gruppo nazionale italiano di Jugoslavia. U: Padoan, G., Bernardi, U. (a cura di): Il gruppo nazionale italiano in Istria e a Fiume oggi: una cultura per l'Europa. Ravenna, Longo.
- Boas, F. (1909):** The Mind of primitive Man. U: (Thomas, W. (ur.): Source Book for Social Origins. Chicago, University of Chicago press.
- Braglia, P., Pescatori, S. (1976):** Bilinguismo e plurilinguismo nell'Unione Sovietica. Quaderni per la promozione del bilinguismo, 11. Brescia, C.L.A.Di.L.
- Bressan, D. (1976):** Bilinguismo ufficiale e bilinguismo effettivo nella Repubblica Irlandese. Quaderni per la promozione del bilinguismo, 12/13. Brescia, C.L.A.Di.L.
- Bugarški, R. (1984):** Jezik i nacija. U: Jezik i nacionalni odnosi. Sarajevo, Institut za proučavanje nacionalnih odno sa.
- Bugarški, R. (1987):** Of formal equality and functional inequality of languages. U: Minority languages and mass communication (zbornik radova). Ljubljana, The Slovene Association Of Applied Linguistics.
- Buršič Giudici, B. (1997):** Lingvistički atlas Istre i Kvarnera: Šišan (doktorska disertacija). Zagreb, Filozofski fakultet.
- Companys, M. (1956):** Les nouvelles méthodes d'enquete linguistique. Via Domitia, 3.
- Companys, M. (1958):** Les nouvelles méthodes d'enquete linguistique. Via Domitia, 5.
- Corrà, L., Marcato, G., Ursini, F., Vigolo, M. T. (1979):** Dialetto e cultura. U: Cortelazzo, M. (ur.): Guida ai dialetti veneti. Padova, CLEUP.
- Cortelazzo, M. (1979):** Come si fa un'ichiasta dialettale. U: Cortelazzo, M. (ur.): Guida ai dialetti veneti. Padova, CLEUP.
- Cossutta, R. (1987):** Slovenski dialektološki leksikalni atlas tržaške pokrajine. Trst, UST.
- Crystall, D. (1987):** Enciklopedijski rečnik moderne lingvistike. Beograd, Nolit.
- Dante (Alighieri D.) (1896):** Il trattato De vulgari eloquentia (uredio Pio Rajna). Firenze, Le Monier.
- Deanović, M. (1962a):** Tracce dell'istrioto nell'antica toponomastica dell'Istria. Atti e Memorie del VII Congresso internazionale di scienze onomastiche, I.
- Deanović, M. (1962b):** Lingvistički atlas Mediterana I, anketa u Boki Kotorskoj. Rad JAZU 327. Zagreb.
- Deanović, M. (1966):** Lingvistički atlas Mediterana II, anketa na Visu (Komiži). Rad JAZU 344. Zagreb.
- De Martino, G. (1978):** Per una metodologia sistemica dell'insegnamento delle lingue. Bologna, Patron.
- De Mauro, T. (1980):** Idee e ricerche linguistiche nella cultura italiana. Bologna, il Mulino.
- Deveraux, G. (1992):** Ogleđi iz opće etnopsihijatrije. Zagreb, Naprijed.
- Dizionario Enciclopedico Italiano, IV, 1956.**
- Edmonton, E. (1897):** Lexique saint-polois. Saint - Pol.
- Famiglietti, M. (1977):** Bilinguismo e diglossia nelle comunità italo-albanesi. Quaderni per la promozione del bilinguismo, 15/16. Brescia, C.L.A.Di.L.
- Ferguson, C. A. (1959):** Diglossia. Word 15.
- Ferguson, C. A. (1973):** La diglossia. U: Gilioli, P. (ur.): Linguaggio e società. Bologna, il Mulino.
- Filipi, G. (1987):** Alcuni aspetti diacronici del bilinguismo. Scuola nostra, 19. Rijeka, Edit.
- Filipi, G. (1989):** Koiné istriana. U: Jezici i kulture u doticajima, (Zbornik 1. Međunarodnog skupa održanog u Puli). Novi Sad, Talija.
- Filipi, G. (1990):** Diachronical Aspects of Bilingualism. U: Proceedings of the Symposium Languages in Contact of the 12th International Congress of Anthropological and Ethnological Sciences. Zagreb, Školska Knjiga.
- Filipi, G. (1996):** Dialettologia istriana. Scuola Nostra, 26. Rijeka, Edit.
- Francescato, G. (1975):** Analisi di una collettività bilingue: le condizioni attuali del bilinguismo in alto-adige. Quaderni per la promozione del bilinguismo, 7/8. Brescia, C.L.A.Di.L.
- Francescato, G. (1982):** Bilinguismo e diglossia in Friuli: una situazione complessa. Quaderni per la promozione del bilinguismo, 31/32. Brescia, C.L.A.Di.L.
- Francescato, G., Ivašić-Kodrič, M. (1978):** La comunità slovena in Italia; aspetti di una situazione bilingue. Quaderni per la promozione del bilinguismo, 21/22. Brescia, C.L.A.Di.L.
- Freddi, G. (1973):** Bilinguismo e biculturalismo. Quaderni per la promozione del bilinguismo, 1. Brescia, C.L.A.Di.L.
- Freddi, G. (1977):** Bilinguismo in provincia di Bolzano: un'ipotesi di lavoro per il 1977. Quaderni per la promozione del bilinguismo, 17/18. Brescia, C.L.A.Di.L.

- Freddi, G. (1982):** Maggioranze, minoranze e plurilinguismo nella Provincia di Bolzano (Südtirol - Alto Adige). Quaderni per la promozione del bilinguismo, 31/32. Brescia, C.L.A.Di.L.
- Giacomelli, R. (1934):** Atlante linguistico etnografico dell'Italia e della Svizzera meridionale. Archiv. Rom. T. XVIII, n.1.
- Gilléron, J. (1880):** Patois de la commune de Vionaz. Pariz.
- Grassi, C. (1974):** Sistemi in contatto: il concetto di diasistema e i principi della geografia linguistica. U: Weinreich, U. : *Lingue in contatto*. Torino, Boringhieri.
- Gubert, R. (1976):** Domanda di bilinguismo in una città mistilingue: Bolzano. Quaderni per la promozione del bilinguismo, 14. Brescia, C.L.A.Di.L.
- Gumperz, J. J. (1973):** La comunità linguistica. U: Gilioli, P. (ur.): *Linguaggio e società*. Bologna, il Mulino.
- Haugen, E. (1950):** The analysis of linguistic borrowing. *Language*, 26.
- Havranek, B. (1964):** Problematika miješanja jezika. *Zadarska Revija*, 3.
- Heidegger, M. (1988):** Bitak i vrijeme. Zagreb, Naprijed.
- Hofstadter, D. R. (1992):** Riflessioni su Che cosa si prova ad essere un pipistrello di Thomas Nagel. U: Hofstadter, D. R., Dennet, D. C. (a cura di): *L'io della mente*. Milano, Adelphi.
- Jaberg, K. (1933):** Aspect géographiques du language. Conférences faites au Collège de France (Prosinac 1933.).
- Jaberg, K. (1954):** Sprachgeographie. *Vox Romanica*, XIV.
- Jonke, Lj., Finka, B. (sine anno):** Dijalekatski fenomen (na primjeru čakavskog narječja). *Dijalektološki zbornik*, 19.
- Katičić, R. (1967):** Jezična srodnost. *Suvremena lingvistika*, 4.
- Kovačec, A. (1967):** Bilingvizam i aloglotski utjecaji na morfosintaktičku strukturu jezika (na istrorumunjskom materijalu). *Suvremena lingvistika*, 4.
- Kristensson, G. (1989):** Place-Names and Linguistic Geography. U: *Essays on English Language in Honour of Bertil Sundby*. Oslo, Novus.
- Leroy, M. (1978):** Profilo storico della linguistica moderna. Bari, Laterza.
- Levi-Strauss, C. (1989):** Strukturalna antropologija. Zagreb, Stvarnost.
- Lokar, A. (1989):** Culturee lingue in contatto nell'ambito dell'Alpe-Adria. U: *Jezični i kulture u doticajima (Zbornik 1. Međunarodnog skupa održanog u Puli)*. Novi Sad, Talija.
- Lončarić, M. (1975):** O sustavima u dijalektologiji. *Kongres jugoslavenskih slavista*. Zagreb.
- Marcato, G., Ursini, F., Politi, A. (1974):** Dialecto e italiano (Status socioeconomico e percezione sociale del fenomeno linguistico). *Centro di Studio per la Dialettologia Italiana*, 6. Pisa, Pacini editore.
- Marušić, D. (1994):** Piskaj, sona, sopi. Pula, Castropola.
- Milani-Kruljac, N. (1990):** La comunità Italiana in Istria fra diglossia e bilinguismo. Rovinj, Centro Ricerche Storiche.
- Milani Kruljac, N., Orbanić, S. (1989):** Jezični i kulturni metasistem (početna razmišljanja). U: Štrukelj, I. (ur.): *Uporabno Jezikoslovlje*. Ljubljana.
- Milani Kruljac, N., Orbanić, S. (1991):** Italofoonia nel triangolo istroquarnerino. U: (Padoan, G., Bernardini, U. (a cura di): *Il gruppo nazionale italiano in Istra e a Fiume oggi*. Ravenna, Longo editore.
- Mišeska-Tomić, O., Stefanovski, Lj., Mađar, M. (1989):** Standardot kao čuvar na nacionalniot identitet. U: Štrukelj, I. (ur.): *Uporabno Jezikoslovlje*. Ljubljana.
- Orbanić, S. (1995):** Status attuale delle comunità istromene (indagine preliminare). *Annales*, 6. Koper.
- Orbanić, S. (1998):** Rana hrvatsko-talijanska dvojezičnost u mješanim obiteljima u Istri. *Doktorska disertacija*. Zagreb.
- Palmer, L. R. (1979):** Linguistica descrittiva e comparativa. Torino, Einaudi.
- Parlangeli, O. (1972):** L'inchiesta dialettale. U: Falcone, G., Mancarella, G. B. (a cura di): *Scritti di dialettologia*. Galatina, Congedo editore.
- Piaget, J. (1983):** Biologia e conoscenza. Torino, Einaudi.
- Pop, S. (1960):** Apercu historique et methodes d'enquetes linguistique. Gembloux, J. Duculot.
- Quintilianus, M. F. (1858):** I dodici libri delle Istituzioni Oratorie. Venezia, Antonelli editore.
- Renzi, L. (1981):** La politica linguistica della Rivoluzione francese. Napoli, Liguori.
- Renzi, L. (1987):** Nuova introduzione alla filologia romanza. Bologna, il Mulino.
- Rovere, G. (1982):** Il plurilinguismo in Svizzera. Quaderni per la promozione del bilinguismo, 33/34. Brescia, C.L.A.Di.L.
- Salvioni, C. (1916):** Note di dialettologia corsa. *Rendiconti R. Ist. Lomb.*, II serie, XLIX.
- de Saussure, F. (1989):** Opšta lingvistika. Beograd, Nolit.
- Schmidt, S. J. (1982):** Teoria del testo. Bologna, il Mulino.
- Schuchardt (1884):** Slawo-Deutsches un Slawo-Italienisches. Graz.
- Sciolla, L. (1983):** Teorie dell'identità. U: Sciolla, L.: *Identità: percorsi di analisi in sociologia*. Torino, Rosenberg & Sellier.
- Searles, H. F. (1988):** Il paziente borderline. Torino, Bolati Boringhieri.
- Sole, L. (1981):** Sardegna: bilinguismo e cultura di frontiera. Quaderni per la promozione del bilinguismo, 29/30. Brescia, C.L.A.Di.L.
- Tagliavini, C. (1946):** Guida alle tesi di laurea e di perfezionamento nelle discipline linguistiche. Bologna, Petron.

- Tagliavini, C. (1970):** Panorama di storia della linguistica. Bologna, Patron.
- Tagliavini, C. (1972):** Le origini delle lingue neolatine.
- Tekavčić, P. (1976):** Per un atlante linguistico istriano (Con speciale riguardo ai dialetti istroromanzi). *Studia Romanica et Anglica Zagabrensis*, 41-42. Zagreb, Filozofski fakultet.
- Terracini, B. (1949):** Guida allo studio della linguistica storica (Profilo storico critico). Roma, Edizioni dell'Ateneo.
- Terracini, B. (1970):** *Lingua libera e libertà linguistica*. Torino, Einaudi.
- Titone, R. (1973):** Bilinguismo collettivo e dinamica degli scambi sociolinguistici. Quaderni per la promozione del bilinguismo, 2. Brescia, C.L.A.Di.L.
- Titone, R. (1979):** Insegnare oggi le lingue seconde (Breviario di glottodidattica). Torino, SEI.
- Uguzzoni, A. (1984):** Sul concetto di spiegazione in linguistica storica. Alcune recenti letture. U: Studi linguistici e orientali, I. Bologna, CLUEB.
- Van Passel, F., Verdoodt, A. (1975):** Bilinguismes en Belgique. Quaderni per la promozione del bilinguismo, 9/10. Brescia, C.L.A.Di.L.
- Varvaro, A. (1980):** Storia, problemi e metodi della linguistica romanza. Napoli, Liguori Editore.
- Vidos, B. E. (1975):** Manuale di linguistica romanza. Firenze, Leo S. Olschki Editore.
- Vignoli, G. (1995):** I territori italo-foni non appartenenti alla Repubblica Italiana agraristica. Milano, Giuffrè editore.
- Vinja, V. (1967):** Tautološki rezultati jezičkih dodira. *Suvremena lingvistika*, 4.
- Vinja, V. (1986):** Hibridni rezultati jezičnih dodira. *Filologija*, 14.
- Vinja, V. (1953):** Alcuni tipi di incroci linguistici neolatino-slavi. *Studia Romanica Zagabrensis*, 3.
- Voeglin, C. F., Harris, Z. S. (1945):** Linguistics in Ethnology. *Southwestern Journal of Anthropology*, I.
- Voeglin, C. F., Harris, Z. S. (1947):** The Scope of Linguistics. *American Anthropologist*, XLIX, 4.
- von Wartburg, W. (1971):** Problemi e metodi della linguistica. Bologna, il Mulino.
- Weinreich, U. (1974):** *Lingue in contatto*. Torino, Boringhieri.

izvirno znanstveno delo
prejeto: 1999-10-28

UDK 811.163.6'282(497.4 Istra):58

ROMANSKE IZPOSOJENKE V BOTANIČNI TERMINOLOGIJII SLOVENSKE ISTRE

Rada COSSUTTA

Visoka šola modernih jezikov za tolmače in prevajalce, SSLMIT, IT-34132 Trst, Via Filzi 14

POVZETEK

Prispevek obravnava primere romanskih izposojenk, ki pripadajo različnim plastem in so del gradiva, zbranega za doktorsko nalogo v letih 1988-90. Številni romanizmi pričajo o stalnih mesebojnih stikih prebivalstva, tako da je pojav interference eden najvidnejših še danes.

Ključne besede: istrskoslovenski govori, botanična poimenovanja, romanizmi

PRESTITI ROMANZI NELLA TERMINOLOGIA BOTANICA DELL'ISTRIA SLOVENA

SINTESI

Lo studio presenta gli esempi di prestiti romanzi, appartenenti a strati diversi, che fanno parte del materiale raccolto nell'ambito di un dottorato di ricerca negli anni 1988-90. Le numerose parole di derivazione romanza testimoniano i continui contatti fra la popolazione, cosicché il fenomeno dell'interferenza è uno dei più evidenti ancora tuttoggi.

Parole chiave: dialetti istro-sloveni, denominazioni botaniche, prestiti romanzi

V letih 1988-90 sem pod vodstvom prof. Logarja in prof. Crevatina, v okviru svoje doktorske naloge, zbrala v Slovenski Istri obsežno narečno gradivo, ki obravnava poljedelsko in vinogradniško terminologijo. Terenske raziskave sem izvedla v 10 raziskovalnih točkah, in sicer: 1. Malija, 2. Padna, 3. Krkavče, 4. Gažon, 5. Šmarje 6. Koštabona, 7. Pomjan, 8. Boršt, 9. Marezige, 10. Trebeše.

Pri raziskavi sem uporabila različne vprašalnice, in sicer ALI, ASLEF in SLA, in tako zbrala približno 10.000

besed, ki jasno kažejo na razslojenost besedja Slovenske Istre. Njihova etimološka razčlemba potrjuje obstoj šestih plasti, in sicer latinske, furlanske, beneške, istrskoitalijanske in tržaškoitalijanske, ki večkrat sovpadata, ter italijanske. Romanski vplivi so zelo pogosti na področju botaničnih poimenovanj, zlasti za mediteransko sadno drevje, sadje, zelenjavo in dišavne rastline, kar je razvidno iz naslednjih romanskih izposojenk, ki jih etimološko utemeljujem s pomočjo različnih virov.

** Znak označuje dodatek rom. sufiksa na slov. osnovo.

248. ČIČERKA; cece; Q. ALI 3787:

a) - 3. 'páčok; 5. 'pəçɔ

Istr. slov. izraz, ki ga lahko primerjamo tudi z istr.slov. (Boršt) pečèk 'Cicer arietinum' (Plet. II 17), je mogoče deformirana oblika trž.it. in istr.it. (Koper, Piran, Motovun) bot. piziol 'čičerka' (GDDT 476; Rosamani 803); prim. tudi istopomensko istr.it. (Koper, Izola, Poreč, Bale, Pula) pisiol (Cernecka 84; Rosamani 798; Semi 277 v pomenu 'leča'; Vascotto 216); mugl. písóul (DDM 122; Rosamani 798), bizj. pizol (Domini 346), furl. pizzól / pizzól (NP 772); padov. pezzolo, valsug. pizzolo, ver. in rover. pizzól (Prati EV 127), belun. pl. pezióí, beneč. pezzòlo 'čičerka (rastlina)' (Boerio 501). Verjetno iz trent. osnove piz 'pečka; meča; mandelj' (Prati ibid.).

b) - 4. 'čęče; 7. 'čęče; 10. 'čęče

Direktno prevzeto iz knj.it. bot. céce 'čičerka', ki ni izpričano v nobenem ben. dialektu in izhaja iz lat. cicer 'id.', ki je prešlo tudi v slov. (DEI II 834; DELI 1, 221; REW 1900).

250. ENDIVIJA; indivia; Q. ALI 3791:

a) - 1. in'divja; 2. in'divja; 3. sə'látá in'divjâ; 4. sə'lâ-ta in'divja; 5. 'divjâ sə'látâ; 6. sə'lata in'divja; 7. in'divja; 8. sə'lâta in'divja; 10. sə'lâta in'divja

Istr.slov. izraz je izposojen iz trž.it. in istr.it. (Bale, Buje) indivia 'endivija (Cichorum endivia)' (GDDT 303; Cernecka 55; Rosamani 492), ki je beseda širšega ben. območja, ki se je nato razširila po vsej Italiji: prim. beneč., padov., ver. indívia, valsug., ver. andívia (Boerio 338; Durante 232; Prati EV 84), trent. andívia / andíbia (Prati ibid.; Ricci 14), trž.it. star. andívia (GDDT 28), mugl. andívia (DDM 4), bizj. indivia (Domini 575), furl. indívie (NP 444), knj.it. indívia, ki je prešlo tudi v slov. in sbh. endívija (Bezljaj I 125; Skok I 492). Zadnji vir je sgrg. entybi (izgovorjeno endivi) oz. pozno gr. entybion egipčanskega porekla (DEI III 2005).

b) - 3. sə'látâ in'divjâ; 4. sə'lâta in'divja; 5. 'divjâ sə'látâ; 6. sə'lata in'divja; 8. sə'lâta in'divja; 10. sə'lâta in'divja (za eti. gl. vpr. 345)

251. KOCEN (PRI ZELJU); gambo del cavolo; Q. ALI 3792:

a) - 7. 'čękií ot 'kávula (za eti. gl. vpr. 348a)

b) - 10. s'täblo od vər'zɔte (za eti. gl. vpr. 349)

252. ZELJNATA GLAVA; palla del cavolo; Q. ALI 3793:

a) - 7. ɣ'láva ot 'kávula (za eti. gl. vpr. 348a)

b) - 10. ɣ'láva od vər'zɔte (za eti. gl. vpr. 349)

253. ATRIPLEX HORTENSE; spinacione; Q. ALI 3794:

6. špi'naca; 8. špi'nâca 'divja; 9. špi'nâcâ; 10. špi'nâca 'divja

Prevzeto iz trž.it. in istr.it. bot. (večinoma pl.) (Kanfanar, Reka) spinaze 'špinača' (GDDT 666; Rosamani 1073; Samani 183). Prim. variante: istr.it. (Koper, Izola, Buje, Milje, Piran, Vodnjan) spinase (Rosamani ibid.; Vascotto 296) in (Bale, Pula, Rovinj) spinasi (Cernecka 107; Rosamani ibid.); furl. spinàze (NP 1092). Tudi v ostalem delu Veneta se vrstijo ženske in moške množinske oblike: prim. ben. (tudi beneč.) spinazzi (Boerio 691; Durante 563) / ben. spinàsse (Durante ibid.) / ben. spinazze (Prati EV 175), od koder izhaja tudi slov. špináča (Mende RLS 114; Plet. II 642). Sem spada tudi knj.it. spinace / spinacio, srlat. spinaciu(m), iz perz. aspanāh s posredovanjem arab. isbināh z dodatkom sufiksa -accio (DEI V 3592; DELI 5, 1253).

254. ARTIČOKA; carciofo; Q. ALI 3795:

a) - 7. kər'čɔfo

Ta slov.istr. izraz je mogoče uskladiti le s knj.it. carciòfo 'artičoka', ki se je razvil iz arab. haršūf 'divja artičoka' (DEI I 759; DELI 1, 205; REW 4060). V vseh ben. dialektih (vključno trž.it. in istr.it.) je namreč izpričan le izraz articiòco, iz prov. archichaut neznanega arab. porekla (Prati EV 6).

b) - 1. rədi'čɔkolo; 2. arti'čɔko; 5. ardi'čɔko

Istr.slov. bot. izraz (z varianto rədi'čɔkolo z značilno metatezo začetnega zloga), kateremu ustreza istopomensko knj. slov. artičōka (Plet. I 6), je prevzet iz trž.it. in istr.it. (Piran) articioco 'artičoka' (GDDT 38; Rosamani 40) / (Bale) ardicioco (Rosamani 35), ki je beseda širšega ben. areala in izhaja iz prov. archichaut neznanega arab. porekla (Prati EV 6).

c) - 3. arti'čɔk; 4. ərti'čɔk; 6. arti'čɔk; 9. arti'čɔk

Sprejeto iz furl. oz. terg. articiòc (NP 21; Rosamani 40). Za eti. gl. vpr. 254b.

255. SPODNJI OKROGLI DEL ARTIČOKE; girello, fondo del carciofo; Q. ALI 3796:

a) - 7. kər'čɔfo (za eti. gl. vpr. 254a)

b) - 1. 'sərce od rədi'čɔkolo; 2. arti'čɔko; 5. ardi'čɔko (za eti. gl. vpr. 254b)

256. SADIKA ARTIČOKE; carduccio; Q. ALI 3797:

a) - 7. kər'čɔfo (za eti. gl. vpr. 254a)

b) - 1. rədi'čɔkolo; 2. arti'čɔko; 5. ardi'čɔko (za eti. gl. vpr. 254b)

c) - 3. arti'čɔk; 4. ərti'čɔk; 6. arti'čɔk; 9. arti'čɔk (za eti. gl. vpr. 254c)

257. META; menta gentile; Q. ALI 3800:

a) - 1. 'męta; 2. 'męnta; 3. 'mentå; 4. 'męnta; 5. 'męntå; 6. 'menta; 7. 'męnta; 10. 'męnta

Izposojeno iz istr.it. bot. menta 'meta' (Rosamani 618), kateremu ustreza tudi istopomensko knj.it. in pandial.it. męnta: prim. beneč. menta (Boerio 410 d.), furl. męnte (NP 591; FPF I 64). Izhajati je treba iz lat. męnta, ki se je razvilo iz gr. minthē, neznanega, verjetno mediteranskega izvora (Bezljaj II 180 pod geslom męta; DEI IV 2424 d.; REW 5504).

b) - 8. 'meta

Istr.slov. izraz, kateremu ustreza istopomensko slov. męta (Bezljaj II 180), je stara rom. izposojenka (za eti. gl. vpr. 257a).

258. MAJARON; maggiorana; Q. ALI 3802:

1. mąjə'run; 2. mąjə'ruŋ; 3. mąjə'rŋ; 4. mąjə'rŋ; 5. mąjə'rŋ; 6. mąjə'rŋ; 7. mąjə'rŋ; 8. mąjə'rŋ; 9. mąjə'ruŋ; 10. mąjə'rŋ

Istr.slov. izraz, kateremu ustreza istopomensko knj. slov. majaron, je stara rom. izposojenka iz poznolat. maiorana, od koder izhaja tudi knj.it. maggiorana. Izhodišče je gr. amárakon (lat. amarācum), izposojeno iz nekega starejšega mediteransko indijskega vira (Bezljaj II 161; REW 398).

259. KADULJA, ŽAJBELJ; salvia comune; Q. ALI 3803:

- 1. 'savja; 2. 'savje; 3. 'sojǰå; 4. 'sávje; 5. 'sávǰå; 6. 'soǰje; 7. 'sávǰå; 8. 'sávje; 9. 'sávǰje; 10. 'sávje

Navedene slov.istr. variante izhajajo iz istr.it. bot. (Izola, Bale, Rovinj, Vodnjan) sàvia 'kadulja (Salvia pratensis in Salvia officinalis)' (Cernecca 95; Prati EV 152; Rosamani 938; Vascotto 253); prim. tudi belun. sàvia 'Salvia officinalis' (Tomasi 166), beneč., trž.it., mugl., istr.it. (Reka) salvia 'id.' (Boerio 596; GDDT 548; Rosamani 921; DDM 140), furl. sàlvie 'id.' (FPF II 195; NP 922), knj.it. sàlvia 'id.'. Iz lat. sàlvia(m), to pa iz lat. sàlvus, verjetno zaradi zdravilnih lastnosti rastline (DEI V 3326; DELI 5, 1124; REW 7558).

260. REDKEV; radice, ravello; Q. ALI 3804:

a) - 1. rava'nei (pl.); 2. rava'nei (pl.); 4. rəvə'nej (pl.)

Izraz je prevzet iz trž.it. in istr.it. (Bale, Poreč, Izola) bot. ravanèl, pl. ravanèi 'redkev' (GDDT 513; Cernecca 90; Rosamani 862; Vascotto 232). Prim. tudi istopomensko: istr. it. (Rovinj) ravaniél (Rosamani ibid.), mugl. ravanél (DDM 132), furl. ravanèl (NP 855), ben. ravanèlo, rover. ravanèl (Prati EV 141), knj.it. ravanèllo, iz lat. * raphanèlla, to pa iz lat. raphānus, kateremu ustreza it. ràfano / sev.it. ràvano (DEI V 3212; DELI 4, 1036; REW 7050, 7051).

b) - 10. s'låtkə rə'bęta (za eti. gl. vpr. 269)

261. VODNA KREŠA; nasturzio; Q. ALI 3805:

a) - 1. 'rukla; 2. 'ryklå; 3. 'rykjå; 4. 'rynkå; 5. 'ryklå; 6. 'ryklå; 7. 'ryklå; 8. 'rukla; 9. 'ryklå; 10. 'rykja

Slov.istr. izraz (s številnimi variantami), ki ga lahko primerjamo tudi s slov. (Št. Peter pri Gorici) rúkulja 'eruca sativa; sisymbium officinale' (Mende RLS 107; Plet. II 443) in kraš. rykla / rukla / runkla / rukula (SDLA-Ts 545), je s posredovanjem trž.it. in istr.it. bot. (Koper, Izola, Piran, Labin, Poreč, Reka, V. Lošinj) rucola 'Brassica eruca' (Rosamani 903; Vascotto 243) prevzet iz knj.it. (tudi lomb.) rucola, ki je dem. oblika st.it. ruca; iz lat. erūca 'gosenica' negotovega porekla (DELI 4, 1109). Prim. tudi beneč. in ben.dalm. rùcola (Boerio 587; Miotto 172), bizj. rùcula (Domini 386), furl. rùcule (NP 903) in mugl. rúkula (DDM 138).

b)** - 7. piz'dŋnkola

Čeprav je osnovni del istr.slov. izraza nedvomno sl. porekla, je vsekakor zaradi prevzema rom. sufiksa -onkola / -unkula tim. 'povratni konj' ('cavallo di ritorno'), ki je prešel tudi v kraš. narečje, a ni več v rabi v trž. in istr.it. govorih, iz katerih je verjetno izšel.

263. TANACETUM VULGARE; tanaceto; Q. ALI 3808:

4. məndər'jarka; 6. mandər'jərka

Izhodišče za istr.slov. izraz, ki ga lahko primerjamo tudi s slov. (Goriška okolica) mandrijèrica (Bezljaj II 165; Plet. I 549) / mandrijānca 'Matricaria chamomilla' (Bezljaj ibid.), kar je dalo trž.it. mandrianza 'motovilec' (GDDT 354) s tipičnim epentetičnim -n, je furl. mādriārie 'Chrysanthemum Parthenium Bernh.' (NP 546). Zadnji vir je poznolat. mātrīcāria (herba), ki je sorodno osnovi matrīcālis (DEI III 2391; REW 5416), iz katere izhaja tudi mugl. madrigála / madregála 'kamilica' (DDM 89).

264. ROŽMARIN; rosmarino; Q. ALI 3809:

1. 'rožmaren; 2. 'ruožmarən; 3. 'rožmaren; 4. 'rožmarin; 5. 'rožmån; 6. rožma'rin; 7. 'rožmarin; 8. rožma'rin; 9. rožma'rin; 10. rožma'rin

Istr.slov. bot. izraz (s tipičnim notr. preskokom akcenta), kateremu ustreza tudi istopomensko knj. slov. rožmarīn (Plet. II 441) in knj.it. bot. rosmarīno, izhaja iz lat. rōs marīnum ali rosmarīnus 'morska rosa' (DEI V 3285; DELI 4, 1106).

266. SLADKI JANEŽ (PIMPINELLA ANISUM); anice; Q. ALI 3812:

4. 'aniče; 5. 'āniče; 7. 'aniče

Istr.slov. izraz je tipični italijanizem: iz knj.it. ānice 'sladki janež; Pimpinella anisum L.' (DEI I 209; DELI 1, 55), to pa iz lat. anīsum, katerega zadnje izhodišče je gr. ānīson / ānēson. Prim. tudi istopomensko trž.it. āniče

/ àniço / àniçi / àgneço (GDDT 30), istr.it. (Poreč) àniçi (Rosamani 27) / (Koper, Pula, V. Lošinj) àgniçi Rosamani 9), mugl. ànis (DDM 4), furl. ànis (DESF I 74) in bizj. àni çe/ àniço (Domini 14).

267. VINSKA RUTA; ruta; Q. ALI 3814:

1. 'ruda; 2. 'ruda; 3. 'rydâ; 4. 'ryda; 5. 'rydâ; 6. 'ruda; 7. 'ruda; 8. 'ruda; 9. 'rudâ; 10. 'ruda

Izposojeno iz trž.it. in istr.it. (Koper, Piran, Oprtalj) bot. ruda 'vinska ruta' (GDDT 537; Rosamani 904; Semi 284; Vascotto 243). Isti izraz zasledimo tudi v polez., belun., trev. in ben.dalm. (Bernardi 359; Durante 437; Miotto 173; Prati EV 148) poleg vič., padov., beneč. variante rua (Boerio 586; Durante 436; Prati ibid.) in valsug., ver. in rover. variante ruta, kar priča o treh fazah, v katerih je ta izraz prodril v ben. rabo (Prati ibid.). Prim. tudi istega pomena furl. rûde (NP 903) in knj. it. ruta (DEI V 3299), vse iz iz lat. rûta 'id.', verjetno iz gr. rhytê 'grenka blagodišeča rastlina; ruta' (REW 7470).

268. POR; porro; Q. ALI 3815:

1. 'pør; 2. 'puør; 3. 'pør; 4. 'pør; 5. 'pør; 6. 'pør; 7. 'pør; 8. 'pør; 9. 'pør; 10. 'pujâr

Istr.slov. bot. izraz, kateremu ustreza istopomensko knj.slov. pør (Plet. II 156), je stara rom. izposojenka: iz lat. pōrrum 'id.', prim knj.it. pōrro 'id.' (DEI 4, 958; REW 6670).

269. RDEČA PESA (jedilna); barbabetola rossa; Q. ALI 3816:

a) - 2. ər'bɛta; 3. rə'bɛtâ (pl.); 5. rə'bɛtâ; 6. ər'bɛte (pl.); 7. rə'bɛte (pl.); 10. r'jâva rə'bɛta

Istr.slov. izraz, ki ima tudi varianto z metatezo začetnega zloga podobno kot kraš. ərbeta / rəbeta (SDLA-Ts 546), je prevzet iz trž.it. in istr.it. (Koper, Izola, Reka, Pula) (pogosto tudi v pl.) erbeta 'rdeča pesa' (GDDT 218; Rosamani 342; Samani 64; Vascotto 104), ki ga lahko primerjamo tudi z beneč. erbèta 'pesa' (Boerio 254), trev. pl. erbéte 'pese' (Bernardi 191), ben.dalm. erbèta 'pesa' (Miotto 77), furl. erbíte (pl. erbètis) 'rdeča pesa' (DESF II 660; NP 280), milan. pl. erbete. Navedeni izrazi, ki so na pol učeni, so nastali po haplogiji iz *herbabeta, ki je lat. naziv za Beto vulgaris (GDDT ibid; REW 1064).

b)- 4. ar'bɛte (pl.)

Istr.slov. varianta (za eti. gl. vpr. 269a) je prevzeta iz trž. it. in istr.it. (Koper, Oprtalj) arbeta 'rdeča pesa' (GDDT 34; Rosamani 34), ki je sorodno s kjož. arbeta 'redkev' (GDDT ibid.), furl. arbète (NP 17), bol. arbet, 'Beta vulgaris' (REW 1064).

273. KISLA PAPRIKA; peperone; Q. ALI 3820:

a) - 1. pəvə'rɔn; 2. pəvə'rɔn; 4. pəvə'rɔn; 7. pepe'rɔn; 8. peve'rɔn; 9. peve'ruɔn; 10. peve'rɔn

Izposojeno iz trž.it. in istr.it. (Bale, Koper, Veliki Lošinj) bot. peveron 'kisla paprika; Capsicum annum' (GDDT 457; Cernecca 82; Rosamani 774; Samani 130; Semi 276). Prim. tudi istopomensko mugl. peverón (DDM 119), dalm.ben. peveròn (Miotto 152), belun. peverón (Tomasi 142), ben. (tudi beneč.) pevarón (Boerio 500; Durante 374), bizj. pevaron (Domini 336) in furl. pevaròn (NP 743), knj.it. peperóne (za eti. gl. vpr. 273c).

b) - 5. pavə'rɔn

Prevzeto iz istr.it. variante (Bale, Vodnjan) paveron 'kisla paprika' (Rosamani 751); za eti. gl. vpr. 273 c.

c) - 6. pepe'rɔn

Direktno sprejeto iz knj.it. peperóne, ki naj bi se po Cortellazu zaradi pikantnega okusa, ki spominja na poprovega, navezoval na lat. pīper, -eris s pozno izvedenko piperīnu(m) (lāpidem) 'ognjeniški lahnjak' (DEI 4, 904 d. pod geslom pépe). Različnega mnenja je Battisti-Alessio, ki trdi, da je it. peperóne tosk. prikrojitev piem. pevrùn, iz frc. poivron (DEI IV 2843).

274. JAJČEVEC; melanzana; Q. ALI 3822:

1. mərən'cana; 2. mərən'cana; 3. mərən'cân; 4. mərən'cân; 5. mərən'cân; 6. mərən'cân; 7. mərən'cân; 8. mərən'can; 9. mərən'cân; 10. mərən'cân

Istr.slov. izraz (z varianto moškega spola) je prevzet iz trž.it. in istr.it. (sicer nelokaliziranega) bot. maranzana 'jajčevец' (GDDT 358; Rosamani 589). Tipična ben.-istr. (tudi trž.it.) oblika, izpričana tudi v knj.it., je melanzana (Boerio 409; GDDT 372; Rosamani 615), prim. tudi trž.it.arh. malanzana (GDDT 349), ben. pl. melansane (Durante 295), trev. meansàna (Bernardi 282), furl. melanzàne (NP 587), slov. melancána (Bezljaj II 176); vse izposojeno iz knj.it. melanzana, kar je preko arab. bā dingan sprejeto iz perz. bādingān, ki je bilo naivno interpretirano kot mele insane 'nezdrava jabolka', od koder izvira tudi it. istopomenski izraz petronciano (DEI IV 2410; REW 876). Neznani je razlog za rotacizem oblike maranzana: mogoče pod vplivom tipa petronciano (toda tu je r sekundaren) ali posledica regularnega fonetičnega razvoja nekega matronciana, ki je vsekakor nastal na podlagi petronciano; še najbolj verjetna hipoteza pa je, da je to rezultat križanja med melanzana in amara 'grenka' (GDDT 372).

276. BUČA (RASTLINA); pianta di zucca; Q. ALI 3824:

a) - 1. tə'γiča; 2. tə'γiča; 3. tə'γičâ; 4. tə'γiča; 5. tə'γičâ; 6. tə'γiča; 7. tə'γiča; 8. tə'γiča; 10. tə'γiča

Istr.slov. izraz, ki ga lahko primerjamo le s kraš. te-giča 'Cucurbita lagenaria' (Plet. II 658), je izveden z do-

datkom sufiksa -iča iz trž. it. in istr.it. (Koper, Buje, Poreč, Labin, V. Lošinj) tega 'strok (boba, fižola, graha)' (GDDT 727; Rosamani 1144; Semi 296), ki je beseda enakega pomena v rabi na vsem ben. območju: prim. vič., padov., beneč., ver., belun. tega (Boerio 739; Durante 614; Prati EV 187; Tomasi 197), mugl. * tiéga (DDM 169), furl. tēgia (NP 1180). Enako kot it. tèca iz lat. thēca 'nožnica', to pa iz gr. thēkē 'etui; skrinjica' (DEI V 3736; DELI 5, 1319 d.; REW 8699).

b)- 1. məl'nɛra; 4. mər'nɛra

Čeprav ne zasledimo nikjer pomenskega razvoja kot v slov., je istr.slov. izraz zaradi podobnosti jedilne buče z melono verjetno izposojen iz trž.it. in istr.it. (Motovun) melonera 'nasad melon' (GDDT 372; Rosamani 616), ki je beseda širšega ben. areala izvedena iz melon 'melona' (za eti. gl. vpr. 366b).

277. BUČKA; zucchino; Q. ALI 2018:

1. cu'keta; 2. cu'kɛta; 3. cu'kɛtã; 4. cu'kɛta; 5. cu'kɛtã; 6. cu'kɛta; 7. cu'kɛta; 8. cu'kɛta; 9. cu'kiɛtã; 10. cu'kɛta

Izposojeno iz trž.it. bot. dem. zucheta 'bučka' (GDDT 823; Rosamani 1271), ki je izraz širšega ben. areala: prim. ben. (tudi beneč.) zucheta (Boerio 823; Durante 668), belun. zukét (Tomasi 216), istr.it. (Izola) suchéta (Vascotto 308), bizj. zucheta (Domini 559), furl. zuchète (NP 1322), vse dem. oblike ben. zuca 'buča' (Prati EV 210 d.), iz katerega se je razvilo tudi kraš. cúka 'Cucurbita pepo' (Bezljaj I 68; Mende RLS 53). Izvor besede ostaja nepojasnjen, saj je neprepričljiva hipoteza o izvoru iz lat. cūcūtia z aferezo začetnega zloga in metatezo ostalih dveh (GDDT ibid.; Prati ibid.).

283. NEŠPLJA (DREVO); nespolo; Q. ALI 3831:

a) - 1. 'nešpola; 2. 'niěšpola; 3. 'nešpolã; 5. 'nešpolã; 6. 'nešpola; 7. 'nešpolã; 8. 'nešpola; 9. 'niěšpolã

Istr.slov. izraz, ki z obliko ženskega spola označuje bodisi drevo kot sad (gl. vpr. 344), je prevzet iz istr.it. (Koper, Buje, Poreč, Kanfanar, V. Lošinj, Reka, Bale) bot. nèspola 'nešplja (sad)' (Cernecka 72; Rosamani 679). Prim.: beneč. nèspola (Boerio 440), furl. gnéspul (NP 391), knj. it. nèspola (DEI IV 2575) istega pomena. Vse iz lat. mēspīlus 'nešplja', po disimilaciji * nēspīlus, to pa iz gr. mēspilon neznanega izvora (Bezljaj II 220 pod geslom nēšplja; DEI ibid.; REW 5540).

284. VIŠNJA (DREVO); visciolo; Q. ALI 3832:

a) - 1. 'višula; 2. 'višula; 5. 'višulã; 7. 'višule (pl.); 8. 'višula

Prevzeto iz bizj. bot. vīssula (Domini 540; Rosamani 1229) oz. mugl. vīsula (DDM 182), furl. vīssule (NP 1284), ki označujejo 'višnjo' kot sad, toda posplošitev istega izraza tudi za 'drevo' je tipični istr.slov. pojav,

prim. tudi trž. slov. (Korošci) višula istega pomena (SDLA-Ts 550). Za eti. gl. vpr. 284b.

b) - 4. 'višola; 9. 'višolã

Sprejeto iz trž.it. in istr.it. (Koper) bot. vīssola (GDDT 788; Semi 301) oz. istr. it. (Koper, Motovun, Poreč, Piran, Labin) vīssola (Rosamani 1229), ki označuje sicer 'višnjo' le kot sad in je beseda razširjena na vsem ben. območju: prim. vič., padov., polez., beneč., belun., ver., rover. vīssola (Boerio 797; Durante 650; Prati EV 201), ben.dalm. vīssola (Miotto 220) istega pomena. Sem spada tudi knj.it. vīsciola 'id.', ki predstavlja pravi etimološki problem. Možni etimološki razlagi sta dve: ali iz stvn. wishila (n. Weichsel) 'id.' (DEI V 4066 d.; DELI 5, 1443; Prati ibid.) ali po Cortelazzovem mnenju iz gr. byssinos (pozna izgovorjava vīssinos) 'škrlaten', pl.n. byssina: rastlina naj bi se namreč razširila iz Male Azije, kar še bolj utemeljuje drugo hipotezo (DEI ibid.; REW 1433).

285. ČEŠNJA (DREVO); ciliegio; Q. ALI 3833:

1. čə'rešnja; 2. č'riěšnja; 3. čə'rešnja; 4. čə'rešnja; 5. čə'rešnja; 6. čə'rešnja; 7. čə'rešnja; 8. čə'rešnja; 9. čə'riěšnja; 10. č'rešnja

Istr.slov. bot. izraz, kateremu ustreza istopomensko slov. črēšnja / čēšnja, je verjetno rom. porekla: iz lat. cerasus 'id.' oz. vulg.lat. cerēsia 'id.', katerega vir je gr. kērasos (Bezljaj I 88; REW 1823; Rocchi 1823).

288. MARELICA (DREVO); albicocco; Q. ALI 3835:

- 1. mərə'ɔ'lina / ɣərme'lina - 2. rəmə'lina; 3. rəmə'inã; 4. rəmə'lina; 5. rəmə'lina; 6. roma'lina / rəmə'lina; 7. rumə'lina; 8. roma'lina; 9. roma'lina; 10. 'dərvo od roma'line

Čeprav je istr.slov. izraz na slov. tleh doživel najrazličnejše variante, kar priča o njegovi vitalnosti, ni dvoma, da je to rom. izposojenka, ki je izpričana na obširnem sev.it. območju. Izhajati je treba iz trž.it. in istr.it. (Koper, Izola, Reka) armelìn (GDDT 36 in 837; Rosamani 38; Samani 28; Semi 234; Vascotto 38) / (Rovinj) armillèin (Dalla Zonca 9) / (Bale) armulìn (Cernecka 17) bot. 'marelica (navadno sad, redkeje drevo)'. Prim. tudi istopomensko: ben. (tudi beneč.) armelín (Boerio 44; Durante 11; Prati EV 5), rover. armelím (Prati ibid.), belun. armelìn (Tomasi 29), ben.dalm. armelìn (Miotto 12); mugl. armelín (DDM 5), furl. armelìn / armilìn (DESF I 99; NP 19), bizj. armilìn (Domini 19); knj.it. armellino (DEI I 292). Verjetno iz *armenìn 'armenski sad (ker je odtod prišel v Italijo)', to pa iz lat. Armenius 'armenski' (DEI ibid.; REW 654).

289. MARELICA (SAD); albicocca; Q. ALI 3835-1:

a) - 1. mərə'ɔ'lina (za eti. gl. vpr. 288)

b) - 2. rəmə'lina; 3. rəmə'inã; 4. rəmə'lina; 5. rəmə'l-

Íinã; 6. rãmã'Íina; 7. rumã'Íina; 8. roma'Íina; 9. roma'Íinã; 10. roma'Íina (za eti. gl. vpr. 288)

295. ZELENÍ OREHOV OVOJEK; mallo della noce; Q. ALI 3840:

3. š'kõrcã; 5. š'kõrcã ud u'rẽxã; 6. š'kõrca od o'rẽxa
Prevzeto iz trž.it. in istr.it. (Labin, Reka, Cres, Zadar) scorza 'skorja, lupina (tudi orehova)' (GDDT 599; Rosamani 982) / (Izola, Poreč) scorsa (Rosamani 981; Vascotto 265); prim. tudi istopomensko ben. scõrsa / scõrza (Boerio 633; Durante 492), belun. skõrza (Tomasi 179), ben.dalm. scõrza (Miotto 185), bizj. scorza (Domini 421). Vsi navedeni izrazi skupaj z knj.it. scõrza izhajajo iz lat. scõrtea(m), f. adj. scõrteus 'usnjen', to pa iz scõrtum 'koža; usnje' (DEI V 3420; DELI 5, 1167; REW 7742).

299. MANDELJNOVEC; mandorlo; Q. ALI 3844:

a) - 1. 'mandla; 2. 'mandla; 3. 'mãndolã; 4. 'mandola; 6. 'mãndola; 9. 'mãndolã; 10. 'mãndola

Istr.slov. mãndola (po redukciji mandla) je izposojeno iz iz trž.it. in istr.it. (Koper, Izola, Reka) mandola 'mandelj' (GDDT 353 in 955; Rosamani 580 d.; Samani 100; Semi 266; Vascotto 164), ki je izraz širšega ben. areala: prim. ben. (tudi beneč.), ben. dalm. (kar je dalo hrv.dalm. mãndula), belun. mãndola 'id.' (Boerio 391; Durante 278; Miotto 112; Tomasi 115), knj.it. mãndorla 'id.'. Izhajati je treba iz poznolat. amandola, klas.lat. amygdala; zadnji vir je gr. amygdálē (Bezlaj II 165 pod geslom mãndel; DEI III 2342 d.; REW 436).

b) - 5. 'mãndulã; 7. 'mandula; 8. 'mãndula

Istr.slov. izraz je furl. porekla: iz istr.it. (Rovinj, Vodnjan), terg. in mugl. mãndula (DDM 92; Rosamani 582) 'mandelj'; prim. tudi istopomensko furl. mãndule (NP 561) oz. bizj. mãndula (Domini 266). Za eti. gl. vpr. 299a.

301. PRUNUS MIRABOLANUS; amolo; Q. ALI 3846:

- 1. 'amolo; 2. 'amolo; 4. 'amolo; 7. 'amolo; 8. 'amola; 9. 'ãmolã; 10. 'ãmola

Istr.slov. izraz z varianto ženskega spola, ki jo zasledimo samo v slovenski Istri, nedvomno izhaja iz trž.it. in istr.it. (Koper, Izola, Bale, Reka) amolo 'prunus mirabolanus; rumena sliva' (GDDT 25 in 834; Cernecca 16; Rosamani 20; Samani 26; Vascotto 35). Beseda je izpričana le na furl. in ben. ozemlju: prim. istopomensko furl. àmul (DESF I 66) / èmul (DESF II 657; NP 278); mugl. àmul (DDM 3); bizj. àmul (Domini 9); ben. (tudi beneč.) àmolo (Boerio 32; Durante 5; Prati EV 2); belun. àmol (Tomasi 27), ben.dalm. àmolo (Miotto 6). Medtem ko Prati (l.c.) trdi, da je beseda neznanega izvora, ostali domnevajo, da je to relikv galskega substrata, in sicer iz kelt. * aballon 'jabolko' (s spontanim razvojem -b- > -m- ali kot posledica križanja z lat.

malum) (GDDT 25; DEI I 173; DESF II 657). Zamboni (Guida ai dialetti veneti III, Padova 1981, str. 32) se nagiba k mnenju, da je beseda nejasnega izvora.

302. ŠIPEK; giuggiolo; Q. ALI 3847:

1. piči'kul

Istr.slov. izraz, ki ga lahko primerjamo tudi z narečnim slov. (Korošci) špicankul (SDLA-Ts 83) in z istr.it. (Rovinj) pisigakul (AIS) enakega pomena, je furlanizem: iz furl. pičekùl (FPF II 534) / pizzecùl / piccèl (NP 771) 'šipkova jagoda', ki je sestavljeno iz furl. pizzã 'ščipati' (NP ibid.), to pa iz ekspresivne osnove pits- / pikk-'konica' (REW 6545), in furl. cùl 'rit' (DESF II 549; NP 209 d.), ki izhaja iz lat. cùlus 'id.' (REW 2384). Oznaka je tipična zaradi stiskalnih lastnosti šipkove jagode. Pojav, da isti izraz označuje v slov.istr. govornih bodisi sad kot rastlino, je zelo splošen.

303. ŠIPKOVA JAGODA; giuggiola, zizzola; Q. ALI 3848:

1. piči'kul (za eti. gl. vpr. 302)

306. GRANATNA JABLANA; melograno; Q. ALI 3853:

1. pomodiyr'a'na; 4. pomoyra'na; 6. pomoyra'na; 7. pomoyra'na; 8. pomiyr'a'na; 9. pomoyra'na

Istr.slov. izrazi so prevzeti iz trž.it. in istr.it. (Koper, Poreč) pomogranã 'granatno jabolko; granatna jablana' (GDDT 483; Rosamani 813), ki je izključno sev.it. izraz: prim. istopomensko trž.it. in istr.it. (Koper) pomoingranã (Semi 278), bizj. pomogranã / pomogranat (Domini 350), ben. (tudi beneč.) pomoingranã (Boerio 519; Durante 391) / ben. pomogranã (Durante ibid.), lomb., emil. pom granã (DEI IV 3011). Zadnji vir je srlat. pòmum grãnãtum (DEI ibid.).

307. GRANATNO JABOLKO; pomogranato, melagrana; Q. ALI 3854:

1. pomodiyr'a'na; 4. pomodeyr'a'na; 6. pomoyra'na; 7. pomoyra'na; 8. pomiyr'a'na; 9. pomoyra'na (za eti. gl. vpr. 306)

309. KOSMULJA; uva crespina (ribes selvatico); Q. ALI 3858:

a) - 1. uvaš'pin

Izposojeno iz istr.it. (Izola) ùa spina (Rosamani 1186; Vascotto 326) / (Piran) ua de spin (Rosamani ibid.) 'kosmulja; divji ribez'; prim. istopomensko trev. ua spina (FPF I 65, str. 215), belun. ua spinèla (Tomasi 203), knj.it. uva spina (DEI V 3968; DELI 5, 1404). Izraz je n. compositum iz lat. uva 'grozdje' (REW 9104) in lat. spinus 'trn' (REW 8155).

b) - 8. γoš'tano γ'roʒjã

Istr.slov. izraz je nedvomno prevzet iz istr.it. ua gostana / trž.it. agostana 'tip grozdja, ki dozori avgusta' (GDDT 20; Rosamani 1186); prim. tudi istega pomena bizj. agostana (Domini 5), furl. ue avostane (NP 27); knj.it. agostano adj. 'o senu, ki ga kosijo avgusta' (DEI I 94); iz srlat. agostanus, to pa iz poznolat. agūstus, ki je vzporedno klas.lat. augūstus (DELI 1, 32; REW 786,2).

310. ROŽIČ; carruba; Q. ALI 3859:

2. kə'ruoβəl

Istr.slov. izraz, ki je sicer moškega spola, je gotovo prevzet iz istr.it. (Koper) caròbola bot. 'rožič' (Rosamani 178), ki je v tesnem sorodstvu z istopomenskim bizj. caròbula (Domini 88), furl. caròbule (DESF I 313; PFP 338; NP 105), belun. karòbola (Tomasi 92). Prim. tudi trž.it., istr.it., mugl., ben. (tudi beneč.), ben.dalm., stit. caròba (Bernardi 160; Boerio 140; DDM 70; DEI I 775; Durante 83; GDDT 132; Miotto 45; Rosamani 178; Semi 243; Vascotto 74), knj.it. carrùba; iz srlat. carùba 'rožič', to pa iz arab. harrùb(a) 'id.' (DEI I 783; DELI 1, 210; REW 4059a).

311. ORANŽA; melarancio; Q. ALI 3860:

Op.: poznajo le izraz.

a) - 4. nə'ranča; 5. nə'rãncã; 6. nə'ranča; 8. nə'ranča
b) - 10. ma'ranča

Istr.slov. izraz z varianto marãnča, ki jo poleg Pleteršnika (Plet. I 661) navaja tudi Bezljaj (Bezljaj II 214), zasledimo že pri Pleteršniku pod geslom narãnča 'pomaranča' (Plet. ibid.). Nedvomno je to priokrojitev trž.it. in istr.it. (Reka, Cres, V. Lošinj) naranza 'pomaranča (sad)' (GDDT 397; Rosamani 671; Samani 112) / (Koper, Buje, Poreč) naransa (Rosamani ibid.; Semi 271), ki ju je mogoče uskladiti s pomensko enakim bizj. naranza (Domini 296), furl. narãnze (NP 644), mugl. narãins (DDM 104); ben. narãnsa (Durante 319), beneč. naranza (Boerio 436), ben.dalm. narãnza, ki je prešlo v hrv. nãrãnča (Miotto 133); lomb. narãnz; stit. narãncio (DEI IV 2546). Zadnje izhodišče je perz. nãrãng, iz katerega se je razvilo tudi it. arãncio z izpahom začetnega n-, ki so ga tolmačili kot del spolnika (DEI I 266; DELI 1, 68; REW 5822).

312. LIMONA (DREVO); limone; Q. ALI 3861:1. li'moŋ; 2. li'muoŋ; 3. lə'moŋ; 4. li'moŋ; 5. lə'moŋ;
6. le'moŋ; 7. p'janta od lə'moŋa; 8. li'moŋ; 9. li'muoŋ;
10. li'moŋ

Istr.slov. izraz (z variantami), ki je sicer mednarodna kulturna beseda, je soroden s kraš. lãmún (Mende RLS 88) in gotovo prevzet iz trž.it. in istr.it. limon 'limona' (Cernecca 59; GDDT 331). Prim. še istopomensko mugl. limón (DDM 86), furl. limòn (NP 523), ben. limòn

(Boerio 372), knj.it. limóne, sh.lat. citrus limōn (DEI III 2234). Zadnji vir je perz. līmūn 'limona', kar je prešlo v vse kulturne jezike (REW 5057).

318. ČEBULA: cipolla; Q. ALI 1968:

1. čə'byla; 2. čə'bula; 3. čə'bylã; 4. čə'byla; 5. čə'bylã; 6. čə'byla; 7. čə'byla; 8. čə'bula; 9. čə'bylã; 10. čä'byla

Istr.slov. bot. izraz, kateremu ustreza knj.slov. čebúla 'Allium cepa' (Bezljaj I 76), je star latinizem. Po Bezljaju (Bezljaj ibid.) za slov. obliko pride enako v poštev ben.it. cebolla kakor srvn. zibolle, zebülle, zwibole, oboje iz lat. cēpúlla (Rocchi 1820).

319. PETERŠILJ; prezzemolo; Q. ALI 1969:

a) - 1. p'rədərsən (gen. prədər'sina); 2. 'pádərsən; 3. 'pádərsən; 4. p'rädərsən; 5. p'rädərsân; 6. 'pätərsən; 7. 'pádərsən; 9. pedər'sin

Te istr.slov. oblike je mogoče uskladiti le s pomensko enakim milan., krem., berg. pedersèm (REW 6448; Tiraboschi II 947), ki se je razvilo iz sh.lat. pētrōsēlīnum 'peteršilj' (za eti. gl. vpr. 319b).

b) - 3. pər'šəmolo; 8. prə'səmolo

Prevzeto iz istr.it. bot. (Izola) persémolo (Rosamani 764; Vascotto 223) / (Koper, Buje, Piran) presémolo (Rosamani 827; Semi 276) 'peteršilj'. Zraven spada istopomensko beneč. persémolo (Boerio 494), ben. persémolo (Durante 369), ben. dalm. persémolo (Miotto 151); furl. presēmūl (NP 806) / persēmūl / persēmūl (NP 734), bizj. presēmbul (Domini 355) / parsēmbul (Domini 323), mugl. persēmūl (DDM 118) / presēmūl (DDM 126) oz. knj.it. prezzémolo sev.it. izvora; iz sh.lat. pētrōsēlinum, katerega zadnji vir je gr. petrosélinon 'zelena, ki požene med skalami', sestavljeno iz gr. pétra 'skala' in sélinon 'zelena' (DEI IV 3077; DELI 4, 979; REW 6448).

320. LIMONA (SAD); limone; Q. ALI 1970:1. li'moŋ; 2. li'muoŋ; 3. lə'moŋ; 4. li'moŋ; 5. lə'moŋ;
6. le'moŋ; 7. lə'moŋ; 8. li'moŋ; 9. li'muoŋ; 10. li'moŋ (za eti. gl. vpr. 312)**321. POMARANČA; arancia; Q. ALI 1972:**

a) - 1. nə'ranča; 2. nə'ranča; 3. nə'rãncã; 4. nə'ranča; 5. nə'rãncã; 6. nə'ranča; 7. nə'rãncã; 8. nə'ranča; 9. nə'rãncã / 'rãncã (za eti. gl. vpr. 311a)

b) - 10. ma'ranča (za eti. gl. vpr. 311a)

323. KOŠČEK POMARANČE; spicchio d'arancia; Q. ALI 1974:

a) - 2. 'fięta nə'ranče; 3. 'feťã nə'rãncã; 10. 'feťã ma'ranče

Sprejeto iz trž.it. in istr.it. (Koper, Izola, Bale, Reka) feta 'rezina, košček' (GDDT 230; Cernecca 46; Rosamani 370; Samani 67; Vascotto 108). Sem spada tudi istopomensko ben. (tudi beneč.) feta (Boerio 267; Prati EV 63), valsug. feta / fieta, rover. fieta (Prati ibid.), belun. fiéta (Tomasi 60); furl. fète (NP 308), bizj. féta (Domini 174). V zvezi s knj.it. fétta 'del nečesa' (DEI III 1628) velja splošno mnenje, ki pa ni popolnoma zanesljivo, da se je beseda razvila iz nekega * offetta kot deminutiva k offa 'ugriz, grizljaj' s prehodom * l'offetta > la fetta (DELI 2, 428; REW 6041a).

332. MANDELJ; mandorla; Q. ALI 3844:

a)- 1. 'mandla; 2. 'mandla; 3. 'mândolâ; 4. 'mandola; 6. 'mandola; 8. 'mandola; 9. 'mândolâ; 10. 'mândola (za eti. gl. vpr. 299a)

b)- 5. 'mândulâ; 7. 'mandula (za eti. gl. vpr. 299b)

334. OREHOVA LUPINA; guscio della noce; Q. ALI 1986:

1. š'kõrca; 2. š'kuõrca; 4. š'kõrca; 5. š'kõrcâ; 6. š'kõrca; 7. š'kõrca (za eti. gl. vpr. 295)

337. BRESKVINA MEČA; polpa della pèsca; Q. ALI 1989:

8. 'põlpa

Prevzeto iz istr.it. polpa 'meso, meča' (Rosamani 811), ki je sorodno z istopomenskim beneč. polpa (Boerio 518) in knj.it. põlpa, ki izhaja iz lat. pũlpa(m) 'meso', ki je etimološko negotovo (DEI IV 3006; DELI 4, 952; REW 6834).

340. ČEŠNJA (SAD); ciliegia; Q. ALI 1992:

1. čə'rešńă; 2. č'riěšńă; 3. čə'rešńă; 4. čə'rešńă; 5. čə'rešńă; 6. čə'rešńă; 7. čə'rešńă; 8. čə'rešńă; 9. čə'riěšńă; 10. č'riěšńă (za eti. gl. vpr. 285)

341. ČEŠNJEV PECELJ; picciolo della ciliegia; Q. ALI 1994:

8. 'rapolo

Istr.slov. izraz je nedvomno rom. izposojenka, čeprav v tej obliki in pomenu ni izpričan v rom. okolju. Etimološka razlaga je lahko dvojna: ali je izvedenka s sufiksom -olo istr.it. rapo 'grozd' ali pa samo prikrojitev (z aferezo začetnega g-) knj.it. gràppolo 'grozd', izvedenke it. grappo 'id.', ki je deverbarna oblika it. grappare 'prijeti, zagrabit' (DEI III 1862).

343. JAGODA; fragola; Q. ALI 1995:

a) - 1. f'rayolâ; 5. f'rayolâ; 7. f'rayola; 8. f'rayola; 9.

f'rayolâ; 10. f'râyola

Sprejeto iz trž.it. in istr.it. (Rovinj) bot. fràgola 'jagoda' (Rosamani 400), ki ga lahko primerjamo s pomensko enakim ben. (tudi beneč.) fràgola (Boerio 285; Durante 182; Prati EV 68), belun. fràgola (Tomasi 65), bizj. fràgula (Domini 188), mugl. frágula (DDM 47). Izraz je večinoma smatran kot italijanizem, kar velja tudi za ves furl. areal (FPF I 201 d.): iz knj.it. fràgola 'jagoda', to pa iz vulg. lat. *fràgũla(m), dem. oblike vulg.lat. fràga, klas.lat. fràgum, ki je verjetno sredozemski relikv (DEI III 1703; DELI 2, 454; REW 3478).

b) - 8. frayo'lõn

Prevzeto iz trž.it. bot. avgmentativne izvedenke fragolõn 'vrtna jagoda' (GDDT 246; Rosamani 400) k fragola (za eti. gl. vpr. 343a), ki jo je mogoče primerjati tudi z vič. in beneč. fragolõn (Prati EV 68), furl. pl. fragolons (GDDT ibid.) oz. knj.it. fragolone enakega pomena.

344. NEŠPLJA; nespola; Q. ALI 1997:

1. 'nešpola; 2. 'niešpola; 3. 'nešpolâ; 5. 'nešpolâ; 6. 'nešpola; 7. 'nešpolâ; 8. 'nešpola; 9. 'niešpolâ / 'nešpolâ (za eti. gl. vpr. 283a)

345. LOČIKA, VRTNA SOLATA; lattuga; Q. ALI 1998:

1. sə'lata; 2. sə'lata; 3. sə'lâtâ; 4. sə'lâta; 5. sə'lâtâ; 6. sə'lata; 7. sə'lâta; 8. sə'lâta; 10. sə'lâta

Istr.slov. izraz, ki ga lahko primerjamo tudi s knj.slov. solâta 'id.' (Plet. II 532), je sprejet iz trž.it. salata 'ločika' (GDDT 545; Rosamani 915 d.), prim. tudi istopomensko ben. (tudi beneč.) salâta (Boerio 593; Durante 446), to pa iz knj.it. insalâta 'id.', ki je pravzaprav ptc. pas. k insalare 'zabeliti s soljo' (DEI III 2045; DELI 3, 601)

346. RADIČ; radicchio; Q. ALI 1999:

1. 'râdič; 2. 'râdič; 3. 'râdič; 4. 'râdič; 5. 'râdič; 6. 'râdič; 7. 'râdič; 8. 'râdič; 9. 'râdič; 10. 'râdič

Istr.slov. bot. izraz, kateremu ustreza istopomensko knj.slov. radič (Plet. II 370), je star latinizem, izpričan že l. 1607 v Alasijevem slovarju: preko ben. radicio 'radič' (Durante 406) oz. bizj. radic' (Domini 365) in furl. radic (NP 841) iz lat. rādīcula(m) (DELI 4, 1021).

348. CVETAČA; cavolfiore; Q. ALI 2001:

a) - 1. 'kavoli (pl.); 2. 'kavola; 3. 'kâvolâ; 4. 'kâvola; 5. 'kâvolâ; 7. 'kâvolo; 8. 'kâvola; 9. 'kâvolo; 10. 'kâvola

Istr.slov. izraz je z nadaljnjim prehodom v žensko sklanjatev prevzet iz trž.it. in istr.it. cävolo 'cvetača' (GDDT 141; Rosamani 197), ki je pravzaprav bot. italijanizem: prim. knj. it. cävolo enakega pomena, ki izhaja iz poznolat. cävulu(m) 'stebelasta rastlina', to pa iz

gr. kaulós 'steblo', z epentetičnim -o (cauolus > cavolus) (DEI II 831; DELI 1, 220; REW 1778).

b) - 6. 'kavula

Sprejeto iz bizj. càvul 'zelje, cvetača' (Domini 96) oz. mugl. * kávul 'zelje' (DDM 70). Iz iste osnove, to je iz lat. cāulus (za eti. gl. vpr. 348a), je tudi furl. càu 'zelje' (DESF I 319; FPF I 283; NP 110).

349. KODRASTI OHROVT; cavolo verzotto; Q. ALI 2002:

8. vər'zɔta; 10. vər'zɔta

Izposojeno iz pomensko enakega trž.it. ver3ota (GDDT 782; Rosamani 1217), ki je sorodno z bizj. ver3otin / ver3utin (Domini 535) oz. s knj.it. verzotto 'vrsta zelja', ki je izvedenka knj.it. vérza 'zelje'. Zadnji vir je vulg.lat. * vírdia n. pl. 'zelene stvari', iz vírde(m) namesto klas. lat. vírde(m) 'zelen' (DEI V 4035; DELI 5, 1431).

350. BRSTIČNI OHROVT; broccolo; Q. ALI 2001-1:

a) - 1. b'ɾɔkolo; 3. b'ɾɔkolâ; 4. b'ɾɔkolo; 7. b'ɾɔkola; 9. b'ɾɔkolo

Izposojeno iz trž.it. in istr.it. (Koper, Izola, Bale) bot. bròcolo 'brstični ohrovt'; (Bale) 'cvetača' (GDDT 94; Cernecca 25; Rosamani 119; Semi 239; Vascotto 59), ki je v istr.slov. govorih prešlo tudi v žensko sklanjatev. Sem spada tudi ben. bròcolo, ki je semantično zelo razvejano: beneč. 'Brassica Botrytis cimoso', padov. 'brstični ohrovt', polez. 'brstični ohrovt; cvetača', ver. 'cvetača' (Boerio 101; Prati EV 25). Sorodno je knj.it. bròccolo 'Brassica oleracea', ki je deminutiv knj.it. bròcco 'brst, poganjek'. Zadnje izhodišče je lat. brōccus 's štrlečimi zobmi', ki je verjetno etruščanskega izvora (DEI I 605 d.; DELI 1, 168; REW 1319).

b) - 2. b'ɾokula; 5. b'ɾokulâ; 6. b'ɾokula; 8. b'ɾokula

Čeprav je istr.slov. izraz ženskega spola, je nedvomno furl. izposojenka: prim. furl. in bizj. bròcul 'ohrovt (Brassica oleracea L.)' (DESF I 269; Domini 61; NP 75; Rosamani 119), mugl. brókul 'id.' (DDM 17); iz lat. brōccus 'štrleč' z dodatkom dem. sufiksa -ul (DESF ibid.).

353. PARADIŽNIK; pomodoro; Q. ALI 2005:

- 1. pomi'dɔro; 2. pomi'dɔra; 3. pomi'dɔro; 4. pomi'dɔro; 5. pomi'dɔro; 6. pomi'dɔro; 7. pomo'dɔro; 8. pomi'dɔr; 9. pomi'dɔr; 10. pomi'dɔr

Izposojeno iz trž.it. in istr.it. (Reka) pomidor 'paradižnik' (GDDT 482; Rosamani 812) / istr.it. (passim) pomodoro (Rosamani ibid.) / trž.it. in istr.it. (Koper) pomodoro (GDDT ibid.; Rosamani 813). Prim. še istr.it. variante (Reka) pomodoro (Samani 137), (Rovinj) pumiduro / pumo-da-uoro (Rosamani 837); bizj. pomodoro / pomodeoro (Domini 350); furl. pomodòro (NP 794);

beneč. pomo d'oro / pomodoro (Boerio 519), ben.dalm. pomidòro; knj.it. pomodòro; iz lat. pōmum 'sad' (REW 6645), ki je negotovega porekla (DELI 4, 953) ali mogoče substratni relikv (DEI IV 3010). Oblika pomodoro je zgrajena na podlagi pl. pomi d'òro (DEI ibid.).

355. ZELENA; sedano; Q. ALI 2007:

1. 'šelən; 2. 'šelən; 3. 'šelân; 4. 'šelən; 5. 'šelan; 6. 'šelin; 7. 'šelen; 8. 'šelən; 9. 'šelen; 10. 'šelen

Prevzeto iz trž.it. in istr.it. (Izola; Reka) bot. selino 'zelena (Apium graveolens)' (GDDT 610; Rosamani 997; Samani 170; Vascotto 269) / istr.it. (Koper, Izola, Bale, Poreč) seleno (Cernecca 100; Rosamani ibid.; Semi 289; Vascotto 269). Prim. tudi istopomensko slov. šélin (Štrekelj; Plet. II 623), kraš. šelèn (N. Godini 'Ce Fastu' 57, 1981, str. 100); furl. sèlino (NP 1007), bizj. sèlino / sèleno (Domini 429), mugl. sélino / sélen (DDM 146); ben. (tudi beneč.) sèleno (Boerio 642; Durante 499) / ben. sèlino / sèano (Durante ibid.), rover. sèlem, valsug. in ver. sènelo (Prati EV 162), ben. dalm. sèleno (Miotto 187); stit. sèlino, to pa iz gr. sélinon 'zelena' (DEI V 3446; REW 7794).

356. SLADKI JANEŽ; finocchio; Q. ALI 2008:

7. fi'nɔkjo

Istr.slov. izraz je izposojen direktno iz knj.it. finòchio bot. 'sladki janež' (DEI III 1648; DELI 2, 437), to pa iz vulg. lat. fēnūculum za klas.lat. fēnīculum, ki je dem. lat. fēnum 'seno' (DEI ibid.; DELI ibid.; REW 3246). Narečne istopomenske oblike so namreč: trž.it. in istr.it. finocio (GDDT 236; Rosamani 379) / fenocio (GDDT 228; Rosamani 367); mugl. fenóglo (DDM 42), furl. pl. fenôli / fanôli (NP 305), bizj. fenoc' (Domini 172; FPF I 236).

358. ŠPINAČA; spinaci; Q. ALI 2010:

1. špi'naca; 2. špi'nača; 3. špi'nâcâ; 4. špi'nâca; 5. špi'nâčâ; 6. špi'naca; 7. špi'naca; 8. špi'nâca 'pitâma; 9. špinâcâ; 10. špi'nâca (za eti. gl. vpr. 253)

359. CIKORIJA; cicoria (Cichorium intybus); Q. ALI 1999:

2. 'râdič ci'kɔrja (za eti. gl. vpr. 346)

360. FIŽOL; fagiolo; Q. ALI 2011:

1. 'făžu; 2. 'făžu; 3. 'făžu; 4. 'făžu; 5. 'făžu; 6. 'făžu; 7. 'făžu; 8. 'fežu / 'făžu (arh.); 9. 'fežu; 10. f'jăžu

Istr.slov. izrazi, ki so sorodni z istopomenskim kraš. fâžu, fêžu (Bezljaj I 129; Rigler, Južnonotr. gov. 80, 124) in trž. it. oz. istr.it. (Koper, Izola, Piran, Bale, Rovinj, Reka) façol (GDDT 226; Cernecca 45 d.; Rosamani 360);

Samani 66; Vascotto 107) / (Koper, Piran, Buje, Motovun) fašiol (GDDT *ibid.*; Rosamani *ibid.*; Semi 253; Vascotto *ibid.*) ben. izvora, kažejo na izhodišče fašul, ki ni točno lokalizirano v Istri in ki se navezuje na furl. fasòul (NP 297) / fasùl (NP 298) 'fižol'. Prim. tudi bizj. fašol (Domini 170), ben. fasiòlo / fasòlo (Durante 163), beneč. fasòlo (Boerio 262), ben.dalm. fašòl (Miotto 78). Zadnji vir je lat. phasēolu(m), iz phasēlus, ki je gr. phásēlos 'fižol' negotovega porekla (DEI II 1582; DELI 2, 413; REW 6464).

361. STROČJI FIŽOL; fagiolini; Q. ALI 2012:

a) - 6. fažo'lete (pl.); 7. fəžo'lete (pl.); 8. fažo'lete (pl.); 9. fəžo'lete (pl.); 10. fižo'leti (pl.)

Istr.slov. izrazi, ki so sorodni s kraš. pl. fažolete / fažoleti / fəžoleti enakega pomena (SDLA-Ts 537), so prevzeti iz trž.it. in istr.it. (Koper, Izola, Reka) bot. fašoleto 'stročji fižol' (GDDT 226 in 910; Rosamani 360; Samani 66; Vascotto 107) / istr.it. (Buje) pl. fašioleti (Rosamani *ibid.*). Prim. tudi istopomensko beneč. in ben.dalm. fasolèto (Boerio 262; Miotto 78), bizj. fašolet (Domini 170), vsi deminutivi (s sufiksom -eto) k fasòlo / fašol (za eti. gl. vpr. 360).

b) - 1. fəžu'leti (pl.); 2. fəžu'leta (pl.); 3. fažu'lete (pl.); 4. fəžu'leti (pl.)

Istr.slov. izrazi, ki jih lahko primerjamo tudi s kraš. pl. fižuleta / fəžuleti enakega pomena (SDLA-Ts 537), so izposojeni iz furl. fasulèt 'stročji fižol' (NP 299), dem. oblike k fasùl (za eti. gl. vpr. 360).

362. GRAH; pisello; Q. ALI 2013:

1. 'biži (pl.); 2. 'biži (pl.); 3. 'biš; 4. 'biži (pl.); 5. 'biži (pl.); 6. 'biš; 8. 'biži (pl.); 10. 'biš

Istr.slov. izraz, ki ga pod geslom bîž za Istro navaja tudi Bezljaj (Bezljaj I 23), je prevzet iz trž.it. in istr.it. (Koper, Izola, Reka) bot. bišo 'grah' (GDDT 76; Rosamani 94 d.; Samani 34; Vascotto 53) / istr.it. (Bale) biš (Cernecca 22), ki je beseda ben. areala: prim. istopomensko beneč., ben.dalm., vič., polez., trev., valsug., belun., ver. bišo (Boerio 83; Bernardi 109; Durante 39; Miotto 27; Prati EV 17; Tomasi 39); furl. bìsi (DESF I 224), bizj. bišo (Domini 49), mugl. * bis (DDM 14). Zadnji vir je lat. pīsum 'grah' z metafonetičnim -i- zaradi splošne rabe pl. biši (Prati *ibid.*; REW 6543).

363. GRAHOVA LUŠČINA; guscio dei piselli; Q. ALI 2014:

1. š'kørca; 4. š'kørce (pl.) (za eti. gl. vpr. 295)

364. KUMARA; cetriolo; Q. ALI 2015:

1. kə'γumbər; 2. kə'γymər; 3. kə'γymər; 4. kə'γymər;

6. kə'γymər; 7. kə'γymər; 8. kə'γumər; 9. kə'γumar; 10. kə'γumar

Izposojeno iz trž.it. in istr.it. (Koper, Izola, Piran) bot. cogùmero 'kumara' (GDDT 164; Rosamani 228; Vascotto 82) / istr.it. (Koper, Piran) cogùmbero (Rosamani *ibid.*) / istr.it. (Izola) cogùmbro (Vascotto *ibid.*) / istr.it. (Piran) cugùmero (Rosamani 276) / istr.it. (nelok.) cugùmaro / cugùmoro / cugùmbero (Rosamani 276). Prim. še istopomensko furl. cucùmer (DESF I 540) / cudúmar (DESF I 541), bizj. cucùmar (Domini 128), beneč. cugùmero (Boerio 212), padov. cogómaro (Prati EV 45), trev. pl. cucùmari (Bernardi 154), ben.dalm. cucúmaro (Miotto 61). Zadnji vir je poznolat. cūcūmer, -ēris 'kumara' namesto klas.lat. cūcūmis, -eris (REW 2364).

365. LUBENICA; cocomero; Q. ALI 2016:

- 1. lən'γyra; 2. lən'γyra; 3. lən'γyrā; 4. lən'γyra; 5. lən'γyrā; 6. lan'γura; 7. lən'γyra; 10. lin'γurja
- 8. nan'γura
- 9. zə'nýrlā

Istr.slov. izrazi, izmed katerih sta nan'γura in zə'nýrlā verjetno ljudski deformirani varianti, so izposojeni iz istr. it. (nelok.) bot. languria 'lubenica' (Rosamani 525) / (Pir.) angura (Rosamani 27). Prim. tudi istopomensko trž.it. in istr.it. (Koper, Izola) anguria (GDDT 29; Rosamani 26; Semi 233; Vascotto 36); slov. angúrija (Bezljaj I 4); bizj. angúria (Domini 14), furl. angùrie (DESF I 72 d.), mugl. angúria / angúrla (DDM 4); ben. angúria, ljudsko ver. langúria (Prati EV 4), ben.dalm. angúria (Miotto 8 d.), belun. ingúria (Tomasi 79); knj.it. angúria (DEI I 207). To je primer biz. grecizma, ki se je preko Benetk razširil v severno Italijo, in sicer pl. (tà) angoúria, iz (tò) angoúriion 'kumara', ngr. (tò) angoúri (DESF *ibid.*; REW 466).

366. MELONA; popone; Q. ALI 2017:

a) - 1. ma'løn; 6. ma'løn

Prevzeto iz istr.it. (Rovinj) bot. malon 'melona' (Rosamani 575). Za eti. gl. vpr. 366b.

b) - 2. me'luøn; 3. mə'løn; 4. mə'løn; 5. mə'løn; 7. mə'løn; 8. me'løn; 9. me'luøn

Izposojeno iz trž.it. in istr.it. (Izola, Poreč, Bale) bot. melon 'melona' (GDDT 372; Cernecca 65; Rosamani 616; Vascotto 171), ki ga lahko primerjamo tudi z istopomenskimi furl. melòn (NP 588), bizj. melon (Domini 276), mugl. melón (DDM 97), ben. (tudi beneč.) melón (Boerio 409; Durante 296), ver., vič., padov. molón (Prati EV 102), stit. melóne (DEI IV 2418), knj.it. mellóne; iz poznolat. mēlōne(m), ki je okrajšava klas.gr. mēlopépōn 'id.' (DEI IV 2416).

c) - 10. mi'løn

Sprejeto iz istr.it. (nelok.) bot. milon 'melona' (Rosamani 629). Za eti. gl. vpr. 366b.

367. BUČA (SAD); zucca; Q. ALI 2018:

a) - 1. tə'yiča; 2. tə'yiča; 3. tə'yičâ; 4. tə'yiča; 5. tə'yičâ; 6. ta'yiča; 7. tə'yiča; 8. tə'yiča; 10. tə'yiča (za eti. gl. vpr. 276a)

b) - 1. məl'nəra; 4. mər'nəra (za eti. gl. vpr. 276b)

368. KOSTANJ (SAD); castagna; Q. ALI 2019:

1. 'kɔstiŋ; 2. 'kuɔstan; 3. 'kɔstaŋ; 4. 'kɔstajŋ; 5. 'kɔ-

stajŋ; 6. 'kɔstaŋ; 7. 'kɔstajŋ; 8. 'kɔstaŋ; 9. 'kɔstaŋ; 10. 'kuāstaŋ

Istr.slov. izraz je enako kot slov. kóstanj (Bezljaj II 71; Mende RLS 83; Plet. I 443) sprejet preko knj.it. (tudi trž.it., istr.it., bizj. in beneč.) castàgna 'kostonj' (Boerio 146; DELI 1, 214; Domini 92; GDDT 136; Prati EV 38 pod geslom castegna; Rosamani 187) iz lat. castànea(m), to pa iz gr. kástanon praide. izvora (DELI ibid.; REW 1742).

ROMANCE LOAN-WORDS IN BOTANICAL TERMINOLOGY OF SLOVENE ISTRA

Rada COSSUTTA

School of Modern Languages for Interpreters and Translators, SSLMIT, IT-34132 Trieste, Via Filzi 14

SUMMARY

The article deals with a number of Romance loan-words that belong to different strata and are part of the material collected for the authoresses' doctoral thesis in 1988-1990. The numerous Romancisms bear witness to continual mutual contacts between the inhabitants, due to which the phenomenon of intermixture is still one of the most discernible today.

Key words: Slovene Istran languages, botanical denominations, Romancisms

KRATICE

adj. - adjektiv
arab. - arabsko
arh. - arhaično
belun. - belunsko
ben. - beneško (nanaša se na pokrajino Veneto)
beneč. - benečansko (nanaša se na mesto Benetke)
berg. - bergamsko (Bergamo)
biz. - bizantinsko
bizj. - bizjaško
bol. - bolonjsko (Bologna)
bot. - botanično
d. - dalje
dalm. - dalmatinsko
dem. - deminutiv(no)
emil. - emilijansko
eti. - etimologija
f. - femininum
frc. - francosko
furl. - furlansko
gl. - glej
gr. grško
hrv. - hrvaško
ibid. - ibidem
id. - idem
it. - italijansko
istr. - istrsko

istr.it. - istrskoitalijansko
istr.rom. - istrskoromansko
istr.slov. - istrskoslovensko
kjož. - kjožotsko (Chioggia)
klas.lat. - klasično latinsko
knj. - knjižno
kraš. - kraško
krem. - kremonsko (Cremona)
lat. - latinsko
l.c. - loco citato
lomb. - lombardsko
milan. - milansko
mugl. - muglizansko
n. - nemško; neutrum; nomen
nelok. - nelokalizirano
ngr. - novogrško
notr. - notranjsko
op. - opomba
padov. - padovansko
pandial. - pandialektično
pas. - pasiv
perz. - perzijsko
piem. - piemontsko (Piemonte)
pl. - plural
polez. - polezinsko (Polesine)
poznolat. - poznolatinsko
praide. - praindoevropsko
prov. - provansalsko

ptc. - particip
Q.ALI - Questionario (vprašalnica) Atlante Linguistico Italiano
rom. - romansko
rover. - roveretansko (Rovereto)
sbh. - srbohrvaško
sev.it. - severnoitalijansko
sh.lat. - sholastično latinsko
sl. - slovansko
slov. - slovensko
srgr. - srednjegrško
srlat. - srednjelatinsko
srvn. - srednjevisokonemško
star. - starejše
stit. - staroitalijansko
str. - stran
stvn. - starovisokonemško
terg. - tergestinsko
tim. - tako imenovano, tako imenovani
tosk. - toskansko
trent. - trentinsko (Trento)
trž. - tržaško
trž.it. - tržaškoitalijansko
trev. - treviško (Treviso)
valsug. - valsugansko (Valsugana)
ver. - veronsko (Verona)
vič. - vičentinsko (Vicenza)
vpr. - vprašanje
vulg.lat. - vulgarno latinsko

VIRI IN LITERATURA

- ALI** - Atlante Linguistico Italiano, neizdano gradivo, ki ga hrani torinska Univerza in S.F.F. v Vidmu razen tistega, ki ga izdaja ASLEF [-ALI].
ASLEF - Atlante Storico-Linguistico-Etnografico del Friuli-Venezia Giulia, ed. G.B. Pellegrini (1972-1987). Padova.
Bernardi - Bernardi, U. (1981): Abecedario dei villani. Treviso.
Bezlaj - Bezlaj, F. (1976, 1982): Etimološki slovar slovenskega jezika, I (A-J), II (K-O). Ljubljana.
Boerio - Boerio, G. (1856): Dizionario del dialetto veneziano, II ediz. Venezia.
Cernecca - Cernecca, D. (1986): Dizionario del dialetto di Valle d'Istria (-Bale). Trieste.
Dalla Zonca - Dalla Zonca, G. A. (1978): Vocabolario dignanese-italiano. Trieste.
DDM - Zudini, D., Dorsi, P. P. (1981): Dizionario del dialetto muglisano. Udine.
DEI - Battisti, C., Alessio, G. (1950-57): Dizionario etimologico italiano. Firenze.
DELI - Cortelazzo, M., Zolli, P. (1979-1988): Dizionario etimologico della lingua italiana, 1-5 (A-Z). Bologna.
DESF - Pellegrini, G. B., Cortelazzo, M., Zamboni, A. (1984): Dizionario etimologico storico friulano, I (A-Ca), II (Ce-Ezzità). Udine.
Domini - Domini, S., Fulizio, A., Miniussi, A., Vittori, G. (1985): Vocabolario fraseologico del dialetto 'bisiàc'. Bologna.
Durante - Durante, D., Turato, GF. (1975): Dizionario etimologico veneto-italiano. Padova.
FPF - Pellegrini, G. B., Zamboni, A. (1982): Flora popolare friulana. Udine.
GDDT - Doria, M., Noliani, C. (1987): Grande dizionario del dialetto triestino. Trieste.
Mende RLS - Mende, M.: Romanische Lehnwörter im Slowenischen. Inaugural-Dissertation zur Erlangung des Doktorgrades. (Tipkan izvod v Slavisches Seminar der Freien Universität Berlin, sign: Fak. No 263.) Berlin b.1.
Miotto II - Miotto, L. (1991): Vocabolario del dialetto veneto-dalmata, II edizione riveduta e ampliata. Trieste.
NP - Pirona, G. A., Carletti, E., Corgnani, G. B. (1977, ponatis originalne izdaje 1935): Il nuovo Pirona. Vocabolario friulano. Udine.
Plet. - Wolf, A. A., Pleteršnik, M. (1894-1895): Slovensko-nemški slovar, I-II. Ljubljana.
Prati EV - A. Prati (1968): Etimologie venete. Venezia-Roma.
REW - Meyer, W., Lübke (1935): Romanisches Etimologisches Wörterbuch, III. izd. Heildelberg.
Ricci - Ricci, V. (1970): ICCL, Vocabolario trentino-italiano. Bologna. Anastatični ponatis izdaje Trento 1904.
Rocchi - Rocchi, L. (1990): Latinismi e romanismi antichi nelle lingue slave meridionali. Udine.
Rosamani - Rosamani, E. (1958): Vocabolario giuliano. Bologna. I. ponatis Trieste 1990.
Samani - Samani, S. (1980): Dizionario del dialetto fiumano, II. Izdaja. Venezia.
SDLA-Ts - Cossutta, R. (1987): Slovenski dialektološki leksikalni atlas Tržaške pokrajine. Trst.
Semi - Semi, F. (1983): El parlar s'ceto e neto de Capodistria (testi antichi e moderni, glossario, itinerario grafico, documentazione fotografica). Venezia.
SKOK - Skok, P. (1971-74): Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika, I-IV. Zagreb.
Tiraboschi - Tiraboschi, A. (1873): Vocabolario dei dialetti bergamaschi antichi e moderni, I-II-Appendice. Bologna, fotomehanski ponatis.
Tomasi - Tomasi, G. (1983): Dizionario del bellunese arcaico (pravzaprav slovar agr. belun. dialekta iz kraja Revine). Belluno.
Vascotto - Vascotto, A. (1987): Voci della parlata isolana nella prima metà di questo secolo. Imola.

izvirno znanstveno delo
prejeto: 1999-09-07

UDK 811.163.42'282(497.5 Istra)

AKCENATSKI SUSTAV MJESNIH GOVORA BARBANŠTINE

Lina PLIŠKO

Filozofski fakultet u Puli, Odsjek za kroatistiku, HR-52100 Pula, I.M.Ronjgova 1

IZVLEČEK

V letih 1996 in 1997 smo na terenu raziskovali fonološke in morfonološke značilnosti krajevnih govora v istrski občini Barban. Analiza naglasnega sistema na štirinajstih narečnih točkah (Barban, Borinići, Dminići, Golašovo, Hrboki, Jurićev Kal, Manjadvorci, Orihi, Petehi, Puntera, Rebići, Sankovići, Sutivanac in Škitača) je pokazala, da imajo vsi krajevni govori Barbanščine novejši troakcentski sestav.

Ključne besede: hrvaščina, čakavsko narečje, jugozahodno ali štokavsko-čakavsko narečje, narečja, besedni naglas, Istra, Barban

SISTEMA ACCENTUALE DELLE PARLATE LOCALI BARBANESI

SINTESI

Nel 1996 e 1997, durante una ricerca sul territorio sono state esaminate le peculiarità fonetiche e morfonologiche delle parlate locali del comune istriano di Barbana. L'analisi del sistema accentuale in quattordici aree dialettali (Barbana, Borinoći, Dminići, Golašovo, Hrboki, Jurićev Kal, Manjadvorci, Orihi, Petehi, Puntera, Rebići, Sankovići, Sutivanac e Škitača) ha dimostrato che tutte le parlate locali barbanesi hanno una recente composizione di tre accenti.

Parole chiave: lingua croata, dialetto ciacavo, dialetto istriano sud-occidentale o stocavo-ciacavo, dialetti, accento, Istria, Barban

UVOD

Barbanština je naziv što ga žitelji istarske općine Barban rabe za područje općine koje obuhvaća šezdesetak sela i zaselaka.

Teritorijalno i administrativno Barbanštinom se smatra područje koje istočno zatvara zapadna obala rijeke Raše sve do Sutivanca, sjeverno linija Jurićev Kal - Rojnići, zapadno Orihi- Šajini, a južno Manjadvorci - Rebići - Puntera - Barban. Prema posljednjem popisu pučanstva iz 1991. godine u općini Barban u 1055 domaćinstava živi 3163 žitelja.

Mjesni govori Barbanštine nisu dijalektološka nepoznanica. Kronološki gledajući, prvi put se u dijalektološkoj literaturi spominju mjesni govori Barbana, Mel-

nice i Puntere 1916. godine u, na njemačkom jeziku napisanoj, doktorskoj disertaciji **Josipa Ribarića**, a objavljenoj tek 1940. godine u Srpskom dijalektološkom zborniku pod naslovom "Razmještaj južnoslavenskih dijalekata na poluotoku Istri". U toj raspravi spominje mjesne govore Barbana, Melnice i Puntere, ali ne bilježi njihov akcenatski sustav.

Prema J. Ribariću, spomenuti barbanski mjesni govori pripadaju "štokavsko-čakavskome prelaznom dijalektu Slovinaca" kao i govor njegovih rodnih Vodica.

Godine 1930. u Krakovu poljski dijalektologa **Mieczysław Małecki** objavljuje rezultate istraživanja 'slavenskih' govora u Istri "Przegląd słowiańskich gwar Istrii" ('Pregled slavenskih govora u Istri'). U sklopu "štokavske grupe" istarskih govora M. Małecki spominje

i mjesne govore Barbana, Prhata i Poljaka. Govoreći o akcentu "štokavskih govora vodnjanskoga tipa" M. Maļecki ne navodi mnogo podataka. U vodnjanskome tipu govora bilježi djelomično nestajanje kratke oksitoneze, konsekvantno pomicanje kratkosilaznog akcenta sa zadnjeg otvorenog sloga kao u tipu: *zvėzdā i vōdā* npr. *stīna, srīda, strīla, dlīto, sėlo, vōda* (u Marčani), *zvīzda, rūka, sėlo* (u Prodolu) (Maļecki, 1930, 107).

Godine 1963. proučavajući jugozapadne govore Istre u Barban dolazi **Mate Hraste**. Između ostalih fonoloških osobitosti, M. Hraste opisuje i akcenatski sustav tih govora.

Nakon Hrastinih istraživanja jugozapadnih istarskih govora, o govoru Barbana i Barbanštine se u dijalektološkoj literaturi nije pisalo, tako da do danas nemamo cjelovitog opisa mjesnih govora Barbanštine, već samo parcijalne nalaze.

U recentnoj dijalektološkoj literaturi (Brozović, 1988) barbanski su mjesni govori priključeni govorima *jugozapadnoga istarskoga arela* odnosno *štakavsko-čakavskome dijalektu*. To su doseljenički štakavsko-štokavski ikavski govori iz makarskoga zaleđa i čakavski ikavski govori iz zadarskoga zaleđa što su u vrijeme i nakon seoba u Istru čakavizirani.

Tijekom 1996. i 1997. godine proveli smo, pomoću posebno sastavljenog *Upitnika za terensko istraživanje*, ispitivanje barbanskih mjesnih govora na fonološkoj i morfonološkoj razini. Jezične činjenice koje nisu bile predviđene za istraživanje *Upitnikom* ekscerpitali smo iz snimljenog oglada govora svakog obavjesnika.

Istraživanje smo proveli u 14 dijalektoloških punktova općine Barban: u Barbanu (Ba), Borinićima (Bo), Dminićima (Dm), Golašovu (Go), Hrbokima (Hr), Jurićevom Kalu (JK), Manjadvorcima (Ma), Orihima (Or), Petehima (Pe), Punteri (Pu), Rebićima (Re), Sankovićima (Sa), Sutivancu (Su) i Škitači (Šk).

AKCENATSKI SUSTAVI ČAKAVSKOG NARJEČJA

Akcentat je prema definiciji "*istodobni ostvaraj siline, tona i trajanja*" (Barić i dr., 1955, 66) na istom odsječku govornog slijeda, vokalu ili slogotvornom sonantu.

Kriterije za određivanje akcenatskih sustava pojedinih mjesnih govora čakavskoga narječja utvrdio je Milan Moguš u nekoliko svojih radova (Moguš, 1967, 125-132; Moguš, 1971a, 7-12; Moguš, 1973, 23-36).

Polazni sustav u Moguševoj klasifikaciji je *stari akcenatski sustav*. Karakterizira ga stari tročlani akcenatski inventar na starim distribucijskim mjestima. To je *staro-hrvatski sustav*.

U drugom akcenatskom tipu, što ga naziva *starijim*, sačuvana su "*stara akcenatska mjesta, ali je na njima došlo do sustavne izmjene intonacije ili trajanja (ili obojega)*" (Moguš, 1977, 53)."

Treći akcenatski tip naziva *novijim*. Ovaj je sustav zahvaćen parcijalnom, ali sustavnom izmjenom akce-

natskog mjesta, kojoj je posljedak djelomična izmjena distribucijskih pravila u odnosu na stare i starije akcenatske sustave.

Nove akcenatske sustave karakterizira potpuno pomicanje starih akcenatskih mjesta, s potpunom promjenom prvobitne distribucije.

Temeljni se inventar čakavskih govora sastoji od tri akcenta (*ā, a, ā*) te nenaglašanih duljina i nenaglašanih kraćina. Ovih pet temeljnih jedinica nije jednakomjerno zastupljeno u govorima ni brojem ni fonetskim realizacijama. "*Samo je u starim akcenatskim sustavima obavezan inventar od tri akcenata; svi ostali sustavi mogu biti troakcenatski i dvoakcenatski*" (Lukežić, 1990, 33).

Stari troakcenatski sustav imaju sjevernočakavski govori. Iva Lukežić (Lukežić, 1990, 44-46) ovaj sustav identificira u vinodolskim govorima, govoru Šmrike, govoru Senja, Kraljevice, Bakarca, Hreljina, Zlobina te u istarskim govorima Gržinića, Zarečja i Milotskog Brega.

Stariji akcenatski sustav, u kojem je akut zadržan ili promijenjen u dugosilazni prema I. Lukežić (Lukežić, 1990, 47-50), imaju čakavski govori čitavoga otočkoga areala, vinodolski, grobnički te svi starosjedilački čakavski govori u Istri i sjevernom hrvatskom primorju, neki govori primorskoga tipa u delničkoj općini te govori u istočnom karlovačkom području.

Noviji akcenatski sustav s parcijalnim pomakom siline s kratkoga akcenta imaju uzobalni govori srednje i južne Dalmacije, kontinentalni lički i gorskokotarski čakavski govori, zapadni karlovački govori te govori u dijasporama podrijetlom iz tih prostora.

Novi akcenatski sustav, kojeg karakterizira potpuni pomak siline i promjena akcenatskoga mjesta poznata je prema M. Mogušu u Vodicama u Istri, "*a u tom se pravcu razvija i akcentuacija na otocima od Raba do Ugljana*" (Moguš, 1977, 63).

AKCENATSKI SUSTAV BARBANSKIH MJESNIH GOVORA

Tijekom istraživanja barbanskih mjesnih govora očekivali smo realizaciju *novijeg troakcenatskog sustava* s parcijalnim pomakom sa starog akcenatskog mjesta, jer je takav akcenatski sustav nazočan i u govorima središnje i južne Dalmacije, prvotnog obitavališta istarskih doseljenika.

Ekscerpirani primjeri iz oglada govora izvornih govornika po dijalektološkim punktovima pokazali su sljedeće rezultate:

Barban:

a) Slobodno i nesustavno alternira dugi silazni akcent i starohrvatski akut u primjerima koji pripadaju istim kategorijama u kojima je u ishodišnom starohrvatskom jeziku stajao starohrvatski akut: *vanc̣ŭva* (< *vanc̣ŭva*), *sŭlnega* (< *sŭlnega*), *fālin* (< *fālin*), *bārbe* (< *bārbe*), po-

kôjni (< *pokôjni*), *cŕpane* (< *cŕpane*), *znâci* (< *znâci*), *istrijiânskega* (< *istrijiânskega*), *mûnjen* (< *mûnjen*) *nŕnega* (< *nŕnega*), *stôlnega* (< *stôlnega*), *vânka* (< *vânka*), *desêtega* (< *desêtega*), *slâže* (< *slâže*), *šêste* (< *šêste*), *nŕmaju* (< *nŕmaju*); *plŕvi*, *pedesêt*, *kûpi*, *sâdin*, *cŕpin*, *kumpŕr*, *pedesêt*.

b) Akut se javlja pri pomaku siline s kratkoga akcenta u sljedećim primjerima:

- u otvorenoj ultimi na prednaglasnu duljinu: *vŕna* (< *vŕnà*), *vŕno* (< *vŕnò*)
- Pri pomaku siline s kratkog akcenta u otvorenoj ultimi na prednaglasnu kraćinu javlja se kratki akcent: *onâko* (< *onakò*), *jèno* (< *jenò*).

c) Silina nije povučena u ovim primjerima:

- s kratkog akcenta u zatvorenoj ultimi na prednaglasnu kraćinu: *kopàt*, *prodàt*, *muškàt*, *grozdŕc*, *zgu-bŕt*, *pomòc*, *zobàt*, *zagnjât*
- s dugog silaznog akcenta u otvorenoj i zatvorenoj ultimi na prednaglasnu duljinu ni na prednaglasnu kraćinu: *ovŕ*, *držŕ*, *brajâd*, *prodân*, *kakòv*, *uzêt*, *pedesêt*.

Borinići:

a) Slobodno i nesustavno alternira dugi silazni akcent i starohrvatski akut u primjerima koji pripadaju istim kategorijama u kojima je u ishodišom starohrvatskom jeziku stajao starohrvatski akut: *čŭjite* (< *čŭjite*), *posâženi* (< *posâženi*), *mlâdega* (< *mlâdega*), *žênske* (< *žênske*), *divôjke* (< *divôjke*), *stâri* (< *stâri*).

b) Akut se javlja pri pomaku siline s kratkoga akcenta u dvije kategorije:

- u otvorenoj ultimi na prednaglasnu duljinu: *u plêsu* (< *u plêsù*), *vŕna* (< *vŕnà*)
- u otvorenoj ultimi na prednaglasnu kraćinu: *zòve* (< *zovè*), *tâko* (< *takò*), *sêlo* (< *selò*), *dôša* (< *došà*), *po sêlu* (< *po selù*), *uvâko* (< *uvakò*), *kâko* (< *kakò*), *dôbre* (< *dobrè*), a javljaju se sporadično i primjeri kratkog akcenta pri prijenosu siline s otvorene ultime na prednaglasnu kraćinu: *pòša* (< *pošà*), *tèbe* (< *tebè*).

c) Silina nije povučena u ovim primjerima:

- s kratkog akcenta u zatvorenoj ultimi na prednaglasnu duljinu: *Gôčân*
- s kratkog akcenta u zatvorenoj ultimi na prednaglasnu kraćinu: *kombâj*
- s kratkoga akcenta na središnjem slogu na prednaglasnu duljinu: *sâdŕti*, *pokâzâti*, *dogovôrŕli*, *svŕŕja*
- s dugog silaznog akcenta u otvorenoj i zatvorenoj ultimi na prednaglasnu duljinu ni na prednaglasnu kraćinu: *četdesêt*, *kvárnâr*, *namurâ*, *po plesŕ*.

Dminići i Golašovo¹:

a) Slobodno i nesustavno alternira dugi silazni akcent i starohrvatski akut u primjerima koji pripadaju istim kategorijama u kojima je u ishodišnom starohrvatskom jeziku stajao starohrvatski akut: *lŕšce* (< *lŕšce*), *ohlâdi* (< *ohlâdi*), *dôjde* (< *dôjde*), *grôjze* (< *grôjze*), *svêta* (< *svêta*), *crŕkve* (< *crŕkve*), *mŕšanega* (< *mŕšanega*), *zmŕša* (< *zmŕša*); *prònte*, *bêlo*.

b) Akut se javlja pri pomaku siline s kratkoga akcenta u dvije kategorije:

- u otvorenoj ultimi na prednaglasnu duljinu: *trŕzna* (< *trŕznà*), *drvenjâki* (< *drvenjâkŕ*), *vŕno* (< *vŕnò*), *te-žâka* (< *težâkà*), *ležâka* (< *ležâkà*), *na grôzdu* (< *na grôzdù*). Taj pomak nije posve usustavljen budući da se sporadično javljaju i primjeri bez pomaka u toj kategoriji: *zŕma* (< *zŕmà*), *režentâmo* (< *režentâmò*). Sporadično se javljaju primjeri pomaka siline s kratkog akcenta u središnjem slogu na prednaglasnu duljinu: *popazdŕvat* (< *popazdŕvât*) uz primjere bez takva pomaka: *skâkâle*.
- u otvorenoj ultimi na prednaglasnu kraćinu: *vôdu* (< *vodù*), *na grôzdu* (< *na grozdù*), *na vòzu* (< *na vozù*). Javljaju se sporadično i primjeri kratkog akcenta pri prijenosu siline s otvorene ultime na prednaglasnu kraćinu: *na vrhù*.

c) Silina nije povučena u ovim primjerima:

- s kratkog akcenta u otvorenoj ultimi na prednaglasnu duljinu: *režentâmò*
- s kratkog akcenta u zatvorenoj ultimi na prednaglasnu kraćinu: *pokròv*
- s kratkoga akcenta na središnjem slogu na prednaglasnu duljinu: *skâkâle*
- s dugog silaznog akcenta zatvorenoj ultimi na prednaglasnu duljinu ni na prednaglasnu kraćinu: *jedanâ jst*, *sedandesêt*, *brajâd*, *javizâš*.

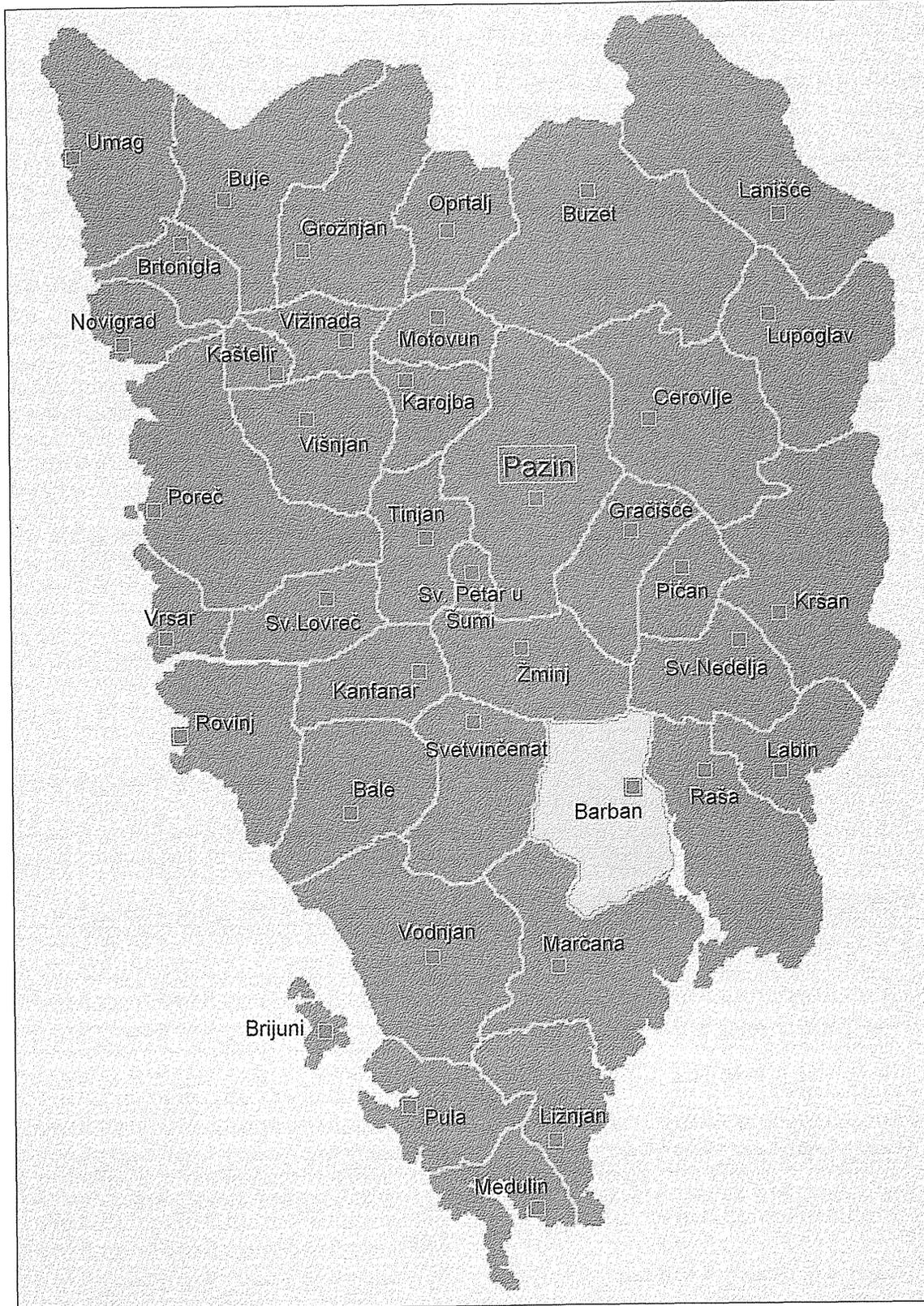
Hrboki:

a) Slobodno i nesustavno alternira dugi silazni akcent i starohrvatski akut u primjerima koji pripadaju istim kategorijama u kojima je u ishodišnom starohrvatskom jeziku stajao starohrvatski akut: *dvâjset* (< *dvâjset*), *dôjti* (< *dôjti*), *svête* (< *svête*), *pûmpe* (< *pûmpe*); *crŕkve*, *tâko*, *zapovŕda*, *môje*, *mênjali*, *pŕtali*, *jâdija*.

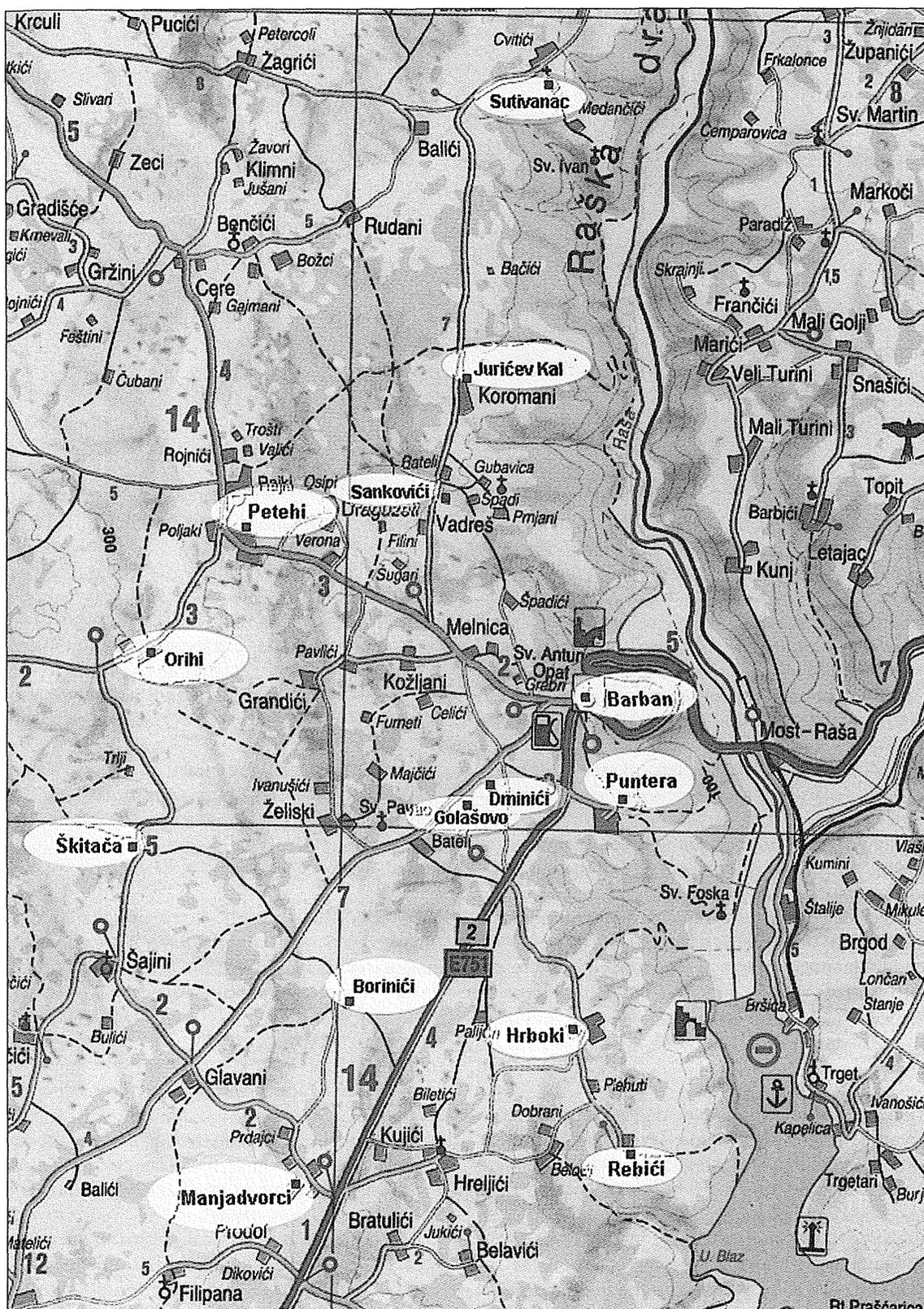
b) Akut se javlja pri pomaku siline s kratkoga akcenta u dvije kategorije:

- u otvorenoj ultimi na prednaglasnu duljinu: *u plêsu* (< *u plêsù*), *mlâda* (< *mlâdà*), *kolâci* (< *kolâcŕ*), *fŭži* (< *fŭžŕ*), *òvca* (< *òvcà*), *nŕsi* (< *nŕsŕ*), *nŕsu* (< *nŕsù*), *jŭhu* (< *jŭhù*), *kŭma* (< *kŭmà*), sporadičan je i ne-

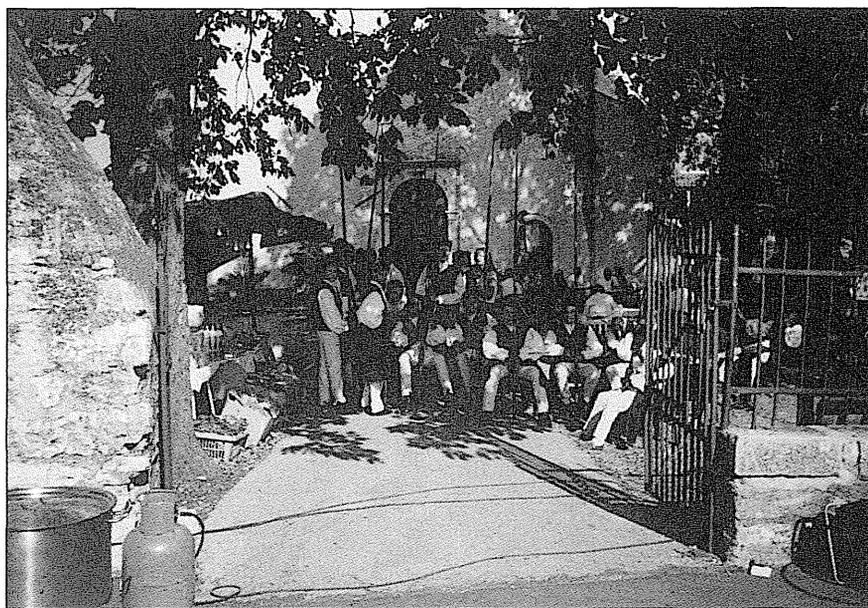
¹ Rezultate istraživanja u dijalektološkim punktovima Dminići i Golašovo iznosimo zajednički jer smo istovremeno ispitivali oba obavjesnika, što je zbog jednagog tipa govora bilo moguće.

Sl. 1: Županija istarska (kartu izradio: Sead Inajetović).
Fig. 1: Country of Istria (chart made by: Sead Inajetović).

Sl. 2: Županija istarska - dijalektološki punktovi (kartu izradio: Sead Inajetović).
 Fig. 2: Country of Istra - dialectological points (chart made by: Sead Inajetović).

Sl. 3: Tradicionalna "trka na prstenac". Barban 1998 (Foto: L. Pliško).
Fig. 3: The traditional "ring race". Barban 1998 (Photo: L. Pliško).

sustavan pomak s kratkog akcenta u središnjem slogu na prednaglasnu duljinu: *zapovīda* (< *zapovīdà*), *zapovīdalo* (< *zapovīdàlo*), *mēnjali* (< *mēnjàli*), *pītali* (< *pītàli*), *jādija* (< *jādīja*), *dāvati* (< *dāvàti*), *umī-silo* (< *umīsīlo*) te s takvim primjerima alterniraju primjeri u kojima nije bilo pomaka: *pītàlo*, *pītàti*, *čūvālo*, *dogovōrīli*

- u otvorenoj ultimi na prednaglasnu kračinu: *tāko* (< *takò*), *mōji* (< *mojī*), *u sēbi* (< *u sebī*), *jēnu* (< *jenū*), *kāko* (< *kakò*).

c) Silina nije povučena u ovim primjerima:

- s kratkog akcenta u zatvorenoj ultimi na prednaglasnu kračinu: *žgvancèt*
- s kratkoga akcenta na središnjem slogu na prednaglasnu duljinu: *dogovōrīli*, *pītàti*, *čūvāla*
- s dugog silaznog akcenta u otvorenoj i zatvorenoj ultimi na prednaglasnu kračinu: *nikā*, *nikād*, *ovāc*, *držī*.

Jurićev Kal:

a) Slobodno i nesustavno alternira dugi silazni akcent i starohrvatski akut u primjerima koji pripadaju istim kategorijama u kojima je u ishodišnom starohrvatskom jeziku stajao starohrvatski akut: *brājde* (< *brājde*), *žen-skēga* (< *ženskēga*), *bēlega* (< *bēlega*), *pēnzije* (< *pēnzije*), *nakōlča/nakōlča*; *pomīša*, *G sg. sūmpera*, *vrāta*.

b) Akut se javlja pri pomaku siline s kratkoga akcenta:

- u otvorenoj ultimi na prednaglasnu duljinu: *unūtra* (< *unūtrà*), *u mrāku* (< *u mrākū*)
- pri pomaku siline s kratkog akcenta u otvorenoj ultimi na prednaglasnu kračinu javlja se kratki akcent: *mōje* (< *mojè*), *zōve* (< *zovè*), *mēni* (< *menī*), *mēne*

(< *menè*).

c) Silina nije povučena u ovim primjerima:

- s kratkog akcenta u zatvorenoj ultimi na prednaglasnu duljinu: *plīvīt*, *špīrcāt*
- s kratkog akcenta u zatvorenoj ultimi na prednaglasnu kračinu: *kapàc*, *kopàt*, *zoràt*, *pustīt*, *sumperàt*, *škicāt*
- s dugog silaznog akcenta u otvorenoj i zatvorenoj ultimi na prednaglasnu kračinu: *nikī*, *peljā*, *odzād*, *betōn*, *šezdesēt*, *brkūn*, *durā*.

Manjadvorci:

a) Slobodno i nesustavno alternira dugi silazni akcent i starohrvatski akut u primjerima koji pripadaju istim kategorijama u kojima je u ishodišnom starohrvatskom jeziku stajao starohrvatski akut: *smljāčin* (< *smljāčin*), *dōjdeš* (< *dōjdeš*), *zēlja* (< *zēlja*), *līšće* (< *līšće*), *vēžeš* (< *vēžeš*), *dōjde* (< *dōjde*), *jāja* (< *jāja*), *domāće* (< *domāće*), *kūpimo* (< *kūpimo*), *šōldo* (< *šōldo*), *nīmaju* (< *nīmaju*), *vrāta* (< *vrāta*), *žēnskih* (< *žēnskih*); *umī-sin*, *umīsiš*, *Vīlma*.

b) Akut se javlja pri pomaku siline s kratkoga akcenta u dvije kategorije:

- u otvorenoj ultimi na prednaglasnu duljinu: *mūku* (< *mūkū*), *mlīka* (< *mlīkà*), *fūže* (< *fūžè*) *drvenjāke* (< *drvenjākè*), *sīrka* (< *sīrkà*), *urēste* (< *urēstè*), *mīsi* (< *mīsī*), *prāsce* (< *prāscè*), *u plēsu* (< *u plēsū*), *šāla* (< *šāfà*), *dāme* (< *dāmè*), u otvorenoj ultimi na prednaglasnu kračinu: *pēče* (< *pečè*), *uvāko* (< *uvakò*), *nōga* (< *nogà*), *u sēlu* (< *u selū*), *jēno* (< *jenò*), *tōte* (< *totè*), *dōšli* (< *došlī*), *u sēlu* (< *u selū*), *pōšli* (< *pošlī*).

c) Silina nije povučena u ovim primjerima:

- s kratkog akcenta u zatvorenoj ultimi na prednaglasnu duljinu: *pomētèš, pomētèn*
- s kratkog akcenta u zatvorenoj ultimi na prednaglasnu kračinu: *kolàc, pečèn*
- s kratkoga akcenta na središnjem slogu na prednaglasnu duljinu: *umīs`lla, kŭp`lli, plēsàli, svīr`lja, svīr`ti*
- s dugog silaznog akcenta u otvorenoj i zatvorenoj ultimi na prednaglasnu duljinu ni na prednaglasnu kračinu: G pl. *jājŭ; kvarnâr, jenŏn, sirâk, nesŭ, veltrŭn*.

Orihi:

- a) Slobodno i nesustavno alternira dugi silazni akcent i starohrvatski akut u primjerima koji pripadaju istim kategorijama u kojima je u ishodišnom starohrvatskom jeziku stajao starohrvatski akut: *zadâje (< zadâje), dvâjset (< dvâjset), sêdmi (< sêdmi), brâjde (< brâjde), dvâjset (< dvâjset), vêže (< vêže), dŏjde (< dŏjde); lŭšće/lŭšće, pêtenu/pêtenu, rasŭšene, sumporŭva, vežŭva*.
- b) Akut se javlja pri pomaku siline s kratkoga akcenta u dvije kategorije:
- u otvorenoj ultimi na prednaglasnu duljinu: *po zŭmi (< po zŭmŭ), sŭče (< sŭcè), posŭče (< posŭcè), nŭsu (< nŭsŭ), kâltiri (< kâltŭri), dŭga (< dŭgâ), proti lŭgu (< proti lŭgŭ), stŭče (< stŭcè), jâpno (< jâpnŏ), u rēdu (< u rēdŭ), vŭno (< vŭnŏ)*
 - u otvorenoj ultimi na prednaglasnu kračinu: *ŏne (< onè), kâko (< kakŏ), (A pl.) pŭpe (< pupè), mâgla (< maglâ), dŏbro (< dobrŏ), unâko (< unakŏ)*.
- c) Silina nije povučena u ovim primjerima:
- s kratkog akcenta u zatvorenoj ultimi na prednaglasnu duljinu: *pŭšcât, snâžŭt, pokvârŭt, plŭvŭt, pronŭtŭvât, pŭpât, cŭvât, ubêlŭt*
 - s kratkog akcenta u zatvorenoj ultimi na prednaglasnu kračinu: *sklesât, sumperât*
 - s dugog silaznog akcenta u otvorenoj i zatvorenoj ultimi na prednaglasnu duljinu ni na prednaglasnu kračinu: *zŭmê, ledŭ, unŭ, nikâ, sumperâ, škicâ, zemljê, pokrŏv*.

Petehi:

- a) slobodno i nesustavno alternira dugi silazni akcent i starohrvatski akut u primjerima koji pripadaju istim kategorijama u kojima je u ishodišnom starohrvatskom jeziku stajao starohrvatski akut: *jâji (< G pl. jâji); žênske, pred vrâti, na štêrni*.
- b) Akut se javlja pri pomaku siline s kratkoga akcenta u ovim kategorijama:
- u otvorenoj ultimi na prednaglasnu duljinu: *mŭka (< mlŭkâ), stâbli (< stâblŭ), fŭže (< fŭžè), jŭhu (< jŭhŭ), vŭno (< vŭnŏ), kolâci (< kolâcŭ)*.
- Međutim, u ovoj kategoriji alterniraju i primjeri u kojima je prije pomaka ugašena prednaglasna duljina: *od kartunâ, od kârtunâ, kolačè, kolâcè*.

- c) Silina nije povučena u ovim primjerima:
- s kratkog akcenta u otvorenoj ultimi na prednaglasnu kračinu: *dobrŏ, cēsna, dobrŭ*
 - s kratkog akcenta u zatvorenoj ultimi na prednaglasnu kračinu: *nikâd*
 - s dugog silaznog akcenta u otvorenoj i zatvorenoj ultimi na prednaglasnu duljinu ni na prednaglasnu kračinu: *delêvâ; durâ, od ovâc*.

Puntera:

- a) Slobodno i nesustavno alternira dugi silazni akcent i starohrvatski akut u primjerima koji pripadaju istim kategorijama u kojima je u ishodišnom starohrvatskom jeziku stajao starohrvatski akut: *jâji (< G pl. jâji) (z bēlin (< z bēlin), žŭtin (< žŭtin), stŭšće (< stŭšće), premŭsi (< premŭsi), mlâdega (< mlâdega), vênkon (< vênkon), vrâta (< vrâta)*.
- b) Akut se javlja pri pomaku siline s kratkoga akcenta u dvije kategorije:
- u otvorenoj ultimi na prednaglasnu duljinu: *fŭže (< fŭžè), prâsca (< prâscâ), kumpŭra (< kumpŭrâ), kolâci (< kolâcŭ), zvŭzde (< zvŭzdè), kolâče (< kolâcè)*
 - u otvorenoj ultimi na prednaglasnu kračinu: *dŏbro (< dobrŏ), tâko (< takŏ), dŏbri (< dobrŭ), têklo (< tekŭlŏ), jêno (< jenŏ)*.
- c) Silina nije povučena u ovim primjerima:
- s kratkog akcenta u zatvorenoj ultimi na prednaglasnu duljinu: *vênâc*
 - s kratkog akcenta u zatvorenoj ultimi na prednaglasnu kračinu: *Vazân, Božŭc, lancŭn*
 - s kratkoga akcenta na središnjem slogu na prednaglasnu duljinu: *pâlŭle, vêžâli*
 - s dugog silaznog akcenta u otvorenoj i zatvorenoj ultimi na prednaglasnu duljinu ni na prednaglasnu kračinu: *mŭkê; (I sg.) vodŏn, ležŭ*.

Rebići:

- a) Slobodno i nesustavno alternira dugi silazni akcent i starohrvatski akut u primjerima koji pripadaju istim kategorijama u kojima je u ishodišnom starohrvatskom jeziku stajao starohrvatski akut: *dŏjdemo (< dŏjdemo), domâca (< domâca), upâlimo (< upâlimo), kvârte (< kvârte), kŭpimo (< kŭpimo), nasâdimo (< nasâdimo), nâjde (< nâjde); dvâjset/dvâjset*.
- b) Akut se javlja pri pomaku siline s kratkoga akcenta u dvije kategorije:
- u otvorenoj ultimi na prednaglasnu duljinu: *mŭku (< mŭkŭ), jâpno (< jâpnŏ), sporadičan je i nesustavan pomak s kratkog akcenta u središnjem slogu na prednaglasnu duljinu: gambijŭvati (< gambijŭvâti), upâliti (< upâlŭti) te s takvim primjerima alterniraju primjeri u kojima nije bilo pomaka: primŭsŭti, pomêtèmo, ŭdêmo*
 - u otvorenoj ultimi na prednaglasnu kračinu: *pomête*

(*< pometè*) i *tàko* (*< i takò*).

- c) Silina nije povučena u sljedećim primjerima:
- s kratkog akcenta u zatvorenoj ultimi na prednaglasnu kračinu: *kokošàn*
 - s kratkoga akcenta na središnjem slogu na prednaglasnu duljinu: *primìs`iti*, *pomètèmo*, *ìdèmo*
 - s dugog silaznog akcenta u otvorenoj i zatvorenoj ultimi na prednaglasnu duljinu ni na prednaglasnu kračinu: *zlèžà*, *ukisà*, *lež`i*, *paràš*.

Sankovići:

7

- a) Slobodno i nesustavno alternira dugi silazni akcent i starohrvatski akut u primjerima koji pripadaju istim kategorijama u kojima je u ishodišnom starohrvatskom jeziku stajao starohrvatski akut: *dòjdu* (*< dójdu*), *sèdmi* (*< sèdmi*); *jàja/jāja*.
- b) Akut se javlja pri pomaku siline s kratkoga akcenta:
- u otvorenoj ultimi na prednaglasnu duljinu: *n`tsu* (*< nìsù*), a sporadično i s kratkog akcenta u središnjem slogu na prednaglasnu duljinu: *pas`vali* (*< pasìv`ali*). Ovi primjeri alterniraju s primjerima u kojima u toj kategoriji nije bilo pomaka: *pràš`li*, *ùtòrak*.
- c) Silina nije povučena u ovim primjerima:
- s kratkog akcenta u otvorenoj ultimi na prednaglasnu kračinu: *Vazmà*
 - s kratkog akcenta u zatvorenoj ultimi na prednaglasnu kračinu: *hod`it*, *na nog`ah*.

Sutivanac:

- a) Slobodno i nesustavno alternira dugi silazni akcent i starohrvatski akut u primjerima koji pripadaju istim kategorijama u kojima je u ishodišnom starohrvatskom jeziku stajao starohrvatski akut: *vràta* (*< vrāta*), *u brènti* (*< u brēnti*), *sādi* (*< sādi*), *desèten* (*< desēten*), *tāngo* (*< tāngo*), *vālcer* (*< vālcer*), *stāro* (*< stāro*), *Medāncìci* (*< Medāncīci*), *narānce* (*< narānce*), *žènske* (*< žēnske*), *dèšni* (*< dēsni*), *bārba* (*< bārba*), *sòrte* (*< sōrte*); *vež`vaju*, *kump`r*, *pl`vi*, *šèsti*, *kos`i*, *jedanājst*, *dvanājsti*, *pòlka*, *u cr`kvu*, *l`vi*, *m`h/m`h*, *brājde/brājde*.
- b) Akut se javlja pri pomaku siline s kratkoga akcenta:
- u otvorenoj ultimi na prednaglasnu duljinu: *trāvu* (*< trāvù*), *kolāci* (*< kolāč`i*), *bonbōni* (*< bonbōn`i*), *na p`tru* (*< na pīrù*), *kūmu* (*< A sg. kùmù*), *pomoč`tki* (*< pomoč`nik`i*). Taj pomak nije sustavan, u govoru alterniraju i primjeri u kojima pomaka nije bilo: *vīnà*, *vīnò*.
- c) Silina nije povučena u ovim primjerima:
- s kratkog akcenta u otvorenoj ultimi na prednaglasnu kračinu: *u sefò*, *po sefù*, *poli popà*.
 - s kratkog akcenta u zatvorenoj ultimi na prednaglasnu duljinu: *sād`it*, *sprēm`at*, *pīt`at*.
 - s kratkoga akcenta u zatvorenoj ultimi na prednaglasnu kračinu: *špric`at*, *zob`at*, *dan`as*, *nos`it*, *zak`on*
 - s kratkoga akcenta na središnjem slogu na predna-

glasnu duljinu: *napìs`ala*, *umìs`lo*, *nagovār`alo*, *plès`alo*

- s dugog silaznog akcenta u otvorenoj na prednaglasnu kračinu: *popà*, *namur`a*.

Škitača:

- a) Slobodno i nesustavno alternira dugi silazni akcent i starohrvatski akut u primjerima koji pripadaju istim kategorijama u kojima je u ishodišnom starohrvatskom jeziku stajao starohrvatski akut: *napāljen* (*< napāljen*), *jāji* (*< G pl. jāji*), *pòjde* (*< pójde*), *do vrāti* (*< do vrāti*), *stāvlja* (*< stāvlja*), *fūrme* (*< fūrme*), *tòrte* (*< tōrte*), *p`nce* (*< p`nce*), *māli* (*< māli*), *pront`vaju* (*< pront`vaju*), *pòjti* (*< pójti*), *kānte* (*< A pl. kānte*); *uglāvno/uglāvno*, *cr`kvu/cr`kvu*, *um`si*, *zam`si*, *mlāde*, *zav`tjaju*, *b`li* (*pri-djev*).
- b) Akut se javlja pri pomaku siline s kratkoga akcenta u dvije kategorije:
- u otvorenoj ultimi na prednaglasnu duljinu: *u mūku* (*< mukù*), *mūka* (*< mūkà*), *b`tle* (*< bīlè*) (*Npl. pri-djev*), *uglènje* (*< uglēnjè*), *krštēnja* (*< krštēnjā*), *kolāci* (*< kolāč`i*), *fūži* (*< fūž`i*), *fūže* (*< fūžè*), *b`la* (*< bīlā*), *pūti* (*< pūt`i*), *kūma* (*kūmà*).
 - u otvorenoj ultimi na prednaglasnu kračinu: *vòda* (*< vodā*), *dòbro* (*< dobrò*), *pèče se* (*< pečè se*), *žèna* (*< ženà*).
- c) Silina nije povučena u ovim primjerima:
- s kratkog akcenta u zatvorenoj ultimi na prednaglasnu duljinu: *lajanj`aròn*
 - s kratkoga akcenta na središnjem slogu na prednaglasnu duljinu: *primìs`iti*, *stāvjl`ali*, *plès`ati*
 - s dugog silaznog akcenta u otvorenoj i zatvorenoj ultimi na prednaglasnu kračinu: *kisà*, *vodè*, *lanc`un*.

ZAKLJUČAK

Prema dobivenim rezultatima, o akcentskom sustavu barbanskih mjesnih govora možemo zaključiti sljedeće:

A. U svim ispitanim mjesnim govorima alternira dugi silazni akcent sa starohrvatskim akutom na starim mjestima. Tu su svi mjesni govori ujednačeni.

B.a. U svim se govorima dešava pomak s otvorene ultime na prednaglasnu duljinu, a na novom se mjestu javlja starohrvatski akut. Kod toga se razlikuju dvije skupine:

1. u prvaj je takav pomak usustavljen, provodi se bez iznimke: Ba, Bo, JK, Ma, Or, Pu, Šk.

2. drugoj skupini pripadaju mjesni govori u kojima takav pomak još nije posve usustavljen te se javljaju alternacije s primjerima bez pomaka siline: Hr, Pe, Re, Sa, Su, Dm/Go.

U jednoj skupini govora ovaj se pomak prenio i na središnji slog te je pomak siline nesustavno zahvatio i središnji slog pod kratkim akcentom s kojega se silina prenosi na prednaglasnu duljinu. Primjeri s pomak-

Sl. 4: Tradicionalna "trka na prstenac". Barban 1998.

Fig. 4: The traditional "ring race". Barban 1998.

nutom silinom u ovoj kategoriji u pravilu alterniraju s primjerima u kojima pomak siline nije proveden: Dm/Go, Hr, Re, Sa.

B.b. U dijelu govora pomak siline je zahvatio i kratki akcent u otvorenoj ultimi s kojega se silina prenosi na prednaglasnu kračinu. Tu se razlikuju tri skupine:

1. u kojoj se na novom mjestu na prednaglasnoj kračini ostvaruje starohrvatski akut: Bo, Dm/Go, Hr, Ma, Or, Pe, Pu, Re, Šk, to je skupina s tzv. *kanovačkim duljenjem*.

2. skupina u kojoj se na novom mjestu na prednaglasnoj kračini realizira kratki silazni akcent. To je skupina *bez kanovačkog duljenja*: Ba, Bo, Dm/Go, JK, Pe

3. u kojoj prijenos siline s kratkog akcenta u otvorenoj ultimi na prednaglasnu kračinu nije proveden: Hr, Ma, Or, Pu, Re, Sa, Su, Šk.

Svi mjesni govori Barbanštine imaju *noviji troakcenatski sustav* budući da je pomak siline sustavno za-

hvatio barem jednu kategoriju i to prvu: kratki akcent u otvorenoj ultimi kojemu je prethodila prednaglasna duljina.

Čim se dogodio prvi sustavan pomak u jednoj kategoriji, takav se akcenatski sustav naziva novijim (vidi definiciju u Lukežić, 1990, 32).

Noviji su i oni akcenatski sustavi u kojima je sustavan pomak zahvatio i drugu kategoriju: kratki akcent u otvorenoj ultimi kojemu je prethodila prednaglasna kračina. U novije akcenatske sustave pripadaju i oni mjesni govori Barbanštine u kojima se počeo provoditi i nesustavan pomak siline s kratkog akcenta u središnjem slogu na prednaglasnu duljinu.

Svi su govori Barbanštine noviji, ali se mogu rangirati na one u kojima je pomak proveden samo u jednoj kategoriji, na one kojima je proveden u dvije te na one u kojima je proveden u dvije, a započeo u trećoj.

THE ACCENT SYSTEM OF THE LOCAL IDIOMS OF THE ISTRAN BARBAN LANGUAGE

Lina PLIŠKO

Faculty of Arts of Pula, Department of Croatic, HR-52100 Pula, I.M. Ronjgova 1

SUMMARY

During 1996-1997, the phenological and morphological characteristics of the local idioms were studied in the Istran council of Barban. The analysis of the accent system at fourteen accent points (Barban, Borinići, Dminići, Golašovo, Hrboki, Juričev Kal, Manjadvorci, Orihi, Petehi, Puntera, Rebići, Sankovići, Sutivanac and Škitača) has shown that all the local idioms of the Barban language have a recent triple accent structure.

Key words: Croatian, "čakavski" dialect, southwestern Istran or "štokavski-čakavski" dialect, dialects, accent, Istra, Barban

IZVORI I LITERATURA

- Barić, E. et al. (1995):** Hrvatska gramatika. Zagreb, Školska knjiga.
- Brozović, D. (1963):** O rekonstrukciji predmigracionog mozaika hrvatskosrpskih dijalekata. Filologija 4. Zagreb.
- Brozović, D., Ivić, P. (1988):** Jezik srpskohrvatski/hrvatskosrpski, hrvatski ili srpski. Zagreb, Jugoslavenski leksikografski zavod "Miroslav Krleža".
- Hraste, M. (1964):** Govori jugozapadne Istre. Zagreb, Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti.
- Lukežić, I. (1988):** Jezična struktura u Balotnim pjesmama. Poseban otisak iz XVI. knjige Zbornika Znanstvenog skupa "Susreti na Dragom kamenu". Pula.
- Lukežić, I. (1990):** Čakavski ikavsko-ekavski dijalekt. Rijeka, Izdavački centar Rijeka.
- Lukežić, I. (1996a):** Trsatsko-bakarska i crikvenička čakavština. Rijeka, Izdavački centar Rijeka.
- Lukežić, I. (1996b):** Prilog raspravi o genezi hrvatskih narječja. Fluminensia, 8. Rijeka.
- Lukežić, I. (1997):** Novi podatci za dijalekatsku kartu sjevernoga Hrvatskoga primorja, Istre i Like. Hrvatski dijalektološki zbornik, 10. Zagreb.
- Lukežić, I. (1998a):** Govori Klane i Studene. Crikvenica, Libellus.
- Lukežić, I. (1998b):** Razvoj i uspostava hrvatskoga jezika u starijim razdobljima. Suвременa lingvistika.
- Lukežić, I., Turk, M. (1998):** Govori otoka Krka. Crikvenica, Libellus.
- Małecki, M. (1930):** Przegląd słowiańskich gwar Istrji. Krakow, Polska akademja umiejętności.
- Małecki, M. (1935):** Slavenski govori u Istri. Jadranski kalendar.
- Moguš, M. (1967):** Za novu akcenatsku klasifikaciju u dijalektologiji. Zbornik za filologiju i lingvistiku, 10. Novi Sad.
- Moguš, M. (1971a):** Fonološki razvoj hrvatskoga jezika. Zagreb, Matica hrvatska.
- Moguš, M. (1971b):** O jedinstvu čakavske akcentuacije. Radovi Zavoda za slavensku filologiju, 12. Zagreb.
- Moguš, M. (1973):** Fonološki kriteriji za određivanje čakavskoga narječja. Filozofski fakultet u Zagrebu. Radovi Zavoda za slavensku filologiju, 13. Zagreb.
- Moguš, M. (1977):** Čakavsko narječje. Fonologija. Zagreb, Školska knjiga.
- Moguš, M. (1982):** Čakavština Opatijskog krasa. Filozofski fakultet u Zagrebu. Radovi Zavoda za slavensku filologiju, 17. Zagreb.
- Ribarić, J. (1940):** Razmještaj južnoslavenskih dijalekata na poluotoku Istri. Srpski dijalektološki zbornik, 9. Beograd.

KULTURNA STIČIŠČA - ŠOLSTVO IN JEZIK(-I)*
PUNTI D'INCONTRO CULTURALI - ISTRUZIONE E LINGUA(-E)
CULTURAL JUNCTURES - SCHOOL EDUCATION AND LANGUAGE(S)

* V tem tematskem sklopu so zbrani prispevki s posveta Jezikovna politika in šolstvo na narodnostno mešanih območjih Slovenske Istre in zamejstva (Koper, 15. maj 1998), organiziranega v okviru raziskovalnega projekta ZRS Koper "Nacionalno šolstvo in šolstvo narodnosti v narodnostno mešanih okoljih Slovenske Istre in v zamejstvu" (januar 1997 - december 1998), ter drugi prispevki, nastali v okviru istega projekta. Nosilka projekta je bila doc. dr. Lucija Čok.

pregledno izvorno znanstveno delo
prejeto: 1999-05-10

UDK 81'246.2: 371.3

JEZIKOVNA POLITIKA IN IZOBRAŽEVANJE

Lucija ČOK

Znanstveno-raziskovalno središče Republike Slovenije Koper, SI-6000 Koper, Garibaldijeva 18

Marina FURLAN PAHULJE

Znanstveno-raziskovalno središče Republike Slovenije Koper, SI-6000 Koper, Garibaldijeva 18

Vesna GOMEZEL MIKOLIČ

Znanstveno-raziskovalno središče Republike Slovenije Koper, SI-6000 Koper, Garibaldijeva 18

IZVLEČEK

Modeli dvojezičnega izobraževanja v svetu so v zadnjih petdesetih letih bili pogosto v središču političnih, družbenih in ekonomskih obravnav. V večini dežel zahodne Evrope je namreč v tem času prihajalo do postopnega uveljavljanja manjšinskih, pogosto tudi manj razširjenih jezikov, kar v različnih oblikah izobraževanja pomeni ohranjanje jezika in kulture narodnostnih manjšin. V srednji in vzhodni Evropi pa so na položaj posameznih etnij in posredno na vsebino njihovega družbenega in kulturnega delovanja vplivale tudi politične spremembe. Prispevek povzema nekatere izsledke raziskovalnega projekta Nacionalno šolstvo in šolstvo narodnosti v narodnostno mešanih okoljih Slovenske Istre in v zamejstvu, v katerem so raziskovalci ZRS Koper obravnavali modele nacionalnega šolstva in šolstva narodnosti v tem okolju. Pri tem jih je zanimalo, kako se deklarirana dvojezičnost v narodnostno mešanih območjih uveljavlja in ali so obravnavani modeli šolstva ustrezni ciljem te politike.

Ključne besede: dvojezičnost, modeli dvojezičnega izobraževanja, nacionalno šolstvo, šolstvo narodnosti, jezikovna politika, Slovenska Istra, zamejstvo

LA POLITICA LINGUISTICA E L'EDUCAZIONE

SINTESI

Negli ultimi cinquant'anni, i modelli d'istruzione bilingue nel mondo sono stati spesso al centro di dibattiti politici, sociali ed economici. In questo periodo, infatti, nella maggior parte dei paesi dell'Europa occidentale si è giunti ad una progressiva affermazione delle lingue minoritarie, spesso anche d'idiomi poco diffusi, che sotto varie forme d'istruzione, aiuta a conservare la lingua e la cultura delle minoranze etniche. Nell'Europa centrale ed orientale, la condizione delle singole etnie, e indirettamente i contenuti della loro attività sociali e culturali, sono stati influenzati anche dai cambiamenti politici. Il contributo raccoglie alcuni risultati del progetto di ricerca "La scuola nazionale e la scuola delle nazionalità nei territori nazionalmente misti dell'Istria slovena e antiche d'oltreconfine", nel quale i ricercatori del Centro di ricerche scientifiche di Capodistria hanno esaminato i modelli della scuola nazionale e della scuola delle nazionalità in quest'area. In quest'ambito erano interessati a vedere come si afferma il bilinguismo dichiarato dei territori nazionalmente misti e se i modelli educativi esaminati corrispondono ai fini di tale politica.

Parole chiave: bilinguismo, modelli d'istruzione bilingue, scuola nazionale, scuola delle nazionalità, politica linguistica, Istria slovena, l'oltreconfine

UVOD

Modeli dvojezičnega izobraževanja v svetu so v zadnjih petdesetih letih bili pogosto v središču političnih, družbenih in ekonomskih obravnav, kar je vplivalo na procese njihovega razvoja in postopke spreminjanja. V večini dežel zahodne Evrope gre za postopno uveljavljanje manjšinskih, pogosto tudi manj razširjenih jezikov (ang. minority and lesser used languages), kar v različnih oblikah izobraževanja pomeni ohranjanje jezika in kulture narodnostnih manjšin. V srednji in vzhodni Evropi pa so na položaj posameznih etnij in posredno na vsebino njihovega družbenega in kulturnega delovanja vplivale tudi politične spremembe.

V okviru raziskovalnega projekta *Nacionalno šolstvo in šolstvo narodnosti v narodnostno mešanih okoljih Slovenske Istre in v zamejstvu* pri ZRS Koper se je ugotavljalo, kako se deklarirana dvojezičnost v narodnostno mešanih območjih uveljavlja in če je model šolstva v šolah tega območja ustrezen ciljem te politike. V prvem letu projekta so raziskovalci (dr. Lucija Čok, dr. Milan Bufon, mag. Mateja Sedmak) pripravili gradivo elaborata, ki vsebuje:

- pregled dokumentov in norm, ki opredeljujejo model izobraževanja na narodnostno mešanem območju Slovenske Istre,
- refleksijo družbenih in političnih sprememb na šolstvo v teh okoljih,
- okvirne primerjave z deželami EU ter analitično predstavitev modela šole s slovenskim jezikom v zamejstvu,
- opis inovacijskega (integriranega) modela zgodnjega poučevanja italijanskega jezika kot drugega jezika na razredni stopnji osnovne šole (Nacionalno šolstvo, 1997).

Gradivo dopolnjujeta dve prilogi:

- primer integriranega poučevanja drugega jezika, poster objava v zborniku kongresa *Sport Science in a Changing World of Sport* v Copenhagnu,
- separat znanstvenega članka *Model učenja italijanskega jezika za slovensko učno prakso*, ki je izšel v *Annales* 8/96, Koper.

Uvod v razvojni raziskovalni projekt je analiziral nekatere najpomembnejše mednarodne dokumente in določila mednarodnega prava v zvezi s položajem manjšin. V posebnem poglavju so bili predstavljeni rezultati raziskave o položaju manjšinskih jezikov v okviru Evropske zveze (Euromosaic). Raziskava se ni omejila le na kvalitativni oris, ampak je oblikovala tudi posebno tipološko členitev različnih manjšinskih jezikov po stopnji dosežene enakopravnosti in razširjenosti v okviru širših procesov družbenega in ekonomskega preoblikovanja evropskega prostora in v njem prisotnih socialnih in jezikovnih skupin. V posebnem prispevku pa je predstavljen poskus definicije dvojezičnosti in medkulturnosti - ob individualnih in družbenih vidikih

sožitja med večinskim narodom in manjšino.

Opis dvojezičnih modelov v elaboratu se loteva dveh stvarnosti, in sicer izobraževanja Slovencev v Italiji in izobraževanja za dvojezičnost v Sloveniji, natančneje šolstva na narodnostno mešanem območju Slovenske Istre. Model večinskega šolstva v Slovenski Istri je le delno predstavljen, in sicer v posebnostih zgodnjega učenja/poučevanja drugega jezika (Čok, 1996, 225-240). Učinki inovacijskega procesa (1991-1994) na pouk italijanskega jezika kot drugega jezika so zanimivi za kurikularno prenovo slovenske osnovne šole.

Sodobne (evropske) družbe se soočajo s procesom svetovne globalizacije na eni in evropskih integracij na drugi strani. Slovenija kot država, ki še išče mehanizme zaščite lastnih interesov (nacionalnih, političnih, ekonomskih ...) in si vendar prizadeva ustvariti razmere, ki bi ji omogočile učinkovito vključevanje v evropske integracijske procese, naj bi izkušnje urejanja narodnostno mešanih okolij čim bolj koristno uporabila. Ta okolja predstavljajo namreč laboratorij, v katerem se teoretične podmene o kulturnem in etničnem sožitju pretvarjajo v stvarno dejstvo. Kakšna naj bo torej vloga šole v narodnostno mešanih okoljih glede na posledice globalizacijskih in integracijskih procesov, v katere se bo vključevala Slovenija?

Vsebine, ki so jih raziskovalci zaradi skopo odmerjenih sredstev preučevali predvsem ekstenzivno, so razprle razsežnosti šolstva v narodnostno mešanih okoljih, ki bi jih bilo potrebno podrobneje preučiti. Področja, ki so še potrebna dopolnitev, so predvsem:

1. Specifika narodnostno mešanih okolij: enotnost kulturnega in etničnega prostora in omejitveni dejavniki, dnevne migracije in šolstvo, funkcija šole v procesu ohranitve družbenih in kulturnih vrednot ipd.
2. Posebnosti šolskih modelov: vključevanje v šolanje in prehajanje vpisanih generacij v lokalnem, regionalnem in nacionalnem šolstvu, vpliv reformnih posegov na položaj in vlogo šolstva narodnosti v širšem okolju, eksperimentalno uvajanje novih (preizkušenih) modelov v našo šolsko prakso (model šole Špeter Slovenov).

3. Kvaliteta pouka: spremljanje učinkov novih kurikulov na kvaliteto pouka, zakonski predpisi in posebnosti šolstva v narodnostno mešanih okoljih, vsebinske prilagoditve posameznih področij (jeziki, družboslovni in vzgojni predmeti), novosti pri pouku drugega jezika (jezikovni portfolijo, poučevanje vsebin v drugem jeziku).

Da bi nekatere ugotovitve in delovne hipoteze preverili v praksi, je skupina raziskovalcev, ki so se ji pridružili še raziskovalki mag. Marina Furlan Pahulje in Vesna Gomezel Mikolič (ZRS Koper) ter strokovnjaki Zavoda Republike Slovenije za šolstvo - Enota Koper (Mirko Zorman, dr. Luciano Monica, Neva Šečerov), organizirala 15. maja 1998 v Kopru delovni posvet Jezikovna politika in šolstvo na narodnostno mešanih območjih. Udeleženci posveta so na osnovi izhodišč o

jezikovni politiki in šolstvu ter različnih šolskih modelih v narodnostno mešanih okoljih Slovenije in v zamejstvu prišli do pomembnih zaključkov oziroma razmišljanj, ki jih navajamo v nadaljevanju. K obravnavnim temam so poleg domačih raziskovalcev veliko doprinesli tudi Colin Williams s prispevkom Dvojezično šolstvo v korist evropski demokraciji - primer Walesa, Bojan Brezigar s prispevkom Evropski standardi zaščite jezikovnih manjšin in Živa Gruden s prispevkom o dvojezični osnovni šoli Špeter Slovenov.¹

JEZIKOVNA POLITIKA IN ŠOLSTVO

Jezikovno načrtovanje je oblikovanje družbene organizacije, ki se udejanja v družbenem položaju jezikov in v dinamiki njihove rabe znotraj jezikovnega korpusa. Jezikovnemu načrtovanju sledi stopnja njegovega udejanjanja v izobraževanju in v kultiviranju posameznika ter družbe.

Načrtovanje jezikovne politike, jezikovne enakopravnosti in uravnavanje obojega ureja država z ustavo in s posebnimi zakoni. Slovenija ureja s svojo ustavo temeljne pravice manjšin. Poseben zakon, ki je v pripravi, pa bo podrobneje opredelil pravice in dolžnosti manjšin ter večinskega naroda. Družbena volja, ki spodbuja odprt način doživljanja narodnostne in kulturne raznolikosti, pa se dokazuje v organizaciji šolskega sistema. Šola v narodnostno mešanem okolju opravlja svojo vzgojno in izobraževalno vlogo ne le z mehanizmi sožitja med večino in manjšino, pač pa tudi s tem, da izobražuje pripadnike večinskega naroda za življenje tako, da jim omogoča svobodno izbiro poti za uresničevanje osebnih in družbenih potreb.

V srednji Evropi so se v 90-ih letih politične in ekonomske razmere precej spremenile, v narodnostno mešanem prostoru zahodne Slovenije pa je koncept izobraževanja nespremenjen. Na osnovi tega se odpira vprašanje, ali je potemtakem prišlo do določenega neskladja, in če je, v čem to neskladje je in kako ga odpraviti.

ŠOLSKI MODELI NARODNOSTNO MEŠANIH OKOLIJ SLOVENIJE

Izhodišča, ki uravnavajo strukturo manjšinskega telesa se določajo po pripadnostnem - osebnostnem in po ozemeljskem - avtohtonskem načelu. Slovenija je v odnosu do svojih manjšin izbrala avtohtonsko načelo, kar pomeni, da pripadnikov narodnostnih skupnosti ne prešteva po njihovi opredelitvi, pač pa upošteva njihovo izvorno pravico do pripadnosti k drugi etniji.

Modela šolskega sistema, ki naj bi v vsebinah in organizaciji vzgoje dosegala sožitje med večino in manjšino ter zagotavljala pravice avtohtonih manjšin, sta v Sloveniji dva: prekmurski in obalni. Njuna različnost je posledica tradicije izobraževanja skozi zgodovino, politične volje večine ter razmerja moči med večino in manjšino. Ne glede na to, pa imata modela podobne izhodiščne cilje in bi se zato v določenih potezah lahko zgledovala drug pri drugem.

ŠOLSKI MODEL IN INAČICE SLOVENSKEGA ŠOLSTVA V ZAMEJSTVU

Področje slovenskega šolstva v zamejstvu (Italija) je urejeno s posebnim državnim zakonom. To pomeni, da je v slovenskih državnih šolah učni program povsem identičen tistemu v večinskih, prav tako državnih šolah, s to razliko, da je v njih učni jezik slovenščina in da še italijanščino poučuje kot predmet od prvega razreda osnovne šole dalje, medtem ko se obrnjeno, v večinskih šolah, slovenščine ne poučuje. Zaradi tega so šole s slovenskim učnim jezikom edini posredovalci slovenskega jezika in kulture v izobraževalnem procesu v zamejskem okolju.

Zasebno šolstvo, npr. dvojezična osnovna šola v Špetru Slovenovem (San Pietro al Natissone), je razvila poseben model, s katerim uresničuje potrebe po izobraževanju v obeh jezikih in razvija poleg izvirnega jezika in kulture tudi medkulturne vrednote.

SKLEPI

Evropa različnih kultur, narodov in narodnostnih skupnosti se bo ohranila le, če bo temeljna vez stičnih in sožitvenih lastnosti dovolj močna. Mnogi skupni evropski dokumenti poskušajo postaviti izhodišča razmeram, ki naj bi v večinskih okoljih ohranjala različnost jezikov in posebnosti kultur manjšinskih skupnosti. Večina evropskih držav vgrajuje v šolske reforme medkulturne vsebine in oblike izobraževanja za večjezičnost. Ta sicer ni vselej le avtohtona večjezičnost, vendar je pomen manjšinskih in sosedskih jezikov vselej izpostavljen.

Reforme slovenskega šolstva ni mogoče avtomatsko prenesti na manjšinsko šolstvo. Prilagojene vsebine kurikulumov, ki naj pripomorejo k ohranitvi kulturne in jezikovne različnosti narodnostno mešanih okolij, je potrebno izvajati tako v večinskem kot v manjšinskem šolstvu. Komunikacija med obema vrstama šolstva pa usiha.

Za uspešno izvajanje reforme šolstva v Sloveniji je potrebno poleg splošnih preučevanj stanja² izdelati tudi

1 Vsi trije prispevki so objavljeni v nadaljevanju tega tematskega sklopa.

2 Gre za obe inačici raziskave Nacionalno šolstvo in šolstvo narodnosti v narodnostno mešanih okoljih, ki so ju ločeno opravili pri Znanstvenem inštitutu Filozofske fakultete v Ljubljani in ZRS Koper (Modeli izobraževanja ZIFF; Nacionalno šolstvo ZRS).

razvojne naloge organizacijskih in didaktičnih vsebin šolstva v narodnostno mešanih okoljih Slovenije. Alternativni modeli za to šolstvo nastajajo v trenutkih nuje reševanja zapletov na družbeni in politični ravni. V prenovi šolstva v Sloveniji, ali vsaj ob njenem začetnem uvajanju, so se variante in rešitve za šolstvo na narodnostno mešanih območjih odložile na poznejši čas in s svojim zamikom povzročile zmedo v šolski praksi.

Poznavanje kultur svojih sosedov, pogoji za sodelovanje med strokovnjaki, izmenjave blaga in kapitala so tesno vezani na obvladovanje jezikov. Okolja z večjezičnim prebivalstvom imajo izkušnje, ki so prenosljive in dragocene. Občutljivost za ohranjanje identitete malih narodov in manjšin v teh okoljih naj ne bi vzgajali na novo, saj naj bi se izkazala v vseh oblikah sobivanja. Če naj je temu tako, se mora demokratično načrtovanje jezikovne in kulturne politike neposredno zrcaliti v šolskih programih.

Šolstvo na narodnostno mešanih območjih naj bi z vidika sociološko-jezikovnih vprašanj tako imelo dvojno funkcijo:

1. omogočati učencem spoznavanje avtohtonih kultur in njihovih jezikov na takšnih območjih (materne jezika in jezika(-ov) okolja);

2. sooblikovati ustrezen odnos do lastne kulture in jezika in drugih avtohtonih (ter neavtohtonih) kultur in jezikov.

Na območju zahodnega dela slovenskega kulturnega prostora, kjer se ob slovensko-italijanski meji stikata dve kulturi in dva jezika, je prav gotovo potrebno upoštevati obe funkciji šolstva v tem prostoru. Medtem ko je prva naloga s primerno jezikovno in šolsko politiko (z izbiro ustreznih učnih predmetov, tedenskim številom ur posameznih predmetov in primernimi učnimi programi) na nek način lažje izvedljiva, pa je izvajanje druge naloge zaradi same narave problema veliko bolj kompleksno in poleg šole vključuje celotno družbeno okolje posameznika ali družbene skupine.

Skrb za načrtno izvajanje druge naloge je potrebna še posebej zato, ker se v šoli, čeprav je jezik že sam po sebi pomemben del kulture, pri poučevanju le-tega ne prenašajo nujno tudi druge vrednote te kulture. To pa bi glede na zelo pestro etnično sestavo geografsko zelo majhnega prostora vsekakor bilo pomembno, če nečemo, da se večkulturnost (multikulturnost) izrodi iz ideala v navadno modno puhlico. Učenci in dijaki se morajo zavedati, zakaj se - če se - učijo drugega jezika oz. jezika okolja, spoznati morajo kulturo in družbenozgodovinski razvoj naroda, ki sobiva ob njegovem lastnem. Samo tako si bodo lahko oblikovali ustrezen odnos do le-tega in sprejeli načela večkulturnosti. Poleg tega je pomembno, da večkulturnost kot družbeno vrednoto sprejmejo vsi evropski in drugi narodi, ne pa samo manjšine oz. manjši narodi.

Druga naloga šole je še pomembnejša in težavnejša, če upoštevamo prisotnost številnih otrok iz mešanih

zakonov in/ali otrok, katerim šolski učni jezik ni materinščina (na nekaterih slovenskih osnovnih šolah na Tržaškem je takih otrok čedalje več). Pri tej populaciji je namreč oblikovanje narodnostne identitete še bolj zapleten proces.

Seveda se šola v zvezi z omenjenimi vprašanji sooča s celo vrsto problemov, kot so neustrezni učni programi, pomanjkanje primerne učiteljskega kadra, neustrezni učbeniki, bodisi po vsebinski bodisi po metodični plati, neustrezni prevodi učbenikov itd.

Pri tem pa mora šola nujno upoštevati vzgojo v družini in druge dejavnike v ožjem in širšem okolju (TV in druga sredstva javnega obveščanja, kulturne in druge javne prireditve, vpliv pomembnih osebnosti, informatika, literatura itd.), ki sooblikujejo obravnavani odnos. Na področju družinske vzgoje se zastavlja vprašanje, koliko na oblikovanje identitete vplivajo starši, koliko pa si jo izoblikuje vsak posameznik sam oz. pod vplivom različnih zunanjih dejavnikov, bodisi v otroških bodisi v kasnejših zrelih letih. Učitelji namreč opozarjajo, da bi večjo vlogo pri odločanju, npr. na katero šolo (slovensko ali italijansko) naj se otrok vpiše, morali imeti otroci oz. mladostniki sami, saj se starši včasih odločajo v nasprotju z otrokovimi potrebami in željami in tudi na škodo lastne in otrokove narodnostne opredelitve.

Zaradi tako raznovrstnih dejavnikov in nenačrtnosti pozornosti, ki jo tem vprašanjem posveča šola, so lahko tudi rezultati, ki jih šola na tem področju pričakuje, drugačni od pričakovanih. Tako imamo na italijanskih manjšinskih šolah v Sloveniji dijake, ki se med seboj raje pogovarjajo slovensko kot pa italijansko, in, obratno, na slovenskih šolah v Italiji dijake, ki medsebojno raje komunicirajo v italijanščini kot pa v slovenščini. Ne eni ne drugi se narodnostno ne identificirajo v celoti s svojo matično narodnostjo. Specifično za dijake slovenske manjšine v Italiji je tudi to, da sami sebe dojemajo kot pripadnike posebne etnične skupine, tj. "zamejskih Slovencev", ne čutijo pa identifikacije s Slovenci v matični državi. Številni šolarji na slovenskih šolah tako v Sloveniji kot v Italiji pa bolj kot lastno cenijo italijansko kulturo, kar je povezano tudi z večjim pritokom informacij, ki jih dijaki dobijo iz italijanskih medijev, predvsem s televizije.

Vprašanje dvojne funkcije šolstva se še razširi, če šolstvo na narodnostno mešanih območjih opazujemo z vidika bližnje evropske integracije. Ob predpostavki, da bo v evropski integraciji vedno večjo vlogo zavzemal angleški jezik, se odpirata dve vprašanji:

- vprašanje statusa avtohtonih jezikov v odnosu do angleščine kot jezika mednarodne komunikacije;

- vprašanje pomena in nove vloge sedanjih manjšinskih šol, saj današnje manjšine po ukinitvi meja v združenih Evropi ne bodo več imele enakega statusa kot doslej.

Gre torej za vprašanje evropeizacije manjšinskih šol in multikulturne vzgoje v območjih kulturnega stika. V

prihodnosti bo v zvezi s tem potrebno razmisliti naslednje: ali naj se ta vzgoja razširi na celotno območje kulturnega stika ali naj ostane omejena le na ozemlje, kjer je zgodovinsko prisotna avtohtona manjšina; kakšne so lahko posledice evropeizacije šolske problematike v okoljih s posebnimi kulturnimi lastnostmi na podružbljanje manjšinskih jezikov in njihov prenos iz šolskih

struktur v družbo, se pravi v družine in stvarno okolje; kateri naj bodo najprimernejši šolski in izobraževalni organizacijski modeli v večjezičnih in manjšinskih okoljih glede na položaj šol, ki ponujajo pouk manjšinskih jezikov v manjšinski družbi in manjšinskem organizacijskem sistemu, hkrati pa so usmerjene v državni, meddržavni in širši mednarodni kontekst.

LANGUAGE POLICY AND EDUCATION

Lucija ČOK

Science and Research Centre of the Republic of Slovenia Koper, SI-6000 Koper, Garibaldijska 18
Marina FURLAN PAHULJE

Science and Research Centre of the Republic of Slovenia Koper, SI-6000 Koper, Garibaldijska 18
Vesna GOMEZEL MIKOLIČ

Science and Research Centre of the Republic of Slovenia Koper, SI-6000 Koper, Garibaldijska 18

SUMMARY

Models of bilingual education in the world have often been subject to political, social and economic discussions for the last fifty years. In most West European countries there has been a gradual assertion of minority languages often also lesser used languages, which preserves the language and culture of national minorities by different forms of education. However, in Central and Eastern Europe the political changes have had influence on the position of individual ethnic groups and indirectly on the contents of their social and cultural activities. The article summarizes some findings of the research project National Education and Education of the Nationality in Nationally Mixed Areas of Slovene Istra and Abroad, in which the researchers of ZRS Koper dealt with the models of national education and education of the minority in this area. They were interested in how the declared bilinguism in nationally mixed areas is asserted and if the models of education discussed are appropriate to the goals of this policy.

Key words: bilinguism, models of bilingual education, national education, education of minority, language policy, Slovene Istra, abroad

VIRI IN LITERATURA

Bernjak, E. (1990): Kontrastivna obravnava dvojezičnosti s posebnim poudarkom na slovensko-madžarsko dvojezičnost na narodnostno mešanem območju Prekmurja (Contrasting study of bilingualism, with special emphasis on the Slovene-Hungarian bilingualism in the ethnically mixed Prekmurje region). Magistrska naloga. Ljubljana, Filozofska fakulteta.

Coupland, N., Jaworski, A. (eds) (1997): Sociolinguistics. A Reader and Coursebook. London, Macmillan Press Ltd., New York, St. Martin's Press, Inc.

Čok, L. (1996): Model učenja italijanskega jezika za slovensko učno prakso. Annales, 8. Koper.

Kaučič Baša, M. (1993): Jezik okolja in jezik šole: Jezikovna politika v Italiji. V: Štrukelj, I. (ur.): Jezik tako in drugače. Zbornik. Ljubljana, Društvo za uporabno jezikoslovje.

Modeli izobraževanja ZIFF - Modeli izobraževanja v etnično in jezikovno heterogenih okoljih. Analiza strukturnih elementov za izbiro modelov izobraževanja v slovenskem etničnem prostoru. Nosilka: dr. Albina Nečak Lük. Raziskovalno poročilo. Ljubljana, Znanstveni inštitut Filozofske fakultete, november 1999.

Nacionalno šolstvo ZRS - Nacionalno šolstvo in šolstvo narodnosti v narodnostno mešanih okoljih Slovenske Istre in zamejstva. Nosilka: dr. Lucija Čok. Poročilo MŠŠ za leto 1997. ZRS Koper.

Nečak-Lük, A. et al. (1998): Medetnični odnosi v slovenskem etničnem prostoru. Izsledki projekta. Ljubljana, Inštitut za narodnostna vprašanja.

Ochs, E. (1997): Cultural Dimensions of Language Acquisition. V: Coupland, N., Jaworski, A. (eds): Sociolinguistics A Reader and Coursebook. London, Macmillan Press Ltd., New York, St. Martin's Press, Inc., 430-437.

Pogorelec, B. (1993): Jezikovna politika in jezikovno načrtovanje pri Slovencih - zgodovina in sodobni vidiki. V: Štrukelj, I. (ur.) (1993): Jezik tako in drugače. Zbornik.

Ljubljana, Društvo za uporabno jezikoslovje Slovenije, 2-17.

Siegel, H. (1998): Multiculturalism and the Possibility of Transcultural Educational (and Philosophical) Ideals. The School Field, IX, 1/2. Ljubljana, 5-32.

Taylor, C. et al. (1992): Multiculturalism and "The Politics of Recognition". Princeton, New Jersey, Princeton University Press.

original scientific paper
received: 1999-01-14

UDC 811:339.97
342.7:811

LINGUISTIC AND BIOLOGICAL DIVERSITY, THE 'FREE MARKET' AND THE FUTURE OF THE PLANET - DO LINGUISTIC HUMAN RIGHTS IN EDUCATION HAVE ANY POWER?¹

Tove SKUTNABB-KANGAS

Roskilde Universitetscenter, DK-4000 Roskilde, Postboks 260

ABSTRACT

Languages are today being killed faster than ever before in human history. Biodiversity on the one hand and linguistic and cultural diversity on the other hand are correlated, and there is mounting evidence that there might be a casual relationship, a human-environment coevolution. An active agent is killing languages faster than ever is the triumphalist proclamation of the "free" market system as a necessary and positive concomitant of globalisation. Homogenisation and monocultural efficiency cause stress on both nature and people and participate in killing diversity. The consciousness industry, schools and media, are the main direct agents of linguistic genocide in education.

The purpose of international human rights law is to act as correctives to the free market, to overrule the law of supply and demand and remove price-tags from people and from necessities for their survival. These include not only basic food and housing, but also basic civil, political and cultural rights. Linguistic human rights, especially in education, a necessary precondition for preservation of linguistic diversity, are at present completely insufficient for protecting and maintaining linguistic diversity, despite some recent positive developments.

Key words: linguistic diversity, linguistic human rights, economic globalisation, redistribution of resources, civil society, linguistic genocide, linguisticism

DIVERSITÀ LINGUISTICA E BIOLOGICA, LIBERO MERCATO E FUTURO DELLA TERRA - I DIRITTI LINGUISTICI DELL'UOMO HANNO UN MINIMO D'INFLUENZA NEL SETTORE DELL'ISTRUZIONE?

SINTESI

Oggi le lingue spariscono più velocemente che in qualsiasi altro periodo della storia umana. La varietà biologica da una parte e quella linguistica e culturale dall'altra sono interdipendenti, come dimostrato da molti esempi relativi ad un rapporto esemplare, la coevoluzione uomo-ambiente. L'affermazione trionfale del sistema di "libero" mercato, accompagnatore indispensabile e positivo della globalizzazione, fa sparire le lingue molto più in fretta di un tempo. L'omogeneizzazione e la monocultura incidono sulla natura e sugli uomini e contribuiscono all'eliminazione delle differenze. La coscienza, le scuole e i mass media sono i responsabili diretti del genocidio linguistico nel campo dell'istruzione.

¹ Thanks are due to my husband and colleague Robert Phillipson (see Phillipson, 1992; Phillipson, 1999).

La legge internazionale sui diritti umani dovrebbe fungere da correttore nel libero mercato, avere il sopravvento sulla domanda e l'offerta ed eliminare il disvalore degli uomini e dei prodotti essenziali alla loro sopravvivenza. Non solo degli alimenti indispensabili e dell'abitazione ma anche dei fondamentali diritti civili, politici e culturali. I diritti linguistici che sono, specie nell'istruzione, condizione primaria per il mantenimento della varietà linguistica, sono attualmente, nonostante alcuni elementi positivi registrati di recente, del tutto insufficienti alla tutela e al mantenimento della varietà di lingue.

Parole chiave: diversità linguistica, diritto linguistico dell'uomo, globalizzazione economica, redistribuzione delle materie prime, società civile, genocidio linguistico, linguizzismo

LINGUISTIC, CULTURAL AND BIOLOGICAL DIVERSITY

Our environment consists of at least the following three parts, in addition to the **spiritual** environment: our **biological** environment, our **linguistic** environment and our **cultural** environment. The present diversity in all three areas is very seriously threatened by globalisation and by what is falsely called the 'free' market.

Today linguistic and cultural diversity are disappearing relatively **much much faster** than biological diversity. And languages are today being killed at a much faster pace than ever before in human history. Linguists agree that minimally 50% of today's oral languages will no longer be spoken in hundred years' time, and several linguists estimate that 90% of today's oral languages may be gone by the year 2100. And all sign languages are threatened. So what, some people could say. All linguists could give hundreds of reasons for why this should not be allowed to happen. I will present one that is less well known (for elaborations, see Maffi et al., in press; Skutnabb-Kangas, 1999, in press).

Linguistic and cultural diversity are as necessary for the existence of our planet as biodiversity. They are correlated: where one type is high, the other one is too. Languages, like all biological species, get thicker on the ground as you approach the equator. There are 'remarkable overlaps between global mappings of the world's areas of biological megadiversity and areas of high linguistic diversity', and likewise a 'correlation between low-diversity cultural systems and low biodiversity' (Maffi, 1996).

In Table 1, conservationist David Harmon (1995) compares **endemism** in language and in higher vertebrates (mammals, birds, reptiles and amphibians), taking the top 25 countries for both. Harmon has derived the figures for endemic languages from Grimes **Ethnologue** (1992)² and for species from WCMC (1992, 139-141). The countries which are on both lists are **BOLDED AND CAPITALISED**.

16 of the 25 countries are on both lists, a concurrence of 64%. According to Harmon, it is highly unlikely to be accidental, and he gives factors accounting for it which I do not have time to go into.

But the relationship between linguistic and cultural diversity on the one hand and biodiversity on the other hand is not only correlational. There seems to be mounting evidence that it might be causal. Ethnobiologists, human-ecologists and others have proposed 'theories of "human-environment coevolution"', including the assumption that 'cultural diversity might enhance biodiversity or vice versa' (Maffi, 1996) The foreseeable consequences of massive disruption of such long-standing interactions may lead the planet to a catastrophe. The United Nations Environmental Program (UNEP), one of the organisations behind the 1992 Rio Biodiversity conference, acknowledges the connection between biological resources and human resources. It has just produced a companion volume to the Rio biodiversity book, on **Cultural and Spiritual Values of Biodiversity**. In the chapter on Language Diversity (Maffi et al., in press), Luisa Maffi and I argue that the preservation of the world's linguistic diversity must be incorporated as an essential goal in any bioculturally-oriented diversity conservation program (from Executive Summary).

2 The so far most comprehensive total (and on-line searchable) listing of the world's (mostly oral) languages are in the 13th edition of *Ethnologue*, edited by Barbara F. Grimes (1996) of the Summer Institute of Linguistics; the latest estimates can be found in the updated 13th edition on the Web: <http://www.sil.org/ethnologue/>.

Tab. 1: Endemism in language and higher vertebrates: comparison of the top 25 countries.

Tab. 1: Endemizem v jeziku in pri višjih vretenčarjih: primerjave med vodilnimi 25 državami.

Endemic languages	Number	Endemic higher vertebrates species	Number
1. PAPUA NEW GUINEA	847	1. AUSTRALIA	1,346
2. INDONESIA	655	2. MEXICO	761
3. Nigeria	376	3. BRAZIL	725
4. INDIA	309	4. INDONESIA	673
5. AUSTRALIA	261	5. Madagascar	537
6. MEXICO	230	6. PHILIPPINES	437
7. CAMEROON	201	7. INDIA	373
8. BRAZIL	185	8. PERU	332
9. ZAIRE	158	9. COLOMBIA	330
10. PHILIPPINES	153	10. Ecuador	294
11. USA	143	11. USA	284
12. Vanuatu	105	12. CHINA	256
13. TANZANIA	101	13. PAPUA NEW GUINEA	203
14. Sudan	97	14. Venezuela	186
15. Malaysia	92	15. Argentina	168
16. ETHIOPIA	90	16. Cuba	152
17. CHINA	77	17. South Africa	146
18. PERU	75	18. ZAIRE	134
19. Chad	74	19. Sri Lanka	126
20. Russia	71	20. New Zealand	120
21. SOLOMON ISLANDS	69	21. TANZANIA	113
22. Nepal	68	22. Japan	112
23. COLOMBIA	55	23. CAMEROON	105
24. Côte d'Ivoire	51	24. SOLOMON ISLANDS	101
25. Canada	47	25. ETHIOPIA	88
		26. Somalia	88

Source: Harmon 1995, 14. Figures for Ethiopia include Eritrea. Reptiles are not included for USA, China and Papua New Guinea.

It is interesting, then, that loss of biodiversity has had massive attention all over the world - many people are worried about it. But few people talk of loss of linguistic diversity. Still, linguistic diversity is today disappearing relatively much faster than biological diversity, in the sense that the percentage of languages that will perish/be killed in the next century is larger than the percentage of all biological species that will be killed during the same time. As compared to the threat of languages (90% moribund, endangered, or threatened), the threat to biodiversity is 'relatively mild', according to Krauss (1992, 7). If we make a very simple calculation, estimating the rate of extinction with today's situation as the starting point, 90% of today's languages would according to Krauss be extinct in 100 years' time, whereas 20% of today's species would, according to a 'pessimistic realistic' estimate (Skutnabb-Kangas, 1999, chapter 2), and 2% according to an 'optimistic realistic' estimate. 'Preservation of the linguistic and cultural heritage of humankind' (one of Unesco's declared goals) has been seen by many researchers and politicians as a nostalgic primordialist dream (creating employment for

the world's linguists). The perpetuation of linguistic diversity is, on the contrary, a necessity for the survival of the planet, in a similar way to biodiversity.

LINGUISTIC HUMAN RIGHTS NEEDED TO MAINTAIN DIVERSITY

Some of the direct main agents for this linguistic (and cultural) genocide are parts of what we call the **consciousness industry: formal education** and the **mass media** (including television, 'cultural nerve gas' as Michael Krauss (1992, 6) has called it).

Language rights in education are central for the maintenance of languages and for prevention of linguistic and cultural genocide, regardless of whether this education happens in schools, formally, or in the homes and communities, informally, and regardless of whether and to what extent literacy is involved. Transmission of languages from the parent generation to children is **the** most vital factor for the maintenance of languages. Children must have the opportunity of learning their parents' idiom³ fully and properly so that they become (at least)

as proficient as the parents. Language learning in this sense has to continue at least into young adulthood, for many functions throughout life. When more and more children get access to formal education, much of their more formal language learning which earlier happened in the community, happens in schools. If an alien language is used in schools, i.e. if children do not have the right to learn and use their language in schools, the language is not going to survive because children educated through the medium of an alien language are not likely to pass their own language on to their children and grandchildren (as Pirjo Janulf (1998) has shown, see below). "Modernization" has accelerated the death/murder of languages which without formal education had survived for centuries or millennia. One of the main agents in killing languages is thus the linguistic genocide which happens in formal education, every time indigenous or minority children (or dominated group children even if they are a majority in terms of numbers) are educated in a dominant language.

For maintenance and development of languages, educational linguistic rights, including the right to mother tongue medium education, are absolutely vital. I would not hesitate in calling **educational language rights the most important linguistic human rights** if we are interested in maintaining linguistic and cultural diversity on our planet. One possible tool in maintaining and developing languages is to refer to linguistic human rights, when demanding mother tongue medium education. This of course presupposes that mother tongue medium education in fact IS a human right. In the following section I show what the situation is today.

My claim is that with few exceptions - and many of the exceptions are represented, for instance, in the European Bureau for Lesser Used Languages - most of the education that most indigenous peoples and most minorities in the world, including immigrant and refugee minorities, receive today, is a direct agent in murdering languages and cultures. States commit genocide in their educational systems. This happens according to two

definitions of linguistic genocide. Linguistic genocide sounds drastic. We need to define it. When the United Nations worked on the final draft of what was to become The Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide (E 794, 1948), a definition of **linguistic genocide** was included in Article III.1:

"Prohibiting the use of the language of the group in daily intercourse or in schools, or the printing and circulation of publications in the language of the group."

In the final vote in General Assembly, Art. III was voted down, and is NOT part of the final Convention (Capotorti, 1979). Still, the definition can be used. If we accept the claim that "prohibition" can be direct or indirect, it follows that if the minority language is not used as a medium of education in the preschool/school and if there are no minority teachers in the school, the use of the language is **indirectly** prohibited in daily intercourse/ in schools, i.e. it is a question of linguistic genocide.

But when Article 3.1 in the Genocide Convention was rejected, another Article still stayed in. The UN Genocide Convention still defines it as genocide if children in a group are forcibly transferred to another group. And this is also what happens in the more sophisticated type of linguistic genocide in education that the Western states are guilty of. I will give an example.

Pirjo Janulf defended her doctorate in Stockholm in September 1998. In her longitudinal study she had several bilingual and monolingual groups in Finland and Sweden, altogether 1,389 students. 411 Finland Swedish minority students from Åbo, Finland (Group A, my designation), participated. There were a total of 560 second generation Sweden Finns from Botkyrka, Sweden. 273 of them were in Finnish medium classes (FM) (group B) and 287 in Swedish medium classes (SM) (group C). There were also 'monolingual' control groups in both Finland (group D) and Sweden (group E). Questionnaires, tests and essays were used in 1980 and 1995. Reading and writing skills in both languages were compared. Table 2 (based on information given in Janulf, 1998) presents an overview of the groups:

Tab. 2: Overview of subjects in Janulf 1998.

Tab. 2: Pregled skupin po Janulfu (1998).

N	Group	Country	Mother tongue	Medium of education	Comments
A. N=411		Finland	Swedish	Swedish	
B. N=273		Sweden	Finnish	Finnish	
C. N=287		Sweden	Finnish	Swedish	
D. N=133		Finland	Finnish	Finnish	Controls
E. N=285		Sweden	Swedish	Swedish	Controls

3 Using the term 'idiom' (rather than 'language') signals that it really means 'what the parents speak (or sign)', regardless of whether this is called a language, a dialect, a sociolect, a vernacular, or whatever - it does not need to be the standard or official language of the area/country or the return in census, or be written. See Mühlhäusler, 1996 for insightful discussion on this.

I shall only mention two results from the study. The most bilingual group was A (those in a full maintenance programme, in an officially bilingual city in Finland where Swedish-speakers are a small minority). This minority group in Finland achieved better results on the Swedish tests than any other groups, including the Swedish-speaking Swedish-educated control group E in Sweden. Group A also had considerably better results in Finnish tests than group C, even if these are native speakers of Finnish. Compared to group B, group A students read Finnish just as well or better but wrote less well. Thus it is clear that a mother tongue medium maintenance programme for a minority, a programme which respects educational linguistic human rights, leads to high levels of bilingualism.

Secondly, in one sub-study, 41 former Sweden Finnish informants with an average age of 27 were revisited. Those who had been in the Swedish classes [group C] tended to let Swedish take over at home while those who had been in the Finnish classes [group B] used both languages. Sixteen of the former informants had children of their own. The language chosen when speaking to their children correlated with their own language skills and the language of their partner. **None of those who had been in the Swedish classes [C] spoke Finnish with their children.** Among those who were in Finnish classes [B] various combinations of languages were applied: 40% spoke Finnish, 25% spoke both languages and 33% spoke Swedish. Nearly 90% of those who had been in Finnish classes [B] wanted their children to learn Finnish in school.' (Janulf, 1998, Abstract)

Those minority children, Swedish-speakers in Finland, who receive most of their education through the medium of their own language while studying the dominant language as a second language, taught by bilingual teachers, become high level bilinguals, and can pass on their minority language to their children. Those minority children, Finnish-speakers in Sweden, who are in Finnish-medium education, can achieve this too. But those Finnish-speaking children in Sweden who received Swedish-medium education, speak Swedish to their children. Not one of them passes on their language to their children. This means that their children are forcibly transferred to another group, since the parents did not have any choice. The Swedish state and many local authorities in Sweden have repeatedly tried to prevent Finnish-medium education (Municio, 1994; Municio, 1996; Lainio, 1997; Skutnabb-Kangas, 1996a; Skutnabb-Kangas, 1998a). This is how states violate linguistic human rights of minority children and commit linguistic genocide.

In order to understand the background, I turn to the role of the state, not historically - there are many analyses of that - but today.

THE CONFLICTING ROLES OF THE STATE

Commodification, not human rights, seems to be the driving force of the world at the end of the millennium. Everything can be bought and sold. The economic concerns of so called investors overrule everything else. Material and virtual capital seem to be the means and the end, dominating our lives. What was first 'The Asian Crisis', then spreading to Latin America and Russia, is now all over, and it legitimates any number of drastic measures.

The role of the state in this crisis and in general seems to be extremely complex and contradictory. On the one hand - and this is the opinion of the director of the German Bundesbank, Tietmeyer⁴ - states are supposed to do everything in their power to maintain the confidence and trust of the investors, especially the transnational companies, otherwise these are scared away and the economic systems collapse. According to Tietmeyer the key task of the state today is to remove any obstacles to this confidence. This is why state leaders now confer in the IMF to help the transnationals.

Tietmeyer's claims are accepted at face value; he does not need arguments to support his claims. In his world, the investors are the only volatile element/force, and the states are their helpmates.

The actions by states are negative: to remove hurdles and obstacles for transnational corporations: to drop constraints to 'free' market, with the WTO (World Trade Organisation), MAI (Multilateral Agreement on Investment), etc., as instruments, to make capital flexible, to make workers replaceable, movable and controllable, i.e. **not** take any positive action but only remove constraints to capitalism (see articles in Mander, Goldsmith (eds.) 1996).

On the other hand, the states are supposed to guarantee the human rights of all their citizens. Can they do this? Is respecting human rights and guaranteeing them compatible with giving market forces free range?

Human rights, especially economic and social rights, are, according to human rights lawyer Katarina Tomaševski (1996, 104), to act as **correctives to the free market.**

The first international human rights treaty abolished slavery. Prohibiting slavery implied that **people** were not supposed to be treated as market commodities. ILO (The International Labour Organisation) has added that **labour** should not be treated as commodity. But price-tags

4 It was and is likewise the policy of both the Bush and Clinton as well as the Thatcher and Blair governments, all based on the neo-liberal Hayek and Friedman doctrines - see Spring 1998 for an overview in relation to education.

are to be removed from other areas too. Tomaševski claims (ibid., 104) that "The purpose of international human rights law is ... to overrule the law of supply and demand and remove price-tags from people and from necessities for their survival."

These necessities for survival include not only basic food and housing (which would come under economic and social rights), but also basics for the sustenance of a dignified life, including basic civil, political and cultural rights. In Johan Galtung's terms, it is not only material, somatic needs that are necessities for survival, but also non-material, mental needs (see Table 3):

Tab. 3: Types of basic needs and basic problems.
Tab. 3: Tipi osnovnih potreb in problemov.

TYPES OF BASIC NEEDS

vs

Impediments to their satisfaction

	DIRECT (intended)	STRUCTURAL (built-in)
Material needs (SOMATIC)	SECURITY vs Violence	WELL-BEING vs Misery
Non-material needs (MENTAL)	FREEDOM vs Repression	IDENTITY vs Alienation

(based on Galtung, 1988, 147)

Education is part of 'well-being' and 'identity', and a prerequisite for 'security' and 'freedom'. Education, including basic educational linguistic rights, is one of the necessities from which price-tags should be removed by the human rights system.

This means that it is the duty of each state, each government to create conditions under which people are able to provide these necessities for themselves. Many people cannot do this, some of the reasons being that the right to work is not a fundamental inalienable individual human right. Neither is the right to fair trade at a collective level. If people cannot provide the necessities themselves, it is the duty of governments, ac-

ording to human rights principles, to provide the necessities for those unable to do so themselves. If individual governments are unable to do so, it is the duty of the international community.

If this really happened, we would not need to worry about the fate of the world's languages. But it does not. Most states are either unwilling or unable to deliver - or both.⁵ The general unwillingness, especially by Western countries, becomes clear when scrutinizing the protection of educational language rights in some human rights instruments - which are, after all, signed and ratified by states (Skutnabb-Kangas, Phillipson, 1994; Skutnabb-Kangas, 1998b; Skutnabb-Kangas, 1999) - and I will do this in a moment. The capacity of states to deliver is partially eroded by the "free" market, by the restrictions on state sovereignty in the age of post-modernist globalisation.

The earlier tests of the sovereignty of a state had to do with to what extent the state had political control over the economy, the military, the culture; was self-sufficient and sovereign and could provide for its citizens (see also Hassanpour, 1999). The post-modernist state has no control over the traditional markers of sovereignty; sovereignty has disappeared or is shaky beyond repair. **Glocalisation** has replaced globalisation. There is a **globalisation** of finance & capital; they are extraterritorial. Everybody can buy the same tanks, i.e. military control has disappeared. And American culture is everywhere (see articles in Mander, Goldsmith, 1996).

Preservation of local law and order (the only area where states are 'sovereign') represents **localisation**. States use their power to control those who might want to prevent the removal of the obstacles to globalisation.⁶ Tietmeyer's investors are in Zygmunt Bauman's view (1997) interested in **weak but sovereign states**: states have to be weak in order not to be able to prevent the globalisation which multi- and transnationals need; on the other hand they have to be capable of securing the safety of international businessmen on the streets everywhere and to control workers, i.e. to have control over the state apparatuses for violence for internal purposes. Most wars today are intra-state wars, not wars between states.

The often quoted fact of the top 225 multimillionaires with as much liquid cash as the poorest 45% of the

5 One reason not discussed here is of course that even basic human rights do not apply to all humans, and very clearly not to most of those who are speakers of the most threatened languages. When the UN Universal Declaration of Human Rights was accepted, UN consisted of only 51 states, as compared to the present number of close to 200 states. But only a minority of the individuals living in those states were deemed "human" in the sense that the Universal Declaration should apply to them - the human beings in colonies and dependent territories were not "human", according to the vote in UN. In the same sense, migrants are not human today, according to Katarina Tomaševski (1997) - they have very few human rights and certainly no binding linguistic rights.

6 Zygmunt Bauman claims (1997) that if the globalisation of information levels out cultural differences and cultures in general, a policy of fragmentation implied in localisation on the other hand may favour differentiation. You can have whatever cultural values but still get Western tanks, computers, etc. There is a lack of cohesion, illogicality, in the policy.

population of the world together⁷ is just one example of increasing inequality, one of the consequences of structural changes in globalisation (one of the 'stress on people' factors in Figure 1). But instead of analysing the structural poverty, resulting from, among other factors, the structural unemployment inherent in the 'free markets', as a result of globalisation, the poor are constructed as being poor because of inherent deficiencies (among these lack of competence in dominant languages).

Now the poor are seen as structurally poor and unemployed, hence bad consumers, and under the 'free market' that is a crime. Criminalisation of poverty leads to the poor being legitimately controlled by the state (in the welfare state by social workers, and increasingly the police) and not 'helped'. Not ethnic cleansing but economic cleansing, townships, bantustans for the poor of the world. Thus the local state removes the obstacles for the globalising free market.

This is the answer of market forces to the post-modern problems of their own making. A human rights oriented answer could be different. According to our earlier analysis, one of the important tasks for states would be to guarantee the satisfaction of basic human needs for everybody. This could be done if human rights and economic rights came together, controlled by a democratic political process.

But in global **human rights policies** there is a conspicuous silence about economic and social (or welfare) rights, coupled with very vocal anti-welfare approaches (see examples in Pilger, 1998). In global and Western **economic policies**, human rights are hardly mentioned, except when legitimating economic benefits for the industrialised countries by referring to alleged (and often real) human rights violations in underdeveloped countries. Also, in renegotiating **political, military and economic alliances**, Western countries skilfully play the card of alleged human rights violations.⁸

Tomaševski sums it all up (1996, 100):

"the ideology of the free market has exempted economy from public control (sometimes even influence) and thus eliminated the basis for human rights, when these are understood as an exercise of political rights to achieve economic, social and cultural rights."

Globalising access to information **has** enabled counterhegemonic forces to ensure that there is growing sensitivity to human rights. But at the same time there is

also a growing inability to secure them by progressive forces in civil society. The gap between rhetoric and implementation is growing, with all the growing inequalities. Behind this lies the collapse of institutions of democratic political control of trade and capital. In this light, it is completely predictable that states commit linguistic genocide; it is part of the support to the homogenizing global market forces. In the last part of the paper, I will look at what happens to linguistic human rights in education in international and European human rights instruments. This strengthens the impression that especially Western states try to prevent the granting of binding linguistic human rights which could support diversity.

LINGUISTIC HUMAN RIGHTS IN EDUCATION IN INTERNATIONAL AND EUROPEAN HUMAN RIGHTS INSTRUMENTS

In many of the post-WW2 (Skutnabb-Kangas, Phillipson, 1994) human rights instruments, language is mentioned in the preambles and in general clauses, as one of the characteristics on the basis of which individuals are not to be discriminated against in their enjoyment of human rights and fundamental freedoms. The other original characteristics (from the joint Art. 2, Universal Declaration of Human Rights, and Art. 2.1, International Covenant on Civil and Political Rights) are "**race, colour, sex, religion, political or other opinion, national or social origin, property, birth or other status**". Later instruments have added **disability, economic status or any other social condition, ethnic origin, conviction, nationality, age and marital status**. The original and basic four (in the United Nations Charter, Art. 13) are "**race, sex, language, or religion**". This shows that language has been seen as one of the most important characteristics of humans in terms of their human rights.

But when we move from the lofty non-duty-inducing phrases in the preambles of the human rights instruments, to the real business, namely the binding clauses, and especially to the educational clauses, something very strange happens. There is a change of position. All or most of the **non-linguistic** human characteristics (race, sex, religion, etc) are still there and get positive rights accorded to them: the clauses or articles about

7 In 1997 3 families had more private property than 48 countries together and 225 billionaires as much as half the world's population. The poorest 48 countries, so called LDC's (Lest Developed Countries), have 0.4% of world trade. Taken together, the private assets of Microsoft director Bill Gates, the Walton family (owners of the supermarket chain Wal-Mart) and the Sultan of Brunei or the investor Warren Buffett (equally rich), are bigger than the Gross National Product of the 48 LDCs. The richest 225 individuals in the world (in 1995, 358 were needed) had in 1997 total assets equalling those of the poorest 2.5 billion people, some 45% of the world's population (source: Human Development Report 1998 from UNDP - United Nations Development Program).

8 The concept 'human rights' is often used in international relations arbitrarily and selectively by 'donor' governments so as to attempt to trigger 'democratic' elections or to sanction states that commit gross human rights abuses; in effect it is used as a political tool rather than a rigorous concept rooted in international law (Tomaševski, 1997).

them create obligations and contain demanding formulations, where the states are firm dutyholders and are obliged to ('shall') act in order to ensure the specified rights (i.e. positive rather than negative rights). Here modifications, opt-out clauses and sliding-scale alternatives are rare.

In binding educational clauses, however, one of two things can often be noted. Firstly, often language disappears completely, as, for instance, in the **Universal Declaration of Human Rights** (1948) where the paragraph on education (26) does not refer to language at all. Similarly, the **International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights** (adopted in 1966 and in force since 1976), having mentioned language on a par with race, colour, sex, religion, etc. in its general Article (2.2), does explicitly refer to 'racial, ethnic or religious groups' in its educational Article (13). However, it omits here reference to language or linguistic groups:

"... education shall enable all persons to participate effectively in a free society, promote understanding, tolerance and friendship among all nations and all racial, ethnic or religious groups..."

The European Convention on Human Rights and Fundamental Freedoms of 1950 is equally silent on not only language rights in education but even more general minority rights, says Patrick Thornberry:

"The Convention does not establish individual minority rights nor collective rights of minorities. Case-law has gradually mapped out what the Convention demands and permits (Thornberry, 1997, 348-349)."

Several new Declarations and Conventions to protect minorities and/or minority languages have been passed in the 1990s. But even in the new instruments strange things are happening in relation to language and the Articles about language rights in education. Even in new instruments language has been omitted. This is interesting in relation to racism definitions. It is very clear that crude biologically argued racism is no longer accepted as official ideology in any state - in its stead have come culturally/ethnically argued racism (ethnicism) and linguistically argued racism, linguicism.⁹ This should of course also be reflected in recent action-oriented definitions of racism. When the UN Centre for Human Rights in Geneva wrote a **Model National Legislation for the Guidance of Governments in the Enactment of Further Legislation against Racial Discrimination** for the UN Year Against Racism (1996), 'race, colour, descent, nationality or ethnic origin' were mentioned in the new definition of racism used, but there was no mention of language.

If language-related rights **are** included and specified,

the Article dealing with these rights, in contrast to the demanding formulations and the few opt-outs and alternatives in the articles dealing with other characteristics, is typically so weak and unsatisfactory that it is virtually meaningless. All or many of the other human characteristics are still there and get proper treatment and detailed, positive rights. The clauses about them create obligations and contain demanding formulations, where the states are firm dutyholders and 'shall' do something positive in order to ensure the rights; there are few modifications, few opt-out clauses and few alternatives on a gliding scale. Many of the other characteristics get their own specific conventions (e.g. conventions to prevent racism or sexism, or to guarantee freedom of religion). But not so for language, especially in education.

For example, in the **UN Declaration on the Rights of Persons Belonging to National or Ethnic, Religious and Linguistic Minorities**, adopted by the General Assembly in December 1992, most of the Articles use the obligating formulation 'shall' and have few let-out modifications or alternatives - except where linguistic rights in education are concerned. Compare, for example, the unconditional formulation in Article 1 with the educational Article 4.3:

"1.1. States *shall protect* the existence and the national or ethnic, cultural, religious and linguistic identity of minorities within their respective territories, and *shall encourage* conditions for the *promotion* of that identity.

1.2. States *shall* adopt **appropriate** legislative and other measures to achieve those ends.

4.3. States **should** take **appropriate** measures so that, **wherever possible**, persons belonging to minorities have **adequate** opportunities to learn their mother tongue **or** to have instruction in their mother tongue." (emphases added, '*obligating*' in italics, '**opt-outs**' in bold).

Clearly the formulation in Art. 4.3 raises many questions. What constitutes 'appropriate measures', or 'adequate opportunities', and who is to decide what is 'possible'? Does 'instruction in their mother tongue' mean through the medium of the mother tongue or does it only mean instruction in the mother tongue as a subject?

While the Charter demonstrates the unquestionably real problems of writing binding formulations which are sensitive to local conditions, just as in the UN Declaration above, its opt-outs and alternatives permit a reluctant state to meet the requirements in a minimalist way, which it can legitimate by claiming that a provision was not 'possible' or 'appropriate', or that numbers were not 'sufficient' or did not 'justify' a provision, or that it 'allowed' the minority to organise teaching of their language as a subject, at their own cost.

9 Linguicism: 'ideologies, structures and practises which are used to legitimate, effectuate, regulate and reproduce an unequal division of power and resources (both material and immaterial) between groups which are defined on the basis of language' (Skutnabb-Kangas, 1988, 13).

The Council of Europe **Framework Convention for the Protection of National Minorities** was adopted by the Committee of Ministers of the Council of Europe on 10 November 1994. We again find that the Article covering medium of education is so heavily qualified that the minority is completely at the mercy of the state:

"In areas inhabited by persons belonging to national minorities traditionally or in **substantial** numbers, **if there is sufficient demand**, the parties shall **endeavour to ensure, as far as possible and within the framework of their education systems**, that persons belonging to those minorities have **adequate** opportunities for being taught in the minority language **or** for receiving instruction in this language" (emphases added).

The Framework Convention has been criticized by both politicians and even international lawyers who are normally very careful in their comments, like Patrick Thornberry, Professor of Law at Keele University. His final general assessment of the provisions, after a careful comment on details, is:

"In case any of this [provisions in the Convention] should threaten the delicate sensibilities of States, the Explanatory Report makes it clear that they are under no obligation to conclude 'agreements', and that the paragraph does not imply any official recognition of the local names. Despite the presumed good intentions, the provision represents a low point in drafting a minority right; there is just enough substance in the formulation to prevent it becoming completely vacuous" (Thornberry, 1997, 356-357).

A still more recent attempt to promote language rights, a draft Universal Declaration of Linguistic Rights, accepted in Barcelona in June 1996 and handed over to UNESCO, also suffers from similar shortcomings even if it for several beneficiaries (**language communities** and, to some extent, **language groups**) represents great progress in relation to the other instruments described. Still, indirectly its education section forces all others except those defined as members of **language communities** (which roughly correspond to national territorially based minorities) to assimilate. For all others, only education in the language of the territory is a positive right, i.e. not education in their own language. There is no mention of bilingual or multilingual territories in the Declaration. Every territory seems to have only one "language specific to the territory", i.e. territories are seen as monolingual. This means that for those who speak a language other than the language of the territory, education in their own language is not a positive right. In addition, the Declaration grants members of language communities the right to "the most extensive possible command" of any **foreign** language in the world, whereas the rights granted to "everyone" include only the right to "oral and written knowledge" of one's **own** language. This is clear in a comparison of the formulations at the end of Article 26 on language communities with Article 29 which

spells out the (negative) right of "everyone":

"All language communities are entitled to an education which will enable their members to acquire a full command of their own language, including the different abilities relating to all the usual spheres of use, as well as **the most extensive possible command of any other language** they may wish to know" (Art. 26 on rights of language communities).

"1. Everyone is entitled to receive an education **in the language specific to the territory where s/he resides**.

2. This right does not exclude the right to acquire **oral and written knowledge of any language** which may be of use to him/her as an instrument of communication with other **language communities**. (Art. 29 on rights of "everyone", my emphases).

Besides, Art. 29.2 is formulated so as to suggest that "everyone's" own language can be learned only if it is a useful instrument when communicating with other language communities. This means that it could in principle be excluded if it is not known by any entity defined as a language community, or if it is not used as a **lingua franca** between people where some represent language communities. If it is 'only' known and/or used by language groups or by individuals representing "everybody" it can be excluded from any provision in Article 26. 81% of all the world's languages are endemic, according to Harmon (1995).

It is likely that the lack of rights in the education section will force all those not defined as members of language communities to assimilate. This interpretation of indirect assimilation through education is strengthened when looking at the reservations in Articles which otherwise might grant "everyone" more language rights. According to Art. 23.4, ... "everyone has the right to learn any language". "Any language" could also be interpreted as the mother tongue of those who otherwise are not granted positive mother tongue learning rights - except that this right prevails only "within the context of the foregoing principles" (Art. 23.4) which support only the languages and self-expression of language communities, i.e. not the languages of "groups" or "everyone":

"1. Education must help to foster the capacity for linguistic and cultural self-expression **of the language community of the territory where it is provided**.

2. Education must help to maintain and develop **the language spoken by the language community of the territory where it is provided**.

3. Education must always be at the service of linguistic and cultural diversity and of harmonious relations **between different language communities** throughout the world.

4. Within the context of the foregoing principles, everyone has the right to learn any language." (Article 23, my emphases).

The Declaration thus clearly gives language communities very extensive rights but leaves "everyone" with

very few rights. This makes the Declaration vulnerable in several respects. There are many states which claim that they do not have minority language communities, or which do not want to give these communities any rights. Since **self-determination** is not an unconditional right in international law, neither internally (autonomy of some kind) nor externally (secession, independence), a Declaration which gives most of the rights to linguistic **communities**, without firm dutyholders, makes these communities completely dependent on the acceptance of their existence by states, an acceptance that many states are not willing to grant. This makes individual rights enormously important in the Declaration. But these individual rights are the weakest part of the Declaration.

The draft Universal Declaration does not give any positive **educational** language rights to **all** individuals, regardless of which category they belong to - and this is exactly what individual human rights are supposed to do. If something is to be seen as an individual **human right**, it means, per definition, a right which **every individual** in the world has, simply because that individual is a human being. It means an unconditional, fundamental right that no state is allowed to take away.

In addition, the draft Declaration seems to be in many ways completely unrealistic - few if any states in the world would be willing to accept it in its present form. Terralingua¹⁰ is a new international organisation supporting linguistic diversity and investigating the relationships between linguistic diversity and biodiversity. Dr. Luisa Maffi, President of Terralingua, inquired about the future of the Draft Declaration in August 1998 when she visited Unesco's Division of Languages (newly established within the Education Sector). The director Joseph Poth, told her that there will in fact 'be no follow-up on the Draft Declaration', but the Division 'anticipates that the elaboration of new international standards for the protection of linguistic rights will be part of their activities' (Maffi, 1998).

The fate of the UN **Draft Universal Declaration on Rights of Indigenous Peoples** is also unsure and many changes are to be expected, according to the chair of the Working Group which prepared it, Professor Erica Irene Daes (1995). Despite the careful negotiations over a decade, several countries, most importantly the United States, are probably going to demand substantial changes which undermine the progress achieved in the Declaration (Morris, 1995).

The conclusion is that we are still to see the right to education through the medium of the mother tongue become a human right. We are still living with basic language wrongs in human rights law, especially in education policy. Denial of linguistic human rights, linguistic and cultural genocide and forced assimilation through education are still characteristic of many states, notably in Europe and Neo-Europes.

There are some positive recent developments, though, and I shall only mention the three which I see as most promising. The reinterpretation by the UN Human Rights Committee in a **General Comment** of 6 April 1994 (UN Doc. CCPR/C/21/Rev.1/Add.5, 1994) of Article 27 of the UN International Covenant on Civil and Political Rights (which still grants the best binding protection to languages) is one of the positive developments. Another one is the NGO-initiated **People's Communication Charter**¹¹ (Hamelink, 1994, 1995; the Charter's Web-page). The third positive development is most directly related to education, **The Hague Recommendations Regarding the Education Rights of National Minorities & Explanatory Note** (1996), from the OSCE (Organisation for Security and Cooperation in Europe, with 55 member states) High Commissioner on National Minorities.

CONCLUDING REMARKS

Using the metaphor of the dominant languages themselves as killer languages as I do about the top languages may be vivid. However, it is the market forces behind the languages, behind the relative validation or invalidation of languages that are important to analyse. What I loosely call 'the "free" market response' is centralisation, homogenisation, monocultural efficiency; and the consequences of the 'free market' for linguistic diversity are disastrous. Another response could be through diversity, including implementing linguistic human rights. The message from both sociologists like Zygmunt Bauman (see also 1998a, 1998b) and human rights lawyers like Katarina Tomaševski is that unless there is a redistribution of **resources** for implementing human rights, nothing is going to happen. It is no use spreading **knowledge of human rights** unless the resources for implementation follow, and that can **only** happen through a radical redistribution of the world's material resources.

10 Terralingua is a nonprofit international organisation devoted to preserving the world's linguistic diversity and to investigating links between biological and cultural diversity. Web-site: <http://cougar.ucdavis.edu/nas/terralin/home.html>. E-mails: Luisa Maffi, President: maffi@nvu.edu; David Harmon, Secretary & Treasurer: gws@mail.portup.com; Tove Skutnabb-Kangas, Vice-President: tovesk@babel.ruc.dk.

11 The Charter, including the history of its origin, is available at the Web-site <http://www.waag.org/pcc>. It can also be signed there. Discussions, papers, etc., in relation to the Charter can be found at <http://commposite.uquam.ca/vidaez/docs/cehaen.html> and <http://commposite.uquam.ca/vidaez/wgl/>. The address to an e-mail discussion list is pccl@dds.nl; the person responsible is Reinde R. Rustema rrr@dds.nl.

Language shift can be 'voluntary' at an individual level: a result of more benefits accruing to the individual who agrees to shift than to someone who maintains her mother tongue. But in most cases of language shift it seems that either sticks, punishment, or carrots, economic or other benefits, have been at work - or, increasingly, ideological persuasion, hegemonic mind-mastering, meaning linguicist agents. Likewise, the choice of which languages are granted support, and of what kind, in the education system as mother tongues and foreign or second languages often follows linguicist 'free' market principles, with more benefits accruing to those who support the killer languages as both media of education and as first foreign languages in education.

If people are forced to shift their languages in order to gain economic benefits of the kind which in fact are bare necessities for basic survival, this is a violation of not only their economic human rights but also their linguistic human rights.

Violations of linguistic human rights, especially in education, may lead and have led to both ethnically articulated conflict and to reduction of linguistic and cultural diversity on our planet. But granting human rights **on paper**, even linguistic human rights, even in education, something that is hardly done today, does not help much. For human rights to be **implemented**, a radical redistribution of the world's material resources is necessary. With a 'free' market this is not likely to happen. Secondly, for this to happen, civil society needs to take back the control of economy which has been given away to the transnational companies and the financial giants in the globalisation process. Thus states are double agents, in a very difficult situation. What we need to do is to support those forces in civil society which force states to stop the unholy alliances they have with the 'free' market forces, and start responding through diversity and localisation.

The losers, if this does not happen, are not only the 80 percent of the world's population at present consuming only 20 percent of the resources. The losers are humanity and the planet. I will quote Edward Goldsmith (1996, 91), and want to remind the readers that 'environment' means biological, linguistic and cultural environment. In his words, 'there is no evidence that trade or economic development are of any great value to humanity ... The environment, on the other hand, is our greatest wealth, and to kill it, as the TNCs

[transnational companies] are methodically doing, is an act of unparalleled criminality.' The only hope today seems to be that the TNC leaders might realise that it is not in the interest of their grandchildren either because 'there can be no trade and no economic development on a dead planet' (Goldsmith, 1996, 91).

In the age of industrialisation and modernism, those who had material and financial resources, capital, did well. In the age of information, those who are depositories for the knowledge capital needed for creating, storing and exchanging information, those with linguistic and cultural capital, will do well. The more linguistic and cultural diversity, the more knowledge capital. If the elites, in the name of supposed efficiency, homogenise the world, they are also killing this mental capital. Unless we, instead of globalising financial capital, start truly globalising language rights, including a right to a diverse environment, there is no future.

Learning dominant big languages **additively**, including English for everyone, is OK. **Subtractive** dominant language learning (where for instance English is learned **at the cost** of the mother tongues, not in addition to them) kills other languages.

Summing up, market economy, and the creation of larger and more centralized economic, administrative and political units has, despite a rhetoric of democracy and local participation, been the order of the day, in the 'first' and 'third' worlds. It also seems to be re-emerging in the former 'second' world. The socio-economic, techno-military and political, structural changes inevitably connected with the 'modernization' process cause stress on both **nature** and on **people**, their socio-economic conditions of life, and their languages and cultures (Figure 1). These processes have resulted in an accelerated **environmental degradation** (= nature under stress), and **growing gaps** between the Haves and the Have-nots (or Never-to-haves as many of our Indian colleagues say) and in **linguistic and cultural genocide** (= people under stress). Education systems, as currently run, contribute to committing this linguistic and cultural genocide.

An important priority for both research and action would be to define policies for preservation and development of environmental, linguistic and cultural, economic and political diversity.¹² This would also include studying the role of human rights in the different responses.

12 There are caveats, though. There are no longer any 'bad' or 'good' solutions, only relatively better or worse solutions. Both the bipolar possibilities (either universality (universal ideas, ideologies, solutions) or tolerance of diversity and pluralism) have certain benefits and certain dangers, according to Bauman (1997). Believing in 'universal truths' (like 'communism' or 'capitalism' or 'free market') can in the worst case lead (and has led) to genocides. 'Tolerance' can also lead to tolerating genocide without doing anything (e.g. Bosnia, Nigeria). 'Tolerance' can also be expressed in demands for autonomy of choice, in an individual neo-liberal way, in consumer societies, where any kind of restrictions or limits are seen as negative. This might also include the prevention of any kind of positive intervention to achieve the 'regulated context' which Grin (1999) sees as necessary for harnessing market forces for preservation of at least some linguistic diversity.

Alternative responses to changes

BACKGROUND REASONS

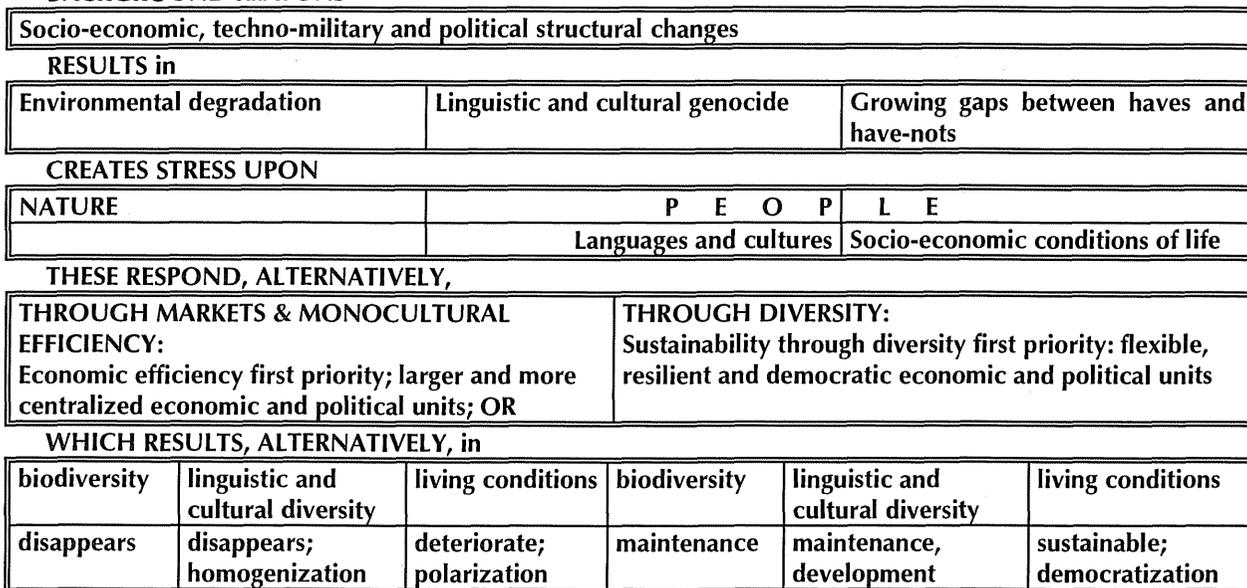

Fig. 1: Alternative responses to socio-economic, techno-military and political structural changes.¹³
Sl. 1: Alternativni odzivi na socialno-ekonomske, tehnično-vojaške in politične strukturne spremembe.

This is the context in which I think we need to see the spread of certain languages at the cost of others. The Japanese scholar Yukio Tsuda (1994) analyses the spread of English in terms of a 'diffusion of English' paradigm where he sees several other factors related to this diffusion. As an alternative he proposes an 'ecology of languages' paradigm which includes minimally bilingualism but hopefully multilingualism for all. Robert Phillipson and I have worked further on Tsuda's suggestions (see the discussion in Phillipson, Skutnabb-Kangas, 1996).

Table 4 presents both paradigms in my latest version.

Most English as a Second Language teaching today, internally and globally, is a reflection of the Diffusion of English Paradigm. For linguistic and cultural diversity to be maintained, for the planet to have a future, an Ecology of Languages Paradigm (which also respects linguistic human rights) is a necessary (but not sufficient) prerequisite.

We have the knowledge needed to choose intelligently. Information technology could be used for spreading this knowledge, instead of mass media spurring out the mental nerve gas of consumerism, commodification and Macdonaldization.

Tab. 4: Diffusion of English and Ecology of languages paradigms.

Tab. 4: Razpršitev angleškega jezika in ekologija jezičnih paradigem.

The diffusion of English paradigm
1. monolingualism and linguistic genocide
2. promotion of subtractive learning of dominant languages
3. linguistic, cultural and media imperialism
4. Americanisation and homogenisation of world culture
5. ideological globalisation and internationalisation
6. capitalism, hierarchisation
7. rationalisation based on science and technology
8. modernisation and economic efficiency
9. transnationalisation
10. growing polarisation and gaps between haves and never-to-haves
Ecology of languages paradigm
1. multilingualism, and linguistic diversity
2. promotion of additive foreign/second language learning
3. equality in communication
4. maintenance and exchange of cultures
5. ideological localisation and exchange
6. economic democratisation
7. human rights perspective, holistic integrative values
8. sustainability through promotion of diversity
9. protection of local production and national sovereignties
10. redistribution of the world's material resources

13 This figure is partially inspired by the flow chart in Jussila, Segerstahl, 1988, 18.

At present, though, while we can **hope** that some of the positive developments might have **some** effect, overall there is not much cause for optimism. My conclusion is that we still have to work for education through the medium of the mother tongue to be recog-

nized by states as a human right. And if this right is not granted, and implemented, it seems likely that the present pessimistic prognoses of over 90% of the world's oral languages not being around anymore in the year 2100, **are too optimistic**.

JEZIKOVNA IN BIOLOŠKA DIVERZITETA, 'PROSTI TRG' IN BODOČNOST ZEMLJE - ALI IMAJO ČLOVEKOVE JEZIKOVNE PRAVICE NA PODROČJU IZOBRAŽEVANJA SPLOH KAJ MOČI?

Tove SKUTNABB-KANGAS

Roskilde Universitetscenter, DK-4000 Roskilde, Postboks 260

POVZETEK

Danes jeziki izginjajo hitreje kot kdaj koli prej v zgodovini človeštva. Biološka raznovrstnost na eni strani ter jezikovna in kulturna raznovrstnost na drugi so vzajemne, kar potrjujejo številni dokazi, ki pričajo o morebitnem vzročnem razmerju, koevoluciji človek - okolje. Zmagoslavna razglasitev "svobodnega" tržnega sistema kot nujnega in pozitivnega spremljevalca globalizacije uničuje jezike hitreje kot kdaj koli prej. Homogenizacija in monokulturna učinkovitost pritiskata na naravo in ljudi ter prispevata k uničevanju raznolikosti. Zavest, šole in mediji so glavni neposredni povzročitelji jezikovnega genocida v izobraževanju.

Mednarodni zakon o človeških pravicah naj bi tako deloval kot korektor v svobodni trgovini, prevladal nad zakonom ponudbe in povpraševanja in odstranil nalepke s cenami z ljudi in osnovnih potreb za njihovo preživetje. Te ne vključujejo samo osnovnih živil in bivališča, temveč tudi osnovne civilne, politične in kulturne pravice. Jezikovne človekove pravice, ki so, posebno v izobraževanju, nujen predpogoj za ohranitev jezikovne raznovrstnosti, so namreč sedaj popolnoma nezadostne za zaščito in ohranitev jezikovne raznolikosti, kljub nekaterim pozitivnim dogajanjem v zadnjem času.

Ključne besede: jezikovna različnost, človekova jezikovna pravica, ekonomska globalizacija, redistribucija surovin, civilna družba, jezikovni genocid, lingvicizem

REFERENCES

- Bauman, Z. (1997):** Universalism and Relativism-Reaching an Impossible Compromise. Keynote lecture presented at the conference Development and Rights, Roskilde University, 8-10 October 1997.
- Bauman, Z. (1998a):** Globalization. The Human Consequences. London, Polity Press.
- Bauman, Z. (1998b):** Work, Consumerism and the New Poor. London, Open University Press.
- Capotorti, F. (1979):** Study of the Rights of Persons Belonging to Ethnic, Religious and Linguistic Minorities. New York, United Nations.
- Friedman, M. (1962):** Capitalism and freedom. Chicago, The University of Chicago Press.
- Galtung, J. (1988):** Methodology and Development. Essays in Methodology. Volume III. Copenhagen, Christian Ejlertsen.
- Goldsmith, E. (1996):** Global Trade and the Environment. In: Mander, J., Goldsmith, E. (eds): The case against the global economy and for a turn toward the local. San Francisco, Sierra Club, 78-91.
- Grin, F. (1999):** Market forces, language spread and linguistic diversity. In: Kontra et al. (eds), 169-186.
- The Hague Recommendations** Regarding the Education Rights of National Minorities and Explanatory Note (1996). The Hague.
- Hamelink, C. J. (1994):** Trends in world communication: on disempowerment and self-empowerment. Penang, Southbound and Third World Network.
- Hamelink, C. J. (1995):** The Politics of World Communication. A Human Rights Perspective. London, Thousand Oaks; New Delhi, Sage.
- Harmon, D. (1995):** The status of the world's languages: The Ethnologue. Southwest Journal of Linguistics, 14, 1-33.
- Hassanpour, A. (1999):** Language rights in the emerging world linguistic order: The state, the market and communication technologies. In: Kontra et al. (eds), 223-244.
- Hayek, F. A. (1994):** The Road to Serfdom. Chicago, The University of Chicago Press.
- Janulf, P. (1998):** Kommer finskan i Sverige att fortleva? En studie av språkkunskaper och språkanvändning hos

- andragenerationens sverigefinnar i Botkyrka och hos finlandssvenskar i Åbo. Acta Universitatis Stockholmiensis, Studia Fennica Stockholmiensia 7. Stockholm, Almqvist and Wiksell International.
- Jussila, H., Segerståhl, B. (1988):** Cultural and societal change in the North - the role of innovation in development. Working Papers 56. Oulu, Research Institute of Northern Finland.
- Kontra, Miklós, Philipson, Robert, Skutnabb-Kangas, Tove, Várady, Tibor (eds) (1999):** Language: a right and a resource Approaching Linguistic Human Rights. Budapest, Central European University Press.
- Krauss, M. (1992):** The world's languages in crisis. Language 68,1, 4-10.
- Lainio, J. (1997):** Swedish Minority Language Treatment and Language Policy - Positive Public Rhetoric vs. Grassroots Struggle. Sociolinguistica 11, 29-42.
- Léger, S. (ed.) (1996):** Vers un agenda linguistique: regard futuriste sur les nations unies, Towards a language agenda: futurist outlook on the United Nations. Ottawa, Canadian Centre for Linguistic Rights, University of Ottawa.
- Maffi, L. (1996):** Language, Knowledge and the Environment: Threats to the World's Biocultural Diversity. Terralingua Newsletter 2.
- Maffi, L., Skutnabb-Kangas, T., Andrianarivo, J. (in press):** Language diversity. In: Posey, D. (ed.): Cultural and Spiritual Values of Biodiversity. Leiden-New York, Leiden University/Intermediate Technology Press/United Nations Environmental Programme.
- Maffi, L. (ed.) (in press):** Language, Knowledge and the Environment: The Interdependence of Cultural and Biological Diversity.
- Mander, J., Goldsmith, E. (eds) (1996):** The case against the global economy and for a turn toward the local. San Francisco, Sierra Club.
- Municio, I. (1994):** Medpart, motpart eller icke-part? Finska föräldrar som brukare i svensk skola. In: Peura: "Man kan vara tvåländare också." Om sverigefinnarnas väg från tystnad till kamp. Stockholm, Sverigefinländarnas Arkiv, 18-72.
- Municio, I. (1996):** The return of the repressed 'Other' - linguistic minorities and the Swedish nation-state from the 1840's to the 1990's. Manuscript. University of Stockholm.
- Mühlhäusler, P. (1996):** Linguistic ecology. Language change and linguistic imperialism in the Pacific region. London, Routledge.
- Phillipson, R. (1992):** Linguistic imperialism. Oxford, Oxford University Press.
- Phillipson, R. (1999):** International languages and international human rights. In: Kontra et al. (eds), 25-46.
- Phillipson, P., Skutnabb-Kangas, T. (1996):** English Only Worldwide, or Language Ecology. TESOL Quarterly, 429-452.
- Pilger, J. (1998):** Hidden Agendas. London, Vintage.
- Skutnabb-Kangas, T. (1988):** Multilingualism and the Education of Minority Children. In: Skutnabb-Kangas, T., Cummins, J. (eds): Minority education: from shame to struggle. Clevedon, Multilingual Matters, 9-44.
- Skutnabb-Kangas, T. (1996a):** The colonial legacy in educational language planning in Scandinavia - from migrant labour to a national ethnic minority? International Journal of the Sociology of Language, vol. 118. Language Planning and Political Theory, 81-106.
- Skutnabb-Kangas, T. (1996b):** Promotion of Linguistic Tolerance and Development. In: Legér, S. (ed), 579-629.
- Skutnabb-Kangas, T. (1998a):** Bilingual Education for Finnish Minority Students in Sweden. In: Cummins, J., Corson, D. (eds): The Encyclopedia of Language and Education. Volume Bilingual Education. Dordrecht, Kluwer, 217-227.
- Skutnabb-Kangas, T. (1998b):** Human rights and language wrongs - a future for diversity. Language rights. Language Sciences, 20/1. 5-27.
- Skutnabb-Kangas, T. (1999):** Linguistic genocide in education or worldwide diversity and human rights? Mahwah, NJ, Lawrence Erlbaum Associates.
- Skutnabb-Kangas, T. (in press):** Linguistic human rights in education for language maintenance. In: Maffi, L. (ed.).
- Skutnabb-Kangas, T., Phillipson, R. (1994):** Linguistic human rights, past and present. In: Skutnabb-Kangas, T., Phillipson, R. (eds): Linguistic Human Rights. Overcoming Linguistic Discrimination. Contributions to the Sociology of Language 67. Berlin-New York, Mouton de Gruyter, 71-110.
- Spring, J. (1998):** Education and the rise of the global economy. Mahwah, NJ, Lawrence Erlbaum Associates.
- Thornberry, P. (1997):** Minority Rights. In: Academy of European Law (ed.): Collected Courses of the Academy of European Law. Volume VI, Book 2. The Netherlands, Kluwer Law International, 307-390.
- Tomaševski, K. (1996):** International prospects for the future of the welfare state. Reconceptualizing the welfare state. Copenhagen, The Danish Centre for Human Rights, 100-117.
- Tomaševski, K. (1997):** Development Aid and Human Rights. Keynote lecture presented at the conference Development and Rights, Roskilde University, 8-10 October 1997.
- Tsuda, Y. (1994):** The Diffusion of English: Its Impact on Culture and Communication. Keio Communication Review 16, 49-61.
- WCMC - World Conservation Monitoring Centre (1992):** Global biodiversity: status of the Earth's living resources. London, Chapman-Hall.

original scientific paper
received: 1998-10-15

UDC 376.7: 323.15 (429)

BILINGUAL EDUCATION IN THE SERVICE OF EUROPEAN DEMOCRACY

Colin H. WILLIAMS

Cardiff University, Department of Welsh, UK-Cardiff CF1 3XW, P.O.Box 910

ABSTRACT

The author traces the development of bilingual education in Wales and suggests several challenges and opportunities which have influenced the manner in which the Welsh people have struggled to reproduce their language and culture. Education is viewed in tandem with the family and the community as the principal agencies by which language reproduction is maintained, but unlike the other two pillars of cultural struggle, the parameters of educational life in Wales have been increasingly marked by a divergence from a British state norm. The development of a national curriculum for Wales following the Educational Reform Act of 1988 together with other key legislative changes such as the Welsh Language Act, 1993 and the Government of Wales Act 1998 have changed the politico-legal context of bilingualism and have institutionalised bilingual education as a significant and growing element of Welsh national life.

Key words: education, bilingualism, language minorities, Welsh people

SCUOLA BILINGUE IN FAVORE DELLA DEMOCRAZIA EUROPEA

SINTESI

L'autore tratta lo sviluppo della scuola bilingue nel Galles e presenta diverse sfide e occasioni che hanno influenzato gli sforzi dei gallesi per riprodurre la propria lingua e la propria cultura. La scuola è trattata assieme alla famiglia e alla comunità, quali principali ambienti in cui si conserva la riproduzione linguistica, ma a differenza di queste due colonne della battaglia culturale, i parametri dell'educazione nel Galles sono stati sempre più caratterizzati da un allontanamento dalle norme britanniche. Lo sviluppo del piano nazionale d'insegnamento del Galles, seguito alla Legge sulla riforma scolastica del 1988, assieme ad altri fondamentali cambiamenti legislativi come la Legge sulla lingua gallese del 1993 e la Legge sul governo del Galles del 1998, hanno cambiato la concezione politico-giuridica del bilinguismo ed hanno istituzionalizzato la scuola bilingue quale importante elemento della vita nazionale gallese.

Parole chiave: istruzione, bilinguismo, minoranze linguistiche, gallesi

INTRODUCTION

Thank you for the invitation to address you and for the opportunity to trace the key issues which have influenced the development of bilingual education in Wales and relate this process to the wider currents of democratic change in Europe.

Bilingual education in the service of European democracy might seem like a grandiose title to describe what most of you, as bilingual educators, are involved with day by day in teaching children of all ages the basics of the set curriculum. But I want to remind you that most teachers are understandably caught up in the details of what they do within the profession, together with the profound responsibility of looking after the interests of individual children, to worry about the broader context of policy.

Education has always been the prime socialisation agency of any advanced modernising state. Accordingly I want to argue that teachers are in the front line of bilingualism and multiculturalism in Europe. Curriculum and language planners may set the agenda, but it is the teaching profession which is best armed to deal with the particular needs of children and students within an increasingly multi-cultural Europe. In consequence, the teaching profession constitutes the core of any society's information network. But from time to time, it can be unfairly burdened should popular expectations presume that it, above all other elements, is primarily responsible for the transmission of a national language and culture.

Educational planners used to dealing with curriculum development and teacher training issues are now also becoming more sensitive to the issues of personality development and the social psychological adjustment of children with mixed identities. Thus children experiencing bilingual education ask many of the standard questions which intrigue all humans, such as:-

Who am I? Where do I come from? How do I fit in to this complex and often mystifying world? Will I be valued when I leave school? How do I relate to other people who are not quite the same as me?

But in addition, having been exposed to primary instruction in two or more languages, pupils at bilingual schools also engage in self-reflective assessment of the relationship between their individual bilingualism and the collective social identity. Sometimes it is very obvious that significant groups within multicultural societies do not accept or respect the particular sort of education which bilingual or multilingual children are receiving. Tension and social conflict often accompany initial attempts at establishing a bilingual educational system, especially if the rationale of the reform is to compensate for the previously discriminatory experience suffered by a particular section of society within the state educational system.

The right to be taught in one's mother tongue or

preferred language is born in struggle and is realised in personal human freedom. Bilingual education is not a natural government planned service. It is nearly always a struggle between a beleaguered minority and a hegemonic state majority. However, there are many ways of wresting minority rights from states. We can struggle with a smile or we can struggle with a fist, but it is still a struggle. So we must always remain cool calm and hopefully sophisticated in justifying who we are and what we do as professionals interested in bilingualism and bilingual education.

So the first thing I want to do is to remind you that you are part of a much larger reality, namely the construction of a Europe which is more democratic, more sensitive to the needs of its constituent cultures and less enamoured with the demands of the putative nation-state and its historical agenda of subjugating dissenting minorities.

Some of you will be most interested in the way in which bilingual education delivers a better quality of education within specific subjects, such as nurturing Slovene and Italian language skills, History or Geography. Others will add to this interest the way in which the bilingual skills so assiduously learned within the class-room can be honoured and realised within the wider society. Yet others will be interested in the Slovene diaspora population and how bilingual education can assist them to keep in touch with their national culture and contribute in a very positive way to their group maintenance and identity.

For analysts, such as myself, it is the whole of this complex picture which is of interest. We ask fundamental questions such as what is bilingual education for? How does it relate to the socio-economic needs of the nation and of the international system? We then seek to ascertain which policy options are most likely to be supportive of a more tolerant, plural society. For the degree, quality and social impact of bilingual education in some societies can be a very sensitive temperature gauge of democracy. Let me illustrate by reference to Wales.

EDUCATION AND THE STRUCTURE OF BILINGUAL WALES

When bilingual schools were established in Wales in the fifties and sixties they were criticised for being linguistically and educationally divisive and they were accused of serving the interests of a small cultural nationalist elite. Such has been their success and the consequent socio-political changes within the attitudes of many sections of society, that bilingual schools are now championed as models of good education and as essential elements in preparing citizens to participate fully within a bilingual democracy and a multicultural European Union. I believe that the Welsh experience offers many lessons as to how a committed, non-violent

popular pressure for social reform can transform centuries of state-inspired discrimination and lead to a more plural, democratic and positive bases for civil society.

Welsh society is characterised by a unilingual majority and a bilingual minority whose bilingualism adds an extra frisson to life which at times is enrapturing and at others downright uncomfortable. Historically the hearth, the farm and the chapel have been the traditional domains which sustained a Welsh-medium network of agencies of language reproduction. This reached its zenith in the late nineteenth century when the institutions of Welsh nonconformity created a parallel 'social totality' which enabled Wales to cope with the huge upheaval of industrialisation and urbanisation, without necessarily losing its language or culture.

At the beginning of the twentieth century (1901) 929,824 were recorded by the census as able to speak Welsh and 1,577,141 able to speak English. The Welsh population was comprised of 928,222 monoglot English residents, 280,905 monoglot Welsh residents and 648,919 bilingual Welsh-speakers who, also spoke English, because English was becoming pervasive and advantageous in most spheres of life. The vast majority of these bilingual residents were descendants of unilingual Welsh speakers. However, bilingualism was not just a one way process of Welsh speakers acquiring English as their second language then as now. Some were the children of non-Welsh migrants who had been attracted to the resource-rich coalfields, and had been socialised within the multilingual melange of the industrial crucible and had learned Welsh *en passant*. Others were the children of slate quarry workers in North Wales, part of an immigration flow from the Midlands and North of England who integrated into Gwynedd's predominantly

Welsh - medium socio-cultural environment.

Successive inter-censal decline has been the marked feature of census evidence on Welsh-speaking ever since 1911, when 977,400 persons were returned as able to speak Welsh, 190,300 of whom were monoglots. Since this peak of language intensity the number of Welsh-speakers has consistently declined, to reach its present low of 590,800 hardly any of whom are adult monoglots. In proportional terms this represents a decline from 43.5% of the total Welsh population in 1911 to only 18.7% in 1991, a loss of 24.8%. Various explanations have been advanced both for the absolute and relative rate of decline, with particular attention having been focused on the inter-war period when stigmatisation, a collapse in confidence and depression-induced population out-migration encouraged widespread language shift. The period 1921-1939 was the crisis turning point for Welsh. A generation was denied the opportunity to learn Welsh reflecting both parental rejection of the language and an unresponsive school system. This powerful combination of forces reflected the apogee of British imperial values and attitudes, which deemed that Welsh was irrelevant in a modernising world order. Since the early 1950s the rate of decline has been more moderate, reflecting the already emasculated levels of Welsh fluency.

The most significant element of language decline has been the collapse of the monolingual population. The fact that all Welsh speakers are bilingual does change the social-psychological context of language production and reproduction, for unlike many other examples of diglossic societies, individual and societal bilingualism in Wales does not vary tremendously.

Tab. 1: Proportion of population speaking Welsh, by county, 1921-1991.

Tab. 1: Delež valžansko govoreče populacije po okrajih 1921-1991.

	Percentage of all persons speaking Welsh							Percentage of all persons speaking Welsh only					
	1921	1931	1951	1961	1971	1981	1991	1921	1931	1951	1961	1971	1981
<i>Wales</i>	37.1	36.8	28.9	26.0	20.8	18.9	18.7	6.3	4.0	1.7	1.0	1.3	0.8
<i>Counties</i>													
Clwyd	41.7	41.3	30.2	27.3	21.4	18.7	18.2	5.8	3.4	1.3	0.8	1.4	0.8
Dyfed	67.8	69.1	63.3	60.1	52.5	46.3	43.7	15.3	9.6	4.1	2.4	2.4	1.6
Gwent	5.0	4.7	2.8	2.9	1.9	2.5	2.4	0.2	0.1	0.1	0.2	0.1	0.1
Gwynedd	78.7	82.5	74.2	71.4	64.7	61.2	61.0	28.1	22.1	9.1	5.2	4.9	2.6
Mid Glamorgan	38.4	37.1	22.8	18.5	10.5	8.4	8.5	2.3	0.8	0.3	0.4	0.8	0.5
Powys	35.1	34.6	29.6	27.8	23.7	20.2	20.2	6.1	3.9	1.6	0.9	1.0	0.9
S. Glamorgan	6.3	6.1	4.7	5.2	5.0	5.8	6.5	0.2	0.1	0.1	0.1	0.4	0.2
W. Glamorgan	41.3	40.5	31.6	27.5	20.3	16.4	15.0	3.6	1.3	0.5	0.5	1.0	0.8

Source / Vir: Census 1981 Welsh Language in Wales, table 4, p. 50.

Changes between 1981 and 1991 were fairly minimal and in that respect, the bilingual population appears fairly stable, predictable and likely to grow. If we disaggregate the data by age groups the 1991 census reveals that there have been significant increases in the 3-15 age group (Table 2) a consolidation of the 16-44 age group and an expected decline in the two older age groups. These trends are likely to be maintained in successive decades which suggest that the demographic future of Welsh is brighter than at any other time in recent history. Much will depend upon how social agencies and the National Assembly implement current socio-linguistics reforms and how strong will be the functional motivation of future generations to exercise their language choice and social power.

Tab. 2: Welsh-speakers, 3-15 years.

Tab. 2: Valžansko govoreči, 3-15 let.

County	Percentage of age group able to speak Welsh		Numbers able to speak Welsh		% Change 1981-1991
	1981	1991	1981	1991	
Clwyd	18.6	27.9	13796	18167	31.7
Dyfed	40.3	47.7	23163	25811	11.4
Gwent	2.3	4.8	1921	3490	81.1
Gwynedd	69.3	77.6	28785	27889	-3.1
Mid Glam.	8.6	16.1	8906	14604	64.0
Powys	16.7	30.0	3284	5463	66.4
S. Glam.	7.4	11.9	5152	7690	49.3
W. Glam.	9.3	15.0	6064	8719	43.8

Source / Vir: Aitchison J. and Carter, H., 1993.

Thus towards the end of the century bilingualism represented more of a social choice for c. 590.800 individuals, who switch language by domain, by interlocutor and by whim as the opportunity allows. However, the chief problem facing those who wish to use the Welsh language as their primary means of communication is to optimise the conditions wherein a genuine free choice of languages may be exercised in all domains of social life.

Although the census is the single most comprehensive data set available it does not probe very deeply into the social context or use of bilingualism. Thus we need to supplement its findings by non-census based social survey analysis best represented by the Welsh Office 'Welsh Social Survey' (1993). This contains details of 19,056 households interviewed between September and December 1992. The survey revealed that Welsh speakers represent 21.5 per cent of the total population (Table

3). If we disaggregate this ability factor we find that the highest incidence is in the youngest age range, 3-15, with 32.4 per cent of the population fluent in Welsh. The proportion drops dramatically in the age range of 16-29, at 17.8 per cent, and falls further to 16.7 per cent for the next age range 30-44. The figures rise to 18.7 per cent for the age range 45-64 and reaches 24.2 per cent for the 65 and over range. Clearly this bodes well for the future, but in- and out-migration, marriage patterns and a host of other reasons preclude any firm prediction that this youngest cohort will necessarily maintain such reasonable levels of fluency into adulthood. We need to know far more about first and second language patterns and in this respect the survey has anticipated this need by identifying 55.7 per cent of Welsh speakers who considered it to be their mother tongue. They represent 12 per cent of the national population.

The balance between first and second language speakers is a delicate issue. Very often one hears about the need to encourage language reproduction within predominantly Welsh speaking families and communities. However, language production through the education system rather than language reproduction through community socialisation seems to characterise the younger elements of the population. This is revealed clearly in Table 3 where the school factor is very evident for only 27 per cent of the total Welsh speakers in the 3-15 age range considered Welsh to be their mother tongue. Presumably the majority consider their Welsh fluency to be a school acquired skill which does not invalidate any of their abilities to use the language, but neither does it assume that for such children Welsh is the first, instinctive language of daily life. Interesting trends are revealed in Table 3 for each successive age cohort recorded higher proportions of mother-tongue speakers, reaching a peak of 79.3 per cent for the 65 and over group. The orthodox explanation would be that the older age groups learned Welsh at home within the family and for some linguists this is a significant feature for their use of Welsh is likely to be natural, richer, more idiomatic and colloquial than the rather formal, English-influenced style and patterning of younger Welsh speakers. This raises difficult questions of interpretation, for it might be that in terms of vocabulary and domain confidence the quality of Welsh spoken by the youngest group might in general be superior to that of the eldest group, even if it is less idiomatic. It may also be suggested that for the younger age groups their language loyalty/affiliation may not prove to be as resolute in the future, if Welsh represents for them a predominantly second language: a useful means of communication rather than an automatic first choice language of expression.

Tab. 3: Welsh by age, 1992 (thousands).

Tab. 3: Valžani po starosti, 1992 (v tisočih).

Age category	Sample size	Population base (aged 3 and over)	No. of Welsh-speakers	Welsh-speakers as % of population	Mother-tongue speakers as % of all Welsh-speakers	Welsh-speakers as % of population, 1991 Census
3-15	5094	486.2	157.4	32.4	27.0	24.3
16-29	4809	517.0	91.8	17.8	48.9	15.9
30-44	5741	585.2	97.5	16.7	60.8	14.8
45-65	6674	664.4	123.7	18.7	70.7	17.4
65+	5335	498.0	120.4	24.2	79.3	22.6
Total	27653	2750.7	590.8	21.5	55.7	18.7

Source / Vir: Welsh Social Survey, 1992, Welsh office, HMSO, Cardiff.

Further evidence on self-assessed language ability is provided by the Social Survey which indicates that 368,000 (13.4 per cent) are fluent in Welsh. A further 94,900 (3.5 per cent) described themselves as able to speak quite a lot of Welsh, and 467,300 (17.0 per cent) described themselves as speaking only a small amount of Welsh. Thus 930,200 (33.9 per cent) were able to speak a little Welsh and 462,900 (16.9 per cent) were capable of speaking a considerable amount of Welsh. These figures are far higher than the normally cited Welsh-speaking population of c. 590,800 people and should prove useful as a rough guide to the potential Welsh-speaking mass for government services or consumer/audience affairs.

Of those who claimed to be fluent, 80.5 per cent came from families where both parents spoke Welsh, 7.2 per cent from where the mother was fluent, 4.6 per

cent from where the father was fluent and 7.7 per cent from families where neither parent was fluent.

Welsh speakers were asked to describe one statement which best represented their current use of Welsh (Table 4). Interesting county variations are revealed with Gwynedd and Dyfed, as might be expected, recording the highest usage of Welsh at 79 per cent and 71.1 per cent respectively. Lower proportions are recorded for Powys and Clwyd at 51.5 per cent and 40.9 per cent, while West Glamorgan and the amalgamated category of the three counties of the south-east record 32.8 per cent and 33.1 per cent respectively. Interestingly whilst only 6.9 per cent of fluent Welsh speakers in West Glamorgan would claim that they rarely use the language as many as 15.3 per cent in the industrial south-east found little reason/opportunity to use Welsh (Table 4).

THREE PILLARS OF WELSH: FAMILY, COMMUNITY AND SCHOOL

The family

The data suggests that social context, family language transmission and exposure to formal bilingual education are key factors in language reproduction. However, both the community and the family seem to be less powerful as agents of language reproduction than was true in the past. This implies that bilingual education, for both children and adults, will be a more significant agency of language production and reproduction than hitherto. Thus we need to specify with more precision just what are the relationships between these three elements and then move on to a consideration of how formal language planning can translate the undoubted potential inherent within bilingual education into the reality of employing either Welsh or English as languages of choice in the widest possible range of social domains.

Tab. 4: Welsh-speakers' current use of Welsh, 1992 (figures are percentages).

Tab. 4: Uporaba valžanskega jezika danes, 1992 (v odstotkih).

Welsh ability	Wales	Clwyd	Dyfed	Gwynedd	Powys	West Glam.	Gwent, Mid & South Glam.
Rarely speak Welsh	4.5	8.9	1.9	1.3	5.7	6.9	15.3
Occasionally	12.0	21.7	7.4	5.5	17.9	26.8	21.8
Half & half	21.2	28.5	19.6	14.3	25.3	33.6	29.7
Most or all the time	62.3	40.9	71.1	79.0	51.1	32.8	33.1

Source / Vir: Welsh Social Survey, 1992, Welsh Office, HMSO Cardiff.

Tab. 5: Language attributes and household type.**Tab. 5: Jezikovne lastnosti in vrsta gospodinjstva.**

	Household types	Percentage of households
Type 1	All households	
(i)	Households without Welsh speakers	73.6
(ii)	Households with Welsh speakers	26.4
Type 2	Households with Welsh speakers	
(i)	Households wholly Welsh-speaking	53.6
(ii)	Households partly Welsh-speaking	46.4
Type 3	Household composition and Welsh speech	
a	Households wholly Welsh-speaking	
(i)	With children	10.9
(ii)	Without children	42.7
b	Households partly Welsh-speaking	
(i)	With Welsh-speaking children	18.9
(ii)	With non-Welsh-speaking children	5.8
(iii)	With no children	21.7
Type 4	Household size, composition and Welsh speech	
a	Households wholly Welsh-speaking	
(i)	With children	10.9
(ii)	Single-person households	21.3
(iii)	Without children	21.5
b	Households partly Welsh-speaking	
(i)	Households with Welsh-speaking children-single speaker	6.2
(ii)	Households with Welsh-speaking children-more than one Welsh speaker	12.7
c	Households partly Welsh-speaking but with non-Welsh-speaking children	
(i)	Single Welsh speaker	4.9
(ii)	More than one Welsh speaker	0.9
d	Households partly Welsh-speaking without children	
(i)	Single Welsh speaker	18.6
(ii)	More than one Welsh speaker	3.1

Note: in the above table each type is nested, ie it is a successive division of the previous type. Thus Type 2 is a subdivision of Type 1 (ii); Type 3 is a subdivision of Type 2 (i); Type 4 is a further subdivision of Type 3. Each type (1 to 4) therefore sums to 100.
Source / Vir: Aitchison and Carter (1997), p. 362.

Recent analysis of family/household composition patterns by Aitchison and Carter (1997) reveal significant and possibly damaging trends. Their analysis of SARs data shows that an extremely high proportion of Welsh speakers are linguistically isolated within their home environments. Table 5 describes a nested hierarchy of four types of households based on the language ability of household members. A basic distinction was drawn by Aitchison and Carter between Type 1 (i) - those households that have at least one Welsh speaker (defined as 'Welsh speaking households'), and Type 1 (ii) - those that have no Welsh-speakers. Twenty two per cent of all households belong to the first of these two types, but over half (51 per cent) of the households contain only one Welsh speaker within

them and many of these are elderly persons living alone. This does not bode well for the future.

A second distinction is that between households which are wholly or partly Welsh-speaking, Types 2(i) and 2(ii). Just over half of Welsh speaking households are wholly Welsh speaking (54 per cent) but they represent only 14 per cent of all households in Wales. Wholly Welsh speaking households can be further sub-divided into those with and those without children (aged 3-17 years) - Types 3a(i) and 3a(ii). Aitchison and Carter aver that such a pattern is disconcerting for Welsh as the data show that a very high proportion of such households have no children within them; furthermore almost half are single person households (Type 4(ii)). Similarly of partly Welsh speaking households, nearly two thirds (64

percent) have just a single Welsh speaker (Types 4a(i), 4b(i) and 4c(i), the majority of whom are in households which have no children. Encouragingly 41 percent of the households that are partly Welsh speaking have one or more children who are able to speak Welsh. More sobering is the realisation that some 70 per cent of the Welsh speaking households have no Welsh speaking children within them. Welsh households are in the main linguistically fractured and structurally diverse in composition.

The community

Clearly by 1991 the monolingual reservoir had disappeared and the family as a pillar of Welsh cultural reproduction was under strain. There is current concern that a second pillar, the communities of the northern and western heartland will also fragment irretrievably. The dominant theme in the socio-linguistics of Welsh has been the collapse of the territorial frame of the north and west. Fragmentation and decline is all too pressing a description of many Welsh-speaking communities. If this cultural resource base atrophies what then for the production and reproduction of the identity transmitted by the Welsh language?

The key issue is whether or not a virulent Welsh culture can survive without its own autochthonous heartland as a resource-base. The relationship between an autochthonous language group and its territorial base is often described as being natural or primordial. However, in Brittany, Euskadi, Friuli and Wales, there is a concern that the core area which sustained these distinctive language communities is atrophying, with dire consequences for the cultural reproduction and the maintenance of group identity. Changes in the New World Order and the globalisation of economic organisation threaten to increase the pressure for uniformity and render small-scale language communities even more vulnerable and marginal to the interests of global culture. Clearly one would be naive to deny the rapid advancements made in technologically-induced cultural change. The whole premise of an integrated Europe depends in large part on the technical ability to realise a European Union without internal borders and trade barriers which is influenced by two processes.

The first, centrifugal, process is the decentralist challenge of the 'ethnic revival' which has characterised the past generation. The ethnic intelligentsia in many of the lesser-used language regions of Europe have stressed the organic authenticity of language. Their focus on the inviolability of the ethnic homeland has given a literal interpretation to the search for roots in the soil, community and landscape of one's own people. In Wales concepts derived from 'cydymdreiddiad tir ac iaith' (the interpenetration of land and language) have been given practical shape in planning policies aimed to bolster

indigenous Welsh-speaking communities through environmental improvement and rural-economic diversification (Jones, J. R. 1966). The language movement has rediscovered its 'ecological' heritage, and has re-packaged what were deemed to be rural community issues in the twenties and thirties as issues of 'cultural species' survival and as a local response to globalisation (Williams, 1994). The gift of Wales, so to speak, to the diversity of the world is the preservation and conservation of its unique cultural heritage.

The second, centripetal, process is the internationalisation of language, described by Mackey (1986) as the 'definitive liberation of language from its traditional bounds of time and space ... when language is no longer inevitably attached to spatial boundaries as it was in the past, when its speakers had to be limited to one or a few areas of the globe.' Telecommunication changes and mass migrations have empowered world languages such as English and French to perform critical inter-communicative roles which are historically predicated upon the economic power of Western capitalism. But they also derive immense power from the extension of digital technology, Mini-Satellite T.V., and interactive computing systems to the farthest reaches of this globe. Technology further empowers such languages as essential means of communication and endow them with a cumulative relative advantage vis á vis all other languages.

The key question then becomes whether smaller languages such as Welsh and Breton can benefit from the same liberation from time and space? Whether they too can be technologically empowered so as to compensate for the loss of territorial dominance? Further, we need to know whether there is a relationship between decentralist localism and globalisation? If there is, how do both processes at either end of the continuum mediate what happens in mainstream society? Is the former process a primordial reaction to cope with the new threats and demands of the latter? Put in its most fundamental form does the increased internationalisation of English inevitably threaten the ability of Welsh to compete and survive well into the next century?

English has been the official state language since mediaeval times and Welsh lost any formal role as a language of government and state affairs following the Acts of Union of 1536 and 1542. However, although there had not been a statutory obligation to recognise Welsh as an official language within Wales since the 16th century, agencies of the state and of the established Church did employ Welsh in a wide range of domains in the intervening period because they were dealing with a predominantly monolingual population. However, it was not until the passing of the Welsh Courts Act of 1942 that the provisions prohibiting the use of Welsh by the Acts of Union were rescinded. Further legal recognition was given in the Welsh Language Act of 1967 which offered an initial and inadequate definition of

equal validity of English and Welsh in Wales. This was related mainly to the greater provision of Welsh in the Courts of Law and in legal proceedings generally, but did not extend into the wider sphere of public administration and formal bilingual rights.

During the sixties and seventies a number of statutory and non-statutory bodies called for greater state support for the language. One initial response by the Welsh Office was the establishment in 1977 of the short-lived *Cyngor yr Iaith Gymraeg* (The Welsh Language Council). It also led to some limited financial support for Welsh language activities, both in the public arena and in education via specific provisions in two government acts passed during the latter part of the 1970s. Under section 26 of The Development of Rural Wales Act 1976, the Welsh Office provide support for Welsh language social activities, most importantly the work of *Mudiad Ysgolion Meithrin* (The Welsh Nursery Schools Movement, founded in 1971), *Eisteddfod Genedlaethol Cymru* (The National Eisteddfod of Wales), *Cyngor Llyfrau Cymraeg* (The Welsh Books Council) and via *Menter a Busnes* (Business and Enterprise), concerned with the promotion of a new spirit of enterprise in rural Welsh speaking Communities.

Bilingual education provision: the school system

With the secularisation of society and the breakdown of the relative homogeneity of rural communities an alternative, urban, formal set of domains has been constructed mainly in the south and east. The principal instrument of language production and reproduction in such environments is the Welsh medium school system which has done more than any other agency to promote the language and introduce it, and its related culture, to hitherto non-Welsh speaking families. Welsh-medium education across the curriculum now includes Maths and Science, Technology and Computing in addition to the conventional Humanities and Social Science subjects. The nation-wide network of primary, secondary and tertiary Welsh-medium institutions, are actively socialising a younger generation into participating in a fully functional bilingual society.

A relevant curriculum for Wales?

For the majority of the modern period Welsh education was planned in tandem with educational provision for England, but over the last thirty years a separate and distinct Welsh system has evolved. The main currents of educational reform are summarised in Figure 1 which charts both those features which were held in common between England and Wales and those which contributed to a separate Welsh character. The process may be divided into three periods, 1944-1964 which saw the evolution of two types of curriculum, 1964-1988 which

saw a swing towards a teacher's informed curriculum, and the post 1988 period where both London and Cardiff sought to develop separate national curricula for England and Wales respectively. This latter period was not without its difficulties for any attempt to develop an independent educational body which would meet the indigenous needs of the Welsh electorate had to be tempered by state-wide currents of educational thought and policy, which in practice were unsympathetic to too many divergences between English and Welsh policy.

Let us illustrate such tensions, which incidentally face most minority bilingual educational sectors, by reference to the experience of the limited-life experiment of the Committee for the Development of Welsh-Medium Education (known in Welsh as '*Pwyllgor Datblygu Addysg Gymraeg*' PDAG).

PDAG was established in 1987 and given a five-fold task, namely:

- 1) to provide a forum to discuss Welsh-language education policies;
- 2) to identify needs for development, priorities among those needs and means of meeting them;
- 3) to co-ordinate developments in Welsh-language education in order to ensure the optimum use of available resources;
- 4) to provide information and publicity;
- 5) to designate areas of research and development.

(PDAG, 1988; Williams, 1994).

This was the first ever bilingual educational planning body in the UK. PDAG was created by the authority of the Welsh Office, but it specified that it should function within the purview of the Welsh Joint Education Committee (CBAG, *Cyd-Bwyllgor Addysg Gymraeg*) as a Local Authority directed, but Welsh Office and County Council funded agency. Its brief was to chart the anticipated needs of Welsh-medium education in the statutory sector, but it quickly enlarged this brief by tackling both the nursery and post-school provision, envisaging itself as a body concerned with all aspects of such education from the cradle to the grave. As an innovative and pioneering body, it helped shape the priorities in the medium term, collated valuable experience and information, distributed government finances to support resource and learning development and generally acted as a mouth-piece for bilingual educational issues in Wales. As such, despite its small staff and budget, it was an effective forerunner of what may become a more comprehensive national educational institute.

In the period 1987-1992 PDAG, performed a significant planning role in the field of bilingual education, focussing on strategic questions, the devising of research programmes to answer acute needs and the encouragement of bilingual educators at all levels within the profession. However, in 1992 as a result of a major government re-think on the reform of the educational system PDAG's future looked bleak. The debate centred

England / Wales

Wales

1944-64 Two types of curriculum

Butler Education Act	1944	
Sec Schools Exam Council	1946	147 grammar/24 technical/127 secondary modern Ysgol Gymraeg Llanelli
	1948	CBAG. Welsh Joint Education Committee
GCE O Level (16+)	1950	
3.2%	1952	Ysgol Gymraeg Y Barri
	1954	WYEC textbook scheme
	1956	Ysgol Glan Clwyd
Finance Act	1958	
(extending LEA powers)	1960	35% grammar/35% modern/12% comprehensive
Education Act	1962	Ysgol Uwchradd Rhydfelen

1963-86 The teacher's curriculum

School Council	1964	Secretary of State for Wales
Circular 10/65; CSE exam	1966	The Welsh committee of the Schools Council
5% GDP	1968	The Gittins Report
Plowden Report		
Black Papers	1970	Education transferred to Welsh Office
	1972	Mudiad Ysgolion Meithrin (Nursery)
APU	1974	Local Government Reform
Callaghan's Great Debate	1976	
Curriculum 11-16 (HMI)	1978	
Framework for the School Curriculum	1980	97% Comprehensive Schools Welsh grants from section 21
(DES)	1984	Development Committee of the schools curriculum
SCDC; SEC		
GCSE exam	1986	PDAG

1988-99 The centre rules-which centre?

National Curriculum; NCC, SEAC	1988	The Curriculum Council of Wales
LMS; direct grant schools	1990	History/Welsh Committees
3.3% GDP	1992	Geography/Arts/Music 6 Direct Grant Schools
SCAA	1994	Schools Examination and Assessment Authority
Constitutional Reform	1997	Government Wales Act
Devolution in UK	1999	National Assembly for Wales Welsh core subject in all schools

Source / Vir: PDAG (1993) Williams (1994) with recent revisions and additions.

Fig. 1: A relevant curriculum for Wales?

Sl. 1: Ustrezen učni načrt za Wales?

upon two radically alternative conceptions of the need for such an agency. Defenders of the fledgling system, such as the Welsh Joint Education Committee, wished to see itself designated as the Curriculum and Assessment Authority in Wales thereby avoiding any fragmentation of PDAG's responsibilities which offered an holistic framework from nursery level education to adult educa-

tion. The WJEC claimed that it had a history of democratic accountability, an unparalleled record of successful examination and curriculum assessment and a national network of experienced professional staff working in schools and colleges throughout the country. The status quo would thus provide a firm platform for expansion of PDAG's role and responsibilities within a

proven educational system.

In complete contrast the government's White Paper on Education (July 28th, 1992) proposed the establishment of two non-departmental public bodies, answerable to Ministers, and more in keeping with its philosophy of centralised direction and control of the statutory education, 5 - 16, sector. (see Figure 1). The Schools Funding Council for Wales (SFCW) and the Curriculum and Assessment Authority for Wales (CAAW) would thus become "the major authority in Wales on Welsh language education" and accordingly on December 18th, 1992 the Conservative Government's Welsh Office Minister, Sir Wyn Roberts announced the transfer of PDAG's responsibilities to CAAW, effective from late 1994. Within CAAW a new Welsh Department would oversee the operation of the national Curriculum and concentrate its efforts on the statutory education sector.

Initially this development was viewed as an attack on the fairly radical and autonomous stance on bilingual education which PDAG had adopted. It also meant that very many outside specialists who had been drafted in to assist in the thinking and operation of PDAG would now be excluded from influencing government departmental thinking and this was interpreted as an increase in bureaucratic unaccountability and a decrease in communal involvement in the bilingual educational process.

The government's response was in part to argue that bilingual educational needs would be satisfied by the greater institutionalisation of the Welsh language through the passing of the Welsh Language Act, 1993 and its attendant strengthened Welsh Language Board.

In many respects, this new institutionalisation of Welsh consequent to the recent reforms promises to influence attitudes and behaviour patterns in a more constructive manner. The past decade has seen a more accommodating reaction on behalf of unilingual English speakers and this bodes well for the future extension of services which seek to convince them that they also may benefit from sharing a bi-cultural community.

However, the bilingual character of Wales is far more than the public, formal acknowledgement of language rights, public services and educational opportunities.

The school's role in promoting a bilingual society has increased following the reforms of the 1988 Education Act which insisted that Welsh be a core subject in the National Curriculum. It is now possible to teach a wide range of subjects including Maths and Science, Design and Computing through the medium of Welsh. After 1994, all save a few opt out schools in the secondary sector, were obliged to teach Welsh to the pupils in the lower forms. This, in turn, has exposed a far greater number of Welsh youth to the language and culture of

their homeland and requires a significant investment in teachers and resources to be successful. In Higher Education circles also there is a wide range of vocational and non-vocational courses available to full and part-time students, but again it must be emphasised that in such developments the numbers involved within particular courses are small. Even so the trend and direction of change is significant for it extends both the domain use and practical utility of bilingualism in society.

The structure of Welsh-medium education 1980-1999

During the period 1990-1997 the proportion and number of pupils in formally designated Welsh medium primary and secondary schools has grown very slowly. It is within the dominant, conventional English-medium sector where the greatest impact of educational reforms may be charted and analysed by reference to the following suite of tables. Table 6, for example, charts the trends in maintained primary schools teaching through the medium of Welsh, 1990-1997. Of the 1,718 schools in 1990, designated Welsh-medium schools where Welsh was the sole or main medium of instruction accounted for 25.9% (445) of the total. The number in this category had risen slightly to 26.7%, (449) schools by 1997 and will witness a gradual growth over the next decade.

However, it is in the non-conventional Welsh-medium sector that significant changes have been recorded. In 1990 50.7% (870) of schools had classes where Welsh was taught as a second language only. By 1997 this proportion had risen to 67.6% (1,136). Most of the increase was due to the curriculum impact of the 1988 Education Act and the social effects of the Welsh Language Act, 1993 which in effect abolished Category D schools (Table 6). Whilst in 1990 14.2% (244) of primary schools were not obliged to teach any Welsh, by 1997 only one school was exempted from this statutory requirement.

An alternative method of measuring the impact of the reformed curriculum is to analyse changes in the numbers of children able to speak Welsh as a direct result of being exposed to the school influence in addition to any home or parental fluency in Welsh. Table 7 suggests that over the period 1990-1997, about the same number of children (aged 5-11) (c. 14, 500) speak Welsh at home. But throughout this period there is a steady increase in the number of children who can speak Welsh fluently but who do not speak it at home, from 15,181 to 21,221. Again, there is a doubling of the numbers who can speak Welsh but are not completely fluent, from 30,753 in 1990 to 67,666 in 1997, and therefore a corresponding drop in the numbers who cannot speak Welsh at all from 155,796 to 124,682.

Tab. 6: Maintained primary schools teaching through the medium of Welsh (a).

Tab. 6: Pouk v osnovni šoli s koncesijo v valižanščini kot učnem jeziku.

		Number of schools					
		1990/91	1993/94	1994/95 (b)		1995/96	1996/97
A	Schools having classes where: Welsh is the sole or main medium of instruction	445	460	465	453	455	449
	Percentage of schools	25.9	27.1	27.5	26.8	27.1	26.7
B	Schools having classes where: Welsh is used as a medium of teaching for part of the curriculum		116	108	120	106	95
	Percentage of schools		6.8	6.4	7.1	6.3	5.7
	(B) Schools having classes of first and second language pupils where some of the teaching is through the medium of Welsh	36					
	Percentage of schools	2.1					
	(C) Schools having classes of second language pupils where some of the teaching is through the medium of Welsh	122					
	Percentage of schools	7.1					
C	Schools having classes where: Welsh is taught as a second language only	870	1,068	1,091	1,091	1,109	1,136
	Percentage of schools	50.7	62.9	64.5	64.5	66.0	67.6
D	Schools where: No Welsh is taught	244	54	27	27	11	1
	Percentage of schools	14.2	3.2	1.6	1.6	0.7	0.1
	Total schools	1,718	1,698	1,691	1,691	1,681	1,681

(a) At January each year. Prior to 1993/94 at September each year. Includes grant maintained schools. The mode of instruction in primary schools varies widely according to linguistic background and a school may have classes in more than one category. However, each school appears once only in this table, under an appropriate heading. Figures from 1991/92 onwards are not directly comparable with previous years because of a change classification, therefore, figures are shown separately for previous years.

(b) The method of classification changed in 1994/95: the first column for that year indicates the schools under the old classification with the second showing schools under the new classification. For details of Welsh classification for LEA and grant maintained primary schools see Glossary (Appendix III) (1998).

Tab. 7: Maintained primary school pupils, aged 5 years and over, by ability to speak Welsh (a).

Tab. 7: Govorna sposobnost v valižanskem jeziku pri učencih osnovnih šol s koncesijo, starih 5 ali več let.

	1990/91	1993/94	1994/95	1995/96	1996/97
Number of pupils who:					
Speak Welsh at home	14,827	14,328	14,632	14,343	14,656
Do not speak Welsh at home but who can speak it with fluency	15,181	18,647	19,608	18,300	21,221
Speak Welsh but not fluently	30,753	64,631	60,907	63,356	67,666
Cannot speak Welsh at all	155,796	124,197	128,837	131,003	124,682
Total	216,377	221,803	223,984	227,002	228,225
Percentage of pupils who:					
Speak Welsh at home	6.9	6.5	6.5	6.3	6.4
Do not speak Welsh at home but who can speak it with fluency	7.0	8.4	8.8	8.1	9.3
Speak Welsh but not fluently	14.1	29.1	27.2	27.9	29.6
Cannot speak Welsh at all	72.0	56.0	57.5	57.7	54.6
Total	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0

(a) At January each year. Prior to 1993/94 at September each year. Includes grant maintained schools. These figures are derived from assessments made by headteachers.

Alternative evidence of the same structural change may be presented in relation to the organisation of teaching through the medium of Welsh in maintained primary schools, by class distribution (Table 8) and by

pupil distribution (Table 9). Note that there has been a general increase in the range and number of classes taught through the medium of Welsh and a corresponding absolute drop of four fifths in those classes wherein

Tab. 8: Organisation of teaching through the medium of Welsh in maintained primary schools, by type of class (a).
Tab. 8: Organizacija pouka v valižanščini kot učnem jeziku v osnovnih šolah s koncesijo glede na tip razreda.

	Number of classes				
	1990/91	1993/94	1994/95	1995/96	1996/97
Classes where Welsh is the sole or main medium of instruction	1,736	2,065	2,147	2,170	2,192
Classes where Welsh is used as a teaching medium for part of the curriculum		503	411	421	309
Classes of first and second language pupils where some of the teaching is through the medium of Welsh	188				
Classes of second language pupils where some of the teaching is through the medium of Welsh	764				
Classes where Welsh is taught as a second language	5,804	7,318	7,591	7,876	8,262
Classes being taught no Welsh	2,455	1,280	1,032	804	550
All classes	10,947	11,166	11,181	11,271	11,313

(a) At January each year. Prior to 1993/94 at September each year. Includes grant maintained schools. Classes as taught (i.e. as organised for teaching). Figures from 1991/92 are not directly comparable with previous years because of a change in classification, therefore, figures are shown separately for previous years.

Tab. 9: Pupils by use of Welsh in class, in maintained primary schools (a).
Tab. 9: Učenci osnovnih šol s koncesijo, ki uporabljajo valižanski jezik v razredu.

	Number of pupils				
	1990/91	1993/94	1994/95	1995/96	1996/97
Pupils in classes where Welsh is the sole or main medium of instruction	38,404	46,950	49,382	50,327	50,392
Pupils in classes where Welsh is used as a medium of teaching for part of the curriculum		12,062	10,303	10,906	7,649
First and second language pupils in classes where some of the teaching is through the medium of Welsh	3,780				
Second language pupils in classes where some of the teaching is through the medium of Welsh	17,308				
Pupils in classes where Welsh is taught as a second language	151,037	192,839	201,148	209,103	220,136
Pupils in classes being taught no Welsh	62,245	33,843	28,20	21,870	14,553
All pupils	272,774	285,694	289,036	292,206	292,730

(a) At January each year. Prior to 1993/94 at September each year. Includes grant maintained schools. Classes as taught (i.e. as organised for teaching). Figures from 1991/92 are not directly comparable with previous years because of a change in classification, therefore, figures are shown separately for previous years.

Welsh is taught, down from 2,455 in 1990 to only 550 in 1997. Similarly there has been a significant growth in the number of pupils in classes where Welsh was the sole or main medium of instruction from 38,404 in 1990 to 50,392 in 1997. Conversely there has been a sharp decline in the numbers of pupils in classes being taught no Welsh from 62,245 in 1990 to 14,553 in 1997.

At the secondary level a similar picture obtains but we may trace the trend over a longer time period 1980-1997. Table 10 reveals that there has been a more structured and linguistically differentiated pattern of school type. The composite school category, where Welsh was taught as both a first and second language has shrunk, while there has been a corresponding increase in the number of schools where Welsh is taught as a first language only, from the five pioneering schools

which existed in 1980 to the 18 such schools by 1997. A larger number of secondary schools are now classified as equipped to teach Welsh as a second language from 116 in 1980 to 161 in 1997. As a consequence the final category of schools (N=35) where no Welsh was taught in 1980 has been eliminated from the classification by 1997. Most of these 35 schools were either state-funded Catholic schools or secondary schools located within long-Anglicised areas of Wales, mostly in the border counties abutting England.

There is a clear relationship between progression through the secondary school system and lessening exposure to Welsh, as revealed by Table 11. As Welsh is part of the core curriculum for all students in year groups 7, 8, and 9 it is not surprising that the numbers taught Welsh remain constant. However, once an element of option choice for formal school-leaving exami-

nations in introduced in year 10 (aged c. 15+) there is a drastic falling away from c. 85.2% of all pupils to c. 34.7%. An even more sharp decline takes place in the final years of schooling, during years 12/13 where only 5.5 % and 5.0% of pupils are taught Welsh as a first or second language respectively.

That the position of Welsh medium education has been strengthened is a significant development in its own right. However, there has been a corresponding shift in the proportion of all pupils now exposed to the indigenous language, literature and culture of Wales. Some of these go on to be very active participants within Welsh-medium networks and public life. The vast majority do not, but having had such a long term exposure to formal education through Welsh, the previous generations' suspicion and tension which surrounded the use of Welsh as a language of the minority has largely disappeared. The general effect of this is recorded in much more positive attitudes towards bilingualism and the construction of a bilingual society *per se*. However, beneath this positive trend there remains for many a grumbling doubt as to the real worth of bilingualism, for it is argued that once pupils have left the artificial confines of the school classroom there is little

economic and instrumental justification for maintaining fluency in Welsh. Time will tell as to whether this judgement can still be made after the current period of institutional bilingualism has had its full impact. Outside the educational system many other pillars of Welsh culture are entering a more dynamic phase which also leads to increased language reproduction.

OTHER PILLARS OF THE WELSH-MEDIUM CULTURAL SYSTEM

Broadcasting is one acid test of the social use and adaptability of Welsh culture. Radio paved the way with a limited range of Welsh medium transmissions in the fifties and sixties, largely devoted to religious, children or daily life issues. In 1977-79 as a result of the development of VHF wavebands, an English-medium Radio Wales and a predominantly Welsh-medium Radio Cymru service was launched. The latter provides some 127 hours per week, ninety of which are in Welsh, and are of a high quality. Radio Cymru might be said to act like a national community network for many, as it encourages audience participation to a greater extent than do its far more diverse and hence specialist English counterparts.

Tab. 10: Maintained secondary schools teaching Welsh (a).
Tab. 10: Srednje šole s koncesijo, kjer poučujejo valižanski jezik.

	Number of schools					
	1980/81	1990/91	1993/94	1994/95	1995/96	1996/97
Schools where Welsh is taught as both a first and second language	82	68	53	48	50	50
Percentage of schools	34.5	29.6	23.3	21.1	21.9	21.8
Schools where Welsh is taught as a first language only	5	11	13	18	17	18
Percentage of schools	2.1	4.8	5.7	7.9	7.5	7.9
Schools where Welsh is taught as a second language only	116	129	153	158	159	161
Percentage of schools	48.7	56.1	67.4	69.6	69.7	70.3
Schools where no Welsh is taught	35	22	8	3	2	0
Percentage of schools	14.7	9.5	3.5	1.3	0.9	0.0
Total	238	230	227	227	228	229

(a) At January each year. Prior to 1993/94 at September each year. Includes grant maintained schols.

Tab. 11: Pupils taught Welsh in maintained secondary schools, by year group and type of course, 1996/97 (a).
Tab. 11: Dijaki, ki se učijo jezik v valižanskih srednjih šolah s koncesijo glede na letnik in vrsto programa, 1996/97.

	Number of pupils						
	Year group:						
	7	8	9	10	11	12/13	Total
Tought Welsh as a first language:	4,870	4,502	4,387	4,298	4,191	1,171	23,419
Percentage of pupils	13.3	12.8	12.5	12.2	12.1	5.0	11.7
Taught Welsh as a second language:	31,715	30,014	29,923	12,190	11,066	1,293	116,201
Percentage of pupils	86.4	85.1	85.2	34.7	32.0	5.5	58.0
Not taught Welsh at all	101	746	822	18,609	19,361	21,029	60,668
Percentage of pupils	0.3	2.1	2.3	53.0	55.9	89.5	30.3
Total	36,686	35,262	35,132	35,097	34,618	23,493	200,288

(a) At January 1997. Includes grant maintained schools.

The greatest boost to the popular and technical use of Welsh in this post-modern, international era was of course the inauguration of the television service, Sianel Pedwar Cymru on the 1st of November, 1982. It had been preceded by some thirty years of intermittent and gradually expanding television output in Welsh by the BBC, TWW, Teledu Cymru and Harlech TV which had demonstrated the potential for a sustained independent channel to serve the needs of a bilingual audience. The absence of such a channel had clear implications, not only for language reproduction, but also for sustained dissatisfaction on behalf of the unilingual English-speaking majority in Wales. Up to 1982 some ten per cent of programmes were transmitted in Welsh, with the effect that those who preferred not to watch Welsh medium output, had their television sets tuned permanently to English transmitters in the Mendips, Shrewsbury, Kidsgrove and Chester. In consequence one had the strange anomaly that very many households in Wales received their daily diet of regional news and accompanying programmes from a neighbouring region across the border. This also limited the appeal and impact of English-medium programmes produced in Wales, and of course, diminished the potential revenue derived from commercial advertising. Both sides of the 'linguistic divide' were thus profoundly unhappy with the situation. However, identifying the problem is one thing, acting to redress it is quite another, especially when there are huge political and financial implications. Nevertheless at a number of key turns in the seventies, it became obvious that there was a growing support in favour of a fourth channel being devoted in whole or in part to Welsh medium services. The 1974 Crawford Committee endorsed this view as did the Conservative manifesto pledge of 1979. However, within a few months of taking office the new administration withdrew their commitment, preferring to improve the existing broadcasting arrangements. This policy change engendered the largest mass protests witnessed in post-war Wales, with a plethora of social movements, political parties and non-aligned interest groups campaigning in tandem to force the government to honour its pledge. The focus of this campaign was the May 5th, 1980 decision of Gwynfor Evans, a former leader of Plaid Cymru, to fast to death unless the government announced the creation of S4C. To the great relief of many, on 17th of September 1980 the government reversed its decision and Wales has subsequently enjoyed a popular and varied Welsh-medium broadcasting service. Some thirty out of 145 hours per week are transmitted in Welsh, mainly at peak time. The programmes reach a relatively high percentage of their target audience. S4C is a commissioning rather than a production body, and in consequence has spawned a network of independent film makers, animators, creative designers, writers etc. who can turn their original Welsh language programmes into English or

'foreign' languages for sale in the international media market place. Cardiff ranks second to London as a media-production centre in the UK with all the technical, economic and post-production implications of a growing infra-structure in such a specialist industry.

Three issues dominate the current broadcasting debate in Wales viz., (1) financial self-sufficiency versus subsidy; (2) the relaxation of boundaries inside programmes between the use of Welsh and English; and (3) the multicultural nature of S4C which transmits European soccer and sport, repackaged documentaries, soaps, quizzes and a host of other material all dubbed into Welsh. In part this is to attract new viewers to the channel and in part it reflects S4C's participation in the European Broadcasting Union and commercial marketing of international television material.

At a more voluntary level there is a very active network of Eisteddfodau (competitive cultural festivals) which nurture school-based and community-based performances of Welsh plays, or plays in translation, of musical items, poetry, craft work, art and design and scientific projects. This network starts at the local level and the successful competitors progress through intervening stages to reach either the National Eisteddfod or the Urdd National Eisteddfod. During the present century it was the Eisteddfod system which acted as a vehicle for national culture, setting both the themes and the standards of popular representation of Welshness. More recently the Urdd (The Welsh League of Youth) has re-interpreted traditional Welsh mass culture by adding go-karting, tenpin bowling, discos, and surfing 'in Welsh'. An additional voluntaristic element is the adult learning of Welsh through Ulpan and related schemes which are geographically widespread and well subscribed. These in turn often feed Welsh clubs and social centres which may have sport, folk dancing or music as their focus but offer a wider entrée into the indigenous culture. Their children, and those of in-migrants, may attend Language Centres for English-only speakers, designed to speed up their integration into the local community. However, as in most unbalanced bilingual countries there are severe difficulties in reconciling the rights and obligations of indigenous citizens with those of incomers, many of whom are antagonistic or hostile to the requirement that their children attend a bilingual school. Thus Wales experiences grass-roots parents movements in favour of extending bilingual education, and a lesser number, but often well organised, who oppose such an extension on the grounds that it limits their natural rights as British citizens.

Factors which affect the structure of the education system

Let me first pay tribute to the countless hundreds of dedicated individuals whose exemplary commitment to

Wales and its youth have brought us to the promising plateau we occupy today, Despite all the accompanying social reforms, the education system remains the most fundamental agency for the promotion of bilingualism even if, as I have warned in the past, there is a danger that we over burden the education system as the saviour of our language.

The Education Act 1988 allows for a certain national differentiation of Wales from England, reflected in a separate national curriculum containing mandatory Welsh and variants of the manner in which English is taught among other subjects. A dualism reflecting greater flexibility in curriculum design and central National Assembly control is characteristic of the new order in Wales. The twin agencies of implementation are the School Funding Council for Wales and the Schools Examination and Assessment Authority. In a small country new systems are as good as the character of the personalities who will implement them, but structures and strategic relationships are also crucial. In consequence, after the opening of the National Assembly for Wales in May 1999, managers of the current structure are tentatively awaiting what new system may be devised by the Assembly's Education Committee in the new millennium.

A second uncertainty is the relationship between the Schools Funding Council for Wales and the Local Education Authorities. I have suggested that it could be an unbalanced partnership, reflecting the emasculated role of local government during the Conservative administrations of Prime Minister Margaret Thatcher and John Major (1979-1997). L.E.A.s have acted increasingly as intermediate agencies processing government initiatives in, for example, training and in dispensing formula funding to individual schools. But if the trend towards grant maintained and opted out schools had gathered pace, then the Common Funding Formula for grant maintained schools would have transformed L.E.A.s into dead letter post boxes, for they would reflect rather than initiate educational trends. In comparison with England, very few schools in Wales chose to opt out. So much of our good practice in bilingual education has its origins at the local level, developing county-wide infra-structures, that one might be forgiven for feeling pessimistic about current trends toward the central control of the curriculum, its funding and its strategy.

And yet to do so would be to miss-read an opportunity. Under the L.E.A. formula an element of increased power has been transferred to individual schools and to

local communities. Should the institutionalisation of Welsh continue apace, then both the educational reforms and the 'free market' philosophy which drive it could benefit the Welsh language and culture, and that for a number of complex and unpredictable trends elaborated upon below which relate to the implications of passing the Welsh Language Act, 1993 with its strengthened Welsh Language Board and the establishment of the National Assembly for Wales, 1999.

The Welsh Language Act 1993 and language planning

The current challenge is to realise a fully functional bi/multilingual society through creating new opportunities for language choice within the public, voluntary and private sector of the economy. Legislation is critical, not only in authorising linguistic rights, but also in establishing the infra-structure wherein such rights can be exercised without let or hindrance. Too often individuals and groups have a titular right to certain services, but such rights are held in abeyance because of a lack of commitment to honour language choice rights at the point of local contact.

The Welsh Language Act 1993 provided a statutory framework for the treatment of English and Welsh on the basis of equality and inaugurated a new era in Language Planning. Its chief policy instrument is the re-fashioned and strengthened Welsh Language Board, established on 21 December 1993, as a non-departmental statutory organisation. It is funded by a grant from the Welsh Office, which in the year ending 31 March 1998 totalled £5,756,00. It has three main duties:

1. Advising organisations which are preparing language schemes on the mechanism of operating the central principle of the Act, that the Welsh and English languages should be treated on a basis of equality.

2. Advising those who provide services to the public in Wales on issues relevant to the Welsh language.

3. Advising central Government on issues relating to the Welsh language.

The Welsh Language Act 1993 details key steps to be taken by the Welsh Language Board and by public sector bodies in the preparation of Welsh language schemes. These schemes are designed to implement the central principle of the Act, namely to treat Welsh and English on the basis of equality. Since 1995 a total of 67 language schemes have been approved including all 22 local authorities. In 1998 notices had been issued to a further 59 bodies to prepare schemes.¹

¹ Under the spirit of the 1993 Act the Board has also developed partnerships with the 22 Unitary Authorities through Rhwydwaith (Network), with the Welsh Consumer Council, the Welsh Council for Voluntary Action and with a range of private sector organisations. During the financial year 1997-97 grants totalling £2,254,792 were distributed under the Board's main grants scheme to organisations as varied as the National Eisteddfod, the Welsh Books Council and Shelter Cymru (Welsh Language Board, 1998).

Aims and objectives

The Welsh Language Board's primary goal is to enable the language to become self-sustaining and secure as a medium of communication in Wales. It has set itself four priorities: 1) to increase the numbers of Welsh-speakers; 2) to provide more opportunities to use the language; 3) to change the habits of language use and encourage people to take advantage of the opportunities provided, and 4) to strengthen Welsh as a community language.

In order to meet its first aim of increasing the numbers speaking Welsh it has focused its efforts on normalising the use of Welsh among young people by seeking to ensure that the provision of Welsh-language and Welsh-medium education and training is planned in conjunction with the key players. It also seeks to ensure an appropriate level of provision to obtain Welsh-language education services for young people, to formulate policies and effective initiatives which ensure the proper provision of public and voluntary services and to provide grants for initiatives which promote the use of Welsh among young people.

The Board's second objective is 'to agree measures which provide opportunities for the public to use the Welsh language with organisations which deal with the public in Wales, giving priority to those organisations which have contact with a significant number of Welsh-speakers, provide services which are likely to be in greatest demand through the medium of Welsh or have a high public profile in Wales, or are influential by virtue of their status or responsibilities'.

A third objective is to change the habits of language use and encourage people to take advantage of the opportunities provided. This is done through an innovative marketing campaign, including attractive bilingual public display signs, the development of a Welsh spell-checker and on-line dictionary, a direct Welsh Link Line for queries regarding the Welsh language and language-related services, a language in the workplace portfolio/file, a Plain Welsh campaign with excellent guidelines for writing Welsh, and other improvements to the infra-structure so necessary before a real language choice can be made by the general public.

The WLB's fourth objective is 'that Welsh-speaking communities be given the facilities, opportunities and the encouragement needed to maintain and extend the use of Welsh in those communities'. This aspect of language planning is concerned with participation and community-level language empowerment. Because the conventional domains are unable to sustain the language it has been posited that individuals are more atomised than ever before, thus rather than talk of Welsh-speaking communities it is more realistic in many parts to talk of Welsh-speakers in the community.

An essential means of increasing the provision of

Welsh-medium services is to create a framework which is supportive of bilingualism; that is, the processes of realising the civil rights which are incorporated in the Language Act and in the respective charters on human rights. The core of this social change would be to deepen the fairly superficial bilingualism which currently obtains and to extend it to the working environment of institutions which offer a service to the public. If Welsh public services are serious about their response to the recent guidelines on developing bilingual policies, then they should *provide* a comprehensive bilingual service rather than give the impression that this is merely a compromise in order to satisfy the requirements of recent legislation. Many institutions require an external stimulus to quick start their reaction. Thus one of the principal recommendations of the Community Language Report (1998) was that the Welsh Language Board, government departments, companies and all types of institutions should develop the idea of linguistic *animateurs* - individuals charged with the special responsibility of promoting the use of the language. Three other recommendations are worthy of note. The first is the rapid extension of a national network of Language Enterprise Agencies (*Mentrau Iaith*) which would stimulate the use of Welsh within particular communities by harnessing local needs and initiatives to national strategic resources and expertise. A second recommendation was the development of County Resource Centres which would provide county-wide services and training to local authority personnel and members of the general public concerned with developing bilingual service delivery in new domains. Above this level there would be a National Resource Centre charged with the threefold function of language planning, terminological and language standardisation and translation requirements together with the provision of bilingual software, pro formas and administrative guidelines/illustrations to realise the bilingual potential of the local state.

The National Assembly

Much will depend on the political lead and wisdom shown by the newly formed National Assembly, which forms an integral part of the Labour government's constitutional reform for the United Kingdom. Established in May 1999 the Assembly is committed to developing a substantive bilingual policy within a multicultural context and will likely seek to adopt a stronger multilingual line in keeping with the demands of a rapidly evolving European Union.

Clearly there is considerable advantage to be gained from the recognition of the Assembly as a bilingual body from its inception. It is a manifest statement to the world that Wales is a bilingual country. While it is fair to assume that the Assembly, in legal and functional terms, will seek to operate in a comprehensive bilingual man-

ner, legislation alone cannot create a supportive environment within which bilingual working practices will flourish. Rather it is the attitude of Assembly Members towards Welsh and promoting bilingualism which will be the determining factor. Establishing a strong bilingual infrastructure for the Assembly is an essential prerequisite for being able to operate effectively, but the guidelines need to be routinised well in advance of any conflict so that dissenting members understand the rules of engagement. Leaders of the political parties recognise this necessity but need to convince some of their members that the Assembly could be the biggest boost yet to the promotion of Wales as a bilingual society and not as a society comprised of a majority and a minority linguistic community.

National language policy will focus on three important aspects. First language policy in relation to education and public administration, equal rights and the socialisation of citizens within civil society. This would involve *inter alia*, issues such as interaction with the British state and its unwritten constitution, the European Convention on human rights, European Community language policies, the development of bilingual education, bilingual service provision in local government, health and social services. Secondly, economic policies and regional development initiatives which seek to stabilise predominantly Welsh-speaking communities, to create employment, and to promote bilingual working opportunities. Thirdly, consideration of the interests of Welsh language and culture as they are impacted upon by town and country/structure planning and improvements to the transport system. In addition the pressing housing, property control and rural service issues highlighted by various bodies including Jigso and Cymdeithas yr Iaith should be addressed directly. A fundamental precept of the Assembly's mission should be that its policies on bilingualism should be complemented by the promotion of positive attitudes to Welsh culture and heritage.

A prime issue in the normalisation of Welsh will be the extent to which it can become a cross-cutting medium of governance and administration and not limited to its own Committee for the Welsh language and culture i.e. not become commodified and separated out as a 'problem area'. A second issue is the degree to which operating a bilingual Assembly will influence the language-choice behaviour of the public. Critics sympathetic to the promotion of Welsh have observed that local authorities have invested heavily in statutory language schemes which in reality are of little interest to all but a handful of Welsh speakers. It would be regrettable if the Assembly's commitment were not matched by the public's adoption of Welsh as a language of interaction with national government. In turn the Assembly may use its position as an exemplar, a testing ground, an educator and a significant actor to influence behaviour in this regard.

A third issue is the supply of specialists to operate

the Assembly. Critics have warned that just as the development of a bilingual media (c. 1985-1997) drew mainly on the talented professionals of Welsh-medium high schools (and to a lesser extent chapels, as happened in an earlier period), so the fresh opportunities afforded by the Assembly and its associated domains will pose a further threat to the staffing levels of the education system. This is a major challenge to the university sector which as a matter of urgency should provide training courses and bilingual specialist diplomas in matters related to a range of functions which fall under the remit of the Assembly.

The Assembly has the potential to be a major fillip to the fortunes of Welsh but it should not be viewed either as the 'saviour of the language' or the sole agency for language promotion, other voices should be encouraged. Currently moves are afoot to establish a new Welsh language movement, something akin to the style and purpose of Friends of the Earth, which would be a national and voluntary network of representatives of Welsh-medium agencies and individual members.

The Assembly's recruiting policy and training programme could also impact on the public sector, local government and especially bilingual educational provision. Currently there is an acknowledged shortage of competent accredited translators, experienced language tutors, and skilled bilingual administrators and technical specialists. The training infrastructure for a bilingual workforce is woefully inadequate. Consequently special attention should be paid to how the Government's training agencies, such as the TECs, are resourcing or failing to resource the required training programmes for an increasingly sophisticated, bilingual economy. The skills gap in the workplace needs to be addressed urgently if the relationship between the Assembly and the rest of the public sector is to operate harmoniously. The Local Government Management Board suggest that the Welsh Assembly and the TECs should acknowledge this skills shortage and establish industry-recognised accredited courses for training tutors. This would necessitate a partnership between the further education colleges, the universities and the WJEC together with the TECs to develop accredited intense and part-time courses. Government agencies should recognise Welsh language courses as a necessary skills-based training course for those searching for employment. In recognising the necessity for such skills agencies should pay both course and examination fees and lobby to receive government assistance for upgrading the skills level of its employment force as a consequence of the changes set in train by the Welsh Language Act, 1993.

The necessity to produce bilingual legislation will also have a direct impact on the development of a Welsh-language legal community to match that of the media community as co-equality of language use becomes common in many domains. It is imperative that

the university system and professional training of legal specialist take due regard of this trend and attend to the very real employment and training needs of the profession. In addition strong positive messages on the societal value of bilingualism will not go unheeded within the private sector, even though at present it is not covered by the Welsh Language Act. It is likely that the Assembly will seek to strengthen the 1993 Act so as to include within its remit the private and voluntary sectors.

The social impact of the National Assembly: Key questions

1) What effect will the arrangements for the bilingual servicing of the National Assembly have on the legitimisation of bilingualism as a societal norm?

2) How will the experiences generated within the National Assembly impact on the bilingual character of educational and public administrative services, together with the local government and legal system?

Two issues of direct importance for education will be the wider exposure of all children in Wales to bilingual instruction and the introduction of new software and terminological data bases which will enable students to shift back and forth between information generated in English and that generated in Welsh.

A second consideration is the creation of new bilingual opportunities for specialist use of Welsh and English within the democratic institutions and in related socio-economic agencies. How will this impact on the education system and a whole host of other activities? At present, due to the lack of systematic research we know virtually nothing as to how aspects of the education system will influence these issues. Neither do we know very much in detail about the formative influences on conceptions of national identity in Wales nor of the appropriate use of Welsh or English within selected specialist domains. Much of public policy is based on very broad assumptions and generalisations about the relevance of bilingual education in the service of society, but very few research projects have sought to document the bilingual educational experience vis á vis a monolingual English educational experience.

Two recent exceptions have produced limited information relating to the performance of bilingual schools in the industrialised south east of Wales. The first is a study by Bellin and Higgs and Farrell (1998) which attempted to investigate the language shift process by a socio-spatial analysis of census and non-census data within selected communities. The study is typical of social and educational research in that it is localised, concerned more with a cross-cutting snapshot to reveal a pattern rather than the myriad processes involved and it is fairly dependent upon rather blunt aggregate data gathered for purposes other than analysing language shift.

A second, more focused study commissioned by the

Institute of Welsh Affairs was undertaken by Reynolds, Bellin and ab Ieuan (1998). This project sought to assess whether or not the Welsh-medium school sector in the Rhondda Valleys was characterised by several structural advantages which enabled their pupils to out-perform pupils of very similar socio-economic backgrounds who attended English-medium or Church in Wales schools. The results suggested that bilingual children in Welsh medium education were distinctive because i): - their bilingualism generates an interaction effect whereby utilising the two main languages together boosts cognitive performance and intellectual confidence: ii) their Welsh identity gives them security in a rapidly differentiating and increasingly heterogeneous world; and iii) they are conscious of their distinctiveness in a way which helps to boost social confidence and self-esteem.

As the trend toward sending children from non-Welsh speaking homes to Welsh-medium schools is increasing there is a real possibility that within the next generation bilingual citizens in Wales will be advantaged and monolingual citizens will feel at a relative disadvantage. In other words, it is the exact opposite of what has hitherto been the norm. Because language-related considerations have always been a feature of political mobilisation in Wales, it is logical to assume that in future there will be increased agitation and mobilization of the needs of the monoglot English inhabitants in terms of identity formation, educational opportunities and access to certain types of employment and representation. There is a growing tension between those who claim that the Welsh language has been rendered politically neutral and therefore acceptable, and others who argue that this is a smoke screen, despite rapid advances in the status of Welsh, for the struggle between Welsh and English remains at a more subtle level and needs investigating.

In more general terms the contemporary relationship between education and nationality - or identity-formation is still unclear. Many academic studies assert that Welsh-medium education predisposes children to develop socio-political attitudes which are favourable to nationalism and assume that this transfers into support for Plaid Cymru at a political level because of that party's championing of Welsh cultural and linguistic issues. But in truth such assumptions are not backed up by consistent social scientific analysis.

Thus the significance of several recent educational research projects in terms of the national picture cannot be measured as they are not representative samples. The absence of national, time-series educational data of this type makes both inferential reasoning and educational planning very difficult and dangerous at times.

Post-devolutionary bilingual policy

A pressing major research interest is post-devolution comparative work on bilingual policy and language

equality issues within the UK and Ireland. Future policy could be directed toward instigating research which sought to:

1) contribute both a theoretical and a practical element to Language Planning and Language Policy in the UK and Ireland.

2) assess the character, quality and success of the institutional language policies of the newly-established political assemblies in Scotland, Wales and Northern Ireland.

3) investigate the complex nature of bilingual educational and administrative systems in Wales together with regional specific systems in Scotland and Northern Ireland.

4) assess the role of cross-border arrangements for the increased recognition of Irish on the island of Ireland, together with Northern Irish, Gaelic and Ulster Scots links with Scotland. An obvious, if hitherto unknown quantity here is the role of the Irish-British Council in terms of co-operation, and political bargaining at the UK and European level, together with bilingual education, civil rights and group equality issues in Northern Ireland. As a new political forum its role and impact should influence the deliberations of European Committee of the Regions and several other international bodies.

5) investigate to what degree the institutionalisation of Celtic languages vis á vs the established dominance of English can be a model for the relationship of other lesser-used languages world-wide in their relationship with English. Potentially this issue is of global significance if one can transfer several of the lessons to be learned from the survival of the Celtic languages to multilingual contexts as varied as contemporary India, and much of Sub-Saharan Africa, let alone the evolving European political system.

6) gauge the degree to which the information technology and media opportunities developed in connection with the National Assembly of Wales and the Northern Irish Assembly are capable of sustaining a wider range of bilingual practices in public life. It is noteworthy that the development of Sianel 4 Cymru, and to a lesser extent the Gaelic-medium television service, has created a self-confident and pluralist bilingual workforce which sustains a wide range of media activities. It is possible that both Assemblies will have a similar impact in relation to the information society as it relates to matters of public administration, education, legal affairs and the voluntary sector.

7) analyse the economic demand for a skilled bilingual workforce in several sectors of the economy; determine to what extent bilingual working practices in Wales offer a model for subsequent parallel developments within a range of multilingual contexts within the English regions e.g. either in respect of several European languages or selected non-European languages such as

Arabic, Urdu, Hindi or variants of Chinese languages of wider communication.

THE WELSH CASE IN EUROPEAN CONTEXT

The technological trends underpinning European integration suggest four outcomes in relation to the interaction of language, ethnic identity, territory and the state system. First, mass communication technology has reinforced the dominance of English. This has led French, German and Spanish, to re-negotiate their positions within the educational, legal and commercial domains of an enlarged Europe. Fears of Anglicisation ushering in greater North American and Japanese influence has stimulated the following propositions ; 1) that the EU educational system should encourage all students to acquire two foreign languages; 2) that a first foreign language should be obligatory; 3) that English should be taught as a second foreign language, but never as a first; 4) that less information and cultural loss would occur if the principle of multilingualism could be instituted in most supra-national public and governmental affairs.

In an earlier paper in this journal I discussed the implications for autochthonous language groups, such as the Basques, Bretons, Irish and Welsh, who might be further marginalized in an increasingly complex and competitive social order (Williams, 1998. p. 270). I argued that their only hope lay in establishing regional bilingualism as the dominant pattern in education, public administration and the law. Ethnic mobilisation is so often a surrogate for issues such as political struggle, economic deprivation and psychological adjustment that the salience of identity is likely to increase as Western Europe avers a more open, pluralistic society. Our major challenge is interpreting the disjuncture between formal political units and the social behaviour of increasingly autonomous and individualistic citizens.

Logically, if globalization and interdependence can enhance the productive capacity of majority, 'nation-state' interests, they can also be harnessed to develop the interests of lesser-used language groups. The EU has harmonised state and community policies so as to strengthen its majority language regimes. But the wider question of the relative standing of official languages makes political representatives wary of further complicating administrative politics by addressing the needs of roughly fifty million citizens who have a mother tongue which is not the main official language of the state which they inhabit. Recent expansion of the EU has increased the difficulties in translating multi-cultural communication and guaranteeing access to information and hence power for all groups. The real geolinguistic challenge is to safeguard the interests of all the non-state language groups, especially those most threatened with imminent extinction.

Some language groups face a more positive future if

they can use this international spur to democratic participation in public affairs, by encouraging representation within decision-making bodies at all levels from the local, to the supra-state level. However, reliance on this form of supra-structural definition of rights could provide a false dawn of optimism, if it is not also accompanied by a parallel sub-structural reform of many aspects of life in multi-cultural societies. It is essential that experiments in language planning regimes such as those currently undertaken in Euskadi and Wales be fully honoured and funded by the local state. Because these are 'true *Abstand*' minority languages (Trudgill, 1993), what happens to the struggling minority in these two countries is a predictor of the linguistic fortunes of other groups, including those such as Norwegian and Danish who are bolstered by their own state, but nevertheless face the same external competition from languages of wider communication. This is why bodies such as the European Parliament, the European Cultural Foundation and the Council of Europe are engaged in a fundamental political assessment of 'which languages for Europe', asking to what extent the international agencies can sustain all the competing language interests within a representative, but effective, European political system.

CONCLUSION

The search for an appropriate place for both English and Welsh in a bilingual Wales will continue to evolve, as will the attitudes towards Welsh in general. The interplay between the forces promoting the spread of English and those perpetuating the resistance of Welsh in the past seven centuries captures the power, ambiguity, duality and opportunity inherent in any such relationship between neighbours. But the portents are more encouraging than ever before that such a search will be continued in a non-violent, constitutional mode, emphasising the gradualist rather than the radical or reactionary approaches available.

A persistent problem is framing policy on the basis of inadequate data and specialist research. Hitherto there has been an over-reliance on manipulating the decennial census source which asks four self-report questions on Welsh language abilities. Occasionally such data are supplemented by very localised language attitudes surveys but the samples are generally too small and poorly conceived to be of any analytical or policy-related use. The only exceptions are the 'Welsh Office, Welsh Social Surveys', the Educational Surveys (Welsh Office, 1993) and the Welsh Language Board community surveys of the use of Welsh (Williams and Evas, 1998).

Despite these comprehensive surveys the overall picture is fairly bleak in terms of national data sets. There is an acute need for sophisticated, behavioural rather than merely attitudinal data-sets on many aspects of democracy, devolution and bilingualism. This is an

acute need as so many new policies will be enacted in the future on the basis of very little research and almost no tradition of time-series analysis of issues generated by seeking to operate a bilingual education system within a plural society.

Nevertheless, the public place of Welsh is beginning to be institutionalised, even if this necessitates greater dependence upon the local state as the source of both its legitimacy and finance. Having fought to obtain a semblance of equality for both languages in the post-war period, it is likely that the next generation's concerns will have far more to do with questions of economic development, environmental protection and conservation and holistic planning. This is particularly true for the Heartland region, for despite its relative decline as the source for initiative and social change, it is still the base and bedrock of a relatively autonomous Welsh culture. We may be attracted by the rapid development of bilingual networks in the burgeoning urban districts of the anglicised lowlands, but we neglect the northern and western base of Welsh culture at our peril, for its experience has taught that only when the language is a fully functional element in an integrated society will it prosper and please. No amount of formal language planning, however desperately needed, can substitute for the popular will to reproduce a language and culture. In that respect bilingual education in Wales faces a more optimistic future as the first century of the new millennium dawns. Holistic interpretations of the role of bilingualism within a Welsh and European context will inform the decisions of the National Assembly who will be able to advance, colour and scrutinise the direction of educational and social policy.

The reconstituted Welsh Language Board looks set to become the most critical government agency yet in the social history of Welsh. Such status language planning allows for a measure of purposive rather than reactive thought and policy formulation. It also presages a new era of fresh initiatives and holistic interpretation of language in society which, though small-scale, represent grounded local involvement in socio-linguistic issues. The emphasis on planning requires integrated action by a number of agencies and represents a more holistic approach than hitherto has been the norm. Additionally, rather than be exclusively concerned with the needs and interests of Welsh speakers, we are beginning to address the concerns and involvement of second-language learners and non-Welsh speakers in a more systematic fashion, thereby extending the bicultural nature of society from both ends of the spectrum.

In consequence, the Welsh language has entered a new phase of legitimacy, best evidenced by the working out of the Welsh Language Act (1993). Doubtless there will be calls for a revised Act to cover the private and voluntary sector, yet support for Welsh can no longer be interpreted as essentially a symbol of resistance to An-

glicisation, for it is itself deeply imbued in the process of state socialisation. The language has become a contested instrument both of reform and of governance, of opposition and of authority. Welsh is increasingly incorporated into the machinery of government, of justice, of public administration and of civic control. In that one respect the promotion of bilingualism in Wales represents one small step for the realisation of popular democracy in Europe. My fervent prayer is that many other minority communities throughout this troubled continent may take heart from this example and seek to take hold of their own destiny by realising their dreams in and through a language struggle.

ACKNOWLEDGMENTS

This paper was given as the plenary address to the conference on "Language Policy and Bilingual Education for Minorities in Europe", hosted by the Faculty of Education, University of Ljubljana and the ZRS, Koper, 15th of May 1998. I am grateful to Dr. Lucija Cok for her gracious invitation and kind hospitality.

Tables 6-10 are reproduced with permission from 'Statistics of Education and Training in Wales: Schools 1998', Government Statistical Section, The Welsh Office, Cardiff.

DVOJEZIČNO ŠOLSTVO V KORIST EVROPSKI DEMOKRACIJI

Colin H. WILLIAMS

Univerza v Cardiffu, Oddelek za velški jezik, UK- Cardiff CF 1 3XW, P.O.Box 910

POVZETEK

Avtor raziskuje razvoj dvojezičnega šolstva v Walesu in predstavi številne izzive ter priložnosti, ki so vplivali na prizadevanja Valižanov, da bi reproducirali svoj jezik in kulturo. Tako šolstvo kot družina in skupnost so obravnavani kot glavna področja, kjer se ohranja jezikovna reprodukcija, vendar za razliko od drugih dveh stebrov kulturnega boja so bili parametri vzgoje v Walesu vedno bolj zaznamovani z oddaljevanjem od britanskih norm. Razvoj nacionalnega učnega načrta za Wales, ki je sledil Zakonu o šolski reformi leta 1988, je skupaj z drugimi ključnimi zakonskimi spremembami, kot sta Zakon o valižanskem jeziku leta 1993 in Zakon o vladi v Walesu leta 1998, spremenil politično-zakonsko pojmovanje dvojezičnosti in institucionaliziral dvojezično šolstvo kot pomemben element valižanskega nacionalnega življenja.

Avtor posreduje predloge o šolski politiki in razvojni politiki skupnosti glede na delovanje Državnega zbora za Wales, ki je bil ustanovljen maja leta 1999. Članek se osredotoči na oceno vpliva, ki ga ima institucionalizacija dvojezičnega šolstva na socialne spremembe in enakost skupin v Walesu. Posebna pozornost se posveča politiki primerjalnosti jezikov in podani so predlogi za britansko in irsko ustavno partnerstvo po pooblastitvi. Ta nastajajoča in potencialno radikalna zveza se smatra kot pomembna preizkušnja za jezikovne pravice in demokratične spremembe v okviru preoblikovanega evropskega političnega sistema.

Ključne besede: izobraževanje, dvojezičnost, jezikovne manjšine, Valižani

REFERENCES

Aitchison, J., Carter, H. (1997): The Welsh language and Household Structure, Planet, 362.

Bellin, W., Higgs, G., Farrell, S. (1997): Halting or Reversing Language Shift: A Social and Spatial Analysis of South East Wales, Final Report for ESRC grant no. R000236330.

Higgs, G., Bellin, W., Farrell, S., White, S. (1997): Educational Attainment and Social Disadvantage. Contextualising School League Tables. Regional Studies, 31 (8), 779-793.

Jones, J. R. (1966): Prydeindod. Llyfrau'r Dryw. Llandybie.

- Mackey, W. (1988):** An introduction to geolinguistics. In: Williams, C. H. (ed.): *Language in Geographic Context*. Clevedon, Avon, Multilingual Matters, 20-46.
- Morris Jones, R., Ghuman Singh, P. A. (eds) (1995):** *Bilingualism, Education and Identity*. Cardiff, University of Wales Press.
- PDAG (1988):** Interim Report of the Secondary Working Committee, PDAG. Cardiff, unpublished (mimeo).
- PDAG (1992):** Response to the White Paper on Education, Diversity and Choice: A New Framework for Schools, PDAG. Cardiff, unpublished (mimeo).
- Reynolds, D., Bellin, W., ab Ieuan, R. (1998):** *A Competitive Edge. Why Welsh Medium Schools Perform Better*. Cardiff, The Institute of Welsh Affairs.
- Trudgill, P. (1993):** *The Ausbau Sociolinguistics of Minority Languages in Greece*. Mimeo, Lucerne University.
- Welsh Office (1993) - Welsh Social Survey.** Cardiff, The Statistical Section, The Welsh Office.
- Welsh Office (1998) - Statistics of Education and Training in Wales: Schools, 1998.** Cardiff, The Statistical Section, The Welsh Office.
- Williams, C. H. (1994):** *Called Unto Liberty*. Clevedon, Avon, Multilingual Matters.
- Williams, C. H. (1998):** Operating through two languages. In: Osmond, J. (ed.): *The National Assembly Agenda*. Cardiff, The Institute of Welsh Affairs, 101-116.
- Williams, C. H. (1999):** A language policy for the National Assembly of Wales. In: ECTARC (ed.): *Culture, Nation and Region in Europe*. Llangollen, ECTARC.
- Williams, C. H., Evas, J. (1998):** *The Community Language Project*. Cardiff, The Welsh Language Board/ Cardiff University. 220 p.

izvirno znanstveno delo
prejeto: 1999-03-22

UDK 372.46

ZGODNJA VEČJEZIČNOST IN IZOBRAŽEVANJE. OSNOVE ZA OBLIKOVANJE MODELA

Lucija ČOK

Znanstveno-raziskovalno središče Republike Slovenije Koper, SI-6000 Koper, Garibaldijska 18

IZVLEČEK

V večjezičnem in kulturno mešanem družbenem okolju se otrok že zelo zgodaj srečuje z drugim jezikom in kulturo. Ob materinščini bo drugi jezik usvojil le v okolju, ki njegovo dvojezičnost spodbuja in rabo obeh jezikov potrjuje. Predvsem sta pomembni družina in šola, ki usvajanje drugega jezika spremljata, usmerjata in utrjujeta. Teoretična izhodišča v prid zgodnjemu učenju drugega jezika še posebej poudarjajo vlogo didaktične uresničitve tega učenja.

Slovenija je v šolstvu na narodnostno mešanih območjih s svojo zakonodajo uredila tudi položaj drugega jezika (italijanskega in madžarskega). Učenje/poučevanje drugega jezika od male šole do mature si postavljata cilje, ki so usklajeni s cilji večjezičnosti in medkulturnosti združene Evrope, izbor vsebin in uvajanje učnih metod in strategij pa upošteva sodobna dognanja ved, ki spremljajo učenje jezikov. V prispevku avtorica predstavlja izhodišča, vsebine in postopke modela pouka drugega jezika, ki ga po eksperimentalnem obdobju v osnovnih sestavinah uvaja tudi novi učni načrt za italijanski jezik kot drugi jezik v prvih dveh obdobjih osnovne šole.

Ključne besede: zgodnja večjezičnost, dvojezičnost, jezik/kultura, učenje/poučevanje jezika, modeli pouka drugega jezika

PLURILINGUISMO PRECOCE E ISTRUZIONE. FONDAMENTI PER LA FORMULAZIONE DI UN MODELLO

SINTESI

Nell'ambiente sociale plurilingue e culturalmente misto il bambino incontra molto presto un'altra lingua e la cultura. Riuscirà ad assimilarle, accanto alla lingua materna, soltanto in un ambiente che stimi il suo bilinguismo e confermi l'uso delle due lingue. Importanti sono soprattutto la famiglia e la scuola, che seguono, indirizzano e consolidano l'assimilazione della seconda lingua. I principi teorici favorevoli all'apprendimento precoce della seconda lingua sottolineano in modo particolare il ruolo della sua attuazione didattica.

Attraverso la propria legislazione, la Slovenia ha regolato nella scuola dei territori nazionalmente misti anche lo status della seconda lingua (italiana e ungherese). I fini che si pongono l'insegnamento e lo studio della seconda lingua, dalla piccola scuola all'esame di maturità, sono in armonia con quelli del plurilinguismo e della multiculturalità dell'Europa unita, mentre la scelta dei contenuti e l'introduzione di metodi e strategie d'insegnamento sono in sintonia con le attuali conoscenze delle discipline che seguono l'insegnamento delle lingue. Nel contributo, l'autrice presenta i principi, i contenuti e i procedimenti di un modello d'insegnamento della seconda lingua, che, nelle sue parti essenziali, dopo un periodo sperimentale, è introdotto dal nuovo piano d'insegnamento della lingua italiana quale seconda lingua nei primi due periodi della scuola elementare.

Parole chiave: plurilinguismo precoce, bilinguismo, lingua/cultura, apprendimento/insegnamento della lingua, modelli d'insegnamento della seconda lingua

1. OTROKOVA OSEBNOST IN NJEGOV RAZVOJ TER USVAJANJE PRVEGA (MATERNEGA) IN DRUGEGA JEZIKA

1.1. Otrok in njegove sporočanje potrebe

Otroku je sporočanje potreba prirojena. Sporočiti začne takoj po rojstvu, saj je njegov obstoj odvisen od tega, kako se okolje odziva na njegov klic. Z jokom opozarja nase, s kretnjami rok izraža zadovoljstvo, s cepetanjem strinjanje, s čačkami oblikuje sporočilo in izraža svoje občutke, z glasovi oblikuje besedno sporočilo, s spreminjanjem reda v zunanjem svetu ustvarja, v upodabljanje sveta vnaša svojo domišljijo, s petjem izraža ugodje. Ko povezuje svoje sporočilo s sporočilom drugega ali se spet navezuje nanj, se začne vključevati v govorno igro, ki se odvija med resničnostjo in simbolno predstavo, ki jo poskuša ubesediti. Odzivanje odraslih oseb in njihov odnos do otrokovega sporočanja spodbujajo govorno dejavnost in omogočajo komunikacijo. Komunikacija kot proces in razvoj govora sta tesno povezana, razvoj govora je celo odvisen od razvoja komunikacije med otrokom in njegovo okolico (Cosnier, Kerbrat-Orecchioni, 1987).

S pomočjo govora se otrok že od prvega leta otroštva vključuje v svet vrstnikov in odraslih. Vzorci obnašanja, ki jih sprejme za svoje, oblikujejo njegovo družbeno identiteto in ta pogojuje njegove kognitivne orientacije (Bernstein, 1975). Način in vrsta sporazumevanja v družini bosta oblikovala sporazumevalne vzorce in te vzorce bo otrok prevzemal. Jezikovno pravilni in ustrezni/napačni in neustrezni sporazumevalni vzorci bodo pripomogli k bolj/manj razviti besedni ravni sporočila, k bolj/manj skrbnemu izgovoru besedja, k bolj/manj barviti izraznosti vsebine sporočila. Robinson (1971) je opisal razdelan in zožen kod otroka. Za prvega je značilno poizvedovanje o naravnem in družbenem okolju, raziskovanje različnih možnosti izražanja in upovedovanja, uporaba in način na slovnični, leksikalni in pragmatični ravni. Zožen jezikovni kod pa določajo preprosta slovnica (uporaba osnovnih jezikovnih struktur, izpuščanje sestavljenih skladenjskih odnosov in podredja in podobno), uporaba klišejev, uveljavljanje neposrednega besednega pomena in neposredna družbena raba preprostih sporočanj vzorcev.

Odrasel sogovorec je otroku vzor in "podpora" (fr. *étayage*, po Brunerju, v Alles - Jardel, 1991, 66). Njegova vloga v pogovoru z otrokom je bistvena, saj bo od nje odvisno, ali se bo otrok razvil pretežno v poslušalca ali govorca. Pritegnil ga bo k poslušanju, sprožil bo pogovor, spodbujal bo otroka pri upovedovanju in mu ponujal nova govorna dejanja, oblikoval bo ustrezne odnose do jezikovne vsebine in tako omogočal, da otrok svojo govorno dejavnost povezuje z miselnimi operacijami. Na te in podobne načine bo podpiral, spodbujal, usmerjal otroka na poti jezikovnega

razvoja. Način jezikovne izmenjave med otrokom in odraslim je odločilnega pomena za otrokov spoznavni razvoj. Vlogo odraslega poudarjajo tudi razvojne teorije, ki se navezujejo na govorni razvoj človeka.

V splošni obravnavi govornega razvoja pa moramo poiskati tudi stičnosti in razlike med usvajanjem maternega in drugega jezika, oboje pa povezati s celostnim razvojem otroka. V tej verigi zvez in odvisnosti bomo lažje našli utemeljitve zgodnjega usvajanja drugega jezika in dovolj pristen motiv za uvajanje tujega jezika v zgodnjo šolsko dobo. Tega naj bi našli pri otroku in naj ne bi bil le motiv, ki ga odrasli otroku vsiljujemo.

1.2. Jezik v spoznavnem razvoju ali vselej veljavni Piaget

Prispevek psihologije v zadnjih petdesetih letih na vsebino preučevanja jezikovnega usvajanja (uzaveščanje jezikovnega sistema in besedja) in pri opisovanju jezikovne izmenjave (jezikovne interakcije pri sporočanju) je izredno pomemben. Šele aplikacije nekaterih razvojnih teorij (kognitivizem, konstruktivizem, interakcionizem) na govorni razvoj so pokazale celovitost jezikovnega udejanjanja.

Razlage *vedenjskih teorij* o razvoju govora (Skinner, 1957) so danes skoraj v celoti opuščene. V svoji *SLAT* (Second Language Acquisition Theory, 1981) je Krashen povzel vse pomembnejše teorije, ki so pripomogle k oblikovanju metod za poučevanje drugega jezika. Mehanicistično učenje je opisal kot operacije učenja (*learning*) in ne kot rezultat učenja (*acquisition*). Prvi razvija govorne navade, ki jih govorec hrani v kratkoročnem spominu. Ker so vzorci za urjenje jezikovnih struktur pogosto govorcu nerazumljivi ali pa le delno razumljivi, ne spodbujajo uzaveščanja pravil s pomočjo intuicije. Da bi si govorec vendarle lahko oblikoval hipoteze o pravilih, potrebuje veliko mehanskih vaj in veliko število vzorcev. Po dolgi poti pride do cilja, oblikuje hipotezo, si jo potrdi ali ovrže. Govorec lahko pomni tudi, česar ne razume, usvaja pa le tisto, kar razume. Pot do skladiščenja jezikovnih struktur v dolgoročni spomin je po mehanicističnih postopkih zelo dolga in naporna. Avtomatsko ponavljanje vzorcev (papagalizem) ni znanje jezika in posnemanje govora ni ustvarjanje sporočila.

Temeljno izhodišče za preučevanje usvajanja jezika je *kognitivna teorija* J. Piageta (Piaget, 1923). Čeprav se je središče raziskovalnega interesa premaknilo iz upovedanega (rezultat jezikovnega procesa) na upovedovanje (proces udejanjanja jezikovne rabe) in je Piagetova teorija doživela omejitve in prilagoditve, je še zmeraj sestavni del metodologije pri obravnavi procesa upovedovanja. Za proučevanje tega procesa je potrebno poznati:

- *spoznavni razvoj otroka,*
- *raven jezikovne sposobnosti in dispozicije za njen razvoj,*

- posebnosti jezika, ki ga otrok spoznava,
- okoliščine sporočanje rabe prvega in vseh naslednjih jezikov.

Na osnovi svojih dolgoletnih neposrednih opazovanj otroka je Piaget pripravil opis kognitivnih funkcij otrokovega razvoja. Odkrival je strategije, s katerimi je otrok reševal probleme, in tako določil obdobja njegovega razvoja. Značilnosti razvojnih obdobjev človeka so oporna točka pri uravnavanju vsake metode učenja. Jezik kot sredstvo učenja in spoznavna vsebina je tudi predmet otrokovega raziskovanja. Med splošnimi sredstvi mišljenja (kognitivne univerzalije) Piaget ne postavlja jezika na prvo mesto. Po njegovem so zaznava, predstava in refleksija sredstva, ki omogočajo spoznavanje in ponotranjenje zunanje predmetnosti in dejavnosti. Jezik pa je le eno od sredstev predstave. Ponotranjenje inteligence omogoča najprej otrokova dejavnost, šele kasneje priključitev simbola. Ta je tudi v obliki jezika (semiotična oblika predstave). Jezik je po Piagetu torej le sestavni del kognitivnih sredstev in ne samostojna spoznavna struktura (Piaget, 1972).

Značilnosti posameznega razvojnega obdobja so v procesu učenja maternega, drugega ali tujega jezika pomembni dejavniki jezikovnega usvajanja. *Senzomotorna doba inteligence* (prvi dve leti življenja) je odločilna za začetek upovedovanja. S posnemanjem in ponavljanjem se otrok odziva in sporoča. Tako začenja dobivati beseda v materinščini svoj pomen. Znane in razumljive so težave otroka, ki začenja upovedovati v dveh jezikih: potrebuje asociativno zvezo med jezikom in človekom, ki jezik uporablja, zamenjuje pomene glasovno podobnih besed, doživlja tiho obdobje pri usvajanju drugega jezika in podobno. Poznejši začetek govora pri teh otrocih ne pomeni tudi počasnejšega razvoja teh otrok.

Predoperativna doba mišljenja (od drugega do sedmega leta življenja) je obdobje pridobivanja jezika in obdobje zorenja miselnih operacij. V obdobju *intuitivne inteligence* (od četrtega do sedmega leta) se zunanje dejavnosti ponotranjajo, uzaveščajo. Neposredna jezikovna izkušnja omogoča otroku posploševanje predstave. Upovedovanje pomena, povezano z otrokovo dejavnostjo, sproži proces semiotizacije: označeno (fr. signifié) dobi svojega označevalca (fr. signifiant). Ubeseđitev pa je le ena od oblik simbolizacije. Otrok izraža svoje predstave z risbo, s posnemovalno, domišljjsko in simbolično igro. Igralne dejavnosti tega obdobja so sestavni del strukture otroškega mišljenja. Igra je vsebina in oblika jezikovnega vzgajanja in učenja.

Obdobje *konkretne inteligence* (od sedmega do enajstega leta starosti) je obdobje odpiranja otroka v svet. Njegovi interesi do oddaljenega, drugačnega omogočajo, da se otrok vključuje v oblikovanje svoje kulture (radio, televizija, šport, glasba, prehrana). Socializacijske izkušnje ga spodbujajo, da upravlja z resničnostjo: jo opazuje, primerja, ureja, omejuje, dopolnjuje, sestavlja, spreminja. Zanimajo ga ljudje, vsebine in

funkcije življenja njegove resničnosti. Z jezikom spoznava. S pomočjo analize, prenosa znanj, zbiranjem informacij, sklepanja, odločanja oblikuje hipoteze in si tako organizira mišljenje: zaznava, pomni, si uzavešča vedenje, sprejema rešitve, načrtuje ravnanje. Zmore odtrgati simbolično od predmetnega (decentracija) in ločiti posamezno od splošnega (generalizacija). Zna ubeseđiti določeno predmetnost in se obenem zavedati splošnega pomena te ubeseđitve (dekontekstualizacija). Zapušča neposredno abstrakcijo, vezano na predmet ali neposredno izkušnjo, in zmore opraviti višjo obliko abstrakcije, ki je pogoj za nadaljnji proces razvoja. V tem obdobju začne opazovati jezik kot sistem. Že uzaveščena jezikovna sredstva in izkušnje v jezikovni rabi mu omogočajo metajezikovno razmišljanje. Obdobje konkretne inteligence je primerno za načrtno učenje drugega jezika.

Pridobivanje izkušenj in razmišljanje o vsem, kar mladostnika obkroža, pojmovanje celote in medsebojne povezanosti njenih sestavin so značilnosti obdobja *formalno-logičnega mišljenja* (od približno enajstega do štirinajstega ali šestnajstega leta življenja). Mladostnik razmišlja o sebi, o življenju in o zakonitostih, ki ga uravnavajo. Obstoječe razčlenjuje in razmišlja o mnogočem. Jezika se rad uči sistematično, sporoča najraje o stvareh, ki ga zanimajo, je lahko vsebinsko ustvarjalen in jezikovno izviren.

Piagetova teorija o razvoju kognitivne strukture opredeljuje odnose med otrokovo dejavnostjo in okoljem (interakcionistični vidik) in ugotavlja, kako otrokova dejavnost spreminja okolje (konstruktivistični vidik). Predvsem pa nam omogoča boljše razumeti ponotranjenje zunanjega sveta in delovanje mehanizmov mišljenja ter vlogo jezika v spoznavnem procesu. Spoznavne operacije, ki spremljajo usvajanje materinščine ali drugega jezika, so iste narave, predispozicije za razvoj jezikovne sposobnosti tudi. Postopki spoznavanja obeh jezikov v njihnih posebnostih, čustvovanje in doživljanje enega ali drugega jezika, reševanje problemov usvajanja več jezikov hkrati pa terjajo različne učne pristope in obravnave.

Piaget je označil jezik kot spoznavno vsebino ter predstavitveno in izrazno sredstvo, ki omogoča spoznavni razvoj otroka. V središču njegovega interesa ni družbene razsežnosti jezikovnega sporočanja. Otrokovo mišljenje se razvija s pomočjo razvojnih faz in konfliktov. Otrok oblikuje svoje spoznavne izkušnje s spreminjanjem okolja in z dejavnostjo v tem okolju. Okolje pa se otroku ponuja v obliki družbeno zaznamovanih vedenj in dejanj. Vsaka ali skoraj vsaka otrokova dejavnost doživi odziv, ki potrjuje ali zavrača otrokovo izkušnjo. Govor in jezik pa bolj kot katerakoli druga oblika izražanja osebnih odnosov do materialne ali nematerialne resničnosti pogojujeta svoj razvoj z odzivanjem. Vsaka nova informacija oblikuje v otroku novo hipotezo, s katero rešuje novo situacijo. Predelavo

jezikovnih informacij uzavešča kot podsistem jezikovne sposobnosti (vmesni jezik, ang. interlanguage). Ti pod sistemi so začasni, vendar relativno trdni. S spreminjanjem kvantitete in kvalitete vplivanja družbenih modelov jezikovnega okolja se ti pod sistemi spreminjajo in povzročajo otrokovo jezikovno dozorevanje. Rezultat medsebojnega vplivanja otroku lastnih modelov in družbenega jezikovnega modela je model jezika, ki ga otrok uporablja v določeni dobi razvoja (E. Nonnon, 1986, v Alles - Jardel, 1991, 59).¹

Strukturalna lingvistika in generativna teorija poudarjata vrojenost jezikovne sposobnosti v človeku. Kar preprosto imenujemo slovnica, naj bi predstavljalo ponotranjen sistem pravil, ki se udejanjajo v fazi upovedovanja. Splošne strukture, ki so skupne več jezikom (ang. *deep structures*), upovedujemo s pomočjo ustvarjalnih mehanizmov. Otrok naj bi se učil s pomočjo le-teh in tako udejanjal že prirojeno sposobnost tvorbe jezikovnih struktur (ang. LAD: *Language Acquisition Device* (Chomsky, 1965)). Vendar otrok v sporočanju rabi ne oblikuje jezikovnih vzorcev le zato, da bi pravilno ubeseditil vsebino sporočila; pomembnejši mu je sporočanje namen in učinek, torej ustreznost ubeseditve sporočila (Hymes, 1971). Če bi se teh ustvarjalnih mehanizmov res dalo naučiti, bi pri upovedovanju sporočila v različnih jezikih ne bilo posebnih težav. Otrok bi v materinščini uril logično slovnico organiziranost jezikovnega sistema in iste mehanizme prenašal v drug jezikovni sistem. Vemo pa, da je to le delno mogoče. Sporazumevalne okoliščine, v katerih nastaja govorno dejanje, odpirajo širši razpon pojavom, ki spremljajo govor.

1.3. Od materinščine k drugemu jeziku

Materinščina je v zavesti človeka osnova, na kateri gradi odnos do drugih jezikov, z njeno pomočjo spoznava druge kulture, predvsem pa je temeljni dejavnik procesov njegove socializacije. Družbeno okolje, ki ponuja človeku tudi več jezikov in kultur, omogoča doživljanje zunanje dejanskosti v vsej svoji plastičnosti. Drugi jezik je najprej zunanji sistem znakov, ki se s pomočjo psiho-socio-kognitivne dejavnosti otroka, njegovih čustvenih ravnanj in izkušenj ter materinščine preslika v notranjost. Njegovo uzaveščanje omogočajo procesi primerjanja in razlikovanja. Kako uspešno teče uzaveščanje drugega jezika, pa odloča bližina/sorodnost ali oddaljenost/različnost tega jezika od otrokove materinščine. Čim jasnejši je otrokov odnos do materinščine, čim bolj sestavljen in trden je njegov podsistem prvega jezika, lažje bo pridobival drugi jezik. Prisotnost materinščine pri usvajanju drugega jezika spodbuja sama po

sebi primerjanje obeh jezikov pri njunem uzaveščanju in rabi. Če je usvajanje drugega jezika ponotranjenje nove psihične funkcije, je materinščina oblikovalec spoznavnega prenosa (Vygotsky, 1934), že urejen sistem simbolov, ki pomaga oblikovati novega.

Med materinščino in drugim jezikom pa je potrebno postaviti postopke, ki bodo prenašalci usvojenega na novi jezikovni sistem. Ti so, na primer, uporaba jezikovno-kulturnih navad, ki si jih je otrok uzaveštil s pomočjo materinščine, oblik sporazumevanja z odraslim sogovornikom, sporočanje zvrsti in sporočanje odnosov.

Usvajanje drugega jezika ob usvajanju materinščine ne gre vselej brez težav in je v veliki meri odvisno od načina pridobivanja obeh jezikov. Odnosi med ravninami obeh jezikovnih sistemov, ki jih moramo usvojiti, so semiotični in diskursivni. Preden razmišljamo o diskursivnih, bi se morda vprašali, kako nastaja, in če nastaja v otroku potreba po sporočanju v več jezikih. Posredno gre torej za naravno motivacijo, ki po Vygotskem nastaja na osnovi volje (afektivno-volitivni dejavniki zavesti). Pri otroku, ki pridobiva materinščino, se ta volja izkazuje v potrebi po uresničevanju potreb, ki so izzvale sporočilo. Sporočanje motivi pa imajo spoznavni in družbeni vidik. Pri usvajanju drugega jezika, še bolj pa tujega, je motiv spoznavne narave mogoče še najti v otroku samem. Zaradi privlačnosti in napetosti igre, na primer, v katero se vključuje drugačen jezikovni kod, nastaja notranja motivacija, ki spodbuja sporočanje. Jezikovna interakcija, ki jo oblikujemo ob igralnih dejavnostih, je vselej najboljša priložnost za pridobivanje jezika. Če otroka usmerjamo v iskanje enakosti, razlik, analogij ciljnega jezika na prijazen način, sprejema voljno ta umski napor (Gaonac'h, 1987). Igralne dejavnosti spodbujajo domišljijo in otrok išče pot do novih rešitev na svoj način. Družbeno izzvan motiv pa je zunaj njegove vplivnosti; okolje, v katerem živi, omogoča ali ne omogoča, spodbuja ali ne spodbuja položajev, v katerih se lahko udejanja sporočanje v obeh jezikih.

1.4. Od matične kulture k drugi kulturi

Materialna stvarnost okoli nas pridobi z ubeseditvijo pomene, vrednosti, norme, ki so lastne družbeno-jezikovni skupnosti, v kateri živimo. V zaznamujočem se združujejo spoznavne, družbene in kulturne izkušnje posameznika in skupnosti, njuna ustvarjalnost in svoboda v sporočanju. Ta sled izkušenj daje jezikovnemu znaku pravi pomen in kulturno določenost (Milani-Kruljac, 1985). Ker je učenje in aktivna raba dveh

1 Pridobivanje jezika se kaže v napeti dejavnosti postavljanja hipotez, v analizi in prenašanju ene okoliščine v drugo, v zbiranju in "izbiranju ustreznih informacij, v primerjavah in interferencah, v odločitvah in posplošitvah. Procesi, ki označujejo usvajanje govora so primerljivi s procesi, ki jih lahko zaznamo pri ostalih kognitivnih dejavnostih" (prevod avtorice iz fr.).

jezikov tudi primerjanje in vrednotenje dveh kultur, je nemogoče drugi jezik ločevati od kulture, ki ga opredeljuje. Ne moremo sprejemati jezika, ne da bi pri tem sprejemali tudi kulturo, ki jo ta jezik predstavlja.

V večjezičnem in kulturno mešanem okolju se matična kultura že zelo zgodaj srečuje in dopolnjuje z elementi druge v življenjskem okolju prisotne kulture. Socializacijski procesi inkulturacije (vzporedno sprejemanju matične in drugih kultur) tečejo od rojstva naprej. Akulturacijski procesi (zaporedno sprejemanje druge kulture) pa pogosto nastajajo ob sekundarni socializaciji, ko posameznik spoznava in sprejema družbene vloge in z njimi vsebino kulturnega okolja. S procesi inkulturacije si uzaveščamo slog življenja, način spoznavanja in sprejemanja vrednot in norm. Odnos otroka do kulture v okolju oblikuje najprej družina, nato družba. Razhajanja med kulturno identiteto družine in kulturno identiteto družbe povzročajo prvi spopad med vrednotami. Od tega, kaj bo v tem spopadu prevladalo, je odvisno, kako bo otrok sprejemal drugi jezik in kulturo. Če prevlada odklonilno vrednotenje druge kulture in jezika, ju bo omalovaževal in odklanjal; če pa prevlada njuno čaščenje, ju bo poveličeval, slepo posnemal vzorce obnašanja in se poskušal istovetiti z njima. Oboje lahko prepreči vzgoja v družini in šoli, ki v postopkih opazovanja, primerjanja in vrednotenja obeh kultur počasi gradi v otrokovi zavesti uravnovešen in zdrav odnos do jezikovnega in kulturnega stikanja in prepletanja. Temeljna pogoja pozitivnih kulturacijskih procesov sta prostovoljnost in dejavna udeležba v sodelovanju, približevanju in primerjanju kultur. Materinščina in vrednote, ki določajo otrokovo narodnostno in kulturno pripadnost, dobivajo z drugim jezikom in kulturo nove razsežnosti. Njihove pozitivne učinke prepoznavamo v strpnem in odgovornem odnosu do drugega in drugačnega.

Intenzivnost in kvaliteta medsebojnega vplivanja kultur pa nista vselej enako ugodna. Če je tuja kultura daleč od otrokovih spoznavnih izkušenj, je otrok ne sprejema. Če se tuja kultura otroku ponuja v obliki potrošništva ali mode, jo otrok sprejema kot zanimivost. Če pa, po vzorcu odraslih, trženje tuje kulture doživlja kot vrednoto, ki matično kulturo presega in omalovažuje, bo njegovo začetno navdušenje z odraščanjem postajalo vse bolj nekritično čaščenje (idolatrija) vsega tujega. Tako nepremišljeno posnemanje tujih kulturnih vzorcev in navdušenje za vse, kar je tujega, ne vpliva ugodno na otrokov značaj in oblikovanje njegove osebnosti.

2. DRUGI JEZIK V ŠOLI

2.1. Spodbude za učenje drugega jezika v šoli

Življenjsko okolje otroka je vse bolj sestavljeno; v njem se prepletenost posameznih kulturnih vplivov sre-

čuje z jezikovno različnostjo. V družini se sicer najpogosteje še uveljavlja le en jezik, to je materni/očetov/izvirni jezik, v neposrednem življenjskem okolju pa otrok srečuje tuje, bolj ali manj oddaljene jezikovne vzorce. V narodnostno mešanem okolju opazuje in spoznava drugi jezik tako doma kot zunaj doma. Spodbude za njegovo rabo pridobiva iz neposrednega okolja. Te so lahko enako močne in pogoste ali šibkejšje in manj pogoste kot spodbude za rabo materinščine. Za rabo tujega jezika navadno otrok dobiva manj spodbud. Raba jezikov, s katerimi se otrok srečuje, je torej različno pogosto in različno močno motivirana.

Motivacija za učenje drugega jezika je osebna in družbena. Družbena nastaja v okolju in pripomore k spontanemu usvajanju jezika. Uspešnost usvajanja drugega jezika v šoli je v veliki meri odvisna od družbene motivacije. Le-to utrjuje upravičenost obstoja drugega jezika v otrokovem življenju ter spodbude za učenje tega jezika v šoli in zunaj nje. Vsaj tretjino uspešnosti pripisujemo interesom učečega se do učenja jezika, tretjino njegovi specifični inteligentnosti za usvajanje jezikov, eno tretjino pa pripisujemo didaktični uresničitvi učenja. Da bi torej pouk postal močan dejavnik uspeha pri učenju drugega jezika, mora biti motivacija sestavni del njegove uresničitve. Potreba po znanju jezika, želja po širitvi in bogatitvi že usvojenih sporočanj vzorcev, doživljanje in potrjevanje obojega se mora uresničevati tudi pri šolskem pouku.

Osebna motivacija nastaja na zavestni ali nezavedni ravni. Pri otroku je osebna motivacija predvsem nezavedna. Nastaja v njem ob zadovoljstvu, da se nekaj dogaja, se razvija ob igri in spremlja procese otrokovega poosebljanja s pojavi in dogajanjem v zunanjem svetu. V otrokovem svetu so potrebe po rabi jezika drugačne od potreb odraslega človeka. Otrok ne uresničuje istih sporočanj dejavnosti v podobnih položajih kot odrasli. Otrok ne naroča hrane, ne kupuje oblačil, ne sprašuje po času ali kraju in podobno. Marsikaj od tega opravijo odrasli namesto njega. Pozdravljanja in odzivanja na pozdrav ga moramo naučiti, tako v materinščini kot v drugem jeziku. Potrebo po uresničevanju različnih družbenih vzorcev sporočanja mu uzaveščamo kot potrebo njegovega okolja in ne njega samega.

Ker se otrok uči jezika nezavedno, ga težnja po znanju ali pot do cilja ne spodbujata. Težkih miselnih postopkov ne mara, dolgotrasnega vztrajanja se naveliča. Vztraja le, če se zabava. Najbolj ga zabavajo igralne, gibalne, domišljjske in ustvarjalne oblike sporočanja. Ko se naveliča, ga z novimi oblikami dela spet pritegnemo. Otrok se navadno odziva na govorne spodbude. Uspeh pri usvajanju jezika ga bo navdušil, vendar ne za dolgo. Notranjo motivacijo ob zavestnem učenju jezika bo doživljal kasneje; na operativni ravni razvoja, v fazi intuitivnega učenja pa le s pomočjo igre.

V mali šoli in ob prehodu na osnovno šolo je otrok na začetku kakršnega koli vzgajanja in izobraževanja.

Nima še izkušenj z učnim procesom, pri usvajanju drugega jezika mu transfer učnih postopkov ne more pomagati. Hitro pomni, vendar bolj na ravni kratkoročnega spomina. Zato tudi hitro pozablja. Dejavnosti mehanskega pomnenja pri pouku jezika (učenje pesmi in besedil na pamet, štetje in izštevanje, recitiranje sporočanjskih vzorcev) dosegajo dobre sprotno učinke; po daljšem preporu pa otrok pozabi večino besedil, ki se jih je naučil na pamet. Če si jih je zapomnil, pa jih ne zna ponovno uporabiti v drugačnih okoliščinah jezikovne rabe.

Otrok zmore natančno posnemati glasove in glasovne sklope. Zvesto povzame intonacijo in stavčno melodijo sporočila v drugem jeziku. Glasovne posebnosti prevzema po vzorcu in mu ne povzročajo težav. Več težav ima pri uzaveščanju oblikoslovja in skladnje drugega jezika, pomenske razsežnosti besedila pa bo šele kasneje dojemal. Popravljanje napak sprejema, če je prijazno in spodbudno. Če pravilna rešitev prebudi njegovo radovednost, je pri popravljanju napak uspešen. Otrok je radovedno bitje in njegova zvedavost je pri učenju drugega jezika lahko zelo koristna. Pomaga mu pri odkrivanju jezikovne pravilnosti sporočila, še bolj pa pri preverjanju njegove veljave v okolju.

2.2. Empirične ugotovitve v prid zgodnjega poučevanja drugega jezika

Obsežni projekti spremljanja in vrednotenja dvojezičnega vzgajanja (npr. Hatch, 1978) so ovrgli večino predsodkov o škodljivosti zgodnjega usvajanja dveh jezikov in uzaveščanja dveh kultur hkrati za otrokov osebnostni razvoj. Razne analize ugodnih in manj ugodnih učinkov učnih izvedb pa so strezile privržence zgodnjega uvajanja tujega jezika, ki so zagovarjali zgodnje učenje tujih jezikov za vsako ceno. Nezadovoljivi rezultati nekaterih obsežnih projektov v 60-ih letih so vsaj za desetletje upočasnili sistemsko uvajanje tujih jezikov na začetek obveznega šolanja. Največji med njimi (Primary French in the balance) je uvajal francoski jezik v osnovne šole Velike Britanije in so ga po rezultatih skoraj desetletnega spremljanja ustavili (Burstall, 1974). V tem času pa se je dvojezično vzgajanje v narodnostno mešanih okoljih, npr. v Kanadi, razvijalo in se začelo sistemsko urejati. Nekatere modele dvojezičnega izobraževanja, kot je kanadski popitveni model (ang. Immersion model), smo do nedavnega imeli za idealne.

Mednarodni dejavniki (Unesco 1961, Svet Evrope 1978, Svet šolskih ministrov na več konferencah, predvsem pa leta 1986) so spodbujali evropske dežele k nadaljevanju eksperimentiranja zgodnjega učenja tujega jezika. Uspehi tega obdobja so doprinesli k prenovi poučevanja jezikov v obveznem izobraževanju in k temeljiti pripravi na njegovo sistemsko ureditev. Delavnica Sveta Evrope 4B (Sevre, december 1993) je na

osnovi štiriletnega spremljanja zgodnjega učenja tujih jezikov v državah članicah ugotovila:

- *Zgodnje učenje tujih jezikov je tudi vzgajanje evropskih državljanov v duhu odprtosti, spoštovanja različnosti in posebnosti drugih; je vzgajanje mladih v duhu kulturnega relativizma in oblikovanje tolerantnih osebnosti.*

- *Znanje tujih jezikov, vsaj dveh na prebivalca evropskih dežel, omogoča posamezniku in skupnostim vključevanje v evropsko civilizacijo in s tem družbeno in kulturno sobivanje ter spodbuja gospodarsko in ekonomsko rast vseh držav.*

- *Jezikovni in kulturni imperializem enega jezika in kulture bo onemogočal sožitje med narodi in s tem rušil ekonomsko ravnovesje ter ogrožal mir v Evropi. Spodbude različnih jezikovnih in kulturnih skupnosti vseh dežel Evrope naj oblikujejo cilje in vsebine interkulturne in večjezične vzgoje.*

- *Zgodnje učenje tujih jezikov je v šestdesetih in sedemdesetih letih doživelo prvo obravnavo. Poročila o rezultatih obsežnih projektov tega časa predstavljajo dragocen vir informacij o ugodnih in neugodnih izkušnjah. Ugotovitve teh obravnav pa niso ovrgle potrebe po zgodnjem učenju tujih jezikov, pač pa so povzročile njegov zastoj. Ta zastoj je povzročil zmedo na področju izobraževanja, različnost pristopov k reševanju te zmede pa ni uredila stanja. Področje zgodnjega učenja tujih jezikov je potrebno čimprej urediti.*

- *Nekatere izkušnje zadnjega obdobja (1988-1993) so pokazale, da je porok za spremembe politična volja za poseg na to področje. Brez politične volje strokovno delo (analiza in aplikacija rezultatov, ovrednotenje vzorcev in modelov) nima ustreznega vpliva na spremembe.*

- *Učinke zgodnjega učenja in poučevanja je potrebno ovrednotiti. Ovrednotenje potrebujejo otroci, njihovi starši, učitelji tujih jezikov in družba. Naročniki zgodnjega učenja tujih jezikov so starši, otroci pa so ga deležni. Z njim je zaznamovano njihovo vzgajanje. Učitelji bodo pri pouku uspešni, če bodo verjeli v trdnost učne strategije tujega jezika. Družbe, ki zgodnje učenje spodbujajo, morajo dobiti potrditev za vloženo delo in sredstva.*

Reformistična progresivna pedagogika zadnjega desetletja poskuša najti srednjo pot med načelom šolske pravičnosti (enakost možnosti za vse) in storilnostno-izobrazbeno naravnostjo šolskega pouka. Cilja je težko uskladiti. V proces uresničitve zgodnjega učenja drugega in tujega jezika pa sta vključena oba. Proces usvajanja tujega in drugega jezika obsega tako družbene kot formativne cilje. Konferenca šolskih ministrov držav članic evropskih regij 1988. leta je s svojimi pobudami in stališči sprožila plaz šolskih reform obveznega izobraževanja v večini teh dežel. Vse reforme, ki so že zasnovane ali so še v pripravi, posvečajo zgodnejšemu uvajanju tujega jezika v izobraževanje posebno pozor-

nost. Učne izvedbe zgodnjega učenja tujega jezika pa se pogosto zgledejejo in oplajajo z izkušnjami modelov dvojezičnega vzgajanja.

Izkušnje dvojezičnega vzgajanja so predvsem utrdile prepričanje, da je zgodnje usvajanje novega jezikovnega koda ob materinščini mogoče in uspešno. Na osnovi nekateri dejavnikov, je potrebno temeljito preučiti čas začetka in način učenja tujega jezika za vsako učno situacijo posebej. Če razmišljamo s Sternom (1969), da je mogoče usvajati tuji jezikovni kod v katerikoli starosti, se bomo strinjali z njegovo izbiro kriterijev za začetek učenja drugega jezika v šole. Po njegovem je pred določanjem o začetku potrebno:

1. *ovrednotiti trajanje šolanja, s katerim bo večina učencev prišla do določene stopnje jezikovne in sporočanje sposobnosti tujega jezika, in mesto v programu, kamor bomo cilje te stopnje postavili;*

2. *določiti vzgojno in formativno vrednost učenja tujega jezika v določenem programu;*

3. *zagotoviti materialne in človeške vire, ki bodo omogočili organizirano in uspešno usvajanje tujega jezika v šoli.*

Preučevalcem zgodnjega večjezičnega vzgajanja se poleg didaktične razsežnosti odpira tudi humanistična razsežnost večjezičnosti. Učenje jezikov razvija miselne in spreminja miselnost ter širi čustveno in družbeno raven človekovih spoznanj. Veliko več vemo o razsežnosti upovedovanja kot o čustvenih in etičnih vrednotah večjezičnega usvajanja. Z moralnimi in stvarnimi spodbudami k večjezičnosti šolske populacije se pogosto manipulira, kot na primer, da je znanje tujih jezikov pogoj za razumevanje in sodelovanje med ljudmi.

Na osnovi sinteze dognanj nekaterih velikih raziskovalcev zgodnjega usvajanja drugega jezika (Stern, 1987; McLaughlin, 1984; 1989; Krashen, 1981; 1985; Titone, 1986; Prunč, 1986, in drugi), izhajajoč iz lastnih izkušenj in aplikacij teorij učenja in upovedovanja na zgodnje usvajanje drugega jezika, sem oblikovala devet tez o zgodnjem učenju / poučevanju drugega jezika.

I. Teza o družbenosti učenja jezikov

Predšolski otrok ima močno izraženo potrebo po izražanju: izražanju samega sebe, svobodnem izražanju svoje domišljije. Kasneje ga žene v jezikovni stik potreba po prilagajanju družbenemu okolju, po spoznavanju neznanega. Pred razvojem govora je sporočal s pomočjo vseh izraznih sredstev, ki so mu bila na voljo. V odrasčanju se preizkuša na vseh ravneh izraznosti: sporoča z govorom, z glasbo, z govorico svojega telesa ter z drugimi dejavnostmi. Pri učenju jezika ne gre zanemariti nobenega od izraznih sredstev, ki jih otrok že pozna. Ta mu pomagajo v procesu primarne socializacije celostno spoznavati in doživljati stvarne vsebine, družbena razmerja, odnose, oblike obnašanja in ravnanja v stikih z drugimi. Sporočanje polje dru-

gega in tujega jezika mu ponuja možnost uveljavljanja pridobljenih sporočanje izkušenj in uzaveščanje novih.

II. Teza o interkulturnem vzgajanju

Otroku so cilji uzaveščanja kulture neznan. Kultura naroda, katerega jezika se uči, je sestavni del jezikovnih vsebin, pesmi ali rekov in sporočanje vzorcev. V narodnostno mešanem okolju neposredno spozna drugo kulturo. Če ga učitelj spodbuja s stvarnim in kritičnim odnosom k spoznavanju vrednot druge kulture, mu te v procesu vrednotenja poglobljajo primarno kulturno zavest.

III. Teza o učnem transferju in celostnem učenju

Utrjevanje rabe sporočanje vzorcev v materinščini omogoča prenos sporočanje navad na drugi jezik. Poznavanje sistema materne jezika pomaga pri razumevanju pravil drugega jezika. Sporočanje v drugem jeziku, ki ga spremlja gib, risba ali glasba, dopolnjuje besedno sporočilo, križno učinkovanje vseh dejavnosti pa pospešuje uzaveščanja semiotičnih sistemov, ki so del otrokovega sveta. Med njimi je tudi govorjeni in pisani jezik. Spodbude, skladno didaktično ravnanje, postopnost pri spoznavanju in učenju jezikovnih sistemov bodo pomagali otroku premagovati napor preklapljanja iz enega jezika v drug jezik.

IV. Teza o metajezikovni sposobnosti otroka

Otrok v normalnem razvoju si je do petega letu starosti zgradil sistem materinščine po intuitivni poti. Pridobil je spoznavne in jezikovne izkušnje, ki mu bodo pomagale graditi jezikovni sistem drugega jezika. Že zelo zgodaj otrok opazuje jezik. Ločuje variante na glasoslovni ravni in sklepa o enakosti in različnosti na oblikoslovno-skladenjski ravni. Opazuje posebnosti pomena in uveljavlja ubeseditve, ki so svojstvene za drugi jezik. Empirično spremljanje večjezičnih otrok je utrdilo prepričanje, da ima otrok vrojeno metajezikovno sposobnost (opazovanje, urejanje in umestitev jezikovnih struktur v sistem).

V. Teza o sistematičnosti jezikovnega usvajanja

Zgodnje učenje drugega jezika poskuša uskladiti samodejno in načrtovano učenje jezika. Proces učenja je sicer odprt za vse vsebine, ki jih ponuja življenje, in se prilagaja sprotnemu interdisciplinarnemu povezovanju. Pouk drugega jezika v šoli si mora postaviti dolgoročne in kratkoročne jezikovne cilje na različnih ravneh.

VI. Teza o ciljnem jeziku

Učenje pesmi na pamet in recitiranje vzorcev povečujeta obseg, ne pa kvalitete ciljnega jezika. Otroku potrebuje za neposredno jezikovno rabo vzorce govornih dejanj, ki jih bo uporabljal v življenju. Z jezikovnimi

in drugimi izraznimi sredstvi bo uresničeval potrebo bo sporočanju v svojem svetu, jezikovne vsebine bo dojel in jih razumel s pomočjo svojih izkušenj. Drugi jezik naj bo živ, razumljiv (vendar ne otročji), slovnično neoporečen (vendar ne slovnično purističen) sporazumevalni kod.

VII. Teza o igri kot temeljni metodi zgodnjega učenja drugega jezika

Učenje drugega jezika je tudi jezikovno učenje (slovnično, jezikovno-funkcijsko in besedilno), ki ga usmerjajo igralne dejavnosti. Igra kot metoda ima spoznavne, psihofizične in družbene sestavine učenja. Raziskovalna naravnost igralnih dejavnosti zadovoljuje otrokovo radovednost in vedoželjnost. Tako na najbolj neposreden način spoznava probleme in jih rešuje ter pri tem razvija operativno mišljenje. Tudi tekmovalnost, če je zdravo naravnana, vzgojno vpliva na njegovo osebnostno rast.

VIII. Teza o didaktičnem strukturiranju programa

Čeprav je načrtovanje jezikovnega učenja odprto za dopolnitve in interdisciplinarnе povezave, je didaktična pot do znanj določena. Horizontalno os pouka drugega jezika predstavlja interdisciplinarnost vsebin in didaktičnih dejavnosti. Vertikalno os pa določajo moduli posameznih področij in njim lastne didaktične tehnike. Tematska vez združuje vsebine učnih enot po diagonali; etapni cilji, ki jih oblikujemo s pomočjo jezikovnega ali glasbenega ali motoričnega modula, pa vežejo program v celoto. Poleg teh povezav mora oblikovanje učnih enot upoštevati pedagoška in didaktična načela pouka na razredni stopnji osnovne šole.

IX. Teza o vrednotenju učinkov pouka drugega jezika

Tudi vrednotenje znanja je lahko del učne igre. Z njeno pomočjo otrok sam ugotavlja, ali je dosegel cilj in kako ga je dosegel. Samoocenjevanje in samovrednotenje je močna spodbuda za učenje. Sodelovanje staršev pri ugotavljanju napredovanja lastnih otrok, njihove spodbude in njihov interes za pouk drugega jezika prav tako pripomorejo k uspešnosti tega pouka. Če otrok svoje znanje preverja na več izraznih področjih, preverja razumevanje drugega jezika celovito in vsestransko. Poleg jezikovnih znanj vrednotimo tudi otrokovo ustvarjalnost, samostojnost, nadarjenost. Pri ocenjevanju igralnih dejavnosti pa vrednotimo tudi učinkovitost in iznajdljivost pri reševanju problemov. Vseh teh sestavin vrednotenja številčna ocena ne more vsebovati.

	i	g	r	a
		T		
		E	uglasbitev: ritmiziranje besedil petje instr. izvedba	
beseda: oblike in vsebina sporočila			M	
			A	upodobitev: risanje plastično oblikovanje lutke

Struktura učnih enot - vertikalna in horizontalna os pouka drugega jezika.

The teaching units structure - vertical and horizontal axes of the second language classes.

Izkušnje na področju učenja jezikov kažejo, da metode jezikovnega vzgajanja hitro zastarijo. Ponavljajoče se učne tehnike so neučinkovite, učna gradiva postanejo neuporabna po nekaj letih. V procesu celostnega učenja se tem dejavnikom minljivosti pridružujejo še dejavniki spreminjanja generacij učencev in učiteljev. Otrok v razvoju, jezikovno okolje in učiteljeva samorefleksija o pouku ne dopuščajo togega modela poučevanja. Izposojenih in prevzetih didaktičnih modelov zgodnjega učenja drugega jezika ne moremo umestiti v novo okolje brez prilagoditev. V proces učenja drugega jezika je nujno vključevati tudi učenčevo refleksijo o lastnem znanju in ga usposabljanju, da bo znal svoje znanje tudi vrednotiti in bo prevzemal odgovornost za lasten uspeh. V zadnjem času se vse bolj uveljavlja sredstvo samovrednotenja učnih dosežkov, ki ga v Evropi (pred tem pa v Združenih državah in Kanadi) poznajo pod imenom jezikovni portfolio. Pri nas ga slovenimo "jezikovna mapa" ali "jezikovna izkaznica".

Že prej imenovana delavnica Sveta Evrope (Sevre, 1993) je tudi ugotovila, da se pri snovanju učnih modelov zgodnjega učenja tujega jezika ne moremo opreti na splošnoveljavna izhodišča. Na voljo so nam le začasne gotovosti, ki se v različnih modelih različno uveljavljajo (Kuperberg, 1993, 23).²

Modeli zgodnjega učenja tujega in prav tako drugega jezika bi morali upoštevati nekatera spoznanja.

• Uspeh usvajanja drugega in tujega jezika je odvisen od trajanja učenja, oziroma od trajanja stika z jezikom.

2 "O tem, kakšna je črna skrinjica, ki predstavlja proces zgodnjega usvajanja tujega jezika, lahko sodimo le na osnovi začasnih gotovosti" (prevod avtorice iz fr).

• Med receptivnim jezikovnim znanjem in produktivnim jezikovnim znanjem je pri otroku razlika v količini in kvaliteti.

• Otrok odkriva drugi jezik sam ali po pedagoško vodeni poti. Naključnost je šibka vrednost procesa učenja drugega jezika.

• Razvijanje sporočanje sposobnosti je prvotnega, strukturiranje jezikovnega sistema pa drugotnega pomena.

• Pouk je namenjen otroku (ali predpubertetniku), zato mora upoštevati posebnosti njegovega življenjskega obdobja.

• Vsebine povezujejo spoznavanje jezika z ostalimi vzgojami, transfer učenja in spretnosti pa postopke tega spoznavanja.

• Moč spomina je pri otroku velika. Učenje jezikov naj izkorišča vse vrste spomina: vidni, slušni, motorični, kratkoročni, dolgoročni itd.

• Odnosi med procesi poučevanja in učenja na eni strani in vrednotenja na drugi so neposredni in med seboj soodvisni.

• Vrednotenje učinkov učenja je usmerjeno v napredovanje in ne v ugotavljanje zastojev.

• Učinki učenja drugega in tujega jezika naj se kažejo v strpnosti učencev do drugačnega ter v pozitivnem vrednotenju kulture in jezika drugih.

3. OSNOVE DIDAKTIČNEGA MODELA ZGODNJEGA UČENJA DRUGEGA JEZIKA

3.1. Celostna zasnova učenja drugega jezika

V prvih razredih osnovne šole se ustvarjajo temeljna osnovnošolska znanja, od katerih je odvisen splošni šolski uspeh v višjih razredih in uspeh pri učenju posameznih šolskih disciplin. Humanistično-konstruktivistično pojmovanje učenja poudarja, da na količino in globino znanj, ki jih bo otrok pridobil, ne vplivajo le postopki uzaveščanja vsebin in urjenja spretnosti. Poleg otrokove intelektualne dejavnosti v procesu učenja so pomembna tudi njegova pričakovanja, njegova čustva ter šolski in obšolski kontekst. Proces učenja, v katerem se vsi dejavniki učenja (notranji in zunanji) navezujejo na otrokove izkušnje, postane trajna razvojna sila njegovega zorenja in spreminjanja. Tak proces učenja ni seštevalni proces, marveč proces celostnega spreminjanja otrokove osebnosti.

Jezik je najpomembnejše sredstvo pridobivanja informacij v procesu učenja. Govor kot sporazumevalni kod, ki ga otrok uporablja že pred vstopom v šolo, mu

pomaga informacije pridobivati, jih preverjati in z njimi oblikovati strukturo svojega mišljenja. Govor je močno povezan s čustvovanjem in doživljanjem. V predšolskem obdobju je otrok najbolj zaposlen z odkrivanjem samega sebe in razmerij zunanjega sveta do njegove osebnosti. Najpreprostejša vsakdanja opravila niso le materialno opravljanje neke dejavnosti, so odnosi do njene vsebine, čustvovanja ob njej in vse predstave, ki ob njej oblikujejo otrokovo podobo stvarnosti. Prenos stvarnega sveta v simbole, njihovo prepoznavanje in razumevanje so predvsem odvisni od oblikovanja predstave, ki je vsakemu otroku lastna. Nekaj pa je v tem procesu skupnega vsem otrokom: iskanje samega sebe v drugem, ki je odsev njega samega. V nastajanju predstave otrok osvaja materialni svet, se vključuje vanj, v iskanju samega sebe prodira v osebnost svojega bližnjega.

Notranja struktura oblikovanja predstave ponuja otroku tudi možnost, da prodre v drugi jezik. Na primeru pripovedovanja iste zgodbe v dveh jezikih (na primer znane mladinske zgodbe ali pravljice) se da ugotoviti, da otroci najprej povezujejo pripovedne sestavine (osebe, dogodke, razplet); vrsta jezikovnega koda, v katerem so te sestavine prepoznavali, jim je manj pomembna. Jezikovni preklon in napor v zvezi z njim je cena za razumevanje povedanega. Pripoved je sestavljena struktura notranjih zvez in pravil, katerih prepoznavanje omogoča razumevanje vsebine. Ta pravila in zveze bi otroka utrujale, ga odvrčale od sodelovanja, če ne bi predstavljale ključa do vsebine zgodbe. V vsebini zgodbe pa išče otrok tisto, kar mu je blizu, v čemer se bo prepoznaval. V njej želi najti svoj svet. To, kar ta svet označuje, npr. drugi jezikovni kod, je zanj slučajnost. V postopkih pridobivanja otrokovega interesa za odkrivanje novih spoznanj nastaja otrokova pristna želja, da se srečuje z drugim / tujim jezikom. Semiotična predelava informacije oblikuje otrokov odnos do nje. Znake, ki omogočajo otroku pridobivanje informacije, je mogoče slišati, videti, otipati. Otrok jih bo razumel, jih analiziral, se nanje odzival. Pri tem mu bodo v pomoč ali oviro njegove sposobnosti, značaj, temperament, stališča do vsebine, ki jo spoznava, motivi, interesi in izkušnje. To, kar razume, pa tudi to, česar ne razume, bo poskusil upovedati. S posnemanjem (simulacija), ki je sicer usmerjeno v pridobivanje jezika, je pa predvsem vključevanje samega sebe v podobno in drugačno, se odvija prehod od podobnega, analognega k otipnemu, izvirnemu, *l'analogique et le digitale* (Barthes, 1964, v: Mallet, 1993, 55).³ V tej igri jezikovnih povezav in pomenskega prenosa se lahko sproži upovedovanje v drugem jeziku.

³ "V to namišljeno, močno izraženo strukturo, ki je vezana na željo in predstavo o sebi, umestimo vstop v tuji jezik. Ta struktura omogoča dejavnosti simulacije (nadomeščanje drugega izmišljenega) in učinkuje na proces učenja (usvajanja). V posebnih okoliščinah se bo to dejanje izkazalo v ravnanju z znanjem kot v znanju samem" (prevod avtorice iz fr.).

Upovedovanje vsebine se odvija na logični ravni, v gramatičnih in semantičnih okvirih. Spremlja ga čustvovanje, vrednotenje in doživljanje v trenutku njegovega nastajanja. Kretnje in gib, pogled, govorica telesa, risanje, likovno oblikovanje, neurejeni glasovi, harmonija petja so lahko sestavni del upovedane vsebine.

Nebesedno sporočanje bo otrok uporabljal predvsem pri izražanju čustev, lastnosti, stališč, z njim bo dopolnjeval besedno sporočilo in uravnal svoj odnos z drugimi. Sporočanski proces, ki ga bogati nebesedno sporočanje, je tako na ravni analognega kot na izvorni ravni. Predstavlja pa otroku najbližjo in najlažjo pot semiotizacije stvarnosti.

Risanje in likovno oblikovanje pomaga otroku oblikovati vsebine stvarnih informacij: o sebi, o sebi in drugih, o sebi in prostoru.

Ples in gibanje spadata v področja vidne stvarnosti, vendar ju njuna zveza z glasbo uvršča v področje čustvenega doživljanja. Glasbene prvine, kot so ritem, tempo, harmonija, sproščajo v otroku čustva, ki poglobljajo doživljanje plesnih dejavnosti. Gibalne igre pa omogočajo spoznavanje in doživljanje lastnega telesa v prostoru, razvijajo motorične sposobnosti otroka in spodbujajo pridobivanje družbenih navad.

Glasbeno doživljanje in ustvarjanje: petje, ritmiranje, uglasbitev imajo osebno in družbeno razsežnost. Sporočilnost na ravni informacije je majhna, je pa velika in učinkovita njihova čustvena vplivnost.

S pomočjo doživljanja lepega in estetskega vzganja razvijamo v otroku sposobnost celostnega dojetja dogajanja in stanja, intuicijo, domišljijo ter vrsto izostrenih zaznav, občutkov, čustev, načinov dojetanja sveta - lastnosti in sposobnosti, ki so potrebne za ustvarjalno mišljenje človeka (Svetina, 1990). Jezik je lahko sestavni del estetske dejavnosti (dramatizacija, igranje, lutkovno upodabljanje ali risanka), lahko predstavlja razlago ali spodbudo za njeno doživljanje (razlaga filma, pripoved o sliki, navodila za gibalno izražanje in rajanje). Ločevanje prvega (vsebine) od drugega (interpretacija vsebine) je smiselno za odraslega. Otrok bo oboje sprejemal kot celoto, kot vsebino s pomenskimi odtenki v trenutku predstavitve, kot neponovljivo doživetje.

Vendar je med tehnikami nebesednega sporočanja in lepote doživljanja ter jezikom bistvena razlika. Čeprav z risbo, gibom, melodijo prenašamo sporočilo, ki bi ga lahko tudi ubesedili, je to sporočilo vezano na naravo svoje pojavnosti: na barvo in obliko, na prostor ali instrument. Izrazne tehnike nebesednega sporočanja le redko lahko interpretirajo druga drugo, jezik pa lahko opisuje in predstavlja vsako med njimi. Jezik je zunaj in znotraj njihove izraznosti, je edini med izraznimi sposobnostmi, ki se lahko vselej integrira v sporočilo. Ta lastnost daje jeziku poseben položaj. Drugi znaki prispevajo k vsebini znotraj besedilnosti vsakokratnega okvira, v katerem se pojavljajo (de Beaugrande, Dressler, 1981).

3.2. Komunikacijska strategija jezikovnega pouka

V didaktičnem poimenovanju zasnove neke metode srečujemo tako termin *pristop* kot termin *strategija*. Navadno pojmuje pristop kot usmeritev pri pouku, ki izhaja iz znanstvenih ugotovitev in prepričan je postavlja učnemu delu cilje, obseg, obliko in vsebino. Strategija pa predstavlja organizacijo določenih učnih tehnik, ki spremljajo temeljno usmeritev ali so njen sestavni del. Pristop in strategija, ki oblikujeta pouk jezika, navadno težita k podobnim ali istim ciljem, le da je pristop splošna didaktična kategorija, strategija pa organizacija učnih izvedb. Strategija je ciljno usmerjena didaktična dejavnost.

Komunikacijski pristop pri učenju tujih jezikov je zastavil Lado (1964). Učiteljem je priporočal, naj učijo živ in uporaben jezik, naj ne ločujejo učenja slovnice od urjenja sporočanskih vzorcev, naj učenci ob jeziku spoznavajo tudi kulturo naroda, katerega jezik se učijo, naj jezikovne spretnosti učencev razvijajo zaporedno (branje pred pisanjem, razumevanje pred sporočanjem). Znanstveno pa ga je utemeljil Hymes (1972), kot odgovor na Chomskyev strukturalizem in generativizem. Hymes utemeljuje, da jezikovna sposobnost (poznavanje slovničnih strukturalnih pravil in sistema) ni edina sposobnost, ki jo razvijamo pri učenju jezika. Da bi jezik res poznali, moramo tudi vedeti, kdaj, v kakšnih okoliščinah in s kakšnim namenom se določena jezikovna struktura uporablja. Pri učenju jezika razvijamo tudi *sporočansko sposobnost* (komunikacijsko kompetenco).

Jezikovni projekti Sveta Evrope so svoje *ravni praga* (Nivel Umbral, 1979, Threshold Level English, 1980 in 1991, Niveau-Seuil, 1981, Livello Soglia, 1981 in 1991, Kontaktschwelle Deutsch, 1984) oblikovali v duhu komunikacijskega pristopa. Receptivno in produktivno razvijanje sporočanja so zastavili na osnovi pragmatičnih ciljev, ki naj učečemu se spodbujajo voljo in razvijajo sposobnost uspešnega sporazumevanja v ciljnim jeziku. Galisson in Coste (1976) sta že zelo zgodaj opisala sposobnosti, ki jih razvija komunikacijski pristop.

1. *Jezikovna sposobnost* je ustvarjalno-formativna sposobnost. Kot ponotranjen sistem pravil omogoča razumevanje in oblikovanje neskončnega števila povedi v ciljnim jeziku in presojanje o njihovi slovnični naravi.

2. *Sporočanska sposobnost* je ponotranjen sistem psiholoških, kulturnih in družbenih pravil, ki uravnajo jezikovni stik in izmenjavo. Ta sposobnost omogoča govorcu prepoznavati in razumeti sporočanska dejanja, se nanje odzivati in pri tem oblikovati povedi, ki ustrezajo govornim položajem in sporočanskim okoliščinam.

3. *Sporočansko-strateška sposobnost* pomaga govorcu nadomeščati jezikovne primanjkljaje ob lastnem nadzoru upovedovanja (avtokontrola ubeseditve) in s popravljanjem lastnih napak (avtokorekcija napak), s

parafraziranjem in razlaganjem vsebin, z nebesednim izražanjem.

4. *Kulturna sposobnost* je ponotranjen sistem kulturnih ravnanj, ki so značilna za kulturo ciljnega naroda in dežele. Učeči se jih razbira, si jih razlaga, posplošuje ter jih primerja s pomočjo lastne kulture in že uzaveščene predstave o tuji kulturi.

V zasnovi sporazumevalne *ravni praga*, to je ravni jezika, ki ga poučujemo (van Ek, 1977), je sporočanjska sposobnost razčlenjena še na družbeno-jezikovno in sporočilno sestavino, kulturna pa na družbeno in kulturno.

Čeprav je zasnova metode učenja tujega jezika usmerjena predvsem v sporočanje, je jezik kot sporočanjsko sredstvo sestavni del makrosistema, ki ga oblikujeta jezik in kultura ciljne družbe. Interakcije med obema sestavinama se kažejo predvsem v fazi njenega delovanja. Sinhrono spoznavanje jezika je sicer mogoče, vendar se v dinamiki povezav govor-jezik-kultura, ki se udejanjajo v vsebinah jezikovnega vzgajanja, poraja spreminjanje jezikovnega sistema, torej pojav diahrona narave. Interakcije med sistemoma na sinhroni in diahroni ravni so predmet obravnav uporabnega jezikoslovja, didaktika tujega / drugega jezika se jim tudi ne more izogniti (Mallet, 1991, 255).⁴

Jezik je kot sistem delovanja človeškega vplivanja v interakciji sistemov družbene narave. Učenec, ki se jezika uči, je vključen v to interakcijo vsaj na treh ravneh (Coste, 1981, 120).

Na ravni *družbenih sistemov* (ekonomskega, šolskega, informacijskega...) nastajajo zveze in odvisnost med sistemi ter mreža interakcij.

Na ravni *kulturno-jezikovnega sistema* inter- (zunanja, medsebojna) in intra- (notranja) delovanja povzročajo spreminjanje obeh prvin in vplivajo na spremembe drugih sistemov.

Na ravni *jezikovne in govorne dejavnosti* nastajajo zveze med jezikovnimi sredstvi in jezikovnim sistemom, med jezikovnim sistemom in kulturo, med kulturno-jezikovnim sistemom in družbo.

V tej dinamiki vplivov na učečega se ne moremo več obravnavati procesa učenja jezika na razlagi o vrojenosti jezikovnih struktur (Chomsky, 1965). Ta obravnavava le mentalne interakcije, ki nastajajo, kadar učečega izpostavimo rabi jezika in ta proces posredno sprošča delovanje sposobnosti nastajanja podobnih in novih jezikovnih struktur. To so interakcije med učečim in jezikom. Vplivi družbenih sistemov in kulture okolja, v kateri učeči se jezik uporablja, so zanemarjeni.

Udejanjanje sporočanja je pod pritiskom širšega

družbenega vplivanja. Razsežnost medsebojnega vplivanja sporočanjskih prvin (govorec, govorno dejanje, sporočilo) in družbenega sobesedila terja obravnavo vseh ravni sistemov, ki so vključeni v sporočanje. Uzaveščanje sporočanjske sposobnosti pri pouku jezika je uspešno, če uporablja didaktične strategije, ki učečega se pripeljejo od znanja jezika k družbeni rabi jezikovnih vzorcev. Preučevalci sporočanjskega dejanja in didaktiki tujih jezikov so oblikovali v zadnjem desetletju številna gradiva, ki naj bi pomagala učitelju oblikovati ustrezno strategijo v ta namen. Ta gradiva lahko prispevajo k učiteljevemu:

- *razumevanju in spoznavanju* značilnosti avtentičnega govora ter posebnosti nekaterih, za učečega se pomembnih, sporočanjskih zvrsti, kot so lahko: otroški govor (baby talk), avtentični govor (nativ speech), skrbni govor (caretaker speech) in druge;

- *uravnavanju* neenakosti v sporočanju med tujcem in domačinom, med učiteljem in učencem, med odraslim in otrokom;

- *razumevanju, razlagi in oblikovanju* sporočila in besedila v jeziku, ki ga njegovi učenci še ne obvladujejo.

Preučevanje sporočanjskega procesa in analiza napak, ki pri tem nastajajo, sta sprožila ponovno in bolj poglobljeno obravnavo jezikovnega sistema. Poučevanje jezika se je tako poslovilo od varljivih prepričanj šestdesetih in delno sedemdesetih let, da razvijanje sporočanjske sposobnosti lahko obide sistematično usvajanje jezikovnega sistema.

Teoretiki komunikacijskega pristopa pri učenju tujih jezikov so si razvijanje sporočanjske sposobnosti postavili za temeljni cilj. Da bi učitelji s svojim poukom ta cilj dosegali, naj bi uporabljali različne metode, katerih sestavni del so sporazumevalne tehnike. Te razvijajo sporočanjske spretnosti, s katerimi govorec uspešno sporoča. Uspešnost prenosa sporočila pa je tudi v njegovi strukturalni osnovi, ki temelji na slovničnih odvisnostih. Za sporočanjsko uspešnost je torej potrebno učencu uzavestiti tudi strukturalno znanje jezika (Littlewood, 1983; Stern, 1987).

Praktiki so v določeni meri, predvsem pod pritiskom učnih gradiv, razumeli komunikacijski pristop kot učno strategijo sporazumevalnih postopkov, v katerih je bila bistvena vsebina sporočila, oblika pa je bila manj pomembna. Vodilo jih je prepričanje, da je potrebno doseči prenos sporočila, jezikovna oblika pa je stvar kasnejšega urjenja. Higashi (1988), na primer, utemeljuje, da v procesu sporazumevanja v materinščini kako-

4 "Govoriti o vmesnih, prehodnih sistemih učenja nekega jezika, spraševati se o oblikovanju, spreminjanju in povezovanju med sistemi v času nastajanja zmožnosti učečega, spraševati se o prehodih iz enega v drugo stanje, ugotavljati, da obstajajo v določenem trenutku učenja ostanki "minulega" sistema, začetki vmesnega sistema "v nastajanju" in področja še prevladujočega prehodnega sistema, pomeni ponovno uveljaviti diahroničnost pri utrjevanju jezikovnih zmožnosti posameznika, ne da bi pri tem opustili saussurianski model" (prevod avtorice iz fr.).

vost sporočila ni le v jeziku, temveč je v njegovih nejezikovnih elementih. Ko poslušamo sogovorca, nam je poleg jezikovnega sporočila še marsikaj pomembno (gib, izraz, kraj in način sporočanja). Toliko bolj naj bi to veljalo za sporočanje v tujem jeziku. Učna gradiva, ki so nastajala v težnji, da bi se vsak prebivalec Evrope kar najprej in s kar najmanjšim naporom naučil vsaj dveh tujih jezikov (npr. projekti Sveta Evrope *Živi jeziki*, 1978-1988), so pogosto sledila tem načelom. Uvajala so veliko besedil in vzorcev za sporočanje rabo in zanemarjala sistematsko urjenje slovnice. Teoretska členitev sporočanje sposobnosti na več komponent (van Ek, 1977) in vsako teh komponent na številna govorna dejanja je zameglila cilje komunikacijskega pristopa in izkrivila njegovo učno prakso.

Če bi se ti skrajni pogledi na učenje jezika uveljavili tudi pri zgodnjem uvajanju drugega jezika v šoli, bi skrajnosti komunikacijske metode še prej izgubile svojo zveličavnost. Pri otroku bi se, še prej kot pri odraslem, izkazalo, da je prenos vsebine mogoč, dokler ga omogoča jezikovna oblika. Poleg tega je razvijanje sporočanje sposobnosti s pomočjo sporazumevalnih tehnik tradicionalnega tipa (dialog, mikrodialoški drill, variacije istega vzorca glede na sporočanje položaj) za otroka nezanimivo. Navadno so to jezikovni vzorci, ki jih sestavljajo tipični sklopi in zveze besed, ki naj bi imeli kar najširšo uporabnost. Ustrezali naj bi sporočanje namembnosti, imeli pa naj bi tudi didaktično nalogo. Pri tem je sobesedilo, v katerem se namembnost vzorca lahko udejanja, navadno skopo ali ga sploh ni. V resnici pa je sobesedilo v napovedi upovedovanja (okoliščine) in nastaja z upovedovanjem (odziv na spodbudo).

Proces sporočanja zahteva precejšnjo avtonomnost govorca. Samostojno pridobivanje drugega jezika pa pri otroku nastaja drugače kot pri odraslem. Vseh sporazumevalnih vzorcev, ki jih je že usvojil v materinem jeziku, otrok ne more neposredno prenašati v drugi jezik, nekateri med njimi so svojski prvemu jeziku. Da bi jih razumel, potrebuje razlago iz sobesedila v drugem jeziku. Obseg njegovih jezikovnih znanj pa je omejen. Pri spodbujanju sporočanja mu tudi vzorci strukturalnega urjenja ne bodo v pomoč. Otroku jih bo mehanično ponavljal in jih bo zlahka pomnil, ne bo pa jih mogel uporabiti (aktualizirati) v ustreznem sporočanje položaju. Če mu ponudimo pesem, recitacijo ali rajalno besedilo, ga bodo najprej pritegnili ritem, melodija in gibanje. Iz izrazno pestrega sobesedila bo razbral najprej tematsko celoto, nato pa ob inačicah ponavljanja pa še dele besedila, sporazumevalne vzorce

ali posamezne povedi v pripovedi.

Zanimive so izkušnje waldorfske prakse zgodnjega učenja tujih jezikov. V obdobju poznega otroštva je otrok navdušen nad vsem, kar je muzikalnega. Jezik doživlja kot čutno izkušnjo v glasovni podobi, v zvunu in ritmu, ki ju podpira gib. Pri pouku tujega jezika v waldorfski šoli se ritmično menjavata otrokova lastna aktivnost ter njegovo zbrano poslušanje in doživljanje. V izmenjavi teh faz, na prehodu med prvim in drugim, s pomočjo "spremljajočih čustvenih pojavov pouka" (Kiersch, 1992, 67) učitelj doseže sproščeno napetost, ki ohranja interes za učenje jezika. Otroku sprejema vse, od najpreprostejših otroških rime do kratkih odlomkov avtorske lirike. Ponavlja za učiteljem, se giblje, poje v zboru s sošolci, pleše in z gibom ponazarja pomen besed. Otroku najprej pomni celoto, njen pomen dojema pred pomenom posameznih besed (Rojko, 1992).

Iz povedanega sklepamo, da otrok usvaja besedilo, ki mu je razumljivo, izkušnjsko in doživljajsko blizu. Potrudil se bo, da bi razumel tudi druge vsebine, do katerih bo prišel s pomočjo dejavnosti, ki mu bodo zanimive in vznemirljive. Njegova pot do samostojnosti v sporočanju ni urjenje sporazumevalnih vzorcev, je dejavna udeležba v širšem scenariju doživljanja, ustvarjanja, ubesedovanja (Mallet, 1993, 51).⁵

Uzaveščanje drugega jezika pri otroku je postavljeno v jezikovne okvire, ki obsegajo besedilni svet otrokovega stvarnega sveta. Otroku upoveduje svoja sporočila v drugem jeziku na osnovi izkušenj v materinščini, pridobiva pa tudi izvirne jezikovne izkušnje. Z obojimi si uzavešča jezikovno in sporočanje sposobnost in v stiku z vrstniki ali odraslimi preverja njuno učinkovitost. Pojavnost njegovega sporočila spremlja izražanje nebesedne narave. Zato je pouk drugega jezika, ki je usmerjen v sporočanje drill, za otroka pretesen okvir. Njegovo besedno sporočanje je vsebinsko odprto in strukturalno manj sistematično, vendar pa ustrezno in zadostno, v skladu z načeli in pravili, ki omogočajo sporočilnost.

3.3. Igra - temeljna metoda učenja

Igra je kot svojstvena dejavnost najbliže otrokovi naravi in zakonitostim njegovega odraščanja. *Igra je način, kako se otrok uči tisto, česar ga sicer nihče ne more naučiti* (Marjanovič-Umek, 1991, 3). Za otroka je igra temeljna spoznavna izkušnja in osnova za proces usvajanja. Ubeseditev novega pojma, na primer, je postavitve nove miselne in besedne igre (Wittgenstein, 1953). Spoznavanje življenjskega reda in pravil tudi odrasli doživljamo kot svojstveno igro družbenih vlog.

5 "Pedagoška ozaveščenost pri zgodnjem poučevanju (jezika - dod. prev.) se izkazuje v delu izrazito scenarijske vrste. V tem scenariju si sestavine didaktičnega posega in jezikovne vsebine niso le enakovredne, temveč neposredno izražene v logičnem pripovednem redu, ki zagotavlja celovitost različnega in različnost celote" (prevod avtorice iz fr.).

Igra ima odločilno vlogo v otrokovem razvoju in vzgajanju. Kot razvojna in vzgojna dejavnost ima posebnosti, ki oblikujejo otrokovo osebnost.

Otrok je v igri samostojen. Bolj je samostojen kot v katerikoli drugi dejavnosti. Igra ga navaja na samoorganizacijo, v igri se potrjuje. V skupinski igri se uči samodejno, udeleženci v igri se učijo drug od drugega.

Igra teče samodejno, za otroka smiselno. Motivi in cilji igre so v njej sami. Otrok odkriva smiselnost igralnih dejavnosti v njihovi dinamičnosti, čustveni obarvanosti, neponovljivosti. Igra je usmerjena v proces in ne v rezultat.

V igri se otrok uresničuje. V njej izraža sebe in svoj odnos do drugih, z njo si za krajši čas ustvari svet po lastni meri.

V igri je otrok ustvarjalen, raziskuje in išče nove možnosti. Vede se inovativno, razmišlja fleksibilno, kar je značilnost divergentnega mišljenja.

V igri je otrok svobodnejši. Svobodno se giblje, išče, odkriva in spoznava sebe in druge, izraža in čuti, rešuje morebitne konflikte, sprošča napetosti in odganja strah.

Igralne dejavnosti se razlikujejo v sestavljenosti in težavnosti postopkov, po področju izraznosti in načinu uresničitve. Odvisne so od otrokove starosti in razvojne stopnje. *Gibanje* v igri pomaga otroku odkrivati svet in je sestavni del njegovih dejavnosti od prvih tednov življenja. Prevladuje v igri predšolskega in šolskega obdobja, saj daje igri dinamiko in raznolikost. *Posnemanje in domišljanje* pomagata otroku stopati v svet odraslih in se obenem osvobajati. Simbolne igre, igre zamišljanja razvijajo otrokovo miselno in govorno sposobnost, navajajo ga na sprejemanje socialnih vlog in razmerij. *Sestavljanje, povezovanje, oblikovanje, gradnja* omogočajo razumevanje in spoznavanje materialnega sveta, dojetje simboličnih sistemov. Igralne dejavnosti spodbujajo otroka k opazovanju, primerjanju, usklajevanju, pomagajo mu oblikovati predstavo o prostoru in času, usmerjajo ga v razmišljanje, v ustvarjalno izražanje. *Sodelovanje in tekmovanje* je sestavni del družabnih iger. V skupinski igri se otrok dogovarja o pravilih in izvedbi igre, s tem ustvarja napeto situacijo, v kateri se želi potrditi in izkazati. Uči se zmagovati in izgubljati, sprejemati pravila in jih upoštevati. *Učenje* ob igri je samodejno in vezano na neposredni praktični motiv za pridobivanje novih izkušenj in spoznanj.

Večina iger je vezana na besedno izražanje. Beseda in gib sta najpogostejši dejavnosti igranja, pa tudi beseda in glasba, ali beseda, glasba in gib. Pravila igre so lahko različna, prav vsa pa poznajo osnovna načela medsebojnega sodelovanja, vključevanja v igro in izmenjave vlog igralcev. Nekateri vidiki sporočanjskega odnosa so sestavni del igranja. Jezik in igra sta podobno

zasnovana. Jezik je simbolni sistem, igra je sistem bolj ali manj konkretnih pravil. Igro in jezik usmerja človekovo ravnanje. Oboje predstavlja vsebino (jezikovno, igralno) v interakciji z udeleženci (v sporočanjskem položaju, v igralnem postopku). V sporočanjskem in igralnem položaju so vloge izbrane ali določene, vplivanje posameznega udeleženca pa oblikuje namen sporočila ali izid igre.

V igri otrok išče in preizkuša nove možnosti, da bi v predmetih, situacijah, odnosih in postopkih odkril najrazličnejše rešitve. Da bi predstavil svoj predlog rešitve ali razčlenil določen problem pred reševanjem, se dogovarja, sporazumeva, sporoča. Igranje je tudi tekmovanje s samim seboj, z drugimi, s časom, s ciljem (Fleming, v: Bergant, 1991, 479).⁶ Je urejena in strukturirana dejavnost (pravila trajanja in izvedbe, določanje in način, doseganje soglasja udeležencev). Pri igranju spoštuje pravila, si uzavešča red in uravnava svoja čustva. V igri doživlja sebe in druge v vsej neposrednosti.

Reševanje problemov v igri spodbuja mišljenje in izziva ustvarjalnost otroka. Je vznemirljivo, saj dopušča udeležencem, da pokažejo osebni slog reševanja, da predlagajo drugače rešitev, ki so jih sami domislili. V družbenem in ustvarjalnem vzdušju lahko vsak dokaže, kaj zna, kako se znajde, kako razmišlja.

Igra je temeljna metoda učenja v otroštvu, postopki njene izvedbe so tudi učni postopki in tehnike. Organizacija igralnih dejavnosti kot stalnice učnega procesa daje igri značaj učne strategije. Če je igra sestavni del metode jezikovnega pridobivanja, je jezikovni vzorec vsebina igralne dejavnosti. Sobesedilo, ki je besedno in nebesedno, spodbuja poleg učenja jezika tudi izkušensko, socialno, psihomotorično učenje. V raznovrstnih igralnih dejavnostih se ponujajo možnosti kulturnega vzgajanja. Z igro urimo vse jezikovne spretnosti: uporabljamo sporočanjske vzorce, uzaveščamo slušne navade, poglobljamo razumevanje besedil, beremo in pišemo. Sporočanjsko sposobnost razvijajo spoznavne igre, besedje uzaveščamo z igrami dopolnjevanja, zbiranja, razvrščanja, združevanja, prav z vsemi igralnimi dejavnostmi pa umeščamo posamezne jezikovne strukture v sistem. Upovedovanje in sporazumevanje pa spodbujajo igre, ki povezujejo besedno izražanje z gibanjem oziroma motoričnim poustvarjanjem, s slikovnim upodabljanjem, oblikovanjem, petjem in rajanjem.

3.4. Integracija drugega jezika v kurikulum šolske stopnje

Pri načrtovanju modela zgodnjega učenja italijanskega kot drugega jezika smo upoštevali usmeritve strukturne didaktike in načela prenove slovenske os-

6 Radost odkrivanja sveta po lastnih zamislih in s pomočjo fantazije ter aktivnega reševanja problemov je močna motivacija za učenje otrok; poleg tega je osnova za bodoče kreativno raziskovalno delo odraslega.

novne šole. Učenje drugega jezika naj upošteva izhodišča osnovnošolske preнове: to je otroka. Otrok naj pri zgodnjem učenju drugega jezika:

- *izkorišča svoje sposobnosti* (spoznavanja jezikovnih pojavov, razvijanja jezikovne sposobnosti, doživljanja sporočanjških položajev, pridobivanja sporočanjške sposobnosti, pozitivnega čustvovanja ob igri, vrednotenja različnega jezikovnega vzorca in druge),

- *pridobiva spodbude in se uči učiti,*

- *teži k uspehu in pozitivni samopodobi,*

- *razvija miselne strategije ob primerjanju drugega jezika s prvim / maternim,*

- *v sporočanjško naravnem pouku se socializira in izkustveno uči.*

Poleg ciljev, ki izhajajo iz otroka, pa se zgodnje učenje drugega jezika navezuje na večnarodnostno skupnost širšega življenjskega okolja in si postavlja tudi širše družbene cilje.

Temeljne cilje zgodnjega učenja lahko dosežemo z didaktičnimi modeli, ki v svoji gibkosti organizacije pouka, uporabnosti učnih postopkov in celovitosti didaktičnega vplivanja na učence ustrezajo čim več učnim situacijam. Model preнове italijanskega jezika kot drugega jezika (Čok, 1996b) je zasnovan za predšolsko stopnjo in razredno stopnjo osnovne šole. Predlog učnih postopkov naj učencem pomaga pridobivati drugi jezikovni kod, upoštevajoč najnovejša dognanja glotodidaktike in njej stičnih znanosti, zasnova učnih strategij pa spoštuje vedenja o otroku in vzgoji. Na primeru tega modela naj bi učitelji drugega ali tujega jezika zmogli uravnati svoj pouk. V eksperimentalni fazi so postali sooblikovalci modela-matice, ga sproti raziskovali in spreminjali. Pojave v eksperimentiranju so povezovali s pogoji učenja in pouka, iskali odvisnosti med njimi, s svojimi predlogi rešitev pa razvijali svojo šolsko prakso. Pri opazovanju učinkov modela in lastnega dela so ugotavljali učinkovitost obojega, razmišljali o rezultatih ter o lastni usposobljenosti za zgodnje poučevanje. Organizacijsko je model že ponujal dve inačici, nastala je potreba po tretji. Zaradi sprememb v organizaciji pouka pa model ni izgubljal svoje trdnosti. Notranji pogoji njegovega izvajanja (skupine otrok v eksperimentu, učitelji, cilji, vsebine in učna usmeritev) in zunanje razmere inovacije (raziskovalni okvir, koncept šolske preнове, inovacijska politika v šolstvu) so ostali nespremenjeni.

Tudi učenci so bili, kolikor je bilo le mogoče, vključeni prenovi učnega modela. V podporo so nam služila načela integriranega pouka. Integracija znotraj pouka italijanskega jezika in med ostalimi predmeti ter učno snovjo je tudi za nas predstavljala učno načelo razrednega dela. Pri načrtovanju vsebin in izvedbi pouka smo upoštevali miselno strategijo (Kaj naj učenec

zna?) in didaktični proces (S kakšnimi notranjimi in zunanji procesi učenec dosega predvidene cilje?). Učenje je tako postalo tudi proces spoznavanja sveta, v katerem sta živa izkušnja in učenje povezana z emocionalno in družbeno sfero razvoja posameznika.

Naše izkušnje z uvajanjem drugega jezika na razredno stopnjo osnovne šole pred petintridesetimi leti so pokazale, da je predmetno poučevanje tega jezika povzročalo tako učiteljem kot učencem precej težav. Učitelj drugega jezika je moral sodelovati pri načrtovanju vsebin z matičnim učiteljem, zato so že tedaj nastale medpredmetne povezave, predvsem drugega jezika s spoznavanjem narave in družbe ter glasbeno vzgojo. Učni načrti drugega jezika so se morali prilagajati razrednemu načrtovanju, pri sprotne načrtovanju pouka pa je bilo potrebno upoštevati predznanje učencev. Vendar so bili ti zarodki integracije bolj intuitivni kot zavestni in bolj poljudni kot strokovni. Predvsem pa niso bili vključeni v celostno zasnovo razrednega pouka.

Novi pristopi k zgodnjemu uvajanju drugega in tujega jezika v izobraževanje so nas spodbudili, da smo preizkusili drugačno zasnovo in prenovljen model pouka italijanskega jezika. Okolje, v katerem je italijanski jezik obvezni del učnih vsebin, je vselej ponujalo interkulturne vsebine, potrebno jih je bilo kot izkustveno raven otroka vključiti v pouk. Igralne dejavnosti so se uveljavljale že prej, potrebno jih je bilo načrtno umestiti v pouk. Medpredmetno povezovanje pa je bilo nujno urediti in smiselno vključiti v didaktično zasnovo.

Ob zaključku eksperimentalne faze modela smo temeljne zaključke predstavili učiteljem na več srečanjih ter v objavah doma in v tujini (Čok, 1996b; Čok, 1997a; Čok, 1998). Ustrezno priložnost pa smo našli tudi v prenovi učnih načrtov in kurikularnih dokumentov osnovne šole. Mnoge zaključke, ugotovitve in predloge smo vgradili v učni načrt za italijanski jezik kot drugi jezik v prvem in drugem obdobju osnovne šole. Sedaj je potrebno uveljaviti usposabljanja učiteljev za delo z novimi učnimi načrti, ki bi jim predstavilo novosti, jih utemeljilo in učitelje prepričalo, da spremenijo ne le določene tehnične ali mehanske postopke poučevanja, potrebna je nova in širša dimenzija razumevanja otroka v njegovem celostnem razvoju, ki naj spremeni filozofijo poučevanja. V ta namen smo na Pedagoški fakulteti ljubljanske univerze pripravili univerzitetni program izpopolnjevanja razrednih učiteljev za poučevanje tujega in drugega jezika na razredni stopnji osnovne šole, ki ga 1998. leta potrdil Senat Univerze v Ljubljani in Svet za visoko šolstvo, Pedagoška fakulteta pa ga razpisuje za svoje študente od študijskega leta 1998/99 v Ljubljani in na enoti v Kopru.

EARLY MULTI-LINGUALISM AND EDUCATION.
THEORETHICAL-EMPIRICAL BASES TO FORM A MODEL

Lucija ČOK

Science and Research Centre of the Republic of Slovenia, SI-6000 Koper, Garibaldijska 18

SUMMARY

In multi-lingual and culturally mixed social environment a child is encountered with a second language and culture at an early stage. Besides mother tongue one is likely to learn them only in an environment which encourages one's bi-linguality and confirms the use of both.

Family and school, which monitor, direct and strengthen the second language, are especially important. Theoretical bases in favour of early language learning of a second language strongly emphasize the role of didactic realization of this learning.

On nationally mixed areas Slovenija has settled also the status of the second language in education (Italian and Hungarian) with its legislation. Learning and teaching the second language from pre-schooling to the final exam have set the goals which are coordinated with the goals of multi-lingualism and inter-culture of a united Europe, whereas the choice of contents and introduction of methods of learning and strategies take into account modern findings which accompany language learning. In the article the author presents the bases, contents and procedures of the second language model which has been introduced by the new curriculum for Italian as the second language in the first two periods of primary school after an experimental period of time its bases.

Key words: early multi-lingualism, bi-lingualism, second language learning and teaching, model of second language teaching

LITERATURA

Alles-Jardel, M. (1991): Fondaments psychologiques de l'acquisition précoce d'une langue étrangère. LIDIL N. 4.

de Beaugrande, R. A., Dressler, W. U. (1992): Uvod v besediloslavlje. Prevedla: Derganc, A., Miklič, T. Ljubljana, Park.

Bergant, M. (1991): Predlogi za spremembo učnih načrtov predmetov in učno-vzgojnih metod v prvih treh razredih osnovne šole. Sodobna pedagogika, 9-10. Ljubljana.

Bernstein, B. (1975): Language et classes sociales. Codes socio-linguistiques et controle social. Paris, Ed. de Minuit. Coll. Le sens Commun.

Burstal, C. (1974): Primary French in the balance. Poročilo NFER 1974 (National Foundation for Educational Research).

Cosnier, J., Kerbrat-Orecchioni, C. (1987): Décrire la conversation. P. U. L. Lyon.

Chomsky, N. (1965): Aspects of theory of syntax. Cambridge, Mass, MIT Press.

Coste, D. et al. (1981): Un Niveau-Seuil. Paris, Hatier.

Čok, L. (1993): Usvajanje maternega, drugega in tujega jezika v otroški dobi. Jezik tako in drugače. Ljubljana, Društvo za uporabno jezikoslovje Slovenije.

Čok, L. (1996a): Insegnamento / apprendimento delle lingue seconde nell'Istria slovena. V: Schiavi-Fachin, S. (ur.): Activity packs for teachers. Tempus SEP 3767. Udine, Kappa Vu.

Čok, L. (1996b): Model zgodnjega učenja italijanskega jezika za slovensko učno prakso. Annales, 6, 8. Koper.

Čok, L. (1997a): L'enseignement de la langue étrangère au niveau précoce est-il un processus d'apprentissage intégré ou non-intégré? V: Calaque, E. (ur.): L'enseignement précoce du français langue étrangère: bilan et perspectives. LIDILEM. Grenoble.

Čok, L. (1997b): Poučevanje tujega jezika na razredni stopnji. V: Destovnik, K. (ur.): Izobraževanje učiteljev ob vstopu v tretje tisočletje: stanje, potrebe, rešitve. Zbornik prispevkov. Ljubljana, Pedagoška fakulteta.

Čok, L. (1998): Zgodnje učenje / poučevanje tujega jezika: primerjalna analiza programov usposabljanja učiteljev - Early foreign language learning / teaching: training foreign language teachers: a comparative analysis. V: Peček-Čuk, M., Razdevšek-Pučko, C. (ur.): Evropski trendi v izobraževanju razrednih učiteljev - prispevki k projektu Tempus Respect SEP 11187-96. Ljubljana, Pedagoška fakulteta.

van Ek, J. A. (1977): The Threshold Level for modern language learning in schools. London, Longman.

- van Ek, J. A. (1991):** Objectives for Foreign Language Learning. Strasbourg, Council of Europe Press.
- Galli de Paratesi, N. (1981 in 1991):** Livello Soglia per l'insegnamento dell'italiano come lingua straniera. Strasbourg, Consiglio d'Europa.
- Galisson, R., Coste, D. (1976):** Dictionnaire de didactique des langues. Paris, Hachette.
- Gaonac'h, D. (1987):** Théories d'apprentissage et acquisition d'une langue étrangère. Credif/LAL: Hatier.
- Higashi, A. M. (1988):** Adapting Krashen's Second Language Acquisition Theory. Forum 26, 4.
- Hymes, D. (1971):** Competence and Performance in Linguistic Theory. Language Acquisition: Models and Methods. London, Academic Press.
- Hymes, D. (1972):** On Communicative Competence. Sociolinguistics: Selected Reading. Harmondsworth, Penguin.
- Kiersch, J. (1992):** Fremdsprachen in der Waldorfschule. Stuttgart, Verlag Freies Geistesleben GmbH.
- Krashen, S. D. (1981):** Second Language Acquisition and Second Language Learning. Oxford, Pergamon Press.
- Krashen, S. D. (1985):** The Input Hypothesis, Issues and Implication. London, New York, Longman.
- Kuperberg, A. M. (1993):** Discours de Synthèse. Rapport de l'Atelier 4B: Apprentissage des langues et citoyenneté européenne. CC-LANG (94). Strasbourg.
- Lado, R. (1964):** Language Teaching, A Scientific Approach. NY, Mc Graw Hill Inc.
- Littlewood, W. (1983):** Communicative Language Teaching, an Introduction. Cambridge, Cambridge University Press.
- Mallet, B. (1991):** Apprentissage précoce et personnalité enfantine, Les conditions de l'échange langagier. Acquisition et enseignement/apprentissage des langues, LIDILEM. Université Stendhal Grenoble III.
- Mallet, B. (1993):** Imaginaire et language, position du textuel dans l'apprentissage précoce d'une langue étrangère. Études de Linguistique Appliquée, Revue de Didactologie des langues et cultures. Didier Érudition.
- Marjanovič-Umek, L. (1990):** Mišljenje in govor predšolskega otroka. Državna založba Slovenije.
- Marjanovič-Umek, L. (1991):** Kaj je igra. Dobra igrača. Ljubljana, Zavod republike Slovenije za šolstvo in šport.
- Milani-Kruljac, N. (1985):** La comunità italiana tra diglossia e bilinguismo. Zagreb, Filozofska fakulteta, neobjavljena doktorska disertacija.
- Piaget, J. (1923):** Le language et la pensee chez l'enfant. Neuchatel, Delachaux & Niestle.
- Piaget, J. (1972):** Problèmes de psychologie génétique. Paris, Ed. Denoël.
- Piaget, J. (1973):** Lo sviluppo cognitivo. It. prevod: Di Stefano. Firenze, Giunti Barbera.
- Pišot, R., Čok, L. (1998):** Konvergenca med motorično aktivnostjo in zgodnjim poučevanjem tujega jezika. Sodobna pedagogika, 49, 2.
- Prunč, E. (1986):** Problemi zgodnje otroške dvojezičnosti. Slovenski tednik, 7-25. Celovec.
- Robinson, W. R. (1971):** Social Factors and Language Development in Primary School Children Language Acquisition. Models and methods. London, Academic Press.
- Rojko, N. (1994):** Waldorfski pristop k učenju tujih jezikov v prvih treh letih šolanja. V: Učiti drugi/tuji jezik: Kje, koga, kako. 1994. V: Čok, L. (ur.): SEP Tempus 3767/92, zbornik. Pedagoška fakulteta v Ljubljani.
- Skinner, B. F. (1957):** Verbal behavior. New York, Appleton-Century-Crofts.
- Stern, H. H. (1969):** Language and the Young School Child. Oxford. Oxford University Press.
- Stern, H. H. (1987):** Fundamental Concept of Language Teaching. Oxford. Oxford University Press.
- Svetina, J. (1990):** Slovenska šola za novo tisočletje. Didakta. Radovljica.
- Titone, R. (1986):** Ragioni per un' educazione bilingue precoce e prospettive didattiche. Lingue e culture minoritarie nella scuola italiana. Roma, CEDE.
- Vygotsky, L. S. (1966):** Pensiero e linguaggio. Firenze, Giunti - Barbera.
- Witgenstein, L. (1953):** Philosophische Untersuchungen. Oxford.

pregledno izvorno znanstveno delo
prejeto: 1999-11-12

UDK 371.214:323.15 (497.4)

VZGOJA ZA BIVANJE V SKUPNOSTI - IZZIV ZA 21. STOLETJE

Mirko ZORMAN

Zavod RS za šolstvo in šport, Območna enota Koper, SI-6000 Koper, Cankarjeva 5

IZVLEČEK

Prenova slovenskega šolstva je priložnost za premislek o uresničevanju ciljev vzgoje za sobivanje v jezikovno in etnično mešanem okolju in o funkciji posameznih sestavin programa pri tem. V prispevku razmišljam o umeščenosti poučevanja italijanščine v slovenskih vrtcih in šolah v Istri. Cilj prilagoditve vzgojnih in izobraževalnih programov ni zgolj izboljšanje jezikovnih kompetenc, temveč predvsem oblikovanje vrednot sobivanja, te pa presegajo ozke okvire enega samega šolskega predmeta.

Ključne besede: prenova, vzgoja in izobraževanje, sožitje, integracija

EDUCARE ALLA CONVIVENZA IN UNA COMUNITÀ - UNA SFIDA PER IL XXI SECOLO

SINTESI

Il rinnovo della Scuola slovena rappresenta l'occasione per riflettere su come si possano attuare le finalità dell'educazione alla convivenza in un ambiente linguisticamente ed etnicamente misto e sulla funzione delle varie componenti di tale programma. In questo contributo si esamina l'opportunità dell'insegnamento dell'italiano negli asili e nelle scuole slovene dell'Istria. Finalità dell'adeguamento dei programmi sull'educazione e l'istruzione non è soltanto la padronanza linguistica, ma soprattutto la creazione dei valori della convivenza, e questi superano gli stretti ambiti di un'unica materia scolastica.

Parole chiave: rinnovo, educazione e istruzione, convivenza, integrazione

Ob tem ko v državi šolski sistem prilagajamo novim zahtevam in preživele programe na celotni vzgojni in izobraževalni vertikali zamenjujemo s takimi, ki bodo boljše ustrezali zahtevam časa in predvsem uporabnikov vzgoje in izobraževanja, je priložnost, da na novo ovrednotimo tudi pomen in namen prilagoditve vzgojnih in izobraževalnih programov za izvajanje na narodno in jezikovno mešanih območjih. Predvsem je to potrebno v luči spremenjenih družbenih odnosov, odnosov med sosednjimi državami in mednarodnega položaja Slovenije, razvoja in razširjenosti novih tehnologij, med katerimi posebno mesto zavzema razmah informacijske in komunikacijske tehnologije ter stalnega povečevanja števila in raznolikosti medijev ter njihove prisotnosti v vsakdanjem življenju. Vse to je v zadnjem desetletju temeljito spremenilo okolje, v katerem vzgoja in izobraževanje opravljata svoje poslanstvo, spremenjenim okoliščinam je to

rej nujno prilagoditi cilje, vsebine ter metode vzgojnega in izobraževalnega dela. V pričujočem članku se bomo posebej ukvarjali s tistim delom slovenskega šolskega sistema, ki se izvaja na narodno in jezikovno mešanem območju Slovenske Istre v slovenskem jeziku, vključuje pa tudi posebne cilje, ki so namenjeni ohranjanju kulturne raznolikosti na tem območju in vzgoji mladih pripadnikov različnih narodnosti za bivanje v skupnem prostoru.

RAZLOGI ZA PRILAGAJANJE PROGRAMOV IZOBRAŽEVANJA NA NARODNO IN JEZIKOVNO MEŠANIH OBMOČJIH

Ne glede na pravni status in obseg pravic, ki jih posamezna država priznava jezikovnim in drugim manjšinam, je položaj vsake od njih v posamezni evropski državi komajda primerljiv s položajem druge manjšine v

isti državi ali s položajem manjšin v drugih okoljih. Eden od kriterijev, po katerem lahko ocenjujemo pogoje, v katerih deluje skupnost, je nedvomno številčnost manjšine in strnjjenost naselitve njenih pripadnikov. Velikost skupnosti in njena strnjjenost vplivata na to, koliko gospodarskih in družbenih funkcij lahko skupnost izvršuje sama in koliko je za zadovoljevanje svojih osnovnih potreb in vsakdanje življenje odvisna od drugih, predvsem od večine. Številne etnične skupnosti v evropskih državah (nemška v Italiji, švedska na Finskem, katalonska v Španiji, albanska v Srbiji in v Makedoniji itd.) so manjšina le v okviru celotne države, na ožjem območju, kjer živijo, pa predstavljajo večino, zato njeni pripadniki lahko razmeroma avtonomno zagotavljajo izvrševanje večine ekonomskih in javnih funkcij. Do neke mere velja to celo za manjše skupnosti, ki živijo strnjeno (predstavljajo večino v lokalnem okolju) in po teritorialnem načelu avtonomno izvršujejo vsaj del svojih funkcij (retoromanske skupnosti v švicarskem kantonu Graubünden, nekatere slovenske občine v Italiji). Drugačen je položaj manjšin skupnosti, katerih pripadniki živijo razpršeni na ozemlju s prevladujočim večinskim prebivalstvom. Odvisnost pripadnikov manjšine od večine je v tem primeru mnogo večja in njen položaj toliko bolj odvisen od tega, koliko pravic je manjšinski skupnosti pripravljena priznati in zagotoviti večina in se tudi aktivno zavzemati za njeno ohranitev in razvoj. Eden od pogojev, da pripadniki manjšine kot posamezniki lahko uveljavljajo svoje pravice v javnem življenju, je tudi ta, da pripadniki večine, ki opravljajo javne funkcije, obvladajo jezik manjšine. Na narodno mešanih območjih priznava Slovenija jezikoma avtohtonih narodnih skupnosti status uradnega jezika z ustavno normo, z akti lokalnih skupnosti pa so pravice pripadnikov skupnosti in obveznosti drugih v zvezi z uresničevanjem pravice do uporabe njihovega jezika v skladu z 61. členom Ustave Republike Slovenije še podrobneje opredeljene. Da bi bile te norme uresničljive v praksi, je bilo v preteklosti potrebno zagotoviti visoko stopnjo dvojezičnosti vsega prebivalstva na teh območjih. K uresničevanju tega cilja v Slovenski Istri nedvomno prispevajo pogosti prekomerni stiki, vse pomembnejši vir znanja so mediji, zlasti televizija, temeljno znanje pa zagotavljajo vrtci in šole na narodno mešanem območju.

VKLJUČITEV ITALIJANŠČINE KOT UČNEGA PREDMETA V ŠOLE S SLOVENSKIM UČNIM JEZIKOM V PREDMETNIKE

Italijanščina kot obvezni učni predmet se je na vseh stopnjah izobraževanja postopoma uveljavljala vse od leta 1959. V 19. členu Zakona o osnovni šoli iz leta 1980 najdemo določilo: "V osnovnih šolah na območjih, kjer živijo pripadniki slovenskega naroda in pripadniki italijanske narodnosti in so s statutom občin opredeljena kot narodnostno mešana območja, se za poglab-

ljanje enakopravnega sožitja med pripadniki slovenskega naroda in italijanske narodnosti in za razvijanje dvojezičnosti učenci obvezno učijo jezika italijanske narodnosti, učenci italijanske narodnosti pa slovenskega jezika." Podobna določila najdemo v Zakonu o vzgoji in varstvu predšolskih otrok (Uradni list SRS št. 5/80) in v Zakonu o usmerjenem izobraževanju (Uradni list SRS št. 1/80). Poučevanje italijanščine v šolah s slovenskim jezikom na narodno mešanem območju Slovenske Istre je bilo tako zagotovljeno na vseh preduniverzitetnih stopnjah. Na narodno mešanem območju je italijanščina ohranila status obveznega učnega predmeta tudi ob sprejemanju nove šolske zakonodaje v letu 1996 (vse Uradni list Republike Slovenije 12/96). Opredelitve italijanščine kot obveznega učnega predmeta najdemo v zakonih, ki urejajo osnovno in srednjo šolo, Zakon o vrtcih pa določa, da se "v vrtcih, v katerih vzgojno delo poteka v slovenskem jeziku, otroci seznanjajo z italijanskim jezikom." Cilj teh določil je zagotoviti ustrezno raven in razširjenost znanja italijanskega jezika, kar je pogoj za uresničevanje temeljne pravice pripadnikov narodne skupnosti do javne uporabe maternega jezika oz. izvrševanja tistih določil ustave, zakonov in posebnih predpisov, ki zagotavljajo uresničevanje te pravice. Taka zakonska norma presega zahteve tako haaških priporočil glede pravic narodnih manjšin na področju izobraževanja kot priporočil iz Osla glede jezikovnih pravic narodnih manjšin, vendar posredno omogoča uresničevanje nekaterih konkretnih določil kot npr. določil, da "morajo imeti pripadniki narodnih manjšin ustrezne možnosti uporabe svojega jezika v komunikaciji z upravnimi organi" (točka 14 priporočil iz Osla) ali da "mora država zagotoviti, da bodo v regijah in krajih, kjer so pripadniki narodne manjšine prisotni v pomembnejšem številu, voljeni predstavniki regijskih in krajevnih vladnih teles med svojim delovanjem, povezanim s temi telesi, znali uporabljati tudi jezik narodne manjšine" (točka 15).

V parlamentarnem postopku sprejemanja šolske zakonodaje se je v razpravi o sedanjem 8. členu Zakona o gimnazijah in vsebinsko enakem 8. členu Zakona o poklicnem in strokovnem izobraževanju (v tretjem odstavku oba določata obvezno poučevanje italijanščine) del strokovne javnosti zavzemal za rešitev, ki bi temeljila na individualni odločitvi vsakega posameznega učenca oz. dijaka, šola pa bi obvezno nudila možnost učenja italijanskega jezika vsaj na dveh ravneh zahtevnosti. Predlog je temeljil na predpostavki, da osnovno znanje italijanskega jezika, ki je potrebno za komunikacijo med pripadniki večine in manjšine zagotovi osnovna šola, le-ta tudi oblikuje temeljne vrednote, ki se odražajo v odnosu posameznika do manjšin in konkretno do pripadnikov drugega naroda v lastnem okolju. Ob vstopu v srednjo šolo naj bi bili mladi že sposobni avtonomnega odločanja, odločitev za učenje italijanščine ali proti njej bi vsaj deloma opredeljevala posameznikove

možnosti zaposlitve po končanem šolanju. Učenci in dijaki, ki bi se prostovoljno odločili za učenje italijanščine, bi bili za to notranje motivirani in predvidoma uspešnejši. Predlagano določilo bi bilo ustrežnejše tudi za tiste, ki se v šole na narodno mešanem območju vključujejo iz drugih regij in po končanem šolanju odhajajo v druga okolja. Predlogu se je odločno zoperstavila italijanska skupnost, ker naj bi sprejetje take rešitve pomenilo zmanjševanje prej pridobljenih pravic. Podobno stališče je maja 1995 zavzela tudi delegacija Republike Italije v mešani skupini strokovnjakov, ki je pripravljala dogovor o uresničevanju pravic manjšin na podlagi Sporazuma o kulturnem sodelovanju med Slovenijo in Italijo, čeprav Italija v šolah z italijanskim jezikom na svojem ozemlju slovenščini ne posveča skoraj nikakršne pozornosti. Razprave so precej zanimanja vzbudile tudi v širši javnosti. Prevladalo je stališče, da je učenje jezika manjšine tudi na ravni srednje šole treba še naprej zagotavljati z zakonom.

PRILAGAJANJE VZGOJNIH IN IZOBRAŽEVALNIH PROGRAMOV ZA IZVAJANJE NA NARODNO MEŠANEM OBMOČJU

Zaradi razlik v predmetnikih in nekaterih posebnih ciljev vzgoje in izobraževanja v vrtcih in šolah na narodno mešanih območjih se posamezni programi deloma razlikujejo od tistih, ki veljajo za vso državo. V fazi sprejemanja novih programov je bila slabost dosedanjih postopkov v tem, da so se programi za izvajanje na narodno mešanih območjih pričeli prilagajati šele, ko so bili že sprejeti splošno veljavni programi, prilagoditev programa za izvedbo na narodno mešanih območjih je navadno pomenila zgolj integracijo dvojezičnega pouka ali poučevanja slovenščine in italijanščine v temeljni predmetnik. Posegi v predmetnik so bili zlasti v usmerjenem izobraževanju pogosto nasilni in nenaravni, šolam so povzročali velike organizacijske težave, včasih je bil celo ogrožen izobrazbeni standard pri nekaterih temeljnih predmetih in s tem možnosti nadaljnega izobraževanja učencev in dijakov. Problem je postajal pereč zlasti zaradi vse večje selektivnosti na prehodih med stopnjami izobraževanja in še posebej ob uvajanju skupinskih eksperimentalnih in internih oblik zaključnega preverjanja znanja. Priložnost za odpravo najočitnejših razlik v predmetnikih je bila ponujena ob ukinitvi nekaterih predmetov (srbohrvaščina) v osnovni šoli in ob posodobitvi srednješolskih programov po odpravi usmerjenega izobraževanja (samoupravljanje s temelji marksizma, osnove tehnike in proizvodnje, delovna praksa). Za osnovno šolo s slovenskim jezikom se je v praksi uveljavila povečana delovna obremenitev učencev, v srednjih strokovnih šolah ima italijanščina večinoma status drugega jezika in hkrati drugega tujega jezika, v poklicnih šolah pa se zaradi poučevanja podobno kot v osnovni šoli povečujejo delovne obremenitve učencev in vajencev.

Ob pripravljanju programov na podlagi nove zakonodaje smo na koprski enoti Zavoda Republike Slovenije že ob začetku aktivnosti zavzeli stališče, da je treba programe za izvedbo na narodno mešanih območjih sprejemati vzporedno s temeljnimi programi kot posebne programe s specifičnimi cilji in pričeli na to opozorjati pristojne organe (vodstvo Zavoda, Ministrstvo za šolstvo in šport, Nacionalni kurikularni svet). Težko je oceniti, koliko so prav ta opozorila dosegla svoj namen, vsekakor je Nacionalni kurikularni svet imenoval posebno komisijo za šolstvo narodnosti, katere prvotna naloga je bila priprava programov za izvajanje v dvojezičnih šolah in v šolah z italijanskim jezikom. Po opozorilu, da je treba posebne programe pripraviti tudi za šole s slovenskim jezikom, je komisija razširila svoje področje dela in se preimenovala v Kurikularno komisijo za šolstvo v narodno in jezikovno mešanih okoljih. Taka odločitev je omogočila celostno obravnavo problematike šolstva v narodno mešanih okoljih in oblikovanje skupnih ciljev prenovitve programov šolstva v teh okoljih. Osnovna izhodišča za delo komisije je ob imenovanju pripravila predsednica dr. Albina Nečak Lük. Dopolnjena izhodišča za prenovitve vzgojno-izobraževalnih programov je komisija sprejela na seji 22. 12. 1997. Opredeljujejo obseg prilagoditev, ki naj zagotovijo "enakopraven razvoj italijanske in madžarske narodne skupnosti s slovenskim narodom" in obsegajo:

- podrobnejšo razčlenitev ciljev programa vzgoje in izobraževanja,
- podrobnejšo razčlenitev programa, pogoje za vključitev in dokončanje šolanja,
- prilagoditve predmetnika, prilagoditve učnih načrtov, katalogov znanj in izpitnih katalogov,
- posebno pozornost namenjajo zagotavljanju učbenikov in učil.

Izhodišča opredeljujejo posebne cilje vzgoje in izobraževanja v narodno in jezikovno mešanih okoljih:

"Poleg ciljev, določenih s predpisi na področju vzgoje in izobraževanja, uresničuje vzgoja in izobraževanje na narodno mešanih območjih še cilje, ki prispevajo h kakovosti življenja na narodnostno mešanih območjih. Poudarjeni so cilji, ki se ujemajo z načeli mednarodne skupnosti ter z univerzalnimi in regionalnimi dokumenti o pravicah manjšin. Naravnani so k ohranjanju in razvijanju jezikovne in kulturne identitete pripadnikov italijanske ter madžarske narodne skupnosti, k pospeševanju medkulturnega sporazumevanja (komunikacije) ter integracije, k vzpostavljanju razumevanja in sožitja med pripadniki slovenskega naroda in italijanske oziroma madžarske narodne skupnosti.

Ti cilji so:

- ohranjanje in razvijanje italijanskega in madžarskega jezika ter kulture italijanske in madžarske narodne skupnosti,
- razvijanje jezikovnih zmožnosti in sposobnosti v prvem in drugem jeziku,

- razvijanje vedenja o naravni, kulturni in zgodovinski dediščini italijanske in madžarske narodne skupnosti ter njihovih matičnih narodov,
- razvijanje zavesti o pripadnosti italijanski oziroma madžarski narodni skupnosti ter razvijanje lastne kulturne tradicije,
- vzgajanje za spoštovanje in razumevanje narodne in kulturne drugačnosti, za sodelovanje med pripadniki slovenskega naroda in pripadniki italijanske oziroma madžarske narodne skupnosti ter s tem za razvijanje sposobnosti za življenje in sobivanje v narodno in jezikovno mešanem prostoru, seznanjanje s položajem narodnih skupnosti v sosednjih državah ter
- vzpostavljane vezi s pripadniki in ustanovami teh skupnosti."

Težišče dela je bilo v skladu z usmeritvami na prvem sestanku na programu osnovne šole, komisija pa je sprejela tudi več predlogov prilagoditev predmetnikov za gimnazije ter srednje strokovne in poklicne šole.

Pred odločanjem o prilagoditvah programa osnovne šole je komisija v sodelovanju z Zavodom za šolstvo, Področno kurikularno komisijo za osnovno šolo, Uradom za šolstvo in Ministrstvom za šolstvo in šport dne 24. septembra 1997 pripravila javno razpravo o izhodiščih svojega dela in izhodiščih za prilagoditev programov, na katero so bili povabljeni strokovni delavci šol in številni predstavniki narodne skupnosti, lokalnih skupnosti, društev, ki imajo svoje interese na področju vzgoje in izobraževanja. Stališča glede prilagoditev za izvajanje v šolah s slovenskim jezikom v Slovenski Istri lahko strnemo v naslednjih alineah:

- Življenje na narodno mešanem območju je bogastvo, ki ponuja več možnosti izobraževanja, zato naj učenci sprejmejo večje obremenitve.
- Zaradi poučevanja italijanskega jezika naj se ne zmanjšuje niti obseg vzgojnih predmetov v prvem triletju niti število ur, ki so namenjene delu oddelčne skupnosti v drugem in tretjem triletju.
- Zakon o posebnih pravicah pripadnikov italijanske in madžarske narodnosti na področju vzgoje in izobraževanja naj tudi za šole s slovenskim jezikom v vseh treh izobraževalnih obdobjih omogoči preseganje dovoljenih obremenitev učencev s poukom za največ dve uri tedensko.
- Dovolj naj se taka odstopanja od določil glede izvajanja izbirnih predmetov v tretjem triletju, ki bodo učencem omogočala izbiro drugega tujega jezika.
- V celotnem prvem triletju naj poučujeta hkrati dva učitelja razrednega pouka.
- Poučevanju italijanskega jezika je treba nameniti posebno skrb.
- Pouk italijanskega jezika v prvem triletju naj poteka v krajših časovnih enotah.

Na odločanje komisije je pomembno vplivalo dogajanje v Področni kurikularni komisiji za osnovno šolo. V prvotnih predlogih smo v prepričanju, da je vsaj del

ciljev nekaterih predmetov mogoče uresničevati pri italijanščini, predvideli manjše število ur teh predmetov, kot jih opredeljuje nacionalni kurikulum za osnovno šolo. Upravičeno je bilo pričakovati, da bi tak predlog v Področni komisiji za osnovno šolo znova razvnel stara nasprotja, zato je bil v skladu s prej navedenimi stališči s posveta v Kopru sprejet predlog predmetnika osnovne šole, ki se od splošno veljavnega razlikuje samo v tem, da predvideva dve uri pouka italijanskega jezika tedensko v vsakem razredu. Področna kurikularna komisija za osnovno šolo je tak predmetnik sprejela, potrdil ga je tudi Nacionalni kurikularni svet. Strokovni svet za splošno izobraževanje je na seji 17. 12. 1998 določil predmetnik skupaj z ostalimi prilagojenimi predmetniki in ministru predlagal, "da ga sprejme in uveljavi v tistih delih, ki so skladni z veljavno zakonodajo, oziroma sproži postopek za potrebne prilagoditve." Sklep pomeni, da je predmetnik mogoče izvajati v prvem razredu osnovne šole, v ostalih razredih pa šele, ko bo za to sprejeta ustrezna zakonska podlaga ali pa bo obseg pouka posameznih predmetov v nasprotju s stališči potrebno zmanjševati. Ko bo splošni del programa osnovne šole v celoti izvedljiv, bo vanj potrebno vnesti cilje, ki so navedeni v izhodiščih dela komisije.

Prilaganje predmetnikov srednje šole, ki vsebujejo drugi tuji jezik, je bilo razmeroma nezahtevno. S priporočilom, naj šola poleg učenja italijanščine dijakom, ki to želijo, omogoči tudi učenje drugega tujega jezika, ima italijanščina status drugega jezika in drugega tujega jezika. Tudi pri prilagajanju predmetnikov drugih programov ni bilo večjih težav. V splošnem delu prilagojenih programov so kot posebni cilji prilagojenega programa navedeni ustrezni cilji iz izhodišč dela kurikularne komisije za šolstvo v narodno in jezikovno mešanih okoljih. Program vsebuje tudi osnovna navodila za vključevanje dijakov v začetni ali v nadaljevalni pouk italijanščine.

Komisija je presodila, da za uresničevanje ciljev prilagojenih programov prilaganje učnih načrtov posameznih predmetov ni potrebno, saj ciljna naravnost učnih načrtov in avtonomija šole ter učitelja kot cilj in načelo prenove omogočata izbor vsebin, ki ob siceršnjih ciljnih programa uresničujejo tudi navedene posebne cilje.

UVELJAVLJANJE IN URESNIČEVANJE ŠIRŠIH VZGOJNIH CILJEV V ŠOLAH V NARODNO IN JEZIKOVNO MEŠANIH OKOLJIH

Najpomembnejši cilj prizadevanj za uresničevanje pravic manjšin je preprečevanje nasilja v medsebojnih odnosih med posamezniki in v mednarodnih odnosih. Pojasnila v uvodu k obema priporočiloma o pravicah manjšin poudarjajo skrb Organizacije za varnost in sodelovanje v Evropi za "preprečevanje konfliktov na najzgodnejši stopnji". S tem ciljem je bila ustanovljena

funkcija visokega komisarja za narodne manjšine, v uvodu je tudi izrecno navedeno, da je bil mandat oblikovan pretežno kot reakcija na položaj v nekdanji Jugoslaviji. Pozornost visokega komisarja in številnih strokovnjakov, ki so sodelovali z njim pri pripravi priporočil, je bila usmerjena predvsem v situacije, kjer je večinski narod ene države v sosednji državi v položaju manjšine, in sicer s posebnim poudarkom na državah v tranziciji k demokraciji.

Podobna izhodišča najdemo tudi v poročilu Mednarodne komisije o izobraževanju za enaindvajseto stoletje, ki je bilo leta 1996 pripravljeno za UNESCO in v Sloveniji objavljeno pod naslovom "Učenje - skriti zaklad". Poročilo navaja kot eno od napetosti, ki jo bo treba premostiti v naslednjem stoletju. "*Napetost med nujno tekmovalnostjo in skrbjo za enakopravne možnosti*: to je klasično vprašanje, ki se že od začetka stoletja zastavlja nosilcem ekonomskih in socialnih, pa tudi šolskih politik. To vprašanje je bilo tu pa tam že rešeno, a nikoli za dolgo. Danes si Komisija upa trditi, da odgovorni zaradi pritiska tekmovalnosti pozabljajo na svoje poslanstvo, ki mora biti usmerjeno v zagotavljanje možnosti vsakemu posamezniku, da popolnoma izkoristi svoje zmožnosti. To je Komisijo vodilo, da je v okviru tega poročila znova presojala in posodobila pojem vseživljenjskega izobraževanja, v katerem naj bi bile usklajene tri sile: tekmovalnost, ki spodbuja, sodelovanje, ki daje moč, in solidarnost, ki združuje" (Delors et al., 1996, 17). Poročilo se k preprečevanju nasilja in k neželenim posledicam tekmovalnosti vrača v obravnavi tretjega od predlaganih stebrov izobraževanja pod naslovom Učiti se, da bi znali živeti v skupnosti in eden z drugim. "Dejansko se je tekmovalnost sprevrgla v neusmiljeno gospodarsko vojno ter v napetost med bogatimi in revnimi, kar razdvaja narode in svet ter še poostruje zgodovinska rivalstva. Na žalost pa vzgoja in izobraževanje z napačno razlago pojma tekmovalnosti včasih tako ozračje pomaga vzdrževati. /.../ Kot vse kaže, morata torej vzgoja in izobraževanje vsebovati dva dopolnjujoča se pristopa: na prvi stopnji postopno odkrivanje drugih, na drugi, in to skozi vse življenje, pa vključevanje v skupne naloge, kar je, kot se zdi, učinkovito, če se želimo latentnim sporom izogniti ali jih razrešiti" (Delors et al., 1996, 85).

Cilji, ki jih je svojih izhodiščih opredelila Kurikularna komisija za šolstvo v narodno in jezikovno mešanih okoljih, šole in vrtce v tem okolju nedvoumno usmerjajo v iskanje poti za medsebojno spoznavanje in sodelovanje. Tudi v izhodiščih kurikularne preнове opredeljene temeljne vrednote, ki "določajo kontekst, v katerem naj bi razreševali probleme izobraževanja in učenja", močno podpirajo uresničevanje ciljev šole v narodno in jezikovno mešanih območjih, še posebej so cilji naravnani k oblikovanju vrednot:

1. **enakost možnosti** v izobraževanju za vse posameznike in različne družbene skupine,

2. **strpnost in solidarnost** kot vsebini in kot načina izobraževanja,
3. **nacionalna identiteta in odprtost za mednarodno sodelovanje.**

ODPRAVLJANJE POMANJKLJIVOSTI

Tako zasnovani cilji vzgoje in izobraževanja v narodno in jezikovno mešanem okolju se bistveno razlikujejo od namena, s katerim je bilo kot obvezno določeno poučevanje italijanščine v šolah s slovenščino kot učnim jezikom. Poučevanje drugega jezika/jezika okolja nedvomno lahko prispeva k ustvarjanju pogojev za komunikacijo med pripadniki večinskega naroda in pripadniki manjšinske skupnosti, za uresničevanje tako kompleksnih ciljev, kot smo jih navedli (in so jih opredeljevali zakoni iz leta 1980), pa je potrebna načrtna aktivnost celotne organizacije (vrtca ali šole) in intenzivno sodelovanje z okoljem. Spodbujanje in usklajevanje teh aktivnosti je predvsem naloga vodstva, pomembno vlogo v načrtovanju pa imajo tudi strokovni organi, predvsem učiteljski oziroma vzgojiteljski zbor in strokovni aktivni.

Na uresničevanje posameznih ciljev vzgoje in izobraževanja pomembno vplivajo razmere, v katerih poteka izvedba programa, med katere nedvomno spada tudi organizacija šole. V Slovenski Istri smo se iz različnih razlogov odločili za izobraževanje pripadnikov italijanske skupnosti, ki je ločeno od vzgoje in izobraževanja večine. V segregirani obliki vzgoje in izobraževanja glede na narodnost se nedvomno lažje uresničuje temeljno poslanstvo vzgojnih in izobraževalnih organizacij, katerih soustanovitelj je Samoupravna skupnost Italijanov - so porok ohranjanja jezika narodne skupnosti. Ta oblika preprečuje vdor večinskega jezika v labilne govorne položaje vsaj v času pouka in najbolj omogoča ustrezen razvoj jezikovnih kompetenc otrok ter drugih ciljev ohranjanja identitete pripadnikov manjšine. Kakor vsaka rešitev ima tudi ta svoje prednosti in slabosti, prav tem pa smo v skrbi za uresničevanje temeljnih ciljev posvečali premalo pozornosti.

Ena od osnovnih pomanjkljivosti segregiranega sistema izobraževanja posebnih skupin na splošno je, da neposredno ne omogoča odkrivanja in spoznavanja drugih. Znano je, da šola ne uresničuje le izobraževalnih ciljev, temveč je za mlade predvsem pomembno zadovoljevanje temeljnih človekovih potreb, med katerimi imata zanesljivo pomembno mesto (po Maslowu) potrebi po sprejetosti in potrditvi ali (Glasser) po ljubezni in zabavi. Te potrebe se v veliki meri uresničujejo v družbi vrstnikov. Šola pri tej socializaciji opravlja pomembno funkcijo, mladi (naraščajoče s starostjo) jo postavljajo na prvo mesto med svojimi prioritetami - šola jim pomeni predvsem kraj druženja (Fullan, 1996). Socialne vezi, ki se stkejo v šoli, se ohranjajo tudi v izvenšolskem življenju, pogosto trajajo vse življenje in se z leti še krepijo.

Segregacija torej pomeni zmanjševanje možnosti najbolj naravnega vzpostavljanja medosebnih zvez. Manj je tudi priložnosti za učenje vživljanja v čustva drugih, kar je prav tako pomembno "saj to obrodi sadove, ki se kažejo v družbenih odnosih skozi vse življenje. Ko mlade na primer naučimo, kako naj se vživljajo v poglede drugih etničnih ali verskih skupin, se tako lahko izognemo nerazumevanju, ki poraja sovraštvo in nasilje pri odraslih" (Delors et al., 1996, 85).

Če iskreno želimo uresničevati s prenovo opredeljene cilje, bo kompenzacija negativnih učinkov segregirane oblike vzgoje in izobraževanja v prihodnje pomembna naloga tako šol z italijanskim kot šol s slovenskim jezikom v narodno in jezikovno mešanem okolju Slovenske Istre. Slovenske šole lahko same, neodvisno od svojih partnerjev v okolju, zagotovijo predvsem kognitivni vidik odkrivanja drugih. Učni načrti na vseh stopnjah izobraževanja zanesljivo ponujajo dovolj priložnosti za spoznavanje italijanske zgodovine, umetnosti in dosežkov na različnih znanstvenih področjih, mnogo izzivov in priložnosti za vključevanje ustreznih vsebin v pouk pa ponuja tudi neposredno okolje. Izbira ustreznih vsebin, ki uresničujejo cilje vzgoje za življenje v skupnosti, mora postati ena od sestavin letne priprave učiteljev, koordinaciji pa bi moral biti namenjen poseben sestanek učiteljskega zbora šole, s katerim bi preprečili podvajanja in vrzeli. Cilje afektivnega razvoja otrok in mladostnikov pa je mogoče uresničevati le v neposrednem

živem stiku med pripadniki različnih skupin. V prihodnje bi bilo zato nujno intenzivirati sodelovanje šol s slovenskim in šol z italijanskim jezikom pri uresničevanju programov in učnih načrtov. Priložnosti za sodelovanje nudijo v osnovni šoli predvsem dnevi za dejavnosti, ki bi jih šole lahko brez večjih težav načrtovale in izvedle skupaj, učenci bi se lahko izmenjavali pri interesnih dejavnostih, sodelovali v projektih itd. Izmenjave učencev in učiteljev so ena od osrednjih oblik, s katerimi medsebojno spoznavanje (med oddaljenimi narodi) spodbujamo v mednarodnih programih sodelovanja, torej ni razloga, da ne bi postale tudi ena od stalnih oblik sodelovanja med šolami v skupnem okolju.

Ustvarjalnost učiteljev in drugih strokovnih delavcev v šolah na številnih področjih dejavnosti dokazuje, da so sposobni uresničevati zelo raznovrstne cilje vzgoje in izobraževanja. Temeljni pogoj za kakovostno izvedbo učnega načrta je odnos učitelja do konkretnega problema in njegovo lastno prepričanje, ki se odraža v večji ali manjši sprejetosti cilja. Globlje spremembe vzgojnega in izobraževalnega dela so mogoče (Fullan, 1996) le, če imajo ustrezno podlago v vrednotah učiteljev. Temu bo treba posvečati ustrezno pozornost v diplomskem izobraževanju, oblikovati pa bo potrebno tudi posebne programe v okviru sistema stalnega strokovnega popolnjevanja učiteljev, ki bi bili privlačni tako za učitelje v narodno in jezikovno mešanih okoljih kot za tiste v drugih okoljih.

EDUCATION FOR HABITATION IN SOCIETY - A 21ST CENTURY CHALLENGE

Mirko ZORMAN

National Education Institute, Regional Office Koper, SI-6000 Koper, Cankarjeva 5

SUMMARY

The reform of the Slovene school system provides an opportunity to reconsider the aims of education for peaceful co-existence in the ethnically mixed environment and the functions of individual elements of the curriculum within it. In the paper I discuss the position of Italian as a school subject in Slovene schools in Istra. The aim of specific curricula is not merely to improve language competences, but primarily to create the values of co-existence, which go beyond the restricted potentials of a single school subject.

Key words: school reform, education, instruction, co-existence, integration

VIRI IN LITERATURA

Delors, J. et al. (1996): Učenje - skriti zaklad. Ljubljana, Ministrstvo za šolstvo in šport.

Fullan, M. G. (1996): The New Meaning of Educational Change. London, Cassel Educational Limited.

Gradiva Kurikularne komisije za šolstvo v narodno in jezikovno mešanih okoljih.

Nacionalni kurikularni svet. Izhodišča kurikularne pre-nove.

The Hague Recommendations Regarding the Education Rights of National Minorities & Explanatory Note (1996). The Foundation on Inter-Ethnic relations.

The Oslo Recommendations Regarding the Linguistic Rights of National Minorities & Explanatory Note (1998). The Foundation on Inter-Ethnic relations.

Ustava Republike Slovenije. Uradni list Republike Slovenije, 33/91.

Zakoni s področja vzgoje in izobraževanja. Uradni list SRS, Uradni list RS.

izvirno znanstveno delo
prejeto: 1999-10-18

UDK 342.725-054.57

EVROPSKI MANJŠINSKI JEZIKI MED STANDARDIZACIJO IN NOVIMI RAZVOJNIMI PERSPEKTIVAMI

Milan BUFON

Znanstveno-raziskovalno središče Republike Slovenije Koper, SI-6000 Koper, Garibaldijeva 18
Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Oddelek za geografijo, SI-1000 Ljubljana, Aškerčeva 2

IZVLEČEK

Članek obravnava problem ohranjanja evropskih manjšinskih jezikov v luči sodobnih razvojnih procesov, vprašanje njihove vitalnosti in družbene vloge s posebnim ozirom na slovensko-italijansko kontaktno območje in tukajšnje jezikovno in etnično prepletanje ter oblikovanje različnih modelov manjšinskega izobraževanja oziroma izobraževanja v jeziku manjšin. V zaključku načenja članek še vlogo manjšinskih skupnosti v uresničevanju družbenega in kulturnega čezmejnega povezovanja ter mednarodne koeksistence.

Ključne besede: Evropa, manjšinski jeziki, slovensko-italijansko kontaktno območje

LE LINGUE MINORITARIE IN EUROPA E NUOVE PROSPETTIVE DI SVILUPPO

SINTESI

L'articolo prende in esame la tutela delle lingue minoritarie in Europa alla luce degli attuali processi di sviluppo, la loro vitalità e ruolo sociale, con particolare riguardo all'area di contatto italo-slovena, al locale intreccio etnico e linguistico e alla formazione di differenti modelli d'istruzione minoritaria, ovvero d'istruzione nelle lingue delle minoranze. Nella parte finale, l'articolo esamina il ruolo delle comunità minoritarie nel collegamento sociale e culturale transfrontaliero e nella coesistenza internazionale.

Parole chiave: Europa, lingue minoritarie, area di contatto italo-slovena

EVROPSKI DRŽAVOTVORNI PROCESI, NACIONALIZEM IN JEZIKOVNE PRAKSE

Jezik je nedvomno eden izmed temeljnih diskriminant etnične in narodne diferenciranosti, razširjenost, tipologija in intenziteta njegove uporabe nam nakazuje obsežnost in kvaliteto različnih kulturnih prostorov, njegov medgeneracijski prenos uspešnost in vitalnost jezikovnega kodeksa, a tudi njegovo družbeno privlačnost in statusno urejenost. In vendar jezik in jezikovna praksa nista izključna in merodajna kazalca za etnično in narodno opredeljevanje ter identifikacijo. Kakor ima vsak jezik svoj historiat, tako tudi posamezniki in različne družbene skupnosti s časom zaradi subjektivnih ali zunanjih okoliščin lahko spremenijo svojo izvirno jezikovno navezanost. Migracijska, družbena in poli-

tična dogajanja so v Evropi, zlasti v marginalnejših območjih ali območjih kulturnega stika, neredko prispevala k radikalnim spremembam začetne jezikovne karte in k temu, da so se ob enonacionalnih in enojezičnih oblikovale tudi multietnične in večjezične, se pravi variabilne identitete, s katerimi se bomo tako v evropskem kot lokalnem kontekstu vse pogosteje srečevali.

Tu ni prostora, da bi se poglobili v problematiko etnojezikovnega razvoja našega kontinenta, vendar je po svoje dovolj zgovorno navidez paradoksalno dejstvo, da danes po številu uporabnikov najbolj razširjeni jeziki niso najstarejši še obstojni evropski jeziki, ki so praviloma odrinjeni v bolj odročna in periferna območja britanskega otočja in Alp oziroma Pirenejev, temveč "novi" nacionalni jeziki, ki svoj uspeh povezujejo z uspehom nacionalnih gibanj in procesa državotvornosti.

Prvo vprašanje, ki si ga smemo in moramo zastaviti v tej smeri, je, ali je narod res neobhodno potreben, nekakšna neizbežna razvojna stopnja v evoluciji človekove družbeno-kulturne organiziranosti, kakor so to trdili romantiki in pozitivisti. Ob pogledu na kulturno in politično karto evropskega kontinenta bi lahko na to vprašanje odgovoriti pritrdilno, saj je v Evropi od skupno 43 držav kar 31 nacij, to je držav, ki so izraz enega dominantnega naroda, medtem ko je v svetu ocenjeno povprečje 1: 10 (na deset držav ena nacija), se pravi, da so na splošno za Evropo tako značilne nacije drugod precej bolj redke. Ta ugotovitev nam takoj odpre dve smeri razmišljanja: po eni strani je jasno, da je nacionalizem, kakršnega poznamo, pretežno, če že ne izključno, evropski fenomen, po drugi strani pa spoznamo tudi, da je nacionalizem kot kulturno narodno gibanje usmerjen k oblikovanju narodu primernega družbenega in političnega okolja, to je enojezične nacionalne države ali nacije. Povezanost med obema elementoma, narodom kot kulturno entiteto in državo kot politično entiteto, je zato v Evropi tako tesna, da se v večini jezikov za oba uporablja isti termin. A kaj je v Evropi sprožilo ta zanimivi in za razvoj celotnega svetovnega dogajanja tako odločilen pojav? V 16. stoletju je bilo namreč na tem kontinentu okrog 1500 samostojnih teritorialnih enot, a tudi veliko število regionalnih govorov, ki jih je le deloma povezovala neka skupna funkcionalna jezikovna "nadgradnja". Kasnejši razvoj bi lahko vodil v različne rešitve: v še večjo fevdalno drobitev obstoječih teritorialnih enot, v prevlado zvez lokalnih enot, v oblikovanje enotne krščanske teokratske federacije, v nastanek velikega kontinentalnega imperija ali v državno ureditev po principu "srednje velikih" in na nacionalni osnovi grajenih teritorialnih enot. Ta rešitev je bila pravzaprav dokaj banalna in nanjo so v največji meri vplivali prav tako "banalni" motivi: denar.

Očitno je med zgoraj navedenimi opcijami prevladala tista, ki je bila izraz oziroma se je najbolje skladala s tedaj uveljavljajočo se novo družbeno-ekonomsko paradigmo "moderne" merkantilnega in industrijskega kapitalizma. Ta za svoj razvoj potrebuje enotno, standardizirano ozemlje in dovolj homogeno ter na lokalne skupnosti nevezano, torej mobilno prebivalstvo. Standardizacija in homogenizacija pa je mogoča le v državah, ki imajo zadostno oblast in kontrolo nad teritorijem, zaradi česar so moderne teritorialne države veliko bolj zainteresirane za politično obvladovanje danega ali zamišljenega "nacionalnega" prostora kot njihove predhodnice. Še zlasti v obdobju romantike ter klasičnega nacionalizma (zlasti od 1850 do 1950) je zato veliko govora o tako imenovanih "naravnih" mejah narodov in držav, ne glede na dejansko etnično distribucijo: na "mejnih" predelih so se tako srečevale zahteve dveh nasprotujočih si nacionalizmov in običajno je večji(a) ali močnejši(a) narod (država) pri tem potegnil(a) "daljši" konec. Ko je bil evropski prostor že dovolj zasičen

oziroma razparceliran, kljub obnavljanju občasnih konfrontacij in konfliktov, so svoj model družbene in politične ureditve evropske države "izvozile" v svet, in tako je na osnovi kolonializma in imperializma bila zgrajena sedanja enotna podoba svetovne "ekumene", ki prevzema skupne evro-ameriške civilizacijske norme, v ekonomskem in družbenem pogledu pa zlasti tiste norme, ki so nastale v severo-zahodni Evropi v začetku 16. stoletja. Ravno različno obdobje nastajanja nacionalizma kot akterja ekonomske, družbene in politične "modernizacije" oziroma njeno širjenje od evropskega priatlantskega prostora navzven ali navznoter je sprožilo različno orientirana nacionalna gibanja: na državni upravi temelječ proto-nacionalizem v zahodni Evropi, kjer so moderne nacionalne države pravzaprav nastale pred samimi narodi, in je bilo zato potrebno nacionalno telo prilagoditi že danemu državnemu obsegu; na ekonomskem povezovanju osnovan združevalni nacionalizem v srednje-zahodni Evropi, kjer so se mestne in regionalne enote povezale v enotno funkcionalno državo, ter na kulturni bazi temelječ ločitveni nacionalizem v srednje-vzhodni ter deloma severni Evropi, kjer so prevladovali večnacionalni imperiji in države.

Narodove elite so udeleževale svoje "modernizacijske" cilje s kombinacijo različnih pristopov: z instrumentalizacijo zgodovine in ustvarjanjem občutja, da je narodova eksistenca "večna" in trajna, a tudi s funkcionalnim povezovanjem izvorno raznorodnega "ljudstva" na osnovi skupnega jezika in kulture ter enotno osnovanega upravnega aparata. Za vzgojo in "prevzgojo" so ključno vlogo odigrale šole, zato ni slučaj, da so moderne države ob odpravi carinskih pregrad na ekonomskem področju, urejanju notranjih prometnic na komunikacijskem in proletarizaciji ter urbanizaciji na družbenem posvečale na kulturnem področju posebno pozornost ravno izobraževanju. Nacionalistična logika je v bistvu slonela in še vedno sloni na trditvah, ki bi jih lahko sintetizirali takole: svet sestavlja mozaik narodov, in zato sta svetovni red in mednarodno sožitje odvisna od stopnje razreševanja nacionalnih ambicij posameznih narodov; narodi so temeljne družbene enote in črpajo svojo kulturno identiteto pri lastnem historičnem izročilu, zato vsak narod potrebuje lastno državo, da lahko izraža svojo kulturno specifiko; vsakdo mora pripadati nekemu narodu in mu izkazovati svojo lojalnost, ker lahko posameznik samo preko naroda in izražanja nacionalne identitete doseže svobodo. V procesu preoblikovanja določene etnične skupnosti v narod zato ne sme ali ne bi smelo biti ostankov: ker je država izraz nekega naroda, mora tudi vsaki državi odgovarjati eno samo "izvoljeno" ljudstvo. To "izvoljeno" ljudstvo je običajno tista etnična ali jezikovna skupina, ki se je najprej oprijela modernizacije in je bila družbeno, ekonomsko in politično dejavnejša. Ta del populacije prevzame vodstvo v nacionalnem in državotvornem procesu in izvede za notranje funkcioniranje nacionalnega in držav-

nega prostora potrebno standardizacijo; pri jezikovnem poenotenju je bil tako mnogokrat uporabljen jezikovni kodeks dominantne skupnosti, nekajkrat pa tudi jezikovni kodeks druge, nedominantne ali minorne kulturne skupnosti. Tako je bil v Franciji, Španiji in Veliki Britaniji izbran jezikovni kodeks dominantne skupnosti, v Nemčiji Oberdeutsch varianta, medtem ko je Niederdeutsch postal vodilni jezikovni kodeks na Nizozemskem, v Italiji je jezikovna standardizacija potekala na osnovi florentinskega govora, v Sloveniji pa na osnovi dolenskega.

Kdor se ni želel podrediti temu standardizacijskemu procesu, je moral v klasičnih narodotvornih okoljih na nek način v ilegalo: zaradi tega je do pred nekaj leti bilo skorajda samoumevno, da se v Franciji pač govori le francosko (*langue d'oïl*), v Veliki Britaniji angleško, v Španiji špansko (kastiljsko) in v Italiji italijansko (čeprav je tu radikalizirane regionalne govore pričela odpravljati bolj televizija kakor pa šola). Od srede šestdesetih let dalje pa so se stvari pričele spreminjati: pojavila so se močna regionalna gibanja in pričel se je tako imenovani neonacionalizem, ki pa za razliko od klasičnega nacionalizma ni bil več usmerjen k odcepitvi oziroma oblikovanju lastne države, temveč je težil predvsem k vrednotenju regionalne jezikovne in kulturne, a tudi družbene in gospodarske specifičnosti dotedanjih perifernih skupnosti. Kako je bilo to možno? Preprosto zato, ker so se z nastopom tako imenovane postindustrijske ali terciarne družbe elementi družbenega in ekonomskega razvoja pričeli širiti iz političnih in produktivnih centrov proti periferijam: prebivalci periferij so postali bolj izobraženi, razpolagali so z večjim gospodarskim potencialom in družbeno močjo in se pričeli zavedati, da je največji adut njihovega družbenega uveljavljanja ravno kulturna ali jezikovna specifičnost. Tem gibanjem in tem razvojnim procesom so se pričele postopoma prilagajati tudi centralne oblasti in tradicionalno močno centralizirane države, kakršne so Velika Britanija, Španija, Belgija in deloma Francija, so pridobivale vedno bolj regionalistično podobo; na "sceni" so se sedaj pojavili novi akterji: Škoti, Valežani, Katalonci, Baski, Flamci in Okcitanzi. Z razkrojem večnacionalnih socialističnih držav v srednje-vzhodni Evropi so se osamosvojili tudi dolgoletni "manjšinski" narodi, kot so Makedonci, Slovenci, Slovaki, Belorusi, Estonci in Latvijci. Nenadoma smo se zavedeli, da je evropski prostor veliko bolj pisan in razčlenjen in da je v njem poraslo ne le število "državotvornih" narodov (31), ampak da je ob njih skoraj še enkrat toliko (29) različnih "narodov brez države" ali jezikovnih regionalnih skupnosti, od maloštevilnih Aragoncev, Ladincev, Laponcev in Mankšev do milijonskih Kataloncev, Okcitancev, Sardincev in Škotov. Tem regionalnim jezikovnim skupnostim je treba nato prišteti še približno 25 različnih nacionalnih manjšin, od katerih je vsaka prisotna v povprečju v dveh do treh različnih državah in štejejo skupaj, če upo-

števamo tudi ruske manjšine, nad 35 milijonov oseb. Skratka, če bi se vse te manjšinske skupnosti in njihova naselitvena območja združili, bi lahko oblikovali državo, ki bi bila po številu prebivalcev in obsegu primerljiva s Francijo. To pomeni, da se podoba Evrope iz kontinenta maloštevilnih "velikih" narodov (ponovno) spreminja v pravi kulturni in jezikovni mozaik, v katerem so situacije kulturnega stika prej pravilo kot pa izjema (Bufon, 1994a; 1997a).

EVROPSKE MANJŠINE IN MANJ RAZŠIRJENI JEZIKI: NOVE MOŽNOSTI IN NOVI IZZIVI

Čeprav še vedno ne v optimalni ali zadostni meri je torej vprašanje "drugih" v zadnjih letih vendarle pričelo vzbujati določeno pozornost na evropskem kontinentu, prav tistem, kjer je doma klasični nacionalizem, ki je po svoji podobi in po svojih potrebah preoblikoval politično karto sveta in kjer sta bili zaradi interesov "velikih" narodov sproženi zadnji dve svetovni vojni. Približno pol stoletja potem, ko so vlogo svetovnega centra od Evrope prevzele Združene države Amerike, se ta kontinent pripravlja, da ponovno vstopi kot protagonist v svetovno dogajanje. Toda tokratna integracija na celinski ravni, ki jo ponovno zahteva prav "banalen" družbeno-ekonomski razlog svetovne gospodarske globalizacije, ne poteka več po istih vzorcih, kakršne so rabile države za notranjo standardizacijo: veliki izziv današnje evropske stvarnosti je ravno v poskusu, da bi družbeno, ekonomsko in politično integracijo izvedla v pogojih kulturne različnosti in s tem ponudila svetovni javnosti po približno treh stoletjih tudi nov civilizacijski model, ki bi tržne ali družbeno-ekonomske globalizacije ne enačil nujno tudi z njeno družbeno-kulturno varianto v obliki amerikanizacije in njenega talilnega lonca.

Ta novi izziv in ta novi evropski civilizacijski model bo našel svojo prvo preizkušnjo in možnost operacionalizacije prav v lastnih tako številnih "kontaktnih" prostorih. Tu ne gre toliko za vprašanje meddržavnega stika in urejanja funkcionalnih družbenih, ekonomskih in administrativnih ovir pri prekomejnem pretoku, kolikor za vprašanje stika med različnimi narodi in etničnimi ter jezikovnimi skupinami in ustvarjanja vsebinskih načel koeksistence v zavarovanju kulturne specifičnosti. Odpravljanje teh poslednjih "meja" bo zahtevalo bistveno revidiranje tradicionalnih, na izključevanju "drugih" in "različnih" utemeljenih etnocentričnih predstav in družbenih vedenj, ki jih je klasični nacionalizem tako dobro poosebljal. Odkrivati in spoznati bo potrebno, da ob narodni ali nacionalni identiteti sočasno obstajajo še različne etnične, regionalne in jezikovne identitete in da meja med temi ni linearna in jasno razpoznavna, temveč oblikuje izrazito kompleksen in "fraktalen" družbeno-kulturni prostor, znotraj katerega prihaja do nenehnih izmenjav in prestopov. Toda kljub temu stalnemu "vrenju" na njihovih robovih oziroma v območju

medkulturnega stika ostajajo kulturni prostori ali kulturne pokrajine presenetljivo stabilni in ponujajo neko "longue-durée" ozadje, kateremu se bolj ali manj zavedno ter bolj ali manj uspešno prilagajajo tudi sprotni družbeni prostori.

V takih okoliščinah ljudje tudi po dolgoletnih odtujevalnih postopkih in državnih asimilacijskih praksah ponovno odkrivajo svojo etnično, regionalno in jezikovno identiteto, a vendar se prav zaradi teh ta identiteta ne ujema vselej z dejansko jezikovno rabo, kakor nam dokazujejo primeri keltskih skupnosti na Irskem in Veliki Britaniji ali v naši neposredni bližini primer Beneških Slovencev. To pomeni, da se "objektivno" etnično ali narodno opredeljevanje, ki temelji na krvni ali prostorski izvornosti, ne sklada vselej s subjektivnim opredeljevanjem, na katerega lahko vplivajo najrazličnejši dejavniki in je torej tudi zelo variabilno (Nečak Lúk, 1996). Še posebno v tradicionalno etnično mešanih urbanih okoljih pa je tudi objektivno opredeljevanje nemogoče, saj se tu praviloma srečujemo z večgeneracijsko prepletenostjo mešanih zakonov, v okviru katere je samo od življenjske usode posameznikov odvisna njegova etnična in jezikovna usmerjenost ali obseg prevzema različnih razpoložljivih kulturnih vsebin in elementov. To v razmerah, kjer državno-nacionalni ekskluzivizem in z njim povezana enojezičnost ne predstavlja več dominantnega modela, ni več tako problematična izbira kot v bližnji preteklosti, saj lahko ljudje v območjih kulturnega stika svobodneje povezujejo znanje in prakso lokalnega ali lokalnih jezikov z znanjem in prakso različnih standardiziranih nacionalnih jezikov, ob katerih se v zadnjem času uveljavlja tudi mednarodni sporazumevalni kodeks, ki temelji na angleščini (Knudsen, 1996; Williams, 1996).

Zato ni slučaj, da stopa vprašanje različnih jezikovnih praks v evropskih območjih kulturnega stika danes na našem kontinentu vse bolj v ospredje. Leta 1995 je bila na primer po naročilu Evropske unije v okviru programa Euromosaic dokončana raziskava o položaju manjšinskih jezikov v okviru te evropske zveze. Raziskava se ni omejila le na kvalitativni oris, ampak je oblikovala tudi posebno tipološko členitev različnih manjšinskih jezikov po stopnji dosežene enakopravnosti in razširjenosti v okviru širših procesov družbenega in ekonomskega preoblikovanja evropskega prostora in v njem prisotnih socialnih in jezikovnih skupin. Vsak manjšinski jezik je bil ocenjen glede na naslednje spremenljivke:

- vlogo družine pri reprodukciji manjšinskega jezika;
- vlogo skupnosti pri produkciji in reprodukciji manjšinskega jezika;
- vlogo izobraževanja pri produkciji in reprodukciji manjšinskega jezika;
- vrednotenje jezika oziroma status jezika v pogledu socialne mobilnosti;
- pomen kulture pri jezikovni reprodukciji;

- legitimacijo jezikovne rabe;
- institucionalizacijo jezikovne rabe.

Na osnovi zgoraj navedenih spremenljivk so bile različne evropske manjšinske jezikovne skupnosti oziroma situacije združene v nekatere tipološke skupine. V prvi, za katero je značilno, da manjšinski jeziki dosegajo visoke ocene v vseh izbranih spremenljivkah, se nahajajo luksemburščina v okviru države Luksemburg, katalonščina v okviru španske avtonomne dežele Katalonije, nemščina v okviru pokrajine Neu Belgien in nemščina v avtonomni italijanski pokrajini Bocen. Za naslednjo skupino jezikov je značilno, da dosegajo vsi dokaj pozitivne ocene za izbrane spremenljivke, čeprav v manj optimalni višini kot v prejšnji skupini. V to skupino sodijo galicijski jezik v Španiji, nemški jezik v Franciji, katalonski jezik v deželi Valencia, baskovski jezik v okviru baskovske dežele v Španiji, ladinski jezik v avtonomni italijanski pokrajini Bocen, okcitanški jezik v Španiji, valežanski jezik v Veliki Britaniji in katalonski jezik na balearskih otokih. Naslednjo skupino jezikov označuje znatno gibanje ocen z ozirom na izbrano spremenljivko; običajno gre za kombinacijo bolj ali manj ugodne reprodukcije kljub neustreznim zaščitnim institucionalnim okvirom. V to skupino sodijo keltska irščina na Irskem, keltska gelščina na Škotskem, frizijščina na Nizozemskem, slovenščina v Italiji, furlanščina v Italiji, sorbsščina ali lužiška srbsščina v Nemčiji, danščina v Nemčiji, francoščina v Italiji, baskovščina v španski deželi Navarri, nemščina na Danskem, katalonščina v španski deželi Aragoni, turški jezik v Grčiji in katalonščina v Franciji. Tej skupini sledi tip manjšinskih jezikov s skromno vitalnostjo oziroma produkcijo in reprodukcijo, v katerega sodijo baskovski jezik v Franciji, korziški jezik v Franciji, katalonski jezik v Italiji, okcitanški jezik v Italiji, nemščina v belgijski pokrajini Alt Belgien, okcitanščina v Franciji, bretonski jezik v Franciji in albanski jezik v Italiji. Še slabše rezultate, se pravi vidno nazadovanje v jezikovni produkciji in reprodukciji, dosegajo manjšinski jeziki zadnje skupine, se pravi mirandeški govor na Portugalskem, severna frizijščina v Nemčiji, hrvaščina v Italiji, keltska irščina v Veliki Britaniji, berberski jezik v Španiji, nizozemščina v Franciji, grščina v Italiji, sardinščina v Italiji, makedonščina v Grčiji, bolgarščina v Grčiji, vzhodna frizijščina v Nemčiji, portugalsščina v Španiji, albanščina v Grčiji, aromunski jezik v Grčiji in keltska kornižanščina v Veliki Britaniji (Bufon, 1998).

Analiza je nadalje pokazala, da obstaja precejšnja mera korelacije (od 0,79 do 0,86) med spremenljivkami "jezikovni status", "institucionalizacija", "legitimacija" in "izobraževanje", ki so vse bolj ali manj odvisne od državnega pristopa do vprašanja zaščite in varovanja manjšinskih jezikov, medtem ko je mogoče preostale tri spremenljivke (vloga družine, vloga skupnosti in kulture) povezati v širšo skupino "družbenih" ali "internih" elementov ohranjanja teh jezikov. V večini primerov so

"interne" motivacije ali pobude intenzivnejše od "zunanjih" ali državnih, kar je po svoje dovolj zgovorno o položaju manjšinskih jezikov in samih manjšin v državah članicah Evropske unije: izjemo predstavljata keltska irščina na Irskem in francoščina v Italiji, kjer je državna podpora pri jezikovni produkciji in reprodukciji odločilnejša od podpore v okviru same civilne družbe. Zanimiva je tudi povezava med spremenljivkama "izobraževanje" in "status", ki sta na splošno najnižje ocenjeni med jezikovnimi manjšinami v južni Evropi ter zlasti v Grčiji in Italiji (Euromosaic, 1996).

Razmere glede izobraževanja v manjšinskem jeziku oziroma njegovega učenja so bile najboljše ocenjene za nemško skupnost v belgijski pokrajini Neu-Belgien, za luksemburško varianto nemščine v Luksemburgu ter za katalonščino v Kataloniji, medtem ko je slovenski jezik v Italiji "pristal" nekje v sredi razpredelnice, skupaj s še številnimi drugimi evropskimi manjšinskimi jeziki (primerjaj priloženo tabelo). Omeniti velja, da za časa izvedbe raziskave Avstrija še ni bila članica EU in zato slovenska skupnost v tej državi ni bila vključena v raziskavo. Nadalje je treba upoštevati, da je bilo ocenjevanje glede uveljavljanja manjšinskih jezikov v izobraževanju ponekod različno z ozirom na izbrano območje. Tako je bilo za položaj slovenščine v Italiji očitno izbrano neko vmesno povprečje med situacijo v videmski pokrajini, kjer javnih šol v slovenskem jeziku ni, ter med situacijo v tržaški in goriški pokrajini, kjer je stopnjo uveljavljanja manjšinskega jezika v izobraževanju mogoče primerjati s položajem nemščine v pokrajini Bocen. Razlika je v tem, da je na tem območju manjšinski jezik v okolju dominanten in zato prisoten tudi v izobraževalnem procesu večinskih šol, medtem ko se slovenščina ne poučuje na nobeni večinski šoli v Italiji. Po drugi strani gre omeniti, da je stopnja uveljavljanja nemškega in ladinskega manjšinskega jezika veliko manjša izven okvirov avtonomne pokrajine Bocen in jo je mogoče delno primerjati s položajem Slovencev v videmski pokrajini. Prav tako raziskava ne upošteva položaja italijanskega jezika v slovenski in hrvaški Istri, za katerega so opravljene raziskave pokazale, da deli s slovenščino v sosednji Italiji isto stopnjo etnolingvistične vitalnosti (Štrukelj, 1993).

Očitno je v tem pogledu zelo važna ne le institucionalizacija, ampak tudi teritorializacija manjšinskega varovanja oziroma obseg območja, v katerem se izvajajo sprejeta zaščitna določila, ki pa le redkokdaj zajemajo celotno avtohtono manjšinsko naselitveno ozemlje. Določena utesjenost manjšinske jezikovne in družbene enakopravnosti je še toliko bolj izrazita v primeru prostorske mobilnosti manjšinskega prebivalstva, ki v skladu z družbenim in gospodarskim razvojem teži po izseljevanju izven lastnega avtohtonega, povečini perifernega in manj razvitega območja, v urbana območja in večje zaposlitvene bazene. Na ta način se prostorska mobilnost povezuje tudi z družbeno in

predstavlja v mnogih primerih tudi prestop iz domačega manjšinskega v večinsko kulturno okolje ter asimilacijo v to okolje. Zaradi tega je sodobni problem ohranjanja in uveljavljanja manjšinskih jezikov v Evropi ne toliko v tem, da se za manjšinska avtohtona naselitvena ozemlja in njihovo prebivalstvo priznavajo ustrezne zaščitne norme na družbenem in jezikovnem področju, ampak zlasti v tem, da se tem območjem omogočijo ustrezne razvojne možnosti oziroma sozvočje med demografsko, gospodarsko, družbeno, kulturno in etnično reprodukcijo v z manjšinami poseljenih območjih (Bufon, 1994b). Sodobni programi revitalizacije manjšinskih kultur so v marsikaterem pogledu tudi programi regionalne revitalizacije perifernih območij, kakor je razvidno iz izkušenj oziroma naporov, ki se v tem pogledu izvajajo ne le v sicer relativno razviti Kataloniji, ampak tudi v tradicionalno perifernejših evropskih regijah, kakršni sta Wales in severna Škotska (Williams, 1997).

V določeni meri se na te aspekte sklicuje tudi konvencija Evropskega sveta o nacionalnih manjšinah, ki je bila sprejeta na Dunaju leta 1993 in jo je do danes podpisalo in ratificiralo že nekaj evropskih držav, čeprav predvsem takih, kjer je manjšinsko vprašanje najizrazitejše. Konvencija v svojem petem členu naglašja, da bodo države podpisnice ustvarile primerne razmere za to, da lahko nacionalne manjšine ohranijo in razvijajo lastno identiteto, se pravi lastne verske in jezikovne značilnosti, tradicijo in kulturno dediščino, ter jih obvarovale pred asimilacijskimi težnjami. Šesti člen med drugim določa, da bodo države podpisnice širile medkulturno sodelovanje, zlasti na izobraževalnem, kulturnem in medijskem področju. Naslednji členi se podrobneje ukvarjajo z uporabo manjšinskih jezikov v javnosti in med drugim priporočajo ne le, da se pripadnikom nacionalnih manjšin omogoča, da se izobražujejo v svojem jeziku, ampak da se jezik nacionalnih manjšin oziroma jezik sosednjega naroda poučuje tudi v večinskih šolah. Zanimiv je tudi poudarek na pomenu, ki ga ima za nacionalne manjšine dejstvo, da soodločajo pri kulturnem, družbenem in ekonomskem življenju območja, na katerem živijo kot avtohtone skupnosti. Države podpisnice bodo ob sprejemu konvencije določile ozemlje, za katerega veljajo sprejete norme v korist nacionalnih manjšin, zaradi česar konvencija zavezuje podpisnice tudi k temu, da ne bi spreminjale administrativnih okolišev v taki meri, da bi s tem škodovale dosežena varstvena jamstva ali omejevale območja, v katerih se ta izvajajo (Convenzione, 1995).

LOKALNI PROBLEMI IDENTIFIKACIJE IN JEZIKOVNE PRAKSE OB SLOVENSKO-ITALIJANSKEM OBMOČJU KULTURNEGA STIKA

Dober primer spreminjanja situacije po nastopu "modernizacijskih" družbenih procesov nam ponuja slovensko-italijansko območje kulturnega stika. Tu v ob-

Tab. 1: Ocenjena stopnja uveljavljanja manjšinskih jezikov v okviru EU glede na nekatere izbrane spremenljivke.

Tab. 1: The estimated degree of affirmation of the minority languages within the EU framework in view of some selected variables.

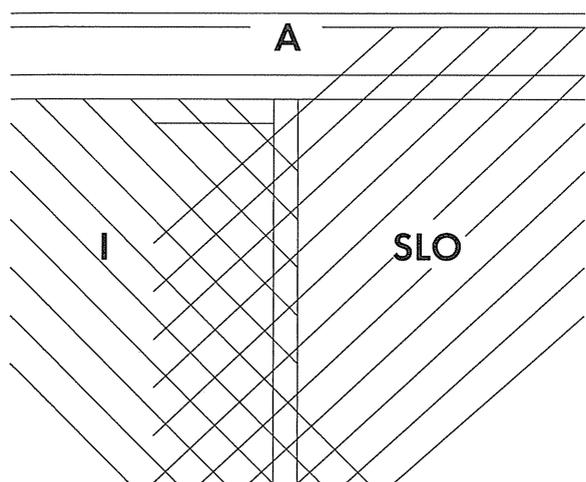
	Kulturna reprodukcija	Istitucionalizacija	Izobraževanje
Nemščina (Neu-Belgien)	4	4	4
Katalonščina (Katalonija)	4	4	4
Luksemburščina (LUX)	3	4	4
Nemščina (Pokr. Bocen)	4	4	3
Galicijsščina (Galicija)	3	3	3
Katalonščina (Valencia)	3	3	3
Baskovščina (CAV, Španija)	4	2	3
Nemščina (Francija)	4	3	1
Ladinščina (Pokr. Bocen)	3	2	3
Valežanščina (Wales)	3	2	3
Okcitanščina (Španija)	3	2	2
Irščina (Irska)	2	2	3
Francoščina (Italija)	2	2	3
Danščina (Nemčija)	4	1	2
Nemščina (Danska)	4	1	2
Katalonščina (Baleari)	2	2	2
Gaelščina (Škotska)	3	1	2
Katalonščina (Aragona)	3	2	1
Katalonščina (Francija)	3	1	2
Turščina (Grčija)	2	1	3
Frizijščina (Nizozemska)	2	2	2
Slovenščina (Italija)	2	2	2
Furlanščina (Italija)	2	2	2
Sorbščina (Nemčija)	2	2	2
Korziščina (Francija)	2	2	2
Nemščina (Alt Belgien)	4	0	1
Baskovščina (Navarra)	3	1	1
Baskovščina (Francija)	3	1	1
Katalonščina (Italija)	2	1	1
Bretonščina (Francija)	2	1	1
Okcitanščina (Francija)	1	1	2
Okcitanščina (Italija)	1	1	1
Albanščina (Italija)	1	1	1
Sev. frizijščina (Nemčija)	0	1	2
Irščina (Sev. Irska)	1	0	1
Nizozemščina (Francija)	1	1	0
Mirandinščina (Port.)	0	1	1
Sardinščina (Italija)	0	1	1
Grščina (Italija)	1	0	1
Makedonščina (Grčija)	2	0	0
Vzh. frizijščina (Nemčija)	0	0	1
Korničanščina (Cornwall, UK)	0	0	1
Hrvaščina (Italija)	1	0	0
Berberščina (Španija)	0	0	0
Bolgarščina (Grčija)	0	0	0
Portugalščina (Španija)	0	0	0
Albanščina (Grčija)	0	0	0
Aromunščina (Grčija)	0	0	0

dobju predmoderne ali "klasične" etnične delimitacije etnično opredeljevanje ni povzročalo nobenih posebnih težav, saj je etnična meja zelo jasno potekala sredi dveh

etnično homogenih agrarnih pokrajin, od katerih je bila ena pretežno ravninska, druga pretežno hribovita. Na meji teh dveh različnih enot so nastali in se razvili nekateri etnično mešani urbani centri, ki so izvajali svojo privlačnost tako na eno kot na drugo stran in v katerih so pripadniki obeh enot v medsebojnem sporazumevanju enakovredno uporabljali lasten jezik.

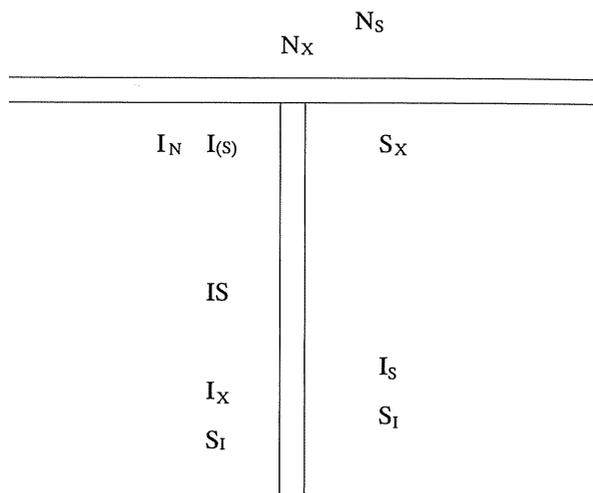
Z uveljavljanjem "modernizacije" je bil lokalni jezik v čedalje večji meri izločen iz javne prakse, predvsem iz upravnih in šolskih ambientov, ki so bili koncentrirani v urbanih središčih. Ta težnja je v začetku tega stoletja prerasla v pravo fašistoidno preganjanje vsake oblike jezikovne "drugačnosti", kar je privedlo do skrajnih oblik zatiranja jezikovnih manjšin in njihove nasilne asimilacije v standardizirano državno večinsko družbo. Ta princip je ostal prevladujoč tudi v povojnem obdobju, kar je manjšinskemu jeziku odvzelo širšo družbeno razsežnost in s tem njegovo uporabnost omejilo le na družinsko ali lokalno prakso. V mnogih primerih to splošno, "strukturno" jezikovno podrejenost manjšinskih jezikov še zapleta dejstvo, da slednji niso zadobili nikakršnih simbolnih "nacionalnih" funkcij, ker se njihovim nosilcem ni uspelo pravočasno vključiti v "lastno" nacionalno gibanje. Na ta način imamo v slovensko-italijanskem kontaktnem območju predele, v katerih je do razvoja nacionalnega gibanja prišlo (v Istri, na Tržaškem in Goriškem), in predele, ki tega gibanja niso okusili (Furlanija, Beneška Slovenija in Rezija). Če ima v prvem primeru manjšinski jezik vsaj "interno" povezovalno simbolno funkcijo, je v drugem ta jezik regrediral na skorajda folklorni položaj "izvirne lokalne govornice".

Toda proces družbene "modernizacije" ni privedel le do jezikovne standardizacije državnih enot, ampak je prispeval tudi k izrazitemu porastu notranje družbene in prostorske mobilnosti, ki je zabrisala nekdanjo "realno" etnično mejo, in na katero so odločilno vplivali tudi zunanji politični dejavniki (Bufon, 1997b). V takih razmerah je etnično opredeljevanje izgubilo dva temeljna atributa, in sicer jezik in kulturno obzorje, problematičen pa je postal tudi tretji "objektivni" diskriminativni element etnične izvornosti, saj je sedaj manjšinska družbena skupnost v svojem reproduciranju veliko bolj odprta vplivom večinskega okolja. Ocenjuje se, da velika večina pripadnikov italijanske manjšine v slovenski in hrvaški Istri živi v situaciji etnično mešanih zakonov (Milani, 1994), medtem ko je za slovensko manjšino v Italiji značilna razdvojenost med njenim severnim in južnim naselitvenim območjem. V prvem dosega delež samoopredeljenih Slovencev komaj polovico deleža oseb, ki doma govorijo slovenski dialekt, v drugem pa je delež "izjavljenih" Slovencev višji od deleža oseb, ki v družinskem krogu govorijo slovensko, kar priča o tem, da je zaradi višje narodne zavesti tu "slovenstvo" persistentnejše tudi v primerih mešanih zakonov. Očitno je torej, da sama jezikovna praksa ne more dati zadovoljivega odgovora glede potencialnega

LEGENDA:

- državna meja
- Avstrijci
- Slovenci
- Italijani

LEGENDA:

- N_x - nemščina + svetovni jezik
- I_x - italijanščina + svetovni jezik
- S_x - slovenščina + svetovni jezik

- N_s - nemščina, deloma slovenščina kot učni medij (koroški model dvojezičnega pouka)
- I_N - italijanščina + nemščina kot tuji jezik
- I_S - italijanščina + svetovni jezik + slovenščina kot tuji jezik (eksperimentalni pouk v Kanalski dolini)
- IS - dvojezični enakopravni model šole v Špetru
- I_S - italijanščina + slovenščina kot jezik okolja
- S_I - slovenščina + italijanščina kot drugi jezik

Sl. 1: Etnično jezikovna struktura območja kulturnega stika in modeli šolskega pouka glede na uporabo manjšinskih jezikov.

Fig. 1: Ethno-linguistic structure of the cultural contact area and educational modes regarding the use of minority languages.

deleža pripadnikov manjšinskih skupnosti, saj na osnovi podatkov iz srede osemdesetih let, ki ostajajo bržkone še vedno dovolj ilustrativni tudi za sedanje stanje, slovensko razume v povprečju 15% prebivalcev italijanskega obmejnega pasu s Slovenijo, medtem ko ta jezik doma ali v pogovoru s prijatelji uporablja v povprečju 10% prebivalcev, kar pomeni, da približno tretjina vseh tistih oseb, ki slovenščino obvlada, tega jezika iz takih ali drugačnih vzrokov ne uporablja doma ali v lokalnem družbenem okolju. Po drugi strani odkrijemo, da izhaja iz docela slovenskih družin skoraj četrtina obmejnega prebivalstva, dodatnih 10% pa iz etnično mešanih zakonov, medtem ko govori v prid tezi o večji "odprtosti" oziroma prepletenosti etnično-kulturnih prostorov podatek, da obsegajo danes etnično mešani zakoni skorajda tretjino družinskih situacij v obravnavanem obmejnem pasu. Za jezikovno prenašanje je nadalje interesantno, da petina otrok intervjuvanih obvlada, se pravi razume ali govori, slovenski jezik ali njegove dialektalne zvrsti, čeprav med temi niti dva na tri nista obiskovala slovenskih šol (Bufon, 1992).

Nasploh so manjšinske šole ali točneje šole, v katerih poteka pouk v manjšinskem jeziku ali kjer se ta

jezik vsaj poučuje, dober indikator družbenih in etnično-jezikovnih procesov v območjih kulturnega stika. Pri tem se odpira najprej vprašanje obstoječih šolskih modelov, ki so lahko tudi zelo različni. V območju, ki ga tu obravnavamo, se na primer na relativno kratki razdalji srečujemo s presenetljivo raznovrstnostjo prisotnosti manjšinskih jezikov v izobraževalnem procesu. Če se omejimo le na javne šole ali z javnimi šolami parificirane zasebne šole, se na italijanski strani srečujemo najprej z modelom, ki se v zadnjem času uveljavlja v Kanalski dolini, s katerim so v nekatere italijanske osnovne šole pričeli uvajati pouk slovenskega jezika; ob njem obstaja v tem delu slovenskega naseljenega ozemlja v Italiji še zelo zanimiv in inovativen model dvojezične zasebne šole, ki si je zagotovil vpis večine osnovnošolcev v Beneški Sloveniji; končno imamo še model slovenskih šol na Tržaškem in Goriškem, kjer je slovenščina učni jezik in kjer se italijanščina poučuje kot predmet, medtem ko nobena italijanska šola ni uvedla slovenščine kot učnega predmeta. Na drugi strani tega območja kulturnega stika je glede manjšinskih šol slika zrcalna v smislu, da imamo tu šole z italijanskim učnim jezikom, v katerih se slovenščina poučuje kot

predmet, z razliko, da je tu italijanščina obvezni učni predmet v vseh slovenskih šolah na etnično mešanem ozemlju. V tem pogledu so si modeli dokaj alternativni oziroma komplementarni, razen v primeru slovenskih manjšinskih šol v Italiji in slovenskih večinskih šol v Sloveniji, med katerimi bi lahko nastalo nekaj konkurenčnosti po vstopu Slovenije v Evropsko unijo.

Drug zanimiv aspekt zadeva družbeno oziroma etnično-jezikovno okolje, iz katerega izvirajo šoloobvezni otroci, in v njem prisotne motivacije za izbiro enega ali drugega šolskega modela. Žal razpolagamo v tem primeru le s podatki za manjšinske šole, v katerih je na splošno zaznati ne toliko porast vpisanih iz etnično mešanih zakonov, ki predstavljajo tako v manjšinskih šolah v Italiji kot Sloveniji že dokaj visok in stabiliziran delež (od 30% do 40%), kolikor vpisanih iz večinskih družinskih okolij: njihov delež se v slovenskih šolah v Italiji giblje med 5% in 15%, v italijanskih šolah v Sloveniji pa obsega kar 30% do 40% vseh učencev (Bogatec in Bufon, 1996; Stranj, 1992). Presenetljiv je nadalje podatek, da je v nedavni sondaži, ki jo je nek specializiran inštitut opravil med prebivalci etnično mešanega obmejnega območja Furlanije-Juljske krajine, kar 38% družin z otroki navedlo, da so slednji delno ali v celoti obiskovali šole s slovenskim učnim jezikom. Navedeni podatki odpirajo vprašanje nadaljnjega razvoja manjšinskih šol in poučevanja manjšinskih jezikov, saj se kaže sočasna potreba po ohranjanju in ovrednotenju lokalnih manjšinskih stvarnosti ter njihovem soočanju z večinskim okoljem, kar postavlja manjšinske skupnosti in jezike na izpostavljeno razpotje, ki se često odvija med sponami segregacije in samizolacije ter čermi integracije in asimilacije. Kljub temu odigravajo manjšinske šole v območjih kulturnega stika nenadomestljivo vlogo: so izraz kulturne specifikke manjšinskih skupnosti, hkrati pa pomemben dejavnik v gradnji nove evropske kulture sožitja in integracije. Niso več le nekakšen folklorni ali fosiliziran preostanek preteklosti, ki ga centralne oblasti z večjo ali manjšo naklonjenostjo tolerirajo, ampak pravi laboratoriji šol prihodnosti, ki morajo biti odprti kvalitativnemu razvoju v izobraževalnem in vzgojnem procesu ter prilagajanju zahtevam sodobne evropske civilizacije in v njej potekajočih naporov po družbeni integraciji ob ohranjanju kulturne različnosti.

Ob "notranjih" procesih gre poudariti še aspekte čezmejnega sodelovanja, ki je še posebno intenzivno v južnem delu današnjega slovensko-italijanskega obmejnega območja. Vzrok za to stanje, kakršnega bi na primer težko našli v drugih etnično mešanih območjih Italije in srednje Evrope, je predvsem "mladost" tukajšnje politične meje, visoka stopnja urbaniziranosti območja in persistenca določenih oblik regionalne identitete, ki presegajo državne okvire in so še posebno efektni, ko se jim pridružujejo še različne komparativne prednosti ene ali druge mejne strani. Na ta način se funkcionalni

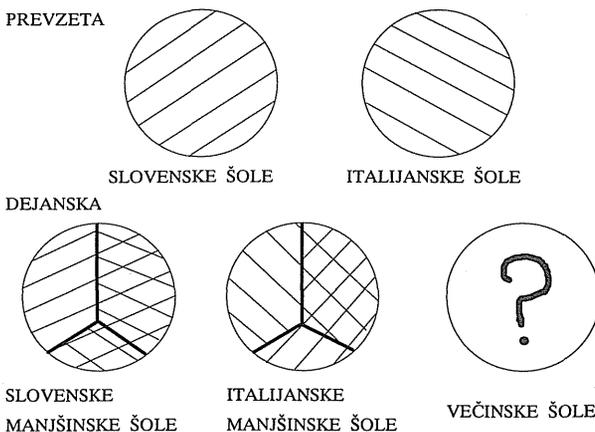
življenjski prostor lokalnih skupnosti in manjšin za vrsto prostorsko relevantnih družbenih dejavnosti enostavno razširi preko meje do take mere, da se enakovredno porazdeli med obe obmejni območji (Bufon, 1995). Pomemben implementacijski dejavnik pri nastajanju takih funkcionalnih prekomejnih prostorov je skupna kulturna osnova lokalnih skupnosti, ki temelji večkrat na skupnem jeziku in etnični pripadnosti, a tudi na skupnem zgodovinskem spominu (Bufon, 1994c). V tem pogledu se je izkazalo, da so manjšine glavni pobudnik čezmejnih stikov in izmenjav najprej na sociokulturnem, nato pa tudi na socioekonomskem področju, tem "zgodnjim" kontaktom pa sledijo končno še institucionalni stiki na lokalni in regionalni ravni. Doslej opravljene raziskave so tudi pokazale, da manjšine ob slovensko-italijanski meji vzdržujejo približno polovico vseh čezmejnih stikov in izmenjav na socio-kulturnem področju (Delli Zotti, 1982).

Zato imajo danes vse manjšinske ustanove in organizacije slovenske in italijanske manjšine v obravnavanem območju ob svoji tradicionalni "notranji" manjšinski funkciji še dodatno vlogo ne le pri navezovanju stikov in vezi na čezmejnem področju, pri katerih navadno prevladujejo homoetnični kontakti, ampak postajajo tudi vse bolj pomemben dejavnik pri posredovanju

ZGODOVINSKI TIPI	Nacionalasimilatorske šole (večine)
	Narodnoobrambne šole (manjšine)
SODOBNI TIPI	Šole s funkcionalnim poučevanjem jezika okolja/sosednega naroda
	Večjezične šole

Sl. 2: Šolsko-vzgojni modeli v območju slovensko-italijanskega kulturnega stika.

Fig. 2: School and educational models in the Slovene-Italian cultural contact area.

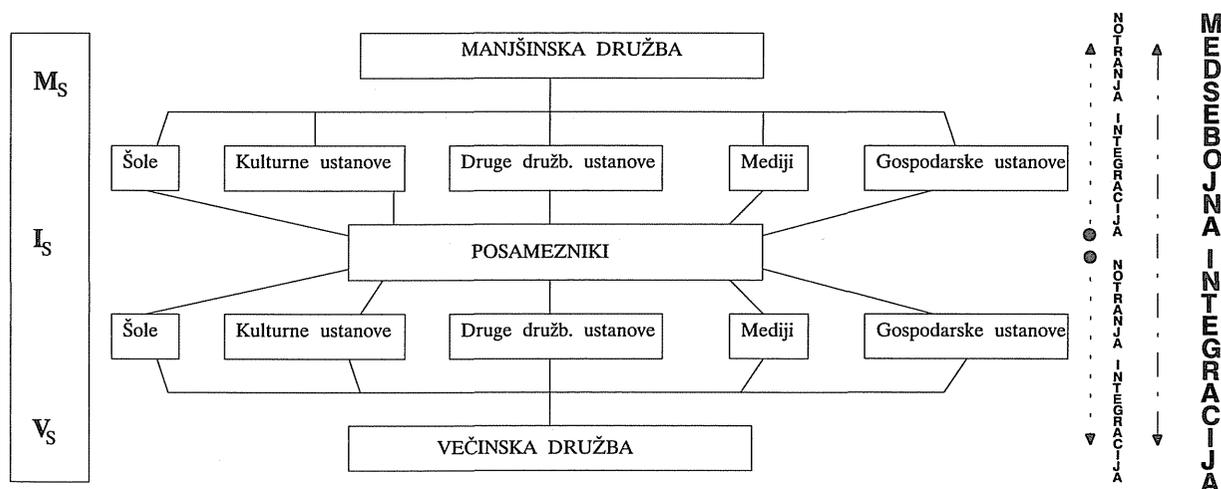
Sl. 3: Prevzeta in dejanska etnično-jezikovna struktura šolske populacije v večinskih in manjšinskih šolah.

Fig. 3: The perceptive and actual ethno-linguistic structure of attendants the majority and minority schools.

in komuniciranju z večinskim okoljem, pri čemer so v ospredju zlasti internetni kontakti. Ob že utečenih čezmejnih kulturnih srečanjih in prireditvah se pojavljajo nove pobude na medijsko-komunikacijskem področju, raziskovanju in založništvu. Taki čezmejni integracijski dejavnosti se zdi zelo komplementarna tudi vloga obeh manjšin pri širjenju slovenske oziroma italijanske kulture in jezika v odgovarjajočih večinskih okoljih, katero bi lahko obe skupnosti najboljše uresničevali z vodenjem multimedialnih in večfunkcionalnih kulturnih centrov. Nasploh bodo v perspektivi vključevanja Slovenije v Evropsko unijo pridobile novo vlogo vse tiste informacijsko-dokumentarne in vzgojno-izobraževalne institucije, ki bodo znale ponuditi obmejnemu prebivalstvu večjezično in multikulturno razsežnost, na kateri bo mogoče graditi in vzpostaviti ne le gospodarsko, ampak tudi družbeno med seboj integrirano slovensko-italijansko čezmejno regijo.

Izkušnje iz tega in drugih sorodnih obmejnih območij v Evropi nam kažejo, da je dejanska intenzivnost čezmejnih odnosov mimo splošnih mednarodnih pogojev v glavnem odvisna od dveh lokalnih dejavnikov: funkcionalne organizacije samega obmejnega prostora oziroma njegove prilagojenosti potrebam obmejnega

prebivalstva po zadovoljevanju osnovnih funkcij na področju oskrbe, dela, izobraževanja, bivanja v skupnosti in preživljanja prostega časa, ter od stopnje družbene in kulturne integracije obmejnega prebivalstva. V tem pogledu odigravajo območja jezikovnega in kulturnega stika, v katerih je poskrbljeno za ustrezno raven zaščite manjšinskih jezikov in manjšinskih skupnosti, še posebno vlogo, saj se za razliko od bližnje preteklosti, ko so predstavljala potencialno ali dejansko konfliktualno stičišče med narodi in državami, danes vse bolj uveljavljajo kot prostori harmoničnega družbenega prepletanja in prelivanja (Štrukelj, 1994). S tem tudi v vzhodnem delu srednje Evrope, kjer se trenutno zdi formalno odpravljanje političnih meja še vedno nekoliko težavnejše, vnašajo dragocene elemente medetničnega in mednarodnega sožitja. Slovensko-italijansko obmejno območje in območje kulturnega stika bi na ta način ob podpori obeh zainteresiranih držav in raznih evropskih programov utegnilo biti, tako kot že v preteklosti, tudi vnaprej zanimiv "laboratorij" za uvajanje novih modelov utrjevanja različnih institucionalnih in vsakodnevnih oblik čezmejne in medkulturne povezanosti na tem vzhodnem "robu" skupnega evropskega doma (Bufon, 1996; Klemenčič in Bufon, 1994).

Sl. 4: Integrativna shema med večinskim in manjšinskim družbenim okoljem.
 Fig. 4: A model of integration between the majority and minority social environment.

EUROPEAN MINORITY LANGUAGES BETWEEN STANDARDIZATION AND NEW DEVELOPMENT PERSPECTIVES

Milan BUFON

Science and Research Centre of the Republic of Slovenia, Koper, SI-6000 Koper, Garibaldijska 18
 University in Ljubljana, Faculty of Arts, Geography Department, SI-1000 Ljubljana, Aškerčeva 2

SUMMARY

The contribution deals with the relation between language and language practice and processes of social modernization in the European and local context of cultural contact areas. Here, a development from mono-lingual

and uni-national to multi-lingual and multi-cultural or variable identities can be detected, opening up a new challenge to the contemporary European situation seeking to combine social, economic and political integration with the maintenance and implementation of cultural diversity. Thus the question of coexistence of different language practices in the European areas of cultural contact is emerging, increasing interest in both scientific and political community. Attention is giving not only to the institutionalization, but also to the territorialization of minority languages. As a consequence, programmes of revitalization of minority cultures are at the same time programmes for the revitalization of minority environments. The article in the final part is exploring the Italo-Slovene contact area, its inter-ethnic processes and their influence on language practice. The contribution ends with some reflections on the development in this contact area and its integration perspectives, where minorities are undertaking new tasks in intensifying not only homo-ethnic, but also inter-ethnic cultural contacts. The latter may represent an important contribution in strengthening socio-cultural integration and coexistence patterns in this eastern part of the common European home.

Key words: Europe, minority languages, Slovene-Italian contact area

VIRI IN LITERATURA

- Bogatec, N., Bufon, M. (1996):** Slovenske šole v tržaški in goriški pokrajini - vrtci in osnovne šole. Trst, SLORI.
- Bogatec, N., Bufon, M. (1999):** Slovenske šole v tržaški in goriški pokrajini - nižje in višje srednje šole. Trst, SLORI.
- Bufon, M. (1992):** Prostorska opredeljenost in narodna pripadnost - obmejna in etnično mešana območja v evropskih razvojnih silnicah: primer Slovencev v Furlaniji-Juljski krajini. Trst, ZTT/SLORI.
- Bufon, M. (1994a):** Regionalizem in nacionalizem. *Annales* 5, 9-16.
- Bufon, M. (1994b):** Manjšine v sodobnih razvojnih procesih: primer Slovencev v Italiji. V: Vencelj, P., Klemenčič, V. in Novak Lukanovič, S. (ur.), *Manjšine v prostoru Alpe-Jadran*. Ljubljana, Delovna skupina za manjšine Alpe-Jadran, Vlada Republike Slovenije in Inštitut za narodnostna vprašanja, 52-69.
- Bufon, M. (1994c):** Nacionalne manjšine in njihova funkcija v mednarodnih integrativnih procesih: iluzija ali realnost? V: Štrukelj, I., Sussi, E. (ur.), *Narodne manjšine danes in jutri*. Trst, SLORI, 87-95.
- Bufon, M. (1995):** Prostor, meje, ljudje. Trst, SLORI.
- Bufon, M. (1996):** Some political-geographical problems of transition in Central Europe: the case of Slovenia. V: Carter, F., Jordan, P., Rey, V. (ur.): *Central Europe after the Fall of the Iron Curtain - Geopolitical Perspectives, Spatial Patterns and Trends*. Wiener Osteuropa Studien 4. Frankfurt, Peter Lang, 73-89.
- Bufon, M. (1997a):** Države, narodi, manjšine: politienogeografski oris. *Geografski vestnik* 69, 93-114.
- Bufon, M. (1997b):** Geopolitical and ethnic transformations in the upper Adriatic between conflicts and integration perspectives. *Annales* 10, 295-306.
- Bufon, M. (1998):** Procesi evropske integracije in ohranjanje jezika narodnih manjšin. V: Štrukelj, I. (ur.), *Jezik za danes in jutri*. Ljubljana, Društvo za uporabno jezikoslovje Slovenije, 65-76.
- Convenzione (1995) - Convenzione - quadro per la protezione delle minoranze nazionali / Framework for the protection of national minorities and explanatory report: italiano / english.** Trieste, Proxima Scientific Press.
- Delli Zotti, G. (1982):** Transnational relations in a border region: the case of Friuli-Venetia Julia. V: Strassoldo, R. in Delli Zotti, G. (ur.), *Cooperation and Conflict in Border Areas*. Milano, Angeli, 25-60.
- Euromosaic (1996):** Produzione e riproduzione delle lingue minoritarie nell'UE. Luxembourg, Ufficio delle Pubblicazioni delle Comunita' Europee.
- Klemenčič, V., Bufon, M. (1994):** Cultural elements of integration and transformation of border regions. *Political Geography* 1, 73-83.
- Knudsen, A. (1996):** European ethnic and linguistic minorities in a social anthropological perspective. V: Šumi, I. in Venosi, S. (ur.), *Večjezičnost na evropskih mejah - primer Kanalske doline*. Kanalska dolina, SLORI, 17-28.
- Milani, N. (1994):** Soggetto polilinguistico e bilinguismo. V: Štrukelj, I. in Sussi, E. (ur.), *Narodne manjšine danes in jutri*. Trst, SLORI, 77-86.
- Nečak Lük, A. (1996):** Medetnični odnosi v sociolingvistični perspektivi. V: Šumi, I., Venosi, S. (ur.), *Večjezičnost na evropskih mejah - primer Kanalske doline*. Kanalska dolina, SLORI, 131-150.
- Stranj, P. (1992):** Povojni razvoj manjšinskega in večinskega šolstva na obeh straneh italijansko-jugoslovanke meje. *Annales* 2, 231-238.
- Štrukelj, I. (1993):** Ethnolinguistic vitality in a comparative perspective. V: Štrukelj, I. (ur.), *Minority languages at the border*. *Applied Linguistics* 1, 81-100.
- Štrukelj, I. (1994):** Vloga vitalnosti manjšine v procesih integracije. V: Štrukelj, I. in Sussi, E. (ur.), *Narodne manjšine danes in jutri*. Trst, SLORI, 41-51.
- Williams, C. H. (1996):** Ethnic identity and language issues in development. V: Dwyer, D. in Drakakis-Smith, D. (ur.), *Ethnicity and Development: Geographical Perspectives*. London, J. Wiley, 99-123.
- Williams, C. H. (1997):** European regionalism and the search for new representational spaces. *Annales* 10, 265-274.

strokovno delo
prejeto: 1998-11-23

UDK 81:327.58(4)

EVROPSKI STANDARDI ZAŠČITE JEZIKOVNIH MANJŠIN

Bojan BREŽIGAR

Primorski dnevnik, IT-34137 Trst-Trieste, Ul. Montecchi 6

IZVLEČEK

Prispevek vsebuje pregled glavnih dokumentov evropskih institucij za področje zaščite jezikovnih manjšin. Prikazani so dokumenti, ki so jih sprejeli Evropski parlament, Svet Evrope in Organizacija za varnost in sodelovanje v Evropi (OVSE, prej KVSE), ter pobude, ki jih je za vrednotenje in zaščito manjšinskih jezikov sprejela Evropska komisija. Navedene so ovire, ki Evropski komisiji onemogočajo intenzivnejšo dejavnost na tem področju, ter obrazložene priprave na prvi program za vrednotenje manjšinskih jezikov, pretežno na področju izobrazbe. Nakazana so tudi pričakovanja za razvoj te problematike v prihodnjem obdobju širitve Evropske unije.

Ključne besede: jezikovne manjšine, narodne manjšine, Evropa, Evropska unija, Svet Evrope, KVSE-OVSE, mednarodne pogodbe

STANDARD EUROPEI DI TUTELA DELLE MINORANZE LINGUISTICHE

SINTESI

Il contributo contiene una rassegna dei principali documenti delle istituzioni europee nel campo della tutela delle minoranze linguistiche. Sono illustrati i documenti accolti dal Parlamento europeo, dal Consiglio d'Europa e dall'Organizzazione per la sicurezza e la collaborazione in Europa (OSCE, prima CSCE), nonché le proposte accolte dalla Commissione europea per la valorizzazione e la tutela delle lingue minoritarie. Sono indicati gli ostacoli che impediscono alla Commissione europea una maggiore attività in questo campo e spiegati i preparativi del primo programma per la valorizzazione delle lingue minoritarie, specie nel settore dell'istruzione. Sono indicate anche le aspettative in merito allo sviluppo di tale problematica nel futuro periodo di allargamento dell'Unione Europea.

Parole chiave: minoranze linguistiche, minoranze nazionali, Europa, Unione Europea, Consiglio d'Europa, CSCE-OSCE, trattati internazionali

Vprašanje zaščite jezikovnih manjšin se je preinilo v ospredje pozornosti evropskih institucij sorazmeroma pozno. Čeprav se je ta tema pojavljala v nekaterih mednarodnih listinah že prej, je namreč postala ena pomembnejših tem šele po padcu berlinskega zidu. Šele ob koncu osemdesetih in v začetku devetdesetih let so se namreč na evropski ravni zavedeli nevarnosti, ki bi lahko izhajala iz dejstva, da so manjšinska vprašanja na stari celini neurejena in da sploh ne obstajajo nikakršna pravila, ki naj bi veljala za vse države ob njihovem vključevanju v evropske integracijske procese. Ker so se začeli po razpadu komunističnega sistema problemi kopičiti vsepovsod

in je prišlo v številnih državah do velikih napetosti, ponekod pa tudi do oboroženih spopadov, so se začeli v raznih institucijah končno ukvarjati z manjšinskimi vprašanji.

Ta vprašanja so začeli obravnavati predvsem z vidika preprečevanja trenj in napetosti. Gre sicer za pomemben politični aspekt, ki pa seveda ne rešuje bistva problema: zaščite jezikovnih manjšin in torej vzpostavitve pogojev, ki bodo omogočali obstoj in razvoj teh manjšin v srednjeročnem in dolgoročnem obdobju. Zagotovitev miru sama po sebi namreč še ne rešuje vprašanj, čeprav je seveda zelo pomembna kot izhodišče za obravnavanje specifičnih problemov priznavanja jezi-

kovnih pravic in zagotavljanja razvoja jezika v neugodnih manjšinskih okoliščinah.

Problema sta torej dva, med seboj sta povezana, vendar rešitev prvega sama po sebi še ne rešuje drugega. Če je namreč po eni strani res, da neurejeno manjšinsko vprašanje lahko povzroča napetosti in celo vojne, pa vzpostavitev navidezne urejenosti nikakor ne zadostuje za ohranitev in razvoj jezika. Manjšinski jeziki so namreč v večji meri kot nacionalni jeziki podvrženi vplivom globalizacije in se nahajajo na tako imenovani drugi stopnji podrejenosti, za angleščino kot mednarodnim dominantnim jezikom in za nacionalnim oziroma uradnim jezikom države.

Tu se seveda postavlja vprašanje, zakaj je treba te jezike ohraniti oziroma zaščititi. Na to vprašanje je kot prva evropska inštitucija poskusil odgovoriti Evropski parlament, ki se je že ob koncu sedemdesetih leti zavedel problemov, ki jih prinaša globalizacija. V tistih letih je ta - z jezikovnega vidika - zadevala predvsem televizijske programe, kajti računalništvo se je močno razvilo šele v osemdesetih letih. Sedaj jezikovna globalizacija ogroža tudi že manjše nacionalne jezike in zato je naravno, da skuša Evropa zaščititi svojo kulturno dediščino, ki je izrazito večjezična. Odtod torej tudi odločitev Evropskega parlamenta, da z vrsto resolucij opozori na vprašanje manjšinskih jezikov in kultur in da pozove odgovorne dejavnike k njihovi zaščiti. Te resolucije (Arfé, 16. oktobra 1981; Arfé, 11. februarja 1983; Kuijpers, 30. oktobra 1987; Killilea, 9. februarja 1994) (Vade-Mecum, 1994) se med seboj dopolnjujejo in iz njih jasno izhaja rast zavesti o potrebi, da se manjšinski jeziki zaščitijo in ohranijo. Resolucije obravnavajo številne aspekte zaščite jezikovnih manjšin, same po sebi pa niso obvezujoče, ampak pozivajo Evropsko komisijo, Svet ministrov Evropske unije in oblasti držav članic, naj s primernimi ukrepi zaščitijo manjšine. V Evropskem parlamentu že tri zakonodajne dobe deluje "intergrupa za manjšinske jezike", to je neformalno delovno telo, ki na svojih mesečnih sestankih obravnava problematiko jezikovnih manjšin; dejansko pa je za ta vprašanja pristojna komisija za kulturo.

Kulturne in jezikovne aspekte obravnava tudi Evropska listina za manjšinske in regionalne jezike Sveta Evrope (<http://www.coe.fr>), ki je bila sprejeta 5. novembra 1992, v veljavo pa je, za države, ki so jo ratificirale, stopila šele 1. marca 1998. Ratifikacijski postopek je bil namreč zelo dolg in še sedaj je število držav, ki so to listino ratificirale, zelo majhno. To so Hrvaška, Finska, Madžarska, Liechtenstein, Nizozemska, Norveška, Švica in Nemčija. Več držav je listino podpisalo, a je še ni ratificiralo; med temi sta tudi Avstrija in Slovenija, Italija pa je sploh še ni podpisala. (Podatek se nanaša na 31. december 1998. Ažurni seznam držav, ki so listino podpisale oziroma ratificirale, je na razpolago na internetu <http://www.coe.fr/ta/taconv/148t.htm>.)

Tako majhno število držav, ki so pristopile k tej

konvenciji, je posledica vsebine konvencije same. Za razliko od drugih listin, o katerih bo govor kasneje, vsebuje namreč okvirna konvencija zelo natančna določila, za katera se države obvežejo, da jih bodo spoštovale. Ta določila zadevajo področja šolstva, sodstva, upravnih oblasti in javnih storitev, sredstev obveščanja, kulturnih dejavnosti in struktur, ekonomskega in družbenega življenja ter čezmejnih izmenjav. Listina vsebuje 96 možnih opcij, ki zadevajo jezikovne pravice na omenjenih področjih; pri ratifikaciji jih mora vsaka država izbrati najmanj 35 in se obvezati, da jih bo spoštovala; navesti mora tudi jezike, za katere namerava ta določila spoštovati. Ker gre za zelo natančna določila, je tudi njihovo preverjanje dokaj enostavno. Ker pa v večini držav te pravice niso v veljavi, je razumljivo, da je k tej listini pristopilo majhno število držav. Vendar pa so prav načela te listine osnova za reševanje problemov jezikovnih manjšin v času miru.

Prej sem zapisal, da je osrednje vprašanje v zvezi z zaščito manjšin na evropski ravni predvsem politično, to je preprečevanje konfliktov in odpravljanje napetosti, ki obstajajo na evropski ravni. S tem vprašanjem se ukvarjata predvsem dve inštituciji, Organizacija za varnost in sodelovanje v Evropi in Svet Evrope.

Organizacija za varnost in sodelovanje v Evropi (OVSE) je upoštevala problematiko manjšin vse od svojega nastanka kot Konferenca za varnost in sodelovanje v Evropi (KVSE). V Helsinški listini (Vade-Mecum, 1994), sprejeti 1. avgusta 1975, so manjšine vključene v obliki priznanja njihove vloge pri povezovanju med državami in obveze, da države spodbujajo to njihovo vlogo. Kasneje je KVSE razvila te pojme, dokončno pa jih je opredelila šele po padcu berlinskega zidu, to je v Københavnski listini (29. junija 1990), v kateri je 4. poglavje - skupno 11 členov - namenjeno obravnavanju problematike jezikovnih manjšin. Gre za deklarativne člene, ki vsebujejo jasna načela, vendar samo načela, katerih izvajanje ni neposredno. Na osnovi teh načel je OVSE tudi imenovala visokega komisarja za vprašanja narodnih manjšin, ki je v teh letih obravnaval predvsem nekatera področja večje napetosti (Pribaltik, Moldavijo, Ukrajino, Slovaško, Kosovo idr.) Februarja 1998 pa je OVSE predstavila dokument s priporočili, ki zadevajo jezikovne pravice narodnih manjšin. Ta dokument vsebuje priporočila v zvezi s pravico do imena ljudi in krajev, v zvezi s svobodo vere, s pravico do združevanja, s sredstvi javnega obveščanja, s svobodo pri načrtovanju gospodarskih dejavnosti, z odnosom do upravnih oblasti in javnih storitev s sodstvom in s pravico do osebne svobode. Gre pa, kot rečeno, zgolj za priporočilo.

Z nekoliko drugačnimi besedami, vendar s podobnimi cilji, obravnava ista vprašanja Okvirna konvencija Sveta Evrope o zaščiti narodnih manjšin (<http://www.coe.fr>). Gre za dokument, ki ga je Svet Evrope sprejel 1. februarja 1995 po hitrem postopku. Potreba po tej konvenciji je izrazito politična - vtiriti države članice Sveta

Evrope na pot priznanja manjšin in torej vzpostaviti nekakšen minimalni standard, ki bi bil obvezen za vse. Medtem je tudi postalo jasno, da ne bo veliko držav sprejelo Evropske listine o manjšinskih in regionalnih jezikih, in težave, do katerih je prihajalo tudi med članicami Evropske unije, so pokopale up, da bi ta listina lahko postala skupni imenovalec zaščite manjšin v Evropi. Okvirno konvencijo je dejansko ratificiralo res veliko število držav (kar 24 do konca leta 1998), vendar pa njena vsebina še zdaleč ni tako obvezujoča, kot je vsebina Evropske listine, pa čeprav se konvencija dejansko dotika ključnih aspektov zaščite jezikovnih manjšin. (Ažurni seznam držav, ki so listino podpisale oziroma ratificirale, je na razpolago na internetu <http://www.coe.fr/tabconv/157t.htm>.)

Kot primer navedimo 2. odstavek 14. člena: "Na področjih, na katerih že po tradiciji ali v večjem številu živijo pripadniki narodnih manjšin, in če je za to dovolj zahtev, si pogodbenice prizadevajo, da v okviru svojih izobraževalnih sistemov v kar največji možni meri zagotovijo, da imajo pripadniki narodnih manjšin enake možnosti za učenje jezika manjšine ali za izobraževanje v tem jeziku."

Država, ki sprejme to obvezo, ima kar pet možnih filtrov pri priznavanju pravic manjšine: kaj pomeni "večje število", kdo določi, ali je "dovolj zahtev", do kod morajo seči "prizadevanja" pogodbenic, kaj pomeni "v največji možni meri" in kdo odloči, ali gre za učenje jezika manjšine ali pa za pouk v jeziku manjšine, vse to so vprašanja, o katerih odloča pogodbenica, torej država. Pri tem odločanju manjšina nima vpliva na kriterije. Tako je celotno besedilo konvencije, ki je tako res "okvirna" in o kateri lahko rečemo, da vsebuje moralne obveze, nikakor pa ne vsebuje stvarnih obvez za države pogodbenice, seveda razen prepovedi, da z zakonodajo izrecno onemogočijo izvajanje manjšinskih pravic.

Tu se seveda upravičeno postavlja vprašanje: kaj pa Evropska unija? Odgovor je enostaven: Evropska unija ni sprejela nobenega določila v zvezi s standardi zaščite jezikovnih manjšin. Do tega je prišlo predvsem zaradi notranjih nesoglasij in razlik med državami, kjer je raven zaščite dokaj visoka, in onimi, ki manjšin sploh ne priznavajo. Manjšinska problematika ne sodi med izrecne pristojnosti Evropske unije in so jo torej države zadržale same.

Dejavnosti, ki jih je doslej Evropska unija razvila v zvezi z zaščito manjšin, izhajajo iz že omenjenih stališč Evropskega parlamenta. V začetku osemdesetih let je na tej osnovi komisija vključila v proračun takratne Evropske skupnosti postavko B3-1006 za posege na področju manjšinskih in regionalnih jezikov. S to postavko je bila financirana dejavnost Evropskega urada za manj razširjene jezike, ki je nastal kot zametek uradne agencije EU za manjšinske jezike, a je potem, predvsem zaradi nesoglasja med državami članicami, ostal zasebna nevladna organizacija, vendar pa referenčna organizacija Evropskega

parlamenta in Evropske komisije za manjšinska vprašanja. Poleg tega je s to postavko, ki je rasla iz leta v leto in dosegla v letu 1998 4 milijone ekujev, Evropska komisija organizirala medsebojno spoznavanje manjšin s študijskimi obiski in sofinancirala številne projekte, tako seminarje in širše raziskave evropskega dometa kot tudi projekte posameznih manjšin, predvsem na področju šolstva.

Tu je treba takoj poudariti, da je bila ta finančna postavka vključena v sklop postavk na področju izobraževanja. Od nekdaj so bile namreč posamezne države zelo ljubosumne na področju kulture - kamor bi manjšine bolj upravičeno sodile - in ni bilo nomene možnosti, da bi direkcija evropske komisije za kulturo (DG X) karkoli ukrenila v zvezi z manjšinami. Tudi kasneje, z maastrichtskim sporazumom, ni prišlo do bistvenih sprememb, saj sporazum v 128. člen, ki zadeva kulturo vstavlja dve blokadi: prvo, da ostaja kulturna politika specifična pristojnost posameznih držav in da torej niso dovoljeni impozitivni ukrepi na tem področju, in drugo, da je za vse ukrepe, kot so na primer specifični projekti, potrebno soglasje vseh držav članic. To pa pomeni, da tu niso možni nobeni stvarni ukrepi, kajti nekatere države bolj ali manj izrecno nasprotujejo kakršnimkoli ukrepom v korist manjšin, zagotovo pa jim nasprotuje Grčija, ki na svojem ozemlju ne priznava manjšin.

Proračunsko postavko za šolstvo torej upravlja direkcija za mladino in šolstvo (DG XXII). Zadevni 126. člen Maastrichtske pogodbe namreč pušča komisiji bolj proste roke, obenem pa v okviru ministrskega sveta ne terja soglasja vseh držav članic, ampak omogoča večinsko sprejemanje sklepov. Doslej je ta direkcija opravila veliko delo. Vedeti je namreč treba, da je bila v začetku osemdesetih let manjšinska problematika pravzaprav tabu tema, pa tudi zavest manjšin o njihovem obstoju je bila znatno manjša, kot je sedaj. Skratka, vprašanje še ni bilo evropska tema. Tudi manjšinci se med seboj niso poznali in niso imeli možnosti medsebojne primerjave. Poleg tega pa so bili, z nekaterimi izjemami (Katalonci, Južni Tirolci idr.), tudi geografsko in geopolitično marginalni, saj so živeli pretežno v perifernih deželah, od Sardinije in Korzike do Škotske in zahodne Irske. V petnajstih letih so se te manjšine povezale med seboj in vzpostavile predvsem koristne odnose izmenjave izkušenj pri uveljavljanju svojih jezikov in svojih kultur. To delo je zasluga Evropske komisije, ki je morala, ob podpori Evropskega parlamenta, vsa ta leta kljubovati predvsem restriktivnim politikam držav članic, ki niso dopustile, da bi manjšinska problematika postala evropsko vprašanje.

Letos pa prehaja Evropska komisija v novo fazo. Sestavljeno je namreč že besedilo prvega evropskega programa o manjšinskih in regionalnih jezikih. Gre za program ARCHIPEL, ki naj bi komisiji omogočal sofinanciranje projektov na področju manjšinskih in regionalnih jezikov. Šlo bo še vedno za projekte na področju izobraževanja oziroma učenja manjšinskih jezikov, ven-

dar uokvirjene v evropsko dimenzijo, torej s povezavami med manjšinami in ob upoštevanju "dodane vrednosti", ki jo predstavlja evropsko sofinanciranje. Ta program naj bi komisija sprejela v prvi polovici leta 2000, veljati pa naj bi začel predvidoma z letom 2001. Gre vsekakor za skromen začetek, vendarle pa za začetek, ki bo predstavljal kvalitetni skok v politiki EU do jezikovnih manjšin.

Sicer pa je verjetno tudi temu vzrok globlji in sega do padca berlinskega zidu. V času, ko se Evropska unija pripravlja na širitev in iz procesa objektivno ne more izločiti manjšinske problematike, se je sama znašla v velikih težavah, kajti od bodočih članic ne more zahtevati izpolnjevanja standardov, ki jih sama ne izpolnjuje ali ki sploh ne obstajajo.

Tako je mogoče tudi pojasniti veliko negotovost, ki izhaja iz dokumenta Agenda 2000 (<http://www.europa.eu.int/comm/dgla>), s katerim je Evropska komisija poleti 1997 podala prvo oceno o sposobnosti posameznih držav za redno članstvo v EU. Ta dokument za vsako državo vključuje poglavje o narodnih manjšinah, vendar se v njem omejuje na navedbo stališč, ki jih je posredovala posamezna država sama. Akritični pristop je značilen še zlasti v nekaterih primerih (pri Poljski in Češki), pa tudi sicer je iz besedila razvidna zadrega Evropske komisije, ki bi morala ocenjevati manjšinsko politiko posamezne države, pa tega ne more storiti, ker za to nima izdelanih kriterijev.

Jeseni leta 1998 je Evropska komisija posodobila ta

dokument, pri čemer je zabeležila napredek tam, kjer je bil, ni pa se še otresla zadrege. Pri ocenjevanju pravic se tako Evropska komisija sklicuje na standarde, ki jih določa okvirna konvencija Sveta Evrope, ker svojih nima. Tudi v Bruslju seveda vedo, da je to stanje nevzdržno.

Prav zaradi teh zadreg in zaradi nujnosti, da pred vstopom novih članic EU izdela svojo politiko do manjšin, je mogoče pričakovati v prihodnjih letih večjo intenzivnost na tem področju. Zelo aktiven je pri tem delu Evropski parlament, aktivna pa je tudi Evropska komisija. Ovira ostajajo zaenkrat vlade, ki želijo ohraniti to pristojnost v svojih rokah. Vendar je tudi pri vladah mogoče zabeležiti premike: med članicami EU je ostala Grčija sedaj še edina država, ki nasprotuje posegom v korist manjšinskih jezikov. Švedska in Francija sta namreč v lanskem letu omilili svoje pridržke, ostale države pa jej tematiki tako niso nasprotovale. Pa tudi Grčija je že podpisala okvirno konvencijo in napovedala njeno ratifikacijo.

Prihodnja leta bi torej znala biti res pomembna za vzpostavitev evropskih standardov za zaščito manjšin. Glede vsebine si seveda ne kaže delati utvar, kajti standardi bodo zelo podobni okvirni konvenciji in dokumentu OVSE, kar pomeni, da bo "standardizirana raven zaščite" nižja od ravni, ki je že dejansko uveljavljena v večini držav članic EU. Vendar pa prav zaradi svojega mednarodnega izvora ne bo več prepuščena preprihomi in trenutnemu razpoloženju posameznih vlad.

EUROPEAN STANDARDS OF PROTECTION OF LANGUAGE MINORITIES

Bojan BREZIGAR

Primorski dnevnik, IT-34137 Trst-Trieste, Via Montecchi 6

SUMMARY

The article presents a review of the main documents of the European institutions for the area of protection of language minorities. There is a presentation of documents adapted by the European Parliament, the Council of Europe and the Organization for Security and Cooperation in Europe (OSCE) and initiative for evaluation and protection of minority languages adapted by the European Commission. Obstacles, which make intensive activities of the European Commission in this area impossible, are presented as well as preparative activities for the first programme specifically supporting minority languages, mainly in the area of education. This topic is expected to be developed before next enlargement of the European Union.

Key words: linguistic minorities, national minorities, Europe, European Union, Council of Europe, OSCE, international treaties

VIRI IN LITERATURA

Vade-Mecum (1994). Guide to legal documents, support structures and action programmes pertaining to the lesser used languages of Europe. Dublin, EBLUL - European Bureau for Lesser Used Languages.

[Http://www.coe.fr/tablconv/148.htm](http://www.coe.fr/tablconv/148.htm).

[Http://www.coe.fr](http://www.coe.fr).

[Http://www.coe.fr/tablconv/157t.htm](http://www.coe.fr/tablconv/157t.htm).

[Http://www.europa.eu.int/comm/dgla](http://www.europa.eu.int/comm/dgla).

pregledno izvirno znanstveno delo
prejeto: 1999-04-14

UDK 323.15.000.34(4)
323.15:32(4)

MANJŠINSKO VPRAŠANJE IN EVROPSKA MEDNARODNA POLITIKA

Mateja SEDMAK

Znanstveno-raziskovalno središče Republike Slovenije Koper, SI-6000 Koper, Garibaldijska 18

IZVLEČEK

Pričujoči tekst predstavlja večplastno in kompleksno naravo manjšinskega vprašanja, pri čemer je posebna pozornost posvečena soočanju evropske mednarodne skupnosti z navedeno problematiko. Kljub aktualnemu in pogosto perečemu položaju manjšinskih skupin znotraj posamičnih nacionalnih entitet se mednarodna politična sfera sooča z dejstvom neobstoječega celovitega sistema zaščite narodnih manjšin in neobstoječimi splošnimi pravili regionalnega in/ali mednarodnega prava. Vzpostavitev celovite in enotne mednarodne manjšinske politike ovirajo številni problemi: primanjkljaj splošno sprejete definicije manjšin, problemi, izhajajoči iz koncepta kolektivnih pravic, vprašanja, ki se nanašajo na teritorialno suverenost in integriteto, in drugi. Soočanja z manjšinskim vprašanjem in z vprašanjem manjšinskih pravic so tako še vedno prva in osrednja skrb posamičnih držav, znotraj katerih se manjšinske skupnosti nahajajo.

Ključne besede: manjšine, manjšinsko vprašanje, mednarodno pravo, Evropa

LA QUESTIONE MINORITARIA E LA POLITICA INTERNAZIONALE DELL'EUROPA

SINTESI

Il contributo presenta la multiforme e complessa natura della questione minoritaria, con particolare attenzione al modo in cui affronta tale problematica la comunità internazionale europea. Nonostante l'attuale e spesso delicata situazione dei gruppi minoritari all'interno delle varie entità nazionali, la politica internazionale si confronta con la mancanza di un sistema globale di tutela delle minoranze nazionali e con l'assenza di norme generali di diritto regionale e/o internazionale. La creazione di una politica minoritaria internazionale globale e unitaria è ostacolata da numerosi problemi: la mancanza di una definizione delle minoranze accettata da tutti, problemi che scaturiscono dal concetto dei diritti collettivi, questioni che riguardano la sovranità e l'integrità territoriale ed altri. La questione minoritaria e quella dei diritti delle minoranze continuano così a restare il primo e centrale problema dei singoli stati, all'interno dei quali vivono le minoranze. Il contributo è costituito dall'introduzione, parzialmente riveduta, del progetto di ricerca e di sviluppo "Modelli di istruzione bilingue nella scuola elementare" e rappresenta un esame generale della questione minoritaria nell'area internazionale europea, con particolare accento su singole voci, particolarmente scottanti.

Parole chiave: minoranze, questione minoritaria, diritto internazionale, Europa

UVOD

Predstavljeni članek je delno preoblikovani uvod v razvojno-raziskovalni projekt "Modeli dvojezičnega izobraževanja v osnovni šoli" in hkrati splošen pregled manjšinskega vprašanja v evropskem mednarodnem prostoru s posebnimi poudarki na posamičnih, še posebej perečih iztočnicah.

Manjšinsko vprašanje predstavlja večplasten in kompleksen problem družbenih, političnih, socialno-ekonomskih, prostorskih in drugih razsežnosti. Pestrost manjšinskih pojavnih oblik pa postane razvidna šele pri soočenju s konkretnimi manjšinskimi skupinami v konkretnih geografskih prostorih. Omenjena raznolikost in kompleksnost se tako odraža v problemu definiranja koncepta narodnostnih manjšin in v problemu oblikovanja enotne mednarodne zaščitne politike le-teh. Ko govorimo o manjšinah in reševanju manjšinskega vprašanja, se moramo zavedati celovitosti raziskovalnega problema in dejstva, da smo priča dolgotrajnemu procesu, ki ni nikoli dokončen. Nasprotno, vedno znova se v različnih družbeno-zgodovinskih obdobjih in konkretnih geografskih prostorih pojavljajo vprašanja, ki se nanašajo na status manjšin. Pri obravnavi manjšinskega vprašanja se je potrebno osredotočiti na konkretno državo, njen družbeno-politični položaj ter ekonomske, socialne in kulturne pogoje, v katerih manjšina živi in deluje. Prav tako pa je za razumevanje statusa konkretne manjšinske skupine ključno, da smo pozorni na tiste procese, odnose in pojave, ki posredno ali neposredno vplivajo na položaj manjšine in njene možnosti pri uresničevanju manjšinskih pravic (Vratuša, 1989).

Urejen pravni položaj, socialno-ekonomska varnost in uporaba maternega jezika ter kulture tako v privatni kot javni sferi so pogoji, ki tvorijo temelj svobodnega razvoja in delovanja manjšin. V tem okviru je potrebno posebej izpostaviti materni jezik kot temeljni kamen obstoja in razvoja vsakega naroda. Nega in reprodukcija maternega jezika preko izobraževalnega sistema sta še posebej občutljivi področji vsakega manjšinskega naroda. Poleg tega kategorijo maternega jezika mednarodni statistični urad Organizacije združenih narodov uvršča med ključne elemente pri statistično-demografskem evidentiranju manjšin (Klemenčič, 1989). Jezik in njegova družbena produkcija in reprodukcija sta potemtakem področji, katerima moramo posvetiti kar največ pozornosti. Pri obravnavi manjšinskega vprašanja in reševanju problemov, ki so s tem vprašanjem neposredno povezani, ne smemo spregledati pomena celovitega pristopa in dolgoročnega planiranja, ki sta za obravnavo tako občutljive in kompleksne problematike ključnega pomena.

MANJŠINSKO VPRAŠANJE IN EVROPSKA MEDNARODNA POLITIKA

Z vprašanjem zaščite narodnih manjšin in vprašanjem manjšinskih pravic se je Evropa soočila po prvi svetovni vojni. Geografsko-politične spremembe takratnega časa so se namreč odražale v dejstvu, da so določene skupine ljudi izgubile svojo nacionalnost in se znašle v geografskem prostoru sosednjih držav. Mednarodno pravo takratnega obdobja je kmalu spoznalo, kako nevarni za mednarodno sožitje so lahko problemi, izvirajoči iz manjšinskih vprašanj. Kljub naporom Zveze narodov in drugih mednarodnih organizacij, da bi vzpostavili mednarodni sistem zaščite manjšin, tovrstna politika v povojni Evropi ni zaživela. Da enotna mednarodna manjšinska politika ni bila sprejeta, je bilo krivo dejstvo, da pravila in predpisi zaščite niso bili vsesplošno upoštevanji. Poleg tega se je pojavil tudi resen problem neenotne definicije koncepta manjšin, s pomočjo katere bi to skupino ljudi lahko identificirali in ji priznali pravice, ki ji iz omenjenega koncepta pripadajo (Benoit-Rohmer, 1996).

Padec berlinskega zidu in zlom komunizma sta z ostalimi spremljajočimi družbenimi fenomeni (migracije, nacionalizem itd.) privedla do ponovnega soočenja evropskih držav s perečim manjšinskim vprašanjem. Številne regije centralne in vzhodne Evrope so preplavili etnični, religiozni in/ali nacionalni konflikti. Drastičnost družbenih sprememb v devetdesetih letih je tako dosegla svoj vrhunec v balkanski vojni, ki je s stališča procesa evropske unifikacije "korak nazaj". Vprašanje manjšin se je pod vplivom omenjenih dogodkov ponovno znašlo v centru političnih debat posamičnih vlad in mednarodnih organizacij.

Evropska mednarodna politična sfera se trenutno sooča z dejstvom neobstoječega koherentnega in celovitega sistema zaščite narodnih manjšin in z neobstoječimi splošnimi pravili regionalnega in/ali mednarodnega prava. Zasedimo pa lahko posamezne deklaracije in določila, ki se s tem vprašanjem vendarle konfrontirajo. Mednarodno pravo se pri obravnavi navedene problematike srečuje z vrsto nerešenih vprašanj: opazen in pereč je primanjkljaj vsesplošno sprejete *definicije*, kaj "nacionalne manjšine" pravzaprav so, in problem, ki izhaja iz vprašanja *kolektivnih pravic* (v mednarodnem pravu manjšina sama po sebi nima pravic, pravice se nanašajo na posameznike kot pripadnike etničnih manjšin) (ibid.). Nekatere evropske države odsotnost definicije koncepta manjšin s pridom izkoriščajo za odlašanje pričetka reševanja manjšinske problematike. Istočasno pa se moramo zavedati, da je raznolikost manjšinskih skupin tolikšna, da je enotno definicijo, ki bi vključevala tako heterogeno populacijo, zelo težko formulirati. Problem postavitve enotne terminologije pa je, nenazadnje, tudi posledica različnih percepcij problema med nacionalnimi enotami. Odsotnost preciz-

ne definicije se v realnosti odraža v dejstvu, da je prepoznanje manjšin in njihovih pravic ter morebitna aplikacija protektivne politike še vedno prepuščena dobri volji posameznih evropskih držav.

Večina mednarodnih organizacij (OSCE, Evropska unija, EEC in druge), ki se soočajo s ponovno evaluacijo manjšinske politike v Evropi v devetdesetih letih, se zavzema za takšen pristop, ki bi dosegel dvoje: *obstanek in zaščito* kulturnih raznolikosti in ohranitev *miru ter varnosti* na evropskem kontinentu (Williams, 1989). Poleg tega se mednarodno pravo zavzema ne le za ohranitev in promocijo manjšinskih identitet, temveč tudi za dejstvo, da naj bi manjšine uživale enake pravice kot ostali narodi v državi (Williams, 1989). V tem okviru ne smemo prezreti dejstva, da za ohranitev posebnih identitetnih specifik manjšinske skupine princip ne-diskriminacijskih ukrepov in politike sam po sebi ni dovolj.

Mednarodno pravo (s predpisi in direktivami) zagotavlja jezikovnim manjšinam svobodno uporabo *maternega jezika* tako v privatni kot javni sferi (Lepretre, 1992; Benoit-Rohmer, 1996). Svobodna uporaba maternega jezika je pripadnikom manjšin torej dana, v resnici pa pravica do te svoboščine, glede na konkretne državne entitete, drastično variira. V tem okviru se kot problem pojavlja predvsem uporaba manjšinskega jezika v uradni sferi. Da bi se izognile "jezikovni pravici", določeni z mednarodnimi akti, nekatere države izpostavljajo argument, da bi uradno sprejetje dvojezičnosti ali večjezičnosti ogrozilo nacionalno kohezijo in državno enotnost. Poleg tega te iste države pogosto izpostavljajo tudi potencialni problem rekrutiranja dvo-ali večjezičnih državnih uslužbencev (torej državnega birokratskega aparata), ki bi z uradnim priznanjem manjšinskega jezika postal obveza in dolžnost države (Bellin, 1989). Ne glede na omenjene realne probleme, pa kršitve določil in predpisov mednarodnih aktov (npr. Kopenhagenski dokument 1990), ki predpisujejo uporabo manjšinskega jezika v javni sferi, mednarodna skupnost ne bi smela prezreti. Žal so obveznosti, ki jih mednarodni akti v tem okviru postavljajo državam, pogosto zastavljeni tako široko, da proces aplikacije zahtevanih principov dovoljuje in omogoča velika odstopanja. Obstoječi mednarodni dokumenti prav tako zavezujejo države, da omogočijo članom manjšinskih skupnosti, poleg izobraževanja v uradnem jeziku države, v kateri se manjšine nahajajo, tudi izobraževanje in usposabljanje v maternem jeziku manjšin (Benoit-Rohmer, 1996). Način aplikacije omenjenih predpisov pa se, ponovno, drastično razlikuje glede na "manjšinsko usmeritev" posamičnih držav.

Glavni oviri za vzpostavitev enotne evropske manj-

šinske zakonodaje sta še vedno obstoječa nasprotujoča si pristopa k obravnavi konfliktnega manjšinskega vprašanja: prvi pristop temelji na *integraciji*, drugi na *multikulturalizmu* (Baetens-Beardsmore, 1995). Države, ki zagovarjajo prvi princip (Francija, Bolgarija, Romunija, Grčija, Turčija in druge), ne želijo ogroziti enotnosti in etnične homogenosti nacionalne države, zato manjšine na njihovem teritoriju ne morejo/smejo obstajati. Države, ki jih uvrščamo v to skupino, delujejo po sledečem principu: potencialne kulturne, religiozne in druge razlike izničijo, čemur sledi še proces integracije in/ali asimilacije. Četudi je koncept multikulturalizma v sodobnem evropskem političnem diskurzu zelo aktualen, je ideja multikulture Evrope in multikulture stvarnosti še daleč od realne uresničitve.

Manjšinsko vprašanje je tesno povezano tudi z vprašanjem *teritorialne integritete*. Istočasno, ko posamične evropske države pozdravljajo uvedbo poenotene zaščitne politike manjšin, pa ne dopuščajo vmešavanja v področja t. i. državne suverenosti in teritorialne integritete (Benoit-Rohmer, 1996). Vlade posameznih držav izražajo evidentno bojazen, da bi priznanja manjšinskih pravic ogrozila teritorialno integriteto držav (konflikt na področju nekdanje Jugoslavije je tovrsten strah le še podkreplil). Po drugi strani pa nam zgodovinski primeri pričajo, da prav državna zaščita manjšinskih pravic omogoča razvoj harmoničnih odnosov med manjšino in državo in torej manjšanje nevarnosti secesionističnih teženj.

SKLEP

Manjšinsko vprašanje in znotraj njega nahajajoči se problem manjšinskih pravic odlikavata večno aktualnost in vsesplošno prisotnost na evropskem kontinentu. Navkljub očitni potrebi po enotnem in skladnem mednarodnem pristopu k reševanju manjšinskega vprašanja se vse-evropska zakonodaja na tem področju le počasi uveljavlja. Soočenje z manjšinskim vprašanjem in z vprašanjem manjšinskih pravic ostaja tako še vedno prva in osrednja skrb posamičnih držav, znotraj katerih se manjšinske skupnosti nahajajo. Splošno sprejeto priznanje manjšinskih skupin in njihovih pravic s strani mednarodnih organizacij, mednarodnega prava in posamičnih držav bi pomenilo priznati raznolikost in večkulturnost ljudi. Priznati, sprejeti in spoštovati, tudi po pravni poti, omenjeno raznolikost pa pomeni zmanjšati in razpršiti predsodke in stereotipe, povečati medkulturno tolerantnost in sožitje ter nenazadnje aktivno in realno pripomoči k idealistično zastavljeni ideji raznolike in vendarle enotne Evrope, h kateri se je mednarodna politika zavezala že pred dobrimi petdesetimi leti.

THE MINORITY QUESTION AND EUROPEAN INTERNATIONAL POLICY

Mateja SEDMAK

Science and Research Centre of the Republic of Slovenia Koper, SI-6000 Koper, Garibaldijeva 18

SUMMARY

In the 1990's European international political area is again faced with an unsettled question of national minorities and their rights. Geographical and political changes confronted national entities of the old continent with the problems mentioned already after World War I, when certain groups of people lost their nationality and found themselves in geographical regions of the neighbouring countries. Despite the gravity and actuality of the problem European international community is marked by a non-existent complete and uniform system of protection of national minorities and non-existent general rules of regional and/or international law. Only individual rules and regulations are confronted with the serious minority question. Due to numerous different forms of minority groups the minority question represents a complex problem of social, political, spatial and other extensions. The establishment of a uniform protective international legislation for minorities, living in the European cultural area, is hindered by numerous problems: the problem of establishing a uniform definition what national minorities actually are, unsettled legal questions on individual/collective rights, the questions of state integrity, integrity and the right (not) to interfere in the so-called "internal affairs" of individual countries and others. By encountering and legally solving the minority question the international community will be faced with many multi-layer problems: how to simultaneously ensure the existence and protection of cultural diversity, preservation of peace and security in Europe, how to reach consistent implementation and respect of regulations on bi- or multi-linguism and introduction of the minority language into public/official sphere and educational sphere, how to unite the opposing concepts of multi-culturalism and integration/assimilation, between which the internal policies of individual national entities are functioning and others. Encountering and dealing with the minority question, therefore, still remains the first and the main concern of individual countries, where there are actual minority groups.

Key words: minorities, minority question, international law, Europe

VIRI IN LITERATURA

Apeltauer, E. (1993): Multilingualism in a Society of the Future. *European Journal of Education*, 3, 28, 273-294.

Artigal, J. P. (1995): Multilingualism for all - a Catalan Perspective. V: *Multilingualism for all - European Studies on Multilingualism*. Denmark, Swets & Zeitlinger B. V, Roskilde University, 169-181.

Baetens Beardsmore, H. (1995): The European School experience in multilingual education. V: *Multilingualism for all - European Studies on Multilingualism*. Denmark, Swets & Zeitlinger B. V, Roskilde University, 21-68.

Bellin, W. (1989): Ethnicity and Welsh Bilingual Education. *Contemporary Wales, An Annual Review of Economic & Social Research*, 3. Wales, Cardiff University of Wales Press, 77-97.

Benoit-Rohmer, F. (1996): The Minority Question in Europe, Text and Commentary. Germany, International Institute for Democracy, Council of Europe.

Klemenčič, V. (1989): Metodologija uradnih popisov prebivalstva pripadnikov slovenske manjšine v Italiji, Avstriji in na Madžarskem. V: *Narodne manjšine*. Zbornik referatov in razprav. Ljubljana, SAZU, Medakademijski odbor za proučevanje narodnih manjšin in narodnosti, 31-45.

Krašovec, S. (1987): Pri slovenski manjšini v Avstriji in

Italiji. Ljubljana, Slovenska akademija znanosti in umetnosti.

Lepretre, M. (1992): The Catalan Language Today. Barcelona, Generalitat de Catalunya - Departament de Cultura.

Luk, A. (1980): The Italian and Hungarian Nationalities in the Socialist Republic of Slovenia. V: *Minorities: Bridge Among the Nations: On the Occasion of the XXIst Conference*. Ljubljana, Committee of Information of SR Slovenia, 33-55.

Stranj, P. (1989): Slovensko šolstvo v Italiji. V: *Narodne manjšine*. Zbornik referatov in razprav. Ljubljana, 157-170.

Vratuša, A. (1989): Nekatere značilnosti današnjega položaja Slovencev v Avstriji in Italiji. V: *Narodne manjšine*. Zbornik referatov in razprav. Ljubljana, 173-185.

Žabjek, S. (1980): An Account of the Problems of the Slovenes Living in Italy. V: *Minorities: Bridge Among the Nations: On the Occasion of the XXIst Conference*. Ljubljana, Committee of Information of SR Slovenia, 21-33.

Williams, C. H. (1989): New Domains of the Welsh Language: Education, Planning and The Law. *Contemporary Wales, An Annual Review of Economic & Social Research*, 3. Wales, Cardiff University of Wales Press, 41-76.

strokovno delo
prejeto: 1998-11-12

UDK: 373.2/.3:372.881.116.3(450.34 Špeter Slov.)

DVOJEZIČNO ŠOLSKO SREDIŠČE V ŠPETRU SLOVENOVEM

Živa GRUDEN

Zavod za slovensko izobraževanje, IT-33043, San Pietro al Natisone/Špeter Slovenov, Via Azzida 9

IZVLEČEK

Na območju Beneške Slovenije, kjer je bila vse od začetkov javnega šolstva slovenščina izločena iz izobraževanja, je prišlo v začetku 70. let pod vplivom sočasnih evropskih tokov do oblik organiziranih dejavnosti, ki so kazale na obujanje slovenske zavesti pri širših plasteh prebivalstva in na željo, da se slovenski jezik in kultura prenašata na mlajše generacije. Poleg drugih pobud, namenjenih šoloobveznim otrokom, je prišlo tudi do zamisli o ustanovitvi šole, v kateri naj bi se udeležilo slovensko izobraževanje. Tako je septembra 1986 na osnovi raziskav Slovenskega raziskovalnega inštituta iz Trsta v Špetru Slovenovem najprej steklo delo dvojezičnega vrtca, ob vstopu teh generacij v šolo pa še dvojezična osnovna šola. Obstoj šolskega središča pomeni spodbudo za večjo prisotnost slovenščine v družinah, kar gre verjetno ocenjevati kot najpomembnejši uspeh te dejavnosti.

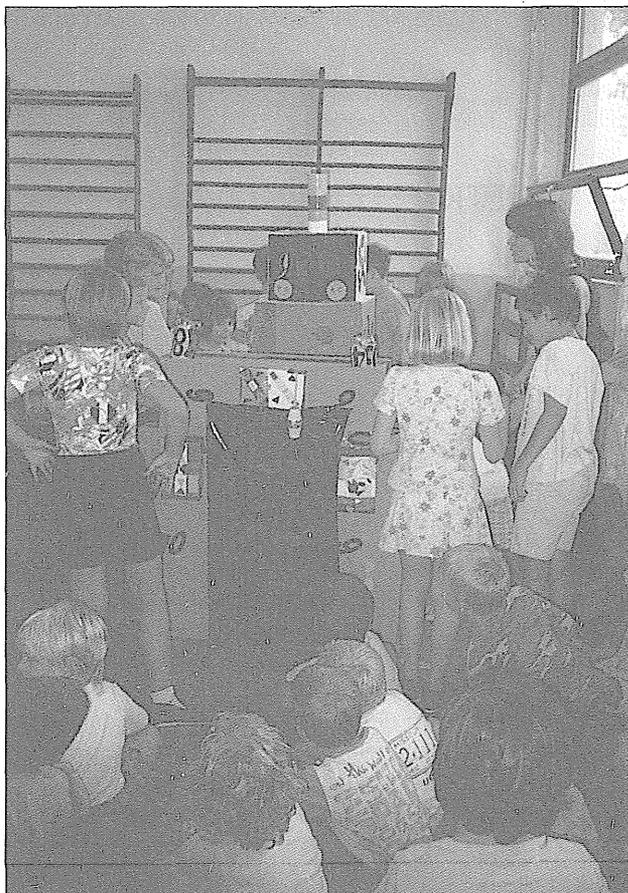
Ključne besede: uvajanje slovenščine, dvojezičnost, šole, Beneška Slovenija

IL CENTRO SCOLASTICO BILINGUE DI SAN PIETRO AL NATISONE

SINTESI

Nel territorio della Slavia veneta, dove la lingua slovena era esclusa dall'insegnamento sin dagli inizi della scuola pubblica, nei primi anni Settanta, sotto l'influenza dei moderni trend europei, si arrivò a forme d'attività organizzate, che indicavano un risveglio della coscienza slovena presso larghi strati di popolazione ed il desiderio che la lingua e la cultura slovena fossero tramandate alle giovani generazioni. Accanto ad altre iniziative, rivolte ai bambini della scuola dell'obbligo, si giunse anche all'idea di fondare una scuola in cui si realizzasse l'istruzione slovena. Così, nel settembre del 1986, sulla base di alcune ricerche effettuate dall'Istituto di ricerca sloveno di Trieste, a San Pietro al Natisone iniziò ad operare un asilo bilingue, e con l'entrata a scuola di quelle prime generazioni, anche una scuola elementare bilingue. L'esistenza del centro scolastico rappresenta un incentivo per una maggiore presenza della lingua slovena in seno alle famiglie, il che va considerato come il maggiore successo di quest'attività.

Parole chiave: introduzione dello sloveno, bilinguismo, scuole, Slavia veneta

Sl. 1: Sprejem novih učencev: prvošolčki opazujejo, kako večji učenci pripravljajo časovni stroj, ki jih bo popeljal iz vrtca v šolo (arhiv Zavoda za slovensko izobraževanje).

Fig. 1: Reception for the new schoolkids: the first-year children watching some older pupils making a time machine, which will take them from the kindergarten to the school (Archives of the Slovene Education Institute).

Osnovna značilnost dvojezičnega šolskega središča v Špetru je, da je ta šolska struktura zrasla iz okolja in da skuša z okoljem tudi živeti.

Na območju Benečije, kjer je bila vse od začetkov javnega šolstva slovenščina izločena iz izobraževanja in kjer je šolska struktura že močno posegla v komunikacijske navade družin in sprožila proces zamenjave jezika, je prišlo v začetku 70. let pod vplivom sočasnih evropskih tokov do oblik organiziranih dejavnosti, ki so kazale na obujanje slovenske zavesti pri širših plasteh prebivalstva in na željo, da se slovenski jezik in kultura prenašata na mlajše generacije. Zaživele so tako prve pobude, namenjene šoloobveznim otrokom: popoldanske dejavnosti s prvimi tečaji slovenskega jezika, letovanja, katerih težišče je bilo v spoznavanju okolja in s tem tudi jezika v njegovih različnih pojavnostih, natečaj

za spise v slovenskem narečju "Moja vas" - pobude, ki se v sicer mestoma spremenjenih oblikah razvijajo še danes.

Zamisel o ustanovitvi šole, v kateri naj bi se udeležilo slovensko izobraževanje, je izšla iz teh izkušenj, pozitiven odziv, na katerega so le-te naletale, pa je nakazoval tudi možnost, da se potrebe in pričakovanja okolja vsaj delno lahko tudi prehitijo z nekoliko drznejšo ponudbo. Izdelati - ne pa morda kar od drugod posneti - je bilo treba model, ki bi bil za okolje sprejemljiv in ki bi obenem lahko zavrl procese jezikovne asimilacije ter celo sprožil procese deasimilacije. Pri tem je bila povsem jasna nujnost razvijanja celotnega jezikovnega diasistema in slovenskega knjižnega jezika še posebej, saj je prav odsotnost višjih vrst jezika glavni razlog za občutek jezikovne manjvrednosti, ki vodi v opuščanje jezika. Opažanja, da je prav razširjenje italijanskih vrtcev bilo na tem območju eden odločilnih faktorjev v pospeševanju asimilacijskih procesov, so narokovala spoznanje, da je treba začeti na stopnji predšolske vzgoje in pri tem zajeti in usmerjati otrokovo dejavnost v celoti in ne le del njegovega prostega časa.

Za dvojezični vrtec in osnovno šolo smo se odločili po večletni razpravi in vzorčni raziskavi med družinami z majhnimi otroki, ki jo je opravil Slovenski raziskovalni inštitut. Predvidevali smo namreč - in raziskava je to potrdila - da bi po več kot stoletnem samo italijanskem šolstvu okolje lažje sprejelo dvojezično šolo, saj bi se ta pokazala kot dopolnitev in obogatitev izobraževalne ponudbe in ne kot alternativa obstoječemu šolskemu sistemu.

Več skrbi je bilo posvečene samemu modelu vrtca in šole, ki je bil izdelan na osnovi naslednjih predpostavk:

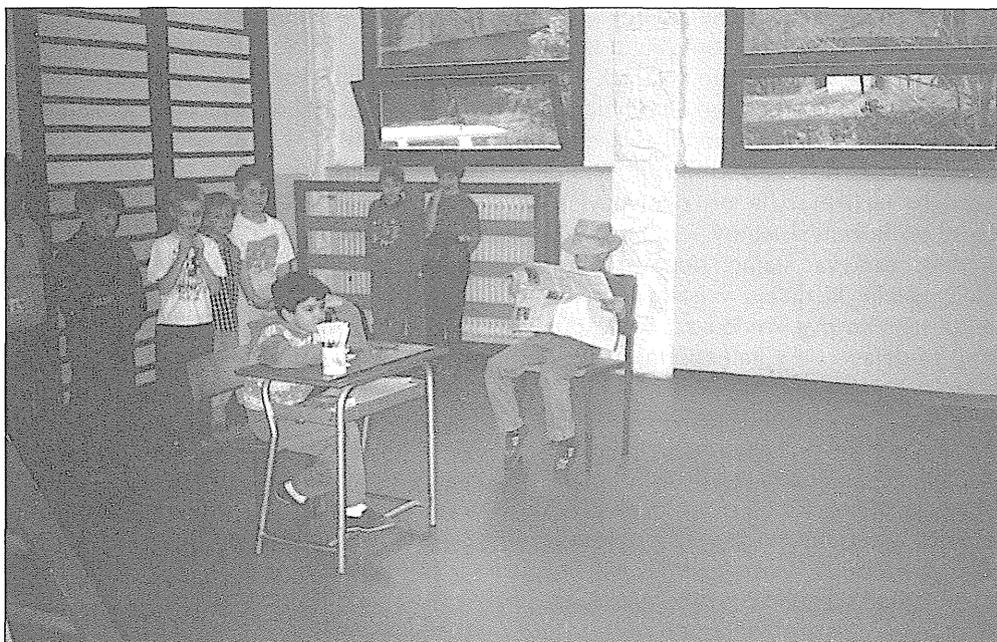
1. komunikacijsko in torej tudi pedagoško najustreznejše je, da se do otroka ena in ista oseba obrača vedno v istem jeziku, le tako je izbira jezika dovolj motivirana; ta motivacija pa je toliko pomembnejša v okolju, ki samo ne daje dovolj spodbud za rabo slovenskega jezika (otrok namreč kaj hitro spozna, da z italijanščino shaja v vseh položajih, s slovenščino pa samo v nekaterih);

2. osvajanje jezika najbolj naravno poteka skozi osvajanje predmetnosti in pojmov, zato je nujno, da je slovenščina nosilec teh procesov, šolsko povedano: slovenščina mora biti učni jezik in ne le predmet;

3. upoštevati je treba jezikovne in komunikacijske modele, ki so v okolju prevladujoči, in jih polagoma preraščati; v tem smislu se v pedagoško delo vključuje tudi narečje, vendar samo v položajih, ki so mu lastni;

4. učne vsebine se ne smejo mehanično ponavljati v obeh jezikih, temveč se morajo dopolnjevati in skupno težiti k osvajanju načrtovanih smotrov.

Praktično je najprej - septembra 1986 - steklo delo vrtca, spočetka z eno samo, starostno mešano skupino, pozneje, s porastom otrok, pa v dveh oziroma treh skupinah. Dejavnosti vodita v vsaki skupini dve vzgojite-

Sl. 2: Improvizirana dramatizacija učencev 5. razreda v šolski telovadnici (arhiv Zavoda za slovensko izobraževanje).

Fig. 2: Improvised dramatisation by the fifth-year kids in the school gym (Archives of the Slovene Education Institute).

Ijici, ena v slovenščini, druga v italijanščini. Pri vodenih dejavnostih se uporabljata oba knjižna jezika, pri prostih in praktičnih opravilih pa tudi narečje. "Italijanska" vzgojiteljica, ki prav tako posega k slovenskemu narečju, obnavlja model okolja, torej diglosijo slovensko narečje/italijanski knjižni jezik, "slovenska" pa uresničuje normalen slovenski diasistem in torej diglosijo prerašča. Oba jezika sta v dejavnostih prisotna vsak dan, tedensko pa se izmenjujeta v "vodilni" vlogi uvažanja novih pojmov in vsebin. Sorazmerno dolg čas soprisotnosti obeh vzgojiteljic omogoča otrokom relativno svobodo pri izbiri jezika, ki jim torej ni vsiljen, ter seveda boljšo organizacijo dejavnosti s prilagajanjem potrebam posameznih otrok. Vsebine se skozi vse šolsko leto opirajo na eno samo, primerno izbrano vodilno temo, ki navdihuje izdelavo posameznih projektov in vključuje vsa področja otrokove dejavnosti, in so za oba jezika iste, razvijajo pa se v različne smeri in z različnimi prijemi.

Pomembno vlogo v jezikovni vzgoji ima tudi pomozno šolsko osebje, ki govori z otroki pretežno v slovenskem narečju, kar je toliko bolj pomembno, ker se otroci do teh oseb obračajo prav tedaj, ko gre za zadostitev njihovih osnovnih potreb. Po drugi strani pa se paleta jezikovnih vzorov širi tudi s posebej organiziranimi dejavnostmi, ki jih vodijo zunanji sodelavci, ter z vključevanjem družin, predvsem starih staršev. Že vrsto let so slednji vključeni v dejavnost vrtca kot informatorji in pripovedovalci - ali neposredno z obiskom v vrtcu ali po-

sredno, ko jih vnuk posname na magnetofon in nato posnetek posreduje sovrstnikom in vzgojiteljicam. To gradivo - zgodbe, pesmi, opise kmečkega dela, recepte za domače jedi - potem v vrtcu primerno obdelajo, vzgojiteljice ga prepisejo, skupaj ga poslušajo, ilustrirajo, zgodbe dramatizirajo, pesmi zapojejo, igre preigrajo itd., na koncu pa dobi tudi otipljivo obliko albuma ali druge vrste razmnoženine, v kateri vsak otrok najde kaj svojega. Na ta način vzgojiteljice razpolagajo s pristnim izhodiščnim gradivom za razvijanje dejavnosti, družine otrok pa so neposredno vključene v vzgojno dejavnost vrtca in s tem tudi močnejše motivirane.

Po treh letih obiskovanja vrtca tisti otroci, ki imajo vsaj nekaj vzpodbude tudi doma, obvladajo osnovno, preprosto, vsakdanjo slovensko komunikacijo, tisti, ki so prišli v vrtec brez vsakršnega predznanja, pa kažejo vsaj razumevanje prav tako preprostih vsebin.

To pasivno znanje pa se navadno kaj hitro aktivira ob vstopu v osnovno šolo, ki v bistvu obnavlja model vrtca, vendar z nekaterimi spremembami. Istočasne prisotnosti dveh učiteljev ni več, če izvzamemo opoldanski odmor za kosilo, tako da je pouk dva dni zjutraj v slovenščini, popoldan v italijanščini, naslednja dva dneva pa obratno. Ostaja pa povezava ena oseba - en jezik, kar pomeni, da npr. matematiko učita v istem razredu dva učitelja, eden v slovenščini, drugi v italijanščini.

Načelno je pouk vseh predmetov v obeh jezikih, do delnih odstopov prihaja pri telesni in glasbeni vzgoji,

verouku in pouku tujega jezika. Učne vsebine se pri pouku v enem ali drugem jeziku ne ponavljajo, temveč dopolnjujejo v okviru iste učne enote. Na tak način dobijo učenci osnovne pojme z ustrežno terminologijo v obeh jezikih, ne da bi zaradi tega morali dvakrat poslušati isto snov. Pri jezikovni vzgoji so splošni učni cilji isti pri obeh jezikih, razlike so le pri obravnavi specifičnih značilnosti jezikovnih sistemov.

Tak način dela zahteva stalno dogovarjanje in usklajevanje med učitelji, ki delajo v istem razredu: v prvem razredu sta učitelja dva - eden za dejavnosti v slovenščini, drugi za dejavnosti v italijanščini, v naslednjih razredih pa so predmeti v okviru istega učnega jezika porazdeljeni na dva učitelja in se torej v vsakem razredu zvrstijo štirje učitelji, poleg veroučitelja in (od 3. razreda dalje) učitelja tujega jezika.

Model ena oseba-en jezik dovolj uspešno preprečuje jezikovne zmešnjave, kar opazimo zlasti pri opismenjevanju, ki poteka istočasno v obeh jezikih, dvojezični pouk pa vsekakor pospešuje sposobnost učencev, da v enem jeziku pridobljeno znanje prenašajo tudi v drug jezik.

Dosedanje izkušnje kažejo, da učenci normalno napredujejo v znanju in uspešno nadaljujejo šolanje, skoraj vsi na državnih nižji srednji šoli v Špetru. Njihovo

znanje slovenščine sicer vsekakor zaostaja za znanjem tistih otrok, ki obiskujejo slovensko šolo in živijo v drugih okoljih, kar pa gre pripisati predvsem skromnim možnostim za rabo slovenščine v okolju.

Prav zato si Zavod za slovensko izobraževanje, ki šolo vodi, prizadeva tudi za razširitev teh možnosti, seveda v povezavi z drugimi organizacijami, ki razvijajo svoje delovanje na območju Benečije. In ne nazadnje že sam obstoj šolskega središča (in ugled, ki si ga je pridobilo) pomeni spodbudo za večjo prisotnost slovenščine v družinah, kar se kaže v dejstvu, da število otrok, ki prinašajo od doma znanje slovenskega narečja, narašča. Ta posredni učinek gre verjetno ocenjevati kot najpomembnejši uspeh naše dejavnosti. Po drugi strani pa ne gre zanemariti vpliva na državno šolsko strukturo, ki je v zadnjih letih pokazala večjo odprtost do domačega jezika in kulture, predvsem skozi interdisciplinarne projekte in alternativne dejavnosti.

Velika pomanjkljivost špeterske izkušnje pa je v tem, da se s petim razredom osnovne šole potek slovenskega izobraževanja zaključi oziroma se nadaljuje le v obliki neobveznih popoldanskih tečajev. Problem bo verjetno rešljiv le na zakonodajni ravni, z uvedbo možnosti pouka slovenščine oziroma dvojezičnih oddelkov na srednjih šolah.

BILINGUAL SCHOOL CENTRE AT ŠPETER SLOVENOV

Živa GRUDEN

Slovene Education Institute, IT-33043 San Pietro al Natisone/Špeter Slovenov, Via Azzida 9

SUMMARY

In the area of Venetian Slovenia, where Slovenian was eliminated from education right from the beginnings of public education, there was an appearance of organized activities under the influence of contemporary European streams in the beginning of 1970's, which pointed out to the rise of Slovenian awareness of wider layers of population and to a wish to transmit Slovenian language and culture onto younger generations. In addition to other initiatives intended for school-age children, an idea to establish a school for Slovenian education appeared. On the basis of researches made by Slovenian Research Institute from Trieste a bilingual kindergarten was established in Špeter Slovenov in September 1986 and later also a bilingual primary school. The existence of the school centre means encouragement for a greater presence of Slovenian in the families, which is probably evaluated as the most important success of this activity.

Key words: introduction of Slovenian, bilingualism, schools, Venetian Slovenia

pregledno izvirno znanstveno delo
prejeto: 1999-01-20

UDK 37.014.3: 323.15 (=450)

PRENOVA ŠOLSTVA ITALIJANSKE NARODNOSTI - ANALIZA POTREB IN PREDLOG NOVOSTI

Marina FURLAN PAHULJE

Znanstveno-raziskovalno središče Republike Slovenije Koper, SI-6000 Koper, Garibaldijeva 18

IZVLEČEK

Namen pričujočega prispevka je bil ugotoviti, kakšno je - po mnenju nekaterih pripadnikov italijanske narodnostne skupnosti na slovenski Obali - stanje in kakšna vizija prihodnosti italijanskega šolstva narodnosti na območju slovensko-italijanskega kulturnega stika na slovenski Obali. V te namene so bili opravljeni intervjuji z nekaterimi pripadniki italijanske narodnostne skupnosti, ki se poklicno srečujejo z omenjeno problematiko. Glede nekaterih problemov se mnenja intervjuvancev medsebojno razlikujejo, vendar najdejo skupno točko v prepričanju, da bo vloga šolstva narodnosti po priključitvi Slovenije EU pridobila na pomenu.

Ključne besede: kurikularna prenova, šolstvo narodnosti, šole z italijanskim učnim jezikom, narodne manjšine

LA RIFORMA DELLA SCUOLA DELLA NAZIONALITÀ ITALIANA - ANALISI DELLE NECESSITÀ E DELLE PROPOSTE DI INNOVAZIONE

SINTESI

Fine del presente contributo era di constatare, secondo il parere di alcuni appartenenti alla comunità nazionale italiana della costa slovena, la situazione e la visione del futuro della scuola della nazionalità italiana nell'area di contatto culturale italo-slovena. Allo scopo sono state effettuate delle interviste con alcuni appartenenti alla comunità nazionale italiana che operano professionalmente nel mondo della scuola. Su determinati problemi, l'opinione degli intervistati è diversa, ma tutti concordano nella convinzione che il ruolo della scuola della nazionalità italiana crescerà d'importanza con l'entrata della Slovenia nell'Unione Europea.

Parole chiave: riforma curriculare, scuola della nazionalità, scuole con lingua d'insegnamento italiana, minoranze nazionali

V veliki večini primerov evropskih držav državne meje vsaj v grobem sovpadajo z narodnostnimi mejami. To pa še najbolj velja sedaj, ko so se nekatere države (kot npr. Jugoslavija, Sovjetska zveza itd.) kljub splošnim težnjam k združevanju znotraj Evropske unije "razdrobile" na večje število manjših, toda narodnostno enotnih držav. Suzanne Romaine leta 1994 navaja, da je petindvajset od šestintridesetih evropskih držav uradno enojezičnih. Narodnostno mešane regije najdemo v glavnem na obmejnih področjih. Tu živijo bolj ali manj priznane narodnostne manjšine, ki običajno sovpadajo

z narodnostno večino sosednje države (npr. Slovenci v Italiji in Avstriji) in znotraj meja države, h kateri spadajo politično, nimajo enakih jezikovno-kulturnih pravic, kot jih ima večinski narod. Pogosti so primeri, ko je obmejna prisotnost manjšine recipročna. Tako je na eni strani meje prisotna manjšina večinskega naroda z druge strani meje in obratno: na drugi strani meje je prisotna manjšina naroda, ki je tostran meje večinski. Tak je tudi primer slovenske manjšine v Italiji in italijanske manjšine v sosednji Sloveniji. Pogosto se pojavlja mnenje, da je v takih primerih možno obe manjšini obrav-

navati na isti način, češ da sta obe v isti situaciji, vendar običajno ni tako. Za vsako manjšino, ki živi na določenem ozemlju, sta značilni drugačno zgodovinsko in gospodarsko ozadje ter drugačni razlogi, zaradi katerih se nahaja tam, kjer se. Vse to pa vpliva na njen odnos z večinskim narodom in torej na vse, kar je od tega odnosa odvisno (pravice, omejitve itd.) (Skutnabb-Kangas, 1981). Tudi v tem oziru se lahko spomnimo različnosti položaja Slovencev v Italiji in Italijanov v Sloveniji. Kot pravi Suzanne Romaine, lahko o "arginalizaciji jezikov in kultur evropskih manjšin govorimo kot o nekakšnem "notranjem kolonializmu" (Romaine, 1994, 35).

E. Haugen (v: Romaine, 1995, 322-23) gleda na jezike, ki so v določenem okolju v nenehnem stiku, kot na jezike, ki tekmujejo za uporabnike. Nanje gleda kot na dobrine, ki bodo na jezikovnem tržišču preživele le do trenutka, ko jih bodo stranke še pripravljene kupovati. Ceno jezika določa trud, ki ga mora posameznik vložiti za to, da ga osvoji, njegovo vrednost pa koristi, ki jo ima od tega, da jezik lahko uporablja. V primeru manjšinskega jezika je torej vrednost jezika odvisna predvsem od dveh dejavnikov: od uporabnosti jezika na področju, kjer ima jezik status manjšinskega jezika (velikost manjšine, obstoj izobraževalnih, gospodarskih, kulturnih in drugih ustanov, kjer je v uporabi manjšinski jezik itd.) ter od obstoja politično-geografskega območja, kjer ima jezik status večinskega in/ali državnega jezika.

V primeru kulture in jezika, ki imata (na določenem območju) manjšinski status, torej ni dovolj, če se otroci z obema seznanjajo in tudi sicer srečujejo le v ozkem družinskem krogu. Na tak način bodo namreč razvili implicitno prepričanje, da njihova kultura in jezik nista primerna za uporabo v javnosti ter sta v primerjavi z večinskima manjvredna. To pa lahko otroke privede do neuravnotežene identifikacije (Lambert, 1967, v: Cummins, 1984, 79) v prid večinskima jeziku in kulturi. Omenjeni izid je še toliko verjetnejši, če prihajajo otroci v stik z vrstniki, ki so pripadniki večinskega naroda, in že samo zato, ker večinski šolski predmetniki ne predvidevajo pouka iz manjšinskega jezika, menijo, da ta jezik ni vreden niti toliko kot katerikoli tuj jezik, ki se ga učijo v šoli.

Ker pa - na drugi strani - samo ogibanje diskriminaciji ne zadošča za zadovoljivo stopnjo ohranitve specifičnosti manjšinske kulture in njenega jezika, je še toliko pomembnejše, da imajo otroci, ki so pripadniki manjšine, na razpolago visoko kvalitetne in sodobne vzgojno-izobraževalne ustanove, ki so lahko konkurenčne večinskim.

Zadnje čase je v Sloveniji veliko govora o kurikularni prenovi. Gre za proces prenove, ki naj bi privedel do izoblikovanja sodobnejšega izobraževalnega sistema, kjer naj bi učitelji imeli bolj proste roke pri izbiranju metod za doseganje učnih smotrov, otroci pa več možnosti za ustvarjalen pristop k učnim vsebinam.

Najbolj opazne novosti bodo: podaljšanje osnovnošolskega šolanja osmih na devet let ter s tem povezana nižja starost otrok ob prvem vpisu (6 let), zgodnejše uvajanje tujega jezika v pouk in večja možnost izbirnosti šolskih vsebin v tretjem obdobju šolanja.

Ker gre za šolsko prenovo, ki se bo izvajala na državni ravni, bodo vanjo vključene vse državne osnovnošolske ustanove, med katere spadajo tudi osnovne šole italijanske narodnostne manjšine, ki jih uvrščamo v okvir šolstva narodnosti. Na omenjenih šolah poteka pouk v manjšinskem jeziku, italijanščini, medtem ko je večinski jezik (jezik okolja) le eden izmed učnih predmetov, v katerem pa naj bi dijaki dosegali stopnjo kompetentnosti, ki bi bila primerljiva stopnji kompetentnosti rojenih govorcev večinskega jezika.

Na Slovenski obali je 9 takih osnovnih šol. V šolskem letu 1997/98 je bilo vanje vpisanih 528 dijakov (Monica, 1998), kar je 7,5% celotne populacije osnovnošolskih dijakov na tem območju. To kaže na dejstvo, da gre precejšen delež bodočih "oblikovalcev" obalne regije skozi šole z italijanskim učnim jezikom, prav zato pa se morajo v obnovljenem šolskem sistemu "najti" tudi predstavniki teh šol in vsi tisti, ki so zaradi svoje stroke, funkcije in/ali narodnostne pripadnosti poklicani k soodločanju o bodočnosti omenjenih šol.

V tem smislu so še posebej zanimiva nekatera vprašanja z delovnega posveta "Jezikovna politika in šolstvo na narodnostno mešanih območjih" (15. 5. 1998, Koper), ki so se ga udeležili šolniki s celotnega slovensko-italijanskega območja kulturnega stika (na obeh straneh meje). Med ostalimi aktualnimi vprašanji je bilo izpostavljeno tudi vprašanje evropeizacije manjšinskih šol ter multikulturne vzgoje na območjih kulturnega stika na pragu evropskih integracijskih procesov: kakšne bodo posledice evropeizacije našega kulturnega prostora za manjšinsko šolstvo in kakšni bodo šolski modeli glede na položaj manjšinskih šol ter na njihovo usmerjenost v širši družbeni kontekst (Bufon, 1998).

Z namenom, da bi ugotovili, kakšno je njihovo mnenje v zvezi z omenjenimi vprašanji ter s kurikularno prenovo, smo se pogovorili z nekaterimi pripadniki italijanske skupnosti (I. Flego, L. Monica, D. Paliaga, M. Steffè) ter z vodjo organizacijske enote Zavoda za šolstvo v Kopru, Mirkom Zormanom.

Z zgodovinskega vidika izhaja šolstvo italijanske narodnosti takšno, kakršno je danes, iz Londonskega memoranduma (iz leta 1954), kar pomeni, da so šole, ki obstajajo na ozemlju Slovenske obale, nekakšne naslednice šol, ki so bile oblikovane na podlagi omenjenega memoranduma. Šolstvo italijanske narodnosti je torej podsistem v okviru slovenskega šolskega sistema, saj ga razen nekaterih specifičnih zakonskih določil (Zakon o uresničevanju posebnih pravic pripadnikov italijanske in madžarske narodnosti na področju vzgoje in izobraževanja; glej Uradni list SRS št. 12 z dne 9. 4. 1982) v glavnem uravnava isti zakoni, ki veljajo za slovensko

šolstvo nasploh. Prav zaradi tega pa so tudi cilji, ki si jih zastavlja šola z italijanskim učnim jezikom, blizu ciljem, ki tudi sicer veljajo za šole v Sloveniji, kljub temu pa obstajajo tudi nekateri bolj specifični cilji. Med slednje lahko na primer prištevamo vzgajanje k sožitju (Zorman, 6. 11. 1998), spoznavanje kulturne dediščine italijanskega naroda na sploh ter spoznavanje specifično lokalne kulturne dediščine, ki naj bi na območju slovensko-italijanskega kulturnega stika bilo vključeno tudi v izobraževalni proces na slovenskih šolah (Steffè, 19. 11. 1998).

Kljub že omenjenemu dejstvu, da šole italijanske skupnosti spadajo pod skupno slovensko šolsko zakonodajo, pa obstaja potreba po specifični zakonodaji za šole italijanske skupnosti. Poleg kurikularne prenove imajo namreč šole italijanske skupnosti specifične potrebe, ki bi jih bilo potrebno opredeliti tudi na pravnem nivoju, saj nekatere odredbe (finančne narave, kadrovske narave itd.), ki se nanašajo na večinske šole, obenem vključujejo tudi manjšinske šole, kar pa gre marsikdaj v škodo slednjih. M. Steffè meni, da se je potrebno v odsotnosti primernih specifičnih zakonskih določil glede že omenjenih vidikov zatekati k odredbam, ki so namenjene večinskemu šolstvu in so za manjšinsko šolstvo v glavnem neugodne.

Šolstvo italijanske narodnosti se v sedanjem, po različnih kriterijih (gospodarskem, družbeno političnem) prehodnem obdobju, sooča tudi z nekaterimi specifičnimi težavami, ki jih pred osamosvojitvijo Slovenije ni poznalo (ti vidiki so bili urejeni z Osimskim sporazumom) in za katere je upati, da bodo po zaključku evropskih integracijskih procesov le še spomin na preteklost. Med slednjimi gre omeniti predvsem težave s priznavanjem diplom, ki jih učitelji pridobijo na italijanskih univerzah. Mladi diplomiranci, ki so študij absolvirali v Italiji in torej v italijanščini - jeziku, v katerem bodo dejansko poučevali - imajo v Sloveniji težave z uveljavljanjem diplom. Postopki so včasih birokratsko zelo zamudni ter zahtevni, in sicer kljub temu, da je dejansko učitelj, ki je ves svoj študijski cikel opravil v jeziku, v katerem bo kasneje poučeval, s tega vidika za svoje poslanstvo primernejši od tistega, ki ga bo študiral v jeziku, ki je drugačen od tistega, ki ga bo uporabljal v svoji vsakdanji praksi. Čeprav gre v takem primeru za poučevanje v jeziku, ki je zanj materinščina, je treba upoštevati dejstvo, da se je bodoči učitelj tekom celotnega študija srečeval le s strokovnimi izrazi v drugem jeziku ter da se bo šele pred vstopom v razred soočil s strokovnim izrazjem v jeziku, v katerem naj bi svoje znanje podajal učencem.

Pravkar omenjene težave izhajajo iz nekega drugega problema, s katerim se v Sloveniji soočajo šole italijanske narodnosti: pomanjkanja učnih kadrov. Zaradi pomanjkanja kadrov na šolah pogosto poučujejo tudi osebe, ki še niso zaključile svoje študijske poti, sicer pa šole kadrovski problem rešujejo tudi z "uvažanjem" učiteljev iz Italije in iz Hrvaške - pač glede na razpo-

ložljivost oseb s primerno izobrazbo v obeh mejnih deželah. Rešitev je sicer z ene strani koristna, saj krepi čezmejno sodelovanje med strokovnjaki, z druge pa ima tudi nekatere pomanjkljivosti. Med slednjimi velja omeniti dejstvo, da učitelji, ki prihajajo iz Italije ali Hrvaške, v veliki večini primerov ne morejo slediti izpopolnjevalnim tečajem za učitelje, ker le-ti potekajo v slovensščini, sami pa tega jezika ne obvladajo dovolj dobro. Dodaten problem, s katerim se soočamo ob "uvažanju" učiteljev, predstavlja tudi dejstvo, da ti učitelji ne živijo "in loco", prav zaradi tega pa niso v tako tesnem stiku s tukajšnjo stvarnostjo, kar je lahko dokaj huda pomanjkljivost - nenazadnje tudi zato, ker zaradi tujega državljanstva "uvoženih" učiteljev šole nimajo zagotovljenega stalnega učnega osebja. Med razlogi za pomanjkanje "domačih" učiteljev je nedvomno tudi ta, da se med mladino, ki zaključí italijanske srednje šole, le malo mladih odloči za ta poklic. Na eni strani se to dogaja zato, ker je poučevanje povezano z že omenjenimi jezikovnimi težavami, na drugi pa tudi zato, ker učitelji pogosto nimajo dovolj ur pouka na eni sami šoli, kar pomeni, da morajo delati na dveh šolah hkrati, in sicer brez kakršnegakoli finančnega povračila za dodaten trud (Paliaga, 12. 11. 1998). Z uvedbo novosti, ki jih predvideva kurikularna prenova (diferenciacija pouka itd.), bodo predvidoma narasle tudi potrebe po učiteljih, kar pomeni, da se bo kadrovski problem še poglobil.

Šolstvo italijanske narodnosti se mora ubadati tudi s finančnimi težavami, ki so v primerjavi s težavami, ki jih ima večinsko šolstvo, še toliko hujše, ker je višina sredstev, ki jih podeljuje Ministrstvo za šolstvo in šport, vezana na število učencev na razred. Le-teh pa je v šolah z italijanskim učnim jezikom manj kot v ostalih šolah. D. Paliaga meni, da so za materialne stroše na šolah narodnosti navkljub obstoječim posebnim normativom uporabljeni isti kriteriji kot v slovenskih šolah. To pa pomeni, da zaradi manjšega števila vpisanih na šolah z italijanskim učnim jezikom ni predvidena delitev razredov na skupine (država omenjene delitve finančno ne podpira), višina prispevkov za obnavljanje laboratorijev in ostalega didaktičnega materiala, ki je premo-sorazmerna s številom vpisanih, ne zadošča dejanskim potrebam sodobne šole ter da je na šolah narodnosti premalo administrativnega in neučnega osebja (Paliaga, 12. 11. 1998). S finančne plati je nadalje problematičen tudi nakup šolskih učbenikov, ki jih šole z italijanskim učnim jezikom večinoma uvažajo iz Italije, za kar finančna podpora italijanske vlade ne zadošča (Paliaga, 12. 11. 1998). Iz omenjenih razlogov je osebje, ki je zaposleno na italijanskih šolah, pretežno nezadovoljno, kar zmanjšuje število mladih, ki se odločajo za ta poklic, in začarani krog je sklenjen.

Naslednja značilnost šolstva italijanske narodnosti je nizko število učencev v vpisni generaciji. Čeprav je na eni strani število vpisanih na srednje šole z italijanskim

učnim jezikom v stalnem porastu (od 239 dijakov v š. l. 1991/92 323 dijakov v š. l. 1997/98) (Monica, 1997), kar je v skladu s splošnimi evropskimi težnjami po dvigu izobrazbene ravni, pa ostaja ob določenih nihanjih ter nižanju natalitete navkljub od šolskega leta 1991/92 (515 dijakov) pa do šolskega leta 1997/98 (528 dijakov) število dijakov, ki obiskujejo osnovne šole z italijanskim učnim jezikom, bolj ali manj enako (Monica, 1997). Torej je zaenkrat obstoj osnovnih šol z italijanskim učnim jezikom zagotovljen, toda - za kakšno ceno? Problemi šol z nizkim številom vpisanih niso le kadrovsko-organizacijske narave (zagotavljanje finančnih sredstev za delovanje, vzdrževanje in obnavljanje šolske stavbe ter posodabljanje didaktičnih materialov, zagotavljanje zadostnega števila učencev za ustanovitev oddelka ter zadostnega števila ur učiteljem itd.), saj je premajhno število sošolcev - torej vrstnikov - lahko problematično tudi v smislu nezadovoljive socializacije znotraj vrstniške skupine (Monica, 26. 11. 1998). Čeprav zadobi vrstniška skupina največji pomen za razvoj posameznikove osebnosti v obdobju adolescence, pa številne raziskave kažejo, da je vpliv vrstnikov pomemben tudi pri mlajših otrocih, in sicer tem bolj, če so norme in stališča vrstnikov ustrezni normam in stališčem otrokovih staršev (Musek, 1982). Poleg tega pa otroci v vrstniških skupinah merijo svojo moč (tako fizično kot intelektualno), iščejo svoj družbeni položaj, se z vrstniki primerjajo, jih posnemajo, se po skupinah združujejo v klane itd. V tem smislu lahko premajhne vrstniške skupine predstavljajo bolj ali manj resno pomanjkljivost (otroci jo lahko kompenzirajo z udejstvovanjem v skupinskih izvenšolskih dejavnostih, na vaškem trgu, v širšem družinskem krogu itd.) šol z izrazito nizkim številom vpisanih. To je značilno predvsem za šole s sedežem na obrobju (Monica, 26. 11. 1998).

Probleme, s katerimi se v okviru šolstva srečujejo pripadniki italijanske narodnosti, lahko torej strnemo okoli treh poglavitnih sklopov: učiteljski kadri, kritična masa učencev, finančne težave (Monica, 26. 11. 1998). Na pragu kurikularne prenove pa se na nekaterih šolah kot potencialni problem bližnje bodočnosti pojavlja tudi prostorska stiska, ki jo bo narekovala predvsem večja diferenciacija pouka (Flego, 30. 12. 1998). Za reševanje takih in podobnih problemov bi bilo potrebno osnovati ustanovo ali inštitut, ki naj bi bil zadolžen za strokovno obravnavanje problemov, povezanih z delovanjem italijanskih šol, skrbel pa naj bi tudi za zbiranje in nudenje informacij o evropskih projektih za vzgojo in napredek v vzgoji ter šole spodbujal k vključevanju vanje.

V luči bližajočega se vstopa v EU je kurikularna prenova zelo dobrodošla, saj naj bi bil po zaslugi le-te slovenski šolski sistem primerljiv s šolskimi sistemi v EU. Toda dejanske spremembe ne bodo na vseh področjih zadovoljile pričakovanj, predvsem pa ne bodo tako revolucionarne, kot si kdo predstavlja. Po kurikularni prenovi glavni poudarek naj ne bi bil več na učnih

vsebinah, ki so bile doslej centralno določene, pač pa na učnih ciljih. Monica opozarja, da podoben sistem poznajo tudi drugje v Evropi - v neformalizirani obliki celo na nekaterih šolah v Italiji (Monica, 26. 11. 1998).

Prav zaradi spremembe težišča z vsebine k ciljem pa kurikularna prenova obenem z določenimi prednostmi prinaša s sabo tudi "past", ki je še posebej nevarna za učitelje, ki delujejo na manjšinskih šolah. Gre za to, da kurikularna prenova zahteva veliko samostojnejšega in samozavestnejšega učitelja, ki je v primerjavi z dosedanjim pripravljen prevzeti nase več odgovornosti, saj bolj proste roke pri izbiri vsebin in načinov doseganja ciljev pomenijo obenem težavnejšo nalogo in od učitelja zahtevajo več kompetentnosti. Prav zaradi tega pa je v okviru kurikularne prenove za učitelje predvidenega veliko sistematičnega izpopolnjevanja. Toda izpopolnjevalni seminarji potekajo v slovenščini, kar za učitelje, ki poučujejo na šolah z italijanskim učnim jezikom pomeni dodatno obremenitev. Vse, kar bodo slišali in česar se bodo naučili, bodo namreč morali prevesti v italijanščino ali pa - v primeru, ko gre za učitelje, ki prihajajo iz Italije ali s Hrvaške, in takih je bilo na primer v šolskem letu 1995/96 na vseh šolah z italijanskim učnim jezikom 18 (Monica, 1997) - zaradi nezadostnega znanja jezika okolja (slovenščine) sploh ne bodo mogli slediti izpopolnjevalnim programom (Flego, 30. 12. 1998). Zato bi bilo po mnenju I. Flego še posebej po začetku delovanja prenovljenega šolskega sistema nujno organizirati izpopolnjevanje za učitelje tudi v italijanskem jeziku, saj bi jim na tak način olajšali že tako zahtevno delo.

V proces kurikularnega prenavljanja slovenskega šolskega sistema so se aktivno vključili tudi eksperti iz manjšinskih vrst, ki so na eni strani sodelovali s študijskimi skupinami, v katerih je tekla debata o vsebinah posameznih predmetov, na drugi pa s kurikularno komisijo, kateri so predlagali uvedbo določene lokalne in kulturne specifik v zvezi s šolskimi predmeti, ki to omogočajo. Taki predmeti so na primer zemljepis, zgodovina, družba, umetnost, glasbena vzgoja idr. Omenjenim predmetom je bila posvečena posebna pozornost in kurikularne komisije so z manjšimi popravki sprejele vse predloge glede na temeljne cilje sožitja (Monica, 26. 11. 1998). M. Steffè nadalje meni, da bi bilo koristno nekatere vidike spoznavanja lokalne kulturne dediščine vključiti tudi v izobraževalni proces na večinskih šolah. Pri pouku naj bi bil tako na manjšinskih kot na večinskih šolah izpostavljen vidik večkulturnosti kot ene izmed posebnosti tega območja (Steffè, 19. 11. 1998). Prav s tem namenom pa je pri kurikularni prenovi nujno čim bolj uravnotežiti količino pouka slovenskega jezika na italijanskih ter italijanskega jezika na slovenskih šolah. S tem namenom je bil izdelan šolski urnik, ki na šolah s slovenskim učnim jezikom predvideva dodatek ur iz italijanskega jezika (izključno jezika, ne pa tudi kulture!) k sicer neokrnjenemu urniku,

medtem ko prihaja na šolah narodnosti zaradi pouka slovenščine do minimalnih okrnitev pri nekaterih vzgojnih predmetih (npr. pri telesni vzgoji). Toda tudi pri omenjeni rešitvi obstajajo določene težave. Na tak način bo namreč na vseh osnovnih šolah na stičnem območju prekoračeno najvišje dovoljeno število šolskih ur, kar pomeni, da bodo dijaki na obali v primerjavi z vrstniki iz drugih predelov Slovenije še dodatno obremenjeni (Monica, 26. 11. 1998).

Med specifične vidike območja kulturnega stika, ki jih že in naj bi jih v bodoče šole z italijanskim učnim jezikom še izraziteje promovirale, spada nedvomno tudi večkulturni značaj omenjenega območja. Šole, ki so bile v preteklosti ustanovljene z namenom zaščite in razvoja manjšinskega jezika ter kulture, so že v preteklosti marsikdaj presegle te okvire ter s sprejemanjem otrok iz družin, ki ne le niso bile italijanskega izvora, pač pa v nekaterih primerih sploh niso poznale italijanščine, prevzele vlogo promotorjev večkulturnosti in medetnične tolerantnosti. Tolerantnost pa je najlažje privzgojiti prav pri otrocih, saj so le-ti v obdobju, ko pridobivajo izkušnje, na podlagi katerih bodo kasneje oblikovali svoj odnos do sveta, še neobremenjeni s predsodki in negativnimi stališči do "drugačnosti". Prav zato pa bi bilo potrebno onkraj promoviranja večkulturnosti znotraj samih šol z italijanskim učnim jezikom tudi večinske šole pritegniti k tesnejšemu sodelovanju z manjšinskimi. Ta cilj, ki naj bi veljal kot priporočilo oz. nakazilo možnosti za boljše uresničevanje sožitja, naj bi se uresničeval v okviru skupnih kulturnih dnevov, šole v naravi ter drugih projektov, katerih končni cilj bi bili aktivni medsebojni stiki med pripadniki manjšine in večine ter doživljanje soobstoja obeh narodnosti na istem ozemlju.

Ob vstopu Slovenije v EU je pričakovati, da se bo tudi pretok intelektualnega potenciala znatno povečal in poenostavil. S postopnim izginjanjem birokratskih in administrativnih ovir bo narasel pretok ljudi, idej, kulturnih prvin, vloga manjšinskih šol z obeh strani sedanje meje pa naj bi se prav v tej luči razširila. Izmenjava med večinsko komponento in manjšinsko avtohtono kompo-

mento naj bi zadobila drugačno vlogo, in sicer prav v luči že omenjene evropske izmenjave tudi v smeri posebnega, bolj "evropskega" izobraževanja, ki pa se bo odvijal v italijanskem šolskem kontekstu. Le-ta se bo od večinskega razlikoval po nekaterih učnih vsebinah ter globalnih učnih ciljih. V trenutku, ko bo Slovenija vstopila v EU ter meja v poenoteni Evropi ne bo imela več pomena, ki ga ima danes, učni jezik (naj bo to jezik narodnosti ali jezik okolja) ne bo dovolj močan dejavnik in sam po sebi ne bo mogel pritegniti zadostnega števila učencev. Območje italijansko-slovenskega kulturnega stika se bo namreč znašlo na obrobju veliko večjega italijansko govorečega območja (Paliaga, 12. 11. 1998). To pa pomeni, da se bodo omenjene šole za to, da bodo pritegnile zadostno število učencev, poleg same promocije italijanskega jezika in kulture ter multikulturalizma v multikulturni Evropi, morale odlikovati tudi po vsestranski kvaliteti ponudbe ter po nekaterih specifičnih vzgojno-izobraževalnih smotrih (tako na osnovnih kot srednjih šolah), ki ne bi bili le "prevod" že obstoječih programov za šole s slovenskim učnim jezikom, pač pa bi predstavljali specifični izziv, ki bi bil na voljo izključno v italijanski različici. Primer takega programa bi lahko bila osnovna glasbena šola, ki bi tako tudi glasbi omogočila vstop v javno šolstvo (Monica, 26. 11. 1998), ali pa klasična gimnazija na stopnji srednjega šolstva (Paliaga, 12. 11. 1998). Za take šole bi se dijaki odločali zaradi specifičnosti programov, ne pa zaradi učnega jezika. Tako bi prišlo do zvišanja konkurenčnosti šol z italijanskim učnim jezikom, ki bi postajale čedalje bolj privlačne tudi za tiste pripadnike večinskega naroda, ki bodo gojili posebne interese in potrebe. To pa bi privedlo do še bolj poudarjene multietničnosti in multikulturnosti omenjenih šol, ki bi tako lahko predstavljale nekakšen temelj za načrtovane študijske programe univerze na Primorskem.

V tem smislu bodo šole z italijanskim učnim jezikom na slovenski strani ter šole s slovenskim učnim jezikom na italijanski strani danajšnje meje vezni člen med obema večinama ter obema manjšinama, med večino in manjšino, med Evropo in (zaenkrat še) "Neevropo".

RENOVATION OF EDUCATIONAL SYSTEM OF THE ITALIAN MINORITY - THE ANALYSIS OF NEEDS AND A PROPOSAL OF NOVELTIES

Marina FURLAN PAHULJE

Science and Research Centre of the Republic of Slovenia, Koper, SI-6000 Koper, Garibaldijska 18

SUMMARY

The contribution deals with the renewal of the curriculum for elementary schools and the impact it can have on the schooling system in the Italo-Slovene contact area of the Slovene coastal region. For this purpose five professionals involved in the schooling system of the above mentioned area and/or bearing different functions related to the Italian minority were interviewed and questioned about their opinion on the present situation (general

and specific needs) and the future of schools with Italian as the teaching language. Interviewees share the opinion after the integration of Slovenia in the EU the Italo-Slovene contact area is going to become more important from a political and economic as well as from a cultural point of view. This may lead to an improvement of the importance of those schools acting as mediators between the two coexisting languages and cultures typical of this area.

Key words: renewal of the curriculum, schooling system of the national minority, schools with Italian as the teaching language, national minorities

VIRI IN LITERATURA

Bufon, M. (1998): Nekaj dodatnih elementov razmišljanja na temo šolstva v manjšinskih okoljih. Neobjavljeno interno gradivo.

Cummins, J. (1984): The minority language child. V: Shapson, S., D'Oyley, V. (eds.): Bilingual and multicultural education: Canadian perspectives. Clevedon, Multilingual Matters 15, 71-92.

Čok, L. (1991): Italijanski jezik - sredstvo vzgajanja in vsebina sobivanja ljudi v slovenski Istri. Annales, 1, 193-202.

Monica, L. (1997): La scuola di lingua italiana nella Repubblica di Slovenia. V: Koper 2020. Koper, 25-30.

Musek, J. (1982): Osebnost. Ljubljana, Dopisna delavska univerza Univerzum, 131-133.

Romaine, S. (1994): Language in Society. An Introduction to Sociolinguistics. New York, Oxford University Press, 33-66.

Romaine, S. (1995): Bilingualism (Second Edition). Oxford, Blackwell Publishers, 242-247, 320-326.

Romaine, S. (1994): Language in Society. An Introduction to Sociolinguistics. New York, Oxford University Press, 33-36.

Skutnabb-Kangas, T. (1981): Something about language. Bilingualism or not? Clevedon, Multilingual Matters, 7, 2-11.

Zakon o uresničevanju posebnih pravic pripadnikov italijanske in madžarske narodnosti na področju vzgoje in izobraževanja. Ur. l. SRS 12/82.

INTERVJUJI

Flego, I. (30. 12. 1998); Isabella Flego, občinska svetnica in predsednica Komisije za narodnost MO Koper.

Monica, L. (26. 11. 1998); Luciano Monica, višji svetovalec za šole z italijanskim učnim jezikom.

Paliaga, D. (12. 11. 1998); Daniela Paliaga, ravnateljica italijanske gimnazije A. Sema v Piranu.

Steffè, M. (19. 11. 1998); Mario Steffè, predsednik Samoupravne skupnosti italijanske narodnosti v Kopru.

Zorman, M. (6. 11. 1998); Mirko Zorman, svetovalec in vodja območne organizacijske enote Zavoda za šolstvo v Kopru.

DRUŠTVENA IN PROSVETNA DEJAVNOST

ASSOCIAZIONI E ENTI EDUCATIVI

SOCIETY AND EDUCATIONAL ACTIVITIES

pregledno izvorno znanstveno delo
prejeto: 1999-01-15

UDK 061.2"1848-1918"

PREGLED DRUŠTVENE DEJAVNOSTI V AVSTRIJSKEM PRIMORJU (1848-1918)

Branko MARUŠIČ

ZRC SAZU, Zgodovinski inštitut Milka Kosa - Raziskovalna enota Nova Gorica, SI-5000 Nova Gorica

IZVLEČEK

Ljudje so se zaradi različnih interesov združevali v skupnosti, bratovščine in družbe, ki so podobo, na pravni podlagi zasnovanih društev, dobile od sredine 19. stoletja. Pregled obravnava sedemdesetletno društveno dejavnost v Avstrijskem primorju od leta 1848 do konca leta 1918. Njegov uvodni del je namenjen predzgodovini, ki se začne od druge polovice 18. stoletja (predmarčna doba). Sledita še razdobje revolucije leta 1848 in Bachovega absolutizma (1848-1859) ter čas, ki se začne z uvajanjem parlamentarizma v avstrijski državi in traja do njenega razpada (1918). Pregled sledi upravno-politični porazdelitvi (Trst, Goriško-Gradiščanska, Istra) in ločeno prikazuje društva pri Slovencih, Hrvatih, Italijanih in Nemcih. Društva ostalih jezikovnih skupnosti niso posebej obravnavana.

Ključne besede: društva, zgodovinski prikazi, Avstrijsko primorje, Trst, Goriška, Istra, 1848-1918

RASSEGNA DELL'ATTIVITÀ DELLE SOCIETÀ NEL LITORALE AUSTRIACO (1848-1918)

SINTESI

In base ai loro interessi, la popolazione si associava in comunità, confraternite e società, che assunsero forma di società organizzate su base giuridica dalla metà dell'Ottocento. La rassegna esamina settanta anni di attività delle società nel Litorale austriaco, dal 1848 alla fine del 1918. La parte introduttiva tratta il periodo antecedente a partire dalla seconda metà del Settecento. Seguono quelli della rivoluzione del '48 e dell'assolutismo di Bach (1848-1859) e quello che inizia con l'introduzione del parlamentarismo nello stato austriaco e dura sino al suo disfacimento (1918). La rassegna segue la divisione politico-amministrativa (Trieste, la provincia di Gorizia e Gradisca, l'Istria) e illustra separatamente le società che operavano tra sloveni, croati, italiani e tedeschi. Non sono prese in particolare considerazione le società di altre comunità linguistiche.

Parole chiave: società, rassegne storiche, Litorale austriaco, Trieste, Goriziano, Istria, 1848-1918

Društva so prostovoljne in stalne združitve več oseb, ki žele doseči določen, skupen in prostovoljno izbran cilj s trajnim delovanjem, ki temelji na določenih pravilih; društvo vodi enotno vodstvo, ki se mu članstvo podreja (Andrejka, 1928, 10). Najstarejša človekova združenja in družbe (društva, krožki, bratovščine) so nastajali in delovali brez državnih zakonov, pač pa so si ustvarila nenapisana ali napisana pravila in statute, po katerih so se ravnala. Društveno državno pravo je tako

bilo razmeroma mlad pojav in je nastajalo šele s pojavom moderne države, ki je želela z ustreznimi zakonodajo urediti tudi razmere na področju društvene aktivnosti, predvsem zaradi pojava društev, ki so bila sumljiva (prostozidarske lože in širjenje prosvetljskih idej) zlasti absolutističnim vladarjem.

V društvenem delovanju v habsburški monarhiji od srede 18. stoletja dalje je mogoče razlikovati tri periodizacijske enote. Prva obsega razdobje do leta 1848,

druga čas revolucije in Bachovega absolutizma (1848-1859), tretja pa ustavno razdobje po letu 1860 do konca monarhije (1918).

Za prvo razdobje je značilna najprej velika omejitev delovanja cehovskih organizacij. Kasneje je vladar pridobil pravico, da s potrjevanjem ali z zavračanjem potrjevanja pravil postavlja nadzor nad delovanjem in razvojem društev. V predmarčni dobi (1843) je avstrijska država sprejela prve predpise glede ustanovitve privatnih društev, pred tem namreč ni poznala kakih občevaljavnih predpisov. V tem času so nastajala predvsem kmetijska, industrijska in obrtna društva, muzejska, znanstvena in filharmonična ter društva, ki so bila vsebinsko drugače utemeljena. Predmarčni čas ni poznal političnih društev.

V revolucijskem letu 1848 so se najprej razširila politična društva, ki so imela zakonske osnove za svoje delovanje v novi državni oktroirani ustavi (25. 4. 1848). Nova društvena zakonodaja je nastala že potem, ko se je revolucija končala. Tako sta marčna ustava (1849) ter "kromeriška" ustava (15. 4. 1849) zagotavljali državljansko ustanovitev društev "brez vsakega oblastnega dovoljenja" (Vrbnjak, 1983, 40). 17. marca 1849 je bil objavljen poseben cesarski patent, s katerim je bilo urejeno uresničevanje pravice svobodnega združevanja in zborovanja. Cesarski patent je strogo ločeval politična društva od nepolitičnih, prva so morala imeti posebno dovoljenje za ustanovitev, za nepolitična pa je bilo dovolj, da so predložila oblastem svoja pravila štirinajst dni pred ustanovitvijo.

Po uvedbi absolutizma (31. 12. 1851) je cesarski patent 26. novembra 1852 znova urejal vprašanje društev, in sicer na stališču, da mora imeti društvo za svoje delovanje dovoljenje vladarja ali vlade. S tem se je v društveni zakonodaji uveljavil tako imenovani koncesijski sistem. Kot v predmarčnem času tudi v dobi absolutizma niso bila dovoljena politična društva. Dovoljenje za svoje delovanje so morala imeti društva, ki so se bavila s pospeševanjem znanosti in umetnosti, poljedelstva, rudarstva, gozdarstva, obrtništva, trgovine in drugih proizvodnih panog, pa tudi prometna, zlasti pomorske družbe, podjetja za izgradnjo in za vzdrževanje železnic in mostov, dalje rudarske, akcijske, kreditne in zavarovalniške družbe, pa tudi rentni in preskrbovalni zavodi, hranilnice in zastavljalnice. Za delovanje družb, ki so krepko posegale na gospodarsko področje (promet, zavarovalništvo, hranilnice, zastavljalnice, gradnja cest in mostov, rudarstvo, akcijska društva), je dajalo dovoljenje ministrstvo za notranje zadeve, za vsa ostala (kreditni, zavarovalni in rentni zavodi, društva za pospeševanje umetnosti, znanosti in poljedelstva) pa vladar.

Po padcu absolutizma se je z oktobrsko diplomo (1860), zlasti pa s februarским patentom (1861), začela nova in v dobi trajanja habsburške monarhije zaključna etapa v razvoju društvenega življenja. V ustavnem obdobju je veljala še stara zakonodaja, vendar se je

spremenila njena uporaba. Med zakoni, ki jih je v avstrijskem parlamentu izsilila nemškoavstrijska liberalna stranka v zameno za pristane na dualizem, je bil tudi zakon o pravici združevanja z dne 15. novembra 1867. V primerjavi s patentom iz leta 1852 je bil demokratičnejši, saj je temeljil na načelu široke društvene in zborovalne svobode in samouprave. V drugem členu je zakon določal, da društva in družbe, ki ustvarjajo dohodke, prav tako tudi društva, ki opravljajo bančna, kreditna in zavarovalniška opravila, kot tudi rentni zavodi, hranilnice in zastavljalnice ne sodijo v pristojnost zakona in veljajo zanje posebni zakoni. Zakon tudi ni veljal za cerkvene redove in za kongregacije ter verske družbe, obrtne zadrage in podporne zadrage obrtnikov, rudarske družbe in bratovske skladnice, za pridobitne in gospodarske zadrage, za registrirane podporne blagajne, za vodne zadrage ter meščanske in strelske garde. Delovanje vseh iz patenta (1852) izločenih združenj so urejali posebni zakoni, izdani že pred tem kot zakonodaja o hranilnicah (1844). Za akcijske družbe (trgovina) je veljal trgovinski zakon (1862), za zastavljalnice patent iz 1852, za vodne zadrage zakon iz leta 1869, za pridobitne in obrtne zadrage zakon iz leta 1873, za zavarovalnice so veljale odredbe ministrstva za notranje zadeve (1896), za rudarske družbe in bratovske skladnice pa se je uporabljal zakon iz leta 1854 in zakon o bolniškem zavarovanju delavcev (1888). Vsa "društva in družbe, ki merijo na dobiček" (Državni osnovni zakoni, 1910, 259), pa so še vedno sodila pod določbe cesarskega patenta iz leta 1852.

Društveni zakon iz leta 1867 ni dovolil ustanovitve društev, ki so bila protizakonita, protipravna in državi nevarna, sem so sodila tudi tajna društva. Dovoljena so bila seveda tudi politična društva, ki pa niso smela imeti svojih podružnic, kar pa ni veljalo za nepolitična. Sistem, ki ga je začrtal zakon o društvenem pravu, je veljal do konca monarhije.

AVSTRIJSKO-ILIRSKO PRIMORJE (Avstrijsko primorje, Primorje)

Enotno upravno območje Avstrijsko-ilirsko primorje (Österreichisch-illyrische Küstenland, Litorale austro-illyrico) so sestavljali neposredno mesto Trst s svojim območjem, goriška-gradiščanska grofija ter mejna grofija Istra s kvarnerskimi otoki (Cres, Krk, Lošinj). Območje je obsegalo le malo manj kot 8000 km², na njem je prebivalo malo pred prvo svetovno vojno 894.568 prebivalcev. Primorje se je pričelo sredi 18. stoletja oblikovati v upravni teritorij s središčem v Trstu, kjer je bil sedež komerčne intendance (1731, obnovljena 1748), predhodnice kasnejšega gubernija (1776) oziroma namestništva, ki je pričelo delovati 1. januarja 1850 na podlagi določil oktroirane ustave (4. 3. 1849). Avstrijsko primorje je bilo prirodno, gospodarsko ter narodnostno in jezikovno raznolik prostor. Trst z bližnjo okolico je

bil največje mesto v Avstrijskem primorju, hkrati pa največje pristanišče avstrijske monarhije in pomembno gospodarsko središče; po statistiki iz leta 1910 je skoraj 40% tržaškega prebivalstva živelo od trgovine in prometa. V razdobju 1846-1910 je mesto povečalo število svojega prebivalstva za 182%, v istem razdobju je število prebivalstva v deželi Goriško-Gradiščanski naraslo za 39%, v Istri za 69,6%.

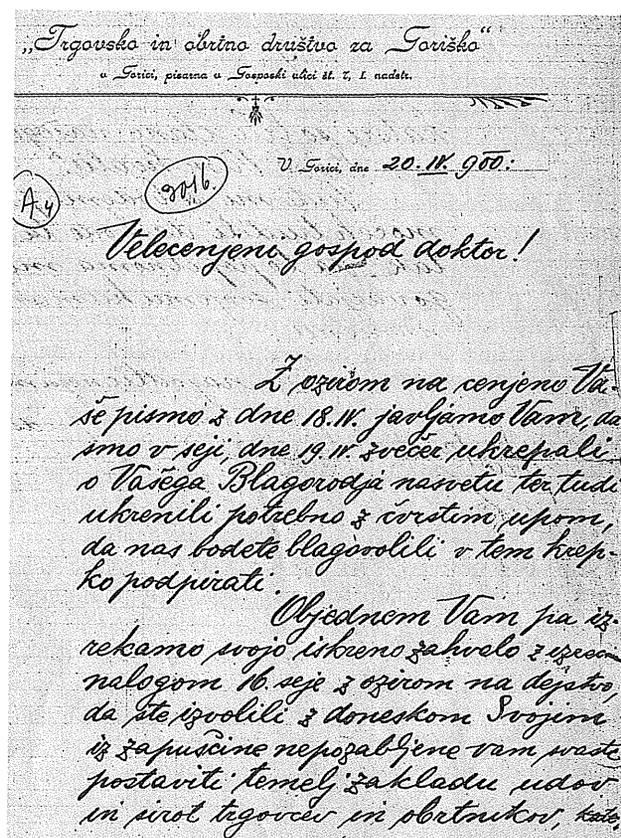
Raznolikost med posameznimi deli Primorja se je kazala tudi v društvenem življenju, ki je imelo največ žarišč in največjo razvitost v mestih (predvsem Trst, Gorica in Pulj). Poleg tega pa je na društveno delovanje vplivala tudi narodnostna sestava posameznih dežel in njihovih središč. V Trstu je leta 1910 živelo 190.913 avstrijskih državljanov, od tega 118.959 Italijanov, 56.916 Slovencev, 12.635 drugih (povečini Nemcev) in 2403 Hrvatov in Srbov. V deželi Goriško-Gradiščanski so imeli Slovenci večino, saj je tu leta 1910 živelo 154.751 Slovencev (vključeno je neznatno število Hrvatov in Srbov) in 90.146 Italijanov. V Istri so bili večinsko prebivalstvo Slovani. Tako je po številu iz leta 1910 tam živelo 168.184 Hrvatov, 55.134 Slovencev in 147.417 Italijanov. Ob za državo tako pomembnem središču, kot je bil Trst, je živela agrarna Goriška, v katere gospodarstvu sta predstavljali pomemben delež tudi mala industrija in trgovina. Z mnogimi preživetvenimi in gospodarskimi problemi se je srečevala tudi Istra, njeno gospodarstvo je nosilo poudarke obmorske lege.

PREDMARČNA DOBA

Za dežele Avstrijskega primorja je bilo v predmarčnem času značilno delovanje cerkvenih bratovščin, ki so nastajale že v prejšnjih stoletjih, cehovskih združenj, bralnih (zabavnih) krožkov privilegiranih mestnih slojev, kulturnih (znanstvenih) in glasbenih društev, humanitarnih (dobrodelnih) in strokovnih združenj. Delovanje teh društev je bilo omejeno predvsem na mesti Trst in Gorica, v istrskih mestih pa so delovali poleg cerkvenih bratovščin in strokovnih društev še bralni krožki. V mestih so bili Italijani večinsko prebivalstvo. V tem času je delovalo tudi več neformalnih in tajnih združenj (prostožidarji, jakobinci, karbonarji), ki pa jih ta pregled ne upošteva.

Trst

Društveno življenje Trsta je v predmarčnem času zrcalilo podobo sodobnega evropskega mesta, ki je začelo rasti v 18. stoletju v duhu strpnosti, ki naj bi služila kot primer in v "vzdušju svobode in optimizma", kot je zapisal zgodovinar Giulio Cervani (Umana, 1958, 98). Poleg tega pa se tedanji Trst ni predajal zgolj surovi gospodarski aktivnosti in "ni bil izključno vezan na slučajnosti in prehodnosti trgovskih razmerij, ampak tu-

Sl. 1: Dopis Trgovskega in obrtnega društva v Gorici (20. 4. 1900). Izvirnik se tako kot ostali na tem mestu reproducirani dokumenti nahaja v zapuščini dr. Henrika Tume (Zgodovinski inštitut ZRC SAZU, Raziskovalna enota Nova Gorica).

Fig. 1: A letter by Trade and Craft Society in Gorica (20. 4. 1900). The original, like other reproduced documents in this place, is preserved in the heritage of Henrik Tuma, PhD (Historical Institute ZRC SAZU, Research Unit Nova Gorica).

di aktivno zavezan k ustvarjanju in razmišljanju o idealnih in klasičnih vrednotah" (Apih, 1958, 27). Društva tistega časa se niso opredeljevala na narodnostni podlagi, pač v značilnem tržaškem kozmopolitizmu, ki je nosil močne poudarke takrat še vedno kulturnega in ne političnega italijanstva. V začetku 19. stoletja je še vedno deloval v Trstu Casino Nobile di san Pietro (1763), za časa francoske zasedbe je prekinil z delom, nato pa je na pobudo odvetnika Domenica Rossettija (bil je tudi dolga leta njegov vodja) obnovil svoje delovanje. Leta 1839 je prevzel novo ime Casino Vecchio. Med svojim službovanjem v Trstu je bil član kazina tudi francoski konzul v Trstu, pisatelj Stendhal. Kazino pa so obiskali tudi cesar Franc I. s soprogo, knez Metternich in Maria Luisa Parmaska. Društvo, ki je zbiralo ugledne meščane Trsta, je ves čas svojega obsta-

janja - prenehalo je po prvi svetovni vojni - v primerjavi z velikim delom tržaških sorodnih društev delovalo narodnostno in politično zmerno.

Januarja 1810, še v času Ilirskih provinc, je Paul Schubart pobudil ustanovitev domoznanskega društva Società del Gabinetto di Minerva. Kasnejše delovanje tega društva je bilo tesno povezano z imenom Domenica Rossettija, ki se je predajal tudi domoznanstvu, pogostokrat tudi z namenom, da mu zgodovina pomaga pri dokazovanju municipalnih (independentističnih) pravic Trsta, zlasti v odnosu do avstrijske države (Trst je z Avstrijo in ne v Avstriji). Minerva je delovala po vzoru domoznanskih društev, ki so bila tedaj v različnih avstrijskih deželah (predavanja, naravoslovne zbirke, knjižnica, raziskovalno delovanje), in tako je leta 1829 pričela izdajati svoje glasilo *Archeografo Triestino*. Revija izhaja še danes in je še vedno glasilo društva Minerva. Po Rossettijevi smrti (1842) je Minerva preživljala krizo, ta se je končala okoli leta 1860, takrat je društvo štelo okoli 60 članov, deset let kasneje pa že 300, kljub temu, da se je del članstva priključil novemu društvu Società degli ingegneri e degli architetti (1878). Sicer pa je Minerva pobudila še nekatera druga tržaška društva kot Società per la lettura popolare (1869), Circolo filologico Triestino (1873-1894), Società Adriatica di Scienze naturali (1874) in je leta 1903 postala del zveze društev Ateneo di Trieste skupaj s Circolo artistico, Associazione medica Triestina, Società adriatica di Scienze naturali, Società Triestina di igiene, Società degli ingegneri e degli architetti. Društvo Minerva se je v zgodovini Trsta profiliralo kot italijanska ustanova, zlasti od druge polovice 19. stoletja dalje, toda nastalo je kot izraz tržaškega kozmopolitizma, zato je bilo tudi nosilec vrednot, "ki jih je tržaško prebivalstvo čutilo kot svoje, ne glede na svojo nacionalno pripadnost" (Simčič, 1996, 178).

Leta 1829 je nastala z združitvijo nekaterih glasbenih in gledaliških krožkov Società Filarmonico-drammatica. Tudi pri ustanovitvi tega društva je odigral pomembno vlogo Domenico Rossetti, poleg Pietra Kandlerja in drugih. Kandler je nadaljeval Rossettijevo delo tako pri ustvarjanju kulturne podobe Trsta kot pri utemeljevanju tržaškega municipalizma. Delovanje društva je bilo povezano z možnostjo pridobitve lastnega koncertnega in gledališkega prostora, kar je še pred letom 1848 povzročilo prvo krizo v delovanju društva. Težave je tedaj rešil Francesco Hermet, ki je bil po letu 1860 med vodilnimi tržaškimi italijanskimi liberalnimi politikami. Društvu, ki ga je vodil, je dal močne italijanske nacionalne poudarke. Tako usmeritev je nakazalo že leto 1848, ko se je društvo preimenovalo v politično organizacijo Società dei Triestini. Po revolucionarnem razdobju 1848-1849 je društvo obnovilo svojo prvotno dejavnost in dobilo leta 1884 prostore v občinskem gledališču. Postal je središče tržaškega "liberalnonacionalnega življenja par excellence, predstavljalo je vsakonevno zbirališče italijanskega meščanstva, pri tem je

nasprotovala društvu Casino Vecchio in tako prevzelo osrednje mesto v narodnostnem življenju Trsta" (de Petris, 1958, 105). Filharmonično in dramatično društvo je bilo prav zaradi svoje usmerjenosti razpuščeno ob pričetku vojne med Avstro-Ogrsko in Italijo (1915). Po vojni je obnovilo delovanje, ob nastopu fašizma pa je prenehalo delovati (1922) in njeni prostori so postali sedež fašistične stranke v Trstu.

Gospodarsko in družbeno podobo Trsta so že v času pred letom 1848 označevale tamkajšnje pomorske in zavarovalniške družbe in podjetja. Leta 1831 je bila po angleškem zgledu z združitvijo manjših pomorskih zavarovalniških družb ustanovljena družba Assicurazioni Generali Austro-Italiche. Leta 1833 je bil ustanovljen zavarovalniški del avstrijskega Lloyd (Lloyd austriaco, Österreichische Lloyd), tri leta nato (1836) je zavarovalniški pridružil še paroplovno dejavnost (kasneje tudi gradnjo ladij), tretja Lloydova sekcija, "umetnostno-literarna", pa je nastala leta 1849. Prav ta dejavnost v prvi vrsti gospodarskega organizma je bila "morda edinstveni fenomen pri takratnih gospodarskih podjetjih" (Apih, 1988, 30). Nova tržaška družba je že v nastajanju spoznala vrednost informacij za sodobni svet in od leta 1835 izdajala tednik *Journal des österreichischen Lloyd* (od l. 1848 na Dunaju *Der Lloyd*), tudi v italijanski verziji kot *Giornale del Lloyd*, v francoski pa je izhajal le krajši čas (1837). Ko je Lloyd leta 1842 ustanovil dobro in sodobno opremljeno lastno tiskarno, je razvil bogato izdajateljsko delovanje in tiskal uradni dnevnik *L'Observatore triestino*, pa tudi revijo *La Favilla* in Kandlerjev tednik *L'Istria*. Revija *La Favilla* je zbirala neformalno skupino tržaških mladih intelektualcev, ki so vnašali v predrevolucijski Trst ideje evropske stvarnosti, nastale po revoluciji leta 1848 (med drugim so naglaševali potrebo po spoznavanju bližnjega slovanskega sveta). Ko je Lloyd tudi formaliziral obstoj svoje tretje umetniško-literarne sekcije, je ta okrepila tiskarsko delovanje, izdajala knjižne zbirke in revije, ki so bile v italijanskem izdajateljskem svetu izvirne in edinstvene ter v središču tržaškega družabnega življenja, v Tergesteu, upravljala čitalnico. Leta 1838 je bila ustanovljena zavarovalniška družba Riunione Adriatica di Sicurtà.

Iz predmarčnega obdobja je v Trstu potrebno omeniti še delovanje Società Triestina all'insegnamento delle Belle Arti, nastala je leta 1839 in je kmalu spremenila ime ter postala Società Triestina di belle arti. Delovala je kot organizator in propagator likovne umetnosti. Leto ustanovitve Società di amici della storia naturale (tudi Unione di storia Naturale) ni znano. Iz tega časa je tudi nekaj glasbenih šol kot Accademia vocale e instrumentale (1840), Scuola popolare di canto (1840), leta 1862 je ta šola postala Civica scuola di canto di fondazione Reyer. Società corale (okoli 1845) je priredila več koncertov v gledališču Corti. Družabnim srečanjem pa je bila namenjena Società delle Stanze di radunanza dei Signori commercianti associati iz leta 1814, leta

1891 je menjala statut in postala Associazione dei Commercianti. Svoj sedež je imela tudi v prostorih podobnega društva Società delle stanze del Lloyd, katerega delovanje je izpričano v letih 1860-1875.

Že pred letom 1848 je bilo v Trstu nekaj podpornih poklicnih društev in združenj kot Fratellanza dei Cappellai (1834) in Istituto di Mutuo Soccorso dei Commercianti (1842).

Goriško-Gradiščanska

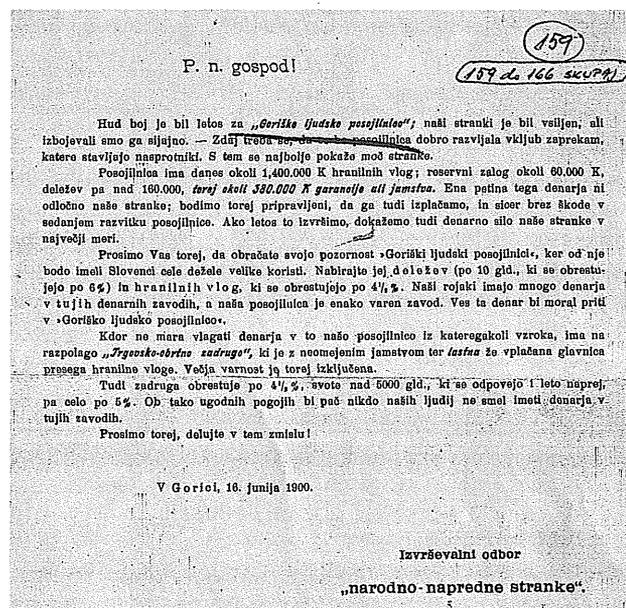
V predmarčnem času se je društveno življenje odvijalo predvsem v Gorici in v mnogo manjši meri v manjših središčih, kot sta bili Gradišče ob Soči in Tržič (Monfalcone) v italijanskem (furlanskem) delu dežele, ter občasno v nekaterih slovenskih krajih (Kojško, Rihemberk). V Gorici je bilo več cerkvenih bratovščin, najbolj znana med njimi je bila Unione del pio sovevno iz leta 1749 (statut prenovljen l. 1859). Skrbela je za duhovnike, njeni člani so bili duhovniki, pa tudi laiki. Med združenji obrtnikov je bil znana zlasti Pia Unione dei calzolari, podporni sklad goriških čevljarjev; svoj statut je združenje v skladu z zakonodajo prenovilo leta 1855.

Med goriškimi društvi tistega časa ima zagotovo osrednjo vlogo goriška kmetijska družba (Società agraria, Ackerbaugesellschaft), ustanovljena leta 1765. Njen ustanovitelj je bila cesarica Marija Terezija. Bila je prva kmetijska družba na Primorskem, v Trstu in za Istro so ustanovili take družbe več kot sto let kasneje. Goriška družba je v duhu fiziokratizma skrbela za napredek kmetijstva, že v prvih letih svojega delovanja je objavila več strokovnih publikacij, nato je izdajala koledar ter društveni glasili v italijanskem (*Atti e memorie*; od 1862 dalje) in krajši čas tudi v slovenskem jeziku (*Umni gospodar*, 1863-1865). Skozi celotno 19. stoletje je bila pomembno središče strokovnega in družbenega življenja v deželi. Delo je imela organizirano po podružnicah, ena izmed teh je bila tudi v Trstu (1861-1880). Goriška kmetijska družba je delovala do razpada avstro-ogrške monarhije. Ker so bili Slovenci z njenim delovanjem nezadovoljni (podobno kot desetletje pred tem slovenski Tržačani), so ustanovili slovensko Goriško kmetijsko društvo (1905), ki je leta 1907 imelo 37 podružnic s 1888 člani.

Društvena podoba predmarčne Gorice in njenega okoliša pa ne bi bila popolna, če ne bi omenili še nekaterih društev in pobud, ki izvirajo iz 18. stoletja. Leta 1740 je Gorica dobila gledališče, ki se je kasneje preimenovalo v Teatro sociale (Teatro di società). Prvotno v zasebni lasti, je gledališče postalo leta 1810 last družbe, ki je štela 74 članov. Leta 1780 je dobila Gorica literarno in znanstveno društvo Accademia degli Arcadi romano-sonziaci, ki je kasneje svoj sedež prenesla v Trst, kjer pa je svoje delovanje končala in svojo knjižnico (5000 knjig) poklonila občini. To pa je bila prva

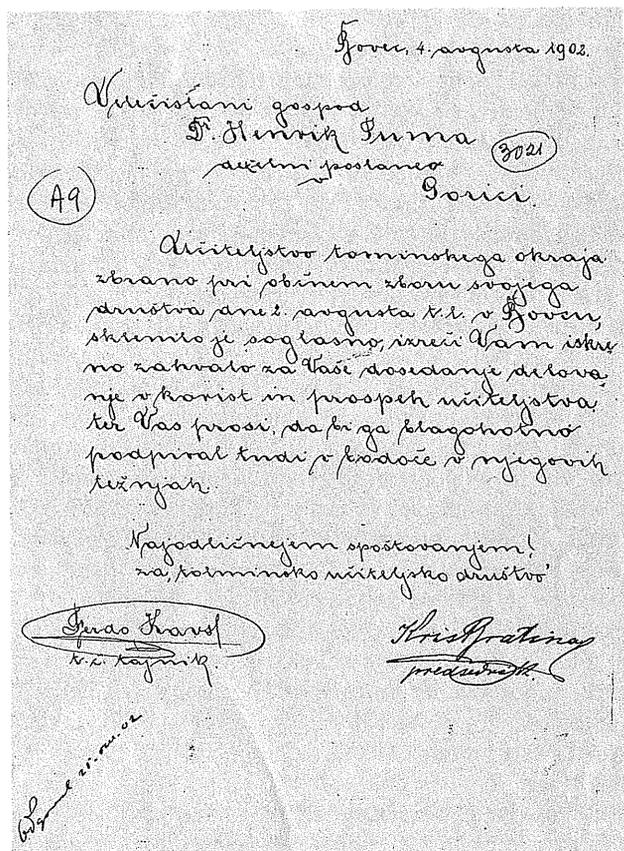
donacija mestni knjižnici, nastali leta 1793, z imenom Pubblica Biblioteca Arcadica di Trieste. Ob obisku kralja dveh Sicilij, Ferdinanda, je bilo 21. februarja 1779 ustanovljeno v Gorici lovsko društvo goriških plemičev Società dei cavalieri di Diana cacciatrice in je delovalo do leta 1804. Naslednik tega društva je bilo Görzer Schützen-Verein (Società del tiro al bersaglio) iz leta 1829, delovalo je še v ustavnem obdobju. Konec 18. stoletja je deloval v Gorici tudi aristokratski Casino di Gorizia (njegovi statuti so bili natiskani l. 1795).

Leta 1817 si je baron Atanasio Degrazia zaman prizadeval, da bi v Gorici ustanovil Società di ricreazione, podobno tudi dve leti kasneje grof Giorgio Delmestri. Maja 1827 je v prizadevanju za razširjanje dobre glasbe nastal Istituto filarmonico, društvo je vodil goriški nadškof. Iz te pobude se je razvila Nuova scuola di Musica, ki je tesno sodelovala z goriškim Gabinetto di Lettura. Iz tega sodelovanja je nastal leta 1831 Casino Civico, ki naj bi pri svojih članih stremel za "prijateljsko druženje in pošteno zabavo" (Cossar, 1955, 472). Član kazina je bil tudi goriški nadškof, ki je sodeloval tudi pri Istituto Filarmonico-Drammatico s sedežem v palači barona Degrazie v Gorici. Po razpadu Casina Civico je goriški okrožni glavar Gleisbach 27. maja 1837 potrdil pravila Casina di Società, ki je preživel dogodke leta 1848 in prenehal delovati 15. julija 1858. Tudi to društvo je delovalo kot družabna ustanova, prirejalo je glasbene in dramske prireditve. Razpadlo pa je zaradi nesoglasij med članstvom.

Sl. 2: Okrožnica Narodno napredne stranke v Gorici (16. 6. 1900).

Sl. 2: A circular of Nationally Progressive Party in Gorizia (16. 6. 1900).

Sl. 3: Dopis Tolminskega učiteljskega društva (4. 8. 1902).

Fig. 3: A letter by Teachers' Society in Tolmin (4. 8. 1902).

Tudi v Gorici so delovale cerkvene bratovščine, humanitarni zavodi in dobroteljni skladi. Delovali so tudi tajni krožki (na primer ilirski krožek goriških slovanskih semeniščnikov). V Gorici je tudi nastalo (1846) društvo proti trpinčenju živali (Verein wider die Thierquälerei), kot nekašna podružnica podobnega društva, ki je delovalo v Münchnu. Goriško društvo, ki sta ga ustanovila in vodila Valentin Stanič in prof. Anton Fuster, je svoje namene obrazložilo v nemško napisani brošuri (1846).

Istra

Istra je bila do leta 1797 razdeljena na beneški in avstrijski del. Razdeljenost je vplivala na njen družbeni razvoj, saj je bil ta v obalnem pasu ki je pripadal beneški državi, osredotočen na mestno civilizacijo, notranja Istra pa je bila v veliki meri agrarno področje. V obalnih italijanskih mestih (v 18. stoletju je delovala v Piranu Biblioteca civica, l. 1763 je bila v Rovinju ustanovljena Accademia letteraria) pa tudi v večjih krajih v notranjosti je prevladovala tudi v slovanskem okolju italijanska

kultura. Poleg cerkvenih in zlasti obrtnih bratovščin so delovali različni dobroteljni skladi in ustanove. Zelo razširjena pa so bila bralna društva. V Kopru je bil leta 1807 ustanovljen Gabinetto politico letterario, kasneje leta 1820 Società di lettura, oblast pa jo je kmalu ukinila. Casino di società so imeli leta 1839 v Rovinju, naslednje leto so ustanovili La società del casino v Labinu (kot datum njene ustanovitve se navajata tudi leti 1835 in 1839, društvo je svoje delovanje obnovilo v l. 1864, 1873, 1886, 1911 in ga končalo l. 1936). Podobna društva so ustanovili tudi v Pazinu (1844) in v Motovunu (1846). 25. januarja 1841 je okrožni glavar dovolil bralno društvo v Podgradu. V mestu Krk na istoimenskem jadranskem otoku je od leta 1839 delovala Algarottijeva knjižnica s čitalnico za obiskovalce.

Iz predmarčnega časa (1843) izvirajo priprave za ustanovitev skupnega poljedelskega društva za Trst in Istro. Oblast je vpraševala zainteresirane, kje naj bo sedež društva; občine v okolici Trsta so bile za skupno društvo (Kramar, 1991, 210-211). Družbo so kot Società Agraria Istriana ustanovili šele leta 1868, vendar je imela drugačen pomen kot podobne družbe. Njeno delovno področje je prevzel leta 1884 ustanovljeni istrski svet za poljedelstvo v povezavi z okrajnimi kmetijskimi zadrugami (Gospodarska in družbena zgodovina Slovencev, 1970, 530).

V Istri so v času pred letom 1848 delovali pri Italijanih tajni protiavtstrijsko usmerjeni krožki, ki so leta 1848 zrasli v pravo nacionalno gibanje.

REVOLUCIONARNO LETO 1848 IN BACHOV ABSOLUTIZEM

Oktoirana ustava z dne 25. aprila 1848 je omogočala tudi ustanavljanje političnih društev. Vendar v Primorju ta demokratični ukrep ni sprožil kakega posebnega društvenega gibanja. Pomemben pa je predvsem zato, ker so se v letu 1848 pričela društva organizirati na narodnostni podlagi, in tako so takrat dobili svoji prvi društvi tudi primorski Slovani. Revolucionarno vzdušje, ki je trajalo manj kot leto dni, ni moglo razživeti društvenega dela. Njegovo posebno obliko so predstavljale narodne straže, ki so se tudi v Primorju pojavljale v mestih in v večjih krajih podeželja. Absolutizem, ki je sledil oktoirani ustavi iz začetka marca leta 1849, je zavrl in omejil formalna shajališča ljudi. Potem, ko je izšel patent o društvih, je tržaški namestnik Wimpfen objavil okrožnico, s katero je zapovedal, da morajo društva do 18. marca 1853 zaprositi za dovoljenje za svoje delovanje. Še pred tem so leta 1850 za vse tri sestavne dele Primorja ustanovili trgovske in obrtne zbornice.

Trst

Leto 1848 je pokazalo na eni strani, da je Trst

izjemne važnosti za avstrijsko monarhijo in da se tega zavedajo tudi Tržačani, na drugi strani pa je pod vplivom italijanske revolucije prvič nastopil v javnosti tržaški italijanski nacionalni in liberalni tabor. Italijanska preporna misel je v Trstu zorela že pred letom 1848 tudi s pomočjo društvene dejavnosti, zlasti filharmo- nično-dramatičnega društva, ki se je konec aprila 1848 - kot zgoraj povedano - preimenovalo v Società dei Triestini. Takrat pa je v dogajanja posegla tudi tržaška in Avstriji naklonjena gospodarska elita z ustanovitvijo političnega društva Giunta centrale (kasneje preimeno- vana v Giunta Triestina), ki ga Carlo Schiffrer pozna "kot prvo tržaško politično društvo". (Le origini dell'irredenti- smo triestino, 1878, 102). Sestavljali in vodili so ga tako imenovani fedeloni (na primer C. L. Bruck, F. M. Burger), njihovo glasilo je bil uradni *L'Osservatore Triestino*. Obe tržaški politični društvi sta se vključevali v dogajanja časa (volitve v franfurtski in dunajski par- lament, priprava mestnih volitev, ustavne razprave itd.), ki so takrat načrtovala bodočnost Trsta. V pomladnih mesecih leta 1848 pa razkol med tržaškimi Italijani, ki so načrtovali bodočnost mesta v Avstriji, in onimi, ki so se na svoj način odzivali na dogodke revolucije, ni bil tolikšen, da ne bi na čelo v politično društvo (pri svojem političnem delu se je posluževala različnih glasil kot *La Guardia nazionale*, *Il Costituzionale* itd.) spremenjene Società filarmonico-drammatica postavili odvetnika in domoznanca Kandlerja, čeravno si je za novo društvo največ prizadeval Francesco Hermet. Sicer pa so v politično življenje tedanjega Trsta posegali predvsem oblastni organi: "ferdinandejski" mestni svet je bil raz- puščen, politično-ekonomski magistrat se je spremenil v mestni magistrat in 30. marca 1848 izvoljena začasna občinska komisija naj bi pripravila volitve nove mestne oblasti.

V politična dogajanja pa so v drugi polovici leta 1848 posegli tudi tržaški Slovani, predvsem Slovenci, ki so bili v mestu najštevilnejši med njimi in so v okolici mesta živeli kot avtohtono prebivalstvo (v mestu so l. 1842 predstavljali 10,6% prebivalstva, v okolici pa 82,2%). Med ostalimi Slovani so bili v Trstu pomembni Srbi s kolonijo trgovcev, brodarjev in pomorščakov (l. 1845 je štela 247 članov), kot uradniki in častniki so živeli v mestu še Čehi, Poljaki in Hrvati. Šestega de- cembra 1848 je bilo slovesno odprto Slavjansko društvo s političnim in kulturnim programom svojega delovanja: "dvignjenje slavjanstva v Austriji ..., zagotavljanje in obramba ustavnih naprav ... podpiranje cesarstva in ustavnega prestola" (Pahor, 1971, 4; Pahor, 1970, 12). Društvo je izdajalo najprej svoje mesečno glasilo *Slavjanski rodoljub* (1849), ki mu je sledil *Jadranski Slavjan* (1850). Dejavnost društva je z uvajanjem abso- lutizma postopoma usihala, njegov naslednik je bil Casino slavo, ki je deloval še sredi petdesetih let kot prireditelj ne zelo pogostih družabnih prireditev. Na za- četku leta 1849 je tisk priobčil vest o snovanju po-

sebnega društva tržaških Madžarov (Laibacher Zeitung, 11. 1. 1849).

Tržaška narodna straža (Guardia nazionale) je pred- stavljala druženje tržaških meščanov predvsem italijan- ske narodnosti. Slovenci so delovali pri okoličanskem bataljonu (Milizia territoriale), ki je kot posebna brambovska organizacija deloval že stoletja in se je leta 1805 povsem na novo organiziral. Bataljon je opravljal v mestu tudi redarsko službo in tako je sodeloval tudi pri dušenju prvih krvavih nacionalističnih nemirov julija 1868 v Trstu. Prav zaradi tega je bil 10. avgusta 1869 razpuščen.

Tudi v revolucionarnem obdobju so v Trstu delovala društva, ki so nastajala v predmarčni dobi (na primer Minerva in Società Filarmonico-drammatica). Spreme- njene razmere, ki so nastopile po 31. decembru 1851 z ukinitvijo ustave iz marca 1849, so tudi z novim društvenim patentom (1852) izločila iz seznama do- voljenih društev predvsem politična, ki jih je v življenje priklicalo leto 1848.

V desetletju 1850-1860 se je Trst utrdil kot upravno središče Avstrijsko-ilirskega primorja z namestništvom, centralno pomorsko vlado, policijsko direkcijo, organi luške kapitanije, vojaško oblastjo (vojna mornarica, vo- jaški bataljon mesta Trsta oziroma okoličanski bataljon), škofijskim ordinariatom, sodno oblastjo (apelacijsko sodišče za vsa tri okrožja Primorja, apelacijsko in de- želno sodišče za Trst, trgovsko pomorsko sodišče), finančnimi organi, s konzulati 38 držav. Poleg tega je delovala trgovska in obrtna zbornica, ustanovljena 18. marca 1850. Delo borznega inštituta iz leta 1755 je nadaljevala tržaška zbornica in bančne organizacije kot Monte Civico commerciale, Monte civico di Pietà ter 26 zavarovalniških družb. Posebno mesto je pripadalo Avs- trijskemu Lloyd, ki je imel leta 1857 v svoji navi- gacijski sekciji 4150 uslužbencev (od tega 2506 na ladjah, 1436 pa v ladjedelnicah) in 68 ladij na parni pogon, v tretji sekciji pa 203 uslužbenke, od katerih jih je 135 zaposlovala tiskarna. Statistiko (Guida scematica della città di Trieste, 1857, 9-30) o tržaških družbah in društvih, ki so sodila v delokrog patenta o društvih (1852), je mogoče dopolniti še s podatki, da je v obravnavanem času delovalo 66 borznih družb (med njim Bois de Chesne & Comp., Pasquale Revoltella, J. C. Ritter & Comp., F. E. Rittmeyer & Comp.), 145 velikih družb, ki so imele obrate bodisi v Trstu ali v okolici (na primer industrijski obrati družbe Pally v Ajdovščini) ter so po svoji dejavnosti bile pomorske (na primer Avs- trijski Lloyd), predelovalne (na primer Società del Molino a vapore) in drugačne.

Okoli leta 1855 so v Trstu poleg že omenjenih Casino Vecchio in Casino slavo delovali še Casino Gre- co, Casino di Borsa, Casino Tedesco, Gabinetto cinese ter varstvena oziroma dobrodelna društva Società Tri- estina contro il maltrattamento degli animali, Società di Mutuo Soccorso dei lavoranti bottai (1850) in Società di

Mutuo Soccorso per Ammalati (1850). Ohranjeni so podatki o dveh glasbenih društvih Società musicale (okoli 1855), ki je prva v Trstu izvajala Beethovnova dela, in Società del casino filodramatico (1858). Società d'orticoltura del Litorale (1857) se je leta 1868 preobrazila v Società agraria di Trieste (1868) in je delovala podobno kot sorodni ustanovi v Gorici in Trstu. Od ustanovitve dalje do prve svetovne vojne je izdajala svoji glasili *L'Ortolano* in *L'Amico dei Campi*. Družba si je pridobila velike zasluge za pogozdovanje Krasa. Ker pa Slovenci v njej niso našli pravega mesta, so ustanovili slovensko Kmetijsko društvo za Trst in okolico (1894) s podružnicami v Trstu, v Križu in na Proseku; izdajalo je glasilo *Gospodarski list*.

Goriško-Gradiščanska

Odmev na revolucionarne dogodke tako na Dunaju kot v Italiji v Gorici ni bil tolikšen kot v Trstu in v istrskih mestih. V aprilskih dneh, ko so se začela po monarhiji pojavljati politična društva, so na tako združitev v Gorici prej pomislili Slovenci kot Italijani. Datum 10. maja 1848 nosijo pravila Slavjanskiga bravniga društva v Gorici, ustanovljeno je bilo najverjetneje že 15. aprila 1848. Društvo, ki je imelo konec leta 1848 okoli 160 članov, je sicer bilo - sodeč po naslovu - kulturno, pravila pa so vendar pokazala elemente političnega delovanja v duhu zvestobe habsburški monarhiji, prav tako pa tudi kasnejše delovanje. Na italijanski strani društvo v Gorici ni imelo svojega sogovornika. To seveda ne pomeni, da ti politično niso delovali. Med goriškimi Italijani so potekale razprave o narodnostnem značaju Gorice in opredeljevanje, ki se je ob tem pokazalo, je bilo v mnogočem podobno razmeram v Trstu. Goriški Italijani so za krajši čas (avgust-september 1848) izdajali dnevnik *L'Aurora*, ki je poudarjal svojo zvestobo Avstriji na drug način kot od 1. januarja 1850 dalje izhajajoči *Il Giornale di Gorizia*. *L'Eco del Isonzo* (1849) je bil list, ki so ga izdajali v Gradišču ob Soči, v enem izmed središč italijanskega dela Goriško-Gradiščanske.

V slovenskem delu dežele so se pojavila bralna društva, tako v Kanalu, Bovcu, Tolminu in Sežani. Pravila bralnega društva v Ajdovščini je oblast potrdila konec leta 1855. Zametek društvenega zbiranja so na slovenskem podeželju predstavljale narodne straže (na primer v Solkanu, Rihemberku) in v Vipavi (tedaj na Kranjskem) so septembra 1848 uprizorili gledališko igro v korist krajevne narodne straže. Po uvedbi absolutizma pa so se po slovenskem podeželju ustanovljale cerkvene bratovščine, ki so poleg verskih nalog svoje člane navajale k branju slovenskih knjig. Take skupine so delovale v Kanalu, v Mirniku, na Šentviški Gori, v Libušnjah pri Kobaridu, pri Sv. Luciji in v Komnu na Krasu.

Uradni dokument iz leta 1855 je poročal o delovanju treh društev v Gorici, in sicer Casino di Società,

Società del Teatro in Società del tiro al bersaglio. Njim se je pridružila Società Filarmonica (pravila potrjena 10. 3. 1855), predsedoval ji je goriški industrijalec nemškega rodu Hector Ritter-Zahony. Ko je Casino di Società prenehal delovati, je njegove naloge prevzel Casino del teatro (1858), leta 1878 ga je vodil industrijalec Karl Ritter-Zahony.

Istra

V letu 1848 se je prav v Istri najbolj pokazal razkorak med mestom in njegovim zaledjem. Mesta so bolj kot dunajskim prisluhnila glasovom italijanske revolucije in v političnim gibanju istrskih Italijanov so bile zelo močne unitaristične zamisli, ki so bodočnost Istre videle le v povezavi z Italijo, saj bi prebivalce polotoka rešile ne le gospodarskih težav, marveč tudi nemškega pritiska. Italijanski nacionalizem je bil v Istri močnejši kot v Trstu in na Goriškem. Istrski Slovani se spočetka v politično gibanje niso spuščali, šele kasneje so se vključili v takratne nemško-italijanske razprave o narodnosti pripadnosti istrskega prebivalstva. Nedvomno je v Istri leta 1848 obstajalo italijansko politično gibanje. Za formiranje nacionalne zavesti so imeli Italijani boljše pogoje od Hrvatov in Slovencev, slednjim so poleg drugega manjkali tudi intelektualci, da bi lahko postavili temelje za kulturno in politično ozaveščanje.

V revoluciji leta 1848 se je istrsko društveno delovanje združevalo v mestih, okoli že prej obstoječih bralnih društev. Leta 1848 sta nastali Socieà del casino v Malem Lošnju in v Pulju. Posebno obliko društev so predstavljale narodne straže, ki so po podatkih iz aprila 1849 delovale v 24 krajih in štejele 4262 mož (ti pa niso bili vsi oboroženi). Imele so namen vzdrževati red in mir. Oblast jih je ukinila takrat, ko niso bile več potrebne (dekret z dne 22. 8. 1851) (Kramar, 1987, 206). Najmočnejšo stražo so imeli v Pazinu (vpisanih 1006, od tega oboroženih 300 mož), delovale so še v Brseču, Brtonigli, Bujah, Buzetu, na Cresu, v Gračišču, Groznjanu, Izoli, Kopru, Labinu, Miljah, Motovunu, Novigradu, Pičanu, Piranu, Plominu, Podgradu, Poreču, Rovinju, Umagu, Vižinadi, Vodnjanu in v Voloskem (Milanović, 1967, 160-161).

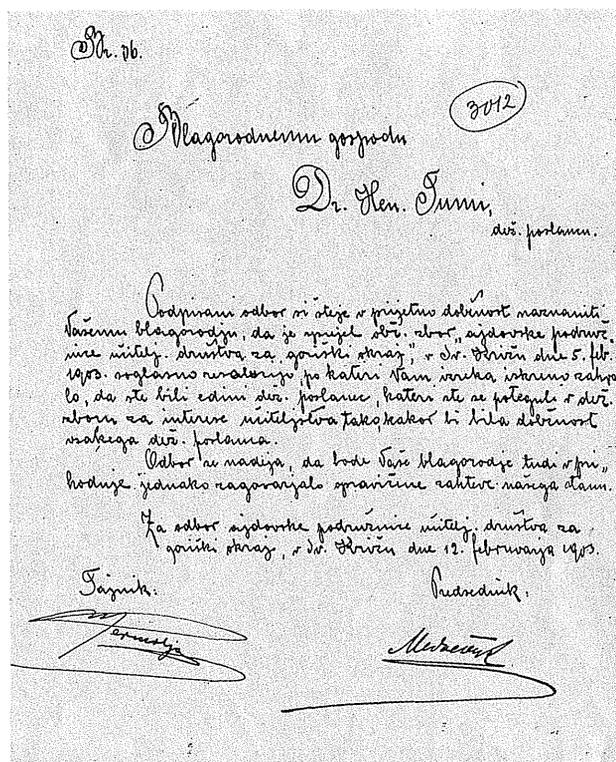
Istra je bila zlasti v gospodarskih pogledih v mnogočem povezana s Trstom, podobno je mogoče trditi tudi za društveno življenje, in zagotovo ni slučaj, da se je prvi istrski list po letu 1848 - *Il Popolano dell'Istria* (1850-1851) - tiskal v Trstu, urejal pa ga je Michele Fachinetti iz Vižinade. Leta 1850 se je tako kot v ostalih deželah monarhije ustanovila trgovska in obrtna zbornica za Istro Camera di commercio e di industria s sedežem v Rovinju. Prvo pomorsko društvo je bilo osnovano na Malem Lošnju leta 1856, dve leti nato je propadlo. Sledila je Associazione Marittima Istriana (1869) s sedežem v Trstu.

USTAVNO OBDOBJE

Prva leta ustavnega obdobja vse do uveljavitve zakona o društvenem pravu (15. 11. 1867) je veljala zakonodaja iz leta 1852. Društvena dejavnost je oživela predvsem zaradi nastanka novih kulturnih in političnih društev, obenem pa v okvir zakona o društvenem pravu niso več sodila društva in družbe, ki so ustvarjale dobiček, cerkveni redovi in bratovščine, obrtniške zadruge in podporne blagajne, rudarske družbe in bratovske skladnice. Prikaz društvenega delovanja v Avstrijskem primorju obravnava predvsem društva, ki so sodila v delokrog zakona o društvenem pravu, dasiravno ni mogoče prezreti delovanja na primer verskih in nekaterih gospodarskih združenj. Večji del društvene aktivnosti se je kljub temu, da so bila iz zakona izvzeta društva, ki so ustvarjala dohodek, odvijal v Trstu. K porastu takega delovanja pa niso pripomogla le nova politična društva, ki sicer nazorno kažejo politično pluralizacijo (predvsem klerikalci, liberalci, socialisti) druge polovice 19. stoletja vse do prve svetovne vojne, marveč tudi raznolikost interesov moderne družbe na polju že tradicionalnega kulturnega in družabnega udejstvovanja ob nastajanju mnogih novih pobud in naziranj (dobrodelnost, šport in rekreacija, mednarodne povezave). Večnarodne in večjezikovne razmere v Avstrijskem primorju so ne le količinsko, marveč tudi kakovostno krepile društveno delovanje, zlasti zaradi tekmovalnosti in prestiža. Pri tem je potrebno opozoriti zlasti na slovensko zaledje Trsta in Gorice, pa tudi na istrsko podeželje, v nekoliko manjši meri pa tudi na z romanskim (Italijani, Furlani) prebivalstvom naseljene predele dežele Goriško-Gradiščanske in Istre. Pri Slovencih v Primorju so se od začetka šestdesetih let v okviru vseslovenskega gibanja ustanavljale čitalnice, bralna društva z narodnoprebudno vsebino delovanja. Tako je na vsem slovenskem ozemlju do leta 1869 nastalo 57 čitalnic, od teh jih je bilo 26 na Primorskem, in sicer 16 na Goriškem, 8 na Tržaškem in 2 v slovenskih predelih Istre; v istem razdobju je bilo na Kranjskem 16 čitalnic (od tega 7 v krajih, ki so prišli po rapalski pogodbi l. 1920 k Italiji), na Štajerskem 13 in na Koroškem 2. Bolj kot pri italijanskem podeželskem prebivalstvu se je pri Slovencih na Goriškem na prelomu stoletja pričela politična diferenciacija (klerikalci : liberalci), ki je v številnih krajih ustvarjala vzporedna kulturna in gospodarska društva. Vsa ta razlikovanja so se pojavljala tudi na Tržaškem, zlasti pa v Istri pri vseh treh deželnih narodih.

Trst

Raznorodnost združenj, ki so v Trstu delovala od šestdesetih let dalje, zahteva ločeno obravnavanje političnih in kulturnoprosvetnih organizacij, strokovnih, šolskih, mladinskih in vseh drugačnih društev. Pogostokrat

Sl. 4: Dopis ajdovske podružnice Učiteljskega društva za goriški okraj (12. 2. 1903).

Fig. 4: A letter by Teachers' Society for the Gorica region from a branch in Ajdovščina (12. 2. 1903).

pa je tudi taka ločena obravnava komajda smiselna, saj so se cilji in nameni številnih tvorcev društvene dejavnosti v mnogih primerih približevali ali celo izenačevali. Ločitev pa je povsem smiselna pri obravnavi društev, ki so delovala narodnostno opredeljena (Italijani, Slovenci, Nemci). Tako so se v Trstu opredeljevala v veliki večini in le malo je bilo društev, ki bi delovala dvo- ali trojezično. V tem času je Trst doživljal tudi mnoge gospodarske preobrazbe. Okoli leta 1860 se je umiril nagli razvoj tržaškega pristanišča, pa se po letu 1900 zopet povečal, tako da je postalo takrat eno največjih v Sredozemlju in je bilo med pristanišči Evrope na desetem mestu. Prav od začetka ustavne dobe se je Trst, zaradi železniške povezave, čedalje bolj spreminjal v tranzitno točko, ko so se trgovske hiše spreminjale v špediterske in ko je že bilo mogoče ugotoviti, da je gospodarski položaj mesta vse bolj odvisen od njegovega zaledja.

Italijani

"Postavite ob Minervo (in ob Archeografo)", je zapisal tržaški zgodovinar (Cervani, 1958, 99-100), "društva Società Filarmonica, Società del Progresso, Società Operaia, Pro Patria (potem Lega Nazionale),

Ginnastica; pred sabo boste imeli prizorišče, na katerem je slonela ... ne da bi za trenutek kolebala organizirana tržaška iredentistična družba ... In če naj obravnavamo v vsem svojem kompleksu manjša in posebna društva, bomo vselej ugotovili delovanje istega duha, ki je vselej navzoč v istem političnovzgojnem namenu in je prav taisti, ki je animiral voditelje od Hermeta do Hortisa, od Rascovicha do Veneziana ... Očitna je navzočnost masonskega aktivizma, da lahko označimo v različnosti dejanj življenje Trsta v devetnajstem stoletju in posebno še v letih podžigajočega iredentizma." Ob tako naslikano podobo Trsta je zaradi potrebnega ravnovesja dodal isti pisec še naslednjo sodbo: "Bolj avtonomno, ampak povsem oddaljeno ... od mestne družbe ... je bilo kulturno življenje tržaških Slovanov in socialistov."

V ustavni čas so s svojim delovanjem nadaljevala društva, združenja in krožki, ki so nastali že pred letom 1848 (na primer društvo Minerva ali pa filharmonično-dramatično društvo, Casino Vecchio). Obstoj političnih usmeritev (v okviru teh je mogoče razločno spoznati konservativno, liberalno in tako imenovano demokratično), društev, legalnih in tajnih (Partito d'azione), pa so pri tržaških Italijanih pobudile predvsem nove politične razmere v avstrijski monarhiji po letu 1859 (parlamentarizem, kasneje demokratizacija volilnega sistema), nastanek kraljevine Italije (1861) in seveda nova državna meja med Avstro-Ogrsko in Italijo (1867) ter seveda tudi razvoj državnega in krajevnega gospodarstva. Ne oziraje se na formalno strukturo politične organizacije, je zgodovinar Arduino Agnelli (*Storia dei movimenti politici, 1979, 690-691*) razdelil politične stranke (pri tem je upošteval predvsem razmere pri Italijanih), glede na programe in cilje, v štiri grupe: liberalnonacionalne, razredne, stranke, ki so imele narodnostno in razredno vsebino, ter lokalne stranke. Dasiravno označujejo Trst po letu 1860 kot "la citta liberale nazionale" (Apih, 1988, 57), pa moč italijanskih liberalcev ni bila popolna. Svoje politične pozicije so si utrdili šele po letu 1880, v novem stoletju pa je njihov vpliv močno ogrozila socialdemokratska stranka, ki je delovala internacionalistično in protiiredentistično. Večanje politične, demografske in ekonomske moči Slovencev v Trstu zlasti po letu 1880 je Trst "dvignilo iz njegove dolge letargije" (Negrelli, 1978, 178) in ga vodilo v narodnostne spore, v prvi vrsti zaradi odločanja, komu naj pripadajo mesta oziroma njihova zaledja, ali kakor je zapisal slovenski zgodovinar Fran Zwitter: "Vendar pa ostaja problem mest in podeželja eden temeljnih za razumevanje primorskega vprašanja." (Srečanja, 1969, 51) Takrat se je tudi povečal vpliv iredentističnega gibanja, kar seveda ni ostalo neopaženo pri državnih oblasteh.

V Trstu je bila pri Italijanih nedvomno zelo močna, če že ne prevladujoča, liberalnonacionalna usmeritev, spočetka kot gibanje, ki je nato dobilo formalno podobo maja leta 1868, ko je bila ustanovljena Società del Progresso. Kmalu po njenem nastanku so se julija

zgodila v Trstu prva in krvava narodnostna in politična soočanja, kazala so na politično pestrost tedanjega Trsta: italijanski liberalni nacionalci in konservativci (partito conservatore) - v taboru obeh se je prepletalo veliko struj - na eni in nastajajoče slovensko politično gibanje na drugi strani. Društvo Progresso je delovalo zlasti v mestnem svetu ter v kulturnem življenju mesta in pri tem zelo odločno poudarjalo italijanstvo Trsta in tako imenovane Julijske krajine (Venezia Giulia). Razpuščeno je bilo leta 1890, ker je protestiralo zoper oblastno prepoved prireditve filodramatskega društva v času, ko je bila razpuščena šolska družba Pro Patria. Naslednik Progressa je bila Associazione Progressista (1891), nadaljevala je po poti svojega predhodnika, zavzemala se je zlasti za italijansko univerzo v Trstu. Tudi to društvo je bilo razpuščeno in njegov naslednik je bila Associazione "Patria" (1902). Še pred tem (1899) se je od Associazione Progressista ločila bolj radikalna Associazione democratica.

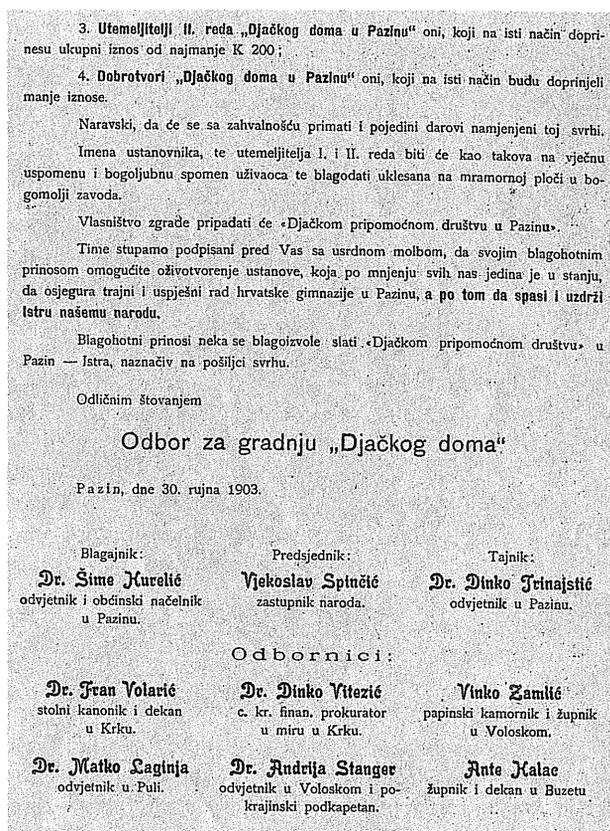
V sklop liberalnonacionalnih društev sodi tudi Società operaia Triestina (1869). Društvo je nastalo na pobudo liberalnonacionalnega kroga, ki je želel politično ozaveščati tudi tržaški delavski razred. Čeravno je tržaško delavsko društvo delovalo kot stanovska organizacija (vzajemna pomoč), ga je moč uvrstiti med politična. Izdajalo je svoje glasilo *L'Operaio* in delovalo pri šolskih društvih Pro Patria in Lega Nazionale. Leta 1910 je bilo razpuščeno zaradi obiska njenih članov v Milanu, njegov naslednik je bila Associazione Operaia Triestina (1911). Po prvi vojni je postala sekcija pokrajinskega Dopolavora. Ob teh večjih skupinah je nastajalo kasneje kar precej manjših, kot je bila liberalna mladinska Lega dei giovani (1895), ki ga je leta 1897 nasledil Circolo dei giovani. Mladinski je bil tudi Circolo "Vita dei giovani", ki je bil razpuščen leta 1904 in obnovljen kot Associazione "Giovane Trieste". Ta je bila razpuščena leta 1909 in nato obnovljena isto leto kot Associazione Giovanile Triestina. Leta 1910 sta delovali dve mazzinijanski društvi, Associazione del libero pensiero (1909) in Circolo "Aurelio Saffi," ki je nadaljeval delo razpuščenega Circolo "Giovanni Bovio" (1909).

Ena izmed značilnosti tedanjega Trsta je bila precejšnja nemoč katoliškega političnega gibanja, da bi si zagotovilo trdne pozicije. Società cattolica per Trieste e il suo Territorio (Katoliška družba za Trst in okolico) je iz leta 1869, v svoje vrste je vabila tudi Slovence. Nastala je v času, ko so tudi v ostalih krajih avstrijske monarhije ustanavljali katoliška politična društva za obrambo katoliške vere pred liberalizmom. Družba se je v tržaškem okolju zmerno uveljavila, katolicizem je v Trstu podpiralo več listov, med njimi tudi dnevnik *Il Popolo*. Italijansko-nemško je bila zasnovana Associazione Piana (Piusverein; 1908) z namenom, da širi katoliški tisk v avstrijski državi. Pomembno vlogo sta odigrala tudi kulturna krožka Circolo "Pietro Kandler" (1904) in Circolo "S. Giusto" (1905).

V prostorih tržaške škofije so poleti 1897, sledeč razvoju krščanskega socialstva, ustanovili Lega Cristiano-sociale z delovnim območjem na Primorskem, sedežem v Trstu in glasilom *L'Avvenire*. Program zveze je bil boj zoper kapitalizem in da se pridobi delavcem "socialna pravičnost in ne miloščina" (Valdevit, 1979, 177). Zveza je ustanovljala svoje podružnice in je imela svojo mladinsko (Lega gioventu sociale) in žensko sekcijo (Lega delle done cristiani sociale). V začetku stoletja je njeno delo pojenjalo in poskus obnove delovanja v novi Lega della Democrazia cristiana ni uspel. Tudi ni uspel poskus z Unione popolare, proti koncu leta 1907 pa se je ustanovil Fascio operaio cattolico, da bi deloval dobrodelno tudi s pomočjo zadrug in konzumnih društev. Med katoliška društva se je prištevala tudi Società politica "Domenico Rossetti". Za sodelovanje med prebivalci Trsta se je zavzemala Società Concordia (1885). V Trstu so delovala tudi društva, ki so gojila avstrijski patriotizem, kot je bila v sedemdesetih letih Società Patriottica, Società Triestina "Austria" (1884) ali kasneje Società patriottica della gioventà Triestina (1899).

V devetdesetih letih je politično podobo Trsta popestrila dejavnost socialistov. Prvo socialistično društvo naj bi bila Associazione operaia di risparmio e mutuo soccorso (1869), delovalo je le kratek čas. Socialistični klub v Trstu iz leta 1881 je oblast ukinila in prvo socialistično društvo v Trstu je bila Confederazione operaia (1888), ki je izdajala istomensko glasilo in imela tudi svoj slovenski odsek. Organizacija je bila, sodeč po statutu, nepolitična in ker je oblast v njenem delovanju opazila elemente političnega delovanja, jo je marca leta 1891 razpustila. Septembra 1894 so tržaški socialisti ustanovili politično društvo Lega sociale-democratica, ki je od februarja 1895 izdajala svoje glasilo *Il Lavoratore*. Ko se je nato avstrijska socialdemokracija v Cislajtaciji organizirala na narodnostni podlagi, so se italijanski socialisti na Primorskem združili v "jadranski italijanski sekciji delavske socialistične stranke v Avstriji" (1897). Ta se je kasneje (1907) skupaj s tirolsko sekcijo formalno združila v Partito socialista italiano in Austria. Leta 1897 je nastala socialistična Federazione dei lavoratori e delle lavoratrici. V Trstu je bil tudi sedež strokovnih (sindikalnih) organizacij socialistične stranke (kamnarski delavci, peki, zidarji itd.), ki so delovale v veliki meri tudi dvojezično.

Socialistična organizacija je imela široko razvito organizacijsko politično strukturo, tako sta neposredno pred prvo svetovno vojno delovala Federazione dei giovani lavoratori in iz nje nastali Circolo giovanile socialista (1912-1921) ter Circolo femminile socialista. Na področju kulturnega ustvarjanja je bilo zelo odmevno delovanje Circolo di studi sociali (1899), svoj sedež je imel v Casa del Popolo (Sedi Riunite) v Trstu, razvil je bogato kulturno dejavnost tudi s pomočjo podružnic, ki jih je imel v Istri in na Goriškem. Gostje

Sl. 5: Zaključni del okrožnice (30. 9. 1903), s katero so podpisani vabili na sodelovanje pri izgradnji dijaškega doma v Pazinu v okviru tamkajšnjega dijaškega pomožnega društva.

Fig. 5: The final part of a circular (30. 9. 1903) with which the undersigned were inviting to take part in building a students' home in Pazin within the framework of students subsidiary society there.

predavanj v krožku so bili tudi Enrico Feri, Giuseppe Sergi, Gaetano Salvemini, Viktor Adler, Karl Renner in drugi. V politično delo socialistične stranke so bile vključene Cooperative operaie (1903), zveza konzumnih zadrug socialistične stranke, bolniška blagajna in denarne ustanove. S pomočjo Università popolare (1899, delovala je v duhu liberalneganacionalizma) v Trstu in Istituto delle Piccole Industrie je Circolo di studi Sociali petindvajset let sodeloval pri "kulturnem dvigu ljudstva" (Benco, 1958, 112).

Poleg političnih so pravo društveno utripanje Trsta ustvarjala društva s poudarjenim kulturnim in strokovnim (znanstvenim) delovanjem. Nekatera izmed teh so bila v dosedanje pregledu že obravnavana ali pa samo omenjena. Ob Minervi so se pojavila strokovna društva zdravnikov kot Associazione medica Triestina (1874), ki je tesno sodelovala s Società Triestina di igiene (1889). Zdravniško društvo je bila tudi Società

Igea (1898), svoje društvo so pa imeli tudi zobozdravniki - Associazione stomatologica Triestina. Leta 1869 je nastala Società di letture e conversazioni scientifiche. Leta 1874 ustanovljena Società Adriatica di scienze naturali se je posvečala naravoslovnim raziskavam. Poleg antropološke in prazgodovinske sekcije (arheološke raziskave C. Marchesettija) je imela še entomološko in kemijsko. Izrazito strokovna je bila tudi tržaška podružnica avstrijskega društva za pomorsko pravo (uradni jezik italijanščina), delovala je poleg dunajske podružnice (uradni jezik nemščina). Društvo Pro cultura je v letih 1909-1912 pripravljalo domoznanska predavanja.

Poseben pomen so imela šolska društva, med njimi je bila na prvem mestu društvo Pro Patria, ustanovljeno leta 1885 v Roveretu z namenom, da bi podpirale italijansko šolstvo (ustanavljanje otroških vrtcev, osnovnih šol in otroških zabavišč) v Avstro-Ogrski, zlasti ob jezikovnih mejah, kjer naj bi preprečila vpliv nemškega Schulvereina oziroma slovenske Družbe sv. Cirila in Metoda. Leta 1888 se je društvo razdelilo na dva dela: jadranski (sedež v Trstu) in tirolski (sedež v Trentu oz. v Roveretu). Julija 1890 je oblast društvo razpustila zaradi telegrama, ki ga je organizacija poslala društvu "Dante Alighieri" v Rimu. Naslednica Pro Patrie je bila Lega nazionale, nastala decembra 1890. Nadaljevala je delo predhodnice. Imela je prav tako dve sekciji (jadranska in tridentinska) ter pred prvo svetovno vojno na južnem Tirolskem ter v Avstrijskem primorju skupaj 177 podružnic s 40.000 člani, 96 šol in vrtcev, 370 knjižnic, 36 godb na pihala, vodila je več večernih in nedeljskih šol za odrasle ter obrtnih šol, štipendirala je študente za študij na italijanskih univerzah. Pred vojno napovedjo Italije Avstro-Ogrski je bila razpuščena. Po vojni je bila obnovljena, nato po nekaj letih razpuščena, znova deluje od leta 1946.

V Trstu je delovalo še nekaj manjših šolskih društev, kot Società per la scuola del popolo "Pietro Dazzi", ustanovljeno okoli leta 1880 ter so ga financirali vladni organi; imelo je podoben način delovanja kot Lega nazionale, a v manjšem obsegu. Società scuola tecnica je bila ustanovljena leta 1903, leta 1908 pa Associazione Salesiana. Že leta 1869 je bila ustanovljena Società stenografica Triestina, okoli leta 1908 pa je nastal esperantistični krožek. Več je bilo študentskih krožkov kot Società degli studenti Triestini (okoli l. 1905), ki je bila prepovedana, namesto nje je bila leta 1912 ustanovljena Associazione degli studenti Triestini. Poleg tega združenja je potrebno za dopolnitev podobe omeniti še Società degli studenti accademici in Circolo giovanile educativo (1909).

Med glasbenimi in gledališkimi društvi in skupinami je vodilno mesto pripadlo filharmonično-dramatičnemu društvu, prav tistemu, ki je nastalo leta 1829. Ker pa so tudi kulturne potrebe mesta narasle, so se pojavljali tako novi organizatorji kot novi izvajalci kulturnih pro-

gramov. Tako je bil leta 1905 ustanovljen Comitato per le grandi manifestazioni culturali, prirejal je prireditve v gledališču Verdi in Politeama Rossetti. Tri leta nato so mladi nacionalisti ustanovili Società del Teatro popolare, ki mu ni uspelo, da bi si uredil lastne gledališke prostore. Delovalo je več glasbenih in gledaliških skupin kot Società di musica e drammatica (1860), Società Filarmonica "Euterpe" (1870), Circolo musicale Sinico (1874), Società drammatica "Carlo Goldoni" (1881), Circolo filarmonico-drammatico (1887), Circolo corale "Orfeo" (1900 z orkestrom in pevskim zborom), Società dei filarmonici (1901), Comitato filarmonico-drammatico (1908). Razvito je bilo tudi zborovsko petje. Coro Palestriniano (1896) je nastal na pobudo znanega alpinista in pisca dr. Juliusa Kugyja, in ko je leta 1908 prenehal delovati, sta bila njegova dediča Coro misto in Coro dei Madrigali v sklopu Società corale Teatrale, društva, ki so ga sestavljali pevci Teatra comunale. Pevske zборе so imela tudi poklicna združenja (Coro dei tipografi - 1870), delavska društva (Società corale Triestina fra operai, Circolo corale fra lavoratori - 1910), več je bilo godb na pihala (Banda cittadina "Giuseppe Verdi", godba Oratorio Salesiano) in tamburaških orkestrrov. Sicer pa je gledališko in glasbeno podobo Trsta ustvarjalo tudi delovanje domačih poklicnih in gostujočih skupin v dvoranah Teatro Fenice, Teatro Armonia (kasneje "Carlo Goldoni"), Teatro Filodrammatico, Teatro Mauroner, Teatro Politeama Rossetti. Na glasbenem področju so pomembno vlogo odigrale tudi glasbene šole (Conservatorio musicale "Giuseppe Verdi" - 1908).

Nekaj tržaških društev je bilo namenjenih tudi umetnosti vzgoji kot Associazione Triestina di belle arti (1865, delovala je pri Scuola Triestina di Disegno), Società di Belle arti (1868-1885), Società amici dell'arte (1886) in seveda osrednje društvo Circolo artistico (1884), ki je delovalo še po prvi svetovni vojni, Circolo arte moderna (okoli 1905).

Društveno podobo Trsta so seveda sestavljala tudi bralna in društva za družabnost, bila so pravzaprav začetnik društvenega življenja. Nekatera izmed njih so že omenjena v tem pregledu. Da pa bi bila slika popolna, je potrebno omeniti še Società del casino Triestino (1862), Società "Vittorio Alfieri" (1868), Società "La Fratellanza" (1870), Società del Casino Nuovo, Circolo "Armonia", Circolo "Fenice". Posebno mesto je pripadalo že omenjeni Associazione dei commercianti (1891), bila je namenjena premožnejšim slojem tržaške družbe. Državni uradniki so bili člani Casina degli impiegati dello Stato. Več je bilo držinskih krožkov (Club familiare - 1891 in drugi). Več bralnih in družabnih krožkov in skupin je nastalo v desetletju pred prvo svetovno vojno. Svoje klube so imeli Madžari, ki so živelci v Trstu (Triestzti magyar Kör), in Američani (Colonia Americana - 1891, Società Americana - 1893). Circolo sionistico (1904) je bil podružnica avstrijskega društva Sion, vabil je h kolonizaciji Palestine.

Tesno povezana s politično in kulturno dejavnostjo so bila tudi športna društva. Pri Italijanih v Trstu je bila osrednja Società Triestina di ginnastica (1863), ki je v svojem dolgoletnem delovanju nekajkrat (1865, 1883, 1902, 1907, 1910) menjala svoje ime zaradi uradne prepovedi delovanja. Nazadnje se je imenovala Società Ginnastica Triestina. Društvo je delovalo v italijanskem duhu tudi takrat, ko se je ob zavzetju Rima leta 1870 predsednik društva Dompieri navduševal, da bo "zastava civilizacije, italijanska zastava, visela na Campidogliu" (Pagnini, Cecovin, 1963, 51). Leta 1881 je nastala sabljaška Società di scherma, nekoliko kasneje pa Società Ippica Triestina. Società Alpina delle Giulie, prvo italijansko planinsko društvo v Trstu, je iz leta 1882. Čez tri leta se je preimenovalo v Società Alpina delle Giulie. Delovalo je v Julijskih Alpah in na Krasu ter v Istri. Leta 1918 je postalo član italijanskega planinskega kluba (CAI). Club turisti Triestini (1884) naj bi bil vladna organizacija. Yacht club Adriatico je nastal leta 1903, leta 1907 pa se je ustanovila Associazione Triestina per la educazione fisica.

Med dobroteljnimi in humanitarnimi društvi ter združenji je verjetno najstarejše Associazione italiana di beneficenza (1867), nastalo na pobudo italijanskega konzula v Trstu. Podobno je bila naravnana tudi Società delle sale di lavoro per giovanetti abbandonati, Società di Soccorso per ammalati poveri in njeno nadaljevanje Società della poliambulanza e della guardia medica (1891), dalje dobrotelno društvo Carita e lavoro (okoli 1910), Società di patronato femminile (1910), družba La Previdenza. V Trstu je bil sedež deželnega Rdečega križa in Associazione di soccorso delle signore della Croce Rossa per Trieste e l'Istria (obe organizaciji sta bili aktivni med prvo svetovno vojno). Delovalo je društvo za boj proti tuberkulozi (1889) in za boj proti alkoholizmu (1903).

Po letu 1860 se je zlasti pomnožilo število strokovnih in društev za samopomoč. Società tipografica di mutuo soccorso per ammalati (1868) je poleg drugih poklicnih združenj utrla pot tudi že prej omenjeni Società operaia Triestina con mutuo soccorso (krajše Società operaia Triestina), ki je s svojim delom poleg podporne imela tudi "pedsindikalno vlogo" (Maserati, 1973, 53). Ob njej je delovala prav tako liberalnacionalno usmerjena "Fratellanza artigiana Triestina" (1878), ustanovili so jo desidenti Società operaie Triestine in Unione operaia Triestina (1884), ki je delovala v monarhiji naklonjenem duhu, in še vrsta sorodnih ustanov. Zlasti dobro so bili povezani učitelji, tako po strokovni plati kot zaradi samopomoči. Strokovna učiteljska organizacija Socieà pedagogico-didattica per le scuole popolari del Litorale (1869) je delovala predvsem kot strokovna organizacija (njeno glasilo je bilo *Rassegna scolastica*). Leta 1904 je prenehala in iz nje je nastala Lega degli insegnanti (glasilo *La Voce degli insegnanti*). Njeni člani so bili učitelji in srednješolski pro-

Sl. 6: Vabilo na plesno prireditev Soške podružnice SPD (Tolmin, 17. 2. 1906).

Fig. 6: An invitation to a ball of the Soča Branch of Slovene Alpine Society SPD (Tolmin, 17. 2. 1906).

fesorji, slednji pa so se leta 1913 odcepili in ustanovili Società degli insegnanti medi. Leta 1886 je kot nadaljevanje društva za pomoč trgovskih agentov (1873) nastala Associazione Triestina di mutuo soccorso cooperative per agenti commercio e scritturali, ki je leta 1906 spremenila svoje ime v Associazione mutua fra impiegati privati. Podobne organizacije so imeli še postrežki (1877), tapetniki (1895), mali trgovci (1897), lekarniški delavci (1896), glasbeniki (1870), delavci, italijanski državljani (regnicoli 1900, 1907), čevljarji (1896), mesarji (1900), tiskarji (1878), tiskarji socialisti (1904), kurjači (1902).

V Trstu je od leta 1850 delovala trgovska in obrtna zbornica. Ob njej je delovala še Associazione Triestina per le arti e l'industria (1865). Pomorske probleme Trsta je reševala Associazione marittima (1883). Leta 1904 ustanovljeni zavod za pospeševanje male industrije je deloval tudi kot informativna služba o tržaškem gospodarstvu. Podobne naloge je imel zavod, ki ga je ustanovila Trgovska in obrtna zbornica in ki je skrbel za pospeševanje tujskega turizma. Veliko teh društev in družb je bilo v rokah državne oblasti. Naštevaje družb s področja gospodarstva (pomorstvo, denarništvo, industrija) presega vsebinski okvir tega pregleda.

Slovenci

Slovenska društvena dejavnost v Trstu se je začela leta 1848, svojo pravo podobo pa je dobila šele po letu 1860. Ustavna doba je najprej omogočila nastanek nepolitičnih društev, in prvo tako društvo v eni izmed dežel, v katerih so živeli Slovenci, je nastalo prav v Trstu. 29. januarja 1861 je bil namreč občni zbor Slavjanske narodne čitalnice. Slovenci so bili v večini, toda člani društva so bili tudi drugi tržaški Slovani in zapisniki sej so se pisali tudi v srbskem oziroma hrvaškem jeziku. Tržaška čitalnica je začela živahno kulturno gibanje, v okviru katerega so se po Slovenskem ustanovljala bralna društva, zlasti živahno je bilo na Goriškem. Delo čitalnice je bilo spočetka omejeno na ožji krog Slovencev v Trstu, na tisti del trgovsko-obrtniškega in uradniškega kroga, ki je v večinskem italijanskem okolju uspel ohraniti narodno zavednost. Ostali Slovenci, ki so tedaj živeli v Trstu ali pa so vanj prihajali predvsem kot delovna sila, so se kar v veliki meri poitalijančevali. Asimilacija je ponehala šele po letu 1880, to pa se je navsezadnje dokazovalo tudi v slovenskem društvenem gibanju Trsta. Tržaška okolica, ki je bila skoraj kompaktno slovenska, je zgledu slovenskih tržaških meščanov sledila šele leta 1868, potem ko je že bil v veljavi novi društveni zakon. Najprej so ustanovili čitalnico v Rojanu (njen nastanek je povezan s krvavimi dogodki julija 1868), sledile so čitalnice v Barkovljah, pri Sv. Ivanu (Verdela), v Rocolu, Škednju, Kolonji. Ker ni bilo političnega društva, so čitalnice iz tržaške okolice skupaj s čitalnico v mestu delovale posredno tudi politično. Z njihovim nastankom se je okrepilo slovensko narodnostno gibanje na Tržaškem, saj je enega izmed temeljnih pogojev za uspeh spoznalo prav društvenem življenju. Tako so tržaški Slovenci pripravljali leta 1869 ustanovitev telovadnega društva Južni Sokol, vendar mu oblast ni dala dovoljenja, češ da je društvo politično. Društvo, pravzaprav podružnica ljubljanskega Južnega Sokola, se je ustanovilo v Trstu šele leta 1882. Podobno usodo je doživelo delavsko društvo "Čebela" (1869), oblast ga ni dovolila, ker da je politično; težave pa so bile tudi z njegovim pridobitveno dejavnostjo.

Ob državnoborskih volitvah leta 1873 - takrat so tržaški Slovenci v dunajski parlament izvolili svojega predstavnika Ivana Nabergoja - so slovenski tržaški okoličani ustanovili poseben volilni odbor, ki je novembra 1874 zrasel v Politično in bralno društvo "Edinost". Bilo je prvo slovensko politično društvo na Tržaškem in dokler se niso strankarsko organizirali slovenski socialisti, tudi edino. Povezovala je Slovence, ne glede na njihovo nazorsko usmeritev (predvsem liberalni narodnjaki in katoličani), in je leta 1880, potem ko je propadel poskus, da bi se Slovenci (in tudi Hrvati) v Avstrijskem primorju združili v eno politično društvo, svojo dejavnost razširila tudi na Istro. Društvo, ki je predstavljalo pravzaprav stranko (njeni člani imenovani

tudi edinjaši), je imelo svoje glasilo (najprej štirinajst-dnevnik in kasneje dnevnik *Edinost*) in strankarsko strukturo (vzporedna društva, glasila); delovalo je do septembra 1928, ko ga je fašistična oblast ukinila.

Od konca sedemdesetih let se je v Trstu in v njegovi okolici razširjala društvena dejavnost predvsem zaradi rasti slovenskega prebivalstva, utrjevanja nacionalne zavednosti in naraščajočega pritiska italijanskega meščanstva in tržaškega magistrata, ki sta na gibanje Slovencev gledala neprijazno in s prezirom. Delavsko vprašanje je bilo zagotovo problem, ki se ga je zavedala tudi slovenska politika v Trstu, in tako je na pobudo društva *Edinost* nastalo Slovensko delavsko podporno društvo (1879). Društvo je preživelo prvo svetovno vojno in se je leta 1926 združilo s Tržaškim podpornim in bralnim društvom (1881) v Società di Mutuo Soccorso Tergestina. Slovensko socialistično Delavsko izobraževalno pravovarstveno društvo (1893) je pri svojem delu nalezelo na mnogo težav; v takratnem tržaškem okolju je namreč prevladovala politična moč italijanskih socialistov in njihovega društva Lega sociale democratica. Toda kmalu se je utrdila tudi organizacija slovenskih socialistov, zlasti ko je bil jeseni 1897 ustanovljena Okrajna organizacija za volilni okraj Trst Jugoslovske socialdemokratske stranke (JSDS), naslednje leto je dobila svoje glasilo *Rdeči prapor*. Kasneje je nastala, v skladu s pravilnikom stranke, Deželna organizacija JSDS za Trst, prav tako tudi organizaciji za Goriško in Istro. Okrepitev slovenske socialne demokracije dokazuje tudi selitev sedeža vodstva JSDS v Trst v začetku stoletja in med prvo svetovno vojno. Kulturno-prosvetno delovanje je slovenska socialistična stranka opravljala v organizaciji Ljudski oder (1905), ki je imela podružnice v tržaški okolici in drugod v Primorju.

Pri slovenskih tržaških delavcih se je ob koncu stoletja skušalo uveljaviti tudi krščanskosocialno gibanje. Leta 1899 je notranje ministrstvo zavrnilo vlogo za ustanovitev Slovenskega delavskega katoliškega društva v Trstu, ker da ni "mogoče razvideti s potrebno jasnostjo namen omenjenega društva" (Simčič, Ukmar, 1986, 20). V Trstu pa se je slovensko katoliško gibanje težje uveljavljalo in Slovensko katoliško izobraževalno društvo v Trstu je bilo ustanovljeno poleti 1906. Naslednje leto je nastalo *Katoliško tiskovno društvo*, leta 1908 pa je nastala Slovenska krščansko socialna zveza, ki je združevala katoliška društva v Trstu (in okolici) ter v delu Istre. Podoben delokrog je imela tudi oktobra 1909 ustanovljena Slovenska ljudska stranka za Trst in Istro, ki pa ni zaživela.

V slovensko delavsko gibanje pa je na začetku stoletja znova poseglo politično društvo *Edinost*. Leta 1907 je ustanovilo Narodno delavsko organizacijo z glasilom *Narodni delavec*, njen delokrog je obsegal celotno Primorje ter se je zlasti socialni demokraciji zoperstavljala s svojimi podružnicami tudi v Istri in v slovenskem delu Goriške-Gradiščanske.

Prikaz slovenskih političnih društev in gibanj na Tržaškem se končuje z omembo Krajevne narodnega sveta (ustanovljen 11. 9. 1918), tržaške podružnice Narodnega sveta v Ljubljani. Njegovi člani so bili predstavniki društva Edinost in Jugoslovanske socialdemokratske stranke. Odbor je bil povabljen v Comitato di salute pubblica, ki je bil ustanovljen v Trstu 30. oktobra 1918, v dneh razpadanja Avstro-Ogrske.

Pregled delovanja slovenskih društev je mogoče nadaljevati z omembo kulturnih društev (predvsem pevska in dramatska), ki so se v Trstu in okolici pojavljala od preloma sedemdesetih in osemdesetih let. To so bila Pevsko društvo "Skala" v Padričah (1875), Bralno društvo na Proseku (1878), Pevsko društvo "Zvon" v Lonjerju (1880), Pekovsko pevsko društvo "Jadranska zarja" v Trstu in Pevsko društvo "Slovanska vila" v Škednju (1884). Ko se je to društvo razpustilo, so leta 1889 v Škednju ustanovili novo z imenom "Velesila". Sledila je ustanovitev še drugih društev, kot so bila "Hajdrih" na Proseku (1887), "Adrija" v Barkovljah, "Zarja" v Rojanu in "Danica" na Kontovelu, "Skala" v Križu (1890). Iz pevskega zbora Delavskega podpornega društva je nastalo samostojno Slovensko pevsko društvo (1890). Sledila so Pevsko in bralno društvo na Opčinah, "Svoboda" v Rocolu (1891), "Slava" pri Sv. Mariji Magdaleni Spodnji-Kolonkovec (1892), "Dom" v Repnu (1896), "Kolo" pri Sv. Jakobu (1896), "Slovan" v Padričah (1898), "Zvezda" v Podlonjerju (1899), "Lipa" v Bazovici (1899), "Primorec" v Trebčah (1902) in "Zvonimir" v Rocolu (1902). Društva so nastopala v domačih krajih pa tudi v tržaških dvorinah (koncert slovenskih pevskih društev v dvorani Fenice januarja 1890; uspeh pevskega zbora Kolo iz Trsta 20. decembra 1898 v dvorani Politeama Rossetti). Pri nekaterih od navedenih društev so delovale tudi godbe in tamburaški orkestri. Svoj pevski zbor (in šolo) je imela tudi tržaška podružnica Glasbene matice iz Ljubljane. Ta zbor je bil osrednje slovensko pevsko društvo v Trstu z naslovom Pevsko in glasbeno društvo (1907).

Pri nekaterih od navedenih društev so delovali tudi dramski odseki. Zlasti razvita sta bila pri Sv. Ivanu (Verdela) ter v Barkovljah. Slovenske amaterske skupine so prirejale predstave v različnih tržaških gledaliških dvorinah (Fenice, P. Rossetti, Armonia). Marca 1902 je bilo v Trstu ustanovljeno Dramatično društvo, ki je začelo s predstavami v gledališču Armonia. Kasneje je svojo dejavnost preselilo v leta 1904 zgrajeni Narodni dom (hotel Balkan na tedanji Piazza Caserma) v Trstu. Iz Dramatičnega društva se je marca 1907 razvilo polpoklicno Slovensko gledališče v Trstu. Poleg dramskih predstav je uprizarjalo tudi operete in opere.

V Trstu je bilo med slovenskimi športnimi društvi najstarejše Južni Sokol. Ta telovadna organizacija je bila v rokah liberalnega tabora, telovadno društvo katoliške stranke "Orel" se je v Trstu pojavilo (1907-1908), a se ni uveljavilo. Posebno društvo "Balkan" so imeli še kole sarji; društvo je sprva delovalo kot odsek Južnega So-

kola. Za planinstvo je skrbela Tržaška podružnica Slovenskega planinskega društva (1904).

Med preostalimi slovenskimi društvi s sedežem v Trstu je potrebno omeniti še študentovsko počitniško Akademsko društvo "Balkan" (1907), ki je imelo mrežo podružnic in lastno knjižnico. V Trstu sta delovali tudi moška in ženska Podružnica šolske družbe sv. Cirila in Metoda (1885, 1887); tu je imela svoj sedež tudi podružnica istrske družbe z istim imenom (1910). Ob že naštetih strokovnih društvih pa je potrebno še omeniti Ribarsko društvo (1888), Zvezo slovenskih trgovskih pomočnikov (1898), Društvo slovenskih odvetniških in notarskih uradnikov (podružnica za Trst in okolico; 1899), Zbor svečnikov sv. Pavla (1899), Trgovsko izobraževalno društvo (1900), Katoliško društvo slovenskih učiteljic na Primorskem (1902), Učiteljsko društvo za Trst in okolico (1906). V Trstu je imelo sedež tudi več slovenskih denarnih zavodov (Tržaška posojilnica in hranilnica, Jadranska banka, Ljudska hranilnica in posojilnica, Narodna posojilnica in hranilnica, Splošna hranilnica, Banka "Slavija", zavarovalnic ("Croatia"), pomorskih družb ("Dalmatia", "Balkan", "Oceanija"), zadrž (Trgovsko obrtna zadruga, Zadržna zveza, Gostilniška zadruga "International", stanovajska zadruga "Naš dom", Konzumna zadruga Narodne delavske organizacije, Čevljarska zadruga) in založb (Tiskarna Edinost, Katoliško tiskovno društvo, Knjigarna J. Gorenjec, Knjigarna Štoka). V Trstu so bila še druga podporna društva, cerkvene bratovščine in druga društva kot Ruski kružok (1901), Zveza slovenskih in istrsko hrvatskih županov (1900) in Hrvatsko zabavno i poučno društvo "Strossmayer" (1913).

Zelo pestra je bila društvena podoba po posameznih krajih, kjer so poleg kulturnih delovala še drugačna društva kot podružnice šolske Družbe sv. Cirila in Metoda, gospodarska konsumna društva, vzajemna društva za zavarovanje goveje živine, pogrebna društva, podružnice Kmetijske in vrtnarske družbe za Trst in okolico, hranilnice in posojilnice. Primer vasi Opčine nazorno kaže tako podobo. V vasi je že leta 1868 nastala čitalnica, nato ji sledi po vrstem redu nastanka Pogrebno društvo sv. Nikodema (1878), Bralno društvo (1881), gasilsko društvo (1890), Pevsko in bralno društvo (1891), Pevsko društvo "Zvon" (1898), Podružnica Kmetijske in vrtnarske zadruge za Trst in okolico (1896), Vzajemno podporno društvo za zavarovanje goveje živine (1899), godba na pihala (1900), Posojilno in konsumno društvo (1900), zadruga posestnikov (1906), Ljudska knjižnica (1907), Ljudski oder (1908), Kmečka posojilnica (1908), telovadno društvo "Sokol" (1909). Imeli pa so tudi orkester (1910), klub "Zvezda" (1910), Podružnico Družbe sv. Cirila in Metoda (1910), mladinsko prosvetno družbo "Sloga" (1914) in zadrugo za izgradnjo sokolskega doma (1914).

Tudi v Trstu in okolici so delovale cerkvene bratovščine in družbe kot Bratovščina sv. Cirila in Metoda pri

Sv. Jakobu v Trstu (1885), Marijina družba v Trstu (1899), pri Sv. Ivanu (1903), v Rojanu (1904), Moška Marijina družba v Trstu (1905), Repentabru (1908), na Kontovelu (1911).

Z mnogimi slovenskimi društvi v Trstu je povezana tudi dejavnost tržaških Hrvatov. Politično društvo "Edinost" je delovalo tudi za hrvatske Istrane. V Trstu pa so imeli svoj sedež Zveza slovenskih in istrsko-hrvatskih županov (1900), podružnica Hrvatskega šolskega društva (1913) in Hrvatsko zabavno i poučno društvo "Strossmayer" (1913). Leta 1895 je iz Pulja preselil v Trst tednik *Il Diritto Croato* in tu izhajal do leta 1902. Nato se je preoblikoval v *La Pensée Slave* in leta 1903 izhajal kot *Slavenska misao*. Istrski politični delavec Matko Mandić pa je izdajal v letih 1908-1909 dnevnik *Balkan*.

Nemci

Dasiravno je bila vsaj nemška kultura za Trst bolj pomembna od tistega, kar sta dali srbska pravoslavna in židovska skupnost, pa je bila vendar s tema dvema sestavinama tržaške stvarnosti in z dejavnostjo Slovencev uvrščena v "kulturo manjšin" v Trstu (Colognati, 1958, 102-103). Nemci, ki so se v Trst naseljevali predvsem od sredine 18. stoletja, so predstavljali gospodarsko (podjetniki, trgovci) in upravno (uradništvo) zelo vpliven in odločilen del tržaške družbene stvarnosti in so sodelovali tudi pri "nemški kulturni penetraciji" (De Lugnani, 1986, 15) mesta. Kultura pa je seveda bila le ena od sestavin društvenega življenja tržaških Nemcev. V svetovljanstvu predmarčnega Trsta se takrat ni posebej izoblikovalo kako izključno nemško društvo. Casino, ki je nosil poudarek, da je nemški (Casino tedesco), je bil namenjen vsem premožnim Tržačanom. Prvo pravo nemško društvo, Triester Turn- und deutschen Gesangs-Verein, je bilo ustanovljeno 12. aprila 1850. O društvu ni ohranjenih veliko vesti, prav tako tudi ne o leta 1851 ustanovljenem Freundschaftsbundu, elitnem in ekskluzivnem klubu. Tržaško nemško telovadno in pevsko društvo je že leta 1853 opustilo telovadno dejavnost in iz njegovega pevskega del je nastal Deutscher Männergesangverein (1856) z 200 člani. Zbor je sodeloval z orkestralnim društvom Società Musicale (1852). To glasbeno društvo ni delovalo na narodnostni podlagi in v Trstu ni le prvo, pod vodstvom dirigenta Hellerja, izvajalo Beethovnova, marveč tudi Wagnerjeva dela. Združilo se je s Schillervereinom, ki je nastal leta 1860. Schillerjevo društvo je bila najbolj ugledna nemška kulturna ustanova v Trstu. Podobno tudi telovadni Turnverein "Eintracht", nastal aprila 1864. Schillerverein se je posvečal v veliki meri glasbeni dejavnosti in je imel tudi svoj pevski zbor. Sodeloval pa je tudi s pevskim zborom Gesangvereina (1886), veliko prireditev je pripravil v lastni Schillerjevi dvorani, ki je po letu 1918 postala Sale Dante. Svoj pevski zbor (Sängerrunde) je imelo tudi telovadno društvo "Eintracht". Glasbeno po-

dobno nemške skupnosti v Trstu je dopolnjeval tudi pevski zbor evangeličanske skupnosti. Pred vojno je deloval tudi koroški klub (Club Carinziano) s pevskim zborom.

Leta 1873 je bila ustanovljena v Trstu podružnica (sekcija) Alpenvereins-Sektion Küstenland osrednjega Deutschösterreichischer Alpenverein. Poleg planinstva se je ukvarjala tudi z jamarstvom, upravljala je več planinskih koč v Julijskih Alpah.

Kot v drugih krajih monarhije, kjer javne šole nemškimi otrokom ne bi omogočale šolanja v nemškem jeziku, sta bili v Avstrijskem primorju ustanovljeni dve podružnici osrednjega avstrijskega šolskega društva Deutscher Schulverein (pravila osrednjega društva uradno potrjena l. 1881). Namen delovanja društva in podružnic je bil zaščita in širjenje nemškega jezika, a so ga "druge jezikovne skupnosti sprejele kot pangermanska društva tout court" (Zaffi, 1995, 157), saj so na Primorskem Nemci v deželi Goriško-Gradiščanski predstavljali 1,2%, v Istri 1,6% in v Trstu 4,5% prebivalstva. V Trstu, kjer je nastala druga lokalna sekcija osrednjega Schulvereina (prva v češkem Plznu) in bila zelo aktivna, je organizacija že leta 1882 odprla svoj prvi vrtec.

Ob osrednjem šolskem društvu Schulevereinu so obstajala še manjša kot akademsko društvo Illiria, društvo za nemško šolo v Škednju, društvo za nemški licej v Trstu, združenje nemških učiteljev. Tržaški Nemci so se vključevali tudi v dejavnost ostalih tržaških društev, predvsem italijanskih, in imeli v času veljavnosti cesarskega patenta iz leta 1852 vodilno vlogo pri velikem številu borznih, bančnih, zavarovalnih in drugih družb, zlasti v Avstrijskem Lloyd (pri njegovi pomorski sekciji so bili štirje člani upravnega sveta od petih Nemci).

Političnih društev tržaški Nemci niso imeli. Dejavnost nemških socialističnih krožkov je potrjena, očitno pa je, da niso nikoli prerasli v društva, ki bi imela zakonsko urejeno podlago za svoje delovanje. Pač pa so ob koncu prve svetovne vojne tržaški Nemci ustanovili Deutscher Volksrat für Triest in Küstenland. Tako kot podobna organa pri Slovencih (Krajevni narodni svet) in Italijanih (Comitato di Salute Pubblica) je prenehal delovati ob prihodu italijanske vojske v Trst.

K nemškim, pravzaprav k državnim društvom je mogoče šteti veteranske organizacije, ki so delovale za vse prebivalstvo Avstrijskega primorja. Tako je bilo leta 1879 v Trstu ustanovljeno (prenehalo l. 1915) I. Militär Veteranen Verein für Triest und Umgebung. Ob tem društvu je delovalo še Militär Veteranen Unterstützungverein in Triest (1899), leta 1907 se je pridružil veteranskemu društvu. Društvi sta poslovali tudi v italijanskem in slovenskem jeziku.

Goriško-Gradiščanska

V razdobju od uvedbe ustavnega življenja do začetka prve svetovne vojne oziroma do vstopa Italije v

vojno (1915) se je v deželi bogato razmahnilo društveno življenje, predvsem v glavnem mestu dežele ter v njenem slovenskem delu. Pri Slovencih je bil razvoj tolikšen, da so italijanski sodeželani ugotavljali, kako znajo "v vsaki kotanji svoje dežele ustanoviti čitalnico", (Marušič, 1985, 85) in se pri tem kritično ozirali na razmere na njihovem podeželju, kjer pa so različna društva delovala v večjih krajih (Cervignano, Gradišče ob Soči, Krmin, Ronke, Tržič). Podobno kot v Trstu je potrebno tudi v deželi Goriško-Gradiščanski razlikovati društveno gibanje Slovencev in Italijanov ter upoštevati tudi delež Nemcev, ki pa je bil osredotočen le na Gorico.

Slovenci

Društveno življenje goriških Slovencev je bilo od začetka leta 1862, ko je nastala v Tolminu prva čitalnica na Goriškem (peta na Slovenskem), namenjena v prvi vrsti uresničevanju narodne prebuje. Temu so služile predvsem čitalnice, društva s kulturnimi in družabnimi nameni. Slovenci v Gorici so ustanovili tako društvo v jeseni 1862. Njegovi ustanovitelji je nasprotoval goriški župan, ker da so slovenski "casino" poklicali v življenje tujci in bi zato lahko pobudil trenja in razprtije med goriškimi meščani. Društvo je bilo vsaj štiri desetletja takrat osrednje slovensko kulturno in družabno središče v Gorici, vse do leta 1927, ko je italijanska fašistična oblast odpravila društveno dejavnost slovenske manjšine v Italiji. Čitalnice so začele nato nastajati na podeželju v večjih središčih (Ajdovščina, Kanal, Komen) pa tudi v manjših krajih (Rihemberk, Volče, Črniče, Solkan, Skopo). Leta 1869 je v deželi delovalo 16 slovenskih čitalnic, ustanavljale pa so se tudi še kasneje, vendar so ta društva menjala svoje imena in naslove. Ti so izražali dejavnost društev (s pridevniki pevski, dramski, bralni) ali pa politično in idejno usmeritev, ko so se tudi goriški Slovenci po letu 1870 nazorsko opredeljevali (na primer Katoliško politična čitalnica v Čepovanu), še zlasti pa od leta 1899, ko je prišlo do popolnega razcepa med klerikalci in liberalci.

Prvo slovensko politično društvo ustavne dobe na Goriškem in v Gorici je bilo "Soča", spočetka politično neopredeljeno, kasneje pa liberalno. Društvo je bilo organizator množičnih političnih zborovanj - taborov, leta 1871 je dobilo svoje istoimensko glasilo *Soča*. Ko je tako kot drugod na Slovenskem prišlo v začetku sedemdesetih do ločitve med konservativnimi staroslovenci in med liberalnimi mladoslovenci so se ti ločili tudi na Goriškem. Konservativni so ustanovili svoje glasilo *Glas* (1872) in nato društvo "Gorica" (1873). Po kratkotrajnem razcepu so se na Goriškem spravili in ustanovili, s sočasno razpustitvijo obeh političnih društev, novo politično društvo "Sloga" (1876) z glasilom *Soča*. "Sloga" je delovala do leta 1907, ko se je iz nje razvila Slovenska ljudska stranka za Goriško. Še prej,

leta 1899, so se od društva odcepili liberalci, ki so leta 1900 ustanovili Narodnonapredno stranko. Krščansko socialni delavci so leta 1898 ustanovili Slovensko katoliško delavsko društvo z glasilom *Delavski prijatelj*. Krščanski socialci so bili na Goriškem zelo močni, niso pa gradili politične, pač pa so razvijali lastno strokovno organiziranost in kulturno dejavnost. Ta se je kazala zlasti v Slovenski krščansko socialni zvezi za Goriško (1907), podružnici osrednje slovenske zveze (ustanovljena l. 1907). V goriški zvezi je bilo združenih 52 društev s 5047 člani, leta 1913 je nastopila samostojno na deželnozborskih volitvah.

Leta 1907 je nastala na Goriškem še tretja slovenska stranka - Slovenska kmečka stranka; ustanovili so jo tisti liberalci, ki niso bili zadovoljni z delovanjem Narodnonapredne stranke. Dve leti nato je pričela delovati na Goriškem tudi tržaška Narodna delavska organizacija. Konkurrirala je sociademokratom, ki so svojo organizacijo na Goriškem gradili pod vplivom tržaške okrajne (deželne) organizacije Jugoslovanske socialdemokratske stranke. Deželna organizacija JSDS s sedežem v Gorici je bila ustanovljena leta 1912. Imela je krajevne politične organizacije (na primer v Mirnu pri Gorici) pa tudi druge oblike društev (Delavsko pevsko društvo v Solkanu) in združenj (bolniška blagajna v Nabežini). Politično, a brez kakega vidnejšega uspeha, je delovalo Slovensko narodno politično društvo veleposestnikov za pokneženo grofijo Goriško in Gradiščansko (1901).

Pričetek vojne med Avstro-Ogrsko in Italijo je na Goriškem zelo omejil ali pa povsem zavrnil društveno dejavnost. Po dvanajsti soški ofenzivi, ko so se Avstro-Ogrski vrnila okupirana ozemlja (spodnje Posočje, Brda, Kobarško), se je na Goriškem društveno življenje le polagoma oživljalo. Med političnimi strankami si je najprej opomogla klerikalna stranka in z združitvijo svoje stare in nove struje obnovila svoje delovanje (julij 1918). Sredi septembra so tudi v Gorici ustanovili podružnico ljubljanskega Narodnega sveta kot Pokrajinski odsek Narodnega sveta. V njem so bili poleg klerikalcev še liberalci in agrarci, socialisti niso sodelovali. Pokrajinski odsek je l. novembra 1918 prevzel v imenu "vlade samostojne jugoslovanske države" oblast nad slovenskim delom dežele z deželnim glavnim mestom vred. Deloval je le še nekaj dni, do prihoda italijanske okupacijske vojske v Gorico (prva predhodnica je prišla 5. 11. 1918; svet je bil razpuščen 14. 11. 1918).

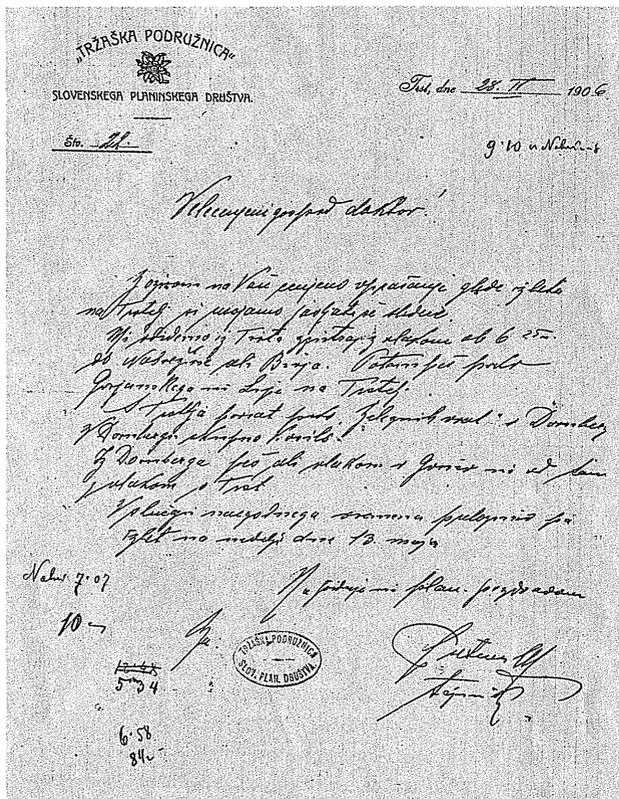
Slovenska društvena dejavnost v Gorici in na Goriškem je dobivala po letu 1880, po prvih dveh desetletjih kulturnopolitičnega poudarka, nove vsebinske razsežnosti. Dotok novega slovenskega prebivalstva, zlasti delavskega stanu, je v mestu priklical v življenje Slovensko bralno in podporno društvo (1882), s kulturnimi in dobrodelnimi nameni. Kasneje mu je sledilo še nekaj sorodnih društev (Narodni sklad - 1902, Slovensko sirotišče - 1905, Dijaška kuhinja - 1907, Slovenski odsek Pomoženega društva "Rdeči križ" - 1914,

Okrajni odbor za begunce - 1918). Nastala so tudi prva strokovna društva kot Učiteljsko društvo za goriški okraj (1872), Zbor svečenikov sv. Pavla (1899), Katoliško društvo slovenskih učiteljic (1901), Pekovsko društvo (1900), podružnica osrednje slovenske učiteljske "Slomškove zveze" (1901), Zveza slovenskih delavk "Skalnica" (1904), Društvo krščansko mislečega učiteljstva (1907), Delavsko izobraževalno društvo (1909), podružnica Društva slovenskih profesorjev (1909). V letih pred prvo svetovno vojno je nastala Zveza županov in podžupanov Goriškega okraja ter slovenskih občin Gradiščanskega okraja (1911), za obnovo v vojni porušene Goriške pa naj bi skrbela tudi Zveza slovenskih županov po vojni prizadetih občin na Primorskem (s sedežem v Gorici), Društvo slovenskih veleposestnikov (1909), Zveza slovenskih kolonov (1915). Dijaška društva so zastopali Akademsko ferijalno društvo "Adrija" (1902), Slovenska dijaška zveza (1908) in Klub Jugoslovanov (1915). Toda dijaška in študentska mladina se je neformalno udeleževala društvenega gibanja že od nastajanja čitalnic dalje. Ta aktivnost je dosegla vrh v ferijalnem društvu "Adrija" s predavateljskimi nastopi, zborovanji in potujočo knjižnico. Pred prvo svetovno vojno se je goriško slovensko dijaštvo udeleževalo preporodovskega gibanja, ki pa je seveda bilo ilegalno.

Razvijala se je tudi posebna kulturna dejavnost. Zbovovsko petje je že sredi sedemdesetih let doseglo tako raven, da so v Gorici leta 1875 ustanovili pevsko društvo "Slavec" kot zvezo primorskih čitalniških pevskih zborov. Po štirih letih uspešnega dela je društvo prenehalo. Kvalitetno zborovsko petje in glasbeno šolo je gojilo Pevsko in glasbeno društvo v Gorici (1901), ki je podobno kot mnoga društva iz časov pred letom 1918 preživelo vojno in bilo nasilno ukinjeno leta 1927. Društvo je delovalo tudi kot organizator slovenskega glasbenega življenja (koncertna poslovalnica). Leta 1909 je nastalo v predmestju Gorice (Barka) Narodno izobraževalno društvo "Sočebnan", izobraževalni društvi sta bili na Ajševici in v Rožni Dolini (obe naselji sta sodili v goriški občino), na obrobju mesta sta delovali izobraževalno društvo na Cingrofu (1914) in čitalnica na Blančah (1915).

Narodna prosveta (1904) je bila na Goriškem pred prvo vojno vodilna kulturno-prosvetna organizacija liberalnega tabora s knjižnico in dramatičnim odsekom (Dramatično društvo), ki je mogel delovati v novi gledališki dvorani Trgovskega doma v Gorici (zgrajen leta 1904 na Verdijevem korzu). Narodna prosveta je bila tako kot druga slovenska liberalna kulturno-prosvetna društva združena v Zvezi narodnih društev (1907) v Gorici. V krog društev s kulturnim delovanjem sodijo še Muzejsko društvo za Goriško (1913), Ruski kružok (1902), knjižnice (Ljudska knjižnica v Gorici - 1904, Čitalnica "Balkan" - 1914), založbe (Goriška tiskarna - 1893, Katoliško tiskovno društvo - 1908, Narodna tiskarna - 1914).

Podobno kot v Trstu so tudi na Goriškem in v Gorici delovala šolska društva, predvsem Družba sv. Cirila in Metoda s svojima moško in žensko podružnico. Moška podružnica družbe je v Gorici nastala leta 1886, ženska pa tri leta kasneje. Na Goriškem so bile podružnice družbe (tako moške kot ženske) ustanovljene med letoma 1886 in 1914 v 56 krajih. Med temi kraji je tudi furlanski Krmin (Cormons; 1911), kjer je delovalo za tamkajšnje Slovence (po večini za doseljence z bližnjih Brd) še Bralno društvo (1912). Podoben primer je bil italijanski Trzič (Monfalcone), tu je delovalo slovensko Pevsko in bralno društvo (1910) ter Društvo "Ljudska šola" (1914). K navedenim sodi tudi društvo "Šolski dom", ustanovljeno na pobudo političnega društva "Sloga" septembra 1897. Skrbelo je, podobno kot Družba sv. Cirila in Metoda, za slovensko šolstvo, predvsem v Gorici, kjer se je magistrat upiral ustanavljanju primernih slovenskih mestnih šol. Zato so se Slovenci odločili, da ustanavljajo zasebne šole. V ta namen je društvo "Šolski dom" gradilo lastna šolska poslopja, svoje šole in vrtce je imelo društvo tudi zunaj Gorice. Poleg tega je bil v Gorici še Kuratorij slovenske nadaljevalne šole za obrtne učence (1905) in podružnica osrednjega katoliškega slovenskega šolskega društva "Slovenske straže".

Sl. 7: Dopis Tržaške podružnice SPD (27. 4. 1906).

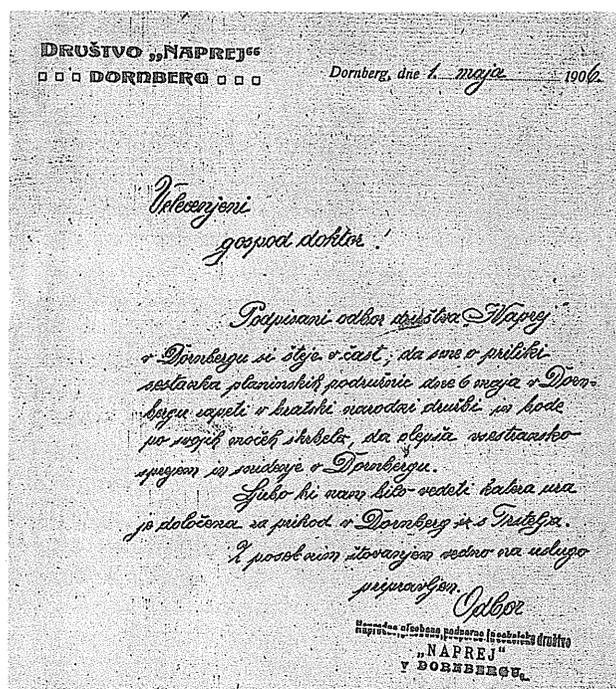
Fig. 7: A letter by Trieste Branch of SPD (27. 4. 1906).

Prvo slovensko športno društvo v Gorici je bilo telovadno "Goriški Sokol" (1887), kolesarsko društvo "Gorica" je nastalo leta 1895, od leta 1911 je delovala podružnica Slovenskega planinskega društva (to je nastalo l. 1893). Na Goriškem so bile še tri podružnice tega društva, in sicer v Tolminu (Soška podružnica SPD; 1896), v Ajdovščini (1903) in v Cerknem (1904). Poleg liberalnega "Goriškega Sokola" so imeli v Gorici tudi telovadno organizacijo "Orel" (1908). Obe društvi sta imeli svoje podružnice tudi po podeželju, tako je imel "Orel" leta 1913 v 29 podružnicah na Goriškem 716 članov. Za povezavo članov Sokola je skrbela Goriška sokolska župa. V Gorici je od leta 1909 delovalo tudi kolesarsko društvo "Danica" in Lovsko ter strelsko društvo za Goriško (1909), goriški dijaki pa so imeli v šolskem letu 1907-1908 nogometni klub "Jugoslavija".

Med verskimi društvi je potrebno še omeniti Katoliško društvo detoljubov (1905) ter Marijino družbo, ki je imela po slovenskem Goriškem svoje prve odseke od leta 1899, v Gorici je slovenska Marijina družna nastala leta 1908.

Nekatera gospodarska društva so bila že omenjena (Kmetijska družba v Gorici, Goriško kmetijsko društvo). Gospodarska društva v Gorici in v slovenskem delu dežele so izviralna povečini iz kmetijske dejavnosti (vinarstvo, sadjarstvo, mlekarnstvo, zavarovanje goveje živine). V Gorici je bil sedež sadjarskega društva (1873), sadjarskega in vinarskega društva za Brda (1895), Goriškega vinarskega društva (1909). Več je bilo trgovskih (kot Trgovsko-obrtno društvo za Goriško - 1899), obrtnih (Krojaška zadruga - 1899, Mizarska zadruga - 1900), stanovanjskih ("Lasten dom" - 1905, "Svoj dom" - 1909) ter denarnih društev in zadrug (Goriška ljudska posojilnica - 1883, Trgovsko-obrtna zadruga - 1897, Centralna posojilnica - 1899, Kmečka banka - 1909, Delavska hranilnica in posojilnica - 1913). Med gospodarske ustanove sodi tudi Deželna zveza za promet na Goriško-Gradiščanskem (1909). Goriška zveza gospodarskih zadrug (1904) je združevala gospodarska društva, ki so jih ustanovili ali vodili predvsem krščanski socialci. V njej je bilo okoli leta 1910 včlanjenih 87 zadrug.

Društveno življenje goriškega slovenskega podeželja je bilo prav tako razgibano. Sestavljala so ga tako kot v Gorici društva s kulturno in prosvetno vsebino, telovadna, denarna, zavarovalna, trgovska, gasilska in obrtna društva pa tudi cerkvene bratovščine. V delavsko-kmečkem okolju vasi Podgora pri Gorici (2200 prebivalcev), v kraju, kjer se je zaradi industrijskih obratov naseljevalo veliko Italijanov (Furlanov) in so tu živeli ob avtohtonih Slovencih, so bila v obravnavanem razdobju sledeča slovenska društva: katoliško bralno (politično) društvo (1891), pevsko in tamburaško društvo "Podgora" (1901), tovarniška požarna obramba (1905), Katoliško slovensko izobraževalno društvo "Branik" (1907), telovadna odseka "Orla" (1908) in "Sokola" (1910), strokovna organizacija (sindikat) papirničarjev (1909), po-

Sl. 8: Dopis liberalnega društva "Naprej" iz Dornberka (1. 5. 1906).

Fig. 8: A letter by Liberal Society "Naprej" from Dornberk (1. 5. 1906).

družnica Družbe sv. Cirila in Metoda (1911), social-demokratska sekcija, konsumo društvo jestvin (1906) in podružnica narodnoobrambne organizacije "Slovenska straža". V Podgori pa je bila že leta 1883 ustanovljena Società cattolica (1883). Bolj pestra je bila podoba nekaterih slovenskih krajev, ki so bili upravna središča. Tako so imeli v Ajdovščini (900 prebivalcev) leta 1911 Bralno društvo "Edinost", Bralno in pevsko društvo, Rokodelsko podporno društvo, moško in žensko podružnico Družbe sv. Cirila in Metoda, podružnico Slovenskega planinskega društva, Lavričevo ljudsko knjižnico, društvo Sokol, Narodno delavsko organizacijo ter še Užitninsko zadrugo, Posojilnico in hranilnico in Okrajno bolniško blagajno.

Italijani

V ustavni čas goriški Italijani niso vstopili z neko trdno društveno organizacijo. Takrat je bolj ali manj deloval le Casino del Teatro (znotraj Società del teatro) in morda tudi Società Filarmonica, ki je leta 1859 štela 12 članov. Casino del Teatro se je končno osamosvojil šele novembra 1863. Kazino je vodila in obiskovala goriška aristokracija (1883 je bil njegov predsednik princ Egon Hohenlohe). V novih razmerah je kot prvi nastal Circolo dei commercianti ed industriali (1861). Bralni krožek je bil liberalno nacionalno usmerjen

(podpredsednik Carlo Favetti) in je prenehal z delom ob vojnih dogodkih leta 1866. Drugo goriško društvo ustavne dobe (december 1861) so ustanovili goriški Nemci, in sicer Casino "Concordia", imenovan tudi "Casino tedesco". Sledili so jim Slovenci s svojo čitalnico (1862). Prav nemške ustanove v Gorici, še bolj pa slovenske, naj bi bile "neločljivo povezave z nastankom italijanskih društev." (Fain, 1991, 28) Ta društva pa so nastajala postopoma in odsevala so tudi različno nazorsko in politično opredeljenost. Goriški liberalci so se delili na zmerne in bolj radikalne, posebno skupino so predstavljali mazzinijanci, ki so bili odločno bolj irendentični in protiklerikalni, delovala pa so tudi tajna združenja (na primer "partito d'azione"). Med goriškimi Italijani pa so bili Avstriji naklonjeni konservativci, ki so svojo politično izbiro gradili tudi na katolicizmu. Taka razcepljenost ni omogočala skupnega političnega nastopanja goriških Italijanov, drugače kot pri Slovencih, ki so se vsaj od začetka združevali v enem političnem društvu ("Soča").

Podobno kot v Trstu je tudi v Gorici pomembno politično vlogo odigralo sicer telovadno društvo Società di ginnastica (november 1868), ki je imela svojega predhodnika v kratek čas delujočem Società di ginnastica, scherma e canto (1868). Ko je bilo telovadno društvo leta 1879 prepovedano, je nastala Associazione goriziana di musica, drammatica e ginnastica, po ponovni prepovedi pa nova Unione ginnastica goriziana (1889). Ostala goriška športna društva tega časa so bila poleg omenjenega strelskega društva iz leta 1829 (statut potrjen l. 1869) še Società goriziana di pattinatori (1873), ki je svojo dejavnost (drsanje na ledu) izvajala na zamrznjenih močvirjih v okolici Gorice.

V sedemdesetih letih je sledila kot prva ustanovitev družbe Società cattolico-politica nel Goriziano, imenovana tudi Circolo cattolico del Goriziano (1870). Društvo naj bi se kot skupna katoliška in politična organizacija zoperstavljalo liberalizmu in naj bi bilo za vse prebivalce dežele (decembra leta 1872 je bilo v društvu vpisanih 362 Italijanov in 77 Slovencev). Bilo je pravzaprav prvo italijansko politično društvo na Goriškem, njeno dejavnost sta podpirala lista *Il Goriziano* in nato *L'Eco del Litorale*. Pri Slovencih društvo ni vzbudilo velikega zanimanja, leta 1898 se je na predlog zadnjega predsednika mons. Andreja Jordana, kasnejšega goriškega nadškofa, preoblikovala v Unione cattolico-sociale nel Goriziano, ki je nato leta 1906 postala Unione cattolica popolare del Friuli. Tako se je ustvarila politična organizacija furlanskih krščanskih socialcev, ki pa so svoj prvi javni nastop in uspeh doživeli na podeželju z ustanavljanjem kmečkih zadrug in posojilnic. V katoliško društveno dejavnost je potrebno uvrstiti tudi Associazione delle letture cattoliche (1872) in žensko društvo Circolo delle donne cattoliche (1874). Iz kasnejše dejavnosti katoliškega tabora je potrebno omeniti tudi prizadevanja za katoliško univerzo v Salzburgu, ki

se je kazalo v goriški sekciji društva za ustanovitev take univerze (1892). Ta sekcija je imela tudi svoj ženski krožek.

Società Filarmonico-Drammatica Goriziana (1872) je delovala kot glasbeno društvo in organizator različnih prireditev, med njimi tudi Petrarcoevega slavja (1874), na kateri so sodelovali tudi goriški Slovenci in Nemci. Bila je ena redkih prireditev, ki je pri skupnem kulturnem nastopu združila vse etnične sestavine mesta. Gabinetto di lettura (1873) je bilo eno osrednjih goriških italijanskih kulturnih društev, preživelo je obe svetovni vojni in bilo obnovljeno leta 1948. Zagovarjalo je italijanstvo Gorice in sodelovalo z drugimi goriškimi italijanskimi liberalnimi organizacijami; društvo je imelo tudi svojo ljudsko knjižnico (Biblioteca popolare). Leta 1875 je bila ustanovljena Società promotrice per la cura climatica in Gorizia, ki naj bi skrbela za turistični pomen Gorice. Po datumu nastanka naslednje goriško društvo je bilo Società famigliare di musica e drammatica (1882). Društvo je bilo liberalno in je delovalo šest let. Njen naslednik naj bi bila Riunione famigliare goriziana (1897), društvo, ki je zagotavljalo, da posluje izključno v italijanskem jeziku. Sledila je ustanovitev šolskih društev kot Associazione di padri a vantaggio dei loro figli (1879), ki naj bi skrbelo za dodatni šolski pouk, Società per la difesa della lingua italiana (1885) naj bi skrbela za italijanske šole. Šolska organizacija "Pro Patria" je delovala v Gorici od oktobra 1886, sledila ji je Lega nazionale (1890). Slednja je imela podružnice po italijanskem (furlanskem podeželju) ter je s svojo aktivnostjo segala v kraje na italijansko-slovenski jezikovni meji (šola Lege nazionale v Devinu). Obe šolski društvi sta dopolnili dejavnost telovadnega Ginnastica goriziana in bralnega Gabinetto di lettura. Podobno kot tržaška sekcija je tudi goriška Lega nazionale prenehala delovati v dvajsetih letih in se je znova ustanovila po drugi svetovni vojni.

Prvo pravo italijansko politično društvo v Gorici je bilo Società Unione (1884), njegov namen je bil, da po vzoru istrskega političnega društva Società politica Istriana brani v prvi vrsti italijansko narodnost in skupne duhovne, ekonomske in politične interese. Pri tem je opozarjala na "slovensko nevarnost". Društvo, ki naj bi se za razliko od mestnih društev in organizacij posebej posvečalo kmečkemu podeželju, je vodilo zmernejše krilo goriških liberalcev italijanske narodnosti. Pri svojih namenih pa Unione ni naletela na razumevanje pri krščanskih socialcih, ki so prav na furlanskem podeželju imeli svojo politično zaledje. Leta 1903 je društvo prenehalo obstajati.

Med mladinskimi društvi je politično in v liberalnem duhu delovala Lega della gioventù friulana (1898), ki pa jo je oblast že po nekaj mesecih ukinita. Društvo Giovane Friuli je bilo krščanskosocialno. Še dve mladinski društvi sta se predstavljali kot furlanski, in sicer Fascio giovanile friulano in Società accademica friulana.

Novo politično stranko pomeni v Gorici ustanovitev goriške podružnice italijanske socialistične stranke v Avstriji (sedež je imela v Ulici Tre Re, Sedi riunite). S stranko se je vzpostavila tudi vsa njena struktura - strokovna društva, združenja in zadružni sistem, kot ga je imela socialdemokratska stranka v Trstu (Cooperative operaie, Circolo di studi sociali, Cassa distrettuale per ammalati, sindikalna organiziranost). Spočetka so vsi ti organizmi delovali pod vplivom tržaške orgnizacije in kot podružnice tržaških socialističnih ustanov. Na Goriškem so slovenski in italijanski socialisti delovali skupaj, potem pa ločeno, kot je to bilo tudi na vsedržavni ravni. Iz furlanske sekcije socialdemokratske stranke (izdajala je glasilo *Il Socialista Friulano*) je marca 1912 v Gradišču ob Soči nastala Federazione socialista friulana.

Ob večjih društvih je nastajala vrsta manjših, kot so bila glasbena (Corpo corale; 1892), Circolo mandolinisti (1892), športna in rekreativna (Società delle corse al trotto - 1885, Veloce club Goriziano, Club ciclistico Libertas, goriška sekcija tržaške Società alpina delle Giulie - 1883) ter kulturni klubi kot Circolo Apollo (1898), obrtniški klub Circolo Fantasia (1899), trgovski Club Tersicore (1899). V novem stoletju se je pomnožilo število manjših društev kot na primer Società cattolica per la diffusione della buona stampa (neke vrste podružnica osrednje Pius Verein), Unione esperantista friulana, Società orchestrale goriziana. Associazione dei militi veterani per la contea principesca di Gorizia e Gradisca je le italijanski naslov za deželno veteransko društvo Militär Veteranen Verein für Görz und Gradisca, ki je bilo del državne organizacije in je delovalo za vse deželno prebivalstvo, tako tudi za Slovence - Vojaško veteransko društvo za Goriško in Gradiščansko. Deželni in državni značaj so imela še nekatera društva (Associazione provinciale per il promovimento del concorso dei forestieri, Casino di Cura, podružnica centralne komisije za ohranjanje umetnostnih spomenikov itd.).

V Gorici je bilo več dobrodelnih in podpornih društev kot Società di mutuo soccorso fra artigiani (1864), Associazione di mutuo soccorso fra agenti di commercio, Associazione delle Signore goriziane a sollievo dei poveri (1868), Associazione per provvedimento di orfanelle (1873), Società di soccorso per gli scolari delle civiche scuole popolari e dei giardini civici infantili (1898), Comitato delle Signore pro Ricreatori femminili, Associazione di mutuo soccorso fra agenti e scritturali.

Več je bilo cerkvenih bratovščin in družb (Comitato per l'erezione della chiesa del Sacro Cuore, italijanska sekcija dunajske Rafaelove družbe, Pia Unione figlie di Maria, Consorzio Rudolphinum za duhovnike, potrebne pomoči), prav tako gospodarskih in poklicnih društev (Società goriziana trenovia, katoliška Consorzio tra impiegati di stato per la costruzione di quartieri minimi,

liberalna Consorzio per la costruzione di quartieri minimi a Gorizia, Il consorzio di consumo tra gli impiegati, Società fra proprietari di case e stabili, podružnica Federazione degli industriali dell' Austria, Lega dei datori di lavoro, Camera degli avvocati, Libera associazione dei medici), zavarovalna (Istituto provinciale di mutua assicurazione del bestiame bovino per la contea principesca di Gorizia e Gradisca, ki je delovalo za vso deželo), denarna (Cassa di risparmio e prestiti fra impiegati), večje število strokovnih (sindikálnih) združenj, ki so se politično delila predvsem na liberalno (na primer Consorzio industriale dei calzolari), katoliško (na primer Società degli agronomi della provincia di Gorizia e Gradisca) in socialistično smer (podružnica Società dei tipografi del Litorale).

Društveno življenje pa ni bilo tako razvito na podeželju, vendar se je v primerjavi s slovenskim delom začelo nekoliko kasneje, zlasti na kulturno-prosvetnem področju. Bilo je tudi usmerjeno k združenjem, ki so skrbela za izboljšanje materialnih pogojev življenja (zavarovalna društva za govejo živino, posojilnice). Pri društveni animaciji podeželja pa je poskrbelo politično in zadružno gibanje furlanskih krščanskih socialcev pod vodstvom Adama Zanettija, ki je deloval bolj politično, in Luigija Faiduttija, ki se je posvetil zadružništvu. Na tak razvoj so nedvomno vplivale socialna razmere, na furlanskem podeželju je bilo namreč veliko veleposestniške zemlje. Nastanek prve v Koprivnem (Capriva del Friuli) je pobudil ustanovitev cele vrste furlanskih hranilnic (casse rurali). Poleg tega so delovale kmetijske zadruge, ki so se leta 1896 združile v Federazione dei consorzi agricoli del Friuli (1896). Leta 1899 se je ustanovila Federazione della casse rurali e dei sodalizi cooperativi per la parte italiana della provincia di Gorizia, ki se je leta 1907 preimenovala v Federazione dei consorzi agricoli del Friuli. Ta zveza je leta 1913 združevala 34 hranilnic in posojilnic s 4085 člani, 33 gospodarskih zadrug z 2579 člani, 19 društev za zavarovanje goveje živine s 1877 člani in 11 kmečko-delavskih društev z 903 člani. V 97 društvih je delovalo 9444 članov.

Za vzorec društvene podobe v italijanskem (furlanskem) predelu dežele naj služita primer mesteca Cervignano (sedež sodnega okraja v političnem okraju Tržič-Monfalcone; 3000 prebivalcev) in vasi Chiopris-Viscone (sodni okraj Krmin-Cormons v političnem okraju Gradišče ob Soči; 1000 prebivalcev). Tik pred začetkom prve svetovne vojne (1914) so v Cervignanu delovala naslednja gospodarska društva: kmečka banka, okrajna mizarska zadruga, podružnica goriške kmetijske družbe in konzorcij za vzrejo prašičev. S kulturo in prosveto so se ukvarjali Società Filarmmonica, Società "Pietro Zorutti" in podružnica Lege nazionale, s športom pa kolesarski Veloce club friulano in društvo "Lawn Tennys". V Cervignanu je bilo prostovoljno gasilsko društvo. V manjšem kraju, kot je Chiopris-Viscone, je bila Cassa

rurale, konzorcij za vodo, društvo za zavarovanje goveje živine, zavarovalnica za govejo živino in furlanski športni klub "Veloce". Tako podoba z določenimi posebnostmi so izkazovali tudi drugi furlanski kraji, vendar se v večjih krajih kažejo značilnosti kot na primer v Krminu (6500 prebivalcev), kjer delujejo katoliške (Consortio cattolico fra agricoltori, Biblioteca sociale cattolica), socialistične (Circolo giovanile socialista), liberalne (podružnica Lege nazionale) in avstrofilske (Società cormonese "Austria") organizacije; v kraju sta bili tudi podružnici osrednjega italijanskega in avstrijskega turističnega kluba. V Gradežu pa tudi ribiška in turistična društva in v Tržiču (Monfalcone) pomorske družbe.

Nemci

V nemški kazino "Concordia" so se že od začetka (december 1861) vključili najuglednejši člani goriških Nemcev. Prvi predsednik je bil industrijalec Karl Ritter-Zahony, člani pa so bili predvsem uradniki in profesorji nemške narodnosti. Delovala je na nemških pozicijah. Iz tega društva je izšel Görzer Gesangverein, ki je konec junija 1867 razvil svojo zastavo, na prireditvi so sodelovali pevci iz Ljubljane in Trsta (Schillerverein), uradno odobritev je društvo dobilo leta 1870. Deutscher Sängerbunde (1872) ni imelo dolgega življenja. Verein für methodisches Turnen "Valetudo" (1873) je delovalo v treh jezikih, toda bilo je "organizirano za bolj učinkovito germanofilsko propagando" (Cossar, 1956, 116). Goriški Nemci so imeli tudi svoje kolesarsko društvo.

Nemška društvena dejavnost seveda ni bila tolikšna kot pri Slovencih in Italijanih. To kažejo tudi težave z nemškim goriškim časopisem, saj so že leta 1867 imeli svoj časnik *Görzer Wochenblatt* (1867), ki mu je sledil *Görzer Zeitung* (1868-1869, 1872-1873). Nemci so se seveda ustanavljali družabna društva, kot je bilo *Geselligkeit-Verein Schlaraffia "Goritia"* (1892), pa tudi *Goerzer Cyclists-Club* (1885). V Gorici se je tudi ustanovila podružnica šolske družbe *Schulverein*, in sicer *Deutscher Schulverein Ortsgruppe Görz* in tudi njegova ženska podružnica (*Ortsgruppe 1001 für Frauen und Mädchen des deutschen Schulvereins*).

Istra

Med letoma 1860 in 1918 je društveno življenje zaobjelo tudi Istro in vse njene tri narodnostne sestavine. Pri Italijanih je zlasti v mestih predstavljalo nadaljevanje tistega gibanja in stremljenja, ki so se pojavljala že v predparlamentarnem razdobju. Pri Hrvatih in Slovencih pa se je začelo brez tradicije, a vendar ob pomoči zgledov, ki so jih nudile sosednje slovenske dežele. K društvenemu življenju so prispevali tudi Nemci, ki so živeli v Istri, predvsem v Pulju, kjer je bilo glavno pristanišče avstro-ogrsko mornarice. Istrski Nem-

ci so samostojno nastopali tudi na deželnozborskih volitvah, vendar brez uspeha. Razmere v Istri se z razmerami v ostalih dveh primorskih deželah ne dajo primerjati.

Hrvati

Društveno življenje istrskih Hrvatov zaznamujejo v šestdesetih letih, podobno kot pri Slovencih v Avstrijskem primorju, čitalnice. Vendar imajo čitalnice v Istri specifičen razvoj, predvsem zaradi socialnih razmer, ki so vladale pri istrskih Hrvatih in tudi Slovencih, ter seveda zaradi italijanskega sosedstva. Italijani so seveda budno spremljali spremembe pri istrskih Slovanih, ker so bile tudi čitalnice "zelo pomembna mesta narodnega prebujanja in boja zoper tujo oblast in kulturno dominacijo" (Blažeković, 1990, 186). Pri svojem društvenem delu pa so se istrski Hrvati zelo pogosto povezovali z istrskimi Slovenci pa tudi s Slovenci v Trstu in okolici. Take povezave so pogojevale administrativne meje (za istrske Hrvate je bila matična domovina v transljajtanskem delu monarhije) in tradicionalne vezi (gospodarstvo, promet). Zlasti gospodarska društva so se spčetka povezovala v zveze, ki so delovale v Ljubljani.

Prva hrvatska istrska čitalnica je bila ustanovljena v Kastvu (1866), zagotovo tudi pod vplivom bližnje Kranjske. Kastav je bil eno izmed prvih žarišč hrvatskega narodnega prebujanja v Istri. Tu so leta 1871 pripravili tudi veliko množično zborovanje - tabor, njegovo politično vsebino (združitev Istre s Trstom in Gorico v eno upravno enoto) je oblast okrnila. Zgledu Kastavcev, pravzaprav tržaških okoličanov, so sledili tudi v slovenskih predelih Istre (Jelšane, Boljunec). Naslednja hrvatska čitalnica je nastala leta 1867 v Velem Lošinjju in nato leta 1869 Slavjanska čitaonica v Pulju. Potem je ustanavljanje teh društev zajelo Istro in Kvarnerske otoke, kjer je leta 1871 nastala Hrvatska čitaonica v Vrbniku na Krku. V Voloskem se je društvo "Concordia" preoblikovalo v hrvatsko čitalnico "Bratimstvo" (1872), čitalnice so nato nastale še v Baški (1874), Punatu (1875), Omišlju (1876), Krku (1877), Lindarju (1883), Iki (1885), Brseču (1887), Gračišču (1887), Malem Lošinjju (1887), Opatiji, kjer je čitalnica nosila ime "Zora" (1888), in Sv. Petru u Šumi (1889). V devetdesetih letih je kot prva nastala hrvatska čitalnica v Buzetu (1890), sledile so v letu 1891 hrvatska čitalnica "Danica" v Lovranu, nato čitalnice v Medulinu, Mihotičih, Pazinu (Čitaoničko društvo "Austrija") in Valturi, sledila je ustanovitev čitalnic v Marčani (1893), Dubašnici (1894), Malinski (1894), Dobrinju (1896), Nerezinah (1896), Čunskem (1897), Ližnjanu (1897), Pomerju (1897), na Unijah (1897), v Lovreču (1898), Rovinskem Selu (1898), Moščenicah (1900) in v Tinjanu (1900). V novem stoletju so nastale čitalnice v Sv. Mateju (Kastav), Jurandvoru, še ena čitalnica v Vrbniku, Srdočih (Kastav), Cresu (1905), Premanturi, Vinkuranu, Jušičih, Lanišču,

Draguču, Svetvinčentu, Moščeniški Dragi, Zamasku, Puntakriži, Cerovlju, Kašteliru, Banjolah, Pičnu, Krnici in v Labinu.

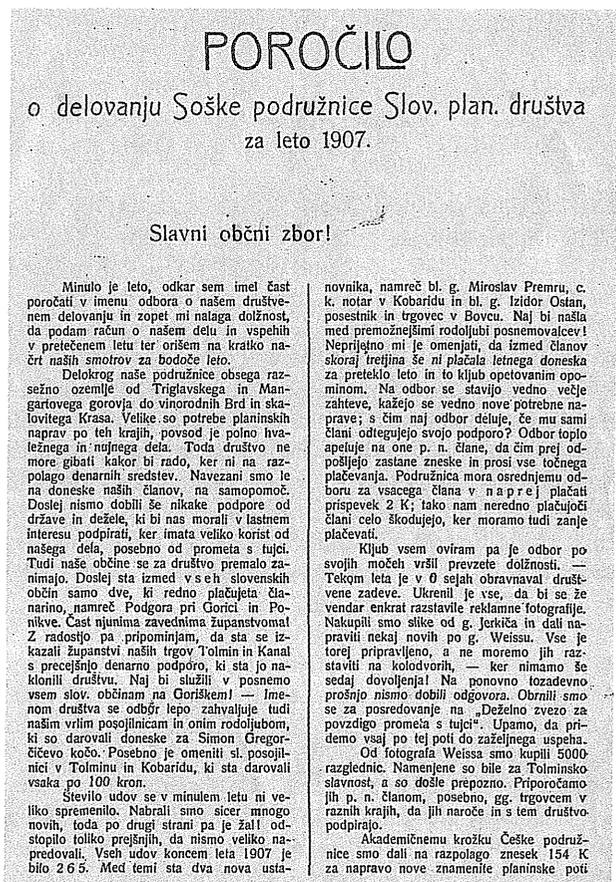
Ob čitalnicah pa so nastajala še druga kulturno-prosvetna društva kot tamburaški orkestri (med prvimi v Pulju in v Pazinu - 1892), pevska društva (na primer društvo "Lovor" v Opatiji - 1896), pevska in tamburaška društva (Istarska vila v Kastvu - 1901), podporna društva (na primer v Puntu na otoku Krku društvo "Rodoljub" za pomoč dijakom, v Vrbniku delavsko društvo za samopomoč - 1905, dve društvi za samopomoč v Omišlju, "Domoljub" v Rukavcu - 1909, združenje sv. Mihovila v Rubeših - 1901), pogrebna društva (Klenovščak, Lanišče, Račja Vas) in druga društva (na primer veteransko društvo v Pazinu - 1884, turistično društvo v Opatiji - 1908). Posebnost je bila ustanovitev Kastavskega delavskega društva (1887) in Radničkog društva (1906) v Vrbniku; obe društvi sta bili podporni.

Prvi istarski Sokol je bilo telovadno društvo, ki se je ustanovilo leta 1897 v Pulju, leta 1899 se je tu ustanovilo še eno sokolsko društvo, in sicer telovadno in pevsko Sokol Tyrš. Sokolska društva so nastala še v Voloskem-Opatiji (1901), Pazinu, nato v Kantridi, Zametu in Mihotičih-Frančičih. Vsa sokolska društva v Istri so tvorila sokolsko župo "Vitezič". V nekaterih krajih so društva Sokol označevali s pridevnikom hrvatski ali katoliški. V Istri ni bilo podobne organizacije, kot je bil katoliški "Orel" pri Slovencih.

Čitalniško gibanje je le del v programu političnega boja istrskih Hrvatov. Njihovo glasilo *Naša Sloga*, ki je izhajala v Trstu, je leta 1873 priporočila ustanavljanje posojilnic, dijaškega podpornega društva in političnega društva. Temu priporočilu so se odzvali v Kastvu, kjer je bilo leta 1874 ustanovljeno društvo Bratovščina hrvatskih ljudi u Istri, podporno društvo za istrske dijake in študente; vodili so ga najbolj ugledni istrski Hrvatje tistega časa (J. Dobriča, D. Vitezič, M. Laginja, Vj. Spinčić). Bratovščina je prenehala delovati po koncu prve svetovne vojne.

Prvo politično organizacijo je predstavljalo tržaško politično društvo "Edinost", ki je svojo dejavnost razširilo tudi na Istro s pomočjo lista *Naša Sloga*. List je začel izhajati leta 1870 v Trstu, nato pa se je preselil v Pulj. Hrvatski istrski politiki so delovali v vodstvu "Edinosti" in Matko Mandić je bil leta 1891 izvoljen za njenega predsednika. Leta 1884 je bil ustanovljen Hrvatsko-slovenski klub pokrajinskog istarskog sabora. "Prezeti z duhom bratstva hrvatskega in slovenskega naroda v Istri, so istrski zastopniki izpolnili važno in pozitivno vlogo." (Bratulić, 1969, 301) Prvo pravo politično društvo pa je bilo ustanovljeno v Pazinu kot Političko društvo za Hrvate i Slovence u Istri (1902). Nastalo je zato, ker so bili Istrani nezadovoljni z delom "Edinosti" in so jo krivili za neuspeh na deželnozborskih volitvah (1901). Društvo je bilo politično enotno, a so v njem skušale prevladati krščansko socialne struje. Delovalo je še po

prvi svetovni vojni. V desetletju pred prvo svetovno vojno se je dotlej bolj ali manj enoten politični tabor istrskih Hrvatov pričel ločevati na narodnoliberalno in na narodno krščanskosocialno strujo. Tako ločevanje pa ni vodilo v popoln politični razcep. Bolj v krajevnem obsegu, vendar kot opozicija pazinskemu političnemu društvu, je delovala Narodna zajednica (1912) v Voloskem-Opatiji, ustanovljena je bila za politični, kulturni in gospodarski napredek krajev Med Učko in Kastavščino. Imela je več podružnic v okolju svojega delovanja. Podobna organizacija je delovala tudi za Slovence kopskega okraja. Pač pa so se v samostojno politično grupacijo preoblikovali socialisti, ki so leta 1907 v Pulju ustanovili politično organizacijo Jugoslovenske socialdemokratske stranke za Pulj in okolico, poleg tega so v začetku oktobra 1907 ustanovili še Delavsko izobraževalno podporno in pravovarstveno društvo. V obeh organih so sodelovali skupaj hrvatski in slovenski socialisti, ki so si prizadevali, da bi delo stranke razširili na celotno območje Istre. Narodna delavska

Sl. 9: Del poročila o delovanju Soške podružnice SPD (1908).

Fig. 9: A part of a report on activities of the Soča Branch of SPD (1908).

organizacija v Trstu je imela svojo podružnico v Pulju ter v Voloskem-Opatiji.

Značilnost istrskih razmer je tudi, da se je hrvatsko društveno življenje porazdelilo na več istrskih središč, predvsem na Pulj in Pazin. Spočetka je osrednje mesto pripadalo Pazinu, kjer je ustanovitev hrvatske državne gimnazije pomenila velik preobrat, ne le za izobraževanje v hrvatskem jeziku, ampak tudi za razvoj političnih razmer. V Pazinu je bilo središče Tiskovnega društva (1910), ki je leta 1911 odprlo svojo tiskarno in tiskalo krščanskosocialno glasilo *Pučki prijatelj*. Ustanovljeno je bilo društvo Narodna obrana za podpiranje hrvatskih študentov, še pred tem je delovalo Đačko pripomočno društvo (1898). Pazinsko Pučko sijelo (1909) je bilo katoliško čitalniško društvo. V Pazinu je bil sedež edinega političnega društva Hrvatov in Slovencev v Istri (1902), Gospodarskega društva (1900) in Sokolskega društva (1903). Narodni dom je bil zgrajen leta 1905, naslednje leto pa ustanovljeno hrvatsko planinsko društvo. Leta 1908 sta se v Pazinu ustanovili akademski ferijalni društvi Istra in Dobrila, leta 1909 knjižnica, nato glasbeno društvo (1910) in naslednje leto Odbor za prosvjeto (1911), organizator predavanj. Poleg tega je bil v Pazinu sedež učiteljskih društev Narodna prosvjeta in Hrvatska škola ter društva učiteljic "Bogoljub" in tudi drugih hrvatskih ustanov, kot so bile posojilnica (1895), čebelarsko društvo (1909), okrajna gospodarska zadruga. Kasneje, od preloma med 19. in 20. stoletjem, je vlogo središča pričel dobivati Pulj. Leta 1898 je založnik in tiskar iz Gorice Andrej Gabršček kupil Martiroličevo tiskarno, ki je po nekaj mesecih prešla v last Josipa Krmpotiča. Tu se je od srede leta 1899 tiskalo glasilo *Naša Sloga*, poleg drugega hrvatskega časopisja v letih 1904-1909 še dnevnik *Omnibus* v treh jezikih (hrvaščina, italijanščina, nemščina), kasneje tudi dnevnik *Hrvatski list* (1915-1918). V Pulju je bilo tudi društvo Sokol, sedež deželne organizacije Jugoslovanske socialdemokratske stranke in liberalne Narodne delavske organizacije. Tu so delovala gospodarska društva kot Istarska posojilnica (1891), Istarska vinarska zadruga (1893), Kreditno in ekskomptno društvo (1910) in Gospodarska sveza za Istru (1903).

Za podobo razmer pa je treba omeniti še delovanje duhovniških združenj, kot je bilo že omenjeni Zbor svečnikov sv. Pavla (Zbor svečenika sv. Pavla; 1899) za duhovnike tržaško-koprške škofije. Duhovniki so se sestajali na duhovniških skupnostih - Svečeniških zajednicah, posebno jih je podpiral krški škof dr. Anton Mahnič. Poreško-puljski škof G. B. Flapp je svojim duhovnikom prepovedal, da bi se udeležili skupnega sestanka istrskih duhovniških skupnosti v Pazinu (1912). V Istri je delovalo več deklških društev Marijine družbe, hrvatski semeniščniki pa so se zbirali v Zboru duhovne mladeži hrvatske u Gorici (pred l. 1898). V Krku je bila leta 1902 osnovana Staroslovenska akademija za proučevanje glagolice.

Pod vplivom istoimenske slovenske, a neodvisno od nje in zato, da bi se zoperstavila delovanju italijanske (Pro Patria, kasneje Lega nazionale), je nastala šolska organizacija Družba sv. Ćirila i Metoda za Istru (1893). Bila je ustanovljena v Pulju, a je imela kasneje svoj sedež v Voloskem-Opatiji. Po celotnem ozemlju Istre je imela svoje podružnice (l. 1902 jih je bilo 54). Leta 1914 je vzdrževala 43 šol s 77 učitelji, 4 obrtne tečaje in 11 otroških zabavišč. V društva so se zbirali tudi učitelji, tako je poleg učiteljskega društva za koprski okraj (1882) delovalo še učiteljsko društvo za okraj Volosko (1891) in Krčko učiteljsko društvo na Krku (1891). Slovenski in hrvatski učitelji so ustanovili skupno društvo Narodna prosvjeta (1897), od leta 1906 je izdajalo istoimenski časopis. Leta 1911 se je od društva odcepila skupina katoliških učiteljev in ustanovila društvo Hrvatska škola (glasilo časopis *Hrvatska škola*).

Razvita je bila tudi dejavnost dijaških študentskih društev. Leta 1897 so istrski vseučiliščniki hrvatske in slovenske narodnosti osnovali Ferijalno društvo, ki pa je delovalo le kratek čas. Prav tako je kratek čas delovalo Akademsko ferijalno društvo "Naprijed". Omenjeno je bilo Đačko pomočno društvo s sedežem v Pazinu, podobno društvo je bilo ustanovljeno v Voloskem-Opatiji (1910). Avgusta 1908 sta se v Pulju ustanovili akademski ferijalni društvi liberalna Istra in katoliško Dobrila, potem ko nazorsko razcepljeni niso našli možnosti za ustanovitev skupnega društva. Katoliški tabor je veliko pozornost namenjal ustanavljanju mladinskih društev (na primer Hrvatska Zvijezda v Materadi ali Naša Gruda v Lovrečici). V Pazinu je delovala Dijaška Marijina družba (1913).

Vzporedno s kulturnimi in političnimi prizadevanji pa se je širila tudi gospodarska dejavnost, zlasti hranilništvo in posojilništvo. Prva taka ustanova je bila v Kopru, v slovenskem delu Istre (1884). Leta 1884 je bil ustanovljen kot vladni organ gospodarski svet za Istro (Consiglio agrario provinciale) s sedežem v Poreču. Med letoma 1885 in 1888 so bila ustanovljena okrajna gospodarska društva v Buzetu, Kastvu, Krku in Voloskem-Opatiji. Po istrskih krajih je med letoma 1891 in 1914 nastalo 51 posojilnic, med letoma 1901 in 1911 pa 20 gospodarsko-trgovskih društev in 16 konsumnih društev, ki jim je načelovala Gospodarska sveza za Istro (1903) s sedežem v Pulju. Pred tem so bila društva včlanjena predvsem v ljubljanski katoliški Gospodarski oziroma Zadružni zvezi. Po podeželju je bilo več sadjarskih, čebelarskih, obrtnih, trgovskih in konsumnih društev. V Istri so se odpirali "narodni domovi", kot središča družbenega življenja posameznih krajev (Kastav, Mihotiči, Pazin, Pulj, Roč, Vrbnik). Poleg pomorskih družb, ki niso bile ustanovljene po narodnostnem principu (La società di navigazione Istria iz Pulja, Unione Istriana - Lovran, Krčko parobrodarsko društvo - Krk), so delovale še ribiške zadruge, za ribištvo je skrbela avstrijska družba za ribištvo in vzgojo rib (1888).

Italijani

Pri Italijanih v Istri je tradicija bralnih društev (Società ali Casino di lettura, Casino di Società, Società del Casino) izhajala še iz časov pred letom 1848. V ustavni dobi so se ta društva obnovila ali pa so nastala povsem nanovo. Med prvimi, če ne prvi, je bil Casino di Società v Poreču (1862), nato sledijo bralni kazini v Cresu (1870), Voloskem (1875), Vodnjanu (1878), Gabinetto di Lettura v Pulju (1881), Rovinju (1888), Novigradu (1888), Bujah (1889), Buzetu (1889), Lovranu (1890), Malinski (1891), Pazinu (1882), Novigradu (1893), Medulinu (1887), Opatiji (1897), Čunskem (1899) in v Velem Lošinju. Seveda predstavljajo le del društev, ki so tedaj nastajala. Tudi pri istrskih Italijanih se je društveno življenje zlasti ob koncu stoletja tudi že politično diferenciralo (v Pulju je bil leta 1900 osnovan Circolo cattolico di lettura), poleg tega pa je dobivalo večjo socialno širino, saj se je v Bujah leta 1905 Gabinetto di lettura preimenoval v Circolo agricolo-operaio con biblioteca popolare circolante, v Balah je leta 1906 nastal Gabinetto agricolo-operaio di lettura, v Kanfanaru pa Gabinetto di lettura popolare agricolo-operaio (1909). V mnogih istrskih krajih so delovala istočano hrvatska in italijanska bralna in kulturna društva, tako je v Pazinu leta 1885 nastala italijanska Società di lettura, hrvatska čitalnica pa leta 1891. V Medulinu je nastala hrvatska čitalnica leta 1891, italijanski Gabinetto di lettura istriano pa leta 1897. Podobno je bilo tudi v drugih krajih. V Voloskem pa sta bila poleg italijanskega Casina di lettura (1881) ustanovljena še nemški Leseverein in hrvatska čitalnica. Novost na prelomu stoletja so tudi socialistična društva, kot je bil Circolo di Studi Sociali (1905) v Labinu, ustanovitelji Circolo di Cultura v Plominu pa so bili "tutti Fianonesi di sentimenti italianissimi" (Šetić, 1990, 101). V Malem Lošinju je delovalo društvo Unione, širilo je italijansko misel po otoku Lošinju in bilo povezano z lošinjsko prostozidarsko ložo I figli d'Italia.

Prvotno bralna društva, ki so se ukvarjala tudi z glasbo in dramskim delom, so pobudila nastanek posebnih kulturnih društev. V Istri je bilo med Italijani zlasti zelo veliko glasbenih društev, pevskih zborov, tamburaških krožkov in pihalnih godb. Glasbena društva (Società Filarmmonica) so bila v Rovinju (1877), Pulju (1881), Poreču (1882), Kopru (1887), Momjanu (1892), Pazinu (1893), pevski zbor "Besenghi" v Izoli (1896), Corpo Corale cittadino v Kopru (1899), Žminju (1899), Malem Lošinju (1899), Novigradu (1899), Coro mandolinistico "Armonia" v Pulju (1900), Società filarmonica popolare v Rovinju (1900), Brtonigli (1900), Bujah (1900), Vodnjanu (1902), Vižinadi (1904), Club filarmonico "Tartini" v Piranu (1908).

Leta 1884 je nastalo domoznansko društvo Società Istriana di Archeologia e Storia patria, ki je od leta 1885 izdajala znanstveni časopis *Atti e memorie*. Tako kot

Sl. 10: Letno poročilo o delovanju šol Družbe sv. Cirila in Metoda v Trstu za šolski leti 1914-1915 in 1915-1916 (1916).

Fig. 10: Annual report on activities of schools Družbe sv. Cirila in Metoda in Trieste for the school years 1914-1915 and 1915-1916 (1916).

tržaški *Archeografo Triestino* izhaja še sedaj. Na šolskem področju sta podobno kot na Goriško-Gradiščanskem in v Trstu delovali z istimi nameni in podobnim uspehom pri delu italijanski šolski družbi "Pro Patria" in Lega nazionale. "Pro Patria" je imela svojo prvo podružnico v Poreču (26. 9. 1886), novembra 1886 pa je bila podružnica ustanovljena tudi v Kopru. Zlasti veliko mrežo svojih podružnic je imela Lega nazionale, prav tako pa tudi osnovnih šol, vrtcev in otroških zabavišč. Delovalo je še nekaj drugih italijanskih šolskih (Amici di Istruzione v Poreču 1873 z glasilom *Il Maestro del popolo*) in učiteljskih društev (Società magistrale v Poreču - 1900, v Rovinju - 1911). Več je bilo tudi dijaških podpornih (Società sussidiatrice

per gli studenti poveri del Ginnasio provinciale v Pazinu 1899), študentskih (Società degli studenti istriani v Pulju - 1910) in mladinskih društev (Fascio giovanile Istriano v Piranu - 1911).

Leta 1848 je italijansko politično gibanje v Istri prvič nastopilo bolj organizirano. V dobi Bachovega absolutizma je bilo sicer opazno (časopis *Il Popolano dell'Istria* - 1851, *Almanacco istriano* - 1851-1852, revija *Porta orientale* - 1857-1859), okrepilo pa se je v ustavnem razdobju, zlasti v povezavi z dejavnostjo istrskega deželnega zbora. Istrska politična emigracija (Carlo Combi, Tomaso Luciani) je s svojim delovanjem v Italiji sodelovala pri ustanavljanju cele vrste odborov (Comitato istriano, Comitato nazionale segreto di Trieste e dell'Istria, Comitato Triestino-istriano, Associazione per le Alpi Giulie), ki so zagovarjali pripojitev Istre in celotnega ozemlja, od leta 1863 imenovanega Julijska krajina, Italiji. Prva prav politična organizacija istrskih Italijanov pa je nastala v začetku osemdesetih let, najprej z listom *L'Istria* (1882), nato pa z društvom Società

politica istriana (1884), ki si je zadala kot svoj glavni cilj obrambo italijanske civilizacije v Istri. Društvo je združevalo različne smeri istrskega političnega gibanja. Razkol liberalnonacionalne stranke v Trstu na prelomu stoletja je pobudil razcep istrske politične stranke, iz katere je nastal Partito democratico istriano z glasilom *Era nuova* (1901-1902). V istrski deželi je delovalo več krajevnih italijanskih demokratičnih društev, kot so bila Società democratica v Velem Lošinju (1908), Circolo liberale democratico v Umagu (1908). Kasneje, leta 1911, je liberalna stranka ustanovila v Pazinu Unione democratica istriana. Poleg tega je delovalo politično društvo liberalnonacionalne usmeritve Unione nazionale. Svoj krožek Circolo nazionale je imela tudi v Izoli (1914).

Ob koncu stoletja so se pričeli resneje organizirati istrski katoličani pod vplivom krščanskega socializma. V letih 1892-1893 je izhajal v Rovinju štirinajstdnevnik *La Verità*, "prvi istrski katoliški list," kot glasilo tamkajšnje Società di Lettere cattoliche. Kasneje je imela svoje podružnice v Istri tržaška Lega Cristiano-sociale, tako je leta 1899 nastala v Izoli Società Agricola Operaia Cattolica. Na istrskem polotoku je bilo veliko katoliških društev, ki so delovala z različnimi naslovi tudi že pred letom 1897: Circolo degli Agricoltori v Rovinju (1895), Circolo cattolico di lettura (1902), Famiglia cattolica cooperativa v Izoli (1903), neuspeli poskus zveze katoliških društev Comitato diocesano parentino-polese per l'azione cattolica (1906), Circolo agricolo cattolico v Petroviji (1907), Unione cattolica popolare v Vižinadi (1907). Za razvoj katoliških društev različnih vsebinskih poudarkov se je od začetka stoletja v Pulju (tu je urejal "demokratično-socialni list" *L'Avvenire*, pred tem je izhajal v Trstu) prizadeval, ne posebno uspešno, Adamo Zanetti, eden od voditeljev krščanskosocialnega gibanja v Furlaniji. Katoliško politično in socialno delo v Istri je bilo tudi v novem stoletju povezano s Trstom: leta 1905 je bila kot zveza katoliških društev v Trstu in Istri ustanovljena Federazione triestina-istriana, ki pa je dejansko delovala predvsem v Istri. Ob volitvah leta 1907 je botrovala nastanku Associazione popolare italiana, ki je imela podružnice v Istri (Unione popolare v Izoli - 1907, Unione popolare v Novem gradu - 1908). Leta 1914 je nastala Associazione giovanile cattolica triestina-istriana, ki je združevala istrske katoliške organizacije (podružnica v Koprju iz l. 1914). Utrjevanje katoliških vrst je sledilo poskusom infiltracije pripadnikov liberalnonacionalnih usmeritev, zlasti na območju poreško-puljske škofije.

Delavska društva so v Istri nastajala v šestdesetih letih predvsem kot podporna. Pod vplivom tržaške Società operaia Triestina (1869) in s podobno liberalnonacionalno usmeritvijo je nastala v Koprju Associazione di mutuo soccorso fra artieri, operai e giornalieri, imenovana tudi Società operaia Giustinopolitana (1869; l. 1875 je dobila žensko sekcijo). Skoraj istočano je sledila ustanovitev puljske Società Operaia Polese con mutuo

Sl. 11: Vabilo Tržaške podružnice SPD na izlet na Artviže (17. 6. 1908).

Fig. 11: An invitation by Trieste Branch of SPD on a trip to Artviže (17. 6. 1908).

soccorso-cooperatrice (1869). Društvo je od leta 1871 izdajalo svoje glasilo *Il Pensiero*. Sledila je ustanovitev delavskega društva v Poreču (1873), v Izoli (1885) in v drugih istrskih krajih. Deset let zatem je oblast zatrla poskus ustanovitve Circola socialista rivoluzionario per Trieste e l'Istria (1883). Socialistično gibanje se je v Istri razširilo ob koncu stoletja, in sicer na pobudo jugoslovanske in italijanske socialdemokratske stranke. V prvem socialdemokratskem društvu v Pulju (1898) so delovali italijanski in slovanski delavci. V večjih istrskih krajih so se pojavljale podružnice tržaške Federazione dei lavoratori e lavoratrici (Pazin - 1900, Vodnjan - 1902), prav tako podružnice tržaškega socialističnega Circola di studi sociali (Pulj - 1902, Labin - 1905, Mali Lošnj - 1905, Umag - 1907) in mladinski socialistični krožki (Circolo giovanile socialista v Izoli - 1907, v Pulju - 1910). Delovalo je več krožkov Circolo operaio socialista. V domeno socialistične stranke so sodile tudi sindikalne organizacije, ki jih je bilo največ v Pulju, osrednjem delavskem središču Istre.

V Istri so nastajala tudi podporna društva, tako v Vodnjanu (1878), Labinu (1879), v Pulju (Fratellanza polesa; 1881), v Višnjanu (1882), v Bujah (1882), Umagu (1882), Novigradu (1886), Piranu (1887), Nerezinah (1903) in drugod. Bolniško blagajno Cassa ammalati so imeli v Pulju (1889), prav tam je le deset let nato nastala Cassa distrettuale per ammalati (1899), Cassa di protezione degli addetti ai negozi al dettaglio v Pulju (1900), leta 1902 je okrajna bolniška blagajna delovala v Kopru. Bila je članica Associazione delle Casse distrettuali esistenti nel circondario dell'Istituto di assicurazioni contro gli infortuni sul lavoro v Trstu. Med dobrodelnostna društva je sodila Società di Beneficenza delle Signore v Pulju (1891) pa tudi Associazione Italiana di Beneficenza prav tako v Pulju (1900). Delovala so tudi gospodarska društva kot posojilnice (Monte di pietà v Piranu - 1879 in v Pulju - 1892), denarni zavodi katoliškega tabora (Cassa rurale v Rovinju - 1899, Cassa agricola cattolica di prestiti e risparmi v Rovinju - 1907), gospodarska društva (Solinarska zadruga v Kopru - 1871, Consorzio agrario v Bujah - 1887, Consorzio fra i pescatori della Polesana v Pulju - 1907, Cantina sociale v Rovinju - 1908), okrajne gospodarske zadruge (Vodnjan, Labin, Motovun, Poreč, Piran), konzumna društva (Società cooperativa di consumo v Pulju - 1900), akcijske družbe ("Bagno polesa" v Pulju - 1895).

Ostala italijanska društva v Istri so bila duhovniška (Comitato S. Giusto e Nazario) in verske bratovščine (Marijina družba v Rovinju 1901), veteranska (Pulj - 1879, Rovinj - 1882), olepševalna (Società di abbellimento v Kopru - 1882), lovska (Società di cacciatori), družinska, rekreativna (Società Alpina dell'Istria v Pazinu - 1875), veteranska, ki so delovala večjezično (1879 - v Pulju prvo istrsko veteransko društvo, imenovano po nadvojvodu Rudolfu, 1884 - v Rovinju, 1900 - v Opatiji, 1910 - Cres) in ostala (na primer društvo

esperantistov v Kopru - 1912).

Razvita je bila tudi športna dejavnost. Tako so med drugim nastala veslaška društva "Adria" v Poreču, izredno aktivna in v mestu zelo uveljavljena Società Nautica "Pietas Julia" v Pulju (1886), veslaški klub "Libertas" v Kopru (1888), kolesarski "Veloce" club Polese v Pulju (1899), socialistični Club ciclistico Carlo Marx (1906 se je razpustil), Società Escursionisti Istriani "Monte Maggiore" v Pazinu (1909), Società Ginnastica v Pulju (1909), športni klub "Forti e uniti" (1910) in tekaški klub "Edera" v Pulju (1910).

Istrska italijanska društva je državna oblast zlasti zaradi njihove liberalnonacionalne usmeritve, ki je zelo pogosto prihajala tudi v nasprotja z zakoni, še posebej nadzorovala. Tako so nekatera imela težave že pri registraciji pravil in društvenih simbolov. Tako je bila zavrnjena potrditev pravil Cluba "Venezia Giulia" iz Kopra (1888) zaradi imena, ki je bilo prepovedano. Tržaško namestništvo je naslednje leto že v drugo zavrnilo potrditev statuta pevskega društva "Giovanni Carrara" iz Pulja. Zaradi politične dejavnosti sta bili na primer ukinjeni društvi Società Giovane Pola (1908) in Vita nuova v Piranu (1911); policija je preiskovala prostore športnega društva "Edera" v Pulju (1911), leta 1912 je bilo društvo razpuščeno.

Slovenci

Društveno življenje istrskih Slovencev - živeli so predvsem v okrajih Koper in Volosko - se je razvijalo pod vplivom razmer pri tržaških Slovincih (sodna okraja Koper in Piran) in pod vplivom dogajanj na Kranjskem (sodni okraj Podgrad). Prva slovenska čitalnica v Istri je nastala v Jelšanah (1867), sledila je ustanovitev čitalnic v Dekanih (1869), Boljuncu (1870), Materiji (1871), Podgradu (1873) in v Kopru (1878). Koprška čitalnica je bila aktivna (sprva je delovala dvojezično - hrvaško in slovensko) prav zavoljo tega, ker je imela med člani profesorje koprškega učiteljskega. Zlasti odmevna je bila ustanovitev Narodne čitalnice v Brezovici (1883), zrasla je v množično prireditve, imenovali so jo kar tabor. Čitalnice in društva so nastala v Črnem Kalu (1883), Kubedu (1884), Šmarjah (1884), Marezigah (1885), Kozini (1892), Gabrovici (1904) in uradniška čitalnica v Podgradu (1905). V Pulju pa je poleg Slovenskega društva (1904-1906) delovala še slovenska Narodna čitalnica (1908).

Ob čitalnicah je mogoče slediti razvoju tudi ostalih kulturno-prosvetnih društev, ki so delovala v vaseh slovenske Istre. Bila so v veliki meri pevska društva in godbe, podoba pa so dopolnjevala tudi telovadna društva. Bralno in pevsko društvo so imeli v Dolini (1879; 1894 so ga ponovno ustanovili in ga poimenovali po pesniku Vodniku), v Ospu z imenom "Domovina" (1897), v Mačkovljah z imenom "Primorsko" (1898), v Dekanih z imenom "Zrinjski" (1899), v Borštu z imenom

"Slovenec" (1899), v Plavjah z imenom "Straža" (1901), v Sv. Antonu pri Kopru z imenom "Svoboda" (1900), v Truškah z imenom "Straža", v Kubežu z imenom "Skala" in v Ricmanjih z imenom "Slavec". V Marezigah je delovalo gospodarsko in pevsko-bralno društvo "Neodvisnost", "Ilirija" v Pobegih (1900), "Prešeren" v Boljuncu (1902), "Slovenija" v Spodnjih Škofijah (1902), "Slavnik" v Klancu (1902), "Zora" v Prešnici (1903), "Naš dom" v Badihi pri Plavjah (1903), "Sloga" v Podpeči (1906), "Gorska vila" v Podgradu, "Slovenija" v Trebešah (1907), "Lilija" na Beki (1910), "Domobran" v Manžanu pri Kopru (1914), "Ilirija" v Gonjačih (1914), "Zvezda" v Hrpeljah. Društva pa so se razlikovala tudi nazorsko in so svojo opredelitev pokazale v naslovih. Tako imamo v Dekanih Katoliško izobraževalno društvo (1903), Delavsko izobraževalno in podporno društvo v Boljuncu (1905) in Sočergi (1907). Taka društva so bila še v Loki pri Kopru, v Dolini, v Mačkovljah in še drugod. Bilo je še več godbenih društev, Dramatični krožek "Istra" v Kopru, Lovsko in strelsko društvo za Istro, podružnica šolske katoliške družbe "Slovenska straža" v Dolini (1911), protialkoholno društvo v Mačkovljah, gasilsko društvo v Dekanih (1912) in v Materiji olupševalno in izobraževalno društvo "Zvezda" v Ocizli. Kopalniško društvo (kopališče po Kneippovem načinu) so imeli v Dolini (1907).

Politična dejavnost Slovencev v Istri je bila do okoli leta 1910 povezana s hrvatskim istrskim političnim gibanjem. Prvo slovensko politično društvo v Istri je bila Kmetska zveza (1912), nastala je na pobudo duhovščine in je delovalo predvsem za koprski okraj. V Istri se je uveljavljalo tudi slovensko krščansko socialno gibanje in med tržaškimi društvi omenjena krščansko socialna zveza (1908) ter Slovenska ljudska stranka sta imeli delovno območje v Trstu in Istri. Slovenski krščanski socialci pa so imeli v Istri uspehe predvsem na gospodarskem področju. V kmečkem okolju slovenskih predelov tudi ni uspela postaviti trdne organizacije Jugoslovanska socialdemokratska stranka, ki je delovala v mestih. Vendar je imela socialdemokratska stranka svoje sindikalne organizacije v Buzetu in v Podgorju, v Hrpeljah oziroma v Kozini je bila ustanovljena podružnica Zveze jugoslovanskih železničarjev.

Tudi v predelih Istre, kjer so živeli Slovenci, so v nekaterih krajih delovala italijanska in slovenska društva. Najbolj značilen je primer Kopra, kjer so imeli Italijani razvito zelo bogato kulturno, politično in gospodarsko življenje. Slovenci so mogli v tem okolju ustanoviti in ohranjevati čitalnico (1878), dramatični krožek "Istra" (1908) ter pevsko in tamburaško društvo "Zvezda" (1908) in posojilnico (1883).

V slovenskem delu so delovale zadrage, ki pa se niso včlanjevale v Gospodarsko zvezo za Istro v Pulju, pač pa v ljubljansko Gospodarsko oziroma Zadružno zvezo. Kasneje sta se ustanovili v Trstu bolj liberalna Zadružna zveza za celotno Primorsko in Narodna zajed-

nica (1912) s sedežem v Opatiji. Bilo je več gospodarskih zadrug, predvsem v koprskem sodnem okraju. Poleg tega so delovala podporna društva za zavarovanje goveje živine; tako zavarovanje je sodilo v pristojnost deželnih oblasti. Posojilnica in hranilnica v Kopru (1884) je pomenila začetek istrskih slovenskih denarnih zavodov, nastajali so pod vplivom slovenskega krščansko-socialnega Krekovega gibanja. Podobno tudi konzumna društva. Istrski slovenski duhovniki so bili člani Zbora svečenikov sv. Pavla, sodelovali so pri širjenju Dekliške Marijine družbe (delovale so na primer v Podgradu, Starodu pri Hrušici, Brezovici - 1901, Dolini - 1904, Klani - 1909, Jelšanah - 1909, Ospu - 1911, Vatovljah - 1912) in pogrebnih društev.

Nemci

V Pulju, ki se je v drugi polovici 19. stoletja razvil v gospodarski in politični center istrske dežele, je naraščalo število nemško govorečih ljudi. Od 2274 leta 1900 se je njihovo število povzpelo v desetih letih na skoraj 10.000. Število Nemcev je bilo tolikšno, da so se odločili za samostojen nastop (nemška stranka) na deželnozborskih volitvah leta 1914. V Pulju so tako delovali tudi Casino Marine Verein (1876), Militär Verein "Erzherzog Albrecht" (1884), teniški klub mornariških oficirjev. V Pulju je izhajalo tudi nekaj nemških listov kot tednik z dodatkom v italijanskem jeziku *Neptun* (1871-1872), dvojezični tednik *Pola* (1885), v slovenskem duhu pisani *Adriatische Post* (1899), že omenjeni trojezični *Omnibus* (1904-1912), ilustrirani štirinajst-dnevnik *Österreichische Riviera-Zeitung* (1904-1905), časnik *Polaer Morgenblatt* (1905-1906), ki se je spremenil v *Polaer Tagblatt*, tednik *Brioni Insel Zeitung* 1910 in tednik *Südösterreichische Nachrichten* (1910).

Ta prikaz društvene dejavnosti v Avstrijskem primorju od leta 1848 do konca prve svetovne vojne, s predzgodovino, je prvi poskus, ki našteva in označuje različna društva v vseh treh upravnih sestavinah Primorja in pri vseh etničnih skupnostih, ki so tu v obravnavanem času živele. Poleg arhivskih virov, ki so bili uporabljeni v manjši meri, so pri sestavi pregleda služile predvsem številne objave, saj je ravno literatura o delovanju društev zelo obsežna (Marušič, 1982, 37-52; Claricini, 1873; Barbalić, 1952; Maserati, 1973; Monti Orel, 1976; Agostinetti, s. d.; Waltrisch, 1982; Kramar, Žitko, 1985; Bogneri, 1989; Kuret, Žitko, 1997), dasiravno zelo različne kakovosti. Mnoga društva so se s obsežnimi publikacijami ali pa le s skromnejšimi tiskimi spominjala svojih obletic. Primerna bi bila tudi sestava bibliografije takih publikacij za območje (Avstrijsko primorje), ki ga pregled obravnava, ali pa za Primorsko v pojmovanju današnjih dni.

Pisec članka želi spodbuditi, zlasti arhivske delavce, k sestavi katastra društev na Primorskem od njihovega prvega pojava vse do današnjih dni. Tudi ostali predeli slovenskega ozemlja še ne premorejo celovitih pregledov, izjema je Gorenjska, ki že ima pregled kulturnih društev (Kulturna društva..., 1980). Posebna obravnava pa je bila namenjena delavskim društvom (Liška, 1978), pa tudi društveni zakonodaji in arhiviranju društvenega

gradiva (Arhivi, 1983). Temeljito poznavanje arhivskih podatkov o nastanku, delovanju in prenehanju posameznih društev bi omogočilo popravke nekaterih napačnih podatkov, ki jih je mogoče zaslediti v pregledih zgodovine posameznih društev ali pa več različnih društev, ki so delovala v krajih ali večjih upravnih in zemljepisnih enotah.

A REVIEW OF THE ACTIVITIES OF VARIOUS SOCIETIES IN AUSTRIAN PRIMORJE (1848-1918)

Branko MARUŠIČ

Scientific and Research Centre of the Slovene Academy of Sciences and Arts, Institute of History, Nova Gorica Research Unit,
SI-5000 Nova Gorica

SUMMARY

A review of such activities in Austrian Primorje from 1848 to 1918, together with their prehistory, is the first attempt to deal with societies functioning at that time in all three administrative-political constituents (Trieste, Goriško-Gradiščansko, Istra) and in all national (linguistic) components (mainly Slovenes, Italians, Croats and Germans). The review is based primarily on fairly extensive although very diverse literature as far as its quality is concerned. The prehistory covers the time from the mid-eighteenth century to 1848. The time that follows, however, is separated into two periods, i.e. from the revolution in 1848 to the end of Bach absolutism (1859) and from the initial introduction of parliamentarism to the Austrian state life (1860) to the downfall of the monarchy (1918). The article wishes to stimulate particularly the archive experts to work out a register of societies in Austrian Litoral from their first occurrences till this very day.

Key words: societies, historical reviews, Austrian Primorje, Trieste, Goriško, Istra, 1848-1918

VIRI IN LITERATURA

Andrejka, R. (1928): Društveno pravo v Sloveniji. Ljubljana.

Agostinetti, N. (s.d.): Le associazioni goriziane alla vigilia della prima guerra mondiale. Padova.

Apih, E. (1958): La società Triestina tra il 1815 ed il 1848. V: Italia del Risorgimento e mondo danubiano-balcanico. Udine.

Apih, E. (1988): Trieste. Bari.

Arhivi, 6, 1983, 1-2.

Barbalić, F. (1952): Narodna borba u Istri od 1870. do 1915. godine. Zagreb.

Blažeković, T. (1990): Literatura o istarsko-kvarnerskim hrvatskim i talijanskim čitaonicama u XIX. stoljeću. V: Čitaonički pokret u jugoslavenskim zemljama u XIX. stoljeću. Mali Lošinj - Rijeka.

Bogneri, M. (1989): Cronache di Pola e dell'Istria. 1847-1914 gli anni della dominazione austro-ungarica. Trieste.

Bratulić, V. (1969): Političke stranke u Istri za vrijeme narodnog preporoda. V: Hrvatski narod i preporod u Dalmaciji i Istri. Zagreb.

Cervani, G. (1958): Indirizzi e sviluppi della vita culturale. Umana, 7/1958, 1-8.

Colognati, R. (1958): Vita e cultura delle minoranze. Umana 7/1958, 1-8.

Cossar, R. M. (1955): Sodalizi ottocenteschi in Gorizia. La Porta orientale 25/1955.

Cossar, R. M. (1956): Organizzazioni sociali mal-tollerate in Gorizia (1829-1914). La Porta Orientale 16/1956, 3-4.

De Claricini, A. (1873): Gorizia nelle sue istituzioni e nella sua azienda comunale durante il triennio 1869-1871. Gorizia.

De Lugnani, S. (1986): La cultura tedesca a Trieste dalla fine del 1700 al tramonto dell'Impero asburgico. Trieste.

De Petris, P. (1958): La Società filarmonico-drammatica. Umana 7/1958, št. 1-8.

- Državni osnovni zakoni (1910).** Ljubljana.
- Fain, D. L. (1991):** Società di cultura a Gorizia nel XIX secolo. V: Ottocento Goriziano (1815-1915). Una città che si trasforma. Gorizia.
- Gospodarska** in družbena zgodovina Slovencev, 1, 1970. Ljubljana.
- Gruber Benco, A. (1958):** Il Circolo di Studi Sociali. Umana 7/1958, 1-8.
- Guida** schematica della città di Trieste, 1, 1857.
- Kramar, J. (1987):** Izola - mesto ribičev in delavcev. Koper.
- Kramar, J. (1991):** Narodna prebuja istrskih Slovencev. Koper-Trst.
- Kramar, J., Žitko, S. (1985):** Hranilnice in posojilnice v Slovenski Istri. Koper.
- Kulturna društva** na Gorenjskem v letih 1860-1914 (1980). Kranj.
- Kuret, B., Žitko, S. (1997):** Zastava, sveta bodi ti nam vez. Društveni prapori na Tržaškem in v Istri pred prvo svetovno vojno. Trst.
- Laibacher Zeitung**, 11. 1. 1849, 1.
- Le origini dell'irredentismo triestino** (1813-1860), (1878). Udine.
- Liška, J. (1978):** Naša pot v kulturo svobodnega človeka. Iz zgodovine delavskih in narodnoobrambnih izobraževalnih in kulturnih organizacij 1867-1977. Ljubljana.
- Marušič, B. (1982):** Zgodovinopisje o političnem življenju primorskih Slovencev v drugi polovici 19. stoletja. Goriški letnik 9/1982.
- Marušič, B. (1985):** Primorski čas pretekli. Koper.
- Maserati, E. (1973):** Il movimento operaio Trieste dalle origini alla prima guerra mondiale. Milano.
- Milanović, B. (1967):** Hrvatski narodni preporod u Istri, 1. Pazin.
- Monti Orel, S. (1976):** I Giornali Triestini dal 1863 al 1902. Trieste.
- Negrelli, G. (1978):** Al di qua del mito. Diritto storico e difesa nazionale nell'irredentismo della Trieste asburgica. Udine.
- Pagnini, C., Cecovini, M. (1963):** I cento anni della Società Ginnastica Triestina. Trieste.
- Pahor, S. (1970):** Prebujanje slovenske narodne zavesti. V: Prosvetni zbornik 1868-1968. Trst.
- Pahor, S. (1971):** Tržaški Slovenci v letih 1848-49 in Slavjanski rodoljub. V: Slavjanski rodoljub. Faksimile vseh šestih števil iz leta 1849. Trst.
- Šimčič, T. (1996):** Società di Minerva v Trstu in oblikovanje italijanskega narodnega liberalnega gibanja 1860-1878. V: Zahodno sosedstvo. Slovenski zgodovinarji o slovensko-italijanskih razmerjih do konca prve svetovne vojne. Ljubljana.
- Šimčič, T., Ukmar, J. (1986):** (1878-1971). Sto let slovenstva in krščanstva v Trstu. Gorica.
- Srečanja**, 4, 1969, 19. Primorsko vprašanje v luči zgodovinskih dejstev.
- Storia dei movimenti politici (1979).** V: Enciclopedia monografica del Friuli-Venezia Giulia 3/2.
- Sturman, R. (1996):** Le associazioni e giornali Sloveni a Trieste dal 1848 al 1890. Trieste.
- Šetić, N. (1990):** Talijanske čitaonice u Istri i na Kvarnerskimi otocima u XIX. stoljeću. V: Čitaonički pokret u jugoslavenskim zemljama u XIX. stoljeću. Mali Lošinj-Rijeka.
- Umana**, 7, 1958, 1-8. Indirizzi e sviluppi della vita culturale.
- Valdevit, G. (1979):** Chiesa e lotte nazionali: il caso di Trieste (1850-1919). Udine.
- Vrbnjak, V. (1983):** Društvena zakonodaja in kategorije arhivskega gradiva društev s posebnim poudarkom na Štajerskem. Arhivi 6/1983, 1-2.
- Waltritsch, M. (1982):** Slovensko bančništvo in hranilništvo na Goriškem. Gorica.
- Zaffi, D. (1995):** Le associazioni di difesa nazionale tedesche in Tirolo e nel Litorale. V: Regioni di frontiera nell'epoca dei nazionalismi. Bologna.

izvirno znanstveno delo
prejeto: 1997-10-12

UDK 377.8-055.2(497.5 Pazin)"1912/1918"

ŽENSKÉ UČITELJSKE ŠKOLE ZA ISTARSKÉ DJEVOJKE

Božo JAKOVLJEVIĆ
HR-52240 Buzet, A. Cerovca 1

IZVLEČEK

V prejšnjem in na začetku tega stoletja Istra ni imela ženske učiteljske šole. Dekleta, ki so se hotela šolati za učiteljice, so se lahko vpisala na najbližjo žensko učiteljsko šolo v Gorico, kjer je pouk potekal tudi v slovenščini.

V Trstu je bil ženski licej z italijanskim učnim jezikom in učenke, ki so ga uspešno končale, so lahko opravljale izpit za učiteljice. Italijanski ženski licej je bil tudi v Puli in c. kr. Pokrajinski svet je puljskim licejkam, ki so imele opravljen licejski izpit zrelosti, dovolil pri c. kr. učiteljskih moških in ženskih šolah opravljati zrelostni izpit za učiteljice. Deželni odbor je leta 1918 na puljskem liceju dovolil odprtje tečaja za učiteljice. Če so se hotela dekleta šolati za učiteljice v maternem, hrvatskem jeziku, so se morala vpisati na Žensko učiteljsko šolo v Dubrovniku, ki pa je bil oddaljen in je največjo težavo za šolanje v njem predstavljala dolga in draga pot. Pri gimnaziji v Pazinu je bila 18. novembra 1912 odprta ženska učiteljska šola, ki je delovala do konca prve svetovne vojne, ko so jo zaprli.

Ključne besede: žensko učiteljišče, hrvaško učiteljišče, Pazin

SCUOLE MAGISTRALI FEMMINILI PER LE RAGAZZE ISTRIANE

SINTESI

Nell'Ottocento e agli inizi del Novecento l'Istria era priva di scuole magistrali femminili. Le ragazze che volevano diventare maestre potevano iscriversi alla più vicina scuola magistrale femminile di Gorizia, dove le lezioni si svolgevano anche in sloveno.

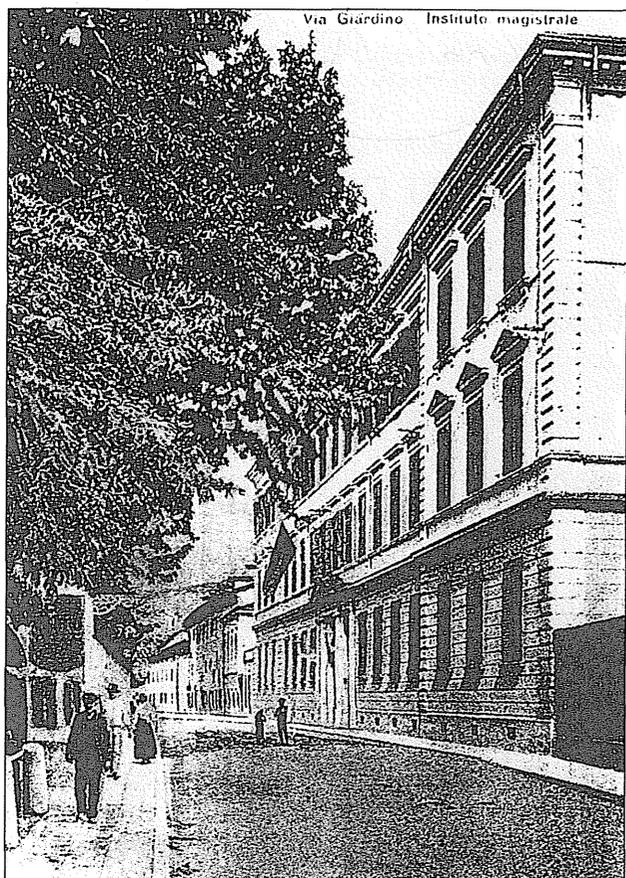
A Trieste c'era il Liceo femminile in lingua italiana e le studentesse, a compimento degli studi, potevano effettuare l'esame di maestra. Un Liceo femminile italiano c'era anche a Pola. Al termine degli studi, su decisione dell'imperial-regio Consiglio provinciale, le ragazze in possesso dell'esame di maturità potevano affrontare l'esame di idoneità per maestre presso le scuole magistrali maschili e femminili. Nel 1918, il comitato provinciale concesse al Liceo di Pola l'apertura di un corso per maestre. Se le ragazze volevano studiare nella lingua materna, in croato, dovevano iscriversi alla Scuola magistrale femminile di Dubrovnik, molto lontano e oneroso, dunque. Il 18 novembre del 1912, presso il Ginnasio di Pisino venne aperta una Scuola magistrale femminile, che operò sino alla fine della prima guerra mondiale, quando fu soppressa.

Parole chiave: scuola magistrale femminile, scuola magistrale croata, Pisino

ŠKOLOVANJE ZA UČITELJE U AUSTRIJI

Počeci izobrazbe za učitelje osnovne škole u Austriji sežu u vrijeme carice Marije Terezije donošenjem opće školske uredbe 1774. g. (Allgemeine Schulordnung). Jedna od najvažnijih odredbi toga školskoga propisa bila je

da u svakoj provinciji, u onim gradovima u kojima je bilo središte školskog povjereništva treba osnovati i jednu normalnu školu u kojoj će se kao uzornoj školi u zemlji školovati učitelji, ili u kojoj će, negdje drugdje već obrazovani učitelji polagati strogi (državni) ispit da bi mogli u provinciji dobiti namještenje.

Učiteljska škola u Gorici.
Pedagogical School at Gorica.

Normalki su bili dodani neki predmeti koji su bili potrebni za pripreme za državni učiteljski ispit.

U svakom kotaru ili distrinktu trebala je biti najmanje jedna glavna škola, a u malim gradovima, trgovištima i mjestima u kojima se nalaze crkvene župe ili filijale crkve, trebala je biti jedna opća ili trivijalna škola.

Izobrazba učitelja za osnovne škole (pučke škole) bila je prema tome na neki način ograničena. Zadovoljavalo bi se time da je kandidat (budući učitelj) usvojio one opće nastavne i odgojne metode za koje se držalo da su neophodne kod izvođenja nastave. O tome su objavljene glavne odredbe u Beču 1775. tzv. Felbigerova metodika ("Methodenbuche"), koja je uskoro bila prevedena na gotovo sve jezike carevine (austrijske). Felbigerova "Metodika" sadržavala je tri dijela. Prvi dio obuhvaćao je opću nauku o nastavi i specijalnu metodiku pojedinih školskih predmeta; drugi dio odnosio se je na učitelje, direktore (škola) i podvornike, koji su se trebali upoznati s novom metodom; treći dio sadržavao je zakone i pravila. Po zamišljenim odredbama, svi koji su se htjeli posvetiti učiteljskom pozivu, trebali su početi na jednoj manjoj školi praktikum (hospitacija), a potom bi došli na jednu normalnu ili glavnu školu da

što bolje upoznaju - praktično usvoje sadržaj metodike. Takvo stanje trajalo je do 1805. godine.

Te godine spomenute odredbe bile su zamijenjene "Političkim školskim zakonom" (Politische Schulverfassung). Prema tom zakonu na normalnim školama bili su uvedeni tzv. preparandski tečajevi, koji su trajali, za izobrazbu učitelja za trivijalne škole, tri, a kasnije za učitelje u glavnim školama šest mjeseci. Nakon završenog tečaja i dobro položenog teoretskog i praktičnog ispita, kandidat je od direktora i jednog učitelja dobio svjedodžbu na temelju koje je mogao poučavati na trivijalnoj školi. Takav tromjesečni tečaj održavao se u ljetnim mjesecima: lipnju, srpnju i kolovozu u Gorici, glavnoj školi od školske godine 1815. pa do 1822., da bi taj tečaj 1823. (preparandski) bio produžen na 6 mjeseci.

Jednu zanačajniju promjenu donijela je godina 1848., kad je taj tečaj produžen najprije na godinu dana, a potom na dvije godine. Dvogodišnji tečaj je u Gorici organiziran od 1850. do 1870.

Zakonom od 14. svibnja 1869. g. ukinut je "politički školski zakon" od 1805. g. Novim zakonom izobrazba učitelja bila je produžena na četiri godine. Određuju se i nastavni predmeti za izobrazbu učitelja: vjeronauk, pedagogija s praktičnim vježbama, nastavni jezik, zemljopis, povijest i domovinski ustav, matematika i geometrijsko crtanje, povijest prirode, prirodopis, poljodjelstvo s posebnim obzirom na vrste tla zemlje, krasopis, crtanje, glazba i tjelovježba. Zatim je zakon određivao da se učiteljski kandidati, tamo gdje je za to bilo prilike, upoznaju s metodom nastave kod gluho-nijemih i slije-pih kao i s organizacijom vrtića (predškolskog odgoja) te u odgojnim ustanovama za napuštenu djecu.

U ženskim učiteljskim školama bili su isti nastavni predmeti, s razlikom, što je predmet poljodjelstvo bio zamjenjen s predmetom svojstvenim ženskom ručnom radu.

Što se tiče navedenog školskog sustava na području Gorice, razvidno je iz dokumenata da je u prijelaznom razdoblju od 1871. do 1875. školovanje bilo sa 2 produženo na 3 godine, a prema potrebama te provincije dozvolom Ministarstva 1780. g. polaznici su podijeljeni na dva odjeljenja, i to na talijansko-njemačko i slovensko-njemačko.

ŠKOLOVANJE MLADIH ISTRANKI

U prošlom i početkom ovoga stoljeća u Istri nije bilo hrvatske ženske učiteljske škole. Djevojke koje su se htjele školovati za učiteljice, od najbližih škola mogle su se upisati u žensku učiteljsku školu u Gorici gdje bi nastavu pratile na slovenskom jeziku.

U Trstu je postojao ženski licej na talijanskom jeziku, a polaznice koje su uspješno završile licej mogle su polagati ispite za učiteljice. Talijanski ženski licej postojao je i u Puli, a c. kr. Pokrajinsko vijeće dozvolilo je pulskim licejkama koje su imale licejski ispit zrelosti

da mogu kod c. kr. učiteljskih muških ili ženskih škola polagati ispit zrelosti za učiteljice (Hafner, 1900). Zemački odbor dozvolio je 1908. da se na pulskom liceju otvori tečaj za učiteljice (Wrišer, 1906).

Ako su se djevojke htjele školovati za učiteljice na materinskom hrvatskom jeziku, morale su se upisati i školovati na Ženskoj učiteljskoj školi u Dubrovniku koji je bio udaljen pa je najveća poteškoća za školovanje u Dubrovniku bio dug i skup put (Wrišer, 1906).

ŽENSKA UČITELJSKA ŠKOLA U GORICI

Godine 1874./75. muška učiteljska je škola u Gorici bila ukinuta pa su polaznici I., II. i III. godine bili

upućeni u koparsku novoorganiziranu primorsku mušku učiteljsku školu. Namjesto raspuštene učiteljske škole u Gorici, bila je otvorena ženska učiteljska škola na temelju dopuštenja carskog i dvorskog Ministarstva za kulturu i prosvjetu od 10. 7. 1875. U toj su školi bili namješteni oni nastavnici koji su bili u prijašnjoj školi. Na temelju spomenutoga dopuštenja Ministarstva, i u novoj su školi (za učiteljice) također postojala dva paralelna odjeljenja: talijansko-njemačko, jedno za djevojke a jedno za dječake, s time da su jedni i drugi neke predmete slušali zajedno (Hafner, 1900).

Organizaciju ove škole (ustanove), prema spomenutom dopuštenju (odredbe) za školsku godinu 1875./76. pokazuje slijedeća tablica.

Satnica organizirane izobrazbe učiteljica 1875-1876.

Timetable of the 1875-1876 teachers' organized education.

Tafel I. zur Seite 6.

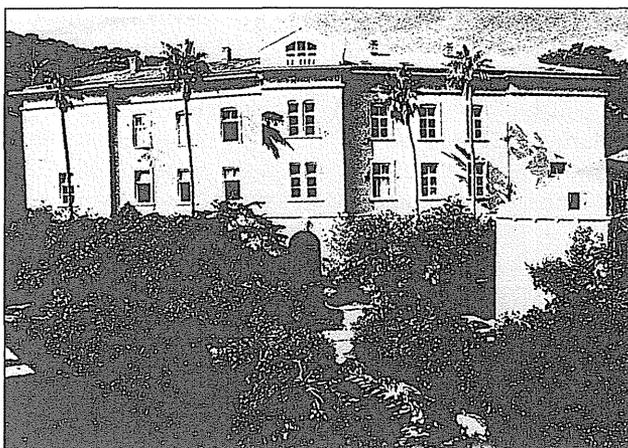
Stundenplan zur Organisation der Lehrerinnenbildungsaustalt vom Jahre 1875-76.

Predmet Gegenstand	Abtheilung	Jezik nastave		Jahrgang				Godina		Summe
		Unterrichts-sprache	I.	II.	III.	IV.	Gemeinsam	Besonders		
1. Religion	1	slovenisch	2*)	—	—	—	—	—	2	7
Vjeronauk	2	italienisch	2	2	1	—	—	5		
2. Pädagogik	1	deutsch	—	3	3	—	6	—	6	
Pedagogija	2		4*)	4	3	—	4	7	11	
3. Deutsch	1	deutsch	4	—	—	—	—	4	4	
Njemački	2		4	4	3	—	—	11	11	
4. Slovenisch - Slovenski	1	slovenisch	2	—	—	—	—	2	—	
5. Italienisch - Taljanski	2	italienisch	2	2	2	—	—	6	8	
6. Geographie	1	slovenisch	2	—	—	—	—	2	—	
Zemljopis	2	italienisch	2	2	2	—	—	6	8	
7. Geschichte	1	slovenisch	2	—	—	—	—	2	—	
Povijest	2	italienisch	2	2	2	—	—	6	8	
8. Arithmetik u. geom. Formenlehre	1	slovenisch	4	—	—	—	—	4	—	
Aritmetika i geometrijsko oblikoslovje	2	italienisch	4	3	2	—	—	9	13	
9. Naturgeschichte	1	slovenisch	2	—	—	—	—	2	—	
Prirodopis	2	italienisch	2	2	2	—	—	6	8	
10. Naturlehre	1	slovenisch	2	—	—	—	—	2	—	
Prirodoslovlje	2	italienisch	2	2	3	—	—	7	9	
11. Schreiben	1	deutsch	1	—	—	—	1	—	1	
Pisanje	2		2*)	2	2	—	2*)	4	6	
12. Freihandzeichen	1	deutsch	2*)	2	2	—	2*)	4	6	
Crtanje rukom	2		2*)	2	2	—	2*)	4	6	
13. Gesang	1	deutsch	2*)	2	2	—	2*)	4	6	
Pjevanje	2		2*)	2	2	—	2*)	4	6	
14. Weibliche Handarbeiten	1	deutsch	2*)	2	2	—	2*)	4	6	
Ženski ručni rad	2		2*)	2	2	—	2*)	4	6	
15. Turnen	1	deutsch	2*)	2	1	—	2*)	3	5	
Tjelovježba	2		2*)	2	1	—	2*)	3	5	

*) Im angegeben Schuljahre wurde nur der slovenische Jahrgang eröffnet. (U navedenim godinama bilo je samo prvo slovensko godišće.)

Kao što je iz tablice razvidno u školskoj godini 1875/76. slovensko je odjeljenje bilo otvoreno za I. godišće izobrazbe učitelja. Polaznici tog godišća bili su dijelom iz

djevojačke državne škole u Gorici, a dijelom i iz pripremnog razreda za učitelje osnovanog 1874. u Karfreitu.

Ženska učiteljska škola u Dubrovniku.
Women Pedagogical School at Dubrovnik.

U talijanskom odjeljenju učiteljskoga zavoda u spomenutim godinama (školskim) bilo je otvoreno I., II. i III. godište, jer su polaznici bili iz ukinute privatne učiteljske (ženske) škole sestara uršulinki. U šk. g. 1876./77. u slovenskom odjeljenju otvoreno je III., a 1878./79. i IV. godište, tako da je konačno uspostava učiteljske škole bila završena što je i bilo potvrđeno odredbom Ministarstva još od 10. srpnja 1875 (Hafner, 1900).

UČITELJSKA ŠKOLA U DUBROVNIKU

O organiziranom školovanju za učiteljski poziv u Dalmaciji možemo govoriti kao o školovanju za takav poziv i u drugim austrijskim pokrajinama pa tako i o školovanju u Gorici.

Godine 1860. započeo je u Dubrovniku tečaj za učiteljice i to u sastavu privatne osnovne škole u samostanu časnih sestara, dumana, službenica milosrđa (Perič, 1978).

Od 1867. g. ovaj je tečaj prešao na trogodišnje trajanje da bi se pretvorio u žensku učiteljsku školu. Nastavni jezik u toj školi bio je talijanski. Njene voditeljice, dumne, pristale su da od 1870. rade po novom nastavnom planu i programu koji im je odredilo Ministarstvo za bogoštovanje i nastavu, a isto tako i da primaju učenice drugih konfesija - kao eksternistkinje. Kad su se dumne početkom šk. 1873./74. g. usprotivile primanju eksternistkinja, bilo je očito da se na tu učiteljsku školu pod njihovim rukovodstvom ne može dalje ozbiljno računati. A bilo je neophodno da u Dalmaciji, pored muške preparandije u Arbanasima, otvorene 1866., djeluje i dobro uređena državna ženska učiteljska škola.

Odlukom Ministarstva za bogoštovlje i nastavu. 1875/76. g. organizirana je, a 3. siječnja 1876. g. otvorena je u Pobijanoj ulici Ženska učiteljska škola u Dubrovniku.

Nastava se je održavala dvojezično na hrvatskom i talijanskom jeziku. Na talijanskom jeziku predavali su se: talijanski jezik, geografija i prirodopis, a na hrvatskom jeziku predavali su se svi ostali predmeti.

Dvojezičnost je ukinuta 1880. g. pa se nastava dalje održavala samo na hrvatskom jeziku. Uz školu nije, bilo internata, pa su polaznice najčešće stanovale kod rodbine ili u samostanu časnih sestara na Pilama.

Za prvih deset godina školu je završilo 101 kandidatkinja, od kojih je 77 primalo stipendiju. U to vrijeme izvan Dalmacije i s otoka Krka i Cresa bilo je 6 djevojaka.

Najveći problem učiteljske škole bio je školski prostor jer se je u školu upisivalo sve više učenica. Da bi se ovaj problem riješio izgradila se je nova učiteljska škola na Pilama. U jesen 1901. g. Ženska učiteljska škola preselila se je u novu zgradu na Pilama, koja je izgrađena baš za potrebe te škole.

Poslije 87 godina austrijske uprave bila je to prva državna zgrada, koja je u Dalmaciji bila naročito podignuta u nastavne svrhe (Perič, 1978).

Pri kraju prvog svjetskog rata zgradu preparandije zauzela je austrougarska vojska i pretvorila je u vojnu bolnicu.

Istarske djevojke polazile su učiteljsku školu u Dubrovniku kao polaznice iz drugih pokrajina Austro-Ugarske.

U izvještaju o stanju općih pučkih i građanskih škola i preparandija u Dalmaciji za šk. godinu 1901./92. kao polaznice iz ostalih pokrajina prikazano je 18, a dvije godine kasnije školu polazi 16 polaznica iz drugih pokrajina.

Preparandij u Dubrovniku.

Praeparandium at Dubrovnik.

ZAVIČAJ	Iz Dubrovnika i Gruža	Iz ostalih mjesta pokrajine	Iz ostalih pokrajina Austro-Ugarske	Iz drugih država	Skupa
Preparni razred	11	8	4	-	23
Prvi razred	9	10	6	-	25
Drugi razred	10	15	4	-	29
Treći razred	15	22	4	3	44
Svega	45	55	18	3	121

(Iz izvještaja 1901./92. šk. godine)

ZAVIČAJ	Iz Dubrovnika i Gruža	Iz ostalih mjesta pokrajine	Iz ostalih pokrajina Austro-Ugarske	Iz drugih država	Skupa
Preparni razred	9	20	2	-	31
Prvi razred	7	18	5	1	31
Drugi razred	15	10	3	1	29
Treći razred	11	17	6	-	34
Svega	42	65	16	2	125

(Iz izvještaja 1903./94. šk. godine)

ZAHTEJEVI ZA ŠKOLOM U ISTRU

Učiteljstvo Istre dugo je vremena tražilo otvaranje ženske učiteljske škole u Istri. Tako su se članovi "Narodne prosvjete" na glavnoj skupštini u Puli 4. i 5. lipnja 1906. g. obratili nadležnim školskim vlastima da se uz muško hrvatsko učiteljište za Istru ustroji i žensko u koje bi se upisivalo ako ne svake, a ono bar svake druge godine. Zahtjevi za otvaranjem škole razaslanu su na mnoge strane, međutim nije bilo razumijevanja. Tri godine kasnije o otvaranju ženske učiteljske škole čitamo da je Vladi obrazloženo da novi zavod, nova škola, ne bi ništa koštala ako bi se ta nova ženska škola udružila s hrvatskom muškom učiteljskom školom u Istri, a takvih je slučajeva u Austriji bilo. U "NP" br. 2. 1909. g. čitamo: "Ne mislimo, da bi kandidati i kandidatkinje u istoj školi sjedili, nego da bi se i jedno i drugo učiteljište namjestilo u jednu zgradu sa dva glavna ulaza: na jedan bi ulazile i izlazile kandidatkinje, a na drugi kandidati; jednom i drugom zavodu bio bi ravnatelj jedan i zajednički profesorki zbor, zajednički kabineti, zajednička knjižnica, zajedničko gombalište, zajednički vrt za gospodarstvo. Vlada bi trošila više samo za jednu c. kr. vježb. učiteljicu. Vlada nam nije službeno ništa odgovorila na taj naš pravedni zahtjev, ali jedan njezin član rekao nam, da će vlada gotovo tu stvar uzeti kao svoju, kad bude muška učit. škola za Istru potpuna (bio onda samo I. razred). Mi nismo ljudi nagli, pa se zadovoljismo i s time i čekasmo. Istodobno obratili smo se i na naše političko društvo, da se kao izvršujuće tijelo narodnoga mišljenja zauzme za realizaciju te naše narodne želje.

A što je učinilo političko društvo, nije nam poznato. Strah nas je, da se nije zauzelo za to, da se žensko učiteljište smjesti uz muško, jer bi se time prejudiciralo sjedište muškoga učiteljišta u Kastvu, nego će valjda nastupiti za posebno žensko učiteljište za Istru. A znate li, što će reći zauzeti se za posebno žensko učiteljište u Istri? To će reći biti proti njegovu ustanovljenju, jer nam vlada nikad ne će dati posebno žensko učiteljište za Istru. (Česka, 6 milijuna ljudi, ima samo dva ženska učiteljišta.)"

Prijedlog učitelja nije bio prihvaćen jer je 1906. g., kada je na skupštini "NP" prihvaćen, muška učiteljska škola u Kastvu tek počela raditi i imala je samo jedno odjeljenje. Prema tome još nije postojalo niti muško učiteljište koje se treba kroz nekoliko godina popuniti pa se tražio izgovor za odgodu otvaranja posebne ženske učiteljske škole. Učitelji su se obratili i političkom društvu koje se također nije založilo, a pravi će razlog biti što je Kastav malen grad u kojem bi se teško mogli naći stanovi, smještaj za stanovanje velikog broja polaznika za dvije učiteljske škole.

Iste, 1908. g. u "NP" br. 3. tiskan je članak koji se nadovezuje na članak u prethodnom broju. Ponavlja se činjenica da postoje tri zavoda za obrazovanje učiteljica

Ženska učiteljska škola u Pazinu (1912-1918).
Women Pedagogical School at Pazin (1912-1918).

na talijanskom jeziku, a da Hrvati nemaju niti jedne škole.

Istranke koje su htjele postati učiteljice bile su prisiljene polaziti slovensko odjeljenje ženske učiteljske škole u Gorici ili hrvatsku učiteljsku školu u Dubrovniku (Wrišer, 1906).

Pisac članka "Drugi rodoljub" navodi da je prošle šk. godine učiteljsku školu u Dubrovniku polazilo pet ili šest djevojčica iz Istre, a da se 1908. g. prijavilo novih 12, da je na ispit za pripravni tečaj izašlo sedam, za prvi razred 4, a za drugi jedna učenica. Za pripravni tečaj položile su ispit 4 djevojčice, a za 1. i 2. razred niti jedna. Djevojčice koje nisu položile ispit za 1. razred htjele su poći u pripravni tečaj, ali nisu primljene jer da je škola pretrpana. Naknadno su one četiri djevojčice primljene u pripravni tečaj, a ona djevojčica koja nije položila ispit za drugi razred vratila se je kući. To su bili razlozi da su se roditelji iz Istre teško odlučivali da pošalju svoje kćeri u Dubrovnik.

Za odlazak u Žensku učiteljsku školu u Goricu bilo se je također teško odlučiti.

1. Tamo ima toliko kandidatkinja, da ni odlikašice iz gradanskih škola ne primaju radi pomanjkanja prostora.

2. Ako i naše prime, obzirom na okolnost, što u Primorju nemamo ženskog učiteljišta, to je našim djevojkama u Gorici vrlo mučno: a) što nijesu imale niti imaju nijedna pripravnice, b) što ne znaju slovenski i jer ih gnjave njemačkim jezikom da je "Bogu plakati" (NP, 1909b, 66).

UČITELJSKA PRIPRAVNICA U PAZINU

U Pazinu je postojala učiteljska "pripravnica", nastavno odjeljenje u kojem su se pripremali budući polaznici učiteljskih škola. Na sjednici Zastustva općine Pazin, održanoj 6. studenog 1905. g. (PAP, 1905) raspravljalo se je o prostoriji u koju bi se mogla preseliti

pripravnicama. Do 1904./05. šk. god. ona se je nalazila u jednoj sobi gimnazije. Od slijedeće godine (1905/06) trebalo je osigurati novi prostor za učionicu pa je iznajmljena prikladna prostorija u kući Antuna Bertoše, a ova se nalazi na lijepom položaju. Općina će plaćati 20 Kr. najamnine mjesečno i osigurati će drva za ogrijev i plaću za poslužbu. Općini se je isplatilo imati pripravnicu jer se je u njoj radilo po skraćenom programu, pa je to i za roditelje bilo jeftinije. Pripravnicama je s vremenom postala kombinirana, polazili su je učenici i učenice. Upravitelj pripravnicama bio je Josip Bačić.

ŽENSKA UČITELJSKA ŠKOLA

Ljeti 1912. g. u Pazinu se je pristupilo pripremama da već nove školske godine otvore u svom mjestu Žensku učiteljsku školu. Izabran je Kuratorij, odbor koji će se brinuti za otvaranje škole. Predsjednik Kuratorija bio je

dr. Šime Kurelić, općinski načelnik, a članovi: župnik Ante Kalac, školski savjetnik Ivan Kos i dr. Dinko Trinajstić. Razaslane su molbe profesorima hrvatske gimnazije, upravitelju pripravnicama i učiteljima pučke škole s prijedlozima da oni badava poučavaju na Ženskoj učiteljskoj školi koja bi se otvorila. Poslije pozitivnog odgovora predavača, napisan je Statut škole, a za potvrdu Statuta brinuo se je gradonačelnik (Bačić, 1916). Nastava bi se održavala u prostorijama zgrade dječjeg zabavišta, danas (1998), u zgradi Hrvatskog autokluba u Pazinu. Učiteljska je škola trebala imati i vježbaonicu, školska odjeljenja svih razreda osnovne škole u kojoj bi polaznice prisustvovala radu učiteljica mentora i u kojoj bi same, kandidatkinje, tako su se nazivale, održavale ogleđna predavanja. Kako se je preko puta dječjeg zabavišta nalazila pučka škola koja je bila u današnjoj zgradi uprave Grada Pazina, tako je osigurana i vježbaonica. U to vrijeme u današnjoj zgradi uprave Grada Pazina, gledajući od ulaza u zgradu lijevo, nalazila su se odjeljenja na hrvatskom nastavnom jeziku, a desno odjeljenja na talijanskom jeziku. Općinsko poglavarstvo i uprava imale su sjedište na višem dijelu zgrade. Od polaznica mjesečno bi se ubiralo 2 Kr da bi se tim novcem platila poslužiteljica, školski pribor i ostale potrepštine za nastavu. Kabineti, učila, dvorana za risanje i glasovir koristit će se u zgradi gimnazije.

Direktor škole bit će Ivan Kos. Poslije obavljenih priprema, 18. studenoga 1912. g. u Pazinu je otvorena Ženska učiteljska škola, ali kako od nadležnih nije dobiveno odobrenje da bude javna nazivana je privatnom. Uz mnoge intervencije Vlada u Beču dala je školi pravo javnosti 25. lipnja 1916. g. pa je u posljednji čas dozvoljena matura prve generacije. Iste godine, 13. srpnja ispit učiteljica zabavišta polagalo je jedanaest kandidatkinja (Ujčić, 1969).

Prvi tečaj (razred) otvarao se je svake druge godine, tako da su godišnje bila samo dva odjeljenja, 1918. g. nije bilo upisa u I. razred, a učenice koje su završile II. razred nisu mogle nastaviti školovanje u svojoj školi.

Do 1918. g. održana su dva ispita zrelosti za prvu generaciju 1916., a za drugu 1918. godine. Prva generacija imala je 16, a druga 20 polaznica.

U školskoj godini 1915./16.

1. Albaneže Anka iz Omišlja
2. Braidotti Marija iz Pirana
3. Draščić Jelisava iz Buzeta
4. Eleršić Marija iz Pazina
5. Finderle Volfganga iz Buzeta
6. Gasparini Antica iz Višnjana
7. Iskra Marija iz Rukavca
8. Kinkela Emira iz Velog Lošinja
9. Kocijan Margareta iz Omišlja
10. Kraljić Jelka iz Omišlja
11. Ladavac Marija iz Pazina
12. Matanić Katica iz Vrbnika

Privatna ženska učiteljska škola u Pazinu.
(Pravo javnosti podijeljeno odlukom c. k. ministarstva za bogoslovje i maturu od 25. lipnja 1916. br. 13742.)

Broj 3
1915-16

Svjedodžba

zrelosti za pučke škole.

Gospođica *Jelisava Draščić*
rođena dne *20. studenoga 1894.* u *St. Martinu, Buzeta*,
rimo-katoličke vjere, polazila je *od školske godine 1912.-13. do*
1915.-16. ovaj razred
u mjeseca *srpnja* 1916. podvrgla se je ispitu zrelosti na privatnoj
ženskoj učiteljskoj školi u Pazinu s ovim uspjehom:

Nauk vjere	<i>pozvoljno</i>
Pedagogika	<i>potvalno</i>
Posebna metodika i praktično vježbe	<i>potvalno</i>
Hrvatski jezik (nastavni)	<i>dostavno</i>
Njemački jezik	<i>dostavno</i>
Talijanski jezik	<i>dostavno</i>
Zemljopis	<i>pozvoljno</i>
Povijest <i>nač. o. državne maturo</i>	<i>pozvoljno</i>
Aritmetika i geometričko oblikoslovje	<i>dostavno</i>
Prirudopis (somatologija i čovješka higijena)	<i>pozvoljno</i>
Fizika	<i>pozvoljno</i>
Kaligrafija	<i>potvalno</i>
Ortanje prostom rukom	<i>pozvoljno</i>
Pjevanje	<i>pozvoljno</i>
Ženske ručne radnje	<i>potvalno</i>
Gimnastika	<i>potvalno</i>

Svjedodžba zrelosti za pučke škole Jelisave Vivoda.
Certificate of maturity for "Jelisava Vivoda" Primary School.

13. Mogorović Klementina iz Gračišća
14. Stanić Marija iz Kastva
15. Trampuž Ida iz Krka
16. Zidarić Marija iz Sv. Petra u Šumi

U školskoj godini 1917./18.

1. Defar Vjetra iz Tinjana
2. Čop Josipa iz Pazina
3. Flego Marija iz Malog Lošinja
4. Iskra Ana iz Klane
5. Komar Josipa iz Hosti (Kastav)
6. Kurelić Marija iz Pazina
7. Marion Otilija iz Vodnjana
8. Matanić Nikica iz Dubašnice
9. Prašel Anđelija iz Buzeta
10. Radoš Josipa iz Višnjana
11. Rudella Stefanija iz Pazina
12. Rodić Danica iz Lovrana
13. Ryšlavy Darinka iz Kastva
14. Stranić Ruža iz Pazina
15. Škrapa Katica iz Malinske
16. Trampuž Marija iz Krka
17. Velnić Marija iz Bašćanske Drage
18. Vranjac Marija iz Pazina
19. Wrischer Jelka iz Pazina
20. Žic Marija iz Buzeta

U dva tečaja u drugoj i četvrtoj godini 1916, predavali su ovi nastavnici: R. Pregelj, I. Kos, J. Bačić, Z. Doroghi, F. Frankola, dr. Hubert Maver, S. Šantel, M. Zgrablić, A. Gržinić, M. Jericija, M. Opašić Wrischer, M. Jurdana.

Učiteljice u vježbaonici bile su: Anzelma Seršić, Olga Zorzut, Marija Jurdana, Mara Opašić Wrischer i Marija Jericija.

Godinu dana prije maturiranja druge generacije u I. razred upisalo se je 12 djevojaka kao III. generacija (Ujčić - Maksimović, 1973). Najesen 1918. g. Učiteljska škola više nije radila, pa su Bačić i Pregelj okupili učenice III. razreda u jednoj učionici osnovne škole da bi im predavali kako im ne bi propala godina školovanja, međutim za desetak dana zabranjeno je svako okupljanje pa su djevojke upućene da se pripremaju pojedinačno.

Slijedeće školske godine 1919./20. nekoliko učenica koje su u Pazinu završile dva razreda nastavljaju učiteljsku školu u Karlovcu i završavaju III. i IV. razred i maturiraju (PAKa).

1. Sidonija Bresan, r. 9. svibnja 1901. g. u Pazinu, kći Ivana, postolara u Pazinu
2. Anka Ferencić, r. 26. srpnja 1900. g. u Arbanasima, Dalmacija, kći Franje, kotarskog tajnika u Pazinu
3. Anka Flego, r. 28. rujna 1899. g. u Malom Lošinj, kći Antuna, poreznika u Pazinu
4. Zora Flego, r. 15. studenog 1900. g. u Pazinu, kći Antuna, općinskog nadstražara u Pazinu
5. Marica Poropat, r. 19. veljače 1900. g. u Puli, kći Ivana, stražara kolodvora u Novom Mestu
6. Marija Primuž, r. 23. veljače 1901. g. u Pazinu, kći Antuna, općinskog redara u Pazinu
7. Genovefa Ujčić, r. 14. studenog 1901. g. u Pazinu, kći Ivana, krojača

Pazinu, dne 10. srpnja 1916.

F. Matijević
Čica v. k. podr školskog vješt.

Pred. Pregelj, za
Upravitelj privatne ženske učiteljske škole,
antimoderni, navedeno u listu.

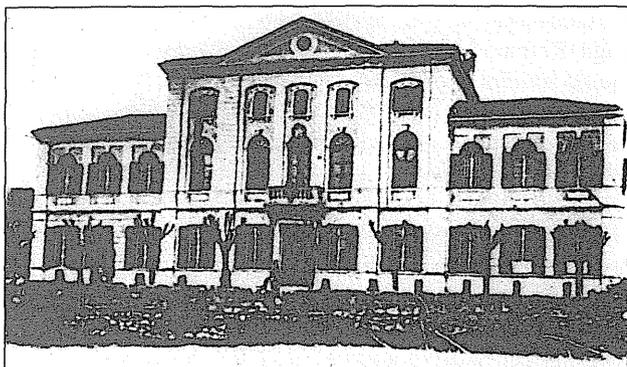
za usvojenje
Josip Bačić za pedagoški, poseban mladih,
talijanski jezik, i engleski i francuski.
M. Zgrablić za hrvatski jezik.
Ivan Kos za njemački jezik.
S. Šantel za aritmetiku i geometriju
i uopćenju književnu.
A. Gržinić za aritmetiku i geometriju.
M. Jericija za kaligrafiju i gimnastiku.
Marija Opašić za ručni rad.

Maturantice i profesori Ženske učiteljske škole u Pazinu 1916. g. U prvom redu stoje Josip Bačić i direktor Ivan Kos. U zadnjem redu sjede Jelisava Vivoda (1.) i Volfgang Finderle (3.)

Graduated girls and professors of the Women Pedagogical School in Pazin in 1916. Standing in front row are Josip Bačić and Ivan Kos, the School's headmaster. Sitting in back row are Jelisava Vivoda (1.) and Wolfgang Finderle (3.).

Druga stranica svjedodžbe Jelisave Vivoda s popisom predavača. Certificate's second page with list of teaching personnel.

Današnja zgrada Gradske uprave u Pazinu u kojoj su se prizemno nalazile učionice hrvatske pučke škole (lijevo) i talijanske pučke škole (desno).

Today's premises of the Town Administration at Pazin, where classrooms of the Croatian primary school (left) and Italian primary school (right) were situated on the ground floor.

NEKOLIKO BIOGRAFIJA

1. VUKOSAVA (WOLFGANGA) FINDERLE

Vukosava Wolfganga Finderle (Bačić, 1916).

Rođena je u Sv. Martinu 30. listopada 1897. g.

Od 1904. do 1910. g. polazila je šestogodišnju osnovnu školu u Buzetu. Položila je prijemni ispit za upis i upisala se je 1912. g. u žensku učiteljsku školu u Pazinu, a 1916. g diplomirala je i postala učiteljicom.

Od rujna 1916. g. do 15. rujna 1918. g. radila je u Račicama otkud je premještena u Dane gdje radi do

1921. g., a otud odlazi na rad u Vrh. U ovoj školi radi samo godinu dana, a zatim dvije godine radi u Brestu. Od 1922. do 1924. g. učiteljica je u osnovnoj školi u Buzetu, gdje dobiva otkaz. Ministarstvo javne obuke u otkazu 11. rujna 1926. g. Vukosavi Finderle daje otkaz jer se je ona "postavila u inkompatibilni položaj prema Vladinim smjernicama, te ne daje garanciju za vjerno vršenje dužnosti radi svojih nedvojbenih izražaja čuvstva, vrlo protivnih Italiji i Vladavini, očitovanih u uredu i izvan njega od kojih se navode samo neke; očitovala je svoje protivljenje talijanskom jeziku u školi, usprotivila se je uvođenju fašističkog rimskog pozdrava i da je u tijesnim političkim odnosima s poznatim neprijateljima Italije i Vladavine te da s njima vrši aktivnu propagandu na štetu nacije.

Otkaz je dobila vjerojatno zbog toga što su fašisti prisluškivali njezin rad, a veći je razlog bio što joj je otac Antun bio poznati hrvatski narodnjak.

Finderle Vukosava odlazi u Kraljevinu SHS. Od 1927. g. radi u Supetarskoj Dragi na otoku Rabu. Od 1929. do 1935. g. bila je u braku s Ivanom Ribarićem.

Od 1936. do umirovljenja 1951. g. radila je u Dvoru na Uni. Umrla je u staračkom domu u Izoli 4. travnja 1983. g., a sahranjena na buzetskom groblju.

Napisao Vladimir Finderle, Buzetski zbornik, 19, 173.

2. ZORKA FLEGO DEMARIN

(Počekaji, Buzet, 21. 1. 1987 - Zagreb, 20. 3. 1987)

Zorka Flego Demarin (Bačić, 1916).

Kći Frana Flega, prvog načelnika Hrvata općine Buzet. Učiteljsku školu završila je u Dubrovniku gdje joj

je pomogla sestra Olga, učiteljica, kasnije časna sestra Dionezija. Zorka se udala za Josipa Demarina, učitelja. Radila je u Sovinjaku, Lanišću, Lupoglavu i Humu u Istri, a zatim u Jastrebarskom. Zadnje radno mjesto bilo joj je Sv. Klara kraj Zagreba.

3. TEREZA GOLMAJER

(Općine, Trst, 1863 - Kostrena, 1950)

Obitelj Sošić u kojoj je rođena Tereza do danas živi u Općinama kod Trsta, a sačuvana je i njihova stara kuća. U Trstu je završila žensku učiteljsku školu. Tu je upoznala Josipa Golmajera, časnika austrijske ratne mornarice koju je 31. XII. 1882. napustio i zaposlio se u trgovačkoj mornarici duge plovidbe; rođen je 13. II. 1851. u Žirovnici kotar Radgona u Gorenjskoj, gdje mu je obitelj imala posjed. Vjenčali su se 16. VII. 1889. Ne zna se prvo mjesto njena službovanja, ali prva kći Zmagica rođena je 1891. u Štanjelu kod Komena. Kao učiteljica hrvatske škole u Buzet je došla iz Kastva. Ovdje je rođen 1892. god. sin Leo. U Buzet je zacijelo stigla posredovanjem kanonika Urbana Golmajera koji je bio župnik u Roču. Izuzev najstarije kćeri Zmagice, sva su djeca rođena u Buzetu. To su: Mimica, Marcela i Ljubica te Vjekoslav, Bogdan i Alfonz. Školovali su se u Buzetu i Pazinu.

Tereza Golmajer (Bačić, 1916).

Nakon što je otišao u mirovinu, njezin suprug Josip navodno je prodao svoj dio posjeda u Žirovnici i otvorio

trgovinu u buzetskom Starom Gradu. Tereza sa djecom i nećakinjom Ivanom Malan, udovicom učitelja, stanovala je u Starom Gradu u kući u blizini trga, u kojoj se danas nalazi ugostiteljski lokal s velikom terasom. Kasnije se preselila u kuće, građene za učitelje na Fontani. S direktorom, nadučiteljem Vinkom Šepičem, sudjelovala je u hrvatskom pokretu Istre, naročito za I. svjetskog rata. Prema obiteljskoj predaji, prijateljivala je s mnogim narodnjacima pa su se u njezinu domu sastajali učitelji iz Istre i intelektualci Buzeštine. I hrvatske su žene, majke učenica, često posjećivale učiteljicu jer ih je učila gospodarstvu i vezu.

Za rata njezin je sin Vjekoslav teško povrijeđen. Tereza Golmajer morala je napustiti Buzet zbog talijanskih progona hrvatskih učitelja. Njena starija djeca već su izbjegla te studirala u Zagrebu i Ljubljani. Nakon suprugove smrti 21. IX. 1922. (pokopan je na mjesnom groblju) stanje je postalo neizdrživo, te je s mladom djecom izbjegla u Kostrenu, Sv. Barbaru pokraj Sušaka. Kći Zmagica bila je udana za dr. Josipa Peteha iz Žminja, liječnika u Sušaku, gdje je već ranije kupljena kuća (Cvitanović, Jakovljević, 1996, 46).

4. MARIJA KOPITAR

Marija Kopitar, rođena Kurelić, rodila se u Pazinu 6. svibnja 1899. g. Majka joj je bila iz Gračišća, a otac iz Pićna. Kada je Mariji bilo sedam godina, mlademu bratu četiri, a starijem devet godina, umrla im je majka. Skrbnik djeci postao je stric Šime Kurelić, odvjetnik i gradonačelnik Pazina.

Poslije majčine smrti Marija odlazi drugom stricu Matiji, župniku u Buzetu. Nekoliko razreda osnovne škole polazi u Buzetu. Tada Buzet, 1910. g. dobiva novu školsku zgradu na Fontani, a Marija je učenica u toj školi. Iz Buzeta stric je premješten u Hum pa i Marija odlazi s njim i tamo završava osnovnu školu. Radi školovanja vraća se u Pazin gdje pohađa i 1918. godine završava žensku učiteljsku školu.

Stric Šime, gradonačelnik Pazina, ubrzo poslije okupacije Istre interniran je i odveden na Sardiniju gdje je obolio od malarije pa se bolestan vratio kući. Umro je u Trstu 1921. g.

Prvo Marijino mjesto bilo je u Humu.

Poslije oboljenja strica vraća se u Pazin, a 31. siječnja 1919. g. dobila je namještenje u Svetom Petru u Šumi.

Da bi mogla raditi kao učiteljica, morala je položiti ispit iz talijanskog jezika na kojem se održavala nastava.

Direktor škole često je Mariji prenosio želje vlasti da se odseli u Jugoslaviju, a ona je odgovarala da ne želi nikamo poći iz Istre. Udala se je 1921. g. za Valentina Kopitara. Obitelj Kopitar bila je poznata kao obitelj rodoljuba. Valentin je obolio i umro 1929. g., a Marija je ostala sama sa kćerkama Marijom i Šteficom. Marija je učiteljsku školu završila u Zadru, a Štefica u Puli.

Kada majka s kćerkama više nije mogla ostati u Sv. Petru u Šumi jer joj je prijetila opasnost da je karabinjeri ne uhite, početkom kolovoza 1943. g. Marija s kćerima napušta kuću i odlazi u partizane. U partizanima je Mariji Kopitar povjeren zadatak da u Otočcu, pjesniku i predsjedniku ZAVNOH-a Vladimiru Nazoru osobno uruči poruku Istrana.

Iz Otočca Marija se je vratila u Pazin i tu 25. rujna 1943. g. prisustvuje zasjedanju pokrajinskog odbora za Istru. Izabrana je za vijećnika ZAVNOH-a.

Petnaestog listopada nalazila se nedaleko od Pazina u selu Foškići. Tamo su je uhapsili Nijemci i odveli u pazinski zatvor. Mjesec dana kasnije odvedena je u koncentracijski logor Auschwitz. Tamo su ženama oduzeli sve i utetovirali broj. Marija je dobila broj 69595 i crveni trokut, znak političkog zatvorenika. Zima je bila oštrija nego istarska. Snijeg, led i slaba odjevenost još su više otežavali život u logoru. U barakama se osjećao smrad leševa koje su kamionima otpremali u krematorij i smrad dima iz krematorija. Umiralo se od gladi, tifusa, tuberkuloze i drugih bolesti. I bolnica je bila mučilište. Otud bi ljude otpremali u krematorij. Svoju 42. i 43. godinu života Marija Kopitar je mučenički preživjela u logoru Njemačke.

Zbog sve veće blizine ruske vojske, Nijemci su odlučili da zatvorenike iz Aschwitza presele na drugo mjesto.

Marija Kopitar (Bačić, 1916).

Pračene vojnicima i psima žene su putovale na zapad. Uz cestu je bilo mnogo leševa. Tko se umoran ili iznemogao zaustavio, bio je ubijen. U novom logoru, Bergen - Belsenu, Marija je dočekala kraj logorskog ži-

vota. Kolovoza 1945. g. Marija Kopitar se vratila u Istru. Htjela je raditi, pa je raspoređena u Školu "Podmurvice" u Rijeci, te u Veli Vrh u Puli, zatim u osnovnu školu na Brione.

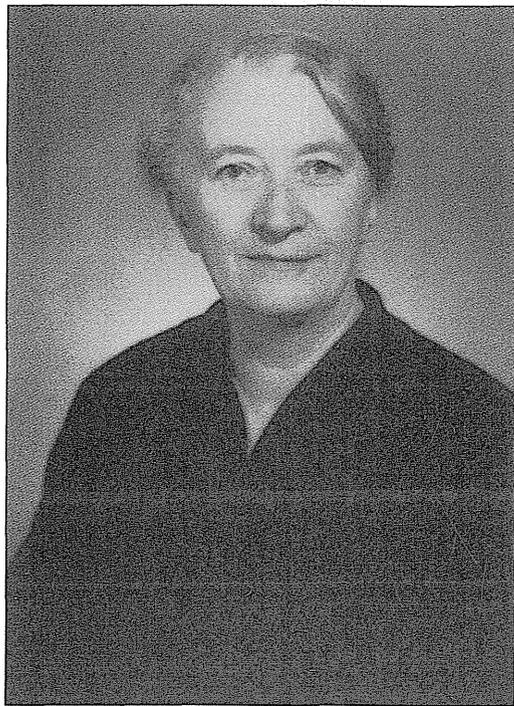
Nakon umirovljenja živjela je kod svojih kćeri, pretežno kod kćeri u Rijeci.

Umrla je 1. siječnja 1978. godine.

5. JOSIPA TOMAC

(Čukarija, Hum, 16. 3. 1895 - Roč, 1978)

Najstarije, 10. dijete Ivana Tomca kojeg je otac bio poznat i kao zadnji lončar na Humštini. Učiteljsku školu Josipa je završila 1914. g. u Gorici. Kratko vrijeme radila je u Roču, a zatim četiri godine radi u školi Draguč i 8 godina u Brgdvcu. Kao Hrvatica premještena je 1927. g. u BARGE, prov. Cureo, Italija, gdje je radila do 1943. g. kada se vraća u Roč.

Josipa Tomac (Bačić, 1916).

O prvom danu rada u Roču učiteljica je zapisala 1. listopada 1945. g. "Upisat ćemo svi u srca, dan kada se po cijeloj našoj napaćenoj Istri otvaraju narodne osnovne škole sa svojim narodnim učiteljima." Govorila je i učenicima talijanke škole i kazala da će bratstvo Talijana i Hrvata Istre zajednički učiniti bolju budućnost.

U školi Roč Josipa Tomac radila je do odlaska u mirovinu.

(Prema pismu nećakinje Ade Nežić autoru i zabilježaka u dnevniku rada pisanom kao priprema za rad u razredu.)

6. JELISAVA VIVODA, rođena Draščić
(Sv. Martin, 1897 - Zagreb, 1957)

Pučku školu pohađa u Buzetu. Žensku učiteljsku školu, na nagovor Josipa Bačića, jednog od pokretača i osnivača iste škole i dugogodišnjeg prijatelja njezina oca - Jakova Draščića, pohađa od 1912. do 1916. g. u Pazinu, kada i polaže ispit zrelosti kao prva generacija te škole.

Od 1916. do 1920. god. službuje na Osnovnoj školi u Sv. Donatu, a od 1920. do 1921. god. u Lanišću.

Jelislava Vivoda (Bačić, 1916).

Godine 1920. udaje se za Ivana Vivoda iz Sovinjskog Polja, učitelja u Vrhu, a 1921. zbog zatiranja hrvatskog jezika u školama i izvrgavanja progonima hrvatskih učitelja sa strane talijanskih okupatorskih vlasti, posebno zbog višekratnog zatvaranja supruga Ivana, zajedno sa suprugom emigrira u Hrvatsku odn. Kraljevinu SHS. Službuje zajedno sa suprugom u Sisačkoj Posavini na školama u Puski, Krapju i Uštici.

Suprug joj Ivan umire 1926. g., ostaje udovica s dvoje djece, kćerkom Jelkom i sinom Ivanom.

Djecu odgajaju u duhu pripadnosti svojim korjenima - Bužeštini i Istri. Svake godine za vrijeme školskih praznika šalje ih djedu i baki u Sv. Martin, a gimnaziju pohađaju u Krku gdje boraveći u istarskom internatu upoznavaju djecu - čak drugih istarskih emigranata kao i one koji tu dolaze na školovanje iz okupirane Istre. Redovito prima glasila o Istri, posebno "Mali Istranin" i na taj način prati događaje u Istri. Kćerka Jelka nesretno joj stradava 1942. godine.

Po oslobođenju Istre 1945. g. vraća se u Istru i službuje na osnovnoj školi u Buzetu do umirovljenja 1953. g. Do kraja života 1957. g. živi u rodnom Sv. Martinu.
(Biografiju napisao sin Ivan Vivoda, Rabac.)

7. MARIJA ANTONIJA PETRA CYRILA ZIDARIĆ
(Sv. Petar u Šumi, 1897 - Pazin, 1977)

Kći Vinka Zidarića, učitelja, i Jakomine r. Kurelić, sestre gradonačelnika Pazina. Od sedmero djece Marija je bila najstarije dijete. Otac Vinko bio je učitelj i zadnji župan u gradu Pićnu. U Sv. Petru u Šumi polazila je mješovitu pučku školu za dječake i djevojčice, a poslije osnovne škole otac ju je upisao u "Višu opću djevojačku školu" u Zagrebu, a poslije dvije godine ove škole prelazi u Sušak gdje je 1910. i 1911. g. završila još dvije godine školovanja. Godine 1912. upisala se je u Privatnu žensku učiteljsku školu koja je te godine u Pazinu otvorena. Škola je radila uz "Hrvatsku realnu gimnaziju" (otvorena 1899.) jer su se neki predmeti slušali u gimnaziji. Bilo je polaznica gimnazije koje su prelazile u učiteljsku školu i u školi maturirale da bi stekle učiteljsko zvanje.

Marija Zidarić je od 15. listopada 1918. do 18. svibnja 1922. g. radila u Pićnu, a zatim nekoliko mjeseci radi u Lupoglavu.

Marija Zidarić (Bačić, 1916).

Mora otići iz Istre i dobiva mjesto u Baćincima, ali poslije nekoliko mjeseci odlazi u Brod n/S gdje je godinu dana. Kao stalna učiteljica na Ženskoj gradanskoj

osnovnoj školi radi u Ptuju od 31. siječnja 1926. do 31. listopada 1928. U Ptuju i Ptuj okolica radi kao stalna učiteljica na Ženskoj i muškoj osnovnoj školi do prosinca 1935. g. Od 5. prosinca 1935. do 10. listopada 1945. g. radi u Ključu, kraj Novog Marofa. Vraća se u Istru, zapošljava se u Novoj Vasi, a otud 6. rujna 1946. g. odlazi u rodno mjesto Sv. Petar u Šumi do 8. ožujka 1949. g. gdje je umirovljena.

Radila je 32 godine. Odlaskom u mirovinu doselila se je u Pazin i živi u stanu očeve sestre Jelice, a tu i umire 2. ožujka 1977. g.

(Biografija napisana prema pismu nećaka Marije Zidarić, Vjenceslava Zidarića.)

ZAHVALA

Ugodno mi je zahvaliti svima koji su mi pomogli u obradi ove teme. Dr. Alojzu Jembrihu koji je s njemačkog na hrvatski jezik preveo tekst o učiteljskoj školi u Gorici. Zbog uvida u dokumentaciju zahvaljujem Državnom arhivu u Dubrovniku, Ivici Stankoviću, djelatniku te ustanove, Povjesnom arhivu u Pazinu i Povjesnom arhivu u Karlovcu.

Zahvaljujem se na ustupljenim fotografijama učiteljica iz obiteljskih albuma; Anti Finderle, Buzet, Marku Zlatiću, Pula, Mariji Cetina, Pula, Ivanu Vivoda, Rabac i Adi Klarić iz Opatije. Posebno se zahvaljujem gospođi Marici Kolaković na računalnoj obradi teksta.

WOMEN PEDAGOGICAL SCHOOLS FOR THE ISTRAN GIRLS

Božo JAKOVLJEVIĆ

HR-52240 Buzet, A. Cerovca 1

SUMMARY

There was not a single women pedagogical school in Istra in the previous century and at the beginning of the present one. The nearest such college in which the girls who wanted to become teachers could enrol, was the women pedagogical school in Gorilla, where girls were educated in Slovene language.

There was, however, a women's grammar school in Trieste in Italian language, but the participants who passed it with success, could sit for the exams for teachers. Anyway, there was a women's grammar school in Pula, but the imperial royal regional council allowed the girls participants from Pula, who had passed the general examination, to sit for it for future teachers at the i. r. men or women pedagogical schools.

However, the provincial committee gave, in 1918, an official permission to start a training course for women teachers at the college of Pula. If the girls wanted to be educated for teachers in their mother tongue, i.e. Croatian language, they had to enrol and attend the women pedagogical school in Dubrovnik, which was very far, so that the expensive and long trip was the greatest difficulty for schooling there. On Nov. 18th 1912 a women pedagogical school was opened at the Pazin grammar school. It continued to work till the end of the first World War, when it was closed.

Key words: women pedagogical school, Croatian pedagogical school, Pazin

IZVORI I LITERATURA

Bačić, J. (1916): Ženska učiteljska škola u Pazinu. Hrvatska škola, Ljubljana.

Cvitanović, Đ., Jakovljević, B. (1996): Biografski leksikon Bužeštine i općine Lanišće. Pzin, Čakavski sabor - Pula, "Josip Turčinović" d.o.o. Pazin.

Hafner, F. (1900): Geschichte des Lehrerbildungswesens in Görz. Povijest izobrazbe učitelja u Gorici. Narodna tiskarna u Gorici.

NP - Narodna prosvjeta (1909a): Talijanski liceji u Primorju i pitanje hrvatske ženske učiteljske škole, 38.

NP (1909b), Potreba ženske učiteljske škole za Hrvate u Istri, 66.

PAKa - Povjesni arhiv Karlovac, Preslike iz glavnog imenika Učiteljske škole u Karlovcu.

PAP - Povjesni arhiv Pazin, Zapisnici zastupstva općine Pazin 6. studenoga 1905. g.

Perić, I. (1978): Dubrovačko školstvo od pada Republike do 1918. god. Anali Historijskog odjela Centra za znanstveni rad JAZU u Dubrovniku. Svezak XV-XVI.

Ujčić, T. (1969): Hod pokoljenja nad ponorom Pazinčice. Pazin.

Ujčić - Maksimović, G. (1973): Uspomena na žensku učiteljsku školu u Pazinu za vrijeme 1. svjetskog rata i na Keršovanija. Spomen - knjiga gimnazije u Pazinu. Pazin.

Wrišer, M. (1906): Ustanovljenje ženskog učiteljstva u Istri. Narodna prosvjeta.

GLEDALIŠKA USTVARJALNOST

CREATIVITÀ TEATRALE

THEATRE CREATIVENESS

izvirno znanstveno delo
prejeto: 1998-05-12

UDK 792(497.4 Koper)(091)"17"

KOPRSKO GLEDALIŠČE V 18. STOLETJU

Lea-Odila ŠIROK

RTV Slovenija, Regionalni RTV Center Koper - Capodistria, SI-6000 Koper, Ul. OF 14

IZVLEČEK

Koprsko gledališče in nanj vezano dogajanje v 18. stoletju sta bila nedvomno pod močnim vplivom Benetk. Kljub temu pa je pri koprskih dramatikih takratnega časa mogoče zaslediti izvirnost, pogojeno z realnostjo okolja, v katerega so bili vpeti. Poleg tega so bili seznanjeni z najnovejšimi dogajanja v okviru beneškega gledališča, ki se je teku 18. stoletja spremenilo v pravo industrijo spektakla.

Ključne besede: koprsko gledališče, zgodovina, 18. stoletje

IL TEATRO CAPODISTRIANO NEL XVIII SECOLO

SINTESI

Il teatro capodistriano e gli avvenimenti ad esso legati nel XVIII secolo erano senza dubbio fortemente influenzati da Venezia. Tuttavia, gli autori capodistriani dell'epoca non mancavano di originalità, dettata dall'ambiente in cui operavano. Conoscevano inoltre le novità del teatro veneziano, che nel Settecento si trasformò in una vera e propria industria dello spettacolo.

Parole chiave: teatro di Capodistria, storia, XVIII secolo

ORIS GLEDALIŠKEGA DOGAJANJA V BENETKAH 18. STOLETJA

Koper je bil pet stoletij (1279-1797) ekonomsko, politično in kulturno povezan z Benetkami. Te so bile vse do 18. stoletja, ko so vodstvo prevzele Anglija, Francija, Nizozemska in Nemčija, vodilna pomorska trgovska sila, ki je Evropo povezovala z Vzhodom. Izguba tržišč je povzročila hudo ekonomsko krizo, ta pa je posledično vplivala na vse večjo zaprtost beneške aristokracije, ki se je navzven kazala kot sterilna nevtalnost, navznoter pa kot kratkovidni konzervativizem. (Mangini, 1974, 91).

Ekonomska kriza je hudo prizadela premoženjsko stabilnost najbogatejših plemiških rodbin, ki so v prejšnjem stoletju, s pomočjo vloženi kapitalov v gledališče, prispevale k oblikovanju učinkovitega gledališkega stroja (Zorzi, 1977, 245).

In medtem ko se je ekonomska kriza kazala tudi v zapiranju beneških gledaliških hiš - od 20 gledališč v 17. stoletju se je njihovo število v naslednjem zmanjšalo na 14, je bilo 18. stoletje čas reform tako na področju organizacije gledališke dejavnosti kot gledaliških zvrsti.

Upravljanje gledaliških hiš so lastniki vse pogosteje prepuščali impresarijem, ustanovljale pa so se tudi lastniške družbe. Gledališče je tako bilo vse manj ustanova, ki so jo podpirali mecen, in je vse bolj postajalo podjetna in dobičkonosna dejavnost. Tekom stoletja se je spremenilo v pravo industrijo spektakla, v katero so bili vpleteni mnogi interesi.

V skrbi po čim večjem dobičku so impresariji odprli vrata gledališč najširšemu občinstvu. Beneške gledališke dvorane so se tako prve v Evropi spremenile v kraj družabnih srečanj, kjer se je zbiralo številno, stalno in različnim slojem pripadajoče občinstvo, ki si je gledališko predstavo kupovalo z vstopnico. Pripadniki

visoke buržoazije, trgovci, služabniki in rokodelci so si z nizko vstopnino kupovali iluzijo, da so sprejeti v enakovreden ritual z elitnim razredom (Zorzi, 1977, 225).

Te spremembe, med katerimi sta kontinuirana uporaba stalnega gledališkega prostora in specializacija gledališč za določene zvrsti poglavitna beneška prispevka gledališki umetnosti 18. stoletja, so povzročile ostro konkurenco med posameznimi gledališkimi hišami. In če je po eni strani to obogatilo repertoarje, ki so v Benetke vabili najslavnejše interprete, najbolj izkušene vodje igralskih skupin in najpodjetnejše impresarije, se je po drugi strani močno znižala kakovost predstav, ki so bile vse bolj občinstvu dopadljivi obrtniški izdelki in vse manj izraz umetniških prizadevanj.

Vzporedno z reformo organizacije gledališke dejavnosti se je dogajala tudi reforma gledaliških zvrsti: od tragedije, ko se z *Meropo* Scipiona Maffeia udejanji prva resnična zmaga književnega dela na javnih odrih Italije (Ortolani, 1962, 128), do opere, kjer se uveljavi težnja po ravnovesju med vsemi zvrstmi umetnosti, medtem ko naj bi samostojnost in umetniško dostojanstvo dobil dramski tekst oziroma libreto. V sodelovanju skladatelja Baldassarra Galuppija, imenovanega *Il Buranello*, in Carla Goldonija kot libretista, se v Benetkah, v nasprotju z že razširjeno neaplejsko opero buffo, kot njena inačica rodi in uveljavi komična beneška opera (Mangini, 1974, 128). Z zahtevnimi scenografijami, mitološkimi in junaškimi vsebinami pa so poleg opere vse bolj priljubljeni tudi plesi. In ne glede na dejstvo, da je opera še vse 18. stoletje poglavitna zvrst, ji komedija začne konkurirati, tako da jo gledališča, v izmenjavi z opero, vse pogosteje uvrščajo na repertoar.

In medtem ko se v tem stoletju zgodi nepopravljivi konec *commedie dell'arte* (Taviani, Schino, 1982, 114-115), je osrednji dogodek beneškega gledališkega življenja gledališče Carla Goldonija, enega prvih intelektualcev, izvirajočih iz buržoaznega sloja, ki je živel od svojega svobodnega poklica. Že njegova zahteva po državni plači odseva profesionalno zavest, ki je prehitela svoj čas in bila z njim v nasprotju (Zorzi, 1977, 267).

Commedie dell'arte in njeno priljubljenost je Goldoni izkoristil kot osnovo za postopno preobrazbo komičnega gledališča. Ker je bil odličen poznavalec gledališkega življenja na odru in za njim, je vedel, da bo svoje zahteve lahko uresničil le, če bo upošteval nepripravljenost igralcev, ki so igrali v vlogah priljubljene *commedie dell'arte*, da bi v predstavi spoštovali napisano besedilo komedije in hkrati razvijeno občinstvo, uživajoče v harlekinadah maskiranih oseb. Zato je v svoji prvi komediji, *Momolo cortesan*, besedilo najprej napisal le za glavnega junaka, mu v kasnejših komedijah dodal besedilo še za ostale osebe, obenem pa je odpravil tudi maske *commedie dell'arte*.

Vsebine Goldonijevega gledališča rastejo iz natančnega opazovanja in analize realnosti, oziroma družbe, ki jo je vse bolj zaznamoval spopad med meščanstvom

in plemstvom. Predlogi njegove poetike pa so v mnogočem že napovedovali meščansko dramo. In sicer tisti *genre serieux*, o katerem je kasneje govoril Diderot. Delo, v katerem najde svoje mesto vrlina. Vendar to ni več tista nadčloveška in junaška vrlina, s katero je plemstvo poveljevalo samo sebe, temveč je vrlina meščana Pantaloneja, njegovih otrok in njegove žene. Gre za delo, ki brez junaške stilizacije tragedije in farsične stilizacije *commedie dell'arte* zrcali realno življenje (Petronio, 1986, 124).

In v drugi polovici osemnajstega stoletja so bile prav Benetke center, ki je prispeval k uveljavitvi te nove dramske zvrsti v Italiji.

Meščanska drama je v Beneški republiki in drugod po Italiji naletela na ostre nasprotnike in kritike. In vendar sta bili solzava komedija in črna drama nujnost: po zatišju, ki je zavladovalo ob Goldonijevem odhodu, z upadanjem priljubljenosti Gozzijevih del in z nesposobnostjo novih komediografov, da bi ponovili Goldonijeve izkušnje, je bilo nujno poiskati nove obrazce, zato da bi se gledališče lahko premaknilo z mrtve točke, v kateri se je znašlo proti koncu osemnajstega stoletja (Turchi, 1987, 22-23).

1. GLEDALIŠKA STAVBA

Stavba, v kateri je bilo v osemnajstem stoletju v Kopru javno gledališče, je stavba v današnji Verdijevi ulici, kjer je še vedno gledališče in kjer ima svoj sedež Zveza kulturnih društev. V osemnajstem stoletju je tu bil sedež akademije *Risorti*, ki je imela tudi akademsko gledališče, o čemer pričajo različni dokumenti.

Kot prvega naj navedemo pismo Girolama Gravisija (PAK, RAG, 2/III), ki ga je 15. marca 1760 iz Kopra namenil poslati neimenovanemu prijatelju. V pismu, kjer govori o razvoju koprskih akademij, piše, da je bilo koprsko gledališče od nekdanj močno povezano s književnostjo. Ob ponovnem oživljanju akademije leta 1646, imenovane *Accademia Justinopolitana e Rediviva*, je na istem mestu leta 1647 dobilo prostor tudi gledališče.

Drug pomemben dokument je tožba kneza Andreja de Gravisija Barbabianche Bocchina (PAK, RAP, 1), vložena 13. 8. 1835 na koprsko sodišče proti novim najemnikom stavbe oziroma naslednikom akademije, ki je najemnino plačevala redno vse do 15. avgusta leta 1805, ko je tudi prenehala delovati.

Iz dokumenta razberemo, da so bili prostor in pritlikline v mestni četrti Belveder, ki jih je uporabljalo koprsko akademsko gledališče, že od začetka v hiši Janeza Dominika Grisona, sama stavba pa je bila pod hipoteko letno obremenjena z 12.8 lirami v korist družine Rodella iz Podpeči. Premoženje in bremena Grisonija so nato 3. septembra 1649 prešla v last Filippa d'Ambrosija, ki je moral dajavte plačevati družini Rodella. Omenjeno hipoteko 12.8 lir na breme stavbe v Kopru je vdova pokojnega Petra Rodelle, gospa Barbara, leta 1650

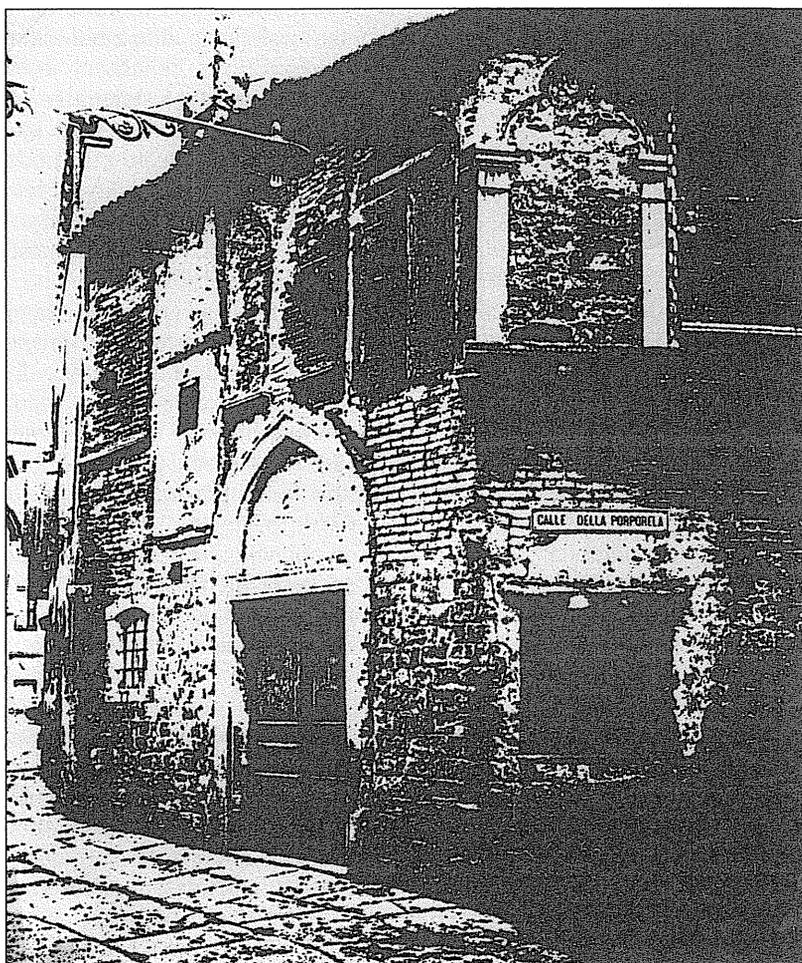
prodala Dominiku Tiepolu. V dokumentih za predajo lastništva je omenjeno, da je bila hiša iz koprške četrti Belveder najprej v lasti Grisonija in da je že od takrat bila oddana v uporabo akademiji. Stavba je bila od tedaj preurejena v sedež akademije, ki je plačevala 60 lir letne najemnine Juliji d'Ambrosi, sodišče pa je kasneje sklenilo, naj akademija plačuje 31 lir Andreju Tiepolu, ostalo pa Juliji d'Ambrosi. Kasneje pa je bila ta ista stavba preurejena v akademsko gledališče. Na podlagi dediščine sta vsa imovina pokojnega Grisonija in omenjeno breme na stavbo prešla v last Girolama Gravisija in naslednikov. Akademija in akademsko gledališče sta ves čas svojega delovanja zanjo redno plačevali letno najemnino družini Gravisijem. V 19. stoletju so si novi lastniki lož prisvojili stavbo in si tu postavili gledališče. Gravisijem pa niso hoteli plačevati najemnine zanjo. Tako so ti zadevo predali sodišču.

Naslednji dokument, ki govori o gradnji novega gledališča, je delo zgodovinarja Baccia Ziliotta (Ziliotto, 1910). V njem piše, da so meščani iz želje po zabavi

leta 1664 zgradili večje javno gledališče, vendar pa ne pove, ne kje je to gledališče stalo ne kako veliko je bilo. Ko opisuje življenje koprskih akademij in z njimi povezan razvoj književnosti, gledališča in kulture v Istri in na Koprskem, isti avtor omenja tudi akademsko gledališče *Teatro dei Risorti* (Ziliotto, 1944, 38).

Gledališče pa naj bi imela tudi stavba, kjer je bil v 17. stoletju ustanovljen koprski šolski zavod *Collegio dei Nobili*. Tudi v tej stavbi naj bi bilo zgrajeno elegantno gledališče. Med letom je služilo predvsem literarnim disputom, v času karnevala pa odorskimi predstavami, ki so jih obiskovali vsi najvišji sloji mesta (Caprin, 1905, 213).

Glede na to, da je bil zavod ustanovljen leta 1612 in nato obnovljen leta 1675, je možno, da sta obe šoli, akademija in zavod, nekaj časa imeli sedež in sestanke v isti, obnovljeni stavbi in da sta obe uporabljali isti prostor za javne nastope svojih študentov, vendar pa so *Risorti* v 18. stoletju zagotovo imeli svoje prostore v četrti Belvedere.

Sl. 1: Staro gledališče, porušeno leta 1940 (Semi, 1975).

Fig. 1: Il teatro vecchio demolito nel 1940 (Semi, 1975).

Novigrajski škof Tommasini je v svojih *Komentarjih* zapisal, da so Koprčani na vzpodbudo svojega pode-stata in kapitana Marcantonija Grimanija kupili novo stavbo za akademijo, v katero se je začasno preselila javna šola (Ziliotto, 1944, 36).

V spomin na Grimanija je še danes v stavbi koprskega gledališča reprodukcija epigrafa z napisom:

ACCADEMIA JUSTINOPOLITANA - M. ANTONI
GRIMANI - PRAET. PRAEF. OPT. FOVENTE CALORE -
ET VENETO - SENATU FAVENTE - REDIVIVA -
MDCXLVII.

Vendar pa ne vidimo razlogov, zakaj naj zavod ne bi imel svoje gledališke dvorane. Dokument iz osemnajstega stoletja (PAK, RAG, 112), z vabilom na javno akademijo, govori o tem, da so študentje zavoda uprizarjali predstave:

RAPPRESENTANDOSI UNA
PASTORALE
DAI SIGNORI CONVITTORI DEL COLLEGGIO
DI CAPODISTRIA

Alla presenza del Reverendissimo Padre
GIUSEPPE DI
S. FRANCESCO
PREPOSITO GENERALE DELLE SCUOLE PIE
Dopo una Pubblica Accademia recitatagli dalli medesimi

Omeniti moramo še stavbo starega koprskega gledališča iz 15. stoletja. Ta je bila zgrajena v spodnjem predelu mesta, v ulici, ki je potekala med Carpaccievo hišo do malega trga za današnjim stanovanjskim blokom na Tomažičevem trgu. Stavba je stala v ulici *Calle del Teatro*, ki je danes ni več, prav tako kot ne obstaja več staro koprsko gledališče, ki so ga leta 1940 porušili. Ostanke obokanega gotskega portala so shranjeni v lapidariju Pokrajinskega muzeja v Kopru. Iz nobenega dokumenta, pa tudi iz zapisov zgodovinarjev, ni moč razbrati, v kakšne namene so stavbo uporabljali v osemnajstem stoletju.

1.2. Lastniki gledališke stavbe

V osemnajstem stoletju je bila torej stavba last Gravi-sijev, v stalnem najemu pa jo je imela akademija *Risorti*.

Iz dokumentov mestne blagajne (AAMC, 1320, 1322, 1323, 1325) je razvidno, da je za vzdrževanje same stavbe in odra ter notranjosti gledališča skrbel mestni svet, saj smo našli zapise o odhodkih za *Javno gledališče - Pubblico Teatro*.

Tako so leta 1759 porabili 40 lir za obnovo "*del camerino fatto a comodo d'ascoltar meglio per la parte del signor Cape.no*", 25 lir je stalo delo "*per accomodar le scene, li cieli ed altro*", manjše vsote pa so istega leta porabili še za ključavnico na vratih javnega gledališča,

za popravilo hodnikov in strehe gledališke stavbe.

Leta 1760 so z zidnimi tapetami prelepili il "*Camerino del Teatro*", leta 1764 so imeli izredne izdatke za popravilo gledaliških polken, leta 1778 pa so zopet porabili večje vsote za obnovo zunanosti in notranjosti gledališke hiše. Tako so obnovili okna, kar 300 lir pa so porabili za "*in occasione delle Scene e Tendon provvedute per questo pubblico teatro, giusto la commissione dalli spettabili Sindici*".

Iz blagajniškega zapisa izvemo, da so gospodu Bortolu Manzioliju že nalednje leto plačali 526.16 lir za "*ri[m]issione del sipario, quinte a cielo stabile, le dieci quinte a l'orizzonte della reggia di questo Pubblico teatro*", medtem ko je slikar "*Metteo Furlanetto*" dobil 233.7 lir drugega obroka za dela, ki naj bi jih izvedel v gledališču.

Izdatke za gledališče je mestna blagajna imela še v letih 1784, in sicer 66.9 lir, leta 1793 190 lir, leta 1794 23 lir, leta 1799 pa so porabili 84 lir za dvig orkestrske jame.

Koprsko gledališče se zaradi majhnosti mesta in skromnih virov javnih finančnih sredstev še ni moglo organizirati kot dobičkonosna dejavnost, tako kot se je to v tem stoletju zgodilo z beneškimi gledališči.

V nasprotju z beneškimi je bilo v koprskem gledališču osemnajstega stoletja še prisotno mecenstvo. Iz arhivskih dokumentov namreč izvemo, da je nekatere predstave financiral celo sam podestat. Tako je na javnem sestanku akademije *Risorti* leta 1755 Lodovico Belgramoni pohvalil podestata Pietra Dolfina za spektakle izjemnega blišča, ki jih je mestu podaril na lastne stroške (Ziliotto, 1962, 13).

Poleg tega so meščani za gledališke predstave prispevali tudi prostovoljne prispevke. O tem je leta 1798 pisal v Benetke (AAMC, 1325) takratni koprski župan Bruti. V karnevalskem času gostujoče gledališke skupine naj bi poleg plačila v dveh obrokih impresariju dali še dve mesečni napitnini, ki pa naj bi jih zbrali s prostovoljnimi prispevki.

Glede na to, da se v dokumentih mestne blagajne redno pojavlja ime *Javno gledališče*, smemo domnevati, da se je za gledališke predstave plačevala vstopnina, čeprav nimamo podatkov o njeni višini.

Našo domnevo potrjuje zapis iz pravilnika za študente vzgojnega zavoda *Collegio dei Nobili* (PAK, RAG, 112), kjer je zapisano, da bodo gojenci morali sami plačati stroške akademij ter morebitnih gledaliških predstav in javnih prireditev.

Koprsko gledališče je torej imelo več različnih virov dohodka: sredstva iz mestne blagajne, vstopnina za predstave, samoprispevek meščanov, izjemoma pa je predstave financiral sam podestat.

2. JAVNO GLEDALIŠČE V KOPRU

V 18. stoletju so Koprčani zagotovo imeli gledališke predstave v času karnevala v letih 1737, 1743, 1751,

1754, 1759, 1760, 1763, 1764, 1767, 1769, 1777, 1778, 1779, 1782, 1784, 1793, 1794, 1798, 1799, nato pa šele leta 1806 (AAMC, 1320, 1322, 1323, 1325, 1327).

Med temi devetnajstimi zapisi nekateri izpričujejo le izdatke za popravila gledališča in ne govorijo izrecno o gledaliških predstavah.

Takšen je recimo zapis iz leta 1760 ko je mestna blagajna porabila trideset lir za "*l'incartata del Camerino del teatro*", ali zapis iz leta 1767, ko je iz mestne blagajne šlo dvanajst lir za "*Mancia alle guardie di Soldati al Teatro per dodeci*". Leta 1778 je mestna blagajna plačala 150 lir gospodu Ottavianu Zarottiju "*per suprir alle spese occorrenti per le [...] che si faranno nel corrente Carnevale in questo Pub.o Teatro come da Commiss. one delli Msg.ri SS. Sindici*", in 31 lir mojstru Vicenzu Zuccu, zidarju "*per materiali e fatture impiegate nel restauro occorso in questo Pub.o Teatro*", nato 20 lir mojstru Mariu Longu, izdelovalcu oken za "*sei Finestrini fatte per uso di questo Pub.o Teatro*", in 300 lir Pietru Francu "*da esso spese in Tende ed altro in occasione delle Scene e Tendon provedute per q.sto Pub.o Teatro*".

Zanimiv je tudi zapis blagajniškega izdatka iz leta 1779, ko je g. Bortolamio Manzioli dobil 26:16 lir "*in risarcim.to di altrettante da esso pagate nella r[im]issione del sipario, quinte a cielo stabile; non che le dieci quinte a l'orizzonte della Reggia di questo Pubb.co Teatro*". Gospod Matteo Furlanetto, slikar, pa je dobil 230 lir "*per le fatture d'esser devono da lui eseguite per servizio di questo Pub.co Teatro*".

Ostale navedene letnice vsebujejo tudi izrecni zapis o plačilu gledaliških predstav.

Na prvi pogled je število let, v katerih je bilo gledališče v 18. stoletju dejavno, resnično majhno. Vendar naj tu poudarimo, da so v mestno blagajno beležili le izdatke mestne skupnosti, in kot smo že povedali, so Koprčani za organizacijo predstav imeli še druge vire dohodkov. Žal nismo našli nobenega zapisa, ki bi organizacijo teh morebitnih predstav tudi dejansko potrdil.

2.1. Impresarij in njihove skupine

V času karnevala so v Koper prihajali beneški impresariji s svojimi igralskimi skupinami, ki jih je v glavnem plačevalo mesto.

V letih 1763, 1764 in nato 1779 je organiziral gledališke predstave gospod Bortolo ali Bartolamio Manzioli (AAMC, 1323). V pismih, ki jih je koprskemu gospodu Bortolu Manzioliju, umrlemu 18. oktobra 1799, iz Benetk pošiljal gospod Nicolo Venier (PAK, RAC, 36), ni nobene opazke glede njegove impresarijske dejavnosti kot tudi ni nikjer omenjeno gledališče. Ne glede na to, je očitno, da je bil Manzioli Koprčan, ki je več gledaliških sezon deloval kot impresarij. Ker ni imel lastne gledališke skupine, je bilo njegovo delo predvsem v organizaciji gostovanj beneških skupin v Kopru. Naj-

verjetneje je osebno skrbel tudi za samo organizacijo predstav v tem smislu, da je priskrbel potrebne rekvizite za mizansceno in uredil bivanje igralske skupine.

Kot organizatorji gledaliških predstav so omenjeni še leta 1737 Koprčan Belgramoni, leta 1784 Piavana Guadagnini, pri katerem izrecno piše "*Impres.o di q.to Teatro nel Carnevale decorso*", in prav tako leta 1793, kjer je ob izdatku mestne blagajne zapisano, da je bil izplačan "*all'impresario della Compagnia Bufa che recita nel presente Carnevale in questa città Antonio Tilota*", leta 1798 pa naj bi bil impresarij Benečan Pagani, vendar pa je v istem letu dobila plačilo za predstave v času karnevala impresarijka Clementina Medebach (AAMC).

S pomočjo pisma koprskega sindika Agostina Brutija, ki ga je 16. avgusta 1798 (AAMC, 1325) poslal beneškim oblastem, lahko izpeljemo še druge zanimive ugotovitve.

Iz zapisanega moremo sklepati, da so v Kopru vselej, kadar so jim sredstva to dopuščala, organizirali gledališke predstave tudi na jesen in ne le v zimskem času karnevala, kar je bila v Benetkah utečena praksa. Da Bruti imenuje prostovoljne prispevke kot običajne, pa je lahko potrditev domneve, da je bila ta oblika financiranja gledaliških predstav zelo pogosta. Njegovo upanje, da bodo tokrat meščani darežljivejši, pa že lahko kaže na dejstvo, da so morda prepogosti tovrstni prispevki postali odvečni izdatek za obubožano koprsko aristokracijo. Iz pisma tudi jasno razberemo, da so se igralske družine zadržale v Kopru za daljše obdobje in da so predstavo postavljale v mestnem gledališču. Obenem lahko sklepamo, da so v tem času najverjetneje odigrale več različnih predstav.

Že ti skromni podatki nam dajo zanimivo sliko o gledališki dejavnosti v Kopru, ki torej le ni bila samo diletantska, temveč se je vse bolj profesionalizirala v tem smislu, da je gledališče počasi postajalo ustanova, s svojo organizacijsko strukturo, s stalnim gledališkim prostorom, z rednimi predstavami in z redno publiko. Prav redni obiskovalci gledaliških predstav so namreč v Benetkah odigrali najpomembnejšo vlogo pri profesionalizaciji in odpiranju gledališča najširšemu in najraznovrstnejšemu občinstvu. Tako so del publike v beneških gledaliških predstavljali tudi služabniki. Njihovo število je v osemnajstem stoletju močno naraslo zaradi vse bolj bogatega sloja meščanstva in trgovcev, ki jih je vse pogosteje najemal za izkazovanje svojega prestižnega položaja. Poleg tega je ta že tako poceni delovna sila v tem stoletju svoje usluge nudila še ceneje, saj je bilo vse več kmetov in delavcev, ki so v mestu iskali bolj plačano in manj naporeno delo. Med vsemi fizičnimi opravili je bilo delo služabnika najboljše in je zato bilo tudi najbolj cenjeno in iskano. In prav služabniki so bili prvi predstavniki ljudstva, ki so imeli dostop do knjižnic in časopisov svojih gospodarjev in so tako prvi začeli tudi brati in pisati.

O tem, ali se je tudi koprsko gledališče začelo odpirati širšim družbenim slojem, je nemogoče karkoli zagotovo trditi, saj arhivski dokumenti o gledalcih, pa

tudi o gledališču na splošno, predvsem molčijo.

Ne glede na to menimo, da je tudi koprške predstave poleg plemičev obiskoval še novi sloj bogatašev. To so seveda bili bogati meščani in trgovci, ki pa so bili številčno in premoženjsko vendarle šibkejši od beneških. In prav tako ne moremo povsem izključiti možnosti, da so nekateri služabniki le imeli vstop v gledališko hišo, čeprav menimo, da je dejanski zabavi preprostega in revnega ljudstva v karnevalskem času najbližji zapis, ki opisuje, da so v Kopru, Trstu, Piranu in Bujah igrali pripovedke in komedije. Vendar pa so odrske maske morale tudi na ulico, kjer se je nadaljevala satira v kostumu. To je bil praznik gospoda in gospe, bila je prijetna spustitev njihovih blagorodij. Ljudstvo se je zbiralo na ploščadih pred cerkvami ali na trgih in plesalo svoje tradicionalne plesne (Grains, 1907, 6).

2.2. Koprsko gledališče kot prostor za uprizoritve

Koprsko gledališče še danes kaže arhitektonsko zasnovo beneškega, ki se je v sedemnajstem stoletju uveljavilo z uokvirjenim odrom, orkestrsko jamo in ložami, radialno razdeljenimi v balkone in podkvasto razporejenimi v štiri nadstropja.

Orkestrske jame danes ni več, parter pa je napolnjen s sedeži. Proscenijski oder vežeta s parterjem dve stranski stopnišči, dostop nanj pa je možen tudi skozi premična vrata proscenijskega balkona.

Po prvi svetovni vojni so gledališko zgradbo uporabljali izključno za plesno dvorano. Leta 1933 jo je najela neka tržaška gospa in jo popolnoma prenovila. Vendar pa ji ni uspelo, da bi v gledališče ponovno uvedla gledališke predstave. Da bi ji pomagali, so tudi lastniki zgradbe najeli posojilo v višini 40.000 lir. Ker pa ga niso mogli odplačevati, je banka hišo ponudila na dražbi. Vendar je ni nihče želel odkupiti (ZA).

Po drugi svetovni vojni so zgradbo ponovno prenovili. Gledališka dejavnost je prerastla v profesionalno leta 1953, ko se je s stalno gledališko skupino, lastnim režiserjem in direktorjem (Srečko Tič) ter drugim osebjem ustanovilo *Gledališče slovenskega Primorja*, ukinjeno leta 1957.

Leta 1986 so gledališče popolnoma prenovili, pri tem pa ohranili njegovo staro zasnovo. Dvignili so odrski strop in s tem tudi streho zradbe, poglobili zadržje, obnovili odrski tlak, zamenjali sedeže v parterju, zgradili tehnično kabino in prenovili igralske garderobe, foyer in pododre.

Toliko o samem gledališkem prostoru. Kar pa se tiče scenografije, najprej povejmo, da se le-ta začne uveljavljati kot profesionalno znanje v 17. stoletju, ko postane *arte* (Zorzi, 1977, 262). Beneški scenografi razvijajo svojo šolo, za katero je značilna predvsem omilitev najbolj pretiranih in spektakelskih elementov, značilnih pri scenografskih postavitvah opere.

S poenostavitvijo scenografskih naprav in odrske

opreme se rob scenografije izenači z odrskim okvirjem, okrasje in oprema se skrčita na nekaj elementov, scenografija pa vse bolj dobiva podobo moderne scene - slike (Zorzi, 1977, 262).

Koprski oder je še danes majhen, zato ni verjetno, da bi v 18. stoletju mogel biti opremljen z vso odrsko tehniko, ki je v večjih gledališčih zavzemala tudi do polovice gledališke hiše, vendar pa iz izdatkov mestne blagajne (AAMC, 1320, 1325, 1327) lahko razberemo, da je vendarle bil opremljen z osnovnimi tehničnimi sredstvi, ki so v sozvočju z merili časa zagotavljala postavitev scene in mizanscene.

Leta 1759 je gospod Negri Marangon dobil plačilo 25: 40 lir *"per lavori e giornate fatte per accomodar le scene, li cieli ed altro"*, gospod Cernivani je leta 1780 zahteval 61 lir *"per la spesa delle illuminazioni occorsa per l'esame delle Scene fatte nel Teatro stesso"*, gospod Bartolamio Manzioli pa je za opravljena dela, in sicer: *"ri[m]issione del sipario, quinte a cielo stabile; non che le dieci quinte a l'orizzonte della Reggia di questo Pubb.co teatro"* dobil povrnjenih 26:16 lir. Mojstru Marangonu so leta 1798 izplačali 84 lir za *"spese e fatture dal med.mo eseguite in questo Pub. co teatro onde alzare l'orchestra, e cosi pure aver fatto no 5 scagni"*.

To pomeni, da je bil oder koprškega gledališča opremljen z odrskimi in z nepremičnimi stropnimi kulisami, da se je ob predstavah odpiral odrski zastor in da je bilo gledališče med predstavami osvetljeno. Možno je, da so bile kulise na odrskem horizontu celo premične, medtem ko so ob koncu stoletja dvignili orkestrsko jamo.

O tem, na kakšen način so gledališče in sceno osvetljevali, nismo našli zapisa. Vendar lahko sklepamo, da so tudi v Kopru, tako kot v beneških in drugih evropskih gledališčih osemnajstega stoletja, za osvetljevanje uporabljali najprej sveče, nato pa oljne svetilke. Slednje so gledališki mojstri znali uporabljati tudi za barvno osvetljevanje prizorišča, tako da so izvor svetlobe postavili za steklenico, napolnjeno z vodo.

Iz istega, zgoraj omenjenega vira izvemo, da je rokodelsko spretni slikar Matteo Furlanetto (Brejc, 1983, 82) leta 1779 iz mestne blagajne dobil izplačanih 100 lir *"per la seconda rata per le Fatture d'esser devono da lui eseguite per servizio di questo Pub. co Teatro"*. Čisto mogoče je, da je slikar poskrbel tako za poslikavo odrske zavese kot za pripravo kulis, potrebnih za predstave.

Glede same scenografije nam izdatki mestne blagajne povedo le to, da so leta 1759 za predstave v času pustovanja porabili 120 lir, med drugim tudi za *"l'illuminazione, quadretto rosso e tela per far li davanti d' un Abito d'huomo All'Eroica, [...] quadretto rosso, e celeste, e Carta d'Argento... che servì il tutto per il maestro di Ballo ed un paio Stivaletti"*, leta 1780 pa so porabili 5 lir *"per la spesa delle illuminazioni occorsa per l'esame delle Scene fatte nel Teatro stesso"*.

Iz zapisanega moremo sklepati, da so Koprčani sce-

nografije vnaprej skrbno pripravljali, iz skromnih zabelešk pa je nemogoče sklepati, kakšne so te bile v resnici. Seveda lahko domnevamo, da se scenografije v koprskem gledališču niso bistveno razlikovale od scenografij v beneških gledališčih, kjer v 18. stoletju prevladujeta dve zelo jasni scenografski težnji: prva je dobila ime kotna perspektiva, druga pa scena-slika. Prva težnja se je razvila iz osnov perspektivne scenografije, pri kateri več stranskih središč zamenja edino središče tradicionalne scene. V samo središče je postavljen kotni arhitektonski element, kar pomnogo teri vtis iluzije in daje večje možnosti odrski igri. Tovrstno scenografijo, ki je vladala dvorom in evropskim gledališčem 17. in 18. stoletja in je odsevala središčnost vladarja-kralja, so razvili veliki scenografi iz družine Bibiena.¹ Pri drugi scenografski težnji, imenovani "scena-slika", ki ima svoje korenine v slikarskem vedutizmu,² se je arhitektonski element omejil na odrski lok, scenografija pa se je skrčila na poslikano ozadje. Tovrstne scenografije so lahko imele še stranske premične kulise, ki so zaključevale scenografsko sliko.

Kulise so zagotovo omejevale tridimenzionalni prostor, vendar pa jih niso uporabljali v funkciji tega, kar predstavljajo - skozi naslikana vrata ni mogoče vstopiti - temveč le v funkciji tega, kar v resnici so - za kuliso se je mogoče skriti (Molinari, 1985, 74).

Dotaknimo se še kostumografije. V 17. in 18. stoletju so igralci poleg mask commedie dell'arte uporabljali kostume, ki niso imeli nikakršne povezave z gledališkim besedilom ali samo uprizoritvijo. Kadar je bilo dogajanje predstave vezano na sodobnost ali zgodovino, so njihov kostum bila oblačila iz sodobnosti; za dogajanje iz antike se je kostum spremenil v stilizirani skupek tog, tunik, oklepov in peplosov in je odseval renesančne in neoklasicistične predstave o grško-romanskem svetu. Nazadnje je bil tu še kostum, oblikovan po svobodni igralčevi izbiri in domišljiji, uporabljali pa so ga za dogajanje, vezano na eksotične kraje, ki so z razvijajočim se kolonializmom zbudili vse večjo radovednost. Poleg tega je bila v 18. stoletju, predvsem v opernih gledališčih, razširjena navada, da so plemiči svoja dragocena oblačila podarjali pevcem in igralcem, da so jih nosili in razkazovali na odru. Z osebni darili in kostumi so plemiči podpirali igralce še dobršen del 18. stoletja, kljub temu, da so prav v tem stoletju začele delovati izposojevalnice oblek in da se je prvič pojavil tudi lik profesionalnega modnega oblikovalca. Izdatki za kostume so bili namreč zelo visoki še posebej v resni operi, kjer je bil potreben pravi domišljjski ali antični kostum, medtem ko so za komično opero oblačili kar

Sl. 2: Kostum igralkle Mlle Clarion za vlogo *Idame* v Voltairovi predstavi *Orphelin de la Chinne* iz leta 1755 (Wickham, 1985).

Fig. 2: Il costume dell'attrice Mlle Clarion per il ruolo di *Idame* in *Orphelin de la Chinne* di Voltaire nel 1755 (Wickham, 1985).

vsakdanja, moderna oblačila. Reforma kostumografije, osnovana na zgodovinski verodostojnosti, se je pričela šele ob koncu stoletja. V novem kostumu si je prvi upal na oder francoski igralec Talma (1763-1826). V vlogi Voltairovega *Brutusa* se je na odru pojavil golorok in bosonog, ovit v volneno platno. V razsvetljenstvu je tako tudi kostumografija, ki se je stoletja podrejala okusu mode, dobila svoje mesto in pravo veljavo.

2.3. Predstave

V času karnevala leta 1737 so Koprčani iz mestne blagajne plačali 150 lir za "opere rappresentate ed altre cose occorse nel Teatro", leta 1751 so isto vsoto plačali za "opere recitative", leta 1759 izvemo, da so tudi v

1 BIBIENA - družina scenografov in arhitektov iz 17. in 18. stoletja. Začetnika scenografske umetnosti, imenovane "di mirabile prospettiva", sta bila Ferdinando (1657-1743) in Francesco (1659-1739).

2 Imenovali bomo le dve pomembni imeni beneškega vedutizma 18. stoletja: BELLOTO Bernardo (1720-1780) in njegovega učitelja in strica, CANALETTA, s pravim imenom Giovanni Antonio Canal (1697-1768), ki je nekaj časa delal tudi kot scenograf.

Kopru, po zgledu Benetk, uvedli modo plesov, in so plačali "per le recite dell'opere nel Teatro, ... che servi tutto per il maestro di Ballo ed un paio Stivaletti". O tem, da so plesi res bili približljivi tudi Koprčanom, priča izdatek iz leta 1754, kjer je zapisano: "Spesi in una Moda di nove balli."

Poleg igranih predstav, o katerih lahko domnevamo, da so bile v glavnem predstave commedie dell'arte, so v Kopru organizirali tudi glasbene večere. Tako so leta 1743 porabili 36 lir "per spesi per li suonatori venuti da Trieste", leta 1761 pa so izplačali 13 lir "per spese dell'Accad.a alli primi violini".

Več bi lahko o vrsti predstav izvedeli še iz pridevnikov za oznako v Kopru gostujočih igralskih skupin. Žal imamo le dva takšna zapisa: leta 1769 so to bili "comici", leta 1794 pa je to bila "Compania Bufa". Gotovo bi pretiravali, če bi iz zapisa "Compania bufa" sklepali, da je to bila skupina, ki je uprizarjala *opero buffo*, čeprav po drugi strani ne moremo popolnoma izključiti možnosti, da se tovrstne predstave v koprskem gledališču tudi dejansko niso uprizarjale.

Od vseh pa se nam je zdel najbolj zanimiv izdatek iz leta 1763, kjer je zapisano (AAMC, 1323):

Per contati al Sg. Bortolo Manzioli per la replica della Commedia del Filosofo Inglese desiderata da S.S.Pod e Cap.nio per l'illuminazione l.14.

Goldonijeva komedija *Il filosofo inglese* (Angleški filozof) je krstno uprizoritev doživela v beneškem gledališču San Luca, v gledališki sezoni 1753-54.

Za velikega dramatika so to bila težavna leta, v katerih je zaradi umetniških razhajanj in nesoglasij zapustil impresarija Medebacha in se je zato moral soočiti z novo skupino in z veliko večjim gledališčem, primernejšim za spektakularne predstave, kakor pa za intimno okolje meščanske komedije. Poleg tega je moral upoštevati še Chiarijevo konkurenco. Tako je iskal nove tematske, stilistične in predstavivne rešitve, s katerimi bi zadovoljil potrebe publike. V tem obdobju je pisal dela najrazličnejših zvrsti: od dram in tragikomedij v verzih, v katerih sta bila prisotna okus po eksotičnem in primitivnem, do del, v katerih je analiziral najnaprednejše vidike buržoazije zahodne Evrope. Med ta dela sodi komedija *Il filosofo inglese*, ki jo je Goldoni posvetil gospodu G. Smithu, angleškemu konzulu v Benetkah.

V uvodu v komedijo Goldoni izraža svoje globoko spoštovanje do naroda, ki razmišlja in razume morda več od drugih, katerega dela bere z neizmernim zadovoljstvom in obžaluje, ker se ni naučil jezika in ni videl dežele umetnosti, znanosti in dobre filozofije (Goldoni, 1910, X., 305).

O filozofu, junaku komedije, Goldoni v istem uvodu piše, da je moder, diskreten in olikan človek. Na oder pa ga ni postavil zato, da bi filozofijo zasmehoval, temveč, da bi jo poveličeval, tako da bi se gledalci vanjo zaljubili.

Njegov filozof je očitni predstavnik tako imenovanih

"philosophes" razsvetljenega stoletja, ki jih v življenju ne vodijo čustva, temveč z razumom rešujejo tudi najbolj zapletene in napete življenjske okoliščine.

Deset let po krstni uprizoritvi je bila komedija o angleškem filozofu kar dvakrat uprizorjena v Kopru. Podestat je namreč želel še enkrat videto komedijo, v kateri si stojita nasproti svet razsvetljenih filozofov, posebljen v junaku Jacobu Monduillu, ter aristokratski svet Milorda Wamberta. Med obema, je v osehah čevljarja Panicha in srebrarja Blunka predstavljen vse glasnejši svet bolj ali manj bogatega sloja meščanstva, ki je razsvetljenska filozofska načela prilagajal svojemu zornemu kotu. Tako recimo čevljar Panich, medtem ko noče plačati svojega punča, v martellianskem verzu razloži krčmarju Gioacchinu načelo enakosti:

PANICH: Ma tu che qualche cosa sai di filosofia, Puoi approvar nel mondo una cotal pazzia? Nati siam tutti eguali, quel che è nel mondo è vostro E dir non si dovrebbe: questo è mio, questo è vostro Se l'uomo dell'altro uomo si serve ed abbisogna, Pretender pagamento mi sembra na vergogna.

Poleg tega so filozofi njunega kova neizobraženi. O njih ima svoje mnenje krčmar Gioacchino, ko v prvem prizoru prvega dejanja prinese časopis *Spettatore* (alužija na angleškega *Spectatorja*) in pravi, da bo mogoče prav vsakogar slišati, kako bo brez razmišljanja in brez vsakršne dikretnosti razlagal svoja mnenja. Potem ko srebrar v četrtem prizoru istega dejanja s tikanjem nagovori Milorda, ta ugotovi, da filozofi tikajo vsakogar in celo vladarje.

V *Angleškem filozofu* pa se Goldoni ukvarja tudi s problematiko ženske, ki je v 18. stoletju postala aktivnejša udeleženka družabnega življenja salonov, kjer so se zbirali umetniki in književniki ter razpravljali o estetiki, medtem ko so ženske, poleg aktivnega sodelovanja v razgovoru, smele recitirati tudi prizore iz gledaliških iger ali književnih del.

Izobraženko, ki jo bolj od družine in zaljubljenosti zanimata filozofija in Newton, predstavlja v Goldonijevi komediji madam de Brinde. Prav zaradi nje se zgodi tudi ves zaplet in spor med Milordom in Monduillem, saj prvi očita drugemu, da mu je poroko z Mme Brinde odsvetoval zato, ke je sam zaljubljen vanjo. V to se prepriča, ko mu Panich podtakne ljubezenske verze, katerih jedrnat in prepričljivi stil je podoben "Sachspar-ju". V resnici je te verze napisal pesnik Lorini, namenjeni pa so bili gospejini sestri, modni ženski, Mme Saixon. Panichu uspe prepričati Milorda, da jih je za madam Brinde napisal Monduill. Potem ko Milord razkrinka Panicha in Blunka in se odloči, da Monduilla le ne bo ubil, se komedija srečno razplete. Da bi zaščitila Monduilla, kateremu bo za vedno ostalo zavezano njeno srce, se gospa Brinde poroči z Milordom. Monduill pa se na koncu zahvali Filozofiji: rešila ga je pred maščevanjem in jezo, ki bi ju njegovi nasprotniki spretno izkoristili proti njemu.

Zakaj je podestat želel še enkrat gledati komedijo, v kateri med drugim ni nobene maske iz *commedie dell'arte*, nam ni znano. Vse, kar vemo, je to, da je komedija, s svojo angleško ambientiranostjo, tradicijo, filozofijo in satiro, ob premierni uprizoritvi doživela uspeh pri beneški publiki. Uspeh Goldonijevih del pa je vzpodbudil njegove nasprotnike "chiariste", da so mesto v kratkem napolnili s polemikami in žalitvami na njegov račun ter Benetke razdelili na dva tabora. Koprčani so za vse to dogajanje iz prve roke izvedeli iz pisem grofa Stefana Carlia (PAK, RAG, 12/1), ki je prav v tistem času redno obiskoval beneška gledališča. V enem od pisem opisuje, kako se na ulicah zaradi neizprosne tekmovalnosti med gledališčema S. Angelo in S. Luca, ki uprizarjata del Chiarija in Goldonija, govori le še komedijah in nadaljuje, da so ljudje razdeljeni med "chiariste" in "goldoniane". Spor sta sprožili Goldonijeva *Sposa Persiana* in Chiarijeva *Schiava cinese*, dve komediji z orientalsko vsebino. Že petnajsti večer pa se je v gledališču S. Luca predstavljala nova komedija z naslovom *Il filosofo inglese*, v S. Angelo pa *La Pamela maritata*.

Morda sta prav novost komedije in polemika, ki se je ob tem razvnela, tako očarali podestata, da jo je želel videti dvakrat. Komedijo so natisnili šele leta 1757 in razen v Benetkah je po drugih mestih niso veliko uprizarjali. Iz spremne besede k zgoraj citirani izdaji izvemo, da so jo leta 1760 uprizorili tudi v Modeni. Je mogoče, da jo je ista skupina tri leta kasneje uprizorila tudi v Kopru?

2.4. Igralci

Kdo pa so bili "i comici", ki so v Kopru uprizarjali gledališke predstave?

Kot trdijo nekateri zgodovinarji, je v Kopru igral celo Camillo Federici (Gentile, 1909, 50-56), po rodu iz Piemonta in s pravim imenom Giovan Battista Viasolo, član skupine beneškega gledališkega mojstra Giuseppa Pellandija, za katerega je pisal tudi dramske tekste. V osmem desetletju 18. stoletja je Federici pri gledalcih zaslovel kot eden najbolj priljubljenih avtorjev solzave komedije, medtem ko kritika njegovih del ni najbolj cenila, saj je menila, da so zgrajena iz najbolj učinkovitih elementov spektakularnosti (Turchi, 1987, 19) ter tako imenovanih "odpenjanj", ko se v zadnjem dejanju mnogih komedij pojavi skrivnostna oseba, si odpne plašč in z razkritjem svoje prave identitete kaznuje krivodelce (Sanesi, 1935, 446).

Sl. 3: Prizor iz komedije Carla Goldonija *La moglie saggia* (Goldoni, 1910).

Fig. 3: Scena per la *commedia* di Carlo Goldoni *La moglie saggia* (Goldoni, 1910).

Glede na to, da je Federici tragedijo *Kralj Epul*³ napisal v času svojega gostovanja v Kopru, je povsem mogoče, da so jo na koprskem odru tudi uprizorili.

Gledališke skupine, ki so v 18. stoletju prihajale v Koper, so bile prav gotovo podobne tisti, s katero je leta 1721 Carlo Goldoni potoval na svojem begu iz Riminija, kjer je študiral, k materi v Chioggio. V skupini, ki

3 Kralj Epul je zgodovinska oseba, ki je leta 178, 177 p. n. š. vodil legendarno bitko v Nezakcijo (Visače pri Pulju) proti Rimljanom. Potem, ko so se kralj in njegovi dolgo uspešno branili, se je bitka popolnoma zasukala, ko so Rimljani speljali tok reke, ki je obdajala mestno utrdbo. Histri so v tem videli čudež. Nastal je preplah. Da jih sovražnik ne bi zajel žive, so Histri pobili svoje žene in otroke, njihova trupla pa so čez mestno obzidje zmetali pred nasprotnikove noge. Ko si je kralj Epul z mečem vzel življenje, so mu sledili mnogi sobojevniki (prim. Darovec, 1992, 11).

ga je spominjala na Noetovo ladjo, je bilo dvanajst igralcev in igralk, šepetalec, strojnik, garderobist, osem služabnikov, štirje sobarji, dve dojlji in otroci vseh starosti. Tu pa so bile tudi opice, papagaji, ptiči, golobi, psi, mačke in jagnje.

Živeli so kot velika potujoča družina, v kateri so bile vloge strogo razdeljene in kjer je bilo treba upoštevati družbeno lestvico, določeno s profesionalnostjo posameznika. Glede na to, da so bile med Koprom in Benetkami najbolj razvite morske povezave, lahko sklepamo, da so komedijanti tudi sem prihajali z ladjami. Če so bile takšne, kot jo opisuje Goldoni, je vsaka ladja imela mnogo prostorov, med katerimi so se kajute, namenjene ženskam, razlikovale po zavesah na oknih (Goldoni, 1967, 1993, 27).

Da pa bi se vsaj nekoliko približali posameznemu igralcu iz tega obdobja, si bomo izposodili opis igralca Giuseppa Marlianija iz Piacenze, ki je igralsko pot začel kot vrhovodec v skupini akrobatov. V igralsko obrt ga je vpeljal Alessandro d'Affissio, ki je v commedii dell'arte imel vlogo zaljubljenca. Podnevi je Marliani na trgu sv. Marka izvajal akrobatske veščine, zvečer pa je z isto skupino v vlogi Brighelle igral v gledališču S. Moise. Kot igralec Medebachove skupine je nato igral tako v commedii dell'arte kot v predstavah z napisanim besedilom in uprizarjal pomembne vloge v delih duhovnika Pietra Chiarija in v tragedijah. Po naravi je bil zelo muhast in je preučeval skrivnosti Kabale, da bi si priigrjal zmago na loteriji. Prav tako pa je iz svoje radovednosti za Alkemijo izvajal eksperimente o spreminjanju kovin.

Igralci so bili v tistem času aktivni vse do svoje visoke starosti, saj je bila odrska igra edini vir njihovega preživetja. Tako je tudi Marliani vse do zadnjega ostal na odru kot velik in spoštovan igralec (Bartoli, 1781, 1978, 27).

Igralska vsestranskost takratnih posameznikov je izhajala iz commedie dell'arte. V tej zvrsti so se igralci morali neprestano prilagajati novim govornim in mizanscenskim situacijam, ne glede na to, da je vsak vedno igral le svojo vlogo - enega od tipov iz commedie dell'arte - in da je znal na pamet neštevilne lazze.⁷ Za Marlianija, ki je med drugim bil tudi Medebachov svak, vemo, da je v Goldonijevi komediji *Il teatro comico* igral Brighello (Goldoni, 1973, 35).

Seveda niso bili vsi igralci enaki Marlianiju in drugim velikim igralcem osemnajstega stoletja. Lahko pa rečemo, da so tako kot Marliani največkrat začeli svojo pot kot poulični glumači, nato pa so se vpeljali v igralški poklic, v katerem je vsakdo, glede na svoje sposobnosti in okoliščine, imel svojo lastno pot.

Kar moramo v zvezi z igralci še povedati, je dejstvo, da sta v osemnajstem stoletju obstajala dva zelo različna

igralska svetova. Na eni strani so bili igralci-izobraženci, na drugi pa igralci commedie dell'arte. Prve je bolj od uprizoritve zanimalo predvsem spoštovanje gledališkega besedila. Njihove predstave so bile najbližje branju dramskega dela, ki mu je igralec dodal še gesto in tonske variacije. Pred izbrano publiko, ki jo je zanimala le vsebina, so igralci tako izkazovali svojo pripadnost ali krogu izobražencev ali dvoru. Največkrat niso imeli nikakršnega znanja o igralski tehniki in so zato igro zaupali le svojemu naravnemu okusu in svojim spontanim kvalitetam. Predstave so igrali v zasebnih gledaliških plemiških hiš.

Igralci commedie dell'arte pa so bili profesionalci, ki so potovali od gledališča do gledališča in se tako s svojim igranjem preživljali. Pri igri so zavestno uporabljali s posebnim urjenjem pridobljeno tehniko. Ker je bila zanje podoba odrske uprizoritve pomembnejša od vsebine predstavljenjega dela, so pri postavljanju predstav razvili predvsem njihov vizualni izgled, kar se je ujemalo tudi z zahtevami najširše publike, za katero so predstave tudi večinoma uprizarjali.

In medtem ko je v prejšnjih stoletjih igralcem-diletantom uspelo ponovno vzpostaviti izgubljeni odnos med igro in besedilom, kar je imelo močan vpliv na profesionalne igralce, pa v 18. stoletju, razen v izjemnih primerih, ni bila več mogoča komunikacija med diletanti in profesionalci, ki so si v tem času pridobili ponos stanu. Poleg tega pa se je igra potem, ko so jo igralci commedie dell'arte skrčili le na glumaško in neizčrpano preigravanje, iztrgano iz vsakršnega pojmovanja pristne vsebine (Calendoli, 1959, 265), počasi začela preobrazati v smeri realističnega igranja.

Z zahtevami po rednih vajah in spoštovanju besedila komedije je naravnejšo igro zahteval tudi Goldoni, Denis Diderot ji je v delu *Paradoxe sur le comediien* postavil teoretične temelje, med igralci pa se je v praksi zanjo prvi začel zavzemati angleški igralec David Garrick, kateremu gre tudi zasluga, da so v drugi polovici 18. stoletja z odra končno pregnali petične gledalce, ki so na odru, resnici na ljubo, bili bolj zaradi izkazovanja svojega razkošja kot pa zaradi predstave same.

3. GLEDALIŠČA PLEMIŠKIH SALONOV

Po nekaterih virih naj bi vsaka koprška plemiška družina, med katerimi so najslavnejše Sereni, Tarsia, Brutti, Belli, Del Bello, Grisoni, Belgramoni in Borisi, imela v svojih palačah družinsko gledališče, v katerem naj bi si s predstavami marionet, commedie dell'arte in tragedijami krajšala dolge zimske večere (Venturini, 1907, 98). Nam se ta trditev zdi nekoliko pretirana že zaradi tega, ker je Koper imel vsega skupaj okoli 5500

4 Lazzo - improvizirane komične besede ali geste, s katerimi je igralec commedie dell'arte prekinil glavno dogajanje, da bi dal duška svojemu zanosu.

prebivalcev, večina plemstva pa je bila obubožana. Prav vse plemiške družine si verjetno res niso mogle privoščiti še zasebnega gledališča. Čisto verjetno pa je, da je večina plemiških hiš imela takrat zelo razširjena marionetna gledališča.

Zelo pomembno vlogo v kulturnem življenju Kopra v 18. stoletju pa je odigralo gledališče družine Gravisi, v kateri je bil osrednja osebnost Girolamo Gravisi. Poleg tega, da je opravljal najrazličnejše funkcije v mestni upravi, je s svojim mecenstvom in delom na kulturnem področju v veliki meri prispeval h kulturnemu razvoju Kopra.

Med različnimi literarnimi zvrstmi je gledališče pri Girolamu Gravisiju zavzemalo pomembno mesto. O tem pričata dva rokopisna osnutka njegovih dramskih del. Eno od teh je osnutek za tragedijo *Merope*, drugi rokopis pa je osnutek za komedijo z naslovom *L'uomo per se stesso* (PAK, RAG, 53a).

Poleg Girolama se je z gledališčem ukvarjal tudi njegov sin Dionisio, ki je v italijanščino prevedel Voltairovo tragedijo *Alzira*, leta 1771 natisnjeno v beneški tiskarni Giammaria Basaglie. Iz pisma Gian Rinalda Carlija, datiranega 4. februarja 1778, izvemo, da so tragedijo *Alzira* odigrali tudi na koprskem odru. Najbrž je najprimernejši prostor za uprizoritev tragedije bilo prav gledališče Gravisijevih. Na istem odru so v Kopru uprizorili tudi tragedijo grofa Gian Rinalda Carlija *Ifigenia in Tauri* (Carli, 1787). Sicer pa je bila ta tragedija premierno uprizorjena leta 1744 v beneškem gledališču San Samuele, kjer je doživela več ponovitev, odigrali pa so jo tudi na drugih odrh Beneške republike in zunaj nje. Njen izredni uspeh na koprskem odru je v svojem sonetu, prebranem okoli leta 1760 na eni od javnih akademij, zabeležil Cristoforo de' Belli (Venturini, 1907, 124).

V zasebnih gledališčih, kjer so plemiči večinoma sami uprizarjali dramska dela, so poleg tragedij najverjetneje igrali še rustikalne prizore in satirične dialoge. Scensko zahtevnejšo melodramo in pa učeno komedijo so pred izbrano družbo le prebrali. Ta razširjeni običaj osemnajstega stoletja je avtorjem omogočal predstavitev novih del najožjemu krogu prijateljev.

Zelo pomembno mesto je v salonu Gravisijevih in v Kopru nasploh imela glasba. O tem priča pismo Benečana Antonia Marie Molina dne 28. 7. 1742, naslovljeno na Girolama Gravisija. V njem Molina hvali njegov glasbeni okus in mu obljublja nove simfonije gospoda Buranella,⁵ ki so jih v tem letu izvajali v gledališču S. Gio. Grisostomo (Ziliotto, 1907, 330).

Poleg beneških glasbenih del so koprski plemiči igrali še prve Tartinijeve sonate, madrigale in pastorele Benedetta Marcella, ki je leta 1733 postal grof in nadzornik v Pulju. Omenimo naj še libretista, Koprčana Gavarda

(1701-1763), člana londonske Kraljevske akademije, in njegovega someščana, Giacoma Bellija, avtorja glasbenega divertimenta za šest glasov, *Le muse in gara*, izdanega leta 1740. Uglasbil ga je Neapeljčan Domenico Paradies, uprizorjen pa je bil v Benetkah.

Glasbena dela so izvajali koprski plemiči sami: violino so igrali sinovi kneza Girolama, na klavirju, novi pridobitvi stoletja, je igral grof Stefano Carli, medtem ko je zdravnik Lotti igral prečno flavto (Ziliotto, 1906, 239).

Glasbenim akademijam je prisostvovalo veliko številu napudranih dam in kavalirjev z lasuljami, pozibavajočih se v mehkem, a nepremagljivem ritmu menueta in čutno razneženih not melodij 18. stoletja, ki so se čiste, stroge in elegantne, s harmoničnim sorazmerjem grških stebrišč, vzpenjale do čustvenega viška, ko sta tiranska primadona ali despotični skopljenec zmotila skladnost z baročnim gostolenjem in okrasjem (Ziliotto, 1907a, 317-335).

Na prireditvah v hiši Gravisi so bile aktivne tudi ženske, ki so ob večerih igrale kratke francoske dialoge. Osrednja ženska osebnost Kopra je bila gospa Teresa Barbabianca. Okoli nje so se zbirali pesniki in izobraženci. V pismu iz Benetk, datiranem 5. maja 1753, pošilja grof Stefano Carli Girolamu Gravisiju v Koper satiro, za katero meni, da jo je zaradi njene estetske vrednosti vredno prebrati na enem od prazničnih večerov, kar bo lahko dodatno prispevalo k literarnemu razpravljanju, ki se ponavadi odvija pri gospe Teresi (PAK, RAG, 12/l).

Vrnimo se h gledališkimi uprizoritvam v zasebnem gledališču družine Gravisi.

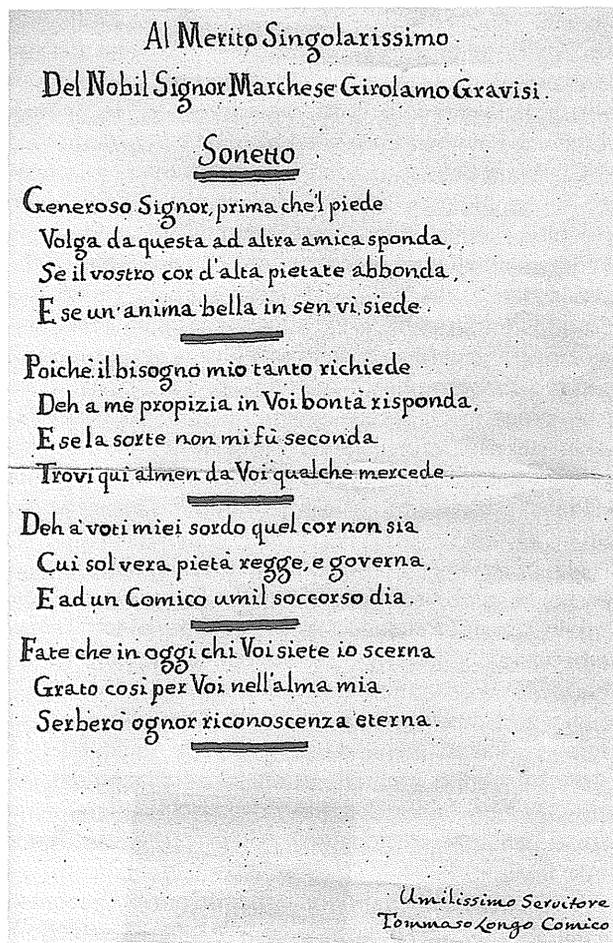
Iz dveh sonetov izvemo, da je bil markiz Gravisi tudi mecen, ki je v svoje gledališče vabil profesionalne gledališke skupine. Enega od sonetov je knezu napisal "Il Pittore della Comica Compagnia", drugega pa "l'umilissimo servitore Tommaso Longo Comico". Oba se mu zahvaljujeta za izkazano jima dobrosrčnost, preden odrineta drugam, in ga prosita, naj ne bo gluha za njuno prošnjo po plačilu (PAK, RAG, 2/l, 12).

V gledališču v hiši grofov Carli naj bi grof Stefano Carli igral v svoji tragediji *Erizia*. Someščani pa naj bi ji ploskali, ne glede na negativno kritiko duhovnika Luchesia, ki jo je 8. februarja 1761 iz Urbina poslal Girolamu Gravisiju (PAK, RAG, 2/l). Venturini meni, da jim je bila všeč samo zato, ker so bili gledalci avtorjevi gostje in povrh še postreženi s prigrizki, ki so bili tako okusni le pri Carlijevih (Venturini, 1907, 57).

Iz nobenega zapisa ni bilo mogoče ugotoviti, ali so koprski plemiči v svojih zasebnih gledališčih uprizorili tudi tragedijo Koprčana Orazia Finija *Medea v Istri*.

Tako kot v Benetkah so torej tudi v Kopru v zasebnih gledališčih patricijskih hiš plemiči-igralci-diletanti pred

5 Il Buranello je vzdevek skladatelja Baldassara Galupija, enega najpomembnejših skladateljev opere buffe, ki jo je v letih 1749-66 skladal na Goldonijeve librete.

Sl. 4: Zahvalni sonet Girolamu Gravisiju, ki mu ga je po odigrani predstavi posvetila gostujoča gledališka skupina (PAK, RAG, 2009, Rodbinski arhiv Gravisij).

Fig. 4: Sonetto dedicato a Girolamo Gravisij, omaggio di una compagnia teatrale, al termine della rappresentazione (PAK, RAG, 2009, Archivio di famiglia dei Gravisij).

izbrano publiko igrali predvsem tragedije, nato pa tudi izobraženo komedijo in commedio dell'arte. Tu se jim namreč ni bilo treba izpostavljati mnenju široke publike, same predstave pa so služile predvsem razvedrilu in zabavi koprskih plemičev.

Pretirano pa bi bilo predpostavljati, da je gledališče hiše Gravisij odigralo isto eksperimentalno vlogo gledališča markiza Albergattija,⁶ saj v Kopru ni bilo ne

sredstev ne ljudi, ki bi ta eksperiment lahko izpeljali.

4. KOPRSKI DRAMATIKI

Iz 18. stoletja poznamo štiri koprské avtorje dramskih besedil: Girolamo Gravisija, Gian Rinalda Carlija, Stefana Carlija in Orazia Finija.

4.1. Orazio Fini

O vitezu in doktorju Oraziju Finiju iz Kopra smo našli zelo malo podatkov.

Vemo, da je do leta 1680 delal kot pravni svetovalec za Beneško republiko. Zaradi večkratnega izkazanega kakovostnega dela, s katerim je popolnoma zadovoljil pričakovanja Republike, mu je bilo leta 1684 dodeljeno beneško državljanstvo.

4.1.1. Medea in Istria

Tragedija *Medea in Istria* je edino nam znano Finijevo delo.

Vsebina tragedije je povzeta iz legende o Argonavtih, ki pripoveduje, da so se potem, ko so z Medeji no pomočjo ukradli zlato runo, zatekli v nek tempelj na izlivu Donave v Jadransko morje.⁷ Medejin brat, ki se je hotel maščevati, jih je tu dohitel. Orazio Fini je dogajanje tragedije in tempelj, v katerem Medeja ubije svojega brata, da bi si ponovno pridobila Jazonovo ljubezen, postavil v Koper. Boginja templja je Pallada ali Atena, ki se na koncu spusti z neba in pripoveduje zmagoslavno zgodbo mesta po odhodu Argonavtov.

V tragediji, razdeljeni na tri dejanja, od katerih ima prvo enajst prizorov, drugo osem in tretje petnajst, sledimo dvema ljubezenskima zapletoma.

Prvi je zaplet med Medejo in Jazonom, ki pripelje Medejo do tega, da zvabi brata v past in ga ubije, zato da bi mogla ostati s svojim ljubimcem. Ko se Medejin brat približa otoku, Argonavti namreč očitajo Jazonu, da bodo zaradi ženske morali prelivati svojo kri. Vodja Argonavtov se zato odloči, da bo Medejo predal njenemu bratu. Medeja iz besa pokliče na pomoč sile pekla. Ena od Furij ji pojasni, da mora brata ubiti, če hoče ostati z Jazonom:

Fur: Fiera donna, che à placar furie amorose chiami le furie d'Inferno; odi il rimedio fatale, che la tuo mal disperato prescrive la Consulta dei Medici d'Abisso...

6 Komediograf Francesco Albergatti Capacelli (Bologna 1728-1804), aristokrat z razsvetljenskimi nazori, je v eni od svojih rezidenc zgradil prvo večje zasebno gledališče s tristo sedeži, ki je v nasprotju z drugimi zelo majhnimi in v ozek krog zaprtimi zasebnimi gledališči tako rekoč postalo pravi eksperimentalni center, kjer so se uprizarjali novi prevodi Voltairovih del, Alfierijeve tragedije in tudi prva dela nove zvrsti tega stoletja, "comédie larmoyante".

7 Istri naj bi ime dali zasledovalci Argonavtov, Kolhidi, ker je bila podobna istoimenski pokrajini v okolici Črnega morja. Iz istega vira naj bi ime Hister dobila tudi reka Donava. V antiki so bili namreč prepričani, da njen spodnji tok povezuje Črno morje z Jadranskim (Darovec, 1992, 9).

viene Absirto à ripigliarti che più? esser non puoi di Giasone, se non uccidi il fratello (AAMC, 1387).

Ko se Absirt in Medeja srečata, da bi skupaj zapustila otok, ga Medeja povabi, da še zadnjič obiščeta Atenin tempelj. Potem ko ga razoroži, ji pri bratovem umoru pomaga tudi Jazon, s katerim odpotujeta.

Drugi zaplet je ljubezen med Medejinim bratom Absirtom in Eurialo, amazonsko princeso, njegovo nevesto. Ko Euriala v templju najde mrtvega Absirta, si ob njegovem truplu vzame življenje. Na koncu prispejo na otok tudi Absirtovi spremljevalci in po vesti, da je Absirt umorjen, pozivajo k maščevanju. V tistem trenutku se z neba spusti "deus ex machina" v podobi boginje Atene. Odsvetuje jim maščevanje, saj si bo po njenih besedah Medeja sodila sama:

*Armi à che prò? Sol'ella à se lasciate.
Sarà furia à se stessa.
Pagherà il caro sangue
Con sangue assai più caro*

Avtor tragedije je Medejin bratomor postavil v Koper, glavno mesto Istre.

Kot ga opiše svečenik Paladinega templja, je bil Koper od nekdaj zavetišče za popotnike. Obenem pove, da je bil Koper poseljen že od časov, ko ko je bil svet čisto mlad, morje in zemlja pa še nista odrasla. Njegovi prebivalci so bili pastirji in nimfe, ki so živeli v čistosti navad nebeškega izvora. Vendar pa so na otoku našli skupni dogovor tudi ljudje različnih narodov in so za svojo boginjo izbrali Palado ali Ateno. Ob svojem prvem obisku se je boginja prebivalcem mesta zahvalila in podarila gričem svojo rastlino, otoku svoje ime, dušam pa vsadila seme svoje modrosti.

Atenina rastlina - oljka - še danes raste v nasadih okoli Kopra, s časom pa je mesto tudi res postalo kulturni in intelektualni center Istre, zaradi česar so ga nekateri izobraženci iz 16. stoletja poimenovali kar Atene d'Istria (Ziliotto, 1910, 3). Zanimive pa so tudi obljube Finijeve Atene Koprčanom, ki jim napove, da bo želja po ustanovitvi mesta, središča in države v te kraje nekoč pripeljala plemenite ljudi.

Težnja k preprostosti in jasnosti tragedije ter izražanja izhaja iz kartezijanskega okusa in racionalistične poetike pa tudi iz rimske akademije *Arcadia*, ki si je za cilj postavila opustitev baročnega pretiravanja in ponovno vzpostavitev klasične tradicije, kjer bi bila bistvena preprostost izražanja in čustev, čeprav so se v praksi stvari obrnile drugače. Arkadična je tudi idiličnost sveta, v katerem pastirji in nimfe živijo v enakopravnosti, brez razlikovanj med visokimi in nizkimi družbenimi sloji. Tako princesa Euriala zahteva, da jo nimfa Sermina kliče kar po imenu. Po njenem vpljudnost na dvoru ni nikoli tako čista, saj jo kazita tako laž kot koristoljubje.

In nadaljuje:

... oh povertà preziosa, oh dono del Cielo non ben inteso in terra... Ahi se Euriale non fosse Prencipessa, ma nimfa. Ahi se Absirto non un Rè mà un Pastore avesse per Padre, beata copia, felice nodo d'amare.

In tu je Orazio Fini kritičen do družbe, v kateri je živel. Kritika, ki je bila na začetku zelo mila, je v teku stoletja prerastla v protest razsvetljenih intelektualcev proti priznavanju božanskega izvora najvišje oblasti.

Avtorjevo povečevanje mesta pa je v sozvočju s takrat zelo razširjenim občutkom domovinske pripadnosti, ki se je kasneje razvil v pravi kult domovine. Dovolj bo, če spomnimo le na delo Gian Rinalda Carlija *Discorso sulla patria degli italiani*, v katerem predlaga kulturno in jezikovno enotnost Italijanov, razdeljenih v različne države. Zaradi iste, skupne kulturne osnove jih Carli poziva k medsebojni strpnosti.

Bratomor Finijeve Medeje pa napoveduje razplet zgodbe v Grčiji, ko Evripidova Medeja iz istega razloga, da bi lahko ostala z Jazonom, ubije še svoja sinova. Ob ugotovitvi, da je prevarana, pa tako Evripidova kot Finijeva Medeja očita Jazonu vse, kar je zanj storila. Monologa sta v obeh tragdeijah skorajda enaka.

Medea (iz Finijeve tragedije):

Così ingrato i miei beneficij, e la tua Vita mi paghi?... Questo si havi meritato da te i Tori, i Guerrieri, il Drago, le rapine, i veleni i maleficij, e tutte le mie sceleraggini? ... Mostri di non vedere, che col cedermi al Fratello mi consegna al Carnefice ... Non goderai Fellone del tradimento, sconvolgerò ben io la pace indegna, romperò le perfide trame, sforzerò l'abisso se non potrò mover il Cielo e tutti insieme i Greci co i Colchi, e Absirto in un con Giasone svenarò, sbranerò, ucciderò sopra di loro me stessa, e farò l'essequie a Medeia con le ruine di tutto il mondo.

Tu vidimo Medejo, ki se je prepustila čustvom in strastem in je zato pripravljena na vse, tudi na slepo maščevanje. Evripidova Medeja pa o maščevanju razmišlja pri polni zavesti in s hladnim razumom. Poleg tega, da s svojim ravnanjem kaže na izjemno intelektualno svobodo, izpostavi predvsem emarginacijo grških žensk, v katero jih je potisnila družba. Popolnoma se zaveda dejstva, da so njena dejanja pogojena s sovraštvom do Jazona in s slo po maščevanju.

Finijeva Medeja pa mora za uresničitev svojih želja in dejanj poklicati za nasvet sile zla. Vprašanje položaja ženske v družbi pri njej ni prisotno. Pri Oraziju Finiju ostaja v ospredju predvsem vprašanje domovine. Ponovno jo namreč povečuje na koncu tragedije. Z neba se kot deus ex machina spusti boginja Palada, ki Koprčanom odsvetuje maščevanje Absirtove in Eurialine smrti in napove usodo Medeje in Kopra:

SCE.VLT.ma
Pallade in nuvole per musica.
 ...
Pagherà il caro sangue
Con sangue assai più caro,
 ...
Con due figli placar l'ombra fraterna.
Voi per legge fatale
Qui meta al corso havrete, e fine à i Voti,
Quivi a i tardi Nipoti
Vi rimane fondar Sede immortale,
Qui dopo tanti errori il Ciel v'ha scorso,
A' trovar nel mio Scoglio il vostro Porto:
Quindi Requie de Colchi
Sia che si chiami il lido
E la Sapidia antica
dà l'Istro onde veniste, Istria si dica...

Konec tragedije, kjer Orazio Fini gledalcem predlaga, naj bežijo pred nezdravo ljubeznijo, je zelo podoben prvi kitici drugega speva Evripidove tragedije, kjer piše:

CORO: Quando amore soverchia, ne buona rino-
manza reca agli uomini, ne virtù; ma se Cipriade giunge
moderata, nessun'altra divinità è più benigna di grazie.
Mai dunque, o dea, tu voglia lanciare su me dal tuo arco
d'oro l'infalibile dardo imbevuto nei filtri del desiderio.

Izvirnost Finijeve tragedije lahko torej vidimo prav v njegovem poveličevanju domovine. Ta se je po avtorjevih besedah ves čas razvijala in je navkljub Medejinemu zločinu, izvršenem na njenih tleh, skozi vsa stoletja neprestano napredovala, tako da še danes:

Adempie i voti, i supplici solleva
Quasi in far grazie altrui grazie ricava.

4.2. Stefano Carli

Stefano Carli se je rodil v Kopru, 8. junija 1726, šest let za svojim bratom Gian Rinaldom. Njegovo življenje je bilo diametralno nasprotno življenju slavnega brata. Vseskozi je nihal med nestalnimi in nasprotujočimi si aspiracijami in ni dokončal univerzitetnega študija. Ena od njegovih strasti so bili jeziki in vzhodne civilizacije. Tako je deset let živel v Carigradu, kjer se je naučil vzhodnih jezikov in se je potem, ko je bil konzul v Kairu, ustalil v Kopru. Tu se je med zbadljivkami svojih someščanov šopiril v oblekah po turški modi in je kot nadzornik skrbel za istrske gozdove (Ziliotto, 1948, 273-297). Sicer pa je bil grof Stefano značilni predstavnik razsvetljenske kulture: poleg jezikov so ga zanimale vse znanosti, književnost in glasba - igral je klavičembalo in se ukvarjal tudi s skladateljstvom. Najraje od vsega pa je imel gledališče. Tako je med svojim bivanjem v Benetkah redno obiskoval gledališke predstave v gledaliških hišah Sv. Angela in Sv. Samuela. V Benetkah je bil

tudi leta 1754, v obdobju, ko se je spor med "chiaristi" in "goldoniani" najbolj razvnel in o katerem smo že pisali. Tu je še nekaj odlomkov iz njegovih pisem (PAK), ki smo jih že omenjali:

(Nerazpoznavni datum):

... lo finalm. mi son dichiarato per Chiarista. ... dif-
fendo la mia opinione sostenuta sempre da quelle ragi-
oni che il debole mio discernimento può susseguirmi;
non già trasportato o dall'odio, o dall'amore come la
parte contraria chiaramente lo dimostra. Io sono l'amico
dell'uno, e dell'altro Poeta, nè pretendo d'offendere,
come certuni fano, l'amicizia che loro professo, restan-
do sempre le mie censure ne' limiti della letteratura...

Qindici sere sono che si presenta a S. Luca una
nuova Commedia intitolata Il filosofo Inglese, e a S.
Angelo La Pamela maritata. Gran schiamazzo e rim-
borbo si sente per la prima. Io la considero per un
solenissimo pasticcio...

La seconda cioè La Pamela maritata mi piace molto,
e la diffendo; poichè ci vedo filo di metodo, ed ordine
perfetto; una condotta delle parti tutte coerenti e
corelative tra di loro; una concatenazione perpetua e
costante che va sempre a riferire e gradualmente come
raggi al suo centro, che dee stabilirsi come Protagonista,
prima e principale azione del tutto: lo scioglimento, lo
sviluppo è semplice e naturale: li caratteri sono per-
fettamente adattati e sostenuti. Insomma io ci trovo
tutte quelle condizioni che si cercano pe render una
comica azione compiuta e perfetta...

(Nerazpoznavni datum):

Da S. Luca ... dal Goldoni la commedia intitolata La
Sposa Persiana del tutto nuova. Sono stato interes-
santissimo a vederla per aver inteso ne' pubblici Caffè le
diverse opinioni; onde io ch'avevo un motivo più forte
degli altri per poterla più esatam.te giudicare, trattandosi
di costumi Orientali; ... L'intreccio fu di mio genio,
poichè ci trovai dell'ordine e della concatenazione,
quantunque qualche episodio fosse superfluo...

Circa il costume Persiano che di volerlo rappre-
sentare questa fu l'idea dell'autore; oh qui per dio ci
trovai dei rade [...] non pochi...

5. maggio 1753:

... Il Goldoni stampò una lettera nella quale giustifica
la sua innocenza per essersi date alle stampe senza sua
saputa, le commedie rappresentate a S. Luca del
carneval passato, le quali sono scorrettissime, e di-
sordinate, come egli stesso lo confessa; e ciò fu pro-
ceduto dal primo Impresario, che cercò con questo
mezzo levarli la fama e la riputazione all'autore delle
medesime comedie...

4. ottobre 1753:

... Gran motivo di discorso è Goldoni. In Venezia è
proibita qualunque copia delle sue comedie, che sia
d'edizione forestiera. I partiti sono forti, e i favorevoli al

Goldoni, ne fanno, ad onta delle infinite spie che ci sono a centinaia, e poi di queste si fa pubblica pompa. ...

Goldoni scortato, e fortem. difeso da vari Principi i quali si son mossi per vie più per far conoscere a certuni l'ingiustizia, e la propria passione, che venivano a proteggere e difendere.

Voltaire è ritirato in Francfort, bandito dallo Stato Prussiano per la sua lingua troppo indiscreta, e pungente. L'Algarotti, e Vitalian Donati sono in Venezia...

Zanimivo je, da se Carli v prvem pismu opredeli kor "chiarist", nato pa hvali Goldonijeva dela. To morda kaže na to, da v resnici ni bil opredeljen za nobenega od obeh avtorjev, temveč je na njuna dela gledal le z zornega kota svoje poetike, o čemer bomo še govorili. Zelo naravno je torej bilo, da se je Stefano želel preizkusiti tudi kot dramski avtor in je tako napisal tragedijo *La Erizia*.

4.2.1. La Erizia

Tragedija *La Erizia* je bila natisnjena v Benetkah leta 1765. Zagotovo vemo, da so jo leta 1771 uprizorili v tržaškem gledališču Sv. Petra (Curiel, 1937, 430).⁸ In kot smo že zapisali v poglavju o zasebnih gledališčih, so jo zelo verjetno odigrali tudi v Kopru.

Tragedija ima 5 dejanj, prvo je razdeljeno na 4, drugo na 5, tretje na 8, četrto na 9 in peto na 12 prizorov.

V prvem dejanju je opisana bitka kralja Erizza s Turki. Njegova hči Erizia ga prosi za dovoljenje za poroko z ljubljenim Luciom. Poročila naj bi se še istega dne, pred sončnim zahodom. In medtem ko kralj poroko odobri in se z Luciom odpravlja k Erizii, sel prinese novico, da mu je sultan Mehmed napovedal vojno. Za dobro skupnosti je poroka odložena, Erizin oče in njen bodoči ženin pa morata ponovno v boj.

Med bitko ju Mehmed ujame in ubije, Erizio pa ugrabi in jo odpelje v svoj harem, kjer naj bi se z njo tudi oženil. Toda vsem njegovim prošnjam in rotnju navkljub ga Erizia odkloni in o poroki noče niti razmišljati.

Zato se Mehmed maščuje in potem, ko ji pokaže odrezano glavo njenega očeta, ubije še njo:

*Eriz: Che veggo aimè ! Del Genitore il capo?
Ahi spettacolo orrendo! ahi orrenda sorte!*

Mancar mi sento ... Mi si agghiaccia il core...

Soccorso...aiuto...oh ciel! più non resisto. (a)

Meem: Svegliati, ingrata, or cambierai pensiero. (b)

Eriz: E in qual parte ora son? Sogno o vaneggio?

Ahi caro Genitor... Sogni e deliri (c)

Eh no questi non son, nulla pavento.

Ahi! Barbaro, crudel, fiero, inumano!

Forse ch'io ti compiaccia or crederai?

Che per timore il tuo genio fecondi?

Ecco tutto avverarsi questo giorno.

Ciò che pocanzi a me l'alma predisse

Lucio ove sei? E dove Silvia, Euriso?

Tutti venite ad ispecchiarvi come

del genitor l'orme ne segua anch'io.

Meem: Se paga ancor non sei veggendo Erizio;

Ti giuro sì, se al mio voler non chini

Or pronta il capo, e il mio piacer fecondi;

Il fio nè pagherai tu stessa ancora.

Eriz: Eccoti pronto il capo; e sopra lui

Ne piombi tutto il tuo crudel furore.

Meem: Di fronte tue ripulse ormai son stanco;

E poichè tanto orgoglio, e tanto avesti

Ardir di oppore il tuo al mio volere,

Questo ne sia il guideron tuo pari (d)

Olà si porti al mar questo vil corpo

Di cui ne faccian lauta mensa i pesci (e).

Così compia i suoi di chi altiera tanto

Volle mai sempre ricusarmi amore.

a. *Cadde sul soffà.*

b. *Presenta alle Narici del muschio.*

c. *Si alza infuriata.*

d. *L'afferra con un colpo di scialba.*

e. *Si prende il cadavere.*

V preteklosti so različni avtorji izrazili svoje mnenje o večji ali manjši pomebnosti te tragedije. Kot je duhovnik Gaetano Lucchesi 8. februarja 1761 napisal v pismu Koprčanu Girolamu Gravisiju, je bila tragedija Stefana Carlija zanič.⁹

Drugačnega mnenja je bil Gasparro Gozzi.¹⁰ V

8 C'è un Mahomet (1771) di J. F. Cailhava e una Erizia, tragedia del Conte Stefano Carli (1765), dedicata "all'i signori de Voltaire e Rousseau (sic)", che si riferisce alla caduta di Paolo Erizzo nelle mani del sultano Meemet, imperatore dei Turchi nel 1469 circa.

9 Gaetano Lucchesi, iz mesta Lucca v Toskani, je študiral v Anconi in je nato postal redovnik "scolopio". Vse do leta 1759 je učil v koprskem šolskem zavodu "Collegio dei Nobili", nato pa je odpotoval v Benetke in od tu v Urbino. Tu je citat iz omenjenega pisma: ... L'ho letta, e vi dirò in poche parole, che sarebbe una infamia, che vi ponesse il nome di Accad. Risorto, tanto è cattiva. ... ma solo vi dirò che lo stile è da Commedia, non vi è sentimento, ne condotta, ne intreccio, piena di spropositi di Lingua, e di concordanze, piena di Zoffà, Cazrem e cento altri nomacci che mostrano affettazione di sapere gli usi Turchi, ma di non sapere un cavolo di Tragedia, staressimo freschi, se in tutte le Tragedie che sono Italiane o Persiane o Greche, o Romane dovessero essere piene di vocaboli nativi. I caratteri sono banditi da questo bel pasticcio, è insomma una Tragedia di nome, ma non di fatti ...

10 Gasparro Gozzi (1713-1786), pisatelj, prodoren poročevalec, ustanovitelj časopisov "Gazzetta Veneta" in "Osservatore veneto". Brat dramatika Carla Gozzija, Goldonijeva nasprotnika, ki je bil proti reformi commedie dell'arte.

svojem mnenju o tragediji je zapisal, da ima delo urejeno zasnovo in zgodbi zelo primeren stil. Obenem je pohvalil opis turških navad, razplet zgodbe pa je zanj eden od najbolj grozljivih, kar se jih spomni. Gasparre Gozzi, v dodatku k besedilu *Erizie*, vabi grofa Stefana, naj tragedijo natisne: "Pravzaprav ne vem, zakaj še dvomite o tem, da bi jo objavili. V Italiji potrebujemo tragedije bolj kot katerokoli drugo delo. Na začetku tega stoletja je bilo še kar nekaj dobrih, kasneje pa je pisanje tragedij popolnoma usahnilo. Morda boste z vašo *Erizio* vzpodbudili nekoga, da bi se z njo pomeril. In če je že nočete objaviti zato, da bi si z njo pridobili zaslužno slavo, potem jo objavite vsaj v dobro našemu času. Oh, koliko vsebin bi ponudila beneška zgodovina, ko bi jih izbrali in obdelali umi vašega kova" (Carli, 1765).

Ob tem lahko rečemo, da kljub vsemu, kar lahko pripišemo vljudnosti in željenemu dvoumju, Gasparre Gozzi prav gotovo ni popolnoma izničil tragedije Stefana Carlija in da je od dela vendarle ostalo nekaj, kar ga rešuje pred popolno obsodbo duhovnika Lucchesija in ostalih, ki so se mu kasneje pridružili. Vendar pa že

zgodovinar Girolamo Dandolo, govoreč o grofu Stefanu Carliju, piše, da je od njegovih del bila največjih pohval deležna prav tragedija *Erizia*, ki so jo tudi natisnili (Dandolo, 1875, 357).

Grof Stefano je tragedijo najverjetneje napisal pod vplivom svojega brata Gian Rinalda. Ta je namreč v svojem delu *Dell'indole del Teatro tragico e moderno* razglašal nujnost reforme dramaturških pravil. Dramska dela, ki so na zastarele vsebine vezana le zato, ker so jih predhodno že obravnavali Grki, so po njegovem mnenju prava tiranija za bralce in gledalce. Takšne vsebine jih namreč ne zanimajo, obenem pa posiljujejo njihovo dojemljivost, jim omejujejo domišljijo in onemogočajo vzpostavljanje iluzije. Za Carlija je absurdno tudi slepo izpolnjevanje Aristotelovih pravil enotnosti časa, prostora in dramskega dogajanja, saj je značaj gledališča prav njegova moč, da gane srce. Zato so za gledališča dela najprimernejše vsebine iz sodobne zgodovine.

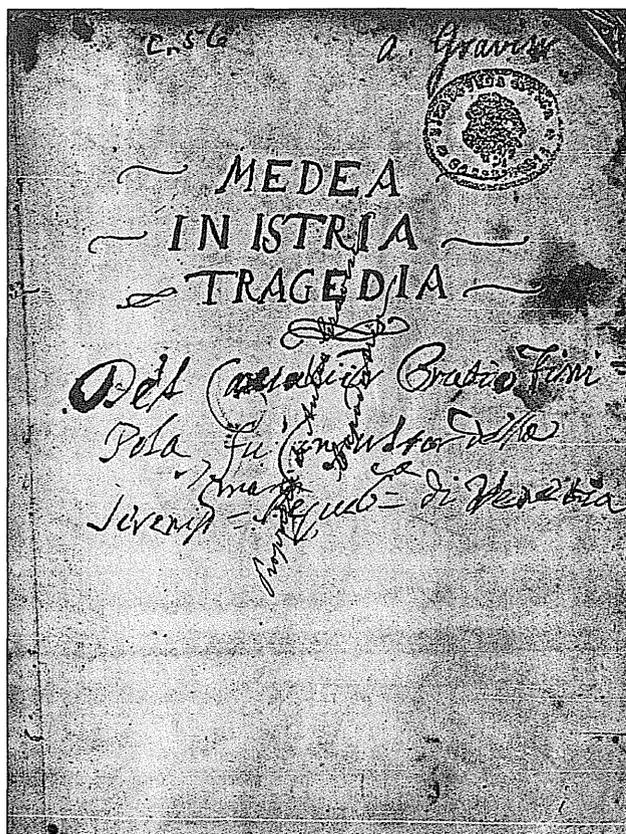
V pismu, ki ga je Stefano Carli napisal 12. septembra 1753, beremo, da mu je Gian Rinaldo ponudil odlično temo, ki naj bi jo obdelal v tragediji. Ta pripoveduje o *Erizii*, ki si jo je Mehmed II zaslužnil, potem ko je porazil njenega očeta. Na koncu pa Mehmed ubije tudi *Erizio*, saj ta raje izbere smrt, kot pa da bi morala postati njegova soproga. Stefanu je vsebina izjemno všeč in v pismu obljublja, da bo v Kopru na vsak način skušal bratov predlog tudi izpeljati.

Nekaterim se je zdelo še posebej neprimerno dejstvo, da je grof Stefano svojo tragedijo posvetil dvema največjima predstavnikoma svojega časa: Voltairu in Rousseauju. Da pa bi mogli razumeti, zakaj je to storil, moramo vedeti, da je bil mlajši Carli prežet s francoskim razsvetljenstvom in z njegovimi idejami o enakosti. Še posebej zagrizeno je te ideje zagovarjal po očetovi smrti, ko je brat Gian Rinaldo podedoval večino premoženja, sam pa se je moral zato sprijazniti z veliko skromnejšimi življenjskimi razmerami. Začel je sovražiti družbo, ki je odobrila zakone, po katerih je skorajda vse premoženje v družini podedoval najstarejši sin. Na starost se je, vse bolj ogorčen zaradi družbenih krivic in prežet z idejami Jeana Jacquesa Rousseauja, zaprl v hiško na podeželju, kjer se je videval le z redkimi prijatelji in kjer ga je skrbelo predvsem preživetje.

Na tragedijo *Erizio* pa moramo gledati tudi z vidika obdobja, v katerem je bila napisana, saj je bil grof Stefano človek svojega časa.

Stefano Carli je bil človek, ki je živel med Aahenskim mirom in Leipziško bitko. In čeprav 18. stoletja ni doživljal v prvih vrstah in je bil brez posebnih sposobnosti, pa je posnemal in poudarjal perspektivo igre zgodovine. Bil je prijetna oseba iz Goldonijeve komedije in nam je o velikem komedijografu znal povedati zelo zanimive stvari (Ziliotto, 1948, 273-297).

Že res, da je grof Stefano značilni predstavnik svojega časa, vendar ga je bolj kot prijetno osebo iz Goldonijeve komedije mogoče označiti kot aristokrata-

Sl. 5: Naslovna stran rokopisa tragedije *Medea in Istria*, avtorja Orazia Finija (AAMC, mikrofilm št. 1387 v: AST).

Fig. 5: Frontespizio del manoscritto della tragedia *Medea in Istria* di Orazio Fini (AAMC, microfilm t. 1387 in: AST).

intelektualca, zagovornika razsvetljenskih idej, ki so de-tonizirale staro vladarjevo oblast in pripeljale k posodabljanju struktur absolutistične države. Preko teh idej so se vpeljevale reforme na ekonomskem, administrativnem in davčnem področju, njihov cilj pa je bila odstranitev ali omejitev moči in zlorab tradicionalno privilegiranih slojev kot sta bila kler in fevdalna gospoda. Z osamitvijo v podeželski vili se je grof Stefano uprl pravilom svoje družbe in se v nekem smislu postavil celo proti plemstvu, ki je s svojimi zakoni o dedovanju dovoljevalo, da so po smrti družinskega glavarja mlajši bratje bili prisiljeni živeti v skorajda popolni revščini, na obrobju družabnega življenja aristokratskih salonov. In samo tako kontroverzna in občutljiva oseba, kot je bil grof Stefano Carli, je lahko občudovala dva tako različna predstavnika razsvetljenstva kot sta bila Voltaire in Rousseau.

V gledališki umetnosti je Voltaire kot zagovornik racionalizma, kjer je razum bistveni inštrument človekovega razvoja in njegove svobode, videl sredstvo za širjenje filozofskih in moralnih idej. O tem pričajo tudi njegova gledališka dela, čeprav se v njih ni odrekel konvencionalnemu stilu in formi. Rousseau pa v svoji težnji po ponovni vzpostavitvi čustvenosti in odkritja prirojene človekove dobrote obsodi gledališče, češ da ima kar najbolj kvaren vpliv na moralo. V svoji *La lettre à M. d'Alembert sur les spectacles* predlaga majhni publiki primerno gledališče, ki še živi v stiku z naravo in z naravnimi vrtilinami, v katerem se bo plesa, telovadbe in nedolžnih zabav udeleževalo vse ljudstvo.

Zato ni čudno, da se v tragediji grofa Stefana, *La Erizia*, prepletajo tragični in sentimentalni elementi, do katerih je bil strpen celo Voltaire. Po njegovem sme biti v tragedijo vpletena tudi ljubezen, vendar le takrat, ko je bistvenega pomena za osnovno dogajanje in če je njeno prikazovanje prilagojeno moralnim zahtevam zvrsti: vidne morajo biti njene nevarnosti, ki lahko pripeljejo v trpljenje in celo v zločin. Poleg tega pa v Voltairovi dramski teoriji zasledimo tudi nov poudarek na emotivnem in predvsem sentimentalnem aspektu dogajanja (Carlson, 1989, 171).

Ob tem je glede *Erizie* potrebno poudariti še naslednje: v tej mešanici zvrsti, ki so jo kritiki očitali Stefanu Carliju, lahko pravzaprav vidimo poglavitno inovativno težnjo dobe, v kateri sta se tragedija in komedija začeli približevati druga drugi, in je kasneje, preko solzave komedije, pripeljala do meščanske drame. Zato smemo zaključiti, da je tragedija *La Erizia*, svojim napakam navkljub, gledališko delo, napisano v sozvočju z obdobjem razsvetljenske reforme gledaliških zvrsti, ki je pripeljala do rojstva drame. V tej zvrsti se je vse močnejši in vplivnejši družbeni razred buržoazije končno videl na odru, kjer so bile z vso zahtevano resnostjo predstavljene njegove moralne vrednote.

4.3. Girolamo Gravis

Markiz Girolamo se je rodil v Kopru leta 1720. Najprej je študiral na koprskem plemiškem zavodu, kjer se je hitro izkazal kot zelo dober študent in so ga zato komaj petnajstletnega sprejeli na akademijo *I Risorti*. Zaradi svojih izjemnih naravnih sposobnosti, široke kulture in izobrazbe je v obdobju od leta 1740 do padca Beneške republike postal in bil osrednja osebnost vsega literarnega gibanja v Istri (Ziliotto, 1924, 99).

V Padovi je študiral pravo, orientalske jezike, hebrejščino, grščino in latinščino, najljubši pa so mu bili zgodovinsko-literarni študiji in študij arheologije. Po končanem študiju se je vrnil v Koper, leta 1744 je bil imenovan za predsednika akademije *I Risorti*, leta 1760 pa za predsednika javne knjižnice, ob vsem pa je preučeval še ljudske običaje Kopra v obdobju humanizma. Želel je napisati tudi biografije najuglednejših Istranov, vendar se mu ta želja ni izpolnila, kasneje pa je na osnovi njegovih raziskav zgodovinar Pietro Stancovich napisal delo *Uomini distinti dell'Istria*.

Bil je član mnogih akademij Beneške republike, s furlanskimi književniki pa je izmenjeval mnenja o najbolj aktualnih vprašanih evropske književnosti.

4.3.1. Dva osnutka Girolama Gravisija

O dejstvu, da je bil tudi markiz Girolamo goreči privrženec gledališke umetnosti, pričata dva rokopisna osnutka, ki smo ju našli v Pokrajinskem arhivu v Kopru.

Prvi je osnutek tragedije, z naslovom *Merope. Tragedia* (PAK, RAG, 12).

Prvemu dejanju, razdeljenemu v štiri prizore, sledi še začetek drugega dejanja, od katerega je v celoti napisan le en prizor, drugi prizor pa ni dokončan.

Na rokopisu ni datumov, zato je nemogoče ugotoviti, kdaj je bil napisan. Ob naslovu tragedije smo takoj pomislili, da si je Girolamo za model izbral tragedijo italijanskega avtorja Scipiona Maffeia, ki je ob svoji drugi predstavitvi, leta 1714 v Benetkah, doživela pravi uspeh pri publiki, saj je za več večerov dobesedno izpraznila prestižna operna gledališča.

Da se je Girolamo Gravisij zgledoval po italijanskem avtorju, pa naj bi dokazovala podobnost prvih dejanj v tragedijah obeh avtorjev (Venturini, 1907, 60).

Na začetku prvega dejanja Ismenia tolaži Meropo, vdovo mesenijskega kralja. Tega je umoril Polifont, da je prevzel prestol. Da bi vsaj enega od sinov rešila pred Polifontovim pokolom, v katerem so ji umorili moža, je Meropa Egista zaupala starcu Narbatu. Pod vplivom morečih sanj zdaj nestrpno pričakuje njegove vesti, ki naj bi jih prinesel Euricle. V tem pride Polifont. Ker jo hoče na vsak način poročiti, ji je pripravljen odstopiti tudi polovico svojega kraljestva. Vendar ga Meropa, tako kot že mnogokrat prej, ponovno zavrne.

Prvi prizor drugega dejanja se prične z dialogom

med Meropo in Euriclom. Ta pripelje pred Meropo mladega tujca, ki trdi, da je ubil nekega popotnika iz Mesenije. Tujec je Egist, Meropin sin. Ob pogledu nanj se Meropa zjoče:

*Euricle: E donde mai
Viene o Regina il pianto che ti versi?*

*Merope:
E dovrò dirlo? Ahimè! La voce sua
Mi fece intenerir tutto il mio core
S'è turbato, e confuso. O Ciel! Cresfonte
Mi parve... Ohimè! Quanto rossor mi assale!
Si di Cresfonte le sembianze i tratti
In lui mi parve ravvisar. O...
Crudeli dell'azardo in chi mostrate
Una si falsa immagine e al mio core
Si preziosi e teneri rapporti?
O rimembranza orribile e funesta,
Qual strano sogno ancora mi delude?*

Žal se rokopis markiza Gravisija tu zaključí.

Kot smo že dejali, je tu še rokopis osnutka za komedijo, od katere so v celoti napisani le trije prizori prvega dejanja. Naslov komedije je *L'uomo per se stesso*.

Na začetku komedije vidimo donno Verecondo in služabnika Carolina. Donna Vereconda, ženska v zrelih letih, se noče sprijazniti z minevanjem časa in hoče ohraniti mlad videz, da bi še vedno mogla biti predmet moških poželenj, še posebej grofa Frulona.

Carolino, premeteni sluga, tako zelo realistično upodobljen, da se zdi kot oseba iz Goldonijevih komedij, ji svetuje, naj vendar sprejme položaj ženske, ki jo je prehitela lastna hči.

*Car: (Che vecchia maledetta!)
Sentitemi, voi potreste con arte e con inganni
Nasconder qualche cosa della vecchiezza i danni,
Potreste, ricoprendovi col liscio e con nei,
Lusingar i merlotti, aver dei Cicisbei;
Ma vostra figlia è quella che accusavi l'età
E fa scemar di pregio questa vostra beltà
Una figlia si sà, si docile, si onesta
d'un genio così affabile sì propria e sì modesta
Attira a se gli sguardi d'ognuno che la mirra
.....
Talchè sempre rispondo a chi meco consiglia
Che fra le mie padrone mi piace più la figlia.*

Gospodarica se o tem noče niti pogovarjati, saj je prepričana, da je njena hči še premlada, da bi se zanjo mogli zanimati moški, poleg tega pa je še sramežljiva, puhla in dolgočasna.

Kljub temu, da je avtor Carolina označil kot Frulonejevega služabnika, je očitno, da je le-ta služabnik grofa Bellavite. V naslednjem prizoru vstopi grof, tipični

predstavnik plemstva v hudih ekonomskih težavah, kar je bilo v 18. stoletju bolj pravilo kot izjema. Sicer pa njegov položaj ironizira in razkriva že samo grofovo ime. Tudi ime njegove žene, Vereconda (Sramežljiva), ironizira njen karakter. V resnici ima Vereconda dva obraza: obraz spogledljivke in obraz ženske, ki jo je mož že prvi dan po poroki zapustil in si zato želi ljubezni. Svojemu možu očita, da vedno misli le nase, medtem ko mora ona, brez vsakršne opore, vse opraviti sama:

*Ver: Ma come mai potete sempre pensare a voi
Un Padre di famiglia, che pensi ai cari suoi
Deve alla moglie prima Donar tutto se stesso
Trattandola con amore, e starle ogn'or d'appresso
Così con lei si pensano gli affari di famiglia
Così di cento cose si parla e si consiglia
Oh se così faceste caro Sposino mio
Tal gusto avrei, che presto mi farei grassa anch'io.*

Grofa pa ženine tožbe sploh ne zanimajo, saj je ni poročil iz ljubezni, temveč:

*Co: Voi tutto mi bramate, ed io son tutto ghiaccio
Io vi presi per moglie, non già per mia civetta
Eravate bruttissima ancor da giovinetta
Se mi avesse piaciuto il far d'innamorato
Credimi Vereconda non mi sarei ammogliato
se avessi voluto farle marito
Non sarei stato cieco nel scegliere partito
Ma siccome le Donna a me sembran malanni
Che agli uomini non servono che di tormento e danni
Così stimai ben fatto essendo solo al mondo
Scaricare a una Donna della mia casa il pondo.*

Njegov odgovor odseva realnost mnogih žensk iz 18. stoletja, ki so morale pristati na poroko iz koristoljubja, saj so jih v nasprotnem primeru zaprli ali so se samovoljno zaprle v samostan.

Grofa, ob pitju čokolade, ki mu jo na posojilo kupuje njegov služabnik, zanima le to, da bi rešil vsaj zunanji videz svojega položaja:

*Co: Oh questa Cioccolata è pur la gran bevanda (posa
la Chic.)
Car: Signore ella è finita, se diman la comanda
Non saprò cosa fare, mi levi dall'imbroglio
Con: Fa pur quel che ti pare ma sappi che la voglio.
Car: Provveder non la posso se non mi da il contante.
Co: Te lo darà mia moglie tu sei troppo seccante.
Car: Scusi, a lei già l'ho chiesto, e sa cosa rispose?
Ch'a essa non si aspetta comprare queste cose.
Co: Sì, spetti, e non si spetti lo dico e lo ridico
Voglio la cioccolata bere senza intrico.
Car: Questa invero è curiosa. Ma per il pranzo poi
Mi disse la Padrona che venissi da voi.
Co: Da me? la sbagli certo, io voglio mangiar bene.*

*Ma se ci penso un giorno io vivo in pene.
 Car: Bene datemi il denaro, ch'io farò la provvista
 Poi facilmente a voi rassegnarò la lista.
 Co: Denaro io non ne tengo per non esser seccato
 Compra e da qualcheduno poi avrai rimborso
 Tu sai che quando pagami qualche mio debitore
 Io son senza contanti at capo di due ore
 Mi vien la moglie apresso mi vien la figlia ancora
 Io divido a loro, e le mando in buonora
 Così queste mantengonmi sempre col mio bisogno
 Perciò di stare senza punto non mi vergogno
 Troppo è meschina vita per nobil cavaliere
 Fare per sè l'economio, il Cuoco e il Dispensiere.
 A tal'uopo le Donne sembrano nate apposta,
 A lor questo mestiere niente di pena costa.
 Ma noi che d'esse siamo soli Patroni e veri
 Siam nati alle delizie, agli agi e ai piaceri.*

V teh nekaj vrsticah je markiz Girolamo Gravisì živo opisal položaj moškega in ženske v aristokratski družbi 18. stoletja. Ženska nima še nobenih pravic, čeprav ji je v salonu dovoljeno razpravljati o književnosti in zbirati okoli sebe književnike in umetnike svojega časa. Prevladujoče moško mnenje glede vloge ženske v svetu je, da rojeva otroke in gospodinji v hiši. Sicer pa tudi v času francoske revolucije ženske še niso naredile pomembnega koraka v smislu emancipacije: najprej so bile vpoklicane v bojne vrste, da so se z ramo ob rami borile z moškimi, ko pa se je položaj začel umirjati, se je od njih zahtevalo, da se vrnejo na svoja stara konvencionalna mesta in tako vzpostavijo prvotni red.

Res je škoda, da markiz Gravisì ni dokončal komedije s pomenljivim naslovom *L'uomo per se stesso*, vendar pa moremo že iz teh kratkih prizorov sklepati, da je imel izostren čut za opazovanje stvarnosti, v kateri je živel, in za katero je obenem hotel, da bi zaživila tudi na odru. Žal ne vemo, če so bili napisani prizori obeh Gravisijevih dramskih del tudi uprizorjeni v njegovem zasebnem gledališču.

V osebah iz komedije *L'uomo per se stesso* pa lahko zagotovo vidimo tudi živost in stvarnost oseb, ki so v tem stoletju zaživele v Goldonijevih delih.

Vzemimo za primer Goldonijevo komedijo *La moglie saggia*, premierno uprizorjeno leta 1752 v Benetkah.

Tudi tu imamo žensko, ki jo mož zanemarja in je primorana uporabiti vso svojo zvižčnost in inteligentnost, da si ponovno pridobi njegovo naklonjenost. V Goldonijevi komediji je žena zanemarjena zaradi druge ženske, medtem ko ji v Gravisijevi mož preprosto pove, da jo je poročil samo za to, da bi imel nekoga, ki bo skrbel za gospodinjstvo. Goldonijeve besede v predgovoru h komediji *La moglie saggia* potrjujejo, kar smo povedali glede položaja ženske v družbi 18. stoletja, saj ugotavlja, da je nezmeren moški velika nesreča za ženo, ki postane še večja, kadar soprogi primanjkuje za takšne primere nujno potrebne previdnosti.

Moški sicer ima do določene mere avtoriteto nad žensko in ne prenese, da bi ga ta popravljala, razen če mu iz ljubezni do nje postanejo takšni popravki všeč (Goldoni, 1910, 419 sq.).

Tudi Gravisijev grof, prav tako kot Goldonijev imenovan Ottaviano, ne sliši ali pa noče slišati tožb svoje žene, saj meni, da so ženske rojene le zato, da bi možu služile kot ekonom, kuhar in oskrbnik. In povrh vsega jih to še čisto nič ne stane.

Goldoni je v svojih komedijah ustvaril poseben lik ženske. Njegova ženska je posebna, kolikor postane glavna junakinja, ki se kot osebnost popolnoma realizira, tako da izstopa iz svojega socialnega kroga ali pa se, še drznejše, na lestvici družbenih razredov povzpne višje. In prav zadnje je tudi primer Rosaure, junakinje iz komedije *La moglie saggia*, medtem ko doseže Goldonijeva tematika potrjevanja ženske v družbi svoj višek v *Locandieri*. Mirandolina je predstavnica žensk, s katero Goldoni zagovarja bistro in dovolj neusmiljeno uporabo inteligence, ki postane orodje za družbeno afirmacijo.

Iz osnutka komedije *L'uomo per se stesso* zlahka razumemo, da v donni Verecondi ne moremo videti ideala ženskih vrtilin, vendar pa se zdi, da je Gravisì kljub temu želel prikazati in tudi kritizirati položaj ženske, popolnoma podrejene svojemu možu.

Pod vplivom Goldonijevih komedij in v sozvočju z razpravo, ki se je prav v 18. stoletju pričela o vprašanih ženske, je tudi markiz Gravisì izrazil svoje strinjanje z zahtevami žensk, četudi niso bile zrcalo namišljenega ideala kreposti, še posebej pa je poudaril zahtevo po enakopravnem položaju ženske z moškim.

4.4. Gian Rinaldo Carli

Grof Gian Rinaldo Carli se je rodil v Kopu leta 1720.

Njegovi prvi učitelji so bili duhovniki scolopi v koprskem šolskem zavodu. Nato je pri škofu Biniju v furlanskem kraju Flambro študiral fiziko. Komaj sedemnajstleten je vodil znanstveno razpravo o aurori borealis, z devetnajstim letom pa se je na univerzi v Padovi vpisal na študij prava. Vzporedno s tem je študiral še geometrijo in grščino. Iz tega obdobja je delo *Ragionamento sulle antichità di Capodistria*, esej *Dell'indole del teatro tragico antico e moderno*, prevodi iz grščine in latinščine, med katerimi je nekaj Evripidovih prizorov in tragedija *Ifigenia in Tauri*.

Leta 1744 je postal nadzornik za ladijsko gradnjo, obenem pa je vodil katedro za navtične in astronomske znanosti, izdelal je načrt prve velike bojne ladje na Jadranu, z imenom San Carlo, in vodil njeno gradnjo.

Tri leta kasneje je pisal razprave o uporabi denarja ter o izvoru in neresničnosti učenja čarovnikov in čarovnic. V tovrstnih razpravah se je boril predvsem proti sleparstvu, horoskopom in drugim oblikam vraževernosti. Poleg vsega je študiral tudi arheologijo in antropologijo. Tematika istrske zgodovine in arheologije je

obdelana v delu *Sopra la fisica costituzione della provincia dell'Istria*.

Leta 1758 se je po očetovi smrti vrnil v Koper, da bi z bratom Stefanom uredil zadeve pri dedovanju. Ker je želel, da bi se tudi v Istro začela vpeljevati industrijska proizvodnja, je v Koper prestavil predilnico volne, ki jo je v okolici Benetk podedoval od svoje prve žene. Ob tem so ga koprski plemiči, prepričani, da vsako delo škodi njihovemu dostojanstvu, izpostavili posmehu celega mesta. Ko je predilnico po enoletnem delovanju poplavilo, je Carli ni več obnovil, temveč je odšel iz Kopra. Pred tem pa je bilo zelo pomembno njegovo kratko predsednikovanje akademiji *Risorti*, ki je po njegovi zaslugi pridobila odločilni zagon.

Carli je nato delal v Parmi in Piacenzi, leta 1765 pa je v Milanu sodeloval pri književnem, ekonomskem in znanstvenem listu milanskih razsvetljencev *Il caffè*. Tu je objavil delo *Discorso sulla patria degli Italiani*, študiral pedagogiko in napisal pedagoško razpravo *Istituzione civile ossia elementi di morale per la gioventù*. V delu *Lettere americane*, kjer opisuje življenje južno-ameriških narodov, pa razlaga, kako lahko samo duh enakosti osrečuje narode. Njegovo najbolj znano delo, *Antichità italiane*, je začelo izhajati leta 1791.

Življenje in delo Gian Rinalda Carlija je tu predstavljen v zelo okrnjeni obliki, saj bi nas bolj poglobljena razprava odpeljala predaleč. Vendar pa je že iz povedanega razvidno, da je bil Carli pravi znanstvenik enciklopedičnega znanja in mnogostranskih interesov v vseh vejah človekovega delovanja, kar je bila tudi značilnost znanstvenikov obdobja, v katerem se je rodil. Najpopolnejši izraz razsvetljenske kulture je velika *Encyclopedie ou Dictionnaire raisonne' des sciences, des arts, et des metiers* (1751-1772).

Tu naj povemo le še to, da je prispevek grofa Gian Rinalda Carlija k zgodovinskim, pedagoškim, ekonomskim in prirodoslovnim raziskavam zelo pomemben, tako za istrsko kot za italijansko zgodovino 18. stoletja.

Dobro ga je ocenil nesmrtni Cattaneo, rekoč, da so Pompeo Neri, Gian Rinaldo Carli, Cesare Beccaria, Pietro Verri imena, ki niso enako znana vsej Evropi, so pa vsa enako sveta spominu državljanov (Ziliotto, 1910).

.4.4.1. Tragedija *Ifigenia in Tauri*

Grof Gian Rinaldo Carli je že pri dvanajstih letih napisal dramo *Menalca*, ki naj bi bila celo uprizorjena na koprskih odrih (Bossi, 1797, 285). Vendar nismo v zvezi s tem tekstom našli ničesar.

Tragedija *Ifigenia in Tauri* (Carli, 1787) pa je natisnjena in zanjo tudi vemo, da je bila v času karnevala leta 1744 večkrat zaporedoma uprizorjena v gledališču S. Samuele, nato pa tudi v drugih gledališčih po državi. In kot smo v poglavju o zasebnih gledališčih že zapisali, so jo na domačem odru videli tudi koprski gledalci, pri čemer naj bi doživela izjemen uspeh (Ziliotto, 1907a).

Tragedija je napisana v petih dejanjih. Prvo dejanje je razdeljeno na 5, drugo na 7, tretje na 9, četrto in peto pa na 6 prizorov.

Vsebina je ista kot pri Evripidovi istoimenski tragediji, v kateri Artemis reši Ifigenijo smrti in jo prenese na Tavrido, kjer jo postavi za svečenico svojega templja. Ifigenija mora - po zakonu dežele, v kateri kraljuje Toant - ubiti in žrtvovati Artemidi vsakega prispelega tujca. Neka dne ji privedejo dva mladeniča: brata Oresta, ki je po umoru matere pred Erinijami zbežal iz Arga, in njegovega zvestega prijatelja Pilada. Po mnogih Ifigenijinih vprašanjih - Ifigenija namreč sovraži svoje krvavo delo in misli le na rodno mesto Argo - se brat in sestra prepoznata in se odločita za skupni povratek v domovino. Potem ko z zvijačo ukaneta Toanta, jima uspe s prijateljem Piladom zbežati in s seboj odnesti tudi Artemidin kip.

Carli je v svoje delo vnesel nekaj sprememb. Kot je leta 1744 v pismu Apostolu Zenu sam zapisal, je z izprinenim Toantovim generalom Fineom uvedel v tragedijo novo osebo, katere konec je tragičen, potem ko kralj odkrije, da ni izpolnjeval njegovih ukazov. Fineo, ki mu Ifigenija ne vrača ljubezni, namreč odkrije, da ni brezbrizna do Oresta. Da bi se ji maščeval, ukaže ubiti Oresta in ne Pilada, kot je naročil kralj. Kot razlog za takšno spremembo pa avtor navaja, da ni želel, da bi se sovraštvo preneslo na Toanta, kajti kralj je razsojal pošteno, saj je tako, kot vsi Šiiti, vestno izpolnjeval zakone. Poleg tega se z uvedbo Finea in njegove ljubezni do Ifigenije povečata zanimivost ter zaplet celotnega dogajanja.

Carli je spremenil tudi prizor, v katerem Olimpia odkrije pravo identiteto Oresta. V pismu Apostolu Zenu piše, da je v Ifigeniji želel kar najbolj razviti sočutje, kateremu je vsebina tragedije tudi namenjena. Da bi to dosegel, je dogajanje še dodatno zapletel z različnimi dogodki, v katerih je bila Ifigenija prepričana, da je žrtvovala Oresta. In enako naj bi čutili tudi gledalci. "Prav to, da sem v tem uspel", še piše Carli, "je zame edina odlika te tragedije" (Carli, 1787, 203). Pri tem še dodaja, da je največja pomanjklivost njegovega dela ta, da ni spoštoval enotnosti kraja.

V petem prizoru prvega dejanja, kjer vstopita Pilad in Orest, je dodal didaskalijo, ki pojasnjuje, da novo prizorišče predstavlja gozd ob morskem plaži, v ozadju katerega se ob mestu vidi tudi svetišče. Ta sprememba se mu je zdela nujna zaradi učinka verodostojnosti dogajanja. Svetišče je lahko znotraj ali zunaj mesta Taurus. Če je znotraj mesta se vprašamo, kako sta lahko dva tujca prišla do svetišča, ne da bi ju kdo od meščanov, ki so vsakega prišleka takoj žrtvovali, opazil. Če pa je svetišče zunaj mesta, se sprašujem, kako si lahko predstavljamo, da bi kralj na plaži skliceval sestanke vlade. Prav zato sem predvidel, da lahko Grka ob prihodu na plažo vidita v ozadju tudi svetišče in z njim spojeno mesto (Carli, 1787, 207). Potem ko se Carli opraviči "togim peripatetikom", ponovno poudari dejstvo, da se menjava scenografije lahko opusti, čeprav

sam Aristotel menjave ne prepoveduje in je v grški tragediji zanjo ogromno primerov. Če pa bi prizorišče ostalo isto, potem naj tu ostane tudi portal, ki vodi v svetišče. Vendar je ob tem koristno prositi boga, je še zapisal Carli, da nihče ne pride mimo v trenutku, ko sta na prizorišču Orest in Pilad (Carli, 1787, 208).

Tudi konca v Carlijevi in Evripidovi tragediji sta različna. Pri Carliju ni Atene, ki bi Toantu velela, naj ubežnikom dovoli oditi. Ifigenija, Orest in Pilad zbežijo ponoči, ko ves dvor globoko spi in ni nikogar, ki bi jim sledil.

V Carlijevi *Ifigeniji in Tauri* je prisotna tudi tema o tolerantnosti, ena od vodilnih razsvetljenjskih tem. To potrjujejo Olimpijine besede, ko Orestu obljubi, da bo rešila njegovega prijatelja Pilada in jima bo pomagala pri njenem povratku domov:

OLIMPIA, E ORESTE.

Già tu il vedesti, ne morir per ora

Ei deve: anzi, se tu vorrai per poco

Il tuo furore moderar, e meco

Star per brev'ora, tel prometto salvo,

E teco in Grecia di ritorno, forse

In compagnia di chi meno t'aspetti.

Mi preme tolleranza: al fine io credo

Che l'estremo de' mali, il trattenersi

Con Olimpia, non sia.

In tu smo ponovno pri Voltairu, enem od velikih bojevnikov 18. stoletja proti nestrpnosti, fanatizmu in avtoritativnosti krščanske cerkve. Njegova *Lettre sur les Anglois* označuje začetek dolge polemike v prid religiozni strpnosti in svobodi mišljenja. Izvor nestrpnosti vidi Voltaire prav v verstvih samih in jih zato odklanja prav tako kot odklanja potvorjeno razlago, v kateri je potek univerzalne zgodovine osredotočen na dogodke v Palestini, na grško-rimski in krščanski svet. V drugih delih, med katerimi je najpomembnejše *Dictionaire philosophique*, napada tudi besedila Novega testamenta, za katera meni, da so spremenjena in potvorjena. Voltairova kritika se dotika samih temeljev in izvora krščanstva. V kritiki, ki se dotika samega izvora krščanstva, ga Voltaire obsoja dogmatizma in čudežev, na katerih temelji, ter dejstva, da si je zmago pridobilo z zatiranjem in nasiljem. Zato meni, da je teologe, inkvizitorje, misijonarje in menihe potrebno izključiti iz človeške družbe.

Konstitutivnih lastnosti Voltairovega Boga, vrhovnega arhitekta Univerzuma, ni mogoče spoznati. Prav zato se nobena vera ne more oklicati za varuha nadčutnih resnic. Edina zakonita religija je deizem ali naravna religija, ki poudarja strpnost in svobodo. Tempelj te naravne religije, ki ni v nasprotju z zdravim razumom, je narava sama, njen kult je razum, njeni duhovniki pa pošteni ljudje. Verska nestrpnost pa je za Voltaira, kakor tudi za vse razsvetljence, primarni izvor nazadnjaštva in zla.

Tudi Voltairova dramska dela so pravzaprav razprave v prid strpnosti, svobodi ter ukinitvi prastarih sovraštev med rasami in verami. V njegovih delih prav razpotja med sektami in mnenji ločujejo ljubimce in mladoporočence, razdvajajo sinove in očete ter povzročajo vojne in mučenja.

Enako bi mogli reči o tragediji grofa Gian Rinalda Carlija, ki je Evripidovo besedilo *Ifigenija na Tavridi* vzel le za pretvezo, s pomočjo katere je mogel predstaviti svoje ideje o strpnosti in svobodi. Za izpolnitev tega namena je bilo besedilo Evripidove tragedije najprimernejše, saj Orestova osvoboditev od Erinij ni več odvisna od božje volje, temveč le od posameznikove sposobnosti, ki zna premagovati preizkušnje.

Prav tako tudi razsvetljenega človeka božja volja ne utesnjuje več. Njegove odločitve so odvisne le od uporabe razuma, ki je pri vseh ljudeh, v vseh obdobjih in pri vseh narodih, vedno identičen samemu sebi in je edino zanesljivo sredstvo za doseganje zastavljenih ciljev.

5. ZAKLJUČKI

Iz podatkov, zbranih v različnih virih, smemo sklepati naslednje:

a) Občasnost gledaliških predstav v Kopru kaže na finančne težave mestne blagajne in s tem na potrjeno ekonomsko krizo mesta in regije v tem obdobju.

b) Koprčani so, ekonomski krizi navkljub, želeli imeti gledališke predstave v svojem gledališču. V nasprotnem primeru ne bi namenjali finančnih sredstev za obnovo stavbe in odra. Zato menimo, da je bilo v Kopru gledališko aktivnih več sezon, kot pa jih je v mestni blagajni dejansko zabeleženih.

c) Zaradi zgoraj navedenih vzrokov gledališka hiša ni imela stalne igralske skupine, vendar so v Koper, iz različnih koncev Beneške republike, prihajali impresariji s svojimi igralskimi skupinami.

d) V mestni blagajni so omenjene le tiste predstave, za katere je plačalo mesto; vendar vemo, da so kot dodatni vir finančnih sredstev omenjeni tudi *običajni prostovoljni prispevki*, medtem ko o drugih morebitnih predstavah, financiranih iz drugih finančnih virov, v mestni blagajni ni zapisa.

e) Nazadnje lahko rečemo, da navsezadnje sploh ni bilo tako malo predstav, kot se nam zdi na prvi pogled, še posebej, če pomislimo na velikost Kopra v 18. stoletju in če upoštevamo dejstvo, da je imelo daljše premore v dejavnosti celo beneško gledališče San Moise, medtem ko se je tudi gledališče San Samuele v prvi polovici stoletja odpiralo le v času sejma ob prazniku vnebovzetja.

Poleg teh ugotovitev moremo najti še druge stične točke z beneškim kulturnim življenjem in njegovim gledališčem, pa tudi z evropskim:

a) Nekateri izmed koprskih intelektualcev - plemičev so zagovarjali razsvetljenske ideje. Z uveljavljanjem teh

so videli možnost za ukinitvev privilegijev, izhajajočih iz moči, ki je bila kralju, ali določenemu krogu oblastnikov, dana od boga. Poleg tega so bili seznanjeni z novimi književnimi in gledališkimi tokovi v Evropi, še posebej pa v Beneški republiki.

b) Skoraj vsi plemiči so v tem stoletju pisali pesmi ali pa celo gledališka dela. V njih so izražali svojo intelektualno gorečnost, v katero so bili vpeti vsi njihovi ideali in želje. V nasprotju z Goldonijem, prvim profesionalnim avtorjem, ki je za svoje komedije zahteval plačilo, pa naši književniki niso bili profesionalci, pisali so, takorekoč, le za hobby, za zabavo.

c) Mnoge plemiške hiše so imele zasebno gledališče.

d) Večina gledaliških del koprskih avtorjev so tragedije. To je tudi razumljivo, če pomislimo na dejstvo, da je bila tragedija vedno elitna zvrst, vezana na dvor in akademsko literarno tradicijo. Ozkemu krogu prijateljev, pred katerim so plemiči sami uprizarjali besedila, je bila pomembnejša vsebina dela kot pa izgled njegove uprizoritve.

e) Tako v tragedijah kot v osnutku Gravisijeve komedije *L'uomo per se stesso* pa tudi v delih drugih koprskih avtorjev zasledimo oporekanje aristokratski družbi. Donna Vereconda, junakinja komedije, na originalen

način odkriva svoj osebni položaj, preko katerega avtor polemizira glede odnosa aristokratske družbe do vprašanja žensk in je obenem v sozvočju z vse močnejšo težnjo razsvetljenskih razprav o novem ovrednotenju ženske vloge v družbi.

f) V 18. stoletju so v Kopru imeli javno gledališče.

g) Predstave so bile na sporedu med karnevalom, pa tudi v jeseni, če so to dovoljevala finančna sredstva.

h) Nekateri koprski plemiči so se zavzemali za reformo gledališča.

i) Skupnost je financirala tako gledališke predstave kot vsa dela prenove in vzdrževanja gledališke stavbe.

V 18. stoletju je koprsko gledališko življenje še vedno vezano na aristokratski svet, vendar pa se s svojimi dejavnostmi in miselno usmerjenostjo počasi le odpira iz zaprtega prostora dvora in postaja nosilec družabnega življenja, v katerem bo predstavnik buržoazije vse pogosteje prisoten. Z meščanom vstopi v gledališče resnično, stvarno življenje, ki predre zaprtost gledališkega uprizarjanja. Delo in brezdelje postaneta moralni znamenji za produktivno delavnost in škodljivo prisledništvo dveh različnih razredov. Divergenca med položajem "despotov" in cilji meščanskega razsvetljenstva pa je svoj epilog dobila v francoski revoluciji.

THE KOPER THEATRE IN THE 18th CENTURY

Lea-Odila ŠIROK

RTV Slovenija, Regional RTV Centre Koper - Capodistria, SI-6000 Koper, Ul. OF 14

SUMMARY

In the article the author deals with the question, how and to what extent the theatre life and events in the 18th century Venice influenced the theatre life in Koper. In it she records all the segments of the theatre creativity: organization of performances in public theatre, evenings in private theatres belonging to aristocratic families, and the dramatists from Koper, whose works have survived till this very day.

*Initially, the public town theatre is described. The municipal community financed the theatre performances as well as any reconstruction and maintenance of the theatre building. The fact that the theatre performances in Koper were performed periodically is reflected in financial difficulties of the public purse, the difficulties being the consequence of the economic crisis of the town and the region at that time. Besides the public theatre, there were some private theatres belonging to aristocratic families active in Koper as well. They represented an ideal place for musical evenings, for performances of short dialogues, as well as for different kinds of novelties of the century, e.g. Goldoni's comedy *The English Philosopher*.*

*Finally, four Koper dramatists of the time are presented: Orazio Fini, Stefano and Gian Rinaldo Carli, and Girolamo Gravisi. As the common characteristic of the works of the four authors we can set out the presence the ideas of enlightenment in their scheme. The question of homeland prevails in Fini's tragedy *Medea in Istria*, Stefano Carli's tragedy *La Erizia* is considered the principal innovative tendency of the time, in which the tragedy and the comedy began to approach each other; it later resulted, through sentimental comedy, in middle-class drama. Voltaire's ideas about religious tolerance and the freedom of thinking are present in Gian Rinaldo Carli's *Ifigenija in Tauri*, Girolamo Gravisi polemizes in his comedy *L'uomo per se stesso* about the relation of the aristocratic society to the question of women, which is in accordance with the more and more growing tendency of enlightenment discussions about the new evaluation of the woman's role in society.*

In spite of the fact that the theatre life in the 18th century Koper, in contrast with the Venetian, is still connected with the aristocratic world, it is, on the other hand, with its activities and with its mental orientation already slowly getting out of the closed space of the court into a larger public place. In this sense it is becoming the protagonist of social life, in which, following the example of Venice, the representative of bourgeoisie is more and more present, in the role of a spectator as well as in the role of the hero of Goldoni's comedies.

Key words: Koper Theatre, history, 18th century

VIRI IN LITERATURA

- AAMC** - Antico Archivio Municipale di Capodistria, na mikrofilmu v: Archivio di Stato di Trieste (AST).
- PAK, RAC** - 291. Rodbinski arhiv Cadamuro.
- PAK, RAG** - 299. Rodbinski arhiv Gravisi.
- PAK, RAP** - 306. Rodbinski arhiv Pellegrini.
- ZA** - Zasebni arhiv Srečka Tiča, Istrska cesta 23, Koper.
- Bartoli, F. (1978):** Notizie storiche de' comici italiani che fiorirono intorno all'anno 1550 fino ai giorni nostri. Padova, Arnaldo Forni Editore.
- Bonzio, G. e Gravisi D. (1765):** Poesie liriche dei signori Giuseppe Bonzio e Marchese Dionisio Gravisi nobili Giustinopolitani. Venezia, Gasparre Storti.
- Brejc, T. (1983):** Slikarstvo od 15. do 19. stoletja na Slovenski obali. Topografsko gradivo. Koper, Založba Lipa.
- Calendoli, G. (1959):** L'attore. Storia di un'arte. Roma, Edizioni dell'Ateneo.
- Caprin, G. (1905):** L'Istria nobilissima. Trieste, Libreria F. H. Scrimpf.
- Carli, G. (1787):** Delle opere del signor commendator Don Gianrinaldo conte Carli, presidente emerito del Supremo consiglio di Pubblica economia e del Regio ducal Magistrato camerale di Milano e Consigliere intimo attuale di Stato di S.M.I e R.A. Milano, Nell'Imperial Monistero di s. Ambrogio Maggiore.
- Carli, S. (1791):** La Erizia. Tragedia nuova del conte Stefano Carli, dedicata alli Signori Voltaire e Rousseau. Venezia.
- Carlson, M. (1988):** Teorie del teatro. Panorama storico e critico. Bologna, Il Mulino.
- Combi, C. (1864):** Saggio di bibliografia Istriana. Capodistria, Tipografia di Giuseppe Tondelli.
- Curiel, C. L. (1937):** Il teatro di S. Pietro di Trieste 1690-1801. Milano, Archetipografia di Milano.
- Dandolo, G. (1857):** La caduta della Repubblica di Venezia ed i suoi ultimi cinquant'anni. Venezia, Tipologia Pitero Naratovich.
- Darovec, D. (1992):** Pregled zgodovine Istre. Knjižnica Annales 1. Koper, Zgodovinsko društvo za južno Primorsko in Primorske novice.
- Euripide (1987):** Ifigenia in Tauride. Introduzione e traduzione di Umberto Albini. Milano, Garzanti.
- Ferrari, L. (1925):** Le traduzioni italiane del teatro tragico francese nei secoli XVII. e XVII. Saggio bibliografico. Paris, Librairie ancienne Edouard Champion.
- Gentile, A. (1909):** Nesazio ed Epulo nel dramma. P. I., 3. Cazzani. Bologna, Editrice Ponte nuovo.
- Goldoni, C. (1910):** La moglie saggia. V: Opere complete di Carlo Goldoni edite dal municipio di Venezia nel II centenario dalla nascita. Venezia, Tip. dell'Istituto Veneto di Arti Grafiche.
- Goldoni, C. (1967, 1993):** Memorie. Con un' appendice di scritti goldoniani, a cura di Guido Davico Bonino. Torino, Einaudi.
- Goldoni, C. (1973):** Il teatro comico, a cura di Pietro Grains, D. (1907): Carnevali istriani d'altri tempi. Il Palvese, 6.
- Mangini, N. (1974):** I Teatri di Venezia. Milano, Mursia.
- Molinari, C. (1985):** Leggere il teatro. Un manuale per l'analisi del fatto teatrale. Firenze, Valecchi Editore.
- Molinari, C. (1972):** Lo spettacolo drammatico nei momenti della sua storia dalle origini ad oggi. Milano, Arnoldo Mondadori Editore.
- Opere complete di Carlo Goldoni (1910):** Venezia. Municipio di Venezia nel II. centenario dalla nascita.
- Ortolani, G. (1962):** La riforma del teatro nel Settecento e altri scritti. Venezia - Roma. Istituto per la collaborazione culturale.
- Petronio, P., (1847):** Estratto dalle memorie storiche del dottor Prospero Petronio. L'Istria, 26-27.
- Petronio, G. (1986):** Linee e direzioni di un saggio su Goldoni. V: Il punto su Goldoni. Roma-Bari, Laterza.
- Sanesi, I. (1935):** La commedia. Milano, Francesco Valardi.
- Taviani, F. in Schino M. (1986):** Il segreto della Commedia dell'arte. La memoria delle compagnie italiane del XVI, XVII e XVIII secolo. Firenze, La casa Usher.
- Turchi, R. (ed.) (1987):** Il teatro italiano. La commedia del Settecento. Tomo secondo. Torino, Einaudi.
- Venturini, D. (1903):** Di Gian-Rinaldo Carli pedagoga. Capodistria, Tipografia Cobol & Priora.
- Venturini, D. (1907):** Il casato dei marchesi Gravisi. Parenzo, Tipografia Gaetano Coana.

- Voltaire de, F. - M. A. (1841):** Alzira. Tragedia. V: Teatro moderno applaudito, ossia Raccolta delle più scelte tragedie, commedie, drammi e farse, corredate da notizie storico-critiche. Venezia, Giuseppe Gattei.
- Voltaire de, F. - M. A. (1791):** Raccolta compiuta delle Tragedie trasportate in versi Italiani da varij. Venezia, Fran. Pezzana.
- Wickham, G. (1985):** Storia del teatro. Il Mulino.
- Ziliotto, B. (1907):** Carlo Goldoni e l'Istria. Il Palvese di Trieste, 8.
- Ziliotto, B. (1907a):** Salotti e conversari capodistriani del Settecento. Lettura fatta alla Società di Minerva di Trieste la sera del 9 novembre 1906. A. T., 3.
- Ziliotto, B. (1910):** Capodistria. Trieste, La libreria Giuseppe Maylander.
- Ziliotto, B. (1924):** Storia letteraria di Trieste e dell'Istria. Trieste, La Editoriale Libreria.
- Ziliotto, B. (1944):** Accademie e Accademici, di Capodistria (147-1807). A. T., 8.
- Ziliotto, B. (1948):** Del conte Stefano Carli e anche di Carlo Goldoni. A. T., 14-15.
- Ziliotto, B. (1957-60):** Selva di notizie sulla vita culturale di Trieste e dell'Istria. P. I.
- Ziliotto, B. (1962):** Aspetti di vita politica ed economica del Settecento. P. I., 7-8.
- Zorzi, L. (1977):** Il teatro e la città. Saggi sulla scena italiana. Torino, Einaudi.

strokovno delo
prejeto: 1999-05-03

UDK 792.9

OBRED IN GLEDALIŠČE

Vlado ŠAV

SI - 6000 Koper, Kocjančičeva 2

IZVLEČEK

Namen pričujočega članka je v zgoščeni obliki predstaviti bistvo gledališkega dogodka in obreda, njune stične točke in razlike ter možnost prepleta obeh komponent v novo kulturno obliko. Članek v novi luči osvetljuje psihološko bistvo ritualnega dejanja, ki ga običajno razumemo kot religiozno, sektaško ali tribálno prakso brez slehernega pomena za sodobnega človeka. Članek opozarja na potrebo in pomen sodobnega objektivnega obreda, ki se v okviru gledališkega iskanja poraja že celo stoletje in ki na novem nivoju zadošča človekovemu duhovnemu gonu k lastni ekstatični sredici, ki mu lahko edina omogoči vpogled v transcendenčno resničnost in vsevključujočo enotnost sveta. Tej srži se skuša sodobni človek (zaman) približati, ob odsotnosti ustreznih (pozabljenih in novih) kulturnih oblik in tehnik, s fizično in psihično nevarnimi surogati. Pri pisanju se je avtor naslanjal na teoretično poznavanje mitologije in obrednosti ter psihologije rituala in na tridesetletna praktična izkustva iz lastnega in tujega (Grotowski) performativnega ustvarjanja in aktivnih izkustev objektivne obrednosti ter z raziskavo raznih oblik veznih členov med gledališčem in obredom.

Ključne besede: gledališče, sodobno gledališče, obred, performans, Grotowski, Evropa, zgodovina, Performans Studio, Koper

IL RITO E IL TEATRO

SINTESI

Lo scopo del lavoro è quello di presentare in forma concisa l'essenza dello spettacolo teatrale e del rito, i loro punti in comune e le loro differenze, nonché la possibilità di intreccio di entrambi gli elementi in una nuova forma culturale. Lo studio mette in luce l'essenza psicologica del rito, che normalmente intendiamo come una prassi religiosa, settaria o tribale senza alcun significato per l'uomo moderno. Il contributo presenta la necessità e l'importanza di un rito moderno e obiettivo, che nell'ambito della ricerca teatrale si sta sviluppando già da un secolo e che adesso, ad un nuovo livello, soddisfa l'istinto spirituale umano teso verso il proprio nucleo estatico che, unico, gli permette la visione della realtà trascendentale e l'unità globale del mondo. L'uomo moderno cerca (inutilmente) di avvicinarsi a quest'essenza per mezzo di pericolosi surrogati fisici e psichici, in assenza di adeguate tecniche e forme culturali (dimenticate e nuove). L'autore si è basato sulla conoscenza teorica dei miti e dei riti e della psicologia del rito, nonché su una trentennale prassi di performance, proprie e altrui (Grotowski) e su esperienze attive del rituale oggettivo e su ricerche di varie forme di collegamento fra il teatro e il rito.

Parole chiave: teatro, teatro contemporaneo, rito, performance, Grotowski, Europa, storia, Performans Studio, Capodistria

UVOD

Že spočetka moram poudariti, da se bomo ukvarjali s kategorijami, med katerimi ni ostrih meja. Tako obred kakor gledališče kot tudi njune vmesne oblike so del širšega področja posebne človeške dejavnosti, ki jo imenujmo *performativna*. Njena splošna značilnost je skupinskost dogajanja, akcija, urejenost ter izdvojenost iz vsakdanjega, v prostorskem, časovnem in psihičnem smislu. V performativno dejavnost sodi tako gledališka predstava kot maša, tako parada kot svatba. Sprememba v notranji motivaciji in zunanjih faktorjih lahko povzroči spremembo predstave v politični miting, ulico v performativni prostor z izvajalci in gledalci ali podeli nekemu trenutku praznovanja običajnega rojstnega dneva obredno svetost. Za to področje res velja pravilo, da "cilj pogojuje sredstvo". Ples je lahko na primer veselje do gibanja, erotična igra, prikaz naše večine, izraz čustvenega stanja ali oblika stika s kozmičnim, kot na primer pri pleščem črncu ali vrtečem se dervišu.

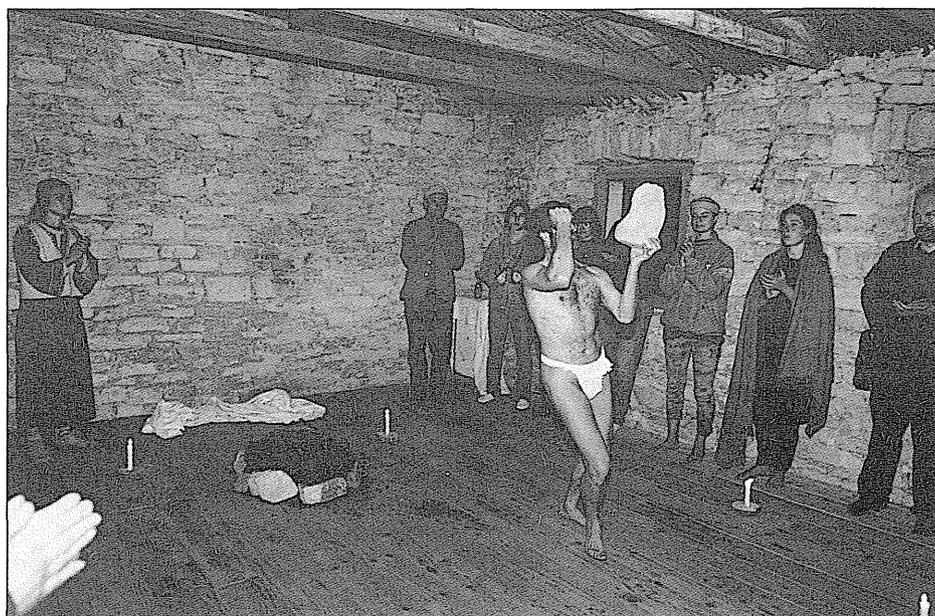
Pri ukvarjanju z *obrednim in gledališkim* se bomo ukvarjali z *duhovno in umetniško* komponento performativne dejavnosti, ki bi jo v širšem in globljem smislu lahko poimenovali s skupnim imenom *kulturna*, saj vemo, da se je sedanja kultura v smislu pahljače umetnosti razvila iz davne kultne, obredne osnove. Resnična gledališka in sploh kulturna magičnost, fascinacija, na primer, je vedno znak prisotnosti srčike obrednega dejanja, siju človekove globinske resničnosti. Shematsko opredeljevanje fluidnih performativnih dejavnosti in oblik je treba torej jemati s pridržkom, vendar tudi kot neob-

hodni pristop, da si lahko razširimo ozaveščenost o tem kompleksnem področju. Začnimo torej s prvotno kulturo, torej obredom.

OBREDNO

Obredno se ukvarja z *eksistenco* človeka in sveta. Izraža torej *bistveno* na osebni in kozmični ravni. Ta človekova težnja k esencialnosti se v aktivni obliki izraža kot *obred* in v pojmovni kot *mit*. Biološko je ta težnja pogojena s stremljenjem vseh živih bitij po tipizaciji in prenašanju izkustev biološke vrste, fizičnih lastnosti z geni in vedenjskih vzorcev, pri višjih organizmih, z instinkti. Pri človeku kot pol naravnem in pol kulturnem bitju se ti temeljni vzorci, nadgradnja instinktov, kažejo kot *arhetipi*, vtiski bazičnih človeških situacij ali dedna, urojena "vednost" v našem kolektivnem nezavednem in kot *vest* na nivoju vsakdanje zavesti. Obstajajo tako univerzalni arhetipi vseh človeških bitij kot tisti bolj specifični, ki so se izoblikovali skozi stoletja in tisočletja tipičnih izkustev neke ožje človeške skupnosti ali civilizacije. V kriznih časih, na primer, se lahko "Marijin narod" zadovolji tudi z infantilnim mitom nedolžne deklice, posebljene v kaki Esmeraldi.

Ob omenjeni težnji k sestopu v esencialno je vsem obredom lastna še skupinskost dogajanja in aktivna oblika izražanja. V degenerirani obliki se obred pojavlja kot *ceremonial*, kjer se o bistvenem le govori ali se ga predstavlja s simboli, nekdanje obče sodelovanje pa se spremeni v odnos med specializiranimi posamezniki, ki opravljajo naučena in od arhetipskega ločena "sveta"

Pleščoči kamen, Vlado Šav (1994, Zankoliči ob Dragonji, foto: Božidar Dolenc).
Dancing stone, Vlado Šav (1994, Zankoliči near Dragonja, photo: B. Dolenc).

dejanja, ob prisotnosti pasivne in od lastne esencialnosti prav tako odmaknjene množice.

Posledica obredne težnje k esencialnosti v smislu aktivnega bližanja arhetipskemu v nas na psihičnem nivoju nujno implicira spremenjeno stanje zavesti v smislu tanjšanja vsakdanjega jaza in v ekstremni obliki tudi njegovo začasno (samo)ukinitvev v obliki *transa*, kot prepuštitvi arhetipu in s tem njegovi fizični manifestaciji.

V duhovni praksi sta vedno obstajali dve temeljni poti, ki si ju človek izbere, pač glede na osebni tonus, pogosto pa ju tudi kombinira. Prva je individualna, mirujoča, meditativna in kontemplativna, druga je skupinska in dinamična, to je obredna. Obe pa pomenita sestop iz površinskega vsakdanjega potrebnega in nepotrebnega aktivističnega gomazenja v globine samega sebe in sveta, v podzemeljske jame z negibnimi jezeri, večnimi bivanjskimi stalnicami človeka in kozmosa. *Grand retour*, véliki povratek v mirno bijoče srce sveta.

GLEDALIŠČE

Gledališče ima, kot vsaka umetnost, svoje tehnike ustvarjanja in svojo obliko predajanja le-tega med ljudi. Vemo, da je od vseh umetnosti gledališka najbolj kompleksna, neposredna pa tudi minljiva. Tu ustvarjanje prehaja skozi čute, čustva in razum neposredno od ustvarjalcev v prejemnike. Prisotni sprejemajo ustvarjeno istočasno, doživljajo ta intimni akt dobesedno z ramo ob rami, kar daje temu ustvarjanju dodatno moč in vrednost, v naših odtujenih časih pa tudi težavnost.

Izvajalec in prejemnik sta torej pripadnika dveh kolektivov. Prvi je med seboj osebno povezan (ali naj bi vsaj bil) in s strukturirano akcijo, drugi je naključen oblak posameznikov, obdajajoč podskupine partnerjev, prijateljev in znancev. V dobri predstavi lahko opazimo, denimo ob pavzah, rastočo kohezijo in pozitivno vzburjenost gledalskega kolektiva, ki se ob zaključnem neposrednem srečanju z izvajalci in izrazu priznanja s tleskanjem dlani združi v veliko skupnost. Seveda se to zlitje v eksploziji spontanega aplavza zgodi le po resnično katarzičnem gledališkem dogodku. Vse drugo je videz in mešetarjenje v obliki aranžiranja neskončnega klanjanja, kjer naj bi izsiljen hrup dlani povzročil pri ljudeh nekako avtoekscitacijo, ki bi jim dala, pa seveda tudi kritikom in financerjem, občutek pomembnosti pravkar gledanega.

GLEDALIŠČE IN OBRED - RAZLIKE

Če je obrednost *odkrivanje in pričevanje* esencialnih stanj v človeku in takih odnosov med ljudmi ter med njimi in naravo, potem gledališče kot ena od umetnosti s tej zvrsti lastnimi sredstvi človekove zgodbe *ustvarja in prikazuje*. Ustvarja nove svetove, mikrokozme, ki jim kot gledalci pasivno prisostvujemo oziroma se jih udeležujemo na notranji, psihični ravni. Gledališčniki ustvarjajo

svoje svetove s pomočjo vživljanja in končno poistovetenja s svojimi vlogami, utelesijo junake, ki so jim ponujeni od zunaj ali si jih, če si jih lahko, izberejo. Tu je razlika z obrednim gledališčem, kjer je "junak" personificiran notranji, arhetipski lik. V gledališču torej oblikujemo junaka od zunaj navznoter, v obrednem gledališču pa obratno. Drugi vir gledališkega ustvarjanja je *fantazija*. Na njenih krilih lahko ustvarimo tudi svetove, ki so brez zveze z vsakdanjo realnostjo. Obred skuša dovoliti biti nečemu neznanemu v nas, gledališče hoče pokazati nekaj, kar smo si zamislili. Soočata se torej pasivnost, predaja, *via negativa* in aktivnost, osvajanje, *via positiva*. Gledališče se je rodilo kot *umetnost* ob jačanju vloge vsakdanjega, socialnega v kulturnem, mitskem, "večnem". *Obred* je značilna kulturna oblika stabilne, kolektivne plemenske družbe. *Gledališče in umetnost nasploh* je primernejše za sprotno odsevanje naglih sprememb v mišljenju in čustvovanju ljudi kot individualnih osebkov znotraj kompleksnega, trzajočega sistema države.

Gledališče je poleg ustvarjalnega prostora tudi družbena ustanova z močno socialno funkcijo, kot prostor socialnega srečevanja v smislu družabnosti in statusnega *displeja*. Tudi obred ima socialno funkcijo, ki pa predstavlja obnovo in oživetev povezav na osnovi občega aktivnega izkustva globinskih bivanjskih korenin, stika z, kot to imenuje jungovec Neumann, "duhom človeške vrste" (Neumann, 1991, 11). Gledališče tudi zabava in sprošča od vsakdanjih stresov vročičnega posameznika. Ritual s svojimi temeljnimi bivanjskimi temami in zavestno kritičnimi situacijami, ki naj bi dramile nezavedne vsebine, predpostavlja udeležence, katerih vsakdanjost je uravnotežena in ki obred kot eksistenčni pretres sprejemajo kot zaželjeno in potrebno "prenovitev v ognju". Obredu je načelno tuj element komodnosti in zabavnosti, sprostitev pa se dogaja na globljem nivoju, kot posledica dokončanja potovanja skozi neznano, z vsemi njegovimi izzivi, napori in doživetji. V vsaki obrednosti je namreč zmeraj vsaj sled iniciacijske preizkušnje.

Gledališče kot drugi organizmi v ustroju države poudarja profesionalnost, "skillfulness", izvajalci so plačani z denarjem, aplavzom in slavo. Obred kot aktivna duhovnost poudarja vokacijo in zaradi skupinskega sodelovanja incipira tudi neprofesionalnost. Izvajalci so plačani z notranjim doživetjem, ki se odraža v globini tišine po dogajanju.

VPRAŠANJE UDELEŽENOSTI PRISOTNIH

Značilnost obreda je torej skupinskost, soudeležnost, soustvarjanje tega izjemnega dogodka. Kakšnih trideset let nazaj je bilo to vprašanje pogosto prisotno tudi v gledaliških krogih in manifestirano v mnogih bolj ali manj prisiljenih poskusih vključevanja občinstva v dogajanje. Težnja h kulturi kot aktivnem dogodku neke skupnosti in s tem tudi z elementom obrednosti je torej pogojena z določenimi premiki in vrednotami v druž-

beni zavesti. Kot se je ta zavest spremenila, so usahnili tudi taki poskusi. Vprašanje pa je, ali ta težnja v ljudeh obstaja na nezavednem in s tem trajnem nivoju. Verjamem, da. Morda je ta težnja sodobni zavesti celo bližja danes kot takrat, ko se je v veliki meri dogajala kot konceptualno hotenje izvajalcev pod modno parolo *we are all brothers* in posledični instant ustvarjalnosti in zblizevanju. Seveda so premiki k aktivni udeležbi in ustvarjalnosti odvisni od zavesti in prakse določene družbe. Rastoče število delavnic v kulturi Zahoda je dokaz za to. Morda je prav sodobni fenomen delavnice, workshopa, zametek bodoče aktivne duhovne kulture človeštva. Slehera resna kulturna delavnica namreč vsebuje tudi bistvo *objektivne obrednosti* - iskanje neke oblike globlje resničnosti ob aktivnem sodelovanju prisotnih. Vprašanje zase je seveda količina in kvaliteta kreativnih delavnic na Slovenskem pa tudi pregovorna zaprtost naših ljudi. Seveda se potreba po preseganju nepomembnosti našega časa in stereotipnosti naših eksistenc kaže tudi pri nas, le da se običajno pozunanja v besnih naskakovanjih raznih preizkušanj in tveganj. Včasih imam občutek, da bi marsikateri Slovenec raje brez vrvi skočil z bangija kot pred drugimi razkril svoja resnična čustva in dileme. In prenekateri v tem osebnem in kolektivnem kulturnem precepu zares uporabi samo skok oziroma samo vrh... Tu bi lahko osvetlili obred kot aktivno pričanje posameznikove temeljne resničnosti v krogu soljudi v docela novi in socialno izredno pomembni luči. Poleg bega iz osamljenosti in nesmiselnosti našega bivanja v samomor bi se lahko dotaknili tudi naravne težnje po *spremenjenih stanjih zavesti*, ki si jih ljudje, ob pomanjkanju ustreznih kulturnih oblik, inducirajo s psihotropi, a s tem bi se preveč oddaljili od zastavljene teme. Za sedaj je dovolj ugotovitev, da smo družba brez resničnih, to je *resnico vsebujočih* obredov. In s tem brez globoke medsebojne bližine in ekstatičnega stika z resničnostjo sveta, dveh plodov slehernega obreda, vrednega te besede.

RESNICA V ŽIVLJENJU IN GLEDALIŠČU

Ob vprašanju resnice je seveda najkomodnejše zamahniti z roko, češ, *resnice ni* oziroma nam njeno spoznanje *ni dostopno*. Tak eskapizem se razbije že ob pojmu resnice v vsakdanjem življenju, v antinomiji resnica - laž. Če izjavim, da sem ne prav premožen samostojni umetnik ali pa da sem bogat podjetnik, je prva trditev nedvomno resničnejša od druge in kajpak tudi lahko preverljiva. V umetnosti, konkretno v gledališču kot psihosocialni zadevi, je zadeva z resničnostjo seveda težje ugotovljiva. Vemo, da se že vsaj od začetka stoletja v evropskem gledališču proži sistematično vprašanje resničnosti igralčeve vloge in terjanje navidezno paradoksnega doseganja "resničnosti igre". Igralčevo psihično resničnost lahko preverja in spremlja le za tako resničnost odprta in motivirana duševnost

gledalca, kar pa je seveda subjektivni kazalec. Vemo, da so različne dobe postulirale tudi druge aspekte gledališkega fenomena - zabavnost, *métier*, spektakularnost, poučnost, družbeni angažma... in ne le pravkar omenjene psihične resničnosti, kakor jo je na primer Stanislavski. In vendar brez njega ne bi bilo Grotowskega, saj se slednji sam oznanja za njegovega dediča. Grotowski je vprašanje resničnosti le radikaliziral in prestavil s področja osebne psihologije na področje totalnega človekovega bitja, podobno kot je to storil Freudov učenec Jung s preusmeritvijo raziskav iz osebnega v kolektivno nezavedno.

Kolikor mi je bilo dano izkusiti iz prve roke, mi je docela jasno, da je starejša generacija naših igralcev, pač zaradi posrednega vpliva Stanislavskega, resno gojila poistovečanje in ponotranjenje gledališke vloge. V sodobnem gledališču je to odprto vprašanje, kar je jasno tudi iz nedorečenosti naše profesionalne gledališke vzgoje glede tega pristopa. Seveda tu ne mislim pledirati za povratak k psihološkemu realizmu, za katerega vemo, da je v popolnosti možen le znotraj specifične dramatike. Gre za preprosto vprašanje gledališnikom: Hočete biti resnični v svojem delu? Tvegati? Se izpostaviti? Res smejati, noreti ali sesuti? In to ne glede na tekst v prozi ali verzih, v praznem ali napolnjenem odru ali dvorani?

Včasih slišim katerega gledališnikov govoriti, da se res magične zadeve dogajajo le na vajah, največkrat nepričakovano, ob kakem "odštekanem" režiserjevem predlogu, v nečem bolj podobnem otroški kakor gledališki igri. Pozoren ustvarjalec bi se moral nad tem zamisliti. Sproščena odprta vaja ima namreč vse objektivne elemente obreda. Vsi prisotni neobremenjeno ustvarjajo, to je, izražajo svojo resničnost in se v tem medsebojno podpirajo. Režiser je tokrat le animator, vzpodbujevalec. Za Grotowskega, na primer, je taka nenehna, vse bolj se poglobljajoča "vaja" postala sama sebi cilj. Kot lastnega jaza osvobojen človek, kar je, vsaj v delovnem procesu, nedvomno bil, je deloval kot veter na rastoči ogenj osebnega ustvarjalnega procesa izvajalcev. Odkriti material, kot je zapisal sam, je montiral z *vidika skupine*, kot to režiser počne z *vidika publike* (Grotowski, 1996, 124). Rezultat je, kot ga sam imenuje, *objektivni obred* (Grotowski, 1996, 122) neke skupine ljudi, za dobro te skupnosti, njene globinske ozaveščenosti in doživetosti, posebna, z duhovnostjo oplojena kulturna oblika, ki se je da le soudeležiti oziroma ji pričevati z vračanjem enakega ali vsaj našega najboljšega.

Ni mi torej jasno, zakaj se v našem gledališču ne posvečajo bolj ustvarjanju na osnovi igralčeve samoustvarjalnosti, čeprav je tudi res, da to ni lastnost in zmožnost vsakogar. Res je tudi, da bi se verjetno tudi malo režiserjev odločilo postati zgolj animator in katalizator igralčevih notranjih procesov. Večina gledališnikov se odloči za ta poklic zaradi šarma umetnih, ustvarjenih svetov in oseb, zaradi demiurške slasti

ustvarjanja nekega, čeprav umetnega, sveta "po lastni podobi". "Ja volim da glumim drugog," mi je nekoč rekla mlada igralka, potem ko sem ji pojasnil lastna izhodišča. Seveda, *mimesis* je docela legitimen in na mestu, čeprav se nekdo lahko prav tako legitimno tudi vpraša, kot na primer Brook, čemu vsakdanjemu svetu, že tako polnem videzov, dodajati še fiktivno realnost predstave in da je sodobna naloga gledališča "jačanje zaznavanja bistva (srca) sveta, v katerem živimo" (Brook, 1989, 253).

Včasih kane kaplja takih resničnostnih poskusov tudi v slovenske gledališke struje. Pomislimo na poskuse v to smer na primer v predstavi *Silence Silence Silence* (Taufer, 1996), ko je V. Taufer na začetku dela predlagal igralcem, naj prinesejo čez štirinajst dni na vajo svojo osebno masko oziroma nekaj z njimi intimno povezanega. Po majhnem začetnem šoku so se stvari pač razvile, kot so se, kar zanimivo in seveda, zaradi "resnične" iztočnice, z obrednim pridihom. Gledalci so to prepotrebno sestavino nedvomno začutili in nagradili. Kaže pa, da zmorejo pri nas tako izvajalci kot gledalci pogoltniti meso obredne resničnosti le med obilnimi kosi gledališkega kruha. Oboji, najprej seveda igralci, so storili majhen korakec izven običajnega teatra, morda za naše razmere in značaj ravno pravšen.

Vendar se je dobro zavedati, da je pri vsej stvari šlo še zmeraj le za začetni proces. Priča smo bili seriji individualnih aktivnosti, nastalih v tandemu *izvajalec* in njegova resničnost ter *režiserjeva* vzpodbuda, ob njegovi vizualni, zvočni in sicer gledališki nadgradnji. Šlo je torej za premik od dela na tekstu k delu na igralcu, ki ga je do radikalnosti izvedel Grotowski, Taufer pa se je zadovoljil s kombinacijo takega dela z delom na audiovizualni spektakularnosti. Poleg obeh načinov dela obstaja tudi delo na ambientih in obiskovalčevih situacijah v njih, in tudi to je lahko pot v neko vrsto obrednosti, če je zadaj magična beseda iskanja globlje resničnosti. Tak primer je bilo *Preročišče* E. Vargasa (Vargas, 1996), labirint arhetipskih prostorov in iniciacijskega potovanja posameznika skozi njega. V zvezi s *Silencejem* se poraja tudi zanimivo vprašanje, kako bi bilo s soočenjem dveh ali več posameznikov v procesu notranje resničnosti in njihove interakcije, kar pa je seveda kočljivejša zadeva, saj gledališniki pri nas na takem nivoju niso vajeni soustvarjati, kot je, mimogrede, to že osnova mojega in mojih kolegov preteklega dela. Vprašanje je torej, če bomo o tem kdaj dobili otipljiv odgovor, vsaj iz Mladinskega.

GLEDALIŠČE, OBRED IN DENAR

Ob teh vprašanjih se srečujemo poleg osebnih, statusnih in kulturnih zavor tudi s hladno logiko gledališke institucije in kulturnega marketinga. *Silence* glede zadnjega ni ravno najboljši primer, saj je bil širokogrudno nagrajevan in množično gledan, s tem pa bržda tudi finančno rentabilen. Kar me kot ustvarjalca posebno

vznemirja in verjetno še marsikaterega gledališčenika, je dejstvo, da je sodobno gledališče z nevarno velikim večinskim deležem financirano s strani države, kar je v zgodovini gledališča relativno nov fenomen. Tudi če pustimo ob strani skoraj nujno posledično politizacijo gledališkega vodstva, se moramo zamisliti ob dejstvu, da v primeru zadržanja državne mošnje naša poklicna gledališča v hipu kolabirajo, zapustijo svoje silne zgradbe, se razidejo ali pa se spremenijo v nekaj docela novega, vendar z razumljivim hlastanjem za preživetjem - morda v kabareje, music halle ali zelo komorna in varčna gledališča za poslednje odrske entuziaste. Glede na število obiskovalcev in njihovo zmožnost plačevanja bi živeli sila, sila skromno, mnogo bolj iz lastne kreativnosti kot iz opiranja na zunanji blišč in pomagala, *per forza* usmerjeni k postulatoma *revnega gledališča*, kar bi morebiti niti ne bilo tako slabo. Marsikateri bi verjetno odšel za boljšim in lažjim kruhom. A dovolj neprijetnih tuhanj. Vemo sicer, da je tudi na njegovih začetkih gledališče podpirala država. A v Grčiji je v bistvu šlo le za letni tridnevni festival verskega značaja, za *dionizije* kot državni obred. Nositi njegove stroške je bilo za premožne trgovce poleg vere oziroma praznikovanja v bistvu stvar prestiža in prav tako za izvajalce. A kako naj reši vprašanje denarja sodobno gledališče, ki so ji množični mediji pobrali množično publiko?

Obredno sloni na krogu ljudi, na občestvu tako v izvedbenem kot materialnem smislu. Če sta v gledališču ena vodilnih stimulansov dober honorar in slava, so v ritualnih razsežnostih to radost stika s svojimi bivanjskimi koreninami in prijateljstvo kot čustvena povezanost s soudeleženci. Mreža globokih prijateljskih povezav, ki jih ustvarja skupna udeleženosť v aktu resničnosti, pa poleg mnogih psihičnih blagrov zagotavlja tudi medsebojno pomoč v mnogih potrebah in stiskah, tudi materialnih. Mar ne pravijo, da pomeni najti resničnega prijatelja, najti zaklad? In kdor je večkrat šel s tabo skozi resnično preizkušnjo in delil s teboj neko globoko doživetje, je tvoj prijatelj za zmeraj.

Delo na obrednih performativnih oblikah je in bo zmeraj omejeno na majhne skupnosti in občinstva. Zato ukvarjanje z njim, kot z duhovnostjo v tribalnih časih ali v zgodnjem krščanstvu, vedno incipira tudi ukvarjanje z drugotnimi viri preživetja. Vsekakor je lesena performativna uta bolje zavarovana pred sunki potresnega kulturnega ministra kot pokrajina Talijinih templjev. Intenzivna medsebojna in osebna doživetja tudi poglobljajo našo izkustveno vero v globljo resničnost in nisem še slišal, da bi nekdo svojo "versko prakso" opustil zaradi pomanjkanja denarja.

SVETO IN GLEDALIŠČE

Če se ozremo h koreninam evropskega gledališča, ugotovimo, da rastejo iz obredne osnove, iz duhovnega in svetega neke družbe. To ugotavlja tudi V. Ravnjak, ko

trdi, da so elevzinski misteriji predstavljali *ezoterično*, tragiški festivali pa *eksoterično* obliko iste duhovnosti. Vemo tudi, da so se z usmerjanjem temeljnega interesa grške družbe v posvetno smer temu ustrezni motivi vsaj od Evripida dalje vse bolj uveljavljali tudi v tragediji, da bi v rimskem gledališču prišlo do polne odcepitve profanega od svetega. Vemo tudi za Nietzschejevo kritiko tega razcepa in ugotovitve o usodnem odrivanju dionizičnega elementa iz evropske zavesti. Tu so tudi novejšje ugotovitve jungovcev Johnsonovega kova, da Dioniz kot človekov ekstatični duhovni pol ni umrl pod udarci racionalnega in redoljubnega evropskega Apolona, ampak se samo pogreznil v klet nezavednega, od koder nam na osebni in družbeni ravni kot priklenjeni Samson stresa eksistenčne temelje.

Sveto v gledališču je v starem veku torej šlo v profano smer. Srednjeveškega verskega gledališča ne moremo šteti v sfero svetega, ker je tam šlo le za ilustracijo, inscenacijo religioznih tem, za gledališče kot sredstvo verskega propagiranja. Sveto se v evropski gledališki zgodovini pojavi šele v tem stoletju, z idejami in delom Stanislavskega in Artauda. Da ne bo pomote: kar se tiče religioznosti, gre za dva očitna ateista, toda njuna temeljna postulata resničnosti in ekstatičnosti sta nedvomni kategoriji duhovnosti. Da se v evropskem gledališču pojavljajo težnje vračanja h genuini duhovnosti, eksplicitno omenja Brook v svoji oceni dela Grotowskega, v zapisu, kjer prvič omenja možnost, da se performativna umetnost udejanja tudi kot Art as Vehicle, kot sredstvo premikanja na duhovni nivo (Brook, 1988, 33).

"Že s prvim korakom, ko nekdo začne raziskovati človekove razsežnosti, če to hočemo ali ne, če se nekdo boji tistega, kar tako raziskovanje predstavlja ali ne, se mora soočiti z neizpodbitnim dejstvom, da je tako iskane duhovna zadeva... Duhovnost tu pojmem v smislu spuščanja v človekovo notranjost in prehajanja od znanega v neznano. Kot se je delo Grotowskega in njegovih skupin zaradi njegove osebne evolucije vse bolj bližalo esencialnemu, so področja, ki jih je spoznaval, postajala bolj in bolj neulovljiva, bolj in bolj oddaljena od običajnih definicij... Zdi se mi, da se danes soočamo z nečim, kar je obstajalo v preteklosti, pa se je skozi mnoga stoletja pozabilo. To pa je dejstvo, da so eno od sredstev, ki omogočajo človeku dostop na nek drug nivo bivanja in polnejše življenje svojega mesta v kozmosu, da so eno teh sredstev performativne umetnosti v vseh svojih oblikah."

Dodati je seveda treba, da gre za potencialno in ne apriorno možnost in da je ta "drugi nivo" pogosto docela odsoten, včasih le v iskrah, včasih pa je temu cilju res posvečeno celotno ustvarjanje.

Gledališče se vsekakor ne more nikoli docela izneveriti svojim duhovnim, to je obrednim koreninam. Vemo za obsedenost, uročenost s teatrom mnogih ljudi, ki o svetem ali duhovnem niso prida razmišljali. Ni Stanislavski služil gledališču s predano vero in odrekanjem, ki bi mu ju zavidal marsikateri menih? Nemalo igralcev je, kot naš Sever, brez pomisleka položilo svoje zdravje in osebni mir na žrtvenik templja boginje Talije, katerega nenehno omenjanje najbrž pomeni več kot le oguljeno frazo...

*Majhna Voda, Irena Vujanovič (1995, Zankoliči ob Dragonji, foto: B. Dolenc).
Small Water, Irena Vujanovič (1995, Zankoliči near Dragonja, photo: B. Dolenc).*

Ko se tu lotevamo razmišljanja o mestu in možnostih obrednega, duhovnega, svetega v gledališču, se je treba vprašati, kakšen je sploh odnos naše javnosti do teh kategorij. Glede verskega občestva te dežele lahko seveda sklepamo, da se duhovna vprašanja in odgovori razpenjajo predvsem med Brezjem in Ptujsko goro. Med intelektualci je na tem področju oscilacija med katolicizmom, new ageom in tretjim področjem, ki se do duhovnosti opredeljuje kot ateizem, antiteizem (marksistični ali mladinskocinični) ter neopredeljenost. Za večino naših intelektualcev velja glede svetega ista reakcija kot glede resnice, pač zaradi slutnje o povezanosti obojega: reagirajo namreč s podobnim protestom kot zlodej, ki so ga poškopili z žegnano vodo. In vendar je v tem odzivu veliko lokalno kulturnega, slovensko posebnega, kar bi bilo hvaležna tema za kompleksno raziskavo. Angleški intelektualec, na primer, za razliko od slovenskega kolega docela drugače - in zlasti brez panike - reagira na besede obred, duhovno in sveto.

Morda bi bila za našo rabo in značaj torej sprejemljivejša opredelitev drugega prijatelja in obenem nekdanjega učenca Grotowskega, E. Barbe. Igralskim skupinam, ki jim je gledališče sredstvo za nekaj drugega, za razliko od klasičnega in eksperimentalnega pravi *tretje gledališče*. Kot star levičar njihovo duhovno jedro, njihovo stremljenje k iskanju in pričanju osebne resničnosti opredeljuje z docela prizemljenimi izrazi: (Barba, 1990, 225).

"Tako gledališče je neke vrste rezervat, v katerem ljudje ne počenjajo več teatra ampak terjajo pravico do obstoja in sprejemanja mnogih jazov, ki sestavljajo človekovo celovitost. To je egoizem, ki prekipeva v dejanja, prehaja meje, pušča brazgotine".

Pri njem torej ne gre za velike besede, za gledališki *džihad*, ampak le za terjanje pravice do teatra kot prostora življenja lastne celovitosti. Del tega notranjega kozmosa pa je tista sfera, ki jo nekateri opredeljujejo kot *naravni religiozni gon*, najvišjo obliko človekove radovednosti: tiste ontološke, o koreninah lastnega in sveta obstoja, radovednost človeškega primata, ki se je do sedaj skušal dotakniti sebe s tipanjem *po* in za zrcalno sliko svoje vsakdanjosti, zdaj pa bliža drhteče prste svojim živim prsim.

Barba z besedo "rezervat" proži tudi vprašanje zaščitenosti globinskega performativnega dela in njihovih pričevalcev. Resnično (torej sveto, če sprejemamo enačaj med Resnico in Bogom) potrebuje zaščiteni kraj svoje manifestacije, *temenos*, *sveti gaj*, fizični prostor božjega (Jung, 1984, 71). Obred je že v paleolitiku terjal tak izdvojen prostor. Kršenje tega načela se nujno maščuje. To sem s kolegi občutil tudi sam, ko smo v obrednem performansu Dioniz mukoma ustvarjali na zaprtih trgih stanje obrednega, nato pa ga sproti izgubljali ob prehodih skozi prozaično vsakdanjost mestnih ulic. Obredne in vsakdanje realnosti se preprosto ne da in ne sme mešati. Obred je objektivizacija notranje

realnosti in kot tak lahko živi le v *temenosu*. Samo tu lahko človek legitimno živi tisto, kar sicer doživlja le v sanjah in vizijah. Skušati svoje arhetipe in osebne mite živeti v vsakdanji realnosti se lahko konča le v posmehu in zlomu. O tem pričuje Don Kihot. Mešanje nivojev realnosti je torej nevarno.

MED OBREDOM IN GLEDALIŠČEM

Velja to tudi za gledališko ustvarjanje v primeri z obrednim dogodkom? S poskusi prepletanja ali spajanja obeh kulturnih oblik, kljub njuni omenjeni sorodnosti, nedvomno stopamo na spolzka tla. Poglejmo, kaj o tem meni Grotowski, ki je dodobra prehodil obe performativni poti, ki ju imenuje *Umetnost kot predstava* in *Umetnost kot sredstvo* (vehicle), v pomenu sredstva, ki nas dvigne na nivo objektivnega obreda, s katerim se je ukvarjal zadnja desetletja (Grotowski, 1996, 132).

"Ali lahko delamo v isti performativni strukturi na dveh registrih? Na *Umetnosti kot predstavitvi* (kot javni predstavi) in, istočasno, na *Umetnosti kot sredstvu*? To je vprašanje, ki si ga zastavljam. Teoretično gledano, je to izvedljivo, v lastni praksi pa sem te reči počenjal v dveh različnih življenjskih obdobjih: *Umetnost kot predstavitvev* in *Umetnost kot sredstvo*. Je oboje možno v isti performativni strukturi? Če to poskušamo - ne glede na teoretično možnost uresničitve -, nastane ogromna nevarnost, da pride do ponarejenosti celotnega procesa. Če delamo na *Umetnosti kot sredstvu*, pa skušamo to uporabiti kot nekaj spektakularnega, se poudarek premakne in, poleg vseh drugih težav, smisel našega početja postane vsaj dvoumen. Torej lahko rečemo, da gre za vprašanje, ki ga je precej težko razrešiti."

A izziv težkega, na videz skoraj nemogočega je bil vedno močan izvir ustvarjalnosti, ki se ga je pogosto posluževal tudi sam Grotowski. Na Luno nekoč ni bilo mogoče priti niti teoretično. V praktičnem smislu se zastavljeno vprašanje razveja na več konkretnih podvprašanj: Lahko nek dogodek obenem gledaš in v njem sodeluješ? Ali lahko morda to počenjaš izmenično? Kateri so splošni pogoji za naravno, neprisiljeno sodelovanje? Kako je to povezano s tvojim osebnim fizisom, značajem, motivacijo, vrednotami, *okoljem* v fizičnem in človeškem smislu? Kateri *organski* faktorji vplivajo na spremembo stanja zavesti? *Kemični* so znani, a pri takem delu so psihotropi nepotrebni in nezaželjeni, ker deformirajo percepcijo in akcijo in eliminirajo strukturno potrebni element *osebnega truda*. Obenem pa je vsaj delna sprememba nivoja zavesti vseh prisotnih neobhodna, saj brez nje ne more priti do komuniciranja med izvajalcem, ki, denimo, agira iz globinskih področij starih možganov in opazovalcem, ki percipira z neokorteksom. Za obredno udeležbo torej ni bistveno pojasnjevanje in razumevanje dogajanja, ampak uglašnost nivojev percepcije in s tem akcije. Ali rečeno v prisposodi: harmonija je možna le v krogu treznih ali v

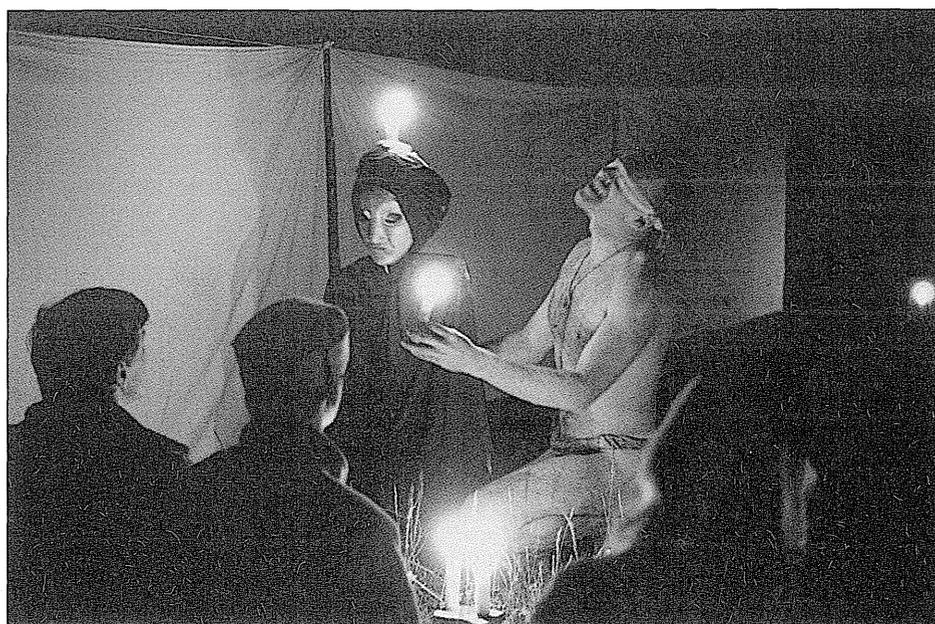
krogu pijanih. Vprašanje sodelovanja postane torej kompleksno, delikatno, osebno in pozitivno provokativno, nedvomno povezano s posebnim okoljem, strukturo dogajanja in dovoljšnim kosom časa na razpolago. Kako smešni in obenem utopični se v tej luči pokažejo optimistični poskusi sodelovanja publike iz šestdesetih let: let's come on the stage and join the action! Kot da bi poskušali leteti z mahanjem kril ali s pomočjo parnega stroja. A vse to se je pred resničnim letenjem dejansko poskušalo.

ISKANJE SINTEZE - PRISPEVEK KOPRSKEGA PERFORMANS STUDIA

Na tem področju imamo v Performans Studiu po poltretjem desetletju raziskav kar nekaj izkušenj. Ustvarjamo performanse, kjer se globinska resničnost izvajalcev kaže v iskrah in koščkih. Prirejamo delavnice, kjer se po naravi stvari ustvarja tudi vzdušje objektivnega obreda. In delamo, kar je morda od vsega najpomembnejše, na manjkajočem veznem členu, na spoju performansa, obreda in delavnice v neko docela novo kulturno obliko. Ta proces smo začeli že desetletje prej, preden je Grotowski zastavil gornje vprašanje. To je občutljivo, natančno, potrpežljivo, pa hvaležno delo. Gre za *trojni proces*, za *pripravo* tistega, s čemer želimo soočiti ljudi, za *izdelavo strukture* celotnega dogajanja, ki vključuje in aktivira tudi obiskovalce ter za *preverjanje ustreznosti* obojega ob reagiranju udeležencev. Potrebni *temenos* je v našem primeru naravno zaščiten

oaza gornje doline Dragonje. Vsekakor gre za proces, ki zahteva tudi poznavanje in upoštevanje posameznikovih in skupinskih psiholoških in socialnih zakonitosti ter posebnosti. Preizkusili smo različne strukture dogajanja v različnih časovnih trajanjih.

Delo na iskanju omenjene sinteze se je začelo kot iskanje odgovora na vprašanja, ki nam jih je postavljala sam delovni proces. Projekt se je razvil iz naših delavnic globinskega odkrivanja in doživljanja sebe in narave oziroma tistega njihovega elementa, ki mu pravimo "samopredstavitve" in v katerem sodelujejo tako udeleženci kot voditelji. Predstavitve nekaterih posameznikov celotni skupini, zlasti pri bolj izkušenih, so pogosto vsebovale izredno prepričljivost in izdelanost. Nekoč se je porodila samoumevna zamisel, da bi te interne predstavitve soočili z zunanjimi obiskovalci. Ta načrt se je seveda nemudoma soočil z dvojnim pomislekom. Prvi je bil tisti, ki ga je zgoraj omenil Grotowski: kako pred gledalci izvajati nekaj, kar je ustvarjeno in v svoji ranjivi intimnosti predstavljeno le znotraj skupine soudeležencev, torej v obliki "objektivnega rituala"? Drugi pomislek je bil namenjen obiskovalcem: brez ustrezne priprave, brez ustrezne senzibilnosti in izkustvenega "razumevanja" takega ustvarjanja preprosto ne morejo sprejeti. Spet smo torej trčili na temeljno težavo sleherne komunikacije - na vprašanje *različnih nivojev* izkustev, razumevanja in občutljivosti. Spoznali smo, da lahko te probleme razrešimo le z ustreznim izkustvenim uvajanjem obiskovalcev v "jezik" ali "duh" skupine. Obenem smo se zavedali, da gre objektivno za zelo

Earg Aon, Peter Maule (1996, Zankoliči ob Dragonji, foto: B. Dolenc).
Earg Aon, Peter Maule (1996, Zankoliči near Dragonja, photo: B. Dolenc).

omejen čas (večer ali popoldne in večer), pa tudi, da mora biti taka animacija poleg učinkovitosti tudi zelo naravna, obzirna in prožna, saj ljudje v bistvu niso prišli na delavnico. Tako smo začeli kompleksnemu faktorju animacije udeležencev posvečati enako pozornost kot samim izvedbam predstavitev. Obenem smo se zavedali, da vstopamo v odprt proces, ki ga bomo lahko razvijali le v alternaciji pripravljanja projektov, njihovih izvedb ter sprotne analizi in vgrajevanju pridobljenih spoznanj in korekcij.

Serija projektov, ki je sledila, je imela že od vsega začetka mednarodni značaj, tako v pogledu izvajalcev kot obiskovalcev. Sicer pa v tovrstni "kulturi globinskih izkustev" jezik le redko stopi v prvi plan. V takem primeru se držimo pravila, da so tista sporočila, ki jih morajo razumeti vsi, v angleščini, čustvena, globinska ali izražena skozi pesem pa v izvornem jeziku.

Obiskovalci, njihovo število je bilo iz več razlogov omejeno na okoli dvajset, prispejo na prostor dogajanja po dobre pol ure hoje skozi naravo, ki je obenem tudi spust iz vasi, kjer pustijo vozila, na dno doline, kar predstavlja tako izkustveni kot simbolični dogodek, še zlasti, če je to "romanje v neznanu" obogateno s spremljajočimi dogodki ali "postajami".

V prvem projektu, "Plešočki kamen" (1994), so obiskovalci prispeli pred večerjo, ki so jo zaužili skupaj z gostitelji, bodočimi izvajalci. Sledil je preprost večer z glasbo in pesmimi okoli velikega ognja, poglobljen, a zavestno izveden v znani in prijetni obliki. Iz tega "materinskega okolja" smo potem ljudi vodili v "očeto vsko sfero", v novo in neznanu dogajanje v ne navadnih okoljih, do katerega so prišli po negotovi, a zavarovani hoji skozi nočno pokrajino. Projekt je bil v bistvu osnovan na alternaciji znanega in neznanega, prijetne in ustvarjalne skupnosti ob toplem ognju in predstavitev, s pridihom tveganja, v tihi in rosi nočni pokrajini, v podrtih kažetah, ob tolmunih... vse do poslednjega kroga ob ognju, skupne tišine in povratka skozi noč v znano vsakdanost.

V naslednjem projektu, "Majhna voda" (1995) so obiskovalci prispeli že sredi popoldneva. V duha dogajanja jih je vpeljalo molčeče nekajurno "potovanje" po dolini, med katerim smo jih uvedli v preproste oblike povišane pozornosti do narave, skrbi za skupino in čutenje lastnega organizma. Pred večernim dogajanjem na podobni osnovi, kot je bilo v prejšnjem projektu, smo poskrbeli še za ustrezno mešanico predlogov osamitve, sproščene družabnosti in praktične pomoči pri pripravi večerje in ognja.

V zadnjem projektu, "Earg Aon" (1996) (kar je pomenilo v jeziku Histrov "majhno vodo" in bi naj predstavljalo etimološki koren Dragonje - rimske Argaoneje), so obiskovalci prispeli zgodaj popoldne. V dogajanje smo vključili, poleg običajnega "senzibilizacijskega in reenergetizacijskega" popotovanja, tudi osebno motivacijo v obliki predloga izdelave nekakega preprostega in

prenosljivega "totema" iz naravnih ali umetnih predmetov, ki bi predstavil njihovo osebnost. Te predmete so potem uporabljali tudi v preprostih moških in ženskih plesih. Možne so bile tudi improvizirane gibne "predstavitve" v krogu ritmično vzpodbujajoče skupine. To priložnost so izkoriščali predvsem "stari znanci" iz prejšnjih projektov, ki so tako delovali kot zgled novim, sicer pa so z manjšimi nalogami tudi pomagali voditeljem in izvajalcem ter tako predstavljali pomemben vezni člen med performativnim in organizacijskim jedrom ter širšo skupino. Menda je dokaj samoumevno, da so bili "performativni očiščki", posejani po tej razgibani animacijski strukturi, deležni resničnega "participativnega pristostvovanja". Pogosto je prihajalo na določenih mestih performativne strukture tudi do spontanega stimuliranja izvajalca z ritmi ali glasovi, kar ga je spreminjalo v lik nekakega junaka ali junakinje "plemenskega" obreda.

Na naš naslednji projekt, "Romanje ob Majhni Vodii" (september 1999), bodo obiskovalci prispeli že dopoldne. V dosedanje dogajanje bomo vključili tudi paralelno potovanje manjših podskupin, kjer bomo na "romarskih postajah" lahko vzpostavili intimnejši stik s posamezniki in jim na podlagi takega poznavanja ponudili ustreznejša doživetja sebe in narave; prav tako bomo obogatili njihovo medsebojno "obdarovanje" z njihovimi naravnimi sposobnostmi in nagnjenji. Obenem bomo tudi poglobili delo na "vertikalnosti", poglobitvi predstavitev izvedb kot "globinskim" faktorjem dogajanja, preciznosti izvedb in interakciji med izvajalci.

Ker pa taka poglobljena in izdelana dogajanja priprave terjajo tudi dolgotrajno in kontinuirano delo, bo ta pomembni oziroma osrednji segment v veliki meri odvisen od bodočega stanja naših kronično zanemarljivih finančnih sredstev.

Že sedaj torej lahko rečemo, da je fuzija gledališkega in obrednega možna, vendar - za sedaj (ali za zmeraj?) - le v okviru posebnih okoliščin in s skupino za to osebno motiviranih obiskovalcev, v bistvu pa zgolj ljudi dobre volje in zaupanja, utemeljenem na zagotovitvi popolne prostovoljnosti njihove lastne udeležbe v dogajanju. Izkazalo se je, da si ljudje nezavedno želijo sodelovanja in ustvarjanja, saj je to vtisnjeno v njihov genski kod. Vendar pa se morajo organizatorji takega dogodka zavedati, da gre za ljudi sodobne civilizacije, zaradi kompleksnih in v marsičem negativnih procesov zadnjih stoletij ali tisočletij, pa tudi osebnih travm in frustracij, običajno odtujenih od svojih primarnih psihofizičnih korenin. Proces mora torej trkati na "pozabljenost", a le kot vzpodbuda, vabilo in možnost, nikakor pa ne kot obveza ali zahteva.

Gre torej za nekaj novega s pridihom nečesa zelo starega. Nekaj, kar ni ne gledališče ne obred, nekaj, kar ne terja apriorne pripadnosti skupini in aktivne udeležbe kot v klasičnem obredu, po drugi strani pa tudi ne nekaj, kar si lahko kupiš z vstopnico in si udobno ogledaš iz fotelja v temnem kotu. Težo kompleksnih vprašanj o

možnosti obredne kulture ali performativne obrednosti torej znatno lajša spoznanje, da se v bistvu vračamo k nečemu, kar je v naših genih kot elementarno človeško in kar je bilo, na drug način in v drugačnem okolju, nekoč že živeto. Spet smo pri vii negativni, pri zgolj odstranjevanju kamenja, dušečega življenja. In spet se oglasi stari Grotowski: "*Odkritja so za našim hrbtom in treba je potovati vzvratno, da jih dosežemo.*" (Grotowski, 1988, 39) Gotovo, pot je še dolga, a dosedANJI obcestni *plešoči kamni* pričajo, da prava.

Po svetu se dviga plima tisočerih skupin, ki gojijo "art of performance", ki jo najnovejši oksfordski gledališki leksikon opredeljuje kot "development of show out of actors own exploration" (Russel Brown, 1997, 535). Znotraj tega bujnega makrokozmosa posamezne skupine in studiji, kot je naš, raziskujejo možnost neke nove kulturne oblike, ki človeka ne predvideva zgolj kot obiskovalca, kot to pričakuje gledališče, niti ne kot zgolj udeleženca, kakor velja za obred. Nekaj zaščiteno odprtega, strukturirano spontanega, nekaj vmes, kar povezuje znano z neznanim. Kot je govoril Grotowski: pomembno je biti *pontifex*, graditelj mostov.

RAZČIŠČEVANJE POJMOV O OBREDNEM V GLEDALIŠČU

Sodobno gledališče kaže pravo genialnost v absorbiranju vsakršnih izjemnih in popularnih družbenih tem in eksotik ter šokantnih soočanj s tabuji, skratka v opreznosti za vsakršnim materialom, ki draži enega človekovih temeljnih in za gledališče bistvenih apetitov, *radovednost*. Taka provokativna zadeva je tudi ritual. Videli smo torej predstavitve raznih mitov, skrivnostna dejanja in zarotitve, včasih tudi prava žrtvovanja, recimo kokoši v nekdanji skupini *Pupilija Ferkeverk* ali pričevanje klinični smrti in reanimaciji nedavno v kapelici na Kersnikovi, verjetno ob prisotnosti slutnje o performativni pomembnosti dejanja ekstremne resničnosti. Toda kot je usmrítev nekega bitja, tudi če jo poudarja oder, le šokanten in moralno vprašljiv dogodek, tako je tudi uprizarjanje ritualnih tematik, klasičnih ali ustvarjenih, vedno le prikazovanje, ilustracija, lupina resnične obrednosti in torej kvečjemu ceremonial, kot "babuška" postavljen v drugi fiktivni okvir, ki se mu pravi gledališče, torej igra v igri. Obredno namreč ni dogodek, ki ga povzroča že samo ukvarjanje z religioznimi temami in klasičnimi miti. Obred ni *prikazovanje* nečesa, kar je sicer značilnost gledališča. Obred nekaj *pričuje*, resda skozi neko strukturo, ki ima svojo zgodbo, ali bolje organskost, in ki je udejanjena v

fizični, čutni obliki. Tisto, kar pričuje, pa so *stanja resničnosti*, intimno osebna ali univerzalno človeška, v vsakem primeru pa rojena iz krvave in vroče sredice našega bitja. Tu ne gre za ceneno šokantne ali rafinirano estetske psevdoritualne domislice, spočete v korteksu. *Racio* ne more nikoli biti *vir* obrednosti, ampak le *plug*, ki omogoči pogoje za začetek organske, bivanjske, fizične rasti obrednega procesa, in *rešeto*, ki preseje in razvrsti zrasle plodove za njihovo ustrezno uživanje. Razum je tu *služabnik* resničnega ustvarjalca in gospodarja človekove psihe, ki se mu pravi *Bitje* z veliko začetnico. To univerzalno človeško Bitje živi v vsakomur od nas in se v polni ali pridušeni obliki manifestira tu in tam v naših vrhunskih doživetjih. Skozi dolge psihofizične priprave utrjevana pot k njegovi *transični esenci* še živi v nekaterih kulturah, recimo pri obrednih igralcih Katakaliya ali balijskega gledališča. Soočenje s slednjo performativno obliko je sprožilo v Artaudu globoko ozaveščenost o, dobesedno, *esencialnem* siromaštvu evropskega gledališča, z vsemi posledicami, ki so ga Artaudovi pozivi in vizije nanj imeli. In to vse do Grotowskega, ki so mu manifestacije Bitja v izvajalcu, v gledališki ali obredni obliki, ključna zadeva performativne dejavnosti, podobno kot za udeležence primarnega obreda slednji nima smisla, če v njem ne pride vsaj do *pričevanja transu*. Pri obredu gre torej za dejavnost v *spremenjenem stanju zavesti*, ki kulminira v popolnem prestopu na nivo Bitja ali v trans. Seveda je neke vrste spremenjeno stanje zavesti, v primeri z vsakdanjo, tudi gledališka igra kot *mimezis*. Na igralcih in njihovem vodstvu pa je, kam in kako se ta stanja spreminjajo ali potencirajo. Vsekakor pa se je dobro zavedati, da jih na tem pozunanjenem popotovanju skozi notranja stanja spremljajo tudi gledalci. Če, denimo, igralec nenadoma ali polagoma preide iz igranja na nek drug nivo, bodo tja za njim na svojih stoli odpotovali tudi gledalci. Če se bo dvignil na zasebni nivo in s tem v vsakdanjo resničnost, bo po prvih zmedenih smehljajih sledilo obče kramljanje. Če se bo z nivoja igre spustil v arhetipsko resničnost svojih globin, bo sledila *ugreznjenost* v globoko tišino.

Tako se bo pokazalo, da sta tudi gledališče in igra most med različnimi svetovi, postaja med različnimi nivoji. Grotowski primerja gledališče z orjaškim dvigalom, v katerem so gledalci potniki, igralci pa operaterji. Z njim se vsi skupaj vozijo skozi različna nadstropja. Se bo dvigalo kdaj pogreznilo tudi v klet, kjer se, kot pripovedujejo, skrivajo demoni, pa tudi zakladi naše vsakdanje hiše?

THE RITUAL AND THE THEATRE

Vlado ŠAV

SI-6000 Koper, Kocjančičeva 2

SUMMARY

The article reflects upon the particularity of the ritual and the theatrical, their mutual relation and the question of the fusion of both cultural forms is possible again.

In this context it deals with the ritual in its objective sense, in the sense of searching deeper, beyond everyday reality, which happens in an active form with the participation and mutual support of a group, and in an altered state of consciousness (in outer- and beyond-self) as an inevitable, qualitative, psychological factor of the actual ritual. With this, in the objective sense, the ritual still serves its main purpose, the renewal of links of an individual with reality above the ordinary and with fellow-people.

The author mentions an ecstatic nucleus of ritualism, which enriches and makes sense of our lives and in this way it may become an important antidote against the negative, even suicidal behaviour in our society and at the same time would also present a cultural, organically acquired state of consciousness, which has been induced by a large part of population with legal and prohibited psychological influences.

However, under the pressure of competitive media of film and television and general civilization estrangement and role playing, the theatre is looking for its new cultural sense, which can be found, paradoxically, right in establishing the theatre as "temenos", a place of reality, human integrity and deeper meetings. In this way the play changes into self-revelation and looking into witnessing. The fusion of the ritual and the theatrical, that is to say, the spiritual and the artistic is possible, due to the fact that the latter quality developed from the first one. Therefore, active participation of the public in a performance is possible. In relation to the classical ritual and theatrical performance, such an event is necessarily a third cultural form, appropriate to the characteristics and requirements of a modern man. Its birth was already announced by some theatrical reformers in the first half of this century with calling on to psychological reality (Stanislavski) and ritual function (Artaud) of a play. In our times this fusion has been approached to a great extent by Grotowski. In our area this important performance dilemma has been researched actively and theoretically by Performance studio of Koper. By uniting both approaches, it gives to its researches a special meaning in the sense of establishing a uniform, interdisciplinary field of a new, for our society vital paradigm. Until now theoretical (Nietzsche, Jung, Neumann, Portmann, Johnson...) and practical (Artaud, Brook, Beck, Grotowski, Barba...) researches on the meaning and possibility of re-incorporation of the ritual into a modern life as a rule happened parallel to each other. The introduction of this paradigm into life will have to deal with rejection and prejudices of the public in our society as well as forced and superficial pseudoritualism (as putting ideas into action, therefore creating on the level of ego), which, apart from rare exceptions, often happens in the modern theatre (optionally named performance) and in other places.

Key words: theatre, contemporary theatre, ritual, performance, Grotowski, Europa, history, Performans Studio, Koper

VIRI IN LITERATURA

Artaud, A. (1964): Theatre et son double. Paris, Gallimard.

Barba, E. (1990): Il libro dell'Odin. Firenze, Ubulibri.

Brook, P. (1988): Art as Vehicle. V: Workcenter of J. Grotowski. Pontedera, Centro per la sperimentazione teatrale.

Brook, P. (1989): The Shifting Point. London, Methuen Drama.

Grotowski, J. (1988): Performer. V: Workcenter of J. Grotowski. Pontedera, Centro per la sperimentazione teatrale.

Grotowski, J. (1996): From the Theatre Company to Art as Vehicle. V: Richards, T.: At work with Grotowski on physical actions. London, Routledge.

Johnson, R. A. (1987): Ecstasy - understanding the psychology of joy. San Francisco, Harper.

Jung, C. G. (1984): Psihologija i alkemija. Zagreb, Naprijed.

Neumann, E. (1991): Il significato psicologico del rito. V: Il rito. Como, RED Edizioni - zbirka Quaderni di Eranos.

Nietzsche, F. (1995): Rojstvo tragedije iz duha glasbe. Ljubljana, Karantanija.

Ravnjak, V. (1991): Gledališka igra. Ljubljana, Knjižnica ZKO Slovenije.

Russel Brown, J. (1997): The Oxford Illustrated History of Theatre. Oxford, Oxford University Press.

Taufel, V. (1996): Silence, Silence. Ljubljana, Slovensko mladinsko gledališče.

Vargas, E. (1996): Preročišče (Oracle). Ljubljana, Festival Exodus.

DELO NAŠIH ZAVODOV IN DRUŠTEV
ATTIVITÀ DEI NOSTRI ISTITUTI E DELLE NOSTRE SOCIETÀ
ACTIVITIES BY OUR INSTITUTIONS AND ASSOCIATIONS

POROČILA IN OCENE
RELAZIONI E RECENSIONI
REPORTS AND REVIEWS

**DELO NAŠIH ZAVODOV IN DRUŠTEV
ATTIVITÀ DEI NOSTRI ISTITUTI E DELLE
NOSTRE SOCIETÀ
ACTIVITIES BY OUR INSTITUTIONS
AND ASSOCIATIONS**

Lucija Čok

**PRVIH PET LET ZNANSTVENO-RAZISKOVALNEGA
SREDIŠČA REPUBLIKE SLOVENIJE V KOPRU**

Decembra 1999 je Znanstveno-raziskovalno središče Republike Slovenije Koper praznovalo svoj mali jubilej - petletnico svojega delovanja. Ob vsakem jubileju je koristno in potrebno pogledati nazaj, na prehojeno pot, obenem pa ugotoviti, ali je tudi pot naprej dovolj dobro začrtana. Dosežki petih let dela so postavili temelje raziskovalni dejavnosti, prehod v tretje tisočletje pa nas spodbuja k širše začrtanim strategijam dolgega trajanja.

Pismo o namerah je 1992. leta pokazalo politično in družbeno voljo slovenske vlade, Slovenske akademije znanosti in umetnosti, občine Izola, Mestne občine Koper in Občine Piran, da v duhu policentričnosti slovenske znanosti nastane na Primorskem samostojen javni raziskovalni zavod. 1. decembra 1994 je Znanstveno-raziskovalno središče Republike Slovenije Koper bilo tudi ustanovljeno. Dve leti prej izkazana politična volja pa je počasi usihala in mlada raziskovalna skupina se je za svojo uveljavitev v raziskovalni sferi morala sama potruditi, kot si je morala v prostoru svojega učinkovanja tudi utrditi ugled in avtoriteto. Pri tem pa je potrebno poudariti dejstvo, da je prostor delovanja ZRS Koper naravni laboratorij družbenih, kulturnih, ekonomskih in političnih stičišč, kar pomeni veliko prednost pri postavitvi strategije raziskovalnega dela.

Slovenija kot država je dobila svoje okno v svet pred 50 leti. V okviru jugoslovanske združbe je bil strateški pomen Slovenije kot sredozemske dežele zanemarjen, saj je Jugoslavija potrjevala svoje interese do povezav s Sredozemljem po drugih poteh, ki so kot obmorsko državo utrjevale predvsem Hrvaško. Tudi danes se vloga Slovenije kot dežele, ki povezuje Sredozemlje s srednjo Evropo, ne uveljavlja dovolj. Na področju tehnološkega in znanstvenega povezovanja slovenskih s tujimi strokovnjaki se Sloveniji v sredozemskem prostoru ponuja tržišče znanja, v katerem bo lahko izkoristila svoj geopolitični položaj, obenem pa utrdila svojo prisotnost na skrajnem jugozahodnem robu slovanske poselitve. Raziskovalna polja ZRS Koper (humanistične raziskave stičnih vsebin treh svetov - slovanskega, germanskega in romanskega, sonaravni razvoj mejnih regij in Sredozemlja, biotska raznovrstnost in naravovarstvene vsebine obmorskega prostora) so primer usmerjenega raziskovalnega dela, ki s svojo specifičnostjo, uporabnostjo in strateško naravnostjo pomagajo Sloveniji doseči

znanstveno odličnost.

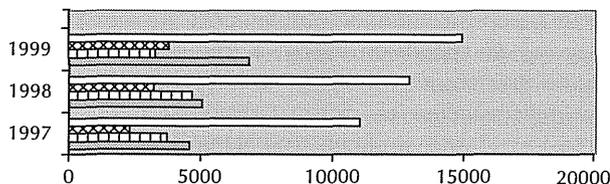
Znanstveno-raziskovalno delo ZRS Koper je usmerjeno k **preučevanju človeka in družbe**, različnih kvalitativnih problemov in danosti jugozahodne Slovenije kot družbeno-kulturnega "kontaktnega" prostora v preteklosti in sedanjosti. Tu se odpirajo vprašanja zgodovinskega razvoja, problemi oblikovanja lokalnih oblasti, deželnih in državnih enot, regionalnih, etničnih in jezikovnih skupnosti, učinkov prepletenosti in součinkovanja zgoraj navedenih družbenih in kulturnih enot, medkulturne interference med pasivno in aktivno integracijo kakor tudi učinkov političnih transformacij na razvoj družbeno-kulturne strukture kontaktnega prostora. Raziskovalni program za humanistiko je usmerjen k preučevanju primorskega in istrskega prostora kot geografsko kompleksne regije in zgodovinsko etničnega oziroma narodnega kulturnega stičišča med srednjo Evropo in Sredozemljem ter med evropskim vzhodom in zahodom. Teme tega preučevanja se nanašajo na družbene, gospodarske, antropološke, etnološke, politične in kulturne vidike s posebnim poudarkom na slovenski zgodovini tako celotnega regionalnega prostora kot na krajevni ali mikroanalitični ravni, tako glede na posamezna zgodovinska obdobja kot v perspektivi "dolgega trajanja".

Drugi sklop znanstveno-raziskovalnega interesa ZRS Koper je usmerjen k **regionalnim družbeno-ekonomskim vidikom in značilnostim**, ki so vezani na specifičen regionalni, mednarodni in širši geopolitični položaj jugozahodne Slovenije. V fokusu znanstvenega interesa ZRS Koper so torej problemi družbenega in ekonomskega razvoja tega območja s posebnim poudarkom na prehodu od agrarne v industrijsko in terciarno družbo, za čas in prostor značilna področja v kmetijstvu, industriji, prometu, pristaniški dejavnosti, turizmu ter drugih ekonomskih in družbenih storitvah. ZRS Koper naj ne bi le sodeloval pri oblikovanju družbenih, ekonomskih in prostorsko integrativnih razvojnih "scenarijev", temveč naj bi nastopil tudi kot dejavnik regionalne razvojne agencije pri preučevanju, stimuliranju in pripravljanju različnih projektov čezmejnega sodelovanja in skupnega razvojnega planiranja v okviru različnih evropskih programov. Ta usmeritev v skladen regionalni in prostorski razvoj obalne regije bo prispevala k trajnostnemu razvoju ter socialni in gospodarski koheziji v okviru evropskih združitvenih procesov in k oblikovanju evropskih regij.

Območje Primorske in Slovenske Istre je izjemno bogato v naravnih danostih, saj se tu srečujejo trije večji biografski sistemi: Alpe in srednja Evropa, Sredozemlje in Dinaridi. Znanstveno-raziskovalno delo ZRS Koper je usmerjeno k preučevanju naravnih specifičnih danosti tega dela Slovenije kot edine mediteranske in obmorske

pokrajine ter z njo povezanih klimatskih, naravoslovnih in fizično-geografskih vidikov. Pri tem se ponuja preučevanje specifike agrarne izrabe tal in kmetijskih razvojnih potencialov ter spodbujanje sonaravnega prostorskega razvoja, varstva okolja in oblikovanja zaščitene naravnih območij, upoštevanje regionalne družbeno-ekonomske in mednarodne okoliščine.

	1997	1998	1999
Skupaj ure	11.041	12.906	14.962
Naravoslovje	2.332	3.203	3.816
Družboslovje	3.729	4.658	3.309
Humanistika	4.580	5.045	6.837

Tabela 1: Raziskovalne ure po poljih dejavnosti.

V procesu evalvacije programskega raziskovanja si je ZRS Koper uspel zagotoviti sredstva iz državnega proračuna za del svoje dejavnosti (45,5 % sredstev) za naslednjih pet let. V raziskovalnem programu **Interdisciplinarni vidiki sredozemske Slovenije in evropskih stičnih prostorov** (vodja programske skupine dr. Milan Bufon) je vključenih 15 raziskovalcev, vendar je le 7 doktorjev znanosti in uveljavljenih raziskovalcev tudi sistematiziranih. Raziskovalni program želi z vidika humanistike in družboslovja interdisciplinarno proučevati območje sredozemske Slovenije kot enega najbolj izrazitih prostorov družbenega in kulturnega stika v Sloveniji in Evropi. Ob aplikativnih bo razvijal tudi teoretično-metodološke vidike obmejnega položaja sredozemske Slovenije kot izrazitega primera družbenega in kulturnega kontaktnega prostora. S tem bo prispeval k umeščanju obravnavanega območja v širši mednarodni kontekst ter k širšemu uveljavljanju slovenskih raziskovalnih in znanstvenih dosežkov v preučevanje vključenih problematik in vsebin, katerim je Slovenija kot mala obmejna država in edina evropska država, kjer prihaja do stika med štirimi osnovnimi etno-kulturnimi enotami (slovansko, germansko, romansko in ugro-finsko), že relativno zgodaj posvečala veliko pozornost.

Ker je program interdisciplinaren, je nemogoče ob raziskovanju družbenih vsebin izpustiti biotsko raznolikost krajine in sredozemske kmetijske kulture. Zato bo program vključeval tudi raziskovanje, spodbujanje ohranitve in predloge izboljšav naravne in kulturne sredozemske krajine. Gre za vrednotenje njene biodiverzitete na stičnem območju s Sredozemljem, predvsem pa za uspešno evidentiranje in varovanje raznolikosti na vrstni in habitatski ravni ter za spremljanje in preučevanje sredozemskih kultur (oljčno olje) in krajine.

Ker je delovanje ZRS Koper usmerjeno v razvoj intelektualnega potenciala, spodbujanje interdisciplinarnega raziskovalnega dela in povezovanje obstoječega raziskovanja, je **ustanavljanje novih raziskovalnih enot**, ki naj oblikujejo svoje programe na osnovi potreb, interesov in specifičnih danosti območja, posledično ravnanje. Doslej je bila v tej smeri izrečena pobuda za oblikovanje raziskovalne enote za sredozemske kulture v kmetijstvu in oljkarstvu ter ustanovitev Euro-info centra.

Poleg te dejavnosti drugi mednarodni projekti odpirajo raziskovalnemu delu ZRS Koper pot v Sredozemlje, Evropo in svet. Najpomembnejši med njimi je Pharos projekt regionalnega razvoja Evropsko okence (European Window). Projekt Evropsko okence predstavlja vozliščno točko osrednjega informacijskega središča primorske regije in bodočega omrežja, ki se bo vključevalo v svetovne informacijske tokove. Njegova vloga bo tako zbiranje, izbor in posredovanje podatkovnih baz v regiji kot plasiranje podatkov o regiji izven nje. Kot tako lahko Evropsko okence predstavlja močan dejavnik čezmejnega sodelovanja, vključevanja v Evropsko zvezo in oblikovanja bodoče čezmejne regije. Spodbujalo bo vključevanje regionalne industrije, zlasti srednjih in malih podjetij ter raziskovalne sfere v programe Evropske zveze.

Usmerjeno raziskovanje in vsebina raziskovalnih programov postavljajo ZRS Koper v posebno vlogo pri naporih za oblikovanje interdisciplinarnih, problemsko kompleksnih vsebinskih in metodoloških raziskovalnih pristopov ter za prenos teh pristopov in znanstveno-raziskovalnih dognanj na univerzitetno raven. V tej vlogi ZRS Koper sodeluje pri organizaciji in **uresničevanju podlag za nastanek in razvoj visokega šolstva na Primorskem**, predvsem pa na obalnem področju. Glede na svoje specifične interese in možnosti je ZRS Koper soizvajalec razvojnega projekta Primorska univerza. V sodelovanju z Znanstvenoraziskovalnim centrom Slovenske akademije znanosti in umetnosti je ekspertna skupina ZRS Koper oblikovala programske in kadrovske osnove za ustanovitev Fakultete za humanistične študije v Kopru. Predlog za ustanovitev fakultete je v obravnavi pri Svetu za visoko šolstvo Republike Slovenije.

V povezovanju pedagoškega z znanstvenim delom so jamstva, ki omogočajo reden in ploden pretok ter sodelovanje na ravni univerza - raziskovalno delo na čim večjem številu znanstveno-raziskovalnih področij, kar zagotavlja kvalitetno rast tako teoretičnega kot aplikativnega znanstveno-raziskovalnega dela. Z oblikovanjem univerzitetnih programov in usposabljanjem svojih raziskovalcev in mladih raziskovalcev za pedagoško delo bo ZRS Koper doprinesel k oblikovanju razmer za nastanek tretje slovenske univerze, ki bo znanstveno usmerjena, ponujala študentom alternativne, na regionalno specifično navezane programe, pri tem pa omogočala interdisciplinaren, mednarodni komparaciji odprt študij. ZRS Koper je doslej že usposobil enega mladega

raziskovalca za področje zgodovine, usposabljanje štirih pa še teče na področjih sociologije, psihologije, urbanizma in arhitekture ter agronomije.

Za učinkovito izvajanje znanstveno-raziskovalnega dela je od osnovnih faz (zbiranje, razvrščanje, obdelava in analiza) do poročanja o dosežkih, vrednotenja rezultatov in aplikacije potrebna tesna vez med **raziskovanjem in informacijsko tehnologijo**. Publicistični del je na vseh področjih preučevanja, še posebno pa v družboslovju in humanistiki, zaključna in najbolj odmevna, predvsem pa znanstvenemu vrednotenju najbolj izpostavljena faza. Predvsem sodobna tehnologija komunikacij in promocija raziskovalnega dela pa bosta omogočila prodiranje ZRS Koper v mrežo raziskovalnih ustanov in na trg znanja. V sodelovanju z drugimi slovenskimi in tujimi raziskovalnimi institucijami poskuša ZRS Koper ob utrjevanju timskega dela in iskanju zanj najbolj primernih oblik raziskovati novosti, ki še niso bile raziskane. Razvejana založniška dejavnost, izdajateljstvo Glasnika ZRS, soizdajateljstvo znanstvene revije *Annales*, *Acta Histriae* ter Knjižnice *Annales*, predstavlja razširjeno in izredno pomembno dejavnost Središča. Postavitev sodobne informacijsko-komunikacijske mreže in širjenje tehnološke strukture bo omogočilo delovanje založniške enote kot samostojne strukture ZRS Koper, ki bo zagotavljala nemoten pretok informacij o znanstvenih dosežkih domačih raziskovalcev in sodelavcev po Sloveniji in v tujino.

Organiziranje in stimuliranje **mednarodnih konferenc** ter drugih oblik soočanja in preverjanja znanstveno-raziskovalnega dela v slovenskem in mednarodnem kontekstu in seveda širjenje znanstveno-raziskovalnih dosežkov v okviru periodičnih in posebnih publikacij ter tiskanih in drugačnih medijev ponujajo raziskovalni ustanovi sredstva za ugotavljanje kvalitete in mednarodne primerljivosti znanstvenega dela. Med uspešne povezave v okviru posameznih vsebin si ZRS Koper lahko šteje organizacijo osrednjega zgodovinskega dogodka leta 1997 na Primorskem. V sodelovanju z Inštitutom za novejšo zgodovino, Znanstvenim inštitutom Filozofske fakultete v Ljubljani, Inštitutom za narodnostna vprašanja v Ljubljani, Goriškim muzejem in Pokrajinskimi muzejem v Kopru je ZRS pripravil znanstveno konferenco ob 50-letnici Pariške mirovne pogodbe in priključitve Primorske k matični državi Sloveniji.

V letu 1998 je ZRS Koper organiziral dva znanstvena sestanka in dva posveta. Znanstveni sestanek *Josip Agnelletto - slovenski kulturni in politični delavec v Istri in Trstu* smo izvedli pod pokroviteljstvom Urada MZZ za Slovence po svetu v sodelovanju z Odsekom za zgodovino Narodne in študijske knjižnice v Trstu, v sodelovanju z Zgodovinskim društvom za južno Primorsko pa znanstveni sestanek *Protestantizem v Istri - ob 500-letnici rojstva Petra Pavla Vergerija mlajšega*. Posvet *Šolstvo v narodnostno mešanih okoljih in evrop-*

ski integracijski procesi smo organizirali v sodelovanju z Zavodom Republike Slovenije za šolstvo, ob dnevu oljk pa so raziskovalci s področja oljkarstva organizirali posvet z naslovom *Sredozemsko kmetijstvo in oljkarstvo*.

V letu 1999 je bil organiziran posvet *Vino in vinska trta v arheologiji*, v sklopu praznovanj 5. obletnice delovanja ZRS Koper pa znanstvena konferenca *Čast: istovetnost in dvoumnost pravne prakse* ter drugi posvet *Sredozemsko kmetijstvo in oljkarstvo*.

V sklop širjenja znanstvenih dognanj in izkušenj v okolje sodi tudi ustrezna promocija **mladinskega raziskovanja** po šolah, vključno z usposabljanjem mentorjev ter usklajevanjem raziskovalne dejavnosti v različnih okoljih in na različnih področjih življenja in dela.

Dosežki trdega dela zadnjih dveh let so raziskovalcem in vodstvu ZRS Koper potrdili domnevo, da je celostno videnje njihovega raziskovalnega dela v lokalnem, regijskem, nacionalnem in mednarodnem prostoru nepogrešljivo. ZRS Koper lahko postane za Slovenijo preizkusni vzorec alternativnega slovenskega raziskovalnega dela v okviru manjših, za nacionalno usmeritev referenčnih enot, ki bodo s svojo gibkostjo omogočale povezovanje disciplin, se s svojo organiziranostjo odzivale na potrebe okolja in z umestitvijo zunaj prestolnice omogočale večsrediščnost slovenske znanstvene odmevnosti. V tej vlogi je ZRS Koper pomemben dejavnik v okviru evropskih integracijskih procesov. Tudi slovensko znanje se mora vključevati v mednarodno intelektualno in znanstveno sfero, saj obstaja sicer nevarnost, da bo ostalo na ravni prenosnika tujih vedenj in odkritij in sprejemnika zunanjih pobud. Zato sodimo, da je tudi v slovenskem nacionalnem interesu, da se območje Slovenske Istre kot ekonomsko in prometno stičišče vse bolj uveljavlja ne le kot ekonomsko, pač pa tudi kot znanstveno in univerzitetno središče.

Salvator Žitko

10-LETNICA DELOVANJA ZGODOVINSKEGA DRUŠTVA ZA JUŽNO PRIMORSKO

Desetletje 1989-1999 je bilo tako v širšem nacionalnem kot v južnoprimorskem prostoru v mnogočem prelomno in odločujoče. Južnoprimorska regija, zlasti njen istrski del, ki je bil stoletja odrezan od svojega naravnega zaledja in vpet v različne politične sisteme in kulturne tokove, je bil zaradi velikih etničnih, gospodarskih in političnih sprememb v nenehnem iskanju nove identitete in vloge v širšem mediteranskem prostoru. Prebivalstvo, ki se je po velikih migracijah v zadnjih desetletjih v večji meri ustalilo, je za tesnejše zlitje z novim okoljem potrebovalo dodatno izobraževanje, predvsem pa spoznavanje specifičnih oblik zgodovinskega razvoja svojega območja.

Skoraj neizbežno je postalo formiranje društva, ki bi

zlasti na področju humanističnih ved zapolnilo veliko praznino in vrzel, ki jo je bilo čutiti tako na področju znanstveno-raziskovalnega kot vzgojno-izobraževalnega dela.

Če se danes z 10-letne časovne distance ozremo na prve korake Zgodovinskega društva za južno Primorsko, ki je bilo ustanovljeno 2. marca 1989, se domala v celoti potrjuje umestnost in neizbežnost njegove ustanovitve, predvsem pa programske usmeritve. Že v prvih letih delovanja se je pokazala njegova združevalna in povezovalna moč tako znotraj obalnega kot širšega prostora. Z veliko mero prožnosti in interdisciplinarnega pristopa je Izvršilni odbor društva znal in uspel pritegniti k sodelovanju slovenske pa tudi tuje (zlasti hrvaške in italijanske) raziskovalce, ki delujejo v mediteranskem prostoru oziroma se z njim znanstveno in strokovno ukvarjajo.

V sicer razvejani društveni dejavnosti se je že leta 1991/92 izoblikovala težnja po publično-založniški dejavnosti in organiziranju znanstvenih konferenc in simpozijev, ki bi povezali domače in tuje strokovnjake s področja humanističnih ved ter so v naslednjih letih privedli do zelo odmevnih in pomembnih mednarodnih znanstvenih srečanj.

Že z letom 1991 je zaživel interdisciplinarni zbornik *Annales* (Anali Koprškega primorja in bližnjih pokrajin), z letom 1992 pa zbirka monografij *Knjižnica Annales* in zbirka zbornikov *Acta Histriae*.

Z letom 1994 se je v programski zasnovi *Analov* odprla nova plat, ki se je nakazala v naravoslovni seriji ter je odslej samostojno kot "series historia naturalis" spremljala humanistično-družboslovno serijo ("series historia et sociologia").

Tako zagotovljen koncept je na dovolj razvejan in organiziran način omogočil vključevanje v sfero mediteranskih študij, s tem pa smo nekako presegle dotedanji okvir delovanja na območju srednjeveškega obsega Istre do Postojne ter po Soči navzgor, ki pa je še nadalje ostajal v ospredju raziskovalnega dela.

Prav gotovo je bila za nadaljnje delo in rast društva, ki od samega začetka ni imelo ustreznih delovnih pogojev, ustanovitev Znanstveno-raziskovalnega središča Republike Slovenije Koper decembra 1994 odločilnega pomena. Iz organizacijskih in vsebinskih razlogov se je v vodstvu Zgodovinskega društva namreč že ob začetku izdajanja znanstvene periodike in organiziranju mednarodnih konferenc čutila potreba po delni institucionalizaciji dejavnosti in dvigu na višjo znanstveno raven. Kot najprimernejša oblika sodelovanja z novo nastalim Znanstveno-raziskovalnim središčem se je pokazala oblika soizdajateljstva znanstvene periodike in soorganizacija mednarodnih konferenc, kar je v naslednjih letih omogočilo tako kvantitativno kot kvalitativno rast, Zgodovinskemu društvu pa omogočilo ugodnejše delovne pogoje in povečano aktivnost na drugih področjih, ki jih je prej nehote nekoliko za-

nemarjalo. Zlasti je bila pomembna ustanovitev Šolske sekcije in z njo dejavnosti Pinine akademije ter številne predstavitve znanstvenih ali poljudno-strokovnih del, ki osvetljujejo in obravnavajo ožji prostor Slovenske Istre, Tržaške pokrajine ali pa širši severnojadranski prostor.

Seveda ob letošnjem jubileju ne smemo pozabiti, da je Zgodovinsko društvo s svojo znanstveno periodiko zraslo in se afirmiralo predvsem s pomočjo in podporo Mestne občine Koper ter nekdanje Skupnosti obalnih občin, Znanstvenega inštituta Filozofske fakultete in številnih sponzorjev, med katerimi je v prvih letih delovanja najvidnejše mesto zavzemala Zavarovalna družba Adriatic, kasneje pa Banka Koper.

Ravno tako ne gre prezreti, da je društvo svojo raziskovalno dejavnost lahko gradilo na že uveljavljenem projektu bivše Obalne raziskovalne skupnosti "Kultura na narodnostno mešanem območju slovenske Istre", društvu pa so bili pri prvih korakih v oporo strokovni nasveti in konkretna pomoč Slovenske akademije znanosti in umetnosti v Ljubljani (zlasti Zgodovinskega inštituta Milka Kosa) ter zamejskih ustanov: Narodne in študijske knjižnice - Odsek za zgodovino in Slovenskega raziskovalnega inštituta iz Trsta.

Svojo uspešno rast je Zgodovinsko društvo zasnovalo tudi na sodelovanju s kulturnimi ustanovami obalnega prostora, predvsem s Pokrajinskim muzejem, Pokrajinskim arhivom in Osrednjo knjižnico v Kopru ter Pomorskim muzejem "Sergej Mašera", Medobčinskim zavodom za varstvo naravne in kulturne dediščine ter Morsko biološko postajo v Piranu.

Intenzivni mednarodni stiki so društvo povezali z znanstvenimi in kulturnimi ustanovami sosednje hrvaške Istre in sosednje Italije, predvsem z Oddelki za zgodovino univerz v Trstu, Benetkah in Vidmu, v zadnjih letih pa je bilo ob nekaterih skupnih raziskavah in projektih vzpostavljeno tesno sodelovanje z "Accademia dei Concordi" iz Roviga.

Ob desetletnici so bili na 12. občnem zboru 22. oktobra 1999 izvoljeni tudi novi organi društva. Za predsednika je bil za 4 leta ponovno izvoljen Salvator Žitko, izvršilni odbor pa po novem sestavljajo: Salvator Žitko, Flavij Bonin (podpredsednik), Darko Darovec

(tajnik), Aleksej Kalc, Darjenka Mihelič, Vida Rožac Darovec in Tomo Šajn. Člani *nadzornega odbora* so Radvan Cunja, Leon Marin in Julij Titl, *častnega razsodišča* pa Leander Cunja, Janez Kramar in Nadja Terčon.

Na pragu novega tisočletja lahko Zgodovinsko društvo za južno Primorsko z zadovoljstvom in ponosom zre na prehojeno pot, hkrati pa v sodelovanju z Znanstveno-raziskovalnim središčem v Kopru ter kulturnimi in znanstvenimi ustanovami obalnega ter širšega prostora z optimizmom gradi in razvija svoje poslanstvo in dejavnost.

Mirko Jurkić

THE FOUNDING AND THE ACTIVITIES OF THE ZAGREB UNIVERSITY INTERNATIONAL CENTRE OF CROATIAN UNIVERSITIES IN ISTRIA

The passing of a new Law on Universities and Higher Education Institutions enabled the Zagreb University to realize an idea conceived in 1991, namely to establish international centres in Istria and in Dubrovnik that would contribute to the University's co-operation with similar institutions abroad. In 1992, professor Marijan Šunjić, Rector of the University, founded the International Centre of Croatian Universities in Istria (ICCU). The implementation of this idea was not confined to one spot, so that parts of the Centre were established at different locations on the Istrian Peninsula (Pula, Motovun, Brijuni, Medulin).

The Secretariat of the ICCU, headed by its Director Mirko Jurkić, was established in Pula. It developed a project of opening research centres devoted to different disciplines (architecture, art history, archaeology, medicine, law, sociology, psychology, agronomy, sea biology) and elaborated a plan of their activities in Istria. So far, two international research centres have been founded, in Motovun and in Medulin.

The Motovun research centre, devoted to art history, architecture, and medicine, became operational in October 1993. It is composed of the Architectural Studies Centre (directed by B. Kincl), the International Research Centre for the Late Roman Period and the Middle Ages (directed by M. Jurković), and the International Publishing Centre (directed by M. Jurkić). The Motovun centre has an auditorium and laboratories, and its apartment and hotel facilities can accommodate up to 70 participants. Since 1994, about 40 conferences, summer schools, workshops, seminars, undergraduate and post-graduate courses were held there, organized by Croatian and foreign faculties and institutions of higher learning.

Every year in July and August, the Architectural Studies Centre holds an international summer school on architecture. It specifically focuses on the architectural heritage of Istrian rural and urban areas, investigating

possible solutions for its conservation and reconstruction. The Centre has collected a vast quantity of data on the building techniques in Istrian towns in different stylistic periods, which can be used for the elaboration of appropriate revitalization models. Every year, the Centre also prepares a thematic exhibition devoted to Croatian architectural heritage in general.

The International Research Centre for the Late Roman Period and the Middle Ages developed from the Department for Art History at the Faculty of Philosophy in Zagreb (it was founded by M. Jurković and I. Fisković). Most similar European centres are specialized in one historical period, either the Late Antique, the Middle Ages or the Byzantine period. Departing from the conviction that none of these periods can be sufficiently explored if they are treated as isolated phenomena, the Motovun Centre adopted an integral approach to their historical continuity. On the other hand, the Centre is very conveniently located since the Istrian Peninsula, as a historical crossroads, was exposed to manifold artistic influences. This gradually perishing cultural heritage, built from the Late Roman period to the Middle Ages, shows European influences as well as autochthonous Istrian elements. The purpose of the Research Centre is to explore the most important sacral and secular buildings, thus completing the knowledge on this subject, and to present its results to the relevant scientific communities in the country and abroad. The two so far organized international conferences ("Transition from the Late Roman period to the Early Middle Ages", 1994; "Tradition and innovation in the Late Middle Ages, 13th - 15th C", 1995), interesting findings of sacral architecture remains and stone sculptures (e.g. church near Bale), and the four published volumes of the periodical "Hortus Artium Medievalium" form the basis for the future activities of the Research Centre.

The International Publishing Centre was founded with the aim to facilitate the exchange of publications with Croatian and foreign institutions and to undertake projects in the fields of natural and social sciences. Due to certain financial restrictions, however, the Centre was not able to fully implement the planned activities.

The Brijuni-Medulin Centre, devoted to archaeology, natural and cultural heritage protection, and music, became operational in December 1994, when the International Research Centre for Archaeology was established (founded by Marin Zaninović and Vesna Girardi-Jurkić). Southern Istria with the Brijuni Islands is rich with known but still insufficiently explored archaeological and cultural heritage. The purpose of the IRC for Archaeology is to gather experts from relevant fields and to facilitate exchange among them by organizing scientific conferences and establishing co-operation with European and American universities. Further goals are to conduct archaeological field researches, to set up a comprehensive data base for the elaboration of archaeological and historical

syntheses, to publish partial and general archaeological maps as well as a periodical under the auspices of UNESCO. To this end a specialized library was founded and the establishing of an international archaeological school and workshop was initiated.

In the four years of its existence, the IRC, in co-operation with the Departments for Archaeology of the Zagreb and Zadar Universities and the archaeological Museum of Istria, explored about a hundred graves at the Roman/Late Roman necropolis Burle near Medulin (1st-4th Century) and submitted the findings to analysis at the Institute for Anthropology in Zagreb. It also initiated the research and conservation of the Roman residential complex on the Vižula Peninsula (1st Cent. BC - 4th Cent. AD). A project in preparation is the research of the Roman villa in Barbariga.

The IRC for Archaeology is expanding its collaboration with the universities of Padua (Italy), Bordeaux (France), and Barcelona (Spain) and is also negotiating co-operation agreements with them. A significant number of archaeologists and social scientists participated in four symposiums held under the auspices of Mr. Federico Mayor, Director-general of UNESCO: *Urban and Landscape Archaeology* (1995), *Harmony in Stone: Shaping, Building, and Decoration Techniques through History* (1996), *The Imperial Cult in the Eastern Adriatic* (1997) and *The Roman Forum: An Economic, Cultural, and Cult Centre* (1998). The first issue of the periodical *Histria Antiqua*, published in 1997, contained 26 contributions from Croatian and foreign authors, and more than a hundred volumes were added to the IRC's library. Already, two more Volumes issued in November 1998.

The above activities of the ICCUI's research centres during the past four years should be evaluated in the light of its achievements on the national and international level. In view of Istria's geographic position in Croatia and the Mediterranean, as well as of its history, there is an evident need for further development of university research centres, particularly of those dealing with natural sciences (e.g. biology of the sea, meteorology, biosphere reserves etc.). Strengthening of the International Centre of Croatian Universities in Istria would notably increase the Croatian contribution to international efforts in the field of its activities.

Vida Rožac Darovec, Mateja Sedmak

PREDSTAVITEV DELOVANJA PININE AKADEMIJE

V okviru Pinine Akademije se je v obdobju od novembra 1998 do aprila 1999 zvrstilo, tokrat že drugo leto zapored, osem predavanj z namenom, da se širši javnosti omogoči nekoliko drugačen pristop k sicer vsakodnevnim temam. Projekt Pinine Akademije poteka v okviru Zgodovinskega društva za južno Primorsko in v

sodelovanju s Primorskim Informacijskim Ateljejem (PINA) v Kopru, finančno pa ga omogoča Open Society Institute Slovenia. Letošnja predavanja/okrogle mize, ki so potekale pod skupnim naslovom "*Alternativni pogledi*", so se odvijale v prostorih Mladinskega kulturnega centra (MKC) v Kopru.

V okviru omenjenega sklopa predavanj smo skušali zajeti alternativne pristope in prakse na različnih področjih družbenega življenja. Navedeno temo smo izbrali, ker menimo, da iskanje novih in drugačnih poti pri reševanju družbenih problemov ter odgovarjanju na aktualna družbena vprašanja prispeva k spreminjanju institucionaliziranih in že uveljavljenih pristopov, ki se pogosto kažejo kot konzervativni in premalo učinkoviti. Poleg tega je obravnava tovrstnih tem za javnost zanimiva in aktualna ter v našem prostoru premalo prisotna.

V obdobju od novembra 1998 do aprila 1999 se je tako na temo "alternativnih pristopov" zvrstilo osem predavanj:

1. Dr. Marta Veginella je 17. 11. 1998 s predavanjem "*Spremembe občutja smrti*" pričela triptih predavanj na temo "*Detabuizacija človekove smrti*". Avtorica je v okviru večera izpostavila spremembe občutja smrti, ki nastopijo na prehodu iz tradicionalne v moderno družbo, poleg tega pa je posebej poudarila arhaično razumevanje umiranja in smrti, kateremu smo priča v družbah starega reda, ko je bila smrt otrok, mladih in odraslih pravzaprav nekaj vsakdanjega. Kot protiutež tradicionalnemu pojmovanju življenja in smrti nato vznikne nov, moderen pristop k razumevanju teh eksistencialnih vprašanj. Do omenjenega prehoda pride najprej med pripadniki višjih slojev: 18. stoletje je tako čas, ko se v vrstah francoskega meščanstva prične proslavljanje življenja in prikrivanje smrti.

2. Diskusijo o detabuizaciji človekove smrti sta 24. 11. 1998 nadaljevali dr. med. Metka Klevišar in dr. med. Urška Lunder z okroglo mizo na temo "*Ko govorimo o smrti, govorimo o življenju*". Gostji predavanja sta govor o dožemanju smrti in procesu umiranja prenesli s teoretičnega diskurza na praktično, vsakodnevno raven. Avtorici sta namreč aktivni članici društva Hospic, društva za celostno oskrbo umirajočega bolnika in svojcev. Večerna diskusija je potekala v znamenju spoznanja, da živimo v času, ko smo naravni pojav smrti odrinili na rob družbenega življenja, stran od družine in od oči javnosti v bolnice, domove za ostarele itd. Ker smrt tako tabuiziramo, se tudi življenja ne znamo veseliti in ne znamo živeti sedanjega trenutka. Da bi pomagali ljudem, ki so z dejstvom smrti neposredno soočeni, je bilo ustanovljeno društvo Hospic, katerega osrednja misel je "dodajati življenje dnevom, ne dneve življenju".

3. Dr. Borut Telban je s predavanjem "*Duhovi in akciji: umiranje in smrt prvorojenca v papuanovigvineski vasi*" 1. 12. 1998 zaključil triptih predavanj detabuizacije smrti. Gost predavanja se je vprašanja

umiranja in smrti ter njene detabuizacije lotil s kulturno relativističnega vidika. Na konkretnem primeru umiranja in smrti dvanajstletnega fanta v vasi Ambonwari je avtor predstavil njegovo bolezen, različne oblike zdravljenja, iskanje vzroka in krivca, ki naj bi bil odgovoren za fantovo bolezen, njegovo smrt ter proces žalovanja. Osrednje sporočilo predavanja in napotek, ki ga avtor posreduje "razlagalcem družbenega življenja", je "da moramo biti pri proučevanju obravnavane problematike pozorni predvsem na to, kako vsakdanji dogodki oblikujejo, prenašajo in izumljajo pravila in zakone, ki jih morajo ljudje iz določenega okolja s pogajanjem in različnimi strategijami potem nanovo prirejati novim družbenim vrednotam, potrebam in hierarhiji v stalno spreminjajočem se življenjskem svetu".

4. Iz temeljnih eksistencialnih vprašanj rojstva in smrti nas je realiteta terapevtka Irena Matko Lukan 19. januarja 1999 s predavanjem "*Alternativni modeli in pristopi k vzgoji in izobraževanju*" popeljala v sfero izobraževanja. Avtorica je predavanje pričela s sledečo mislijo: "Po svojem pomenu predstavlja šola eno osrednjih institucij sodobne družbe, in vendarle z njenim delovanjem niso zadovoljni ne dijaki, ne njihovi starši, pa tudi učitelji ne." Kot eden pomembnih dejavnikov, ki lahko vplivajo na zadovoljstvo v učnem procesu, so bili izpostavljeni medosebni odnosi, k izboljšanju katerih lahko pripomorejo vsi udeleženi. Avtorica predavanja je večer posvetila diskusiji o tem, kaj lahko storimo za boljše počutje v šolah in s kakšnimi izobraževalnimi modeli se srečujejo šole drugod po svetu.

5. Peto predavanje z naslovom "*Drugačen pristop k drugačnim*" (18. 2. 1999) je bilo posvečeno ljudem, ki jih zaradi njihovih telesnih značilnosti in psihičnih stanj družba označi za drugačne, kar z drugimi besedami večinoma pomeni manjvredne, marginalne in nenormalne. Gostji okrogle mize Jelka Škerjanec in Diana Jerman sta spregovorili prav o tem procesu definiranja nenormalnosti, ki jo na račun manjšine določa večina. Nasproti prevladujočim obravnavam ljudi s posebnimi potrebami sta avtorici predstavili inovativni pristop opolnomočenja, ki izpostavi večanje vpliva uporabnika na delovanje obstoječih socialnih služb, poleg navedenega pa je bila posebna pozornost posvečena organiziranim oblikam samopomoči (Šentmar) na obalnem prostoru in vprašanjem "nedelazmožnih" ter drugačnim oblikam zaposlovanja, ki postopoma že pronicajo tudi v naš družbeni prostor.

6. Dr. Matjaž Lesjak nas je 2. 3. 1999 v okviru tematskega večera posvečenega zdravju, soočil z dejstvom, da kljub hitremu napredku znanosti in medicine v zadnjih desetletjih uradno medicinsko zdravljenje ne dosega vedno zelenih rezultatov. V okviru predavanja "*Zdravstvo: alternativne prakse in uradna medicina*" nas je soočil z drugačnimi pristopi in tehnikami zdravljenja, poleg tega pa je osvetlil dialog med uradno in komplementarno medicino ter soočanje slovenske strokovne

in laične javnosti z navedeno problematiko. Posebnega pomena je bila predstavitev obravnave koncepta zdravja v angleškem kulturnem prostoru.

7. "*Mladi ustvarjajo svoj svet - mladinske subkulture*" (23. 3. 1999) je bil naslov predavanja, v okviru katerega sta dr. Rajko Muršič in dr. Milko Poštrak predstavila temo, ki se nanaša na vprašanja dominantne kulture, mladinskih subkultur in relacij med njimi. Dr. Muršič je osvetlil različne podkulture, sodobne načine iniciacije članov družbe in socializacijo ter razmerja med sodobno popularno kulturo in slovensko matično kulturo. Dr. Poštrak pa je diskusijo dopolnil s pregledom teorij o kulturah in življenjskih slogih in analizo teorije prehoda od študij subkultur k multikulturnim študijem ter teorijo pluralizma življenjskih slogov.

8. Predavanja na temo "alternativnih pristopov" sta zaključila Janez Božič in Anton Komat z diskusijo na temo "*Sonaravna kultura bivanja*" dne 20. 4. 1999. Beseda je tekla o potrebi redefiniranja odnosa človeške skupnosti do naravnih bogastev. Z industrializacijo in racionalizacijo je namreč prevladalo prepričanje, da je človek gospodar narave in da je človeško delovanje superiorno nad naravnimi zakoni. Nepredvidljive ekološke katastrofe, naraščajoča onesnaženost voda, zemlje in zraka pa so človeštvo dokončno soočile z realnim stanjem. V okviru večerne diskusije je bila posebna pozornost posvečena permakulturi, ki se je v 70-ih letih tega stoletja razvila v Avstraliji in se nato razširila po svetu. Permakultura usmeritev zajema vse nivoje bivanja, ohranjanja naravnih virov, kulturo, odnose, kmetijstvo, ki jih opredeljuje ideja o harmoniji človeka in narave. Idejo permakulturnega in sonaravnega bivanja je dopolnila predstavitev nastajajočega krajinskega parka "Dragonja - park za življenje", ki se kot posebej pomemben kaže predvsem prebivalcem, živečim na obalnem pasu.

Dagmar Slekovec

USTANOVITEV OBALNE SEKCIJE SLOVENSKEGA RODOSLOVNEGA DRUŠTVA

Leta 1992 je bilo ustanovljeno društvo Slovenski ščit, v katerem so delovale tri sekcije: grboslovna, rodoslovna in zastavoslovna. Vse tri discipline sicer povezuje marsikaj skupnega, vendar po mnenju še danes najbolj zagnanih in vodilnih članov ni vidnih skupnih interesov rodovnikarjev in ostalih dveh skupin.

Tako lahko štejemo za rojstni datum društva 20. april 1994, ko je izšla prva številka Biltena rodoslovnega društva. Drugi letnik je izhajal pod imenom Bilten rodoslovnega krožka. Maja 1996 pa je začel izhajati tretji letnik biltena Slovenskega rodoslovnega društva (SRD) pod imenom "DREVESA" in pod tem imenom izhaja še danes trikrat do štirikrat letno.

Člani SRD raziskujejo večinoma individualno, dvakrat mesečno pa se sestajajo v Ljubljani in na sestankih obravnavajo aktualne zadeve, predstavljajo svoje delo, sprejemajo nove člane in poslušajo predavanja raznih strokovnjakov (nekaj naslovov: Rodoslovni viri v škofijskem arhivu Maribor, Kaj priimek pove rodoslovcu, Prvi popis prebivalstva na Slovenskem). V letošnjem letu je v načrtu še Rodoslovje in etnologija, Izkušnje profesionalnega rodoslovca, Rodovniki človeštva, Predkrščanska osebna imena v slovenskih priimkih, Rodoslovje in študij zgodovine, Pomen rodoslovja za novejšo politično zgodovino, Epikraniološka povezava družine grofov Celjskih. Včasih jih obiščejo tudi rojaki iz tujine, zlasti iz Amerike, ki iščejo svoje korenine.

Lansko leto je izšel prvi slovenski priročnik za raziskovanje rodu (Vasja Butina: MOJ RODOVNIK, Cankarjeva založba, 1998), ki je osnova za delo rodoslovca. V njem je opisano, kako se raziskuje, upravlja in vodi genealoško zbirko, kateri so viri za raziskovanje rodu, kako se pravilno zapisujejo podatki. Pomembno je tudi vpisovanje podatkov v računalnik s pomočjo programov - najbolj znan je program BK5 (Brother's Keeper), ki ga uporabljajo mnogi člani SRD.

Člani SRD so večinoma s področja Ljubljane, Gorenjske, Štajerske, delno Notranjske, zato se je pokazala potreba, da bi malo bolj obdelali tudi Primorsko. Zbralo se nas je nekaj navdušencev (zaenkrat z Obale), ki že nekaj časa raziskujemo svoj rod in nekateri izmed nas so našli prednike za nekaj stoletij. Odločili smo se, da ustanovimo sekcijo SRD za obalno območje. Pri organizaciji nam prav prijazno pomaga Matična knjižnica Izola, ki nam je brezplačno dala v uporabo svoje prostore, računalnik in priključek na internet. Upamo, da bomo na ta način tudi mi kaj prispevali v skupni slovenski rodovnik.

Darko Darovec, Claudio Povoło

ČAST: ISTOVETNOST IN DVOUMNOST NEFORMALNEGA KODEKSA (Sredozemlje, 12. - 20. stol.).

V soorganizaciji Znanstveno-raziskovalnega središča Republike Slovenije Koper in Zgodovinskega društva za južno Primorsko iz Kopra ter v sodelovanju z Oddelkom za zgodovino iz Benetk in Oddelkom za pravne študije Univerze iz Udin bo v Kopru med 11. in 13. novembrom 1999 potekala trodnevna mednarodna konferenca zgodovinarjev z naslovom *Čast: istovetnost in dvoumnost neformalnega kodeksa (Sredozemlje, 12. - 20. stol.)*. Univerzitetne ustanove iz Italije so že skoraj stalnica v soorganizaciji naših tovrstnih prireditelj, poleg italijanskih in seveda slovenskih kolegov vselej vabimo tudi zgodovinarje iz Hrvaške, tako posameznike kot ustanove, za tokratno mednarodno konferenco pa smo

poleg kolegov iz navedenih držav povabili še zgodovinarje iz Izraela, Nemčije oziroma Švice, Črne gore in 7 eminentnih zgodovinarjev iz ZDA

V skoraj vseh evropskih jezikih vsebuje izraz *čast* temeljno pomensko dvojnost. Po eni strani se čast posameznika navezuje na njegovo *krepostno* vedenje, na njegovo sposobnost sprejemanja vrednot in vedenja, ki jih je mogoče zajeti v nenapisani kodeks miselne in splošne kulture določene družbene sredine. Po drugi strani pa je koncept časti posameznika tesno povezan s skupino, ki ji pripada, z družbeno hierarhijo, ki opredeljuje njegovo vlogo in funkcijo. Čast torej, ki se nanaša tako na etične ali moralne vrednote, a tudi na merila, ki skupino, kateri posameznik pripada, opredeljuje. Seveda je mogoče tako dvojnost pogosto zaznati samo v luči zapletenih osebnih in družinskih odnosov, ki obstajajo tako med različnimi družbenimi razredi kot znotraj vsakega razreda posebej.

Tako razločevanje (oziroma taka nejasnost) navaja k razmisleku o zgodovinskem razvoju pojma časti, predvsem pa o odnosu med častjo ter naravo in značilnostmi institucionalnega, političnega in verskega sistema, katerih naloga je bila, da na različne načine in različno intenzivno uzakonjujejo legitimnost statusnih in premoženjskih razlik, a tudi rešujejo spore v zvezi s samo definicijo *častnega* obnašanja.

Jasno je torej, da mora biti pristop k tematiki časti kompleksen; čast naj namreč ne bi bila zgolj družbena *govorica*, ki predpisuje vedenje in določa vloge in hierarhije, temveč težko oprijemljivo področje sporov, v katerih so se vedno znova oblikovali družinski in institucionalni odnosi in v katerih sta razsežnosti svetega in posvetnega skušali obstoječo resničnost interpretirati na različne načine. Z zgodovinsko-pravno prelomnico, za katero so bili značilni kodeksi in začetek tako imenovanega stoletja meščanstva, ta kompleksnost izgine, a samo na videz. Dokaj razširjeni in trdovratni sodni pluralizem, ki je spremljal navidezno novitost *Kodeksa*, je namreč še dolgo opredeljeval ruralno družbo, močno prežeto z vrednotami, ki jih običajno razumemo pod pojmom časti. Prepletenost odnosov med državo in Cerkvijo, predvsem na občutljivem področju porok, pa je bila še dolgo izraz nezanemarljive vloge, ki jo je govorica časti odigrala tudi na gospodarsko in politično najpomembnejših področjih družbe devetnajstega stoletja in kasneje.

Na konferenci, posvečeni vprašanju časti, naj bi bolj ali manj neposredno načeli različne tematike in vprašanja, pri čemer bi, kolikor bi le bilo mogoče, dali prednost interdisciplinarnemu pristopu in zgodovinskim vidikom, ki bi omogočali *prevrednotenje* tradicionalno avtoreferenčnih študijskih področij. Upošteva je hevristično kompleksnost govorice časti, naj bi bila konferenca osredotočena na temeljna vprašanja, medtem ko naj bi bil cilj posameznih študijskih dnevov nizanje najrazličnejših tem, a tudi njihovo neposredno povezovanje.

A) Bistveno vprašanje za osrednjo temo je definicija (zgodovinska, antropološka, sodna) samega pojma časti, razumljena predvsem v njeni etični konotaciji oz. v konotaciji vrednot, ki opredeljujejo identiteto določene skupnosti (v najširšem smislu besede) in posameznikov v njej. Te vrednote bi lahko imenovali univerzalne, sprejema jih namreč skupnost kot celota, in sicer kljub statusnim in razrednim razlikam. Običajno zadevajo specifičnost moškega in ženskega spola in kompleksnost njihovih interakcij. Kaj torej določa moško in žensko čast, kateri etični parametri so značilni za obnašanje obeh spolov, kateri elementi vzpostavljajo med njima določen odnos in kateri ustvarjajo kontekst, v katerem sta teoretično spojena v *unicum*, opremljen z etično pozitivnimi in čednostnimi simboli in vsebinami.

B) Čast si lastijo vsi družbeni sloji. Oblast pa se na kontroverznem področju časti oblikuje kot pravica. Montesquieu ni slučajno trdil, da so družbe, ki jih vodi monarh, podobne družbam, ki jih usmerjajo skrivnostni mehanizmi časti. Vzdušje implicitne sakralnosti, ki je prežemalo kraljevsko oblast, je vladarju zagotavljalo predpravo nesporne časti. Nič kaj drugače ni bilo s plemstvom, ki je zahtevalo tako pojmovanje časti, ki naj bi izhajalo neposredno iz njihovega statusa in privilegijev. Značilnosti, ki so določale predvsem pojem moške časti (kot na primer pogum, zahteva po prednosti, plemenitost po krvi in po imenu), so bile neločljive od pojmovanja statusa privilegiranega plemstva. Ti vidiki prihajajo najočitneje do izraza tam, kjer se je kontroverzna, a stalna povezava med monarhom in plemstvom izražala v enačenju med častjo in častnimi naslovi, ki jih je podeljeval vladar, kar je postalo posebej očitno od sedemnajstega stoletja dalje, ko se je začela prava tekma za častne naslove (pogosto brez vsakršne zveze z neposrednim izvajanjem politične moči).

C) Teme in vprašanja, ki bi jih načeli v prvih dveh točkah, bi, vsaj v njihovih glavnih smernicah, zelo težko ločili od očitno kontrastnih odnosov med državo in Cerkvijo oz. od številnih sporov, ki so se med srednjim in novim vekom vneli med cerkveno in posvetno oblastjo.

D) Govorica časti je predstavljala najpomembnejši izraz družbe, za katero sta bili dolgo značilna sodni pluralizem in izrazito nagnjenje k neformalnemu reševanju sporov. Razvoj upravnih in sodnih sistemov novih državnih tvorb pa je bolj kot k odpravljanju pripomogel k slabljenju teh značilnosti.

Z obdobjem kodifikacij je sodni pluralizem, razširjen v družbah, kjer sta ga ohranjala tradicija in identiteta, prevzel obliko *subkultur*, ki so kljub svoji nedvoumno podrejeni poziciji v določeni meri vendarle uspele vplivati na pisanje kodeksov. In tako je govornica časti začela svoj počasni in neustavljivi zaton, pri čemer se je postopoma omejevala na vse bolj obrobna območja. Mediji in urbanizacija so jo končno povsem izrinili. Njeni izrazi preživetja pa so v resnici zgolj medel odsev kulture, ki je stoletja dolgo igrala vlogo pravega nefor-

malnega sodnega sistema, kar bo poleg navedenega v ospredju obravnave zgodovinarjev na tem srečanju.

Darko Darovec

1400-LETNICA KOPRSKE ŠKOFIJE IN OMEMBE SLOVANOV V ISTRI

Znanstveno-raziskovalno središče Republike Slovenije Koper in Zgodovinsko društvo za južno Primorsko načrtujeta za leto 2000 v soorganizaciji z Zgodovinskim inštitutom Milka Kosa ZRC SAZU iz Ljubljane, Filozofsko fakulteto v Pulju ter Accademio dei Concordi iz Roviga organizacijo mednarodne konference *1400-letnica koprške škofije in omembe Slovanov v Istri*. Čeprav ta obletnica sovpada z letošnjim letom, se bo prireditvev ujemala še z 2000-letnico Kristusovega rojstva in s tem začetka krščanske dobe ter 300-letnico izida knjige koprškega škofa Pavla Naldinija *Krajepis koprške škofije*, ki bo ob tej priložnosti izdana v prevodu v slovenskem jeziku.

Koprška škofija, po virih dokazano prvič ustanovljena leta 599, ko je bila oblikovana skupno z Novigrasko škofijo, je namreč v naslednjih stoletjih nedvomno igrala zelo pomembno vlogo na lokalnem prostoru. Istega leta, kot je bila ustanovljena koprška škofija, pa se v pismih tedanjega papeža Gregorja I. prvič omenjajo Slovani, ki da skupno z Obri vdirajo v Istro in jo puščajo.

Dva dogodka v istem letu v daljni preteklosti na tem območju pomenita silne spremembe. V določenem smislu je bil prav od teh dveh dogodkov odvisen nadaljnji etnični, religiozni in kulturni preobrat, ki mu gre iskati korenine v današnji civilizacijsko-kulturni podobi jugozahodnega dela slovenskega nacionalnega in etničnega ozemlja.

Prav zato bo na simpoziju v sodelovanju s kolegi iz Italije in Hrvaške podana celovita slika o družbenih odnosih znotraj koprške škofije, ki se odlikuje po svoji specifični zgodovini, ter o prisotnosti Slovanov, Slovencev in Hrvatov, ter Italijanov na tem območju skozi prizmo cerkveno-upravnih, verskih in kulturnih dogajanj. Napoveduje se predstavitev vrste posebnosti in novosti v preučevanjih, ki jih označuje prav ozemlje koprške škofije, saj je obsegalo praktično vse ozemlje Slovencev v Istri in segalo celo preko Dragonje na območji Savudrije in Kaštela. Predstavljene bodo značilnosti slovenske kolonizacije v Istro ter spori in sožitja z drugima prevladujočima etničnima skupnostma, Hrvati in Italijani. Razdelan bo tudi pravni značaj in pomen slovenskega življa v koprski škofiji v preteklosti vse do njene ukinitve oz. združitve s tržaško škofijo leta 1830.

Oblikovanju slovenske in hrvaške kulturne in verske dejavnosti bo posvečen poseben programski sklop. Ne gre pozabiti, da je bilo prav v koprski škofiji najmočnejše oporišče glagoljašev, kajti vsaj od srede 15. stoletja dalje

so imeli v Kopru svoj samostan, za časa koprskega škofa Pavla Naldinija pa celo semenišče, šolo, v kateri se niso učili glagolske, torej slovanske pisave in liturgične govornice le semeniščniki, temveč tudi laični ljudje. Prav Pavlu Naldiniju bo posvečen poseben programski sklop, saj je ta vrli koprski škof, iz Padove doma, poleg tega, da je ustanovil slovansko semenišče, tudi napisal še izjemno dragocen, obsežen in pomemben Krajepis koprške škofije (leta 1700), ki večplastno prikazuje tedanje življenje, navade in običaje, upravno-pravno ureditev, etnične, socialne in gospodarske razmere. Ker bo ob tej priliki izšel tudi prevod njegovega omenjenega dela, bo sama prireditev ob priložnostni razstavi koprskega Pokrajinskega muzeja, kjer se bo tudi odvijal dvodnevni simpozij, še toliko bolj svečana.

Poleg legendarnemu koprskemu škofu Nazariju pa bo posebna pozornost namenjena še enemu, Baldassarju Bonifaciu iz Roviga (koprski škof v drugi polovici 17. stoletja), ki je podobno kot Naldini zapisoval svoja popotovanja po Istri in jih oplemenitil s filozofsko-verskimi spisi, zbranimi v 17-ih še povsem neobjavljenih rokopisnih knjigah, ki jih hranijo v Akademiji v Rovigu (IT).

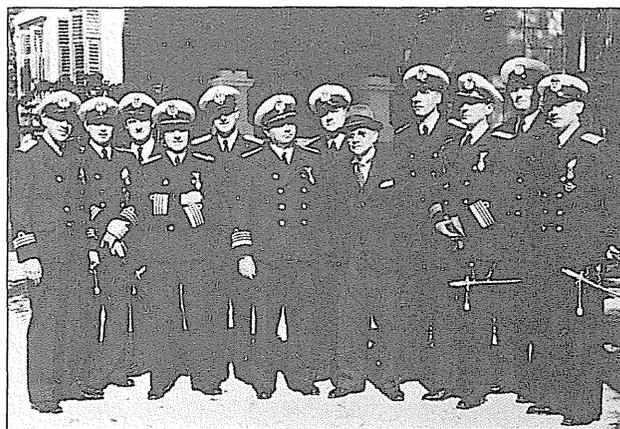
Ob tem pa kaže poudariti, da se bodo na to temo prvič srečali zgodovinarji iz Slovenije, Hrvaške in Italije ter razpravljali v duhu prijateljskega, vendar strokovnega in konstruktivnega čezmejnega sodelovanja, ob tako pomembnih zadevah, kot je zgodovinska, etnična in kulturna dediščina krajev, ki so v preteklosti nemalokrat povzročali napete odnose med različnimi skupnostmi. To daje, ob sicer že zgledno zastavljenem sodelovanju, zagotovilo za še uspešnejše nadaljnje delovanje ved in zlasti posameznikov, skupnosti in državnih entitet na tem za slovensko državo pomembnem koščku narodnega ozemlja.

Sergej A. Bubnov

ADMIRAL ALEKSANDER D. BUBNOV

Pomorski muzej "Sergej Mašera" Piran sistematično zbira, hrani in predstavlja pomorsko kulturno dediščino. Med drugim predstavlja tudi posameznike, ki so bili povezani z morjem in hrani njihovo zapuščino. V strokovni knjižnici Pomorskega muzeja tako lahko najdemo tudi pomembna pomorska dela kontraadmirala Aleksandra D. Bubnova, v fondu jugoslovanske kraljeve mornarice nekaj njegovih fotografij, v pomorskih enciklopedijah pa lahko prebiramo najosnovnejše biografske podatke o tem pomembnem pomorščaku in pedagogu. V letošnjem letu so bili vzpostavljeni stiki med Pomorskim muzejem in ing. Sergejem A. Bubnovom iz Ljubljane, sinom pok. admirala Bubnova. O svojem očetu je napisal biografijo, ki je objavljena v nadaljevanju.

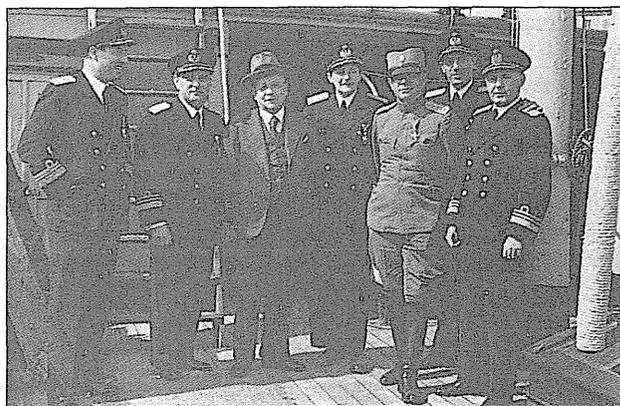
**Nadja Terčon
Bogdana Marinac**

Dubrovnik 1930. Kontraadmiral Bubnov (v civilni obleki) med predavatelji PVA Dubrovnik (arhiv Sergeja Bubnova, Ljubljana).

Biografija

Aleksander Dimitrijevič Bubnov se je rodil 29. maja 1883 v Varšavi, kjer je njegov oče Dimitrij služboval kot vojni gradbeni inženir pri fortifikaciji mesta. Leta 1903 je končal pomorsko akademijo v Sankt-Petersburgu. V letih 1903-1904 je na šolski ladji ruske mornarice kot mlad pomorski oficir objadral cel svet. Leta 1905 je kot oficir na križarki "Orel" sodeloval pri znani pomorski bitki ruske mornarice z Japonsko, kjer je bil težko ranjen.

Aleksander Bubnov in častniki PVA Dubrovnik (arhiv Sergeja Bubnova, Ljubljana).

Leta 1913 je končal višjo pomorsko akademijo, na kateri je potem ostal kot profesor. Doktoriral je iz vojno pomorskih znanosti. V času od 1907 do 1914 je služil na raznih vojnih ladjah na različnih dolžnostih, nazadnje leta 1914 kot prvi oficir na križarki "Diana" (sestrska križarka znamenite "Aurore"). Z izbruhom prve svetovne vojne je bil prestavljen v sestav generalnega štaba Ruske armade, na čelu katerega je bil car Nikolaj

II. Kot načelnik vojno pomorske uprave je planiral, skupaj z Winstonom Churchillom, takratnim lordom angleške admiralitete, desant zaveznikov na Bospor. Ta načrt zaradi revolucije v Rusiji ni bil realiziran. Leta 1917 je bil povišan v čin kontr-admirala.

Med revolucijo v Rusiji se je priključil Beli armadi. Pod generalom Vranglom je deloval v Črnomorski mornarici, nazadnje kot načelnik štaba te mornarice. Po porazu Bele armade na Krimu je leta 1920 z delom mornarice zapustil Rusijo. Po kratkotrajnem bivanju v Parizu je 1921 leta prišel v Ljubljano, kjer so ruski pomorski oficirji v emigraciji ustanovili kovinarsko podjetje za opremo jugoslovanske vojske.

Med tem časom je admiral Bubnov, kot svetovno znan strokovnjak za vojno pomorstvo, dobil dve povabil: za profesorja na ameriški pomorski akademiji v Annapolisu in od jugoslovanskega kralja Aleksandra I. za ustanovitev pomorske vojne akademije v Dubrovniku. Odločil se je za slednje in 1923 v Dubrovniku pomagal ustanoviti Pomorsko vojno akademijo Kraljevine Jugoslavije. V okviru te akademije je prevzel predavanje osnovnih vojno-pomorskih predmetov, zgodovino pomorskih vojn, strategijo in taktiko. V letu 1930 je v okviru akademije organiziral višjo pomorsko akademijo (samo za višje oficirje), na kateri je predaval vse do leta 1941, ko so Dubrovnik zavzeli ustaši in ga odstavili. Med učenci Aleksandra Bubnova v pomorski akademiji je bilo največ Slovencev, med drugim tudi Sergej Mašera, ki je končal akademijo 1932. leta. Komandanti akademije so bili deloma tudi Slovenci (Jeločnik, Kuster).

Med vojno se je težko preživiljal v Dubrovniku, Bje-
lovarju in Dravogradu, dokler ni leta 1945 prišel v Kranju in dobil državljanstvo SR Slovenije. Tukaj je v letih 1945-1953 predaval ruski jezik na gimnaziji. Deležen je bil posebne simpatije in spoštovanja svojih učencev, kar je na njegovem pogrebu posebno lepo izrazil v govoru ob odprtem grobu direktor kranjske gimnazije. Umrl je leta 1963 in bil pokopan v Kranju.

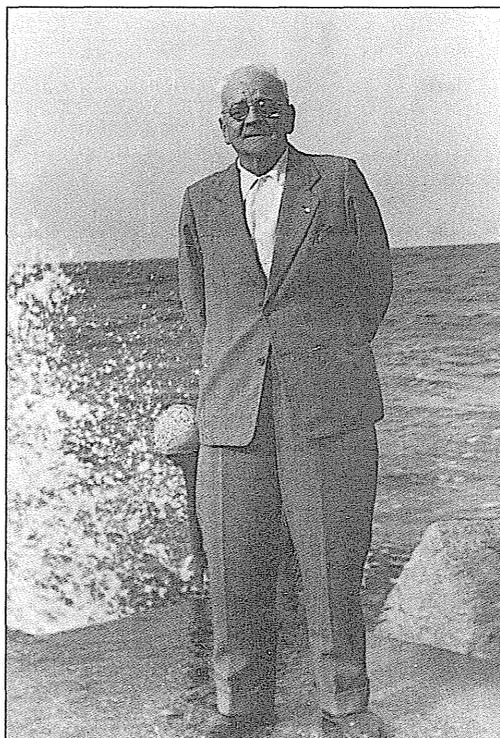
Admiral Bubnov je bil tudi ploden strokovni pisec na svojem področju. Svoje glavno delo je napisal v Dubrovniku: zgodovina pomorske vojne veščine v treh knjigah ("Pomorski ratovi", 1025 strani, založba Jadran, Dubrovnik, 1930). Prvi del obravnava obdobje ladij na vesla in jadra (274 strani), drugi obdobje ladij na parni pogon (240 strani) in tretji del prvo svetovno vojno (511 strani). Poleg te knjige je napisal še Strategijo vodenja vojne na morju (Zemun 1937, 272 strani). Največje mednarodno veljavo pa ima knjiga Problem Pacifika v dvajsetem stoletju (The problem of the Pacific in Twentieth century, Gyldendal, London 1922). V njej je admiral Bubnov napovedal spopad med Japonsko in Ameriko, do katerega je prišlo leta 1941. Obširna in tehtna analiza japonsko-ameriških odnosov na Pacifiku, je prinesla admiralu Bubnovu, povabilo na pomorsko akademijo v Združene države Amerike. Mednarodno priznanje je dobila tudi njegova daljša razprava o problemu Bosporja: Le

Aleksander Bubnov in častniki PVA Dubrovnik (arhiv Sergeja Bubnova, Ljubljana).

probleme du Bosphore (Revue maritime, Paris, 1935). V Kranju pa je napisal svoje spomine o delovanju v ruski vrhovni komandi "V carski stavki", ki so jo izdali v ruščini v New Yorku 1955. leta (388 strani).

Za svoje delo je admiral Bubnov prejel številna odlikovanja, največ iz carske Rusije, francosko legijo časti, visoko angleško odlikovanje M.G., ki mu daje angleško plemstvo (Sir), jugoslovanskega belega orla in visoka grška, romunska in japonska odlikovanja, ki so vsa ohranjena.

Kontraadmiral Aleksander D. Bubnov leta 1961 v Piranu (arhiv Sergeja Bubnova, Ljubljana).

**POROČILA IN OCENE
RELAZIONI E RECENSIONI
REPORTS AND REVIEWS**

Simona Taušič

SLOVENSKI SLAVISTIČNI KONGRES.
Celje, 7.-9. oktober 1999.

Letošnje srečanje slavistov, po novem kongres in ne zborovanje, se je odvijalo v Celju v organizaciji Slavističnega društva Slovenije in Slavističnega društva Celje. Kongres je trajal tri dni, od tega sta bila prva dva namenjena predstavitvam referatov, tretji pa strokovnim popotovanjem po kulturno-turističnih točkah Celja in okolice.

V okviru teme *Slovensko jezikoslovje danes in jutri* je svoje raziskovalne izdelke predstavilo več kot trideset govornikov, zato se mi zdi smiselno, da predstavim le tiste, ki so tako ali drugače izstopali. Kot prvi je na strokovnem delu kongresa nastopil akad. prof. dr. Jože Toporišič, predstavil pa je jezikoslovne razprave, ki so privedle do 4. Izdaje Slovenske slovnice in novega slovarskega dela Slovenskega pravopisa. Slovar novega pravopisa uveljavlja slovnično teorijo nove slovnice in pravil slovenskega pravopisa 1990, v slovensko pravopisje pa uvaja tudi tonemski naglas. Govornik se je dotaknil tudi izdaje novega učbenika za slovenski jezik za prvi letnik srednjih šol (avtorice M. Bešter, M. Križaj Ortar, M. Končina, M. Bavdek, M. Poznanovič, D. Ambrož, S. Židan), ki se mu zdi neprimeren, saj naj bi zniževal raven zahtevnosti vsebin slovenskega knjižnega jezika in posledično tudi nivo znanja dijakov. Zaradi pomanjkanja časa se obetajoča diskusija, ki jo je prof. dr. Toporišič sprožil, ni mogla razviti. Poleg tega se je govornik dotaknil tudi pojmovanja zvrstnosti v slovenskem jezikoslovju, ki se zadnja leta odmika od trdne klasifikacije (gre za funkcijske zvrsti) in govori le o vrstah in podvrstah besedil, ki nastajajo z najrazličnejšimi nameni in v raznolikih sporazumevalnih okoliščinah, kar pomeni, da jih ne moremo združevati v enotne skupine z istimi značilnostmi. To tezo je utemeljeval dr. Marko Stabej naslednji dan na okrogli mizi *Poslovna in uradovalna slovensščina v zgodovini in danes*, čeprav smo jo lahko "brali" tudi kot repliko na izjavo prof. dr. Toporišiča.

V prvem sklopu predavanj je imel zanimiv nastop tudi prof. dr. Igor Grdina, ki je prepad med prvo, nekoliko pojemajočo strukturalistično paradigmo v današnjem jezikoslovju, ter drugo, pragmatično-besedilovno naravnostjo, ki vedno bolj pridobiva na veljavi in si utira pot tudi v učbenike, poglobil do konca. Po njegovih besedah sedanje stanje v slovenski slavistiki ne zagotavlja preživetja; rešitev iz mrtvila vidi v odpiranju vede k fleksibilnejšim in netradicionalnim povezavam, poiskati je treba času ustrezajoče organizacijske in ra-

ziskovalne modele. Po zlomu t. i. strukturalističnega enoumja se je pokazalo, da je slavistična znanost postala organizacijsko preohlapna in prekompleksna.

Neposredno na nastop prof. dr. Igorja Grdine se je nanašal referat prof. dr. Brede Pogorelec, ki je pomirljivo ovrgla pesimizem predhodnega govornika in izpostavila tudi pozitivne in spodbudne strani v trenutnem stanju in smernicah razvoja današnjega slovenskega jezikoslovja.

Popoldne je obiskovalec lahko poslušal dva sklopa predavanj, ki sta sicer potekala vzporedno. V veliki dvorani so svoje referate med drugimi predstavili tudi prof. dr. Ada Vidovič Muha (Slovenistika in aktualna vprašanja knjižnega jezika - stanje in perspektive), doc. dr. Erika Kržišnik (Predstavitev Centra za slovenščino kot drugi/tuji jezik), doc. dr. Marko Stabej (Jezikovna politika), asist. mag. Vojko Gorjanc (Računalniška zbirka besedil - FIDA), doc. dr. Simona Kranjc (Psiholingvistika v slovenistiki), dr. Tomaž Sajovic (Umetnostno besedilo in jezikoslovje). V mali dvorani so medtem poleg drugih predstavljale svoje referate, ki so se dotikali poglavij iz pragmatike, prof. dr. Olga Kunst Gnamuš, asist. mag. Mojca Schlamberger Brezar in Matejka Grgič, prof. Slednja je tudi dobitnica nagrade Slavističnega društva Slovenije za leto 1999 za posebno uspešen dodiplomski študij slovenistike na tujih univerzah.

V petek je dopoldne potekalo vzporedno delo, in sicer v veliki dvorani sklop predavanj iz zgodovinskega jezikoslovja in dialektologije, v mali pa že omenjena okrogla miza na temo poslovne in uradovalne slovensščine, ki je izzvenela nekoliko togo, saj je bila zastavljena kot predstavitev vnaprej pripravljenih referatov, toda ker se nekateri govorniki niso držali predvidenega časovnega okvira, je za diskusijo spet zmanjkalo časa, predvsem pa energije tako govornikov kot poslušalcev.

Po odmoru je sledil še zadnji del strokovnega dela kongresa, in sicer okrogla miza z naslovom *Izkušnje in ugotovitve šolskega inšpektorata*, ki jo je vodil mag. Alojz Širec z Inšpektorata Republike Slovenije za šolstvo in šport. Predstavljene so bile nekatere posebnosti šolske inšpekcije v Sloveniji; cilji Zakona o šolski inšpekciji, njeno delovno področje ter področje nadzora. Istočasno je v mali dvorani tekla predstavitev strokovnih publikacij.

Strokovni del kongresa so popestrili še nekateri spremljevalni dogodki: prodajna razstava slovenističnih publikacij, vodeni ogled mestnih znamenitosti, muzeja novejša zgodovine, gledališka predstava, literarni večer, kulturno-družabni večer...

Kongres je tako po vsebinski kot organizacijski plati izpolnil in tudi presegel pričakovanja, "slavisti praktiki" pa so lahko kljub samokritiki prof. dr. Paternuja, češ da se slovensko jezikoslovje preveč ukvarja samo s seboj in pozablja na potrebo po prenosu izkušenj na mlade rodove, v široki strokovnoprogramski pa tudi spremljevalni ponudbi našli dovolj vzpodbud za nadaljnje delo.

POJEJ KAJ, OBLECI SE IN PAZI NASE

Massimo Montanari: LAKOTA IN IZOBILJE:

ZGODOVINA PREHRANJEVANJA V EVROPI. Ljubljana,

Založba /*cf., Rdeča zbirka, 1998, 267 strani.

Georges Vigarello: ČISTO IN UMAZANO: TELESNA

HIGIENA OD SREDNJEGA VEKA NAPREJ. Ljubljana,

Založba /*cf., Rdeča zbirka, 1999, 317 strani.

Michel Foucault: ZGODOVINA NOROSTI V ČASU

KLASICIZMA. Ljubljana, Založba /*cf., Rdeča zbirka,

1998, 287 strani.

L. P. Hartley je v svoji noveli "The Go-Between" med drugim zapisal: "Preteklost je tuja dežela. Tam stvari počnejo drugače."

Če mu za trenutek verjamemo in primerjamo temeljne značilnosti preteklosti in neke tuje dežele, vidimo, da pri stvareh in dogodkih, ki jih raziskujemo, pač ne moremo biti neposredno udeleženi, temveč se moramo zanesti na poročila, ki jih na to temo lahko zberemo iz raznih virov. In tu se začnejo problemi. Viri namreč vsebuje podatke, ki jih lahko razumemo popolnoma drugače, kot so jih razumeli njihovi avtorji, mi pa tega ne vemo. In če se v tujo deželo odpravimo s takimi podatki, težave po navadi niso daleč. To velja tudi za raziskovanje preteklosti, le da nam tukaj enosmernost časa ne dopušča, da bi se odpravili tja in na svoji koži preverili, kaj je res in kaj ne. Zato si moramo v tem primeru pomagati na druge načine.

V lanskem in letošnjem letu so pri Založbi /*cf. (Rdeča zbirka) izdali tri knjige, ki se sicer ukvarjajo z različnimi zgodovinskimi temami, toda na podoben način. Njihovi avtorji namreč nobeni humanistični vedi ne dopustijo, da bi si prilastila ekskluzivno pravico do interpretacije virov, temveč odločitev v veliki meri prepuščajo viru samemu. Ta potemtakem vstopi v vrstinec interdisciplinarnosti, ki mu omogoča, da ponudi bralcu celovitejšo informacijo o svoji vsebini. Pisec mora pri takem delu skrbeti za rdečo nit s svojimi komentarji, ki omogočajo gibanje skozi čas in skrbijo za povezavo med dogodki, vendar pa ti komentarji niso obvezujoči.

Knjigo lahko na ta način beremo kot zbirko virov, ki so izbrani glede na določeno temo, lahko pa sledimo avtorju, ki nas vodi s pomočjo svojega znanja, idej in pogledov. V obeh primerih gre za zanimivo branje, ki nam poleg velikega števila informacij nudi tudi občutek, da smo v pripoved tudi sami vpleteni.

Massimo Montanari se je tako v svojem delu "Lakota in izobilje: zgodovina prehranjevanja v Evropi" lotil hrane in z njo povezanih problemov v Evropi skozi zgodovino. Ugotovil je, da so naše prehranjevalne navade rezultat preloma, ki se je zgodil že v antičnem Rimu, njegove posledice pa so se pomešale z novimi izzivi, ki jih je prinesel čas, in tako je nastalo nekaj novega, enkratnega, dandanes tako samoumevnega.

Ker se je svet vedno delil na civilizirane in barbore, so morali civilizirani najti temeljne ločnice med "nami

in njimi". Tako Grki kot kasneje tudi Rimljani so kmalu ugotovili, da je to najlažje prav pri prehrani. Civilizirani človek je namreč gojil žito, trto in oljko na urejenem podeželju, tam je rasla tudi zelenjava, razveseljeval jih je sir in včasih tudi nekaj mesa. Vse to je bilo treba uživati zmerno: ne premalo ne preveč.

Barbari, zlasti Kelti in Germani, pa so v glavnem izkoriščali neokrnjen gozd in ledino. Lov in ribolov, nabiranje divjih sadežev, gozdna paša prašičev, konj in goveda so bili osrednje in značilne dejavnosti njihovega načina življenja. Poleg tega pa so imeli meso za simbol moči, sredstvo za pridobivanje telesne energije, življenjske moči in bojne vzdržljivosti. Pravi moški je bil le tisti, ki je lahko "pojedel goro", le ta je bil bojevnik.

Bolj ko je Rimsko cesarstvo slabelo, bolj so vanj vdirali barbari in njihove navade. Ko so cesarji začeli izhajati iz vrst Germanov, sta se srečala dva načina življenja, ki ju je bilo potrebno uskladiti. Pri prehrani je med novim evropskim vladajočim slojem in njihovimi podaniki dobilo glavni pomen meso, vendar pa so kruh, vino in olje dobili osrednji simbolni pomen pri krščanski veri in na ta način ostali v igri. Kompromis torej, ki je omogočal vsem, da storijo korak naprej. In ta korak je vodil v udomačevanje in izkoriščanje divjine. Najprej so tja odhajali le puščavniki, ki so iskali stik z bogom in medtem jedli koreninice, gomolje, jagode in plodove z dreves. Sčasoma so samostani najprej plašno, nato pa čedalje odločneje začeli s kultiviranjem "barbarskega" gozda in kmalu postali najbogatejši in najmočnejši kraji v Evropi. Število prebivalstva je v 8. in 9. stoletju začelo skokovito naraščati in povpraševanje po hrani je preseгло njeno proizvodnjo. Plemstvo in kmečke skupnosti so začeli posnemati samostane in izsekavati, obdelovati in naseljevati gozd. To jih je za nekaj časa rešilo pomanjkanja, vendar pa do prave združitve med poljedelskim in gozdno-pašniškim območjem še ni prišlo. Polja so rodila slabo, zaradi česar so morali sejati na večjih površinah, ki so jih pridobili s krčenjem pašnikov. Živino so pojedli ali pa pasli v gozdu, kjer je le-ta pustila svoje izrečke in gnojilo je šlo v nič. Zaradi naglega demografskega pritiska so se začela obdobja pomanjkanja, ljudje so se morali naučiti živeti z lakoto, to pa ni bilo lahko. Prizadela je vse sloje prebivalstva in ko je bilo res hudo, so ljudje iskali hrano na polju in v gozdu, preizkušali razne rastline, koreninice, trave in gozdne sadeže in iz njih skušali narediti užitno jed. Ker jim je manjkalo mesa, so obupano posegali po manjših sesalcih, pticah, mrhovini in človeškem mesu. Veliko ljudi je umrlo, nekateri od lakote, drugi od bolezni, tretji od zastrupitve. Ljudje so se zavedli, da morajo na novo izumiti agrarno kulturo in v 11. stoletju so bili postavljeni temelji, ki so pomagali naslednjim, čedalje številčnejšim generacijam, da so preživele. Razvile so se razne tehnike preživetja, kot so recimo shranjevanje žitaric, sušenje mesa, kruh iz peska, moke in otrobov, različnih gozdnih sadežev, zelišč, oreščkov. Meso je bilo lahko konjsko, oslovsko,

ribje, podganje, ptičje in včasih tudi človeško.

Vse to je moralo zadostovati za toliko časa, dokler nekdo ni iznašel novega, boljšega načina obdelave zemlje in njenih sadežev, ki je omogočil preživetje vedno večjega števila ljudi. Prav čedalje večji prirastek, ki mu lahko dodamo še vojne, vremenske nevšečnosti in razne epidemije, je skrbel, da ljudje niso izgubili motivacije. Ralo, plug, komat, potkve, natriletno kolobarjenje, praha, koruza, ajda, krompir, gnojenje in še tisoč drugih izumov je človeku omogočilo, da prekine večno kruljenje v želodcu in sebi ter svojim bližnjim omogoči človeka vredno življenje.

Georges Vigarello se je na enkrat način lotil raziskovanja obdobja, ki je sledilo eni od najstrašnejših preizkušenj ljudi, ki so tedaj živeli v Evropi. Ko začnemo brati njegovo knjigo "Čisto in umazano: telesna higiena od srednjega veka naprej", nas mimogrede potegne v sredino 16. stoletja, ko je Evropo zajela epidemija kuge, črne smrti, in pustila za seboj milijone trupel. Naglo se je širila in obupani ljudje so poskušali na najrazličnejše načine ubežati grozljivi smrti, ki jim je pretila. Recepti so bili različni, najvažnejša pa je postala čistoča, tako duhovna kot telesna.

Za duhovno čistočo je skrbela vsaj v Evropi krščanska cerkev in njeni božji služabniki, tako da je bilo le malo prepuščeno domišljiji in naključju.

Telesno čistočo pa so od tedaj naprej morali doseči brez vode. Koža je bila namreč po mnenju zdravnikov porozna, toplota in voda pa sta odprli pore, povzročili razpoke in kuga je morala le še zdrkniti noter. Okopan organizem je slabše kljuboval strupom, saj so bile pore odprte in okužena para je hitreje vstopila vanj in povzročila smrt.

Umivanje z vodo, toplo ali hladno, je tako za 300 let izginilo iz vsakdanjega življenja Evropejcev, nadomestilo pa so ga številne novosti, kot so suho umivanje s pomočjo krp, nanašanje dišav, oblačenje perila, ki naj bi umivalo s svojo belino, puder naj bi čistil in odišavil, če pa ni bil dovolj učinkovit, so dodali še parfum, ki "je nevtaliziral pokvarjen in škodljiv zrak, utrjeval telo ter čudovito osvežil možgane."

Šele v 18. stoletju so se ljudje začeli vračati v objem vode, najprej plašno, z neštetimi previdnostnimi ukrepi, nato pa vedno bolj pogumno. Včasih so se okopali le za zabavo, drugič so želeli s toplo vodo zapeljati gospo ali gospoda svojega srca, najpogosteje pa so si s kopeljo skušali povrniti izgubljeno zdravje. Še posebej so vzljubili mrzlo vodo in kmalu so o njej po mestih krožile razne legende. Telo so namreč želeli podrediti zakonitostim kaljenja jekla in le hladna voda je lahko zgostila trdne delce, jim dala prožnost in jih utrdila. Z utrjenim telesom je prišel tudi jeklen značaj. Telo ni bilo več pasivno, ranljivo, potrebno zaščite debelega sloja umazanije, oblek, pudra in parfuma, imelo je notranje vire, skrite sile, ki jih je mrzla kopel prinesla na plano, in te so ga varovale pred zunanjimi vplivi.

Le še vprašanje časa je bilo, kdaj se bodo ljudje obrnili proti nekdanjim zaveznikom in s krikom "nazaj k naravi" obtožili puder, pomado in parfum, da dražijo, jemljejo moč, požensčujejo in celo ubijajo. Vprašanje načina doseganja osebne čistoče je postalo orožje v boju med meščanstvom, ki je jeklenelo, in aristokracijo, ki je čedalje bolj zaudarjala.

Vseeno pa je telo potrebovalo pomoč, saj ga le mrzle kopeli niso mogle zaščititi pred smrdljivimi hlapi, gnijočo trohnobo, gnijočimi predmeti in okuženim zrakom. Ljudje so se ozrli okoli sebe in opazili, da živijo v smrdelih mestih, kjer se kopičijo kupi odpadkov, zastajajoče odplake zaudarjajo, slabo urejena pokopališča pa se nahajajo vsepovsod. Za začetek so sklenili prezračiti mesta tako, da so ulice postavili naravnost in vanje spustili veter, ki je odnesel škodljive izparine. Hladen zrak je torej čistil in zdravil in Evropa je bila pripravljena na naslednji korak, vrnitev vode kot čistilnega sredstva med ljudi. Voda naj bi najprej sprala mesta in odnesla s seboj vse odplake in z njimi povezane težave drugam. In če lahko očisti mesta, lahko očisti smradu tudi človeka. Proti odvrtni in smrdljivi umazaniji v sredini 19. stoletja nastopijo z vodo in svežim perilom, rodi se nov pojem, higiena, ki je skupni imenovalec za skupek postopkov in znanj, ki so pomagali ohranjati zdravje pri ljudeh. Skupaj z razvojem higiene so se začele razvijati tudi kopalnice, stranišča in kanalizacijski sistem, ki se je umaknil z ulic v podzemlje. Higiena je postala vrednota, ki ji tudi dandanes Evropa pripisuje ogromen pomen, kar pa si je ta, glede na dolgo in težko pot svojega razvoja, tudi zaslužila.

In še ena vrednota je v Evropi prisotna že od srednjega veka naprej in prav te se je lotil Michel Foucault. Njegova "Zgodovina norosti v času klasicizma" nas tolaži z ugotovitvijo, da so v zahodnem svetu že zgodaj začeli skrbeti za pomoči potrebne. Ko so križarji z vzhoda prinesli v Evropo gobavost, je v Evropi zraslo na tisoče leprozorijev, ki so nudili bolnikom hrano, nego in streho nad glavo. V zameno jih gobavci niso smeli zapustiti in svoje grozljive bolezni raznašati naokrog. Vendar pa je bila gobavost v začetku 17. stoletja čedalje redkejša in ogromni zavodi so ostali prazni. Treba jih je bilo preobraziti v nekaj drugega in tako so nastale ubožnice, kamor so zapirali reveže in berače obeh spolov in vseh starosti. Po vzoru leprozorijev so morali v zameno za hrano in streho nad glavo preprosto ostati v ustanovah, ki so jih imenovali splošni špitali. Njihova naloga je bila onemogočiti beračenje in brezdelnost, ta vira vseh vrst nereda. Policija je berače lovila po mestih in vaseh in jih pošiljala v špitale. Tako je 17. stoletje odgovorilo na ekonomsko krizo, ki je prizadela ves zahodni svet. Vendar so po špitalih kmalu odkrili, da brezdelneži, brezposelni in potepuhi lahko prispevajo k splošni blaginji, če se jih vpreže v delo. Tako so se razvile poboljševalnice, kjer so stanovalci predli, tkali volno, žimo in lan, pletli nogavice in stružili les in jelenje rogove.

V splošne špitale pa so zapirali tudi brezumneže, norce, duševno zmedene, umobolne in blazne. Klasicizem je namreč v navzočnosti nečloveškega občutil sram, zato se mu je zdelo najpametneje, da vzrok sramu zapre in na vse skupaj pozabi. In kam so norce zaprli? Opisi celic iz 18. stoletja so grozljivi, polni podgan, vlage, verig in pomanjkanja. Kmalu so brezumneže sortirali po stopnji norosti: tiste, ki so boleli za blago norostjo, so imeli v večjih skupinah, pri tistih nevarnih pa so izumljali najrazličnejše priprave, ki so varovale skrbnike in čuvaje ter jim lajšale delo. Seveda so bile vse po vrsti nečloveške, a v tem času je vladalo prepričanje, da v človeku, ki ga napade besnilo, ni več nič človeškega, ampak le še živalsko. Osvobojeno živalskost pa se je lahko zdravilo zgolj z dresuro in pozverinjenjem.

A obstajali so tudi drugi načini. Zdravniki so poskušali utrditi vlakna bolnikov s smrdljivimi vonjavami in železnimi opilki, organizem so čistili s pomočjo transfuzije in namerno povzročeni ran na koži, če pa vse to ni pomagalo, so pacientu namerno vsadili garje, ki naj bi kvarjenje, ki je zajelo možgane, usmerilo proti površju telesa in nato ven.

Proti vretju znotraj telesa so uporabljali predvsem grenke snovi, kot so kinin in celo vitriol. Tudi milo je imelo čistilno lastnost, saj je raztapljalo vse, kar je trdno. Kar ni počistilo milo, pa je zagotovo počistil kis.

Potapljanje v hladno vodo je bilo zdravilno, saj je spremenilo bistvene kvalitete tekočin in trdnih snovi. Bolnike so tudi vrteli okoli svoje osi, da bi spravili kri v slabo prekrvavljene dele telesa, predvsem v glavo. Poleg tega so jih tudi strašili, nenadno zbujali in nasploh skušali doseči šok, ki naj bi iztrgal bolnika iz njegovega sveta.

Vendar pa je bil tudi pogovor z pacientom ena od temeljnih metod med vsemi temi tehničnimi postopki zdravljenja. Zdravniki so namreč tudi spodbujali, prepričevali in razpravljali. Vir bolezni se jim je namreč zdela le silovita želja po nečem, za kar bolnik misli, da je prav, zdravnik pa mu mora dokazati, da je to le na videz dobro, v resnici pa je zlo. "Človek mora biti filozof, da lahko zdravi bolezni duše," je zapisal Sauvages. S tem so se lahko strinjali njegovi številni sodobniki.

In spet se nam pojavita dva glavna temelja, na katerih še danes temelji zdravljenje duševnih bolezni. Fizični poseg v telo, ki je skozi stoletja postajal čedalje bolj sofisticiran, saj je preko železnih opilkov, vitriola, vretena za vrtenje, lobotomije, insulinskega šoka in elektrošoka polagoma prešel v kemične sfere; ter pristop s pogovorom, kjer je zdravnik skušal prodreti v bolnikovo bolezen, v njegovo podzavest in tam s pomočjo najrazličnejših verbalnih posegov poskušal narediti red. Filozofija, mitologija, simboli in asociacije so tako že davno pred Freudom priskočili na pomoč zdravnikom, ki so v bolnikih spet začeli videvati človeška bitja.

Vsem avtorjem moramo priznati, da so s pomočjo virov, ki so jim bili na razpolago, vzpostavili strpen dialog, ki se je odvijal s pomočjo sodelovanja najrazličnejših humanističnih ved. Še več, uspelo jim je napisati izredno zanimive in hkrati zelo uporabne knjige, ki nam širijo obzorja tako s svojimi podatki kot tudi z raziskovalnimi prijemi. Lahko bi tudi rekli, da so pravi dokaz učinkovitosti interdisciplinarnega raziskovanja in sodelovanja. Ko tako sledimo posamezniku, ki se je s pomočjo svojega znanja in skupnosti, v kateri je živel, prebijal skozi čas in se aktivno odzival na vse izzive, ki so se mu pojavili na poti, se mimogrede znajdemo v velikih dogodkih, ki so usodno oblikovali našo preteklost. Na ta način se življenje, ki ga živimo danes, znebi svojih skrivnosti ter dobi nove dimenzije. In tuja dežela postaja čedalje bolj domača.

Jure Gombač

Boris Kuret, Salvator Žitko: ZASTAVA, SVETA BODI TI NAM VEZ. Društveni prapori na Tržaškem in v Istri pred prvo svetovno vojno. Trst, 1997, 173 strani.

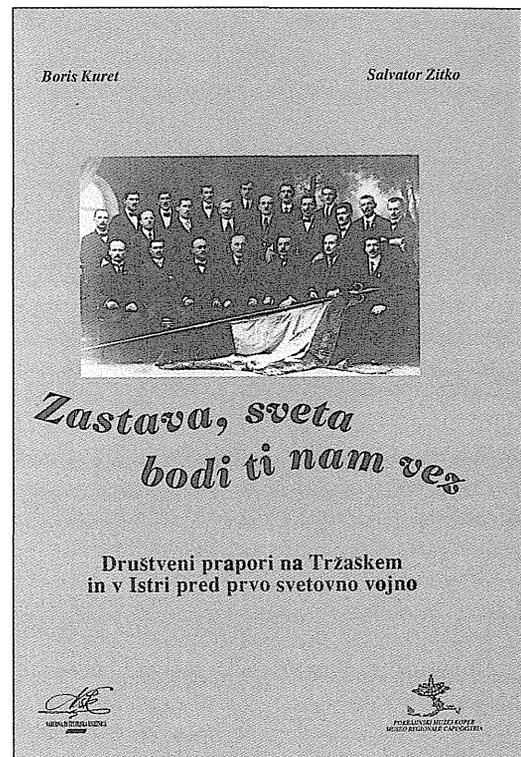
Na slovenskem zahodnem obrobju, ob večstoletnem stičišču dveh kultur, jezikov in etnosov, je vprašanje zgodovinskega spomina in zavesti izjemnega pomena. To nam potrjujejo tudi aktualna dogajanja, saj so tako ali drugače še vedno ogrožene temeljne prvine in sestavine, ki Slovence v zamejstvu označujejo oziroma konstituira kot avtohton narod. Doslej najboljše oris narodnega gibanja v Slovenski Istri je podal Janez Kramar v knjigi Narodna nebuja. Njegovo delo (v širšem obsegu) nadaljujejo nekateri mlajši zgodovinarji, vendar so ostale le redke priče in okrnjeno ustno izročilo starejših generacij. Današnji zgodovinarji so torej vse bolj prisiljeni iskati podatke v starejših še dostopnih virih, zlasti v časnikih in revijah ali pa v zajetnih fasciklih arhivskega in bibliotечnega gradiva. Pričujoče delo o društvenih praporih na Tržaškem in v Istri pred 1. svetovno vojno avtorjev Borisa Kureta in Salvatora Žitka je nastalo kot plod sodelovanja dveh slovenskih inštitucij tostran in onstran meje: Pokrajinskega muzeja v Kopru in Odseka za zgodovino pri Narodni in študijski knjižnici v Trstu. Ti inštituciji namreč s svojo raziskovalno dejavnostjo pokrivata zamejski oziroma južnoprimorski prostor ter sodelujeta pri nekaterih pomembnih raziskavah kulturno-zgodovinskega razvoja slovenskega prebivalstva na zahodnem robu nacionalnega ozemlja. Potreba za skupno raziskavo društvenega življenja in praporov pa ima še nekaj drugih vzrokov, npr. državne meje, ki so v povojnem obdobju kruto zarezale svoje osti v to nekoč enovito upravno in narodnostno območje. Pretežni del arhivskih virov, časopisov in revij, ki vsebujejo podatke o nastanku in razvoju društev ter njihovih praporov, hranijo v Trstu,

večji del praporov tržaških in okoliških društev pa danes hranijo v muzejskih ustanovah v Ljubljani in Kopru. Povezanost hrvaških Istranov s primorskimi Slovenci avtorja pojasnjujeta z dejstvom, da tržaško ozemlje z Istro ni bilo le narodnostni, temveč tudi kulturni branik pred tujimi asimilacijskimi težnjami v času narodne prebujanja. Zbrano gradivo sta vnesla v določen geografski in časovni okvir. Poleg Trsta z okolico sta zajela predvsem območja, ki so bila pod Avstrijo vključena v okraje Koper, Pazin, Volosko, Pulj ter Mali Lošinj. Časovno pa je njuna raziskava omejena na obdobje od začetka ustavne dobe 1861 oziroma 1867, ko je izšel zakon o pravici zborovanj, pa vse do 1. svetovne vojne, ko je dotlej razgibano družbeno življenje večinoma zamrlo. Raziskava pa zajema ne le pevska, bralna in godbena društva, pač pa tudi delavska podporna, sokolska in vojaško-veteranska društva ter Marijine družbe.

Že precej časa pred izbruhom 1. svetovne vojne je družbeno-politično življenje na Tržaškem in v Istri potekalo v znamenju zaostrenih nasprotij med italijansko in slovensko-hrvaško skupnostjo. Po socialni strukturi je slovensko in hrvaško prebivalstvo pripadalo pretežno kmečkemu sloju in delavstvu, italijansko pa večinoma meščanstvu ali višjim socialnim slojem. Slovenci v Trstu in okolici so se večinoma združevali pod okriljem političnega društva Edinost, ki je bilo ustanovljeno leta 1874. Društvo je zastopalo slovenske narodne interese, svojo najpomembnejšo vlogo pa je odigralo pri preprečevanju asimilacije doseljencev in poitalijančenju zaledja. Društvena dejavnost se je po nekaj letih razširila tudi na hrvaško Istro, pri čemer je imel pomembno vlogo list Edinost, najprej kot tednik, od leta 1898 pa kot dnevnik. Slovenci in Hrvati so se torej pod okriljem političnega društva Edinost s skupnimi močmi borili za narodno in jezikovno enakopravnost. Društvene dejavnosti so spodbujale in razvijale kulturno-prosvetno dejavnost, zlasti v tržaški okolici, uveljavile pa so tudi lastne gospodarske ustanove, predvsem denarne in zadružne. Pri delu posameznih društev in kulturnih manifestacij so večkrat omenjeni nekateri politični prvaki, npr. Ivan Nabergoj, Viktor Dolenc, Matko Mandič, Vjekoslav Spinčić, Matko Laginja, Otokar Rybar, Josip Vilfan idr. Vsi naštetih so se s svojim političnim in drugim delovanjem v prvih vrstah postavili po robu italijanskim asimilacijskim težnjam in iredentizmu. Narodna nasprotja v narodnostno mešanih območjih so se kazala predvsem pri vprašanju uporabe jezika v šolah in uradih. Italianizirane občinske in v narodnostno mešanih območjih so se kazala predvsem pri vprašanju uporabe jezika v šolah in uradih. Italianizirane občinske in v narodnostno mešanih območjih so se kazala predvsem pri vprašanju uporabe jezika v šolah in uradih. Italianizirane občinske in v narodnostno mešanih območjih so se kazala pred-

vsem pri vprašanju uporabe jezika v šolah in uradih. Italianizirane občinske in la kulturna in prosvetna društva, v katerih so bili primorski Slovenci in istrski Hrvati narodno in politično najbolj zavedeni in aktivni del obeh matičnih narodov. Z začetki ustavne dobe so se najprej ustanavljale in uveljavljale čitalnice, kjer sta se zbiral narodno zavedna inteligenca in predstavniki novonastajajočega meščanskega sloja. Na tako imenovanih besedah, čitalniških prireditvah, so spodbujali številne oblike prosvetnega delovanja in zlasti zborovsko petje. Na Tržaškem je največji razmah čitalništva zabeležen po letu 1868, ko so nastala številna društva v ožji in širši okolici Trsta. Že po letu 1870 pa so čitalnice postopno izgubljale vitalnost in le redke so uspešno nadaljevale svoje poslanstvo. Tudi čitalniški pevski zbori so iz preozkih čitalniških okvirov kasneje prerasli v nove organizacijske oblike. Tudi na področju hrvaške Istre so čitalnice odigrale pomembno vlogo, npr. v Kastvu, Pulju, Vrbniku, Lindaru, Buzetu, Pazinu itd. Ob koncu 19. stoletja pa do 1. svetovne vojne je bilo število pevskih zborov oziroma društev že tolikšno kot verjetno nikjer na Slovenskem. Vsako društvo je imelo svoja pravila, žig, denarni sklad za nabavo knjig in časopisov oziroma za nakup pesmaric, not, glasbil itd. Poleg tega je bil za vsako društvo izjemen strošek nakup prapora, zato so se včasih odločili kar za "domačo proizvodnjo". Društveni prapori so se pojavljali že v času čitalnic in taborov, vendar so podatki o njihovem razvitju silno pomanjkljivi. Natančnejša poročila so bila objavljena šele v Edinosti oziroma v drugih časnikih, ki so pričeli izhajati v 90. letih prejšnjega stoletja. Od leta 1898 do 1912 je po dokumentiranih podatkih kar 25 pevskih, bralnih in godbenih društev iz Trsta, okolice in Istre razvilo svoje društvene prapore. Ob množici društvenih praporov na Tržaškem pa zelo preseneča majhno število (doslej evidentiranih) praporov v slovenskem delu Istre. Predvsem zato, ker je na tem območju delovalo okrog 30 pevskih, bralnih in godbenih društev, ki so bila razvejena od Klanca, Črnotič, Sočerge, Plavij, Kubeda, Tinjana prek Ospa, Gabrovice, Črnega Kala, Spodnjih Škofij, Pridvora in Čežarjev do samega Kopa. Omenjeno oziroma dejansko potrjeno pa je le razvitje društvenega prapora Domovine v Ospu in Ilirije v Pobegih. Prapore so izdelovale predvsem češke tvrdke, pa tudi šiviljske delavnice v Ljubljani, Trstu ali v manjših krajih. Zaradi draginje so marsikateri prapor izdelale kar same članice društev ali pa gojenke kake šole. Društva, ki niso imela društvenega prapora, so v javnosti nastopala z "navadno" narodno trobojnico. Sicer pa je kot pravi društveni prapor veljal le tisti, za katerega je naredil načrt mojster slikar ali izvedenec v tej stroki. Sama izdelava pa je bila praviloma poverjena specializiranim šiviljskim tvrdkam ali šiviljskim šolam, razen v prej omenjenih primerih, ki jim je botrovalo pomanjkanje finančnih sredstev v društvenih blagajnah. K praporu je sodil zločljiv drog z medeninastim na-

stavkom na vrhu. Nastavek je bil vselej izdelan v obliki društvenega grba. Pri pevskih in bralnih društvih je bila to lira, pri sokolskih sokol, pri nabožnih križ, lahko pa je imel obliko sulice z vdelanim monogramom. Od teh pravil so nekoliko odstopala tržaška društva, ki so se večkrat odločala za helebardo (tržaški mestni grb). Prapori so bili večinoma pravokotne, trikotne ali kvadratne oblike. Za trikotne so se odločale predvsem šole in sokolska društva, ostala društva pa so po lastni presoji izbirala pravokotno ali kvadratno obliko. Barve praporov so bile zelo različne in slikovite. Poleg trobarvne kombinacije (bela - modra - rdeča ali rdeča - bela - modra) so prevladovali prapori z belo, modro ali rdečo podlago. Večina praporov, ki so jih običajno krasile zlate resice, je imela tudi društveni grb ali alegorično podobo, okrog katere sta bila uvezena datum razvitja in ime društva. Sestavni del prapora je bil kumski, praviloma bel, dvojni trak s pentljo, ki ga je ob razvitju darovala kumica. Na traku je bilo tudi posvetilo s kumičnim imenom, ob njem pa je visel še moder trak, darilo domačih pevk ali deklet. Ostale trakove so večinoma darovala društva, ki so prisostvovala razvitju prapora. Nekatera bogatejša društva so si privoščila tudi srebrne vence, ki so jih obešali pod nastavkom na drog zastave. Za samo razvitje prapora je veljal uhojeni protokol, ki so ga društva praviloma dosledno upoštevala. Razvitja so ponavadi prirejali na prostem, kjer so prostor, namenjen slovesnosti, okrasili z zelenjem in narodnimi zastavami na visokih smrekovih drogovih. Ob vhodnem slavoloku so prihajajoče goste pričakali bodrilni napisi, dekleta pa so jim pripenjala narodne značke. Povsem razumljivo je, da so posebno skrb posvečali tudi okrasitvi odra, na katerem je potekal osrednji del slovesnosti. Na odru, ki je bil skrbno pripravljen oziroma okrašen z bršljanovimi venci in trakovi v narodnih barvah, so se namestili pevci domačega društva in zastavonoše gostujočih s svojimi prapori. Sam potek slovesnosti je običajno potekal v dveh delih. V prvem so uprizorili otvoritev z nastopom domačega pevskega zbora, sledil je pozdrav predsednika društva in razvitje prapora, nato pa kumičino voščilo in pripenjanje kumičinega traku, pripenjanje drugih trakov, pobratenje z na odru stoječimi prapori, osrednji govor in nazadnje zabijanje žebeljev v drog prapora. S tem simboličnim dejanjem se je končal prvi del slovesnosti. V drugem delu je sledil koncert gostujočih pevskih zborov, ki so zapeli vsak po eno pesem. Zaključni del slovesnosti pa so popestrile godbe in tamburaške glasbene skupine. Ne gre prezreti dejstva, da so bile te slovesnosti množične narodne manifestacije, ki so krepile nacionalno zavest in enotnost. Društveno delovanje je kmalu po italijanski zasedbi Primorske in Istre začelo usihati, s prihodom fašizma pa se je pričelo brutalno uničevanje društvenih sedežev in inventarja. Tlačenje slovenske besede, knjig in drugih simbolov slovenstva je kulminiralo v letih 1927/28.

Tedaj so bila društva v celoti razpuščena, hkrati pa je bil uničen velik del društvenih praporov. Po zaslugi posameznikov so redki prapori "preživel" fašistični teror in so še danes dragocena kulturna dediščina, pomnik preteklosti in izročilo starejših pokolenj mlajšim rodovom.

Slavko Gaberc

Vera Kržišnik-Bukić (ur.): SLOVENSKO-HRVAŠKI
OBMEJNI PROSTOR: ŽIVLJENJE OB MEJI. Ljubljana,
Inštitut za narodnostna vprašanja, 1999.

Zbornik "Slovensko-hrvaški obmejni prostor: življenje ob meji" prinaša rezultate terenske raziskave, ki so jo opravili sodelavci na temeljnem raziskovalnem projektu dr. Vere Kržišnik Bukić na temo "Medetnični odnosi v obmejnem prostoru med Slovenijo in Hrvaško", ki se izvaja v okviru Inštituta za narodnostna vprašanja v Ljubljani. To obsežno publikacijo je izdala ustanova nositeljica raziskovalnega projekta, Inštitut za narodnostna vprašanja, in jo na več kot 250 straneh velikega formata sestavlja poleg uvodne in zaključne besede urednice 11 prispevkov petih različnih avtorjev, in sicer Simone Zavratnik Zimic, Karmen Medice, Petra Repoluska, Srđa Orbanica in Daria Marušića, zatem pa še aneks, v katerem sta najprej Srđa Orbanic in Dario Marušić v hrvaščini prikazala antropolingvistični oris hrvaško-slovenskih stikov ob primeru Kozlerjeve meje v Istri, Vera Kržišnik Bukić pa nekatere zgodovinske razsež-

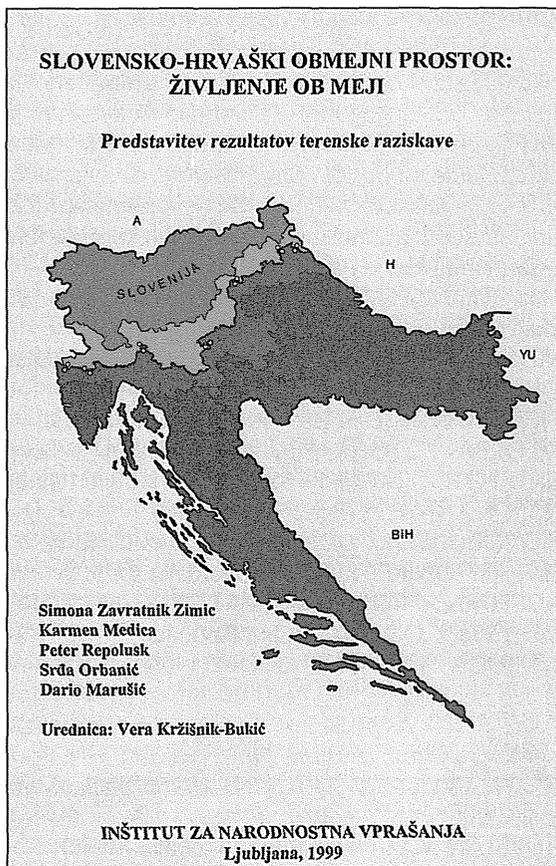
nosti slovenstva v hrvaškem delu slovensko-hrvaškega obmejnega prostora s posebnim ozirom na Istro in Zagreb. Kartografske priloge za publikacijo je oskrbel Inštitut za geografijo v Ljubljani, izid dela pa so finančno podprli Ministrstvo za znanost in tehnologijo Republike Slovenije, Ministrstvo za notranje zadeve Republike Slovenije, Istrska županija v Republiki Hrvaški in Ministrstvo za zunanje zadeve Republike Slovenije.

Omeniti gre, da je v okviru zgoraj omenjenega projekta pri Inštitutu za narodnostna vprašanja leta 1997 že izšel prvi informativni zvezek o narodnostni sestavi prebivalstva v obmejnem prostoru med Slovenijo in Hrvaško na osnovi statističnih kazalcev narodnostnega (samo)opredeljevanja in maternega jezika po popisu prebivalstva iz leta 1991 s posebnim poudarkom na Slovencih in Hrvatih.

Prispevki tu predstavljenega zbornika tako sestavljajo nadaljevanje prikaza rezultatov dela na projektu, ki se tokrat loteva terenskega preverjanja konkretnega prostorskega, družbenega in narodnostnega položaja v obmejnem območju Slovenije in Hrvaške. V prvem prispevku Peter Repolusk, sodelavec Inštituta za geografijo v Ljubljani, opredeljuje obravnavano obmejno območje ter nekatere njegove geografske značilnosti in ugotavlja, da je to območje zaradi dolžine mejne črte dejansko sestavljeno iz različnih regionalnih enot, ki se na obeh straneh meje tudi med seboj razlikujejo. Avtor pri tem razlikuje med gravitacijskimi in homogenimi pokrajinskimi regijami ter nato podaja demogeografsko in socialno-geografsko podobo območja, upoštevajoč obstoječo administrativno oziroma občinsko členitev slovenskega in hrvaškega obmejnega pasu ter razpoložljive statistične vire. Prispevek zaključuje s prikazom narodnostne sestave in njenega spreminjanja med letoma 1971 in 1991 na osnovi popisnih podatkov. V zaključkih ugotavlja obstoj dokajšnjih razlik v obravnavanem obmejnem območju glede na stopnjo gospodarske in družbene razvitosti, ki so še posebno poudarjene na hrvaški strani, zaradi česar so obmejna območja Hrvaške po mnenju avtorja tudi ekonomsko bistveno bolj navezana na Slovenijo kot obratno. To se v razmerah razširjene nerazvitosti in demografske ogroženosti kaže v smereh prekomejnih dnevnih in trajnejših migracij, ki vplivajo na končno narodnostno sestavo obmejnih občin.

V drugem prispevku obravnava Simona Zavratnik Zimic, sodelavka Inštituta za narodnostna vprašanja v Ljubljani, nekatere metodološko-teoretske okvire terenske raziskave, ki se je posvečala dvem središčnim temam, in sicer slovensko-hrvaškemu obmejnemu prostoru kot novemu prostoru ter identifikaciji v tem prostoru. S terenskim delom se je na osnovi že izdelanih metodoloških konceptov, ki so jih razvili različni uveljavljeni domači raziskovalci, želelo opredeliti fenomen meje kot črte ločnice, njeno prepustnost in potekajoče interakcije na njenih robovih. O sami strukturi vprašalnika in poteku terenskega dela ob koncu leta 1997 v

naslednjem prispevku spregovori Karmen Medica, prav tako sodelavka Inštituta za narodnostna vprašanja v Ljubljani, ki opredeljuje tudi glavne tematske sklope vprašalnika, in sicer čezmejne stike, medijski pretok, jezikovno strukturo, teritorialnost in prostorsko percepcijo, lokalno-državno urejanje življenja in konkretno vsakdanje življenje ob meji. V nadaljevanju Peter Repolusk podrobneje osvetli območje terenskega dela, se pravi sondnih krajev, v katerih so bili porazdeljeni vprašalniki, in ki obsega sedem enakomerno prostorsko porazdeljenih dvojic naselbinskih enot na obeh straneh slovensko-hrvaške meje. Skupno je terensko delo zajelo 49 obmejnih naselij, ki sodijo zaradi njihovega perifernega značaja pretežno v manjše velikostne razrede (pod 500 prebivalcev). V tem okolju je bilo, kakor navaja Simona Zavratnik Zimic v naslednjem prispevku, razdeljenih 560 anket, od katerih je bilo vrnjenih oziroma izpolnjenih 391. Avtorica v nadaljevanju prikazuje nekatere demografske značilnosti v anketo zajetih respondentov, kjer so nadpovprečno zastopani moški srednje generacije, ter narodnostno strukturo anketirancev, kjer je na območju hrvaške Istre zapaziti ob klasični nacionalni tudi regionalno opredelitev. Zanimivi so tudi rezultati glede narodnostne strukture družinskih okolij, kjer mešani zakoni predstavljajo v celotnem obravnavanem prostoru kar 20% primerov, ter odgovori, ki se nanašajo na regionalno samoopredelitev anketiranih oseb, kjer je opazna po mnenju avtorice večja intenziteta tradicionalnih regionalnih opredelitev na hrvaški strani in določen premik iz regionalnosti v lokalnost oziroma državnost na slovenski strani. Peter Repolusk nato prikaže rezultate vprašalnika glede funkcionalnih čezmejnih stikov, zlasti na področju dela, izobraževanja, oskrbe in rekreacije, kakor tudi sorodstvenih in prijateljskih osebnih stikov. Avtor pri tem ugotavlja, da se vse našete oblike čezmejnih stikov zmanjšujejo po uveljavitvi državne meje med Slovenijo in Hrvaško in da obstaja določeno nesorazmerje tako v usmerjenosti kot strukturi čezmejnih stikov med obema stranema. Simona Zavratnik Zimic obravnava rezultate anketiranja z ozirom na percepcijo obravnavanega obmejnega območja, teritorialno identiteto in vrednotenjem državne naravnosti do domačega okolja. Zanimivo je pri tem, da velika večina lokalnega prebivalstva (okrog 70%) dojema domače okolje kot narodnostno mešano, medtem ko je prevlada lokalne identitete v skladu z dokaj konsistentnim negativnim ali nevtralnim vrednotenjem državne naravnosti do lokalnih problemov. Zaključni prispevek Karmen Medice obravnava podobnosti in razlike pri vsakdanjem življenju v slovensko-hrvaškem obmejnem območju, ki se izraža s sorodno ali različno percepcijo elementov materialne, socialne in duhovne kulture na tej in oni strani meje. Pri tem je večina vprašanih mnenja, da obstajajo med obema stranema podobnosti, ki je večja na področju materialne in socialne kulture, manjša pa na področju duhovne kulture.

BUZETSKI ZBORNİK. Knjiga 25.

BUZEŠTINA je i u 1999. godini dobila svoj Zbornik, koji koji već dvadeset i pet godina izlazi kao godišnjak pa je 25. i redni broj novog Buzetskog zbornika.

Šezdesetak autora napisalo je približno toliko priloga. Sadržaj knjige raspoređen je u šest poglavlja.

SOVINJAK, BUZEŠTINA ISTRE, GOSPODARSTVO, LITERALNI PRILOZI, PRIKAZI I SPORT.

Predgovor knjizi napisala je dr. Durdica Cvitanović, poznata hrvatska povjesničarka umjetnosti, a prvi je prilog Borisa Sirotića, gradonačelnika: Subotina 98.

Nataša Vívoda je na terenu proučila govor Pračane, jednog od sela nedaleko Sovinjaka pa je prikazala njegove fonetske i morfološke značajke. Ističe bogatstvo vokala ovog govora (ima ih devet), te arhaičke oblike u sklonidbi. Posebnost govora Pračane je refleks poluglasnika. Oni su dali glas o.

Mr. Jakov Jelinčić analizirao je knjigu poslovanja bratovštine sv. Jelene u Sovinjskim Brdima (1712-1806) kao zanimljiv dokument za proučavanje života ljudi, njihova govora, onomastike i gospodarstva. XVII i XVIII stoljeće vrijeme je kada se u umjetnostipojavljuje barokni slog koji svoj bujni izraz nalazi u opremi crkava. Na području Istre dr. Jelka Radauš Ribarić zabilježila je nekoliko mjesta s odjevenom Gospom. Na Buzeštini to su: Buzet (crkva Sv. Jurja), Sovinjak i Hum. Do odijevanja kipa Gospe kod nas je došlo poslije bitke kod Lepanta 7. X 1571. U borbi je Španjolska imala velik utjecaj i na odijevanje kipova u crkvama. Taj utjecaj je ženska odijeca uska u struku, a koja se zvonoliko proteže do vrata s uzdignutim ovratnikom. U sovinjskoj crkvi, desno od glavnog oltara je kip s obučenom Gospom. Danas je to kip u bijeloj haljini koja je nedavno sašivena. U Istri se oblačenje Blažene Djevice Marije poslije XVII stoljeća uobičajilo posredstvom Venecije. Sudac Vesna Katarinčić Škrlić je svoj prilog: Oporučno nasljeđivanje na Sovinjštini, potkrijepila uvidom u arhivsko gradivo općinskog suda i korištenjem sadržaja proglašanih oporuka a time je pobudila zanimljivost teme o oporučnom nasljeđivanju od 1945. godine do danas.

U prilogu pok. dr. Branka Fučića prikazan je dio otkrivenih zidnih slika u kapelici crkve Sv. Roka u Sovinjaku pod naslovom imena autora koji je slike naslikao 1573. g., Majstor Dominik iz Udina. Kabalistička misao i gotičko graditeljstvo kontinentalne Istre prilog je mr. Zdenka Baloga. Dražen Vlahov, prof. piše o glagoljicom pisanoj matičnoj knjizi krštenih, vjenčanih i umrlih iz Huma (1618.-1672.), koja se čuva u Biskupskom arhivu u Poreču. Matične knjige su pouzdan izvor za razne grane znanosti, a spomenuta matica, s obzirom da je dobrim dijelom pisana glagoljicom uz to i prvo-rarezan spomenik nacionalne kulturne baštine. Ona svjedoči o etničkoj strukturi stanovništva Humštine, a može koristiti kod proučavanja povijesti Katoličke crkve

Ob koncu bi lahko rekli, da prinaša tu recenzirani zbornik izredno zanimive rezultate terenskoga dela na območju slovensko-hrvaške meje in tukajšnjih medetničnih odnosov, ki bi ga kazalo vsekakor razširiti v prostorskem smislu še na druga tukajšnja obmejna območja ter morebiti še na nekatera izbrana okolja v zaledju obmejnega pasu. Na ta način bi večje število opravljenih anket lahko bolje izražalo notranjo regionalizacijo v usmerjenosti in intenzivnosti čezmejnih stikov ter sploh v vrednotenju obmejnosti, kakor tudi njeno etnično-nacionalno konotacijo, saj bi bilo za obe strani meje zelo zanimivo vedeti, katere etnične, jezikovne in lokalne skupnosti izkazujejo večjo predispozicijo do čezmejnega sodelovanja in zakaj. Mogoče bi kazalo tekstovno-analitično dispozicijo tekstov nekoliko poenotiti in opremiti z daljšim zaključnim oziroma v sintezo naravnanim besedilom. Vsekakor je objavljeni zbornik, ki bistveno dopolnjuje tistega iz leta 1997, dragocen vir informacij o odnosu lokalnega prebivalstva do meje, čezmejnih stikov in sosedov. Slednje nudijo tako strokovnjakom kot politikom dobro podlago pri interpretaciji fenomena obmejnosti in odločitvah, ki zadevajo ta najbolj obsežen ter nedvomno zanimiv in pomemben slovenski mejni odsek.

Milan Bufon

i demografskih kretanja, za proučavanje hrvatskog jezika i stanja i razvoja glagoljskog pisma na Humštini u XVII stoljeću. Kao najstarija matična knjiga iz Huma ona je nezamjenjivi izvor za proučavanje patronika. Milan Ivančić, dipl.ing. prikazao je Biljnu proizvodnju na Sovinjstini. Područje obuhvaća k.o. Sovinjak, Pračanu, Sovinjsko Polje, Sovinjska Brda i Sovištinu. Prikaz obuhvaća ekološke uvjete: tla, klime, reljef i radno aktivno stanovništvo, opremljenost strojevima a odnosi se na ratarsku, povrtlarsku, voćarsku i vinogradarsku proizvodnju. Dr. Vido Vivoda osvrće se na povijest vinogradarstva Istre u antičko doba, a Lino Vivoda za svoj rad *Sovignaco nella bibliografica storica Italiana* (Sovinjak u talijanskoj povijesnoj bibliografiji), koristio radove istarskih autora objavljenih na talijanskom jeziku navodeći manje radove ali i djela kao Camille De Franceschia "Conteo di Pisino". (Pazinska grofovija), jer je Sovinjak neko vrijeme pripadao Pazinskoj grofoviji. Dr. Krešimir Sakać, Ettore Poropat dipl. oec i dr. Boris Šinković u prilogu Piritizirani boksiti Minjere u Istri, mineralno-kemijski sastav i geneza, pišu o postavljanju nove originalne interpretacije geneze tih boksita. Do sada je bilo uvriježeno stanovište o jednokratnom procesu stvaranja piritiziranih boksita u različitim područjima svijeta, za istarske je ustanovljeno da su nastali u dvije faze o kojima pišu autori. Doris Nežić zalaže se za hortikulturno uređenje Sovinjaka i predlaže da se prostor uz župnu crkvu zasadi raznim zelenim i cvatućim grmovima i trajnicama. Kako se radi o prostoru uz crkvu uređena površina podsjećala bi na nekadašnje samostanske vrtove.

Miro Rušnjak, danas sedamdesetogodišnji umirovljeni učitelj pripovjeda o djetinjstvu i životu u rodnoj Pračani. Napisao je: Zimi oko ognjišta i Sjećanja na kosidbe u Dolini Mirne. O ljljanima sjeverne Istre pišu botaničari Angelina i Zlatko Petriševac. U okviru 50 godišnjeg postojanja Instituta za etnologiju i folkloristiku iz Zagrebu, značajno mjesto zauzimaju folkloristička i etnološka istraživanja u Istri, Područje Buzeštine bilo je uvršteno u prva istraživanja 1951 i 1952 godine. Rukopisnu građu s tih terena, a koju su prikupili ondašnji istraživači Olinko Delorko, Nikola Bonifačić Rožin i Vinko Žganec, priredila je za objavljivanje u Buzetskom zborniku dr Tanja Perić Polonijo. Priređujući građu napisala je i komparativnu studiju o usmenoknjiževnim oblicima i njihovim varijantama na Buzeštini. O 40. obljetnici Mješovitog pjevačkog zbora Roč piše Ines Greblo, a Ivan Draščić "Beli Mate" pripremio je nekoliko priloga iz prošlosti Buzeta i Sv. Martina. Dr. Katarina Horvat Levaj, povjesničarka umjestnosti predlaže izbor kulturno povjesnih spomenika u Humu i piše tekstove za obilježavanje.

Dva su autora obradila gospodarske teme. Zdravko Čurić, ing piše: PIVOVARA U BUZETU (1977-1998), a mr Stjepan Kraljević u prvom prilogu piše: Izgradnja vodovodne mreže od 1993. do 1997. godine na pod-

ručju djelovanja Istarskog vodovoda, a drugi je prilog: Proizvodnja i isporuka vode potrošačima na području djelovanja Istarskog vodovoda. S literalnim radovima javljaju se već dugogodišnji suradnici Fedor Putinja s pripovjetkom Bepi iz Sluma, a Miroslav Sinčić, Milena Draščić, Daniele Sirotić, Marija Ribarić, Snježana Markežić i Ivan Draščić "BELI MATE" s pjesmama. Zabilježene su sve kulturne manifestacije tijekom godine a neke su manifestacije i knjige prikazane:

Hari Ivančić, GRADOVI I KRAJOLICI 1993-1998. (Gorka Ostojčić Cvajner)

MOST SURADNJE DUG ČETRISTOTINE PEDESET KILOMETARA (Gordana Čalić Šverko)

LJEKOVITO BILJE BUZEŠTINE (Mirjana Pavletić)
IZLOŽBA FOTOGRAFIJA O KOTLIMA (Vladimir Gudac), FOTOGRAFIJE HFS, PULA (Vladimir Gudac), 12. 13. 14. ANNALES (Božo Jakovljević)

NOVE BUZETSKE UDRUGE (Gordana Čalić Šverko), JUBILEJ ARMONIKE TRIESTINE (Gordana Čalić Šverko)

KULTURNI PROGRAMI NA BUZEŠTINI TIJEKOM 1997. I 1998. GODINE (Mirjana Pavletić)

UDRUGA HRVATSKIH SUDACA (Vesna Katarinčić Škrlj)

Petar Pavel Vergerije ml, međunarodni znanstveni skup u Kopru (Alojz Jembrih)

ZAŠTITA KULTURNE BAŠTINE 1998. (Zlatka Marzi i Božo Jakovljević)

BUZETSKE MAŠKARE 1999. G. (Zlatka Marzi)

O sportskim događanjima u 1998. godini pišu Čedomir Žulić, Godina za pamćenje, prilog je uspješnoj godini bočara Buzeštine. Vlado Vodopija piše: Rukometni klub Buzet-Buzetska pivovara, Slavica Prokić Schuch prikazuje rad i uspjehe Odbojškog kluba Buzet, a Elvis Bašić napisao je priloge: Povratak nogometa u Buzet, Uspješna godina Taekwon do kluba Buzet i Palaglaideri nad Buzeštinom.

Najnoviji broj Buzetskog zbornika uredili su Antun Hek, Damir Sirotić i Božo Jakovljević koji je glavni i odgovorni urednik. Izdavač knjige je "Josip Turčinović" Pazin.

Božo Jakovljević

Janneke Kalsbeek: THE ČAKAVIAN DIALECT OF ORBANIĆI NEAR ŽMINJ IN ISTRIA. Amsterdam, Rodopi, 1998, XXII + 608 strani.

Znalcima problematike dobro je poznato da u Nizozemskoj djeluje nekoliko izvrsnih poznavatelja hrvatskih dijalekatnih osobina, a objavljivanje velike monografije o govoru sela Orbanići kod Žminja u Istri prilika je da širi krug ljudi ukratko upoznamo s njihovim radom. Uglavnom su oni proučavatelji čakavskoga narječja, no, naravno, pojave valja promatrati kompara-

tivno, pa se uspješno bave i drugim hrvatskim govorima, a neki (Willem R. Vermeer i Han Steenwijk) i slovenskima; napominjem da je Steenwijk prije nekoliko godina obavio odličnu monografiju o jednom od slovenskih rezijskih govora u Italiji: *The Slovene Dialect of Resia: San Giorgio*, Amsterdam 1992. Hein Steinhauer još je prije dvadesetak godina objavio opsežnu knjigu čakavskih studija: *Čakavian studies*, The Hague - Paris 1973. Vermeer je uopće jedan od najboljih poznavatelja zapadnojužnoslavenske dijalekatne situacije, a važan je i kao proučavatelj čakavskoga književnog jezika. Nedavno je na krakovskom slavističkom kongresu s osobitim poznavanjem govorio o Hektorovićevoj jeziku. Taj je prilog objavljen u časopisu *Studies in Slavic and General Linguistics*, 24, 1998, 465-526; upravo kao 25. knjiga toga periodika objavljena je studija Janneke Kalsbeek o kojoj ovdje govorimo. Hubrecht P. Houtzagers istakao se obradama govora na Cresu, Pagu i na Ugljanu, s time da je Orlecu na Cresu posvetio opsežnu monografiju: *The Čakavian Dialect of Orlec on the Island of Cres*, Amsterdam 1985. On proučava i kajkavske govore u Mađarskoj (Homok, Vedešin), kod Nežiderskog jezera. Janneke Kalsbeek svoj je znanstveni interes posvetila istarskim govorima, pa je dosad objavila više priloga o njima, a dugogodišnji napor okrunila je najobimnijom monografijom o jednom od čakavskih govora uopće u cjelokupnoj literaturi; studija o orbaničkom govoru objelodanjena je na preko 600 stranica.

Orbanici su seoce u blizini Žminja u središnjoj Istri, južno od Pazina, dio jedne od starosjedilačkih zona na istarskom poluotoku. Razumije se samo po sebi da je taj govorni tip bio u stanovitoj mjeri poznat znanstvenicima, međutim, nakon ove nove monografije on je zapravo najbolje poznat u čakavštini općenito. Područje oko Žminja, kao i ono oko Labina i Pazina, ekavsko je, a takvi su i predjeli oko Rijeke (liburnijski tip), oko Trsata, Bakra i u Crikvenici, oko Kastava, na Cresu i na sjevernom Lošnju. Upravo posljednjih godina dobili smo više priloga o čakavskom ekavskom dijalektu, poglavito nastojanjem Ive Lukežić, autorice monografije *Trsatsko-bakarska i crikvenička čakavština*, Rijeka 1996. To znači da je u Orbanicima praslavenski jat dao *e* (*besèda*, *susèda* ili *sūsèda*), ali svako dugo *e* je diftongirano (*cièli*, *lièp*; *mièso*, *pièt*). Uz ekavski jat pojavljuju se i rijetke iznimke, kao u primjerima *dìca*, *dìtè* ili *njàdra*. Vrlo je važna značajka toga govora *o* kao refleks stražnjega nazala (akuzativ jednine *kràvo*, *lūnò* "pun mjesec"), no i svako drugo dugo *o* se diftongira: *muòš*, "muž"; *nuòc*. Svakako su zanimljivi kontinuiteti stražnjeg nazala u Istri, gdje je oko Buzeta dobiveno *a*, oko Žminja i Pazina imamo *o*, a i oko Labina ima nešto primjera s *o*,

kao i oko Boljuna, gdje međutim, u glagolima sa sufiksom *-nq-* dolazi *a*. Međutim, ti glagoli tipa *dìgnut* oko Žminja ipak imaju *u*. Sustav je troakcenatski (˘, ˘, ˘), s dužinama ispred naglašenog sloga (*rābìt*), bez njih iza naglasaka. Dakle, dolazi i akut, npr. u riječi *nuòš* "nož", a dugosilazni naglasak npr. u *muòš*, kao što smo već vidjeli. Dugosilazni akcent javlja se i tzv. e-prezentima (*čùjen*, *dìgnen*) i u pridjevima kao *stāri*, što je izrazita značajka sjeverozapadnih čakavaca. Najkraća bi bila karakterizacija da genitiv jednine imenica tipa *sestrà* ima nastavni morphem *-i* (*sestrì*), u akuzativu množine imenica muškog roda nastavak je također *-i* (*stolì*). Npr. glagol *kopàt* u 3. licu množine glasi *kopājo*, glagol *nosìt* *nòse* ili *nòso*. Naravno je da knjiga sadrži pravo mnoštvo najrazličitijih važnih i zanimljivih detalja, pozudano zabilježenih i znalački protumačenih. Npr. genitiv i dativ zamjeničkih riječi *jā jās* i *tī* glase *manè*, *manè*, odnosno *tebè*, *tebè*; to je manjinska čakavska situacija, tj. običnije je stanje *mène*, *mèni*, dakle s ujednačivanjem u korist genitivnoga praslavenskoga akcenta. To orbaničko stanje ujednačeno je prema dativnom naglasku u praslavenskom, koji je bio na dočetnom slogu. Ima i onih čakavskih govora što čuvaju prvobitan praslavenski odnos, npr. *mène*, *menì* na otoku Ižu.

Autorica u uvodnim segmentima pouzdano i točno opisuje istarsko dijalekatno stanje u širem kontekstu te prethodna proučavanja tih govora. Fonologija je obrađena sažeto, no morfološko i sintaktičko stanje prikazano je mnogo podrobnije nego je u nas običaj. Posebno će zainteresirane oduševiti brojni tekstovi koji donose vjernu sliku domaćega govora, pri čemu je posebno zanimljivo da i autorica iz Nizozemske pitanja postavlja orbaničkim govorom! Dragocjen je i rječnik, i to i zato što je dosta opsežan (blizu 200 stranica) i zato što je leksikografski dobro sastavljen. Tu se ne donosi mnogo primjera uz pojedine natuknice, ali se velika pozornost posvećuje akcentu, npr. akcenatskim promjenama u pojedinim padežima ili u pojedinim glagolskim oblicima. Usp. npr. *sekìra* subst f (also *sikìra*) 'axe', Asg *sekìro*, lsg *sekìron*, Lsg *sekìre*. Na kraju je literatura navedena u prilično strogu izboru.

Kako vidimo iz naslova, ta je dragocjena monografija napisana na engleskom jeziku, isto tako i Houtzagersova knjiga o govoru Orleca na Cresu, kao i Steinhauerova obrada govora u Novom, Senju i na Vrgadi. Vermeerova knjiga naslovljena je *Studies in south slavic dialectology*. Dakako, neophodno je da hrvatski i slovenski učenjaci tu literaturu poznaju što bolje, a bilo bi vrlo korisno i objavljivanje koje knjige nizozemskih dijalektologa u Hrvatskoj i u Sloveniji.

Josip Lisac

KAZALO K SLIKAM NA OVITKU

SLIKA NA NASLOVNICI, slika 1, 5: Gledališka predstava ob 50-letnici šolstva na Primorskem v Gledališču Koper v izvedbi gledališke šole pri ZKO Koper, režija: Nataša Vodopivec, scenografija: Dušan Podgornik (Foto: D. Podgornik, 1995)

Slika 2: Otroci iz dvojezičnega vrtca v Špetru med slikanjem na zunanje stene šolskega poslopja (arhiv Zavoda za slovensko izobraževanje)

Slika 3: Prvošolčki osnovne šole "Ivana Babiča Jagra" Marezige ob zaključku šolskega leta (Foto: D. Podgornik)

Slika 4: Kras (Foto: D. Podgornik)

Slika 6: Učilnica, okoli 1900 (Slovenski šolski muzej)

Slika 7: Tablica za pisanje in šolski zvezek, okoli 1900 (Slovenski šolski muzej)

Slika 8: Prapor Pevskega društva Hajdrih s Proseka (B. Kuret, S. Žitko: Zastava, sveta bodi ti nam vez. Trst, 1997)

INDEX TO PICTURES ON THE COVER

FRONT COVER, photo 1, 5: Theatre performance at the 50th anniversary of school education in the Primorska region, presented by the Theatre School functioning within the Association of Cultural Organisations Koper, director: Nataša Vodopivec, scenographer: Dušan Podgornik (Photo: D. Podgornik, 1995)

Photo 2: Children from the bilingual kindergarten at S. Pietro al Natisone while painting on the outer walls of the school building (Archives of the Slovene Education Institute)

Photo 3: First-grade children at "Ivan Babič Jager" Primary School Marezige at the end of the school-year (Photo: D. Podgornik)

Photo 4: Karst (Photo: D. Podgornik)

Photo 6: A classroom, about 1900 (Slovene School Museum)

Photo 7: Sleate and exercise-book, about 1900 (Slovene School Museum)

Photo 8: Banner of the Hajdrih Choral Society at Prosecco (B. Kuret, S. Žitko: Banner, this holy link that binds us all. Trieste, 1997)

NAVODILA AVTORJEM

1. ANNALES: *Anali za istrske in mediteranske študije* - *Annali di Studi istriani e mediterraneei* - *Annals for Istran and Mediterranean Studies* (do 5. številke: *Anali Koprškega primorja in bližnjih pokrajin* - *Annali del Litorale capodistriano e delle regioni vicine* - *Annals of the Koper Littoral and Neighbouring Regions*) je znanstvena in strokovna interdisciplinarna revija humanističnih, družboslovnih in naravoslovnih vsebin v podnaslovu opredeljenega geografskega območja.

2. Sprejemamo prispevke v slovenskem, italijanskem, hrvaškem in angleškem jeziku. Uredništvo ima pravico prispevke jezikovno lektorirati.

3. Prispevki naj obsegajo največ 24 enostransko tipkanih strani s po 30 vrsticami. Na levi pustite 3 do 4 cm širok rob. Zaželeno je tudi (originalno) slikovno gradivo, še posebno pa oddaja prispevka na računalniški disketi v programih za PC (osebne) računalnike.

4. Naslovna stran tipkopisa naj vsebuje naslov in podnaslov prispevka, ime in priimek avtorja, avtorjeve nazive in akademske naslove, ime in naslov institucije, kjer je zaposlen, oz. domači naslov vključno s pošto številko in morebitnim naslovom elektronske pošte.

Uredništvo razvršča prispevke v naslednje **kategorije:**

Izvirna znanstvena dela vsebujejo izvirne rezultate lastnih raziskav, ki še niso bili objavljeni. Dela pošlje uredništvo v recenzijo. Avtor se obvezuje, da prispevka ne bo objavil drugje.

Strokovna dela prikazujejo rezultate strokovnih raziskav. Tudi te prispevke uredništvo pošlje v recenzijo in avtor se obveže, da prispevka ne bo objavil drugje.

Pregledni članki imajo značaj izvirmih del. To so natančni in kritični pregledi literature iz posameznih zanimivih strokovnih področij (review article).

Gradiva imajo ravno tako značaj izvirmih del.

Poročila vsebujejo krajše znanstvene informacije o zaključenih raziskovanjih ali kratek opis strokovnih in znanstvenih knjig ali srečanj. Taki prispevki ne smejo presežati 5 strani.

Mladinske raziskovalne naloge morajo biti urejene kot strokovna dela.

Komentarji so namenjeni aktualnostim s strokovnega področja. Ne smejo presežati 2 strani.

Obvestila so namenjena društvenemu življenju. Obsegajo 1 stran.

5. Prispevek mora vsebovati **povzetek** in **izvleček**. Izvleček je krajši (cca. 10 vrstic) od povzetka (cca. 30 vrstic) in v nasprotju s povzetkom tudi ne vsebuje komentarjev in priporočil.

V *izvlečku* na kratko opišemo namen, metode dela in rezultate. Navedemo, čemu smo delo opravili ali napisali dokument. Na že objavljeno gradivo se sklicujemo le, če je to glavni motiv dela. Na kratko opišemo metode in tehnike dela - kolikor je potrebno za razumevanje. Nove tehnike opišemo le, kjer se razlikujejo od že znanih. Če v delu ne opisujemo eksperimentalnega ali praktičnega dela, opišemo vire informacij. Rezultate in zaključke lahko združimo. Kar se da informativno navedemo le, kaj smo ugotovili oziroma odkrili.

Povzetek začnemo s stavkom, ki vsebuje glavno sporočilo dela. Stavki naj bodo popolni in ne predolgi. Pišemo v tretji osebi, le izjemoma uporabimo glagole v neosebni obliki. Uporabljamo pravilni strokovni jezik in se izogibamo slabše znanim kraticam. Ohraniti moramo osnovno informacijo in poudarke iz glavnega besedila. V povzetku ne sme biti ničesar, česar glavno besedilo ne vsebuje.

6. Avtorji so dolžni definirati in pripisati ustrezne **ključne besede** (pod izvlečkom) članka. Zaželeni so tudi **angleški (ali slovenski) prevodi** ključnih besed, podnapisov k slikovnemu in tabelarnemu gradivu. Priporočamo se še za angleški (ali slovenski) prevod povzetka, sicer bo za to poskrbelo uredništvo.

7. V besedilu se po možnosti držimo naslednjih poglavij:

1. Uvod.
2. Pregled dosedanjih objav.
3. Materiali in metode (Dokazni postopek).
4. Rezultati.
5. Razprava ali diskusija.
6. Zaključek (Sklepi).
7. Zahvala - če avtor želi.
8. Priloge - če je potrebno.
9. Literatura (Viri, Bibliografija).
10. Povzetek (Summary).
11. Izvleček.
12. Ključne besede (neobvezno).

8. Ločimo **vsebinske** in **bibliografske opombe**. Vsebinske opombe besedilo še podrobneje razlagajo ali pojasnjujejo, postavimo jih *pod črto*. Z bibliografsko opombo pa mislimo na citat - torej sklicevanje na točno določeni del besedila iz neke druge publikacije (navedemo tudi točno stran, kjer je citat objavljen) ali na publikacijo (članek) kot celoto (točne strani, kjer smo besedilo prevzeli, ne navajamo).

Bibliografsko opombo sestavljajo naslednji podatki:

Avtor, leto izida in - le če citiramo točno določeni del besedila - tudi navedba strani.

Celotni bibliografski podatki citiranih in uporabljenih virov so navedeni v poglavju *Literatura* (Viri, Bibliografija).

Primer citata med besedilom:

(Grafenauer, 1993, 11).

Primer navajanja vira kot celote, brez citiranja: (Grafenauer, 1993).

Popolni podatki o tem viru v poglavju Literatura pa se glasijo:

Grafenauer, B. (1993): Miti o "Istri" in resnica istrskega polotoka. V: Acta Histriae I. Koper, Zgodovinsko društvo za južno Primorsko, 9-52.

Če citiramo več del istega avtorja iz istega leta, poleg priimka in kratice imena napišemo še črke po abecednem vrstnem redu, tako da se viri med seboj razlikujejo. Primer:

(Grafenauer, 1993a); (Grafenauer, 1993b).

Bibliografska opomba je lahko tudi del vsebinske opombe in jo zapisujemo na enak način.

Posamezna dela ali navedbe virov v isti opombi ločimo s podpičjem. Primer:

(Gombač, 1996; Grafenauer, 1993b).

9. Pri citiranju arhivskih virov navedemo najprej arhiv, nato ime fonda ali zbirke in signaturo. V članku navajamo kratico arhivskega vira v oklepaju med besedilom. Kratico pa razložimo v poglavju o virih na koncu prispevka.

Primer navajanja arhivskega vira v oklepaju med besedilom: (PAK. RAG, 1)

Primer navajanja arhivskega vira v poglavju o virih: PAK. RAG - Pokrajinski arhiv Koper, Rodbinski arhiv Gravisi, a. e. (arhivska enota) 1.

Podobno poskušamo ravnati pri uporabi časopisnih virov.

10. Poglavje o literaturi in virih je obvezno. Bibliografske podatke navajamo takole:

- Opis zaključene publikacije kot celote - knjige:

Avtor (leto izida): Naslov. Zbirka. Kraj, Založba.

Npr.:

Verginella, M., Volk, A., Colja, K. (1995): Ljudje v vojni. Druga svetovna vojna v Trstu in na Primorskem. Knjižnica Annales 9. Koper, Zgodovinsko društvo za južno Primorsko.

V zgornjem primeru, kjer je avtorjev več kot dva, je korekten tudi citat:

(Verginella et al., 1995)

Če navajamo določeni del iz zaključene publikacije, zgornjemu opisu dodamo še številke strani, od koder smo navedbo prevzeli.

- Opis prispevka v **zaključeni publikaciji** - npr. prispevka v zborniku:

Avtor (leto izida): Naslov prispevka. V: Avtor knjige: Naslov knjige. Izdaja. Kraj, Založba, strani od-do. Primer:

Verginella, M. (1995): Poraženi zmagovalci. Slovenska pričevanja o osvobodilnem gibanju na Tržaškem. V: Verginella, M. et al.: Ljudje v vojni. Druga svetovna vojna v Trstu in na Primorskem. Knjižnica Annales 9. Koper, Zgodovinsko društvo za južno Primorsko, 13-51.

- Opis članka v **reviji**:

Avtor (leto izida): Naslov članka. Naslov revije, številka. Kraj, Založba, strani od-do. Primer:

Gombač, B. (1996): Osvoboditev Trsta maja 1945. Annales 8/96. Koper, Zgodovinsko društvo za južno Primorsko - Znanstveno-raziskovalno središče Republike Slovenije Koper, 141-150.

Članki so razvrščeni po abecednem redu priimkov avtorjev ter po letu izdaje, v primeru da gre za več citatov istega-istih avtorjev.

11. Tiskarski znaki za poudarke naj bodo:

podčrtano za **polkrepko**,

valovito podčrtano za *ležeče*.

Računalniški zapis naj vključuje ustrezne oznake za **bold** in *italics*.

12. Kratice v besedilu moramo razrešiti v oklepaju, ko se prvič pojavijo. Članku lahko dodamo tudi seznam uporabljenih kratic.

13. Pri ocenah publikacij navedemo v naslovu prispevka avtorja publikacije, naslov, kraj, založbo, leto izida in število strani (oziroma ustrezen opis iz točke 10).

14. Prvi odtis prispevkov uredništvo pošlje avtorjem v **korekturo**. Avtorji so dolžni popravljeno gradivo vrniti v treh (3) dneh. Besedilo popravljamo s korekturnimi znamenji, ki jih najdemo na koncu Slovenskega pravopisa (1962), Ljubljana, ali v: Slovenski pravopis 1. Pravila (1990). Ljubljana, SAZU-DZS, 13-14.

Širjenje obsega besedila ob korekturah ni dovoljeno. Druge korekture opravi uredništvo.

15. Uredništvo prosi avtorje, naj navodila vedno upoštevajo. Ob vseh nejasnostih je uredništvo na voljo za vsa pojasnila.

UREDNIŠTVO

INSTRUCTIONS TO AUTHORS

1. **ANNALES:** *Annals for Istran and Mediterranean Studies - Anali za istrske in mediteranske študije* (up to No. 5: *Annals of the Koper Littoral and Neighbouring Regions - Anali Koprskega primorja in bližnjih pokrajin*) is a scientific and research interdisciplinary review covering the humanities, sociology and natural science in the area as stated in the review's subtitle.

2. Articles (papers) written in Slovene, Italian, Croatian and English languages will be accepted. The Editorial Board reserves the right to have them linguistically revised and corrected.

3. Articles should be written on max. 24 pages with double spacing and on one side of the sheet only. On the left side of each page, a 3-4 cm wide margin is to be left. Original photographs, drawings and tables are welcomed, as well as diskettes containing the texts, together with reference to the programme used.

4. Title page of typescript is to include title and subtitle of the article (paper), author's name, any (academic) titles and name of institution by which employed or personal address with eventual E-mail address.

Articles are arranged in the following eight **categories**:

Original scientific works containing not yet published results of the author's own research. Such works will be reviewed by scientists chosen by the Editorial Board. Authors oblige themselves not to offer their material to any other journal or magazine.

Research works presenting results obtained through research. They too will be reviewed, and authors oblige themselves not to publish them elsewhere.

Review articles bearing the character of original works. These are critical and detailed reviews of literature from various interesting fields of research.

Materials and sources also bearing the character of original works.

Reports include short scientific information on integral research work or a short description of scientific or specialist books or meetings of experts. Such articles are not to exceed 5 pages.

Youth research compositions are to be presented in the same way as research works.

Explanatory comments include topical issues from various fields of research and are not to exceed 2 pages.

Notices include news from various associations and should not exceed 1 page.

5. Articles should include both **summary** and **abstract**.

Abstract is the shorter of the two (with up to 10 lines) and does not include, in contrast to summary (with up to 30 lines), explanatory comments and recommendations.

Abstract is to contain a short description of the pur-

pose and methods of the work and its results. Author should also state why the work has been carried out and why a document has been written about it. References to the already published material are made only if this is the main purpose of the work. Methods: if necessary, work methods and techniques are to be briefly described (new techniques are to be stated only if differing from the already known ones). If no experimental or practical work is described, sources of information are to be given. Results and conclusions may be incorporated. Findings are to be presented as briefly as possible.

At the beginning of summary the essential points of the carried out work are to be presented. Sentences should be concise and not too long. The text is to be written in the third person; verbs may be used in impersonal form only exceptionally. The not so well known abbreviations are to be avoided. Summary is to retain the basic information from the main part of the text, and should not contain anything that does not appear in the main text itself.

6. Authors are obliged to define and state **key words** (below abstract) in their articles. **English (or Slovene) translation** of key words, texts accompanying figures and tables are welcomed, as well as English (or Slovene) translation of abstracts; if this is not convenient, the Board of Editors will provide for it.

7. Texts should include, if at all possible, the following chapters:

1. Introduction
2. Works published to date
3. Material and methods
4. Results
5. Discussion
6. Conclusions
7. Acknowledgements (if desired by author)
8. Supplements (if necessary)
9. References (Sources, Bibliography)
10. Summary
11. Abstract
12. Key words

8. Two kinds of *notes* are distinguished: those regarding the **contents** of the text, and those referring to **bibliography**. The first elucidate the text in even greater detail and are to appear *at the bottom of the page (under line)*. Bibliographical notes, which are to appear in brackets in the text itself, deal with quotations and refer to a precisely stipulated part of the text from some other publication (the page on which quotation appears is to be therefore stated as well) or to a publication (article) as a whole (in this case no page from which the text has been taken is to be stated).

Bibliographical notes are made up of the following details:

Author, year of its publication, and page (but only if a

precisely stipulated part of the text is quoted).

The entire bibliographical data of the quoted and used sources are to be stated under *References* (Sources, Bibliography).

Example of quotation referring to a precisely stipulated part of the text: (Sommerville, 1995, 11).

Example of source quotation as a whole, with no citation: (Sommerville, 1995).

The entire data of this source are to be stated in the references and sources chapter as follows:

Sommerville, M. R. (1995): Sex and Subjection. Attitudes to Women in Early-Modern Society. London-New York-Sydney-Auckland, Arnold.

If a number of works *by the same author from the same year* are quoted, letters in alphabetical order are to be stated apart from the author's surname and abbreviation of his first name, in order that the sources are clearly divided between each other. Example:

(Sommerville, 1986a); (Sommerville, 1986b).

Bibliographical note can also be a part of the note referring to the contents and is to be written in the same way, i.e. in brackets within the note referring to the contents.

Separate works or source quotations under the same note are to be separated with semicolon. Example: (Sommerville, 1986b; Counce, 1994).

9. When quoting archive sources, the archive is to be stated first, then the name of the fund or collection and shelfmark. The abbreviation of archive source is to be stated in brackets in the text of the article. The abbreviation is to be explained in the references chapter at the end of the article.

Example of citing archive source in brackets in the text itself: (ASV. CSM, 240).

Example of citing archive source in the reference chapter: ASV. CSM - Archivio di Stato di Venezia. Cinque Savi alla Mercanzia, fasc. 240.

Review sources are to be stated in the same way.

10. The references and sources chapter is compulsory. Bibliographical data are to be stated as follows:

- Description of **integral publication**:

Author (year when published): Title. Volume - Collection. Place of publication, published by. Example:

Counce, S. (1994): Oral History and the Local Historian. Approaches to local history. London and New York, Longman.

If there are *more than two authors*, the work can be also cited as:

(Matthews et al., 1990, 35)

If a specific part from an integral publication is quoted, the page numbers from which the quotation has been taken are to be added to the above description.

- Description of the **article (paper) in integral publication** - e.g. text in a collection of scientific papers: Author (year of its publication): Title of the paper. In: Author of the book: Title of the book. Volume - Collection. Place of publication, published by, pages from - to. Example:

Matthews, R., Anderson, D., Chen, R. S., Webb, T. (1990): Global Climate and the Origins of Agriculture. In: Newman, L. F. (ed.): Hunger in History. Food Shortage, Poverty, and Deprivation. Oxford-Cambridge, Blackwell, 27-55.

- Description of **article in certain review**: Author (year of its publication): Title of article. Name of review, its number. Place of publication, published by, pages from - to.

Example:

Sluga, G. (1996): Identity and Revolution: The History of the "Forty Days" of May 1945. Annales 8/96. Koper, Zgodovinsko društvo za južno Primorsko - Znanstveno-raziskovalno središče Republike Slovenije Koper, 125-140.

If the same author(s) is (are) cited a number of times, the articles are to appear in alphabetical order of the authors' surnames and year of publication.

11. Printer's marks for accentuations are to be as follows:

underlined for **semi-bold**,
undulatory line for *italics*.

Computer notation is to include suitable marks for bold and *italics*.

12. Abbreviations in the texts are to be explained in brackets when appearing for the first time. A list of used abbreviations can be added to the article.

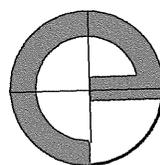
13. When assessing a publication, its author, title, place, publishing house, year of publication and page numbers (or appropriate description from Item 10) are to be stated in the title of the article.

14. First copies of printed articles will be sent to authors for **proof-reading**. Authors are obliged to return them in three (3) days. No new sentences are allowed to be added during proof-reading. The second (printing) proofs will be read by the Editorial Board.

15. Authors are kindly requested to consider these instructions at all times. In case of any indistinctness, please do not hesitate to contact the review's Editorial Board.

EDITORIAL BOARD

Za izdaje Annales so prispevali še:

emona obala koper d.d.

